ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΨΥΧΟΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:

Διαδικασίες Ρύθμισης και Αυτορρύθμισης των Συναισθημάτων στο Οικογενειακό Πλαίσιο: Μελέτη Περίπτωσης Δύο Οικογενειών με βάση την Συστημική και Εθνογραφική Μεθοδολογία

Επόπτης/ επιβλέπων καθηγητής: Μάριος Α. Πουρκός
Μεταπτυχιακή φοιτήτρια: Άννα Λαμπράκη
Α.Μ. 93

ΡΕΘΥΜΝΟ 2015

....Η παρούσα εργασία αφιερώνεται
στις δύο οικογένειες
που συμμετείχαν στην έρευνα ...

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελ.

ΠΕΡΙΛΗΨΗΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣΕΡΓΑΣΙΑΣ..... 11
ABSTRACT OF THE MASTER THESIS…….. 12
«Το Νησί των Συναισθημάτων»……..... 13
ΕΙΣΑΓΩΓΗ……..... 14
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ……..... 17

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Ορίζοντας τις έννοιες της συγκίνησης, της ρύθμισης και της αυτορρύθμισης 19
1.1. Εισαγωγή……..... 19
1.2. Ο ορισμός του συναισθήματος……..... 19
1.3. Το συναίσθημα και ο ρόλος του……..... 21
1.4. Η συναισθηματική ρύθμιση……..... 22
1.4.1. Τα είδη της συναισθηματικής ρύθμισης……..... 22
1.5. Η συναισθηματική αυτορρύθμιση……..... 24
1.5.1. Οι τρεις άξονες της αυτορρύθμισης……..... 25
1.5.2. Ο κύκλος της αυτορρύθμισης κατά τον Zimmerman……..... 26
1.5.3. Η αυτορρύθμιση και η σχολική αγωγή……..... 27
1.6. Η θεωρία της προσκόλλησης του Bowlby……..... 28
1.6.1. Η συναισθηματική σύνδεση: Η δυαδική ρύθμιση και διαχείριση του συναισθήματος……..... 29
1.7. Η θεωρία συστημάτων για την ρύθμιση των αλληλεπιδράσεων……..... 30
1.8. Συμπεράσματα……..... 32

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Οι βασικές ψυχολογικές θεωρίες για την συναισθηματική ρύθμιση και αυτορρύθμιση……..…..... 34
2.1. Εισαγωγή……..... 34
2.2. Οι τρεις πρώτες θεωρητικές προσεγγίσεις των συγκινήσεων……..... 34
2.2.1. Charles Darwin: βιολογική προσέγγιση……..... 34
2.2.2. William James: Η σωματική προσέγγιση……..... 35
2.2.3. Sigmud Freud: Η ψυχαναλυτική προσέγγιση……..... 35
2.3. Σύγχρονες θεωρίες των συγκινήσεων……..... 36
2.3.1. Εξελικτικές θεωρίες……..... 36
2.3.2. Θεωρία γνωστικής αποτίμησης……..... 37
2.3.3. Η ιστορικο-πολιτισμική προσέγγιση του Vygotsky για τα συναισθήματα……..... 38
2.3.3.1 Η κοινωνικό-ιστορικη προσέγγιση στη ρύθμιση των συναισθημάτων……..... 40
2.3.4. Θεωρίες κοινωνικής και εννοιολογικής κατασκευής……..... 42
2.3.5. Η δραματουργική προοπτική του Ervin Goffman και Russell Hochschild……..... 43
2.3.6. Η συστημική προοπτική στην ανάπτυξη του συναισθήματος……..... 44
2.4. Συμπεράσματα……..... 45

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Ο ρόλος του λόγου στην συναισθηματική ρύθμιση και αυτορρύθμιση στην βιγκοτσκιανή και μεταβιγκοτσκιανή προοπτική…. 46
3.1. Εισαγωγή……..... 46
3.2. Οι τρεις βασικές αρχές της κατασκευής των ψυχικών λειτουργιών για τη ρύθμιση του συναισθήματος μέσα από την ιστορικο-κοινωνική προσέγγιση……..... 46
3.2.1. Η αρχή της ανάπτυξης: Η ανακατασκευή των ανθρώπινων συναισθημάτων……... 48
3.2.2. Η αρχή της διαμεσολάβησης: Τα εκφραστικά σημεία ως μεσολαβητές μεταξύ του πολιτισμού και του ατόμου……..... 49
3.2.3. Η αρχή της εσωτερίκευσης……... 50
3.3. Η ρύθμιση των συναισθημάτων βασίζεται στη λειτουργία των συναισθημάτων μέσα από το λόγο……..... 52
3.3.1. Η σχέση ανάμεσα στη σκέψη και τη λέξη σύμφωνα με την ιστορικό-πολιτισμική προσέγγιση……..... 54
3.4. Συναίσθημα και μάθηση……..... 56
3.5. Συμπεράσματα……..... 57

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Ο ρόλος του οικογενειακού πλαισίου στην ανάπτυξη της συναισθηματικής ρύθμισης…… 60
4.1. Εισαγωγή……..... 60
4.2.Το οικογενειακό πλαίσιο και η συναισθηματική ρύθμιση……..... 60
4.3. Η παρατήρηση της συναισθηματικής ρύθμισης μέσα στην οικογένεια από τα ίδια τα παιδιά……..... 63
4.3.1. Η συγκινησιακή εξάπλωση……..... 63
4.3.2. Κοινωνική αναφορά και μοντελοποίηση……..... 63
4.4. Τα συναισθήματα που σχετίζονται με την πρακτικότητα των γονέων 64
4.4.1. Συναισθηματική ακρόαση……..... 64
4.4.2. Οι αντιδράσεις των γονέων στα συναισθήματα……..... 65
4.4.3. Η γονική ενθάρρυνση και ο αντιλαμβανόμενος έλεγχος των συναισθημάτων……..... 65
4.4.4. Η διδασκαλία σχετικά με τη συναισθηματική ρύθμιση……..... 66
4.4.5. Η εμπλοκή και η απεμπλοκή των γονέων στη συναισθηματική κατάσταση των παιδιών……..... 66
4.5. Το συναισθηματικό κλίμα της οικογένειας και πώς επηρεάζει τη συναισθηματική ρύθμιση και την αυτορρύθμιση……..... 66
4.5.1. Προσκόλληση γονέα – παιδιού……..... 67
4.5.2. Οι γονικές στάσεις και συμπεριφορές……..... 67
4.5.3. Οικογενειακή εκφραστικότητα……..... 68
4.5.4. Η συζυγική σχέση……..... 68
4.5.5. Η οικογενειακή ιστορία και τα πιστεύω της……..... 69
4.6. Συμπεράσματα……..... 70

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΚΟ-ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Θεωρητική θεμελίωση της ποιοτικής μεθοδολογίας που χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα έρευνα…….. 73
5.1. Εισαγωγή……..... 73
5.2. Μέθοδοι ποιοτικής έρευνας……..... 75

5.3. Εθνογραφική παρατήρηση……..... 76
5.4. Το ημερολόγιο του παρατηρητή……..... 78
5.5. Το δέντρο της ζωής ως μεθοδολογία για τα παιδιά……..... 79
5.6. Το γενεόγραμμα……..... 80
5.7. Η συστημική προσέγγιση……..... 84
5.8. Τα ηθικά και δεοντολογικά ζητήματα στην παρούσα έρευνα: Ζητήματα αξιοπιστίας και εγκυρότητας……..... 85

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Ερευνητικός σχεδιασμός……..... 88
6.1. Εισαγωγή……..... 88
6.2. Στόχοι της έρευνας……..... 88
6.3. Δείγμα της έρευνας……..... 89
6.4. Προφίλ των υποκειμένων της έρευνας……..... 90
6.5. Μέθοδος της έρευνας……..... 94
6.6. Χώρος και χρόνος της έρευνας……..... 96
6.7. Διαδικασία και εργαλεία της έρευνας……..... 96
6.7.1. Πρώτη φάση της έρευνας……..... 98
6.7.2. Δεύτερη φάση της έρευνας……..... 104
6.7.3. Τρίτη φάση της έρευνας……..... 105
6.7.4. Τέταρτη φάση της έρευνας……..... 107

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: Η δομή και η λειτουργία των δύο οικογενειών στην βάση του γενεογράμματος……..... 109
7.1. Εισαγωγή……..... 109
7.2. Ψυχολογικό προφίλ της οικογένειας της Ανθούλας με βάση το γενεόγραμμα.: Τα αποτελέσματα σε σχέση με το γενεόγραμμα……..... 110
7.2.1. Καταγραφή των βασικών πληροφοριών από τη ζωή της μητέρας – Ανθούλας……..... 110
7.2.2. Καταγραφή βασικών οικογενειακών πληροφοριών……..... 115
7.2.3. Σχέσεις Ανθούλας με μητέρα της……..... 118
7.2.4. Σχέσεις Ανθούλας με τον πατέρα της……..... 119
7.2.5. Σχέσεις Ανθούλας με τον αδερφό της……..... 121
7.2.6. Σχέσεις Ανθούλας με την αδερφή της……..... 122
7.2.7. Σχέσεις Ανθούλας με την άρρωστη αδερφή της……..... 123
7.3. Σχέσεις της Ανθούλας με την οικογένεια του άνδρα της……..... 124
7.3.1. Σχέσεις της Ανθούλας με τον πατέρα του άνδρα της……..... 125
7.3.2. Σχέσεις της Ανθούλας με την μητέρα του άνδρα της……..... 125
7.3.3. Σχέσεις της Ανθούλας με την αδερφή του άνδρα της……..... 125
7.4. Σχέσεις της Ανθούλας με τη δική της οικογένεια……..... 126
7.4.1. Σχέσεις της Ανθούλας με τον άνδρα της Νίκο……..... 127
7.4.2. Σχέσεις Ανθούλας με τα παιδιά της……..... 127
7.5. Καταγραφή των βασικών γεγονότων του Νίκου (πατέρα)……..... 128
7.5.1. Καταγραφή βασικών οικογενειακών γεγονότων……..... 130
7.5.2. Σχέσεις Νίκου με τον πατέρα του……..... 132
7.5.3. Σχέσεις Νίκου με τη μητέρα του……..... 132
7.5.4. Σχέσεις Νίκου με την αδερφή του……..... 133
7.6. Σχέσεις Νίκου με την οικογένεια της γυναίκας του……..... 133

7.6.1. Σχέσεις Νίκου με τον πατέρα της γυναίκας του……..... 134
7.6.2. Σχέσεις Νίκου με τη μητέρα της γυναίκας του……..... 135
7.6.3. Σχέσεις Νίκου με τα αδέρφια της γυναίκας του……..... 135
7.7. Σχέσεις Νίκου με τη δική του οικογένεια……..... 136
7.7.1. Σχέσεις Νίκου με τη σύζυγο του……..... 137
7.7.2. Σχέσεις Νίκου με τα παιδιά του……..... 137
7.8. Αποτελέσματα από το γενεόγραμμα της δεύτερης οικογένειας……..... 138
7.8.1. Καταγραφή των βασικών γεγονότων από τη ζωή της Ρίας (μητέρα) 138
7.8.2. Καταγραφή των βασικών οικογενειακών πληροφοριών της Ρίας…..... 143
7.8.3. Σχέσεις Ρίας με μητέρα της……..... 146
7.8.4. Σχέσεις Ρίας με τον πατέρα της……..... 147
7.8.5. Σχέσεις της Ρίας με την αδερφή της……..... 148
7.9. Σχέσεις της Ρίας με την οικογένεια του πατέρα……..... 150
7.9.1. Σχέσεις της Ρίας με τη μητέρα του Παύλου……..... 150
7.9.2. Σχέσεις της Ρίας με τον πατέρα του Παύλου……..... 151
7.9.3. Σχέσεις της Ρίας με τα αδέρφια του Παύλου……..... 152
7.10. Σχέσεις Ρίας με τη δική της οικογένεια……..... 152
7.10.1. Σχέσεις Ρίας με τον άνδρα της……..... 153
7.10.2. Σχέσεις Ρίας με τα παιδιά της……..... 154
7.11.Καταγραφή των βασικών γεγονότων του Παύλου (πατέρα)……..... 154
7.11.1. Καταγραφή βασικών οικογενειακών πληροφοριών στην οικογένεια του Παύλου……..... 158
7.11.2. Σχέσεις Παύλου με τον πατέρα του……..... 159
7.11.3. Σχέσεις του Παύλου με τη μητέρα του……..... 160
7.11.4. Σχέσεις Παύλου με τα αδέρφια του……..... 160
7.12. Σχέσεις Παύλου με την οικογένεια της γυναίκας του……..... 161
7.12.1. Σχέσεις Παύλου με τον πατέρα της Ρίας……..... 161
7.12.2. Σχέσεις Παύλου με τη μητέρα της Ρίας……..... 162
7.12.3. Σχέσεις Παύλου με την αδερφή της Ρίας……..... 163
7.13. Σχέσεις Παύλου με τη δική του οικογένεια……..... 163
7.13.1. Σχέσεις Παύλου με τη γυναίκα του……..... 164
7.13.2. Σχέσεις Παύλου με τα παιδιά του……..... 165

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8: Συναισθηματική δομή των δύο οικογενειών στη βάση της γενεολογικής ανάλυσης……..... 166
8.1. Εισαγωγή……..... 166
8.2. Οικογενειακή δομή……..... 166
8.3. Η επανάληψη των προτύπων από γενιά σε γενιά……..... 168
8.4. Σχέσεις και τρίγωνα των γονέων με τις πατρικές τους οικογένειες…..... 169
8.5. Οι αντιλήψεις για τη δημιουργία της οικογένειας……..... 170
8.6. Ο ρόλος και ο λόγος ύπαρξης……..... 171
8.7. Το θυμικό σύστημα των δύο οικογενειών……..... 173
8.8. Συμπεράσματα……..... 174

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9: Διαδικασίες ρύθμισης και αυτορρύθμισης του συναισθήματος στο πλαίσιο των δύο οικογενειών……..... 177
9.1. Εισαγωγή……..... 177
9.2. Βασικές ομάδες ανάλυσης των πληροφοριών……..... 177
9.3. Α’ μέρος: Οι μηχανισμοί άμυνας που εφευρίσκουν οι μητέρες στην καθημερινή τους ρουτίνα……..... 178

9.3.1. Οι επαναλαμβανόμενες φράσεις από τις μητέρες……..... 179
9.3.2. Η σιωπή……..... 180
9.3.3. Η αποστασιοποίηση από το πρόβλημα……..... 183
9.3.4. Ο προσωπικός χρόνος και χώρος……..... 184
9.3.5. Τα τρίγωνα που δημιουργούνται μέσα στην οικογένεια……..... 185
9.3.6. Τα τηλεφωνήματα……..... 187
9.4. Η δέσμευση του άγχους……..... 189
9.4.1. Μηχανισμοί προσαρμοστικότητας στο άγχος……..... 189
9.4.2. Η μεταμόρφωση του άγχους σε σύμπτωμα……..... 192
9.5. Β' μέρος: Οι μηχανισμοί άμυνας που εφευρίσκουν οι πατεράδες στην καθημερινή τους ρουτίνα……..... 194
9.5.1. Η επιθετική στάση……..... 195
9.5.2. Η δημιουργία των προβλημάτων……..... 195
9.5.3. Ο προσωπικός χρόνος και χώρος……..... 196
9.5.4. Τα τρίγωνα μέσα από την οικογένεια……..... 197
9.5.5. Οι επαναλαμβανόμενες φράσεις……..... 198
9.5.6. Τα στερεότυπα από τις πατρικές τους οικογένειες……..... 199
9.6. Η δέσμευση του άγχους……..... 200
9.6.1. Μηχανισμοί προσαρμοστικότητας στο άγχος……..... 200
9.9. Γ' μέρος: Οι μηχανισμοί άμυνας που εφευρίσκουν τα παιδιά στην καθημερινή τους ρουτίνα……..... 203
9.9.1. Η προσκόλληση στους γονείς……..... 203
9.9.2. Τα τρίγωνα μέσα στην οικογένεια……..... 206
9.9.3. Η ανασφάλεια των παιδιών……..... 207
9.9.4. Το παιχνίδι των παιδιών……..... 208
9.9.5. Οι καθημερινές δραστηριότητες τους……..... 209
9.9.6. Ο τρόπος επικοινωνίας των παιδιών με τον έξω κόσμο……..... 210
9.10. Συμπεράσματα για τα μέλη των δύο οικογενειών……..... 210
9.10.1. Συμπτωματολογία στην οικογένεια……..... 210
9.10.2. Οι ρόλοι που αναλαμβάνουν μέσα στην οικογένεια……..... 212

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10:Πώς οι τέσσερις γονείς αξιολογούν τη συναισθηματική τους κατάσταση μέσα από την ημι-δομημένη κλινική συνέντευξη……..... 214
10.1. Εισαγωγή……..... 214
10.2. Πως ορίζουν τα συναισθήματα στην οικογενειακή τους ζωή οι δυο μητέρες……..... 214
10.2.1.Τα συναισθήματα που προκαλούν ευχάριστη διάθεση……..... 214
10.2.2. Τα συναισθήματα που προκαλούν δυσάρεστη διάθεση……..... 215
10.3. Οι λέξεις που προκαλούν συναισθήματα……..... 216
10.3.1. Το συναίσθημα που προκαλεί η λέξη «παιδιά»……..... 216
10.3.2. Το συναίσθημα που προκαλεί η λέξη «γάμος»……..... 217
10.4. Οι στιγμές που προκαλούν δυστυχία- λύπη……..... 219
10.4.1. Οι στιγμές που οι γονείς ένιωθαν δυστυχία……..... 219
10.4.2. Η πληγή που παραμένει ανοικτή……..... 220
10.5. Προσωπική αυτοβοήθεια……..... 221
10.5.1. Λέξεις και φράσεις που σε βοηθούν να απαλύνεις την πληγή…..... 221
10.5.2. Σκέψεις που κάνεις όταν είσαι λυπημένη/ος..……..... 222
10.5.3. Σκέψεις που κάνεις όταν είσαι θυμωμένη/ος……..... 223
10.5.4. Σκέψεις που κάνεις όταν είσαι χαρούμενη/ος..……..... 224

10.6. Το πρόσωπο κλειδί στη συναισθηματική ρύθμιση …..... 225
10.6.1. Η χρονική διάρκεια στην εξιστόρηση της κατάστασης……..... 226
10.6.2. Η ανταπόκριση στο κάλεσμα για βοήθεια……..... 226
10.6.3. Η αντίδραση του προσώπου κλειδί στη συναισθηματική ρύθμιση……..... 228
10.7. Η εξωτερίκευση ή μη των συναισθημάτων των γονεων……..... 229
10.8.1. Αντιληπτική ικανότητα των παιδιών……..... 229
10.8.2. Αντίληψη των συναισθημάτων των μητέρων ή των πατεράδων από τα παιδιά, στην περίπτωση που εκείνα είναι η αιτία……..... 231
10.9. Σύγκριση εξωτερικών συναισθημάτων……..... 232
10.9.1. Εξωτερίκευση του άγχους……..... 232
10.9.2. Εξωτερίκευση του θυμού……..... 233
10.9.3. Εξωτερίκευση της χαράς……..... 234
10.10. Συναίσθημα και σώμα……..... 235
10.11. Συναίσθημα και σύζυγος……..... 236
10.12. Συναίσθημα και νοσταλγία για το παρελθόν……..... 237
10.13. Συμπεράσματα……..... 238

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11: Πώς βιώνουν και αντιλαμβάνονται τα παιδιά τη ζωή στο πλαίσιο της οικογένειας……..... 242
11. Εισαγωγή……..... 242
11.1. Η δημιουργία του ιχνογραφήματος και η σύνδεση με τα συναισθήματα τους……..... 242
11.2. Οι συμβολισμοί των παιδιών από το πρώτο μέρος του Δέντρου της ζωής……..... 248
11.2.1. Οι συμβολισμοί του Μάριου για τις ρίζες του δέντρου……..... 248
11.2.1.1. Οι συμβολισμοί της Κατερίνας και της Ελένης για τις ρίζες του δέντρου……..... 249
11.2.2. Οι συμβολισμοί του Μάριου για το έδαφος του δέντρου……..... 251
11.2.2.1. Οι συμβολισμοί της Κατερίνας και της Ελένης για το έδαφος του δέντρου……..... 253
11.2.3. Οι συμβολισμοί του Μάριου για τον κορμό του δέντρου……..... 255
11.2.3.1. Οι συμβολισμοί της Κατερίνας και της Ελένης για τον κορμό του δέντρου……..... 256
11.2.4. Οι συμβολισμοί του Μάριου για τα φύλλα του δέντρου……..... 257
11.2.4.1. Οι συμβολισμοί της Κατερίνας και της Ελένης για τα φύλλα του δέντρου……..... 257
11.2.5. Οι συμβολισμοί του Μάριου για τα φρούτα του δάσους……..... 257
11.2.5.1. Οι συμβολισμοί της Κατερίνας και της Ελένης για τα φρούτα του δάσους……..... 259
11.3. Οι αφηγήσεις των παιδιών από το δεύτερο μέρος με τίτλο: Το δάσος της ζωής……..... 262
11.3.1. Η αφήγηση του Μάριου……..... 262
11.3.2. Η αφήγηση της Κατερίνας και της Ελένης……..... 264
11.4. Οι αφηγήσεις των παιδιών από το τρίτο μέρος με τίτλο: Όταν έρχεται η καταιγίδα……..... 268
11.4.1. Η αφήγηση του Μάριου: Όταν έρχεται η Καταιγίδα……..... 269
11.4.1.1. Η αφήγηση της Κατερίνας και της Ελένης: Όταν έρχεται η καταιγίδα……..... 270
11.5. Το γράμμα και οι αφηγήσεις των παιδιών στο τέταρτο μέρος με τίτλο:

Πιστοποιητικά και τραγούδια…….....
11.6. Γενικά συμπεράσματα των παιδιών από την αφήγηση για το δέντρο της ζωής……..... 273 276

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12: Σύνοψη αποτελεσμάτων, συζήτηση, συμπεράσματα.... 278
12.1. Εισαγωγή……..... 278
12.2. Σύνοψη αποτελεσμάτων……..... 278
12.2.1. Σύνοψη συμπερασμάτων όσον αφορά στη δομή και τη λειτουργία των δύο οικογενειών……..... 279
12.2.2. Σύνοψη αποτελεσμάτων από την καθημερινή ζωή των τεσσάρων γονέων……..... 282
12.2.3. Σύνοψη αποτελεσμάτων από τη συναισθηματική κατάσταση των γονέων της οικογένειας……..... 284
12.2.4. Σύνοψη αποτελεσμάτων από την αφήγηση των παιδιών για το δέντρο της ζωής……..... 287
12.3. Συζήτηση……..... 290
12.4. Συμπεράσματα……..... 295

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13:Περιορισμοί της έρευνας και προτάσεις για μελλοντική έρευνα……..... 299

ΕΠΙΛΟΓΟΣ……..... 303

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ……..... 307

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ……..... 315

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1:Ενδεικτικά παραδείγματα από τις κλινικές συνεντεύξεις του γενεογράμματος από τους τέσσερις γονείς……..... 316
1.Ενδεικτικό παράδειγμα της απομαγνητοφώνησης του γενεογράμματος της Ανθούλας με τα πρόσωπα προσκόλλησης (σχέσεις με τη μητέρα, σχέσεις με τα αδέρφια)……..... 316
2. Ενδεικτικό παράδειγμα της απομαγνητοφώνησης του γενεογράμματος της Ρίας με το πρόσωπο προσκόλλησης (σχέσεις με τη μητέρα)……... 320
3. Ενδεικτικό παράδειγμα της απομαγνητοφώνησης του γενεογράμματος του Νίκου με τα πρόσωπα προσκόλλησης (σχέσεις με τη μητέρα, σχέσεις με την αδερφή)……..... 325
4. Ενδεικτικό παράδειγμα της απομαγνητοφώνησης του γενεογράμματος του Παύλου με τα πρόσωπα προσκόλλησης (σχέσεις με τη μητέρα, σχέσεις με τον πατέρα)……..... 328

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2: Ενδεικτικά παραδείγματα από τις ημι-δομημένες κλινικές συνεντεύξεις για τη συναισθηματική ρύθμιση και αυτορρύθμιση……..... 333
1. Ενδεικτικό παράδειγμα από την Ανθούλα……..... 333
2.Ενδεικτικό παράδειγμα από τη Ρία……..... 336
3. Ενδεικτικό παράδειγμα από το Νίκο……..... 338
4. Ενδεικτικό παράδειγμα απότον Παύλο……..... 340

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3: Ενδεικτικό παράδειγμα εθνογραφικής παρατήρησης: Καταγραφή μιας ημέρας……..... 343
1. Παράδειγμα απομαγνητοφωνημένης εθνογραφικής παρατήρησης από την πρώτη οικογένεια (εικοστή πρώτη συνάντηση, εικοσιτετράωρη καταγραφή)…….…….**.....** 343
2.Παράδειγμα απομαγνητοφωνημένης εθνογραφικής παρατήρησης από τη δεύτερη οικογένεια (δέκατη-έκτη συνάντηση, εικοσιτετράωρη καταγραφή)…….**.....** 345

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4 : Ενδεικτικά παραδείγματα ημερησίας καταγραφής από το ημερολόγιο παρατηρητή …….. 348
1. Ενδεικτικό παράδειγμα ημερολογίου παρατηρητή για την πρώτη οικογένεια (τρίτη συνάντηση στο σπίτι της οικογένειας, δωδεκάωρη καταγραφή)…….…….**.....** 348
2. Ενδεικτικό παράδειγμα ημερολογίου παρατηρητή για τη δεύτερη οικογένεια (δέκατη έβδομη συνάντηση στο σπίτι της οικογένειας, δωδεκάωρη καταγραφή)…….**.....** 350

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ5:Ενδεικτικά παραδείγματα από την απομαγνητοφωνημένη αναδυόμενη συζήτηση των παιδιών από την αφηγηματική προσέγγιση με τίτλο «Το δέντρο της ζωής»……..... 354
1. Ενδεικτικό παράδειγμα αναδυόμενης συζήτησης με το Μάριο από το Δέντρο της ζωής (το παιδί της πρώτης οικογένειας)…….**.....** 354
2. Ενδεικτικό παράδειγμα αναδυόμενης συζήτησης με την Κατερίνα και την Ελένη από το Δέντρο της ζωής (τα παιδιά της δεύτερης οικογένειας)……. 360

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η παρούσα έρευνα έχει ως στόχο να παρουσιάσει την μελέτη περίπτωσης δύο οικογενειών όσον αφορά τις διαδικασίες ρύθμισης και αυτορρύθμισης του συναισθήματος υπό το πρίσμα της εθνογραφικής και συστημικής προοπτικής. Η προσέγγιση που ακολουθήσαμε αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης πολυμεθοδολογικής έρευνας για την οικογένεια στην σύγχρονη εποχή που ζούμε.

Το δείγμα της έρευνας αποτελείται από δύο οικογένειες, τέσσερις γονείς και τέσσερα παιδιά, δύο αγόρια και δύο κορίτσια, τα οποία ζουν τα τελευταία χρόνια στην Κρήτη. Η διαδικασία βασίζεται στην ποιοτική μεθοδολογία τόσο όσον αφορά την συλλογή των ερευνητικών δεδομένων, όσο και στην ανάλυσή τους. Μέσα από την εθνογραφική παρατήρηση που διήρκησε συνολικά και για τις δύο οικογένειες περίπου ενάμιση χρόνο, χρησιμοποιήθηκαν διάφορα μεθοδολογικά και ποιοτικά εργαλείαστη διαδικασία πέντε φάσεων. Στη διαδικασία των φάσεων αυτών χρησιμοποιήσαμε τα εξής: το ημερολόγιο του παρατηρητή, το γενεόγραμμα για τους τέσσερις γονείς, την ημι-δομημένη κλινική συνέντευξη για τους γονείς, την ελεύθερη συζήτηση με όλα τα μέλη της οικογένειας και την αφηγηματική προσέγγιση στη βάση του εργαλείου του «Δέντρου της ζωής» για τα παιδιά.

Με βάση την ανάλυση των αποτελεσμάτων για τις διαδικασίες ρύθμισης και αυτορρύθμισης του συναισθήματος μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο παρατηρήσαμε πως κρίνεται αναγκαία η προσπάθεια του κάθε μέλους να συμμετέχει σε αυτές τις διαδικασίες, διότι μονάχα με αυτόν τον τρόπο μπορεί να εξασφαλίσει την ενότητα και την αρμονική συνύπαρξη στους χαλεπούς καιρούς που ζούμε. Παράλληλα ο τρόπος που λειτουργεί συναισθηματικά μια οικογένεια επηρεάζει άμεσα τα παιδιά, διότι και εκείνα συμπλέκονται με τις συναισθηματικές καταστάσεις αλλά και έμμεσα δημιουργώντας συναισθηματικά υγιή άτομα, έτοιμα να δημιουργήσουν και εκείνα με την σειρά τους στο μέλλον την δική τους οικογένεια.

Παρατηρήσαμε επίσης πως μεταξύ τους οι τρεις γενιές ανθρώπων μπορεί να αλληλοεξαρτώνται και κατάλοιπα του παρελθόντος, να δημιουργούν προβλήματα στο παρόν και ίσως και στο μέλλον. Όσον αφορά τα εργαλεία και την μεθοδολογία που χρησιμοποιήσαμε παρατηρούμε πως με αυτόν τον τρόπο πραγματοποιείται καλύτερη τριγωνοποίηση των πληροφοριών και πως ο συνδυασμός μεθόδων βοηθάει στην πληρέστερη οπτική αντίληψη τέτοιων θεμάτων, όπως των συναισθημάτων, που δεν περιορίζονται μονάχα στο λόγο αλλά επεκτείνονται και στις εκφράσεις και κινήσεις των ανθρώπων.

Οι παράμετροι που επηρεάζουν άμεσα την οικογένεια, παρατηρήσαμε πως είναι και οι διαδικασίες ρύθμισης και αυτορρύθμισης του συναισθήματος, οι οποίες διαφέρουν ανάλογα με τις πεποιθήσεις και τις αξίες που έχει ο καθένας, την ιδιοσυγκρασία καθώς και τα προσωπικά βιώματα που είχε από την πρότερη του οικογένεια.

Λέξεις-κλειδιά:Αυτορύθμιση, Εθνογραφική μεθοδολογία, Οικογένεια, Συναισθήματα, Συναισθηματική ρύθμιση, Συστημική μεθοδολογία

ABSTRACT OF THE MASTER THESIS

The present survey is aiming to present the case study of two families concerning the processes of emotion regulation and self-regulation under the scope of the ethnographic and systemic methodology. The approach, that we followed is part of a wider multimethodological research for the family in the contemporary time, that we experience.

The sample of the study constitutes of two families, four parents and four children, two boys and two girls, who have been living in Crete for last years. The process is based on qualitive methodology as far as for the collection of the searching sample and its analysis is concerned. Through the ethnographic observation, that lasted as a whole for both families for about one and a half year, several methodological and qualitive tools were used, which were divided into five phases. At the specific phases we used the following: the observer's diary, the genogram for the four parents, the semi structured clinical interview for the two mothers, the free conversation with the fathers, and the narrative collective approach under the title "The tree of Life''.

Based on the analysis of the results for the processes of emotion regulation and self-emotion regulation in the family context, we observed that the attempt of each member to participate in these processes is essential, because only in this way can the member ensure the unity and the harmonic co-existence in the difficult times that we live. Simultaneously the way which a family functions emotionally affects both directly the children, because they too are involved in the emotional situations, and indirectly creating emotionally healthy individually, ready to create in their own in the future.

We also observed that the three generations of people may depend on each other and residuals of the past may create problems in the present and perhaps in the future too. As far as the tools and the methodology that we used are concerned, we observe that in this way a better triangulation of the information is performed and the combination of methods helps with the more complete visual perception of these issues, as well as of the emotions, which are not limited just to the speech but extent in the people's expressions and moves too.

We observe that the factors, which affect the family in a direct way, also include the processes of emotion regulation and self-emotion regulation, that differ according to the beliefs and values of each person, the temperament and the personal experiences that were possessed due to its former family.

Keywords:emotion regulation, self- emotion regulation, family context,ethnographic and systemic objective

«Το Νησί των Συναισθημάτων»

Μάνος Χατζιδάκης

Μια φορά κι έναν καιρό, υπήρχε ένα νησί στο οποίο ζούσαν όλα τα Συναισθήματα.
Εκεί ζούσαν η Ευτυχία, η Λύπη, η Γνώση, η Αγάπη και όλα τα άλλα συναισθήματα.
Μια μέρα έμαθαν ότι το νησί τους θα βούλιαζε και έτσι όλοι επισκεύασαν τις βάρκες τους και άρχισαν να φεύγουν.

Η Αγάπη ήταν η μόνη που έμεινε πίσω. Ήθελε να αντέξει μέχρι την τελευταία στιγμή.
Όταν το νησί άρχισε να βυθίζεται, η Αγάπη αποφάσισε να ζητήσει βοήθεια.
Βλέπει τον Πλούτο που περνούσε με μια λαμπερή θαλαμηγό.
Η Αγάπη τον ρωτάει: «Πλούτε, μπορείς να με πάρεις μαζί σου;»,
«Όχι, δεν μπορώ», απάντησε ο Πλούτος. «Έχω ασήμι και χρυσάφι στο σκάφος μου και δεν υπάρχει χώρος για σένα».

Η Αγάπη τότε αποφάσισε να ζητήσει βοήθεια από την Αλαζονεία που επίσης περνούσε από μπροστά της σε ένα πανέμορφο σκάφος.
«Σε παρακαλώ βοήθησέ με», είπε η Αγάπη.
«Δεν μπορώ να σε βοηθήσω Αγάπη. Είσαι μούσκεμα και θα μου χαλάσεις το όμορφο σκάφος μου», της απάντησε η Αλαζονεία.

Η Λύπη ήταν πιο πέρα και έτσι η Αγάπη αποφάσισε να ζητήσει από αυτή βοήθεια.
«Λύπη άφησέ με να έρθω μαζί σου».
«Ω Αγάπη, είμαι τόσο λυπημένη που θέλω να μείνω μόνη μου», είπε η Λύπη.

Η Ευτυχία πέρασε μπροστά από την Αγάπη αλλά και αυτή δεν της έδωσε σημασία.
Ήταν τόσο ευτυχισμένη, που ούτε καν άκουσε την Αγάπη να ζητά βοήθεια.
Ξαφνικά ακούστηκε μια φωνή: «Αγάπη, έλα προς τα εδώ! Θα σε πάρω εγώ μαζί μου!».
Ήταν ένας πολύ ηλικιωμένος κύριος που η Αγάπη δεν γνώριζε, αλλά ήταν γεμάτη από τέτοια ευγνωμοσύνη, που ξέχασε να ρωτήσει το όνομά του.
Όταν έφτασαν στην στεριά ο κύριος έφυγε και πήγε στο δρόμο του.

Η Αγάπη γνωρίζοντας πόσα χρωστούσε στον κύριο που τη βοήθησε, ρώτησε την Γνώση:
«Γνώση, ποιος με βοήθησε»;
«Ο Χρόνος» της απάντησε η Γνώση.
«Ο Χρόνος;;» ρώτησε η Αγάπη. «Γιατί με βοήθησε ο Χρόνος;»
Τότε η Γνώση χαμογέλασε και με τη βαθιά σοφία της είπε:
«Μόνο ο Χρόνος μπορεί να καταλάβει πόσο
μεγάλη σημασία έχει η Αγάπη».

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το μεγαλύτερο μέρος ή και ολόκληρη την ζωή, οι άνθρωποι βρίσκονται μέσα σε μια οικογένεια. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο η οικογένεια αναπτύσσει διάφορους ρόλους, οι ενήλικες αναλαμβάνουν την φροντίδα των παιδιών, ικανοποιώντας τις φυσικές και τις συναισθηματικές τους ανάγκες, ενώ το παιδί έχει τον ρόλο του αποδέχτη. Με το όρο φυσικές ανάγκες αναφερόμαστε κυρίως στην στέγη και στην τροφή, ενώ με τον όρο συναισθηματικές ανάγκες αναφερόμαστε στην αγάπη, στο σεβασμό, στην κατανόηση ώστε να αναπτύξουν την προσωπικότητά τους μέσω της ωρίμανσης. Παράλληλα βέβαια τα παιδιά αντιλαμβάνονται τον κόσμο: πρώτα μέσα από την οικογένεια, αποκτάνε αρχές, αξίες, διδάσκονται στο πώς να αναλαμβάνουν ευθύνες, πρωτοβουλίες και ότι άλλο είναι απαραίτητο για την βιολογική και κοινωνική τους συνύπαρξη (Λυκαρδοπούλου, 1985:43).

Στη μεταπτυχιακή μας έρευνα θεωρήσαμε πως θα ήταν αρκετά ενδιαφέρον και χρήσιμο να μελετήσουμε τις διαδικασίες ρύθμισης και αυτορρύθμισης των συναισθημάτων μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο ακολουθώντας τις ποιοτικές μεθοδολογίες έρευνας. Λίγο ή πολύ όλοι οι ερευνητές αναφέρουν στα θέματα που μελετούν τα συναισθήματα, όμως δεν υπάρχουν αρκετές μελέτες που να εμβαθύνουν στο θέμα και ιδιαίτερα όταν αναφερόμαστε σε μια αρμονική οικογένεια, χωρίς κάποιο μέλος να έχει έντονα ψυχολογικά ζητήματα. Πάντα οι ψυχολόγοι όταν συναντήσουν σαν κλινική περίπτωση έναν έφηβο με έντονα ψυχολογικά προβλήματα, ή έναν άνθρωπο που είναι αλκοολικός, χρήστης ουσιών ή ακόμα και σε περιπτώσεις σχιζοφρένειας, τότε ανατρέχουν στα παιδικά του βιώματα, στην οικογενειακή του δομή και λειτουργία και γενικότερα στον τρόπο που μεγάλωσε.

Έρευνες για όλα τα παραπάνω προβλήματα και για πολλά άλλα έχουν υλοποιηθεί από την μεριά κυρίως της ψυχοθεραπείας, όμως ουσιαστικά μελέτες με περιπτώσεις οικογενειών που καταφέρνουν να ζουν αρμονικά σε τόσο χαλεπούς καιρούς δεν έχουν πραγματοποιηθεί. Θεωρώντας μάλλον πως δεν έχουν στοιχεία να εντοπίσουν, ίσως στην αρχή το ίδιο να πίστευε και η ερευνήτρια της παρούσας έρευνας, είδε δύο οικογένειες που έχουν την υγεία τους όλα τα μέλη, που παρίστανται σε κοινωνικές εκδηλώσεις ως ενωμένη οικογένεια και έχουν παιδιά, τα οποία παρουσιάζουν ως επί το πλείστον μια μέτρια ως προς καλή πρόοδο στο σχολείο. Όμως στην πορεία αναρωτήθηκε πως κάποιες οικογένειες καταφέρνουν να είναι μαζί για χρόνια και να είναι έστω και φαινομενικά αγαπημένες ενώ άλλες δεν μπορούν; Ποιες είναι οι διαδικασίες, οι αξίες και οι πεποιθήσεις που ακολουθούν ως μέλη της οικογένειας για να κρατάνε αυτήν την ενότητα;

Μέσα από την εθνογραφική παρατήρηση στις δύο οικογένειες και όσο μελετούσε την βιβλιογραφική επισκόπηση κατάλαβε πως η απάντηση στα παραπάνω είναι οι διαδικασίες συναισθηματικής ρύθμισης των σχέσεων των μελών με τους άλλους, αλλά και μέσα από τα συναισθήματα που νοιώθουν για τον ίδιο τους τον εαυτό και πως τα διαχειρίζονται. Άλλωστε τέλειοι άνθρωποι δεν υπάρχουν, υπάρχουν όμως οι σωστές και οι λανθασμένες συμπεριφορές.

Ο άνθρωπος έχει την ανάγκη για σύντροφο, όχι μόνο για αναπαραγωγή, αλλά για την νοητική, ψυχική, και συναισθηματική ολοκλήρωση. Η συγκεκριμένη ένωση του δίνει την δυνατότητα να εξαλείψει τα λάθη του, να ολοκληρωθεί ως άτομο, να αναπτύξει την έννοια της συζήτησης, της συνεργασίας, να απαλύνει την μοναξιά του και να στοχεύσει στην συναισθηματική του ολοκλήρωση. Όταν τα άτομα σε μια σχέση βλέπουν τον ένα άνδρα και την μία γυναίκα, δημιουργούν το μοναδικό αντρόγυνο και καταλήγουν στο γάμο. Μέσα από το γάμο τα δύο μέλη ενώνονται, δημιουργώντας τη

βάση για ένα νέο ενιαίο σύνολο, το οποίο θα περιλαμβάνει και τα παιδιά τους (Λυκαρδοπούλου, 1985:67-69).

Η εργασία που παρουσιάζουμε στην συνέχεια αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης πολυμεθοδολογικής έρευνας σχετικά με την οικογένεια, τις σχέσεις μέσα σε αυτήν και την πολυτροπικη τους αναπαράσταση σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο. Διεξήχθη στο Εργαστήριο Οικολογικής Ψυχολογίας και Βιωματικής, Ευρετικής, και Αφηγηματικής – Διαλογικής Ψυχοπαιδαγωγικής υπό την εποπτεία του καθηγητή Πουρκού Μάριου, καθηγητή του Παιδαγωγικού Προσχολικής Εκπαίδευσης στο Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Η παρούσα εργασία περιλαμβάνει τρία μέρη: το θεωρητικό μέρος στο οποίο αναφερόμαστε σε ορισμούς, θεωρίες και προσεγγίσεις του θέματος μας, το μεθοδολογικό- ερευνητικό μέρος στο οποίο φαίνεται αναλυτικά η πορεία της έρευνας που ακολουθήσαμε και τέλος υπάρχουν τα αποτελέσματα της έρευνας, χωρισμένο σε μικρότερα κεφάλαια για την καλύτερη πλαισίωση όλων των μελών της οικογένειας.

Όσον αφορά το θεωρητικό μέρος της εργασίας χωρίζεται σε τέσσερα κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο με τίτλο «Ορίζοντας τις έννοιες της συγκίνησης, της ρύθμισης και της αυτορρύθμισης» αναφερόμαστε στον ορισμό της συγκίνησης, της ρύθμισης και της αυτορρύθμισης του συναισθήματος. Η θεωρητική θεμελίωση του συγκεκριμένου κεφαλαίου έχει ως στόχο την κατανόηση των ορισμών, και την πλαισίωση τους μέσα από τα είδη, τους άξονες και τις αλληλεπιδράσεις που δημιουργούνται.

Έπειτα στο δεύτερο κεφάλαιο, με τίτλο «Οι ψυχολογικές θεωρίες για την συναισθηματική ρύθμιση και αυτορρύθμιση» αναφερόμαστε στις ψυχολογικές θεωρίες του θέματος με μια σχετική σύντομη ανασκόπηση από το παρελθόν στο παρόν. Αρχικά προβάλλονται οι τρεις θεωρητικές προσεγγίσεις των συγκινήσεων μέσα από την βιολογική, σωματική και ψυχοθεραπευτική προσέγγιση, και έπειτα προβάλλονται σύγχρονες θεωρίες, οι οποίες βασίζονται στις προηγούμενες, συνδυάζοντας το συναίσθημα με την γνώση και με τον λόγο.

Στο τρίτο κεφάλαιο με τίτλο «ο ρόλος του λόγου στην συναισθηματική ρύθμιση και αυτορρύθμιση» αναφερόμαστε στην βιγκοτσκιανή και μεταβιγκοτσκιανή προοπτική. Ο λόγος δημιουργίας του συγκεκριμένου κεφαλαίου βασίζεται στην πεποίθηση πως η ρύθμιση των συναισθημάτων βοηθάει στην ρύθμιση των ανώτερων μορφών συνειδητής δραστηριότητας του ατόμου, όπως του λόγου (Luria,1999). Πολλές φορές αρωγός στην προσπάθεια ρύθμισης των συναισθημάτων είναι ο λόγος, ο οποίος μπορεί να είναι μέρος ενός εσωτερικού αλλά και εξωτερικού διαλόγου, ή μέρος μιας αφήγησης. Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο προσπαθούμε να αναλύσουμε αυτά τα ζητήματα.

Στο τέταρτο και τελευταίο θεωρητικό κεφάλαιο με τίτλο «Ο ρόλος του οικογενειακού πλαισίου στην συναισθηματική ρύθμιση και αυτορρύθμιση» αναφερόμαστε στα συναισθήματα που σχετίζονται με την παρατήρηση της συναισθηματικής ρύθμισης και αυτορρύθμισης μέσα στην οικογένεια από τα ίδια τα παιδιά, καθώς και στα συναισθήματα που σχετίζονται με την πρακτικότητα των γονέων. Επίσης κρίνεται αναγκαίο να αναφερθούμε στο συναισθηματικό κλίμα της οικογένειας και πως επηρεάζει την συναισθηματική ρύθμιση και αυτορρύθμιση των μελών.

Στο δεύτερο μέρος, το οποίο είναι το μεθοδολογικό- ερευνητικό μέρος, αναφερόμαστε στην θεωρητική θεμελίωση της ποιοτικής έρευνας (μεθόδους και εργαλεία). Στο πέμπτο κεφάλαιο με τίτλο «θεωρητική θεμελίωση της ποιοτικής μεθοδολογίας για την παρούσα έρευνα» αναφερόμαστε στις μεθόδους που χρησιμοποιήσαμε και στα ηθικά και δεοντολογικά ζητήματα που προκύπτουν τόσο από την ποιοτική μέθοδο, όσο και από τις συγκεκριμένες μεθόδους.

Στο έκτο κεφάλαιο με τίτλο «Ερευνητικός σχεδιασμός της παρούσας έρευνας» παρουσιάζουμε τον ερευνητικό σχεδιασμό, όπου αναφέρονται οι στόχοι, οι υποθέσεις και οι φάσεις που χωρίστηκε η έρευνα.

Στο τρίτο μέρος της εργασίας παρουσιάζονται τα αποτελέσματα και οι πληροφορίες που συλλέχθηκαν όσον αφορά την δομή και την λειτουργία των δύο οικογενειών. Στο κεφάλαιο εφτά, με τίτλο «δομή και λειτουργία των δύο οικογενειών» παρουσιάζονται οι αναλύσεις των γονέων με βάση το γενεόγραμμα τους.

Στο κεφάλαιο οχτώ, με τίτλο «Συναισθηματική δομή των δύο οικογενειών μέσα από το γενεόγραμμα»αναφερόμαστε στην διαγενειακή προσέγγιση της συναισθηματικής δομής των δύο οικογενειών. Συγκριμένα αναφερόμαστε στα συμπεράσματα που προκύπτουν από το γενεόγραμμα τους, ώστε να φανούν τα μοτίβα, τα στερεότυπα, οι πεποιθήσεις και τα βιώματα των γονέων τα οποία παίζουν καθοριστικό ρόλο στην αυτορρύθμιση τους καθώς και στην συναισθηματική ρύθμιση με τα μέλη των οικογενειών.

Στο επόμενο κεφάλαιο, το ένατο στην σειρά, με τίτλο «Διαδικασίες ρύθμισης και αυτορρύθμισης του συναισθήματος στο πλαίσιο των δύο οικογενειών» αναφερόμαστε στους μηχανισμούς που χρησιμοποιούν τα μέλη της οικογένειας. Χωρίζεται σε τρία μέρη, στο πρώτο μέρος αναφερόμαστε στους μηχανισμούς άμυνας των δύο μητέρων, στο δεύτερο μέρος αναφερόμαστε στους πατεράδες και στο τρίτο και τελευταίο μέρος αναφερόμαστε στους μηχανισμούς άμυνας που χρησιμοποιούν τα παιδιά στην καθημερινή τους ρουτίνα.

Στο κεφάλαιο δέκα με τίτλο «Η οικογένεια και συναίσθημα πως τα αντιλαμβάνονται οι γονείς» με την βοήθεια της ημι-δομημένης κλινικής συνέντευξης αλλά και από τα υπόλοιπα εργαλεία της έρευνας, συλλέξαμε πληροφορίες, οι οποίες αφορούν τον τρόπο που αξιολογούν οι τέσσερις γονείς την συναισθηματική τους κατάσταση.

Στο κεφάλαιο έντεκα, με τίτλο «Πως βιώνουν - αντιλαμβάνονται τα παιδιά την ζωή μέσα από την οικογένεια» αναφερόμαστε σε μια ενιαία παιγνιώδη δομή δραστηριοτήτων όπου η παιδαγωγός- ερευνήτρια προσεγγίζει αφηγηματικά τον συναισθηματικό κόσμο των παιδιών, δίνοντας τους τις δυνατότητες να μιλήσουν για τα ευχάριστα και δυσάρεστα γεγονότα της ζωής τους.

Και καθώς ολοκληρώνονται τα κεφάλαια,στο τελευταίο μέρος, στο κεφάλαιο δώδεκα με τίτλο «Σύνοψη αποτελεσμάτων, συζήτηση, συμπεράσματα», βρίσκεται η σύνοψη των αποτελεσμάτων, η συζήτηση και τα γενικά συμπεράσματα από κάθε κεφάλαιο.

Αφού ολοκληρωθούν όλα τα παραπάνω, στο δέκατο-τρίτο κεφάλαιο με τίτλο «Περιορισμοί της έρευνας και προτάσεις για μελλοντική έρευνα» αναφερόμαστε στους περιορισμούς της παρούσας εργασίας και στις προτάσεις για μελλοντική ενασχόληση με βάση την παρούσα εργασία.

Φτάνοντας στο τέλος της εργασίας υπάρχει ο επίλογος, στον οποίο αναφέρονται τα προσωπικά συναισθήματα και οι σκέψεις της ερευνήτριας από την παρούσα εργασία.

Ακολουθεί η βιβλιογραφία που χρησιμοποιήθηκε για το θεωρητικό μέρος της εργασίας καθώς και ως αρωγός για το ερευνητικό υλικό τόσο στην συλλογή όσο και στην ανάλυση των πληροφοριών. Από όλη την εργασία δεν θα μπορούσαν να έλειπαν τα παραρτήματα, στα οποία υπάρχει αποσπασματικό υλικό από τα ερευνητικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η παρούσα ερευνητική εργασία με τίτλο «Διαδικασίες ρύθμισης και αυτορρύθμισης του συναισθήματος στο οικογενειακό πλαίσιο: Μελέτη περίπτωσης δύο οικογενειών με βάση την εθνογραφική και συστημική μεθοδολογία» εκπονήθηκε στα πλαίσια της μεταπτυχιακής εργασίας για την λήψη του μεταπτυχιακού τίτλου, με κατεύθυνση Εφαρμογές της Ψυχολογίας στην Εκπαίδευση με ειδίκευση στις Ψυχοπαιδαγωγικές Παρεμβάσεις σε παιδιά σχολικής και προσχολικής ηλικίας.

Το εν λόγω θέμα επιλέχτηκε κατόπιν προσωπικής ανησυχίας αλλά και σε συνδυασμό με την περαιτέρω επιμόρφωση και κατάρτιση που απαιτούσε το παρόν μεταπτυχιακό. Η συγκεκριμένη επιλογή αποτέλεσε τελικά πρόκληση για την ερευνήτρια, όπου η μια δυσκολία διαδεχόταν την άλλη, όμως τελικά επιτεύχθηκε η ολοκλήρωση της.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον κ. Πουρκό Μάριο, ο οποίος διαμεσολάβησε για την ολοκλήρωση της εργασίας, δίνοντας σαφείς οδηγίες και συμβουλές για την συγγραφή της εργασίας, παρέχοντας μου βοήθεια σε όλα τα μέρη της εργασίας, τόσο στην συλλογή όσο και στην ανάλυση τους.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω θερμά τις δύο οικογένειες που συμμετείχαν στην έρευνα και με στήριξαν σε όλη την διαδικασία, ανοίγοντας όχι μονάχα την πόρτα του σπιτιού τους αλλά και της καρδιάς τους. Ειδικά τα παιδιά των δύο οικογενειών, μου έδειξαν πως αξίζει να είσαι παιδαγωγός, και πως το να ασχολείσαι με παιδιά δεν απλά μια δουλειά ή ένα καθήκον, αλλά ένα καθημερινό λειτούργημα.

Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον άνδρα μου, την οικογένεια μου, και τις φίλες μου, οι οποίοι στάθηκαν δίπλα μου από την αρχή ως το τέλος του μεταπτυχιακού, και ειδικά στην συγγραφή της παρούσας εργασίας στηρίζοντας με ηθικά και ψυχολογικά για την υλοποίηση της, ειδικά στις δύσκολες στιγμές.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Ορίζοντας τις έννοιες της συγκίνησης, της ρύθμισης και της αυτορρύθμισης

1.1.Εισαγωγή

Στο παρόν κεφάλαιο θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε βασικούς ορισμούς για το τι ορίζεται συναίσθημα, έπειτα θα αναφερθούμε σε εξειδικεύσεις του όρου όπως στην ρύθμιση του όσον αφορά άλλα πρόσωπα, αλλά και στην ρύθμιση του ίδιου του ατόμου (την λεγόμενη αυτορρύθμιση). Στόχος μας είναι να δούμε πως παρουσιάζονται με βάση άλλες έρευνες αλλά και θεωρητικούς (κυρίως κοινωνικούς ψυχολόγους), έτσι ώστε μετά την κατανόηση των όρων να περάσουμε στην περαιτέρω εξειδίκευση των όρων, όπως για παράδειγμα τα είδη και τους άξονες που ακολουθούν τα συναισθήματα.

Βέβαια δεν θα μπορούσαμε να παραλείψουμε την χρησιμότητα των συναισθημάτων και τους λόγους ανάπτυξης τους, διότι μπορεί να είναι μια καθολική έννοια όμως για τον κάθε άνθρωπο λειτουργούν διαφορετικά. Συνεπώς ορίζονται με τον ίδιο τρόπο αλλά πλαισιώνονται ανάλογα με το άτομο (π.χ. από την ιδιοσυγκρασία, αξίες, πεποιθήσεις) αλλά και από το περιβάλλον γύρω του (στην περίπτωση μας οικογενειακό πλαίσιο).

1.2. Ο ορισμός του συναισθήματος

Το συναίσθημα είναι ένας γενικός όρος γύρω από τον οποίο έχουν ασχοληθεί πολλές διαφορετικές επιστημονικές κοινότητες, όπως ψυχολόγοι, φιλόσοφοι και κοινωνιολόγοι. Ο λόγος της τόσο μεγάλης προσοχής έγκειται στο γεγονός ότι το συναίσθημα θεωρείται ένα αίσθημα που προκαλεί ψυχολογικές και βιολογικές αλλαγές σε όλους τους ανθρώπους. Όλα τα συναισθήματα δίνουν δυνατότητες για προτροπές, για δράση, για ακαριαία και επαναλαμβανόμενα σχέδια όσον αφορά την καθημερινή ζωή όλων των ανθρώπων, λειτουργώντας ως απότοκα της ανθρώπινης εξελικτικής διαδικασίας μέσα στους αιώνες(Goleman, 1996).

Οι κοινωνιοβιολόγοι υπογραμμίζουν την αξία των συναισθημάτων εξηγώντας ότι τα συναισθήματα μας οδηγούν να αντιμετωπίζουμε δύσκολες καταστάσεις και υποχρεώσεις που είναι πολύ σημαντικές για να τις αφήσουμε μόνο στη λογική. Γενικότερα αντιλαμβανόμαστε ότι είναι ένας γενικός όρος για την υποκειμενική, συνειδητή εμπειρία που χαρακτηρίζεται κυρίως από ψυχοφυσιολογικές εκφράσεις, βιολογικές αντιδράσεις, νοητικές καταστάσεις και συγκινήσεις. Πολύ συχνά το συναίσθημα συνδέεται με την διάθεση, την ιδιοσυγκρασία, την προσωπικότητα και το κίνητρο, καθώς έχει την δύναμη να επηρεάζεται από τις ορμόνες του ανθρώπινου οργανισμού και τους νευροδιαβιβαστές όπως σεροτονίνη, ντοπαμίνη, κορτιζόλη, νοραδρεναλίνη, ωκυτοκίνη.

Αντιλαμβανόμαστε πως όταν πρόκειται να δώσουμε στις αποφάσεις και στις πράξεις μας στην οριστική τους μορφή, επηρεαζόμαστε εξίσου από την λογική όσο και από το συναίσθημα. Το συναίσθημα είναι συχνά η κινητήρια δύναμη πίσω από τα κίνητρα.

Όσον αφορά το γενικό ορισμό του τι ακριβώς ονομάζουμε συναίσθημα δεν υπάρχει κάποιος κοινά αποδεκτός ορισμός της έννοιας και των διακριτών εκφάνσεων και

εκφράσεων της συγκίνησης. Για αυτό και υπάρχουν λέξεις όπως το συναίσθημα, το αίσθημα, η διάθεση και η συγκίνηση (Otley & Jenkins, 2004:48).

Ανεξάρτητα όμως από το ζήτημα του ορισμού και των συναφών λέξεων, οι περισσότεροι ορισμοί συγκλίνουν σε κάποια βασικά χαρακτηριστικά, τα οποία περιλαμβάνουν την ετοιμότητα του οργανισμού να δράσει, δηλαδή μια εσωτερική κινητοποίηση, η οποία έχει ψυχολογικά και οργανικά επακόλουθα, μπορεί να περιλαμβάνει γνωστικές εκτιμήσεις, και σωματικές αλλαγές, τόσο κινητικές όσο και μυϊκές. Μπορεί επίσης να περιλαμβάνει και την υποκειμενική εμπειρία ευχάριστων (δηλαδή θετικών) ή δυσάρεστων (δηλαδή αρνητικών) αισθημάτων με μυϊκό και νευρολογικό τρόπο (Otley & Jenkins, 2004:49).

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθούμε στην διαφορά που έχουν οι διαθέσεις (moods) και τα συναισθήματα (emotions), τα οποία παίζουν έναν κεντρικό ρόλο στις γνωστικές διαδικασίες και στη συμπεριφορά. Όσον αφορά τις διαθέσεις αναφερόμαστε σε διάχυτα και γενικευμένα αισθήματα που συνδέονται με γεγονότα ή με τις αρχικές συνθήκες που μπορεί να τα έχουν προκαλέσει (Morris, 1989), όπως αναφέρει η J. George (2000: 1027-1055), είναι σχετικά χαμηλής έντασης αισθήματα, τα οποία δεν έχουν την ικανότητα να διακόψουν τις συνεχιζόμενες δραστηριότητες.

Όσον αφορά τα συναισθήματα είναι υψηλής έντασης αισθήματα που προκαλούνται από συγκεκριμένα ερεθίσματα (εντός και εκτός του εαυτού) και έχουν την ικανότητα να διαταράξουν τις γνωστικές διαδικασίες και συμπεριφορές. Είναι ποιο φευγαλέα από τις διαθέσεις, λόγω της έντασης τους, συχνά τροφοδοτούν τις διαθέσεις έτσι ώστε όταν η ένταση του συναισθήματος υποχωρεί, το άτομο έχει την ικανότητα να αντιμετωπίσει την κατάσταση με γνωστικούς και συμπεριφοριστικούς τρόπους. Στην συγκεκριμένη περίπτωση η διάθεση δεν βελτιώνεται αμέσως αλλά μεταμορφώνεται σε ένα λιγότερο έντονο συγκινησιακό συμβάν(George, 2000:1030). Κλασικό παράδειγμα οι «αψιμαχίες» των οδηγών στους δρόμους της πόλης που παρότι αντιμετωπίζονται σχετικά εύκολα και χωρίς σοβαρές συνέπειες, είναι ικανές να μας χαλάσουν τη διάθεση για ολόκληρη την μέρα.

Είναι αποδεδειγμένο πλέον πως τα συναισθήματα επηρεάζουν άμεσα τις αποφάσεις που λαμβάνουν οι άνθρωποι. Και παρότι το στερεότυπο της ορθολογικής σκέψης θέλει τον άνθρωπο να είναι ικανός να παραμερίζει τα προσωπικά του συναισθήματα και να υπολογίζει με απόλυτη ορθολογικότητα την πορεία δράσης του, τα σύγχρονα νευρολογικά ευρήματα αποδεικνύουν πως τα συναισθήματα είναι αναγκαία για να ληφθούν οι σωστές αποφάσεις (Damasio, 1999).

Αν και πολύ έντονα συναισθήματα μπορεί να παρεμβαίνουν στην αποτελεσματική λήψη αποφάσεων ή και το ανάποδο, δηλαδή δεν φέρουν τα σωστά αποτελέσματα, μπορεί να αποτελέσουν εξίσου σημαντική πηγή παράλογης συμπεριφοράς (George, 2000), και σε αυτό το σημείο έρχεται να προστεθεί η συναισθηματική ρύθμιση, η οποία περιλαμβάνει αρκετές διαφορετικές πτυχές, όπως να αναγνωρίζεις και να δείχνεις προσοχή στα συναισθήματα, να κατανοείς, να προσδιορίζεις και να τροποποιείς τις συναισθηματικές σου αντιδράσεις ώστε να πετύχεις σημαντικούς στόχους και σωστά αποτελέσματα.

Οι δεξιότητες που αφορούν τη ρύθμιση των συναισθημάτων αναπτύσσονται κατά τη διάρκεια της νηπιακής και παιδικής ηλικίας, και συνεχίζουν να ωριμάζουν στη διάρκεια της εφηβείας. Αυτές οι δεξιότητες είναι ζωτικής σημασίας για την ψυχική υγεία, τις σχολικές επιτεύξεις και τις καλές κοινωνικές σχέσεις. Από την άλλη πλευρά, η κακή διαχείριση των συναισθημάτων μπορεί να οδηγήσει σε συναισθηματικά προβλήματα και σε προβλήματα προσαρμογής, σε κατάθλιψη, κατάχρηση ουσιών, επιθετική συμπεριφορά.

Παρακάτω να αναφερθούμε αναλυτικά για τον ακριβή ορισμό της συναισθηματικής ρύθμισης καθώς και για την σημαντικότητα της.

1.3. Το συναίσθημα και ο ρόλος του

> Γιατί σε κάθε κρίσιμη στιγμή στην μοίρα ενός ενήλικα ή ενός παιδιού χρωματίζεται τόσο καθαρά από την συγκίνηση;
>
> L. Vygotsky (1987: 335)

Οι συναισθηματικές εμπειρίες των ανθρώπων αποτελούνται από δύο μέρη, το γνωστικό και το συναισθηματικό. Συχνά το ένα παίρνει το προβάδισμα από το άλλο θέλοντας έτσι να υπερισχύσουν μέσα στην εμπειρία. Όσον αφορά τα συναισθήματα έχουν την ικανότητα να ρυθμίζουν τόσο τον εσωτερικό κόσμο, μέσα από την αυτορρύθμιση όσο και τις αλληλεπιδράσεις με τον εξωτερικό κόσμο, μέσα από τις διαπροσωπικές σχέσεις (Denham, 1998:5). Τα συναισθήματα νοηματοδοτούνται μέσα από τις διαπροσωπικές σχέσεις και με αυτόν τον τρόπο διαμορφώνουν προσδοκίες για την ανάπτυξη προσωπικών σχέσεων (Denham, 1998: 8-9).

Όσον αφορά το γνωστικό μέρος, οι άνθρωποι μαθαίνουν να ελέγχουν τα συναισθήματα τους και να τα εκφράζουν με τρόπο αποδεκτό από το κοινωνικό σύνολο. Οι τρόποι εκφράσεις διαφέρουν ανάλογα με το πλαίσιο, αρχικά της οικογένειας και έπειτα της κοινωνίας. Από μικρή ηλικία τα παιδιά μαθαίνουν να εξωτερικεύουν τα συναισθήματα τους, ενώ παράλληλα μαθαίνουν να τα αναγνωρίζουν στον εαυτό τους και στους άλλους. Οι έρευνες έδειξαν πως η λεκτική ποικιλία στην απόδοση εκφράσεων μπορεί να προσδιορίσει την ποικιλία του συναισθηματικού κόσμου των παιδιών.

Το συναίσθημα είναι μια υποκειμενική αντίδραση σε ένα σημαντικό γεγονός, το οποίο εκδηλώνεται μέσω φυσιολογικών, εμπειρικών, και συμπεριφοριστικών αλλαγών. Επιδρούν στην αντιληπτική διαδικασία και οδηγούν σε αλλαγές στην συμπεριφορά, στις εκφράσεις του σώματος και του προσώπου. Βασική ιδιότητα τους είναι η καθολικότητα και η παγκοσμιότητα (Sroufe, 1997:41-50). Χαρακτηριστικά ο Goleman (1995:30) αναφέρει πως τα συναισθήματα αποτελούν ένα αρχέγονο βιολογικό υπόστρωμα, συνιστούν ένα πανάρχαιο κώδικα κληροδοτημένο από απώτερους προγόνους.

Αν αναλογιστεί κανείς, θα δει πως πίσω από κάθε πράξη μας, κρύβεται και ένα συναίσθημα, το οποίο αφυπνίζει την δράση, και θέτει το άτομο σε εγρήγορση για την αντιμετώπιση των προκλήσεων της ζωής. Από την μια λοιπόν πλευρά ο άνθρωπος σκέφτεται και από την άλλη ενεργεί, νοιώθει, συγχέοντας μέσα του την συναισθηματική με την γνωστική νοημοσύνη (Goleman,1995:36). Ο κυκεώνας των συναισθημάτων που δημιουργείται σε κάθε άτομο, επηρεάζει την λήψη αποφάσεων, καθώς και την επεξεργασία των πληροφοριών που προσλαμβάνει. Για να επιτευχθεί μια ισορροπία ανάμεσα στο συναισθηματικό και γνωστικό κόσμο του ανθρώπου, θα πρέπει να κρατήσει πάνω από όλα ισορροπία με τα αρνητικά και θετικά συναισθήματα του και έπειτα θα βρει την μέση λύση.

Συμπεραίνουμε πως τα συναισθήματα βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση με άλλους παράγοντες (όπως για παράδειγμα το γνωστικό) και μαζί μπορούν να καταφέρουν τα εξής: να ενεργοποιήσουν ή να εμποδίσουν την επεξεργασία μιας πληροφορίας, ή ακόμα μπορούν να επιβάλλουν και μια επιλεκτική επεξεργασία. Ένα δεύτερο γεγονός είναι η ανάκληση τόσο μιας πληροφορίας όσο και ενός συναισθήματος για ένα συμβάν που

αφορούσε μια παρελθοντική κατάσταση. Και ένα τρίτο στοιχείο είναι η συμβολή στην διαμόρφωση συναισθηματικά φορτισμένων κατηγοριών και σχημάτων (Sroufe,1997: 283-284). Το συναίσθημα και η νόηση δεν αποτελούν μια αιτιώδη συνάφεια, αλλά ένα είδος αλληλοσυμπλήρωσης στα πλαίσια μιας ενιαίας αναπτυξιακής πορείας του εκάστοτε ανθρώπου (Sroufe,1997:288).

1.4. Η συναισθηματική ρύθμιση

Με τον όρο συναισθηματική ρύθμιση αναφερόμαστε στην ικανότητα του ανθρώπου για την κατάλληλη απόκριση στα δικά του συναισθήματα αλλά και στων άλλων ανθρώπων που βρίσκονται γύρω του. Η ικανότητα της αποτελεσματικής ρύθμισης των συναισθημάτων αποτελεί το κλειδί της συναισθηματικής νοημοσύνης.

Πολλοί ερευνητές έχουν προσπαθήσει να δώσουν έναν σαφή ορισμό για το τι είναι, αλλά οι υπάρχουσες εμπειρικές μελέτες διαφέρουν σε μεγάλο βαθμό στα μέτρα, τις μεθόδους και τα επίπεδα των αναλύσεων που ασχολούνται (Morris,Silk, Steineberg,Myers&Robinson, 2007). Αν και οι μέθοδοι αξιολόγησης ποικίλουν ευρέως υποστηρίζεται ότι οι ερευνητές μοιράζονται μια κοινή διαισθητική ικανότητα να ορίζουν «*την συναισθηματική ρύθμιση* ως *μέσο που αποτελείται απόεσωτερικές και εξωτερικές διαδικασίες που εμπλέκονται στην έναρξη, στην διατήρηση και τη διαμόρφωση της εμφάνισης, της έντασης και της έκφρασης των συναισθημάτων»* (Thomson,1994:27).

Αρκετά συστατικά αυτού του ορισμού αξίζουν περαιτέρω εξήγηση στο πλαίσιο της τρέχουσας μελέτης, διότι περιλαμβάνονται εσωτερικές και εξωτερικές διαδικασίες που χρησιμοποιούνται για την διαχείριση των συναισθημάτων όπως η προσοχή και η μετατόπιση των φυσιολογικών αντιδράσεων, καθώς και ο ρόλος των εξωτερικών επιρροών όπως γονείς ή άλλα άτομα, οι οποίοι μπορούν να παίξουν καθοριστικό ρόλο. Για τα μικρά παιδιά, ένα σημαντικό μέρος της συναισθηματικής ρύθμισης αφορά τις ενέργειες και τις παρεμβάσεις των άλλων. Καθώς τα παιδιά αναπτύσσονται εξαρτώνται όλο και λιγότερο από τους γονείς τους με αποτέλεσμα να χρησιμοποιούνται και άλλοι μηχανισμοί κοινωνικοποίησης όπως για παράδειγμα από τους συνομήλικους τους (Eisenberg & Morris, 2002˙ Silk et al., 2003).

Με την συναισθηματική ρύθμιση ρυθμίζονται και οι λειτουργίες που αφορούν την ένταση και την έκφραση των συναισθημάτων. Ο Thompson (1994) αναφέρει πως ο συγκεκριμένος μηχανισμός προσδιορίζει το συναίσθημα (θυμός, θλίψη, χαρά κτλ.), ρυθμίζει ακόμα και το συναισθηματικό τόνο που βιώνει το άτομο ενώ επιπρόσθετα δείχνει και την συναισθηματική δυναμική του (π.χ. ένταση, διάρκεια, αστάθεια). Τέλος, κάθε ερευνητής πρέπει να εξετάσει τις συγκεκριμένες διαδικασίες που εμπλέκονται στην ρύθμιση και τη διατήρηση της συναισθηματικής εμπειρίας μέσα από στρατηγικές του ανθρώπινου οργανισμού και τις οικογενειακές επιρροές (Brenner & Salovey, 1997).

Ο παραπάνω ορισμός συνεπάγεται επίσης και με τις ικανότητες ανταπόκρισης σε κοινωνικά κατάλληλους, προσαρμοστικούς και ευέλικτους τρόπους σε αγχωτικές απαιτήσεις και συναισθηματικές εμπειρίες.

Τα συναισθήματα εξυπηρετούν σημαντικές εκφραστικές και επικοινωνιακές λειτουργίες, οι οποίες χρησιμεύουν ώστε να ενεργοποιηθούν, να παρακινηθούν και να καθοδηγηθούν οι προσαρμοστικές λειτουργίες (Cambos, Cambos&Barret,1989˙Thompson,1994). Πολλές φορές γίνεται φανερό πως τα ισχυρά αρνητικά συναισθήματα δεν βοηθούν στην εύκολη προσαρμογή του ατόμου και έτσι μπορεί να προκληθούν κοινωνικά ζητήματα. Ένας λοιπόν βασικός στόχος της συναισθηματικής ρύθμισης είναι να βοηθήσουν τα παιδιά αλλά και όλες τις ηλικιακές

γκάμες να αποκτήσουν τα εφόδια για κατάλληλους και συμφραζόμενους τρόπους ρύθμισης των συναισθημάτων τους (Eisenberg & Morris, 2005).

1.4.1. Τα είδη της συναισθηματικής ρύθμισης

OGross σύνδεσε την συναισθηματική ρύθμιση με το προσωπικό, κοινωνικό, βιολογικό, γνωστικό, αναπτυξιακό, και κλινικό τομέα, υποστηρίζοντας πως η συναισθηματική ρύθμιση αποτελεί ένα εννοιολογικό θεμέλιο, το οποίο στηρίζει έξι διαφορετικές συναισθηματικές διεργασίες του ανθρώπινου εγκεφάλου. Η κάθε μια σχετίζεται έμμεσα με τις υπόλοιπες και άμεσα με την κύρια δηλαδή την συναισθηματική ρύθμιση (Gross, 2007). Στην συνέχεια φαίνεται διαγραμματικά η παραπάνω πεποίθηση.

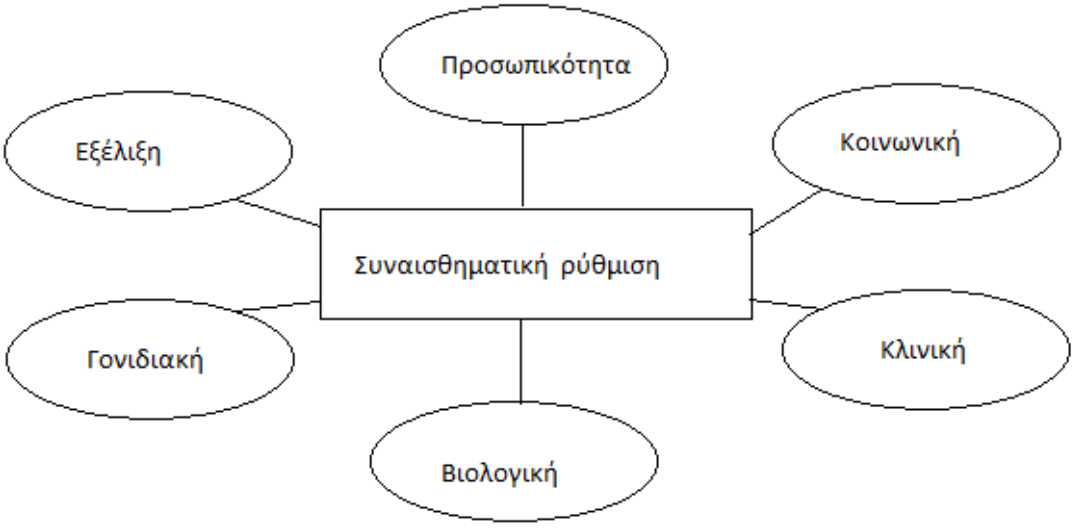

Εικόνα 1. Συναισθηματική ρύθμιση και οι έξι υποκατηγορίες της ψυχολογίας **(**πηγή: Gross, 2007).

Το κάθε είδος έχει ορισμένα χαρακτηριστικά, ποιο συγκεκριμένα η βιολογική βάση όσον αφορά την ρύθμιση συναισθημάτων, βασίζεται σε νευροψυχολογικές μελέτες, οι οποίες απεικονίζουν τον εγκέφαλο και την γενετική ανάλυση. Άλλοι ερευνητές σύνδεσαν τα ποσοστά της σερετονίνης με την ρύθμιση του συναισθήματος.

Μια άλλη σύνδεση αφορά τις γνωστικές πτυχές της ρύθμισης του συναισθήματος. Με βάση την βιβλιογραφική επισκόπηση σχετικά με την εκτελεστική λειτουργία, οι FillipZelazo καιWilliamCunnigham (2005, στο Gross, 2007) πρότειναν ένα μοντέλο που αναδεικνύει το ρόλο ανάμεσα στην λογική και την ρύθμιση του συναισθήματος. Υποστηρίζοντας πως οι άνθρωποι όταν μπαίνουν στην διαδικασία εξήγησης των αιτιών για τα γεγονότα που συνέβησαν μπορούν να ρυθμίζουν περισσότερο τα συναισθήματα τους από ότι κάποιος που προσπαθεί απλώς να προσπεράσει αυτό που νοιώθει. Ο George Loewenstein (στο Gross, 2007) υποστηρίζει πως η διασταύρωση της συναισθηματικής πρόβλεψης με την ρύθμιση του συναισθήματος αποδεικνύουν ότι οι άνθρωποι εξαρτώνται από τις πεποιθήσεις τους.

Το επόμενο είδος αναφέρεται στις αναπτυξιακές εκτιμήσεις, οι οποίες κυμαίνονται από την παιδική ηλικία μέχρι τα βαθιά γεράματα ενός ανθρώπου. Αποδεικνύοντας πως υπάρχουν βιολογικοί παράγοντες που αναπτύσσονται με βάση την σχέση του φροντιστή και του παιδιού, θεωρώντας κατά αυτόν τον λόγο πως σημαντικό παράγοντα για την

συναισθηματική ρύθμιση παίζει η οικογένεια, τόσο στην τυπική όσο και στην άτυπη συναισθηματική ανάπτυξη.

Το πέμπτο είδος εξετάζει τις διαδικασίες προσωπικότητας και τις ατομικές διαφορές. Οι Rothbart and Brad Sheese (στο Gross, 2007) μέσα από την συστημική προσέγγιση εξέτασαν την ιδιοσυγκρασία, η οποία παίζει τον ουσιαστικότερο ρόλο στην κατανόηση των ατομικών διαφορών και στην ανάπτυξη της ρύθμισης των συναισθημάτων.

Το έκτο είδος θεωρεί πως οι κοινωνικο- ψυχολογικές προσεγγίσεις βοηθούν στην ρύθμιση του συναισθήματος. Οι Bargh και Lawrence (στο Gross, 2007) επανεξετάζουν τους μηχανισμούς που διέπουν το ασυνείδητο της αυτορρύθμισης και δείχνουν ότι τα συναισθήματα μπορεί να διαχειρίζονται με μη συνειδητές πράξεις και κανονισμούς, όπου βοηθούν τις εξηγήσεις των συναισθηματικών συσχετισμών και τις διαφορές στην λειτουργία της προσκόλλησης του συστήματος. Τα συναισθήματα ρυθμίζονται διαπροσωπικά για αυτό άλλωστε επιδιώκουν να μοιράζονται τα συναισθήματα τους με τους άλλους.

Μάλιστα οι MesquitaκαιAlbert(στο Gross, 2007) υποστηρίζουν πως η ρύθμιση της συγκίνησης είναι απόλυτα ενσωματωμένη σε πολιτιστικά πρότυπα του εαυτού και του άλλου. Ενώ άλλοι ερευνητές, διερευνούν τις συνδέσεις μεταξύ της ρύθμισης των συναισθημάτων με τις θρησκευτικές πεποιθήσεις και πρακτικές που ακολουθούν οι άνθρωποι, ιδιαίτερα στην περίπτωση του θυμού.

Και το τελευταίο είδος σχετίζεται με τις κλινικές εφαρμογές και την ρύθμιση του συναισθήματος. Υποστηρίζεται λοιπόν πως οι κρίσεις πανικού για παράδειγμα ή το έντονο και συνεχές άγχος σχετίζονται άμεσα με την κακή ρύθμιση του συναισθήματος. Μάλιστα οι KennethSher καιEmillyGrekin(στο Gross, 2007) υποστηρίζουν πως η κατάχρηση αλκοόλ επηρεάζει και επηρεάζεται άμεσα από τη ρύθμιση του συναισθήματος.

Συμπεραίνουμε λοιπόν πως οι αυτόματες συναισθηματικές αντιδράσεις μπορεί να μας μπερδέψουν ή ακόμα και να μας οδηγήσουν σε επιλογές που δεν μας είναι καθόλου χρήσιμες. Αυτό συμβαίνει όταν τα συναισθήματα μας συνδέονται με λάθος τρόπο με μια κατάσταση και εμείς δεν προσπαθούμε να βρούμε τρόπο να το ρυθμίσουμε. Η συναισθηματική ρύθμιση είναι εκείνη που μπορεί να μας βοηθήσει να επηρεάσουμε τα συναισθήματα μας, μέσω της πειθάρχησης του μυαλού μας, και όταν αυτά παρουσιάζονται να επιλέγουμε να τα βιώσουμε και να τα εκφράσουμε (Gross, 2014:xiii).

1.5. Η συναισθηματική αυτορρύθμιση

Σύμφωνα με τον Thompson (1994) με τον όρο συναισθηματική αυτορρύθμιση εννοούμε την ρύθμιση που περιλαμβάνει όλες τις εγγενείς και εξωγενείς διαδικασίες που συμβάλλουν στον έλεγχο, την αξιολόγηση και την τροποποίηση των αντιδράσεων και ειδικότερα της έντασης και της χρονικής τους διάστασης, προκειμένου να επιτευχθούν ατομικοί στόχοι (Denham, 1998: 150).

Η συναισθηματική αυτορρύθμιση βρίσκεται στο σταυροδρόμι της εκφραστικότητας, της κατανόησης και της κοινωνικοποίησης. Ισοδυναμεί με έλεγχο και ορθή έκφραση των συναισθημάτων, εκδήλωση αυτών στην κατάλληλη ένταση, καθώς και στο κατάλληλο περιβάλλον και χρόνο. Η αυτορρύθμιση διέρχεται μια αναπτυξιακή πορεία για αυτό και απαιτεί αρχικά την οριοθέτηση από το οικογενειακό περιβάλλον (Denham, 1998: 165-166).

Αναφέρεται επίσης στην ικανότητα του παιδιού να ρυθμίζει από μόνο του την συμπεριφορά του ανάλογα με τις εκάστοτε συνθήκες. Η αυτορρύθμιση της συμπεριφοράς είναι ένα βασικό εφόδιο για την ανάπτυξη και την εξέλιξη της

προσωπικότητας των παιδιών και αυτό γιατί η ύπαρξη του αποτελεί αναπόσπαστο χαρακτηριστικό όπου προσδίδει σταθερότητα και ηθική αυτονομία.

Ο αυτοέλεγχος συνεπώς αποτελεί βασική προϋπόθεση της αυτορρύθμισης και οι γονείς είναι αυτοί που αρχικά ελέγχουν την συμπεριφορά του παιδιού (εξωτερικός αυτοέλεγχος) μέχρι να εσωτερικεύσει και να αναπτύξει μόνο του τους μηχανισμούς αυτορρύθμισης (εσωτερικός αυτοέλεγχος).

Η αυτορρύθμιση κατά το πρώτο έτος καθορίζεται βιολογικά. Τα βρέφη χρησιμοποιούν τον αντανακλαστικό τρόπο δράσης σε ερεθίσματα χωρίς να συνειδητοποιούν τις πράξεις τους. Αργότερα όλες τους οι κινήσεις αποκτούν σκοπό και προσπαθούν να συμμορφωθούν με τις επιταγές των άλλων προσώπων. Από το τρίτο έτος και έπειτα γίνεται εμφανής ο εσωτερικός αυτοέλεγχος όπου δρα και αποφασίζει για τον εαυτό του μόνο του (Κακαβούλης,1997: 191-210).

Σύμφωνα με τον Thompson (1990) υπάρχουν πολλοί τρόποι με τους οποίους οι γονείς διαχειρίζονται τη ρύθμιση των παιδιών. Οι ποιο βασικοί αλλά και παράλληλα σύνηθες τρόποι είναι με άμεσες εντολές και οδηγίες, μέσω ενός καθοδηγητικού ρόλου με τον οποίο προσπαθούν να μεταδώσουν στα παιδιά τις οικογενειακές και πολιτισμικές νόρμες σχετικά με την αποδεκτή ή μη έκφραση των συναισθημάτων. Υπάρχει δηλαδή συχνά ένας ασφυκτικός κλοιός κοινωνικής καταπίεσης που παρεμποδίζει την ελεύθερη έκφραση των συναισθημάτων. Ένας άλλος τρόπος είναι η προτροπή σαφή μέσων εκτέλεσης της συναισθηματικής ρύθμισης, έτσι ώστε να διαχειρίζονται την πληροφορία που παρέχεται στα παιδιά σχετικά με εν δυνάμει συναισθηματικά συμβάντα. Αυτό έχει ως στόχο την ελαχιστοποίηση του στρες, αφού αποκτούν ικανότητες όπως να παραλείπουν ή αποφορτίζουν την πληροφορία (Χατζηχρήστου, 2004: 7-25).

1.5.1. Οι τρεις άξονες της αυτορρύθμισης

Η αυτορρύθμιση ορίζεται ως μια πολύπλευρη και πολύπλοκη διαδικασία, όπου προσδιορίζει την ικανότητα του ατόμου να ελέγχει τις δράσεις και τις αντιδράσεις του για την επίτευξη του καθορισμένου επιδιωκόμενου στόχου (Jahromi,Gulsrud&Kasari, 2008).

Επομένως το άτομο εμπλέκεται ενεργά στην διαμόρφωση συμπεριφορών και στρατηγικών μέσα από την συνεχή αναπροσαρμογή, επιδιώκοντας να πετύχει τους στόχους που έχει καθορίσει, ενώ παράλληλα η ρυθμιστική του δράση κινείται άμεσα και ενεργά σε τρεις αλληλεξαρτώμενους άξονες, στο συναίσθημα, στην συμπεριφορά και στην γνώση. Ο τελευταίος όρος στην διεθνή βιβλιογραφία αναφέρεται και ως εκτελεστική λειτουργία (Barret, Fox, Fidler&Daunhauer,2014).

Η συναισθηματική ρύθμιση επιδέχεται διαβαθμίσεις ανάλογα με την ηλικία, πιο συγκεκριμένα στην ηλικία των πέντε ετών, τα περισσότερα παιδιά είναι σε θέση να αναγνωρίσουν τα συναισθήματα τους, ενώ οι στρατηγικές που επιλέγουν, στοχεύουν στο να νοιώσουν περισσότερο το ευχάριστο συναίσθημα ή να αλλάξουν την κατάσταση που τους προκαλεί το δυσάρεστο συναίσθημα (Cole et al., 2009, στο Gross, 2015).

Βοηθητικό ρόλο σε αυτήν την προσπάθεια καλούνται να παίξουν οι γονείς, οι οποίοι μπορούν και πρέπει να ενθαρρύνουν το παιδί να εκφραστεί λεκτικά, κάνοντας σαφές σε εκείνους αυτό που τους προκαλεί δυσφορία ή στεναχώρια, έτσι ώστε το παιδί να εκτονωθεί. Μέσα από τον λόγο το παιδί μπορεί να αμβλύνει την συναισθηματική του αναστάτωση, θέτοντας έτσι τις βάσεις για την συγκρότηση της αυτορρυθμιστικής του ικανότητας (Denham, 1997).

Ένα παραπάνω στάδιο ωρίμανσης του παιδιού, όσον αφορά την συναισθηματική του ρύθμιση είναι ο έλεγχος που επιτυγχάνεται ύστερα από έντονη προσπάθεια και ο οποίος αναφέρεται στην *«ικανότητα αναστολής μιας πρώιμης κυρίαρχης απόκρισης,*

προκειμένου να ελεγχθούν ενδεχόμενα λάθη και να επιτευχθεί μια μη κυρίαρχη τάση για δράση» (Gross, 2015:375).

Η αναστολή αυτών των αυτόματων, παρορμητικών αντιδράσεων αντανακλά και προϋποθέτει την ικανότητα του ατόμου να σκέφτεται πριν πράξει. Η συναισθηματική ρύθμιση μπορεί να είναι σταθμισμένη και ελεγχόμενη, όπως για παράδειγμα η ικανότητα απόκρυψης του συναισθήματος του θυμού σε μια διαπροσωπική διαμάχη, ή αυτόματη, όπως είναι η αποστροφή του βλέμματος από μια δυσάρεστη ή θλιβερή εικόνα (McRae, etal. 2011).

Η συναισθηματική ρύθμιση, η οποία αποκτά σταθμισμένο ρόλο στο άτομο, αποτελεί αποτέλεσμα συνειδητής προσπάθειας και απαιτεί συγκέντρωση, προσοχή στην εκάστοτε παρούσα στιγμή. Εάν όμως η συναισθηματική ρύθμιση, αποκτάει το ρόλο της αυτόματης αντίδρασης τότε αυτό σημαίνει πως ενεργοποιείται αυθόρμητα χωρίς την συνειδητή ή προσεκτική απόφαση.

Η συναισθηματική ρύθμιση κρύβει μέσα της και τους δύο ρόλους, όμως μονάχα στον έναν μπορεί να παρέμβει το εξωτερικό περιβάλλον, και αυτή είναι η στρατηγική της σταθμισμένης και ελεγχόμενης ρύθμισης, διότι μπορεί να βοηθήσει το παιδί να χειριστεί παρορμητικές αντιδράσεις και να ελέγξει τα αρνητικά του συναισθήματα όπου και όταν χρειάζεται, κατά αυτόν τον τρόπο ρυθμίζει και την κοινωνική του συμπεριφορά, υπακούοντας σε συγκεκριμένες οδηγίες ή αναβάλλοντας το αίσθημα της ικανοποίησης (Kochanska &Aksan, 2006).

Στην ηλικία των 3 έως 6 ετών, τα παιδιά εμφανίζουν σημαντική βελτίωση της ικανότητας τους να παρατηρούν την δική τους συμπεριφορά, να χρησιμοποιούν δηλαδή δεξιότητες λογικών συλλογισμών και να εκφράζονται λεκτικά σχετικά με την δράση και τις πράξεις τους (Jahromi, Gulsrud&Kasari, 2008).

Η συγκεκριμένη στρατηγική υπάγεται στον γνωστικό άξονα και μπορεί να βοηθήσει το παιδί να ενδυναμώσει τις λειτουργίες της βραχυπρόθεσμης μνήμης του, βελτιώνοντας την ικανότητα του για συγκέντρωση και ευελιξία στην επίλυση του προβλήματος (Cole &Deckard, 2009).

Οι συγκεκριμένοι άξονες αποτελούν τη βασική λειτουργία της συναισθηματικής αυτορρύθμισης του ατόμου, και αναφέρονται στο σύνολο των πνευματικών διεργασιών που εμπλέκονται με τον συνειδητό έλεγχο των σκέψεων και των δράσεων.

Και ενώ δεν υπάρχει πλήθος ερευνών όπου εξετάζουν τον τρόπο που συνδέεται η συναισθηματική ρύθμιση με τις δεξιότητες της συγκέντρωσης και της προσοχής, είναι αποδεκτό από πολλούς ερευνητές πως τα παιδιά, τα οποία έχουν αυξημένη ικανότητα αναγνώρισης των συναισθημάτων τους είναι σε θέση να κινητοποιήσουν και να αξιοποιήσουν τα θετικά τους συναισθήματα όταν πρέπει να διεκπεραιώσουν κάποιο καθήκον (Rhoades et al., 2011,στο Lagattuta&Weber, 2014).

Συμπερασματικά μπορούμε να αναφέρουμε πως οι λειτουργίες της συναισθηματικής ρύθμισης επηρεάζουν άμεσα την αυτορρύθμιση του εκάστοτε παιδιού. Και αναφέρουμε παιδί διότι από την ηλικία των τριών και άνω, μαθαίνει να αυτορυθμίζεται ποιο δυναμικά και ουσιαστικά, αφού μπαίνει στην ενεργή διαδικασία μάθησης και ότι ενέργειες κάνει από μικρή ηλικία τόσο καλύτερα αποτελέσματα θα έχει όταν θα μεγαλώσει. Κατά αυτόν τον τρόπο κλείνει η κυκλική, σπειροειδή τροχιά των τριών αξόνων της αυτορρύθμισης.

1.5.2. Ο κύκλος της αυτορρύθμισης κατά τον Zimmerman

Η αυτορρύθμιση όπως αναφέραμε και παραπάνω σχετίζεται άμεσα με την γνώση, ο Zimmerman (1989) γνωρίζοντας αυτήν την άποψη, ανέπτυξε ένα κυκλικό μοντέλο αυτορρύθμισης για εφαρμογή στον χώρο της εκπαίδευσης. Σύμφωνα με τον

συγκεκριμένο κύκλο, οι μαθητές ρυθμίζουν την συμπεριφορά τους και διαμορφώνουν τις πεποιθήσεις τους σε τρεις διαδοχικές φάσεις. Η πρώτη φάση αφορά την προπαρασκευαστική φάση, η οποία προηγείται του μαθησιακού έργου, η δεύτερη φάση αφορά την εκτελεστική φάση, η οποία αναφέρεται στην ευσυνείδητη και προγραμματισμένη ενασχόληση με το μαθησιακό έργο και η τρίτη φάση αφορά την αναστοχαστική ενασχόληση με όλες τις διαδικασίες επισκόπησης, αναστοχασμού και αναπροσαρμογής των στρατηγικών ανάλογα με τα αποτελέσματα των δράσεων του (Cleary & Zimmerman, 2004).

Ο Zimmerman επιδιώκει να τονίσει δύο σημαντικούς γνωστικούς μηχανισμούς συναισθηματικής αυτορρύθμισης, ο πρώτος αφορά την ανάληψη μαθησιακών στρατηγικών με στόχο τη διόρθωση ή βελτίωση προβληματικών δράσεων και ο δεύτερος μηχανισμός αφορά την αυτοαποτελεσματικότητα του ατόμου απέναντι στα προβλήματα αλλά και στην ενδυνάμωση της μαθησιακής δράσης (Zimmermanetal., 1996).

Η προπαρασκευαστική φάση περιλαμβάνει τα κίνητρα και τα πιστεύω του ατόμου που ενεργεί, καθώς επίσης και δύο ακόμα βασικές αρχές, τον ορισμό των στόχων και τον σχεδιασμό των στρατηγικών.

Βοηθητικό ρόλο έχει ο παιδαγωγός, ο οποίος μπορεί να βοηθήσει τα παιδιά να επιλέξουν τις κατάλληλες στρατηγικές, αφού από μόνα τους πολλές φορές δεν είναι σε θέση να τα καταφέρουν. Κατά την εκτελεστική φάση, το παιδί-μαθητής ενεργοποιεί την διαδικασία αυτοελέγχου και της αυτοπαρατήρησης, αξιολογώντας την αποτελεσματικότητα του αρχικού σχεδιασμού, προκειμένου να βελτιώσει τις μελλοντικές του προσπάθειες μάθησης. Η αναστοχαστική- ανατροφοδοτική φάση περιλαμβάνει κατά το μεγαλύτερο της μέρος την διαδικασία αυτοαξιολόγησης με βάση την προσαρμογή των στρατηγικών που πραγματοποιήθηκαν (Cleary & Zimmerman, 2004).

Ως εκ τούτου, μέσα στα πλαίσια του κυκλικού μοντέλου αυτορρύθμισης, οι μαθητές θέτουν στόχους, επιλέγουν συγκεκριμένες στρατηγικές και ελέγχουν την πορεία των πράξεων τους, γεγονός που τους δίνει ένα αίσθημα ελέγχου της διαδικασίας μάθησης, ενώ παράλληλα αναπτύσσεται η κριτική τους σκέψη. Επειδή η γνωστική ανάπτυξη των παιδιών αλλάζει ανά ηλικία, αλλάζει αυτόματα και ο κύκλος, ο οποίος προσαρμόζεται στις ανάγκες της συγκεκριμένης ηλικίας. Σύμφωνα με την συσχέτιση ηλικίας και συναισθήματος, γίνεται αντιληπτό πως τα παιδιά παρατηρούν τη δράση τους και κάνουν λεκτικές περιγραφές και σχόλια σχετικά με την συμπεριφορά τους ανάλογα και με το γνωστικό επίπεδο στο οποίο βρίσκονται (Fitzsimmons&Lanphar, 2011). Η γλωσσική έκφραση λειτουργεί ως συνδετικός κρίκος μεταξύ της σκέψης και της διαδικασίας μάθησης, μεταξύ του εσωτερικού και του εξωτερικού κόσμου, ενώ φαίνεται να είναι ένας από τους καθοριστικούς παράγοντες στην κατάκτηση της μεταγνωστικής δεξιότητας των μικρών παιδιών.

1.5.3. Η αυτορρύθμιση και η σχολική αγωγή

Η αυτορρύθμιση καθορίζει σε μεγάλο βαθμό το επίπεδο της σχολικής ετοιμότητας των παιδιών (Brock et al, 2009), καθώς διαφαίνεται ότι οι γενικές πρότερες γνώσεις όπως η γνωστική δεξιότητα και η αντιληπτική ικανότητα ενός μικρού παιδιού δεν αρκούν για να προσδιορίσουν με ακρίβεια το βαθμό της σχολικής ετοιμότητας (Brackettetal., 2011).

Τα παιδιά προσχολικής ηλικίας πηγαίνουν στο νηπιαγωγείο με τελείως διαφορετικό τρόπο αυτορρυθμιστικής ικανότητας. Υπάρχουν εκείνα που δεν διαθέτουν επαρκείς δεξιότητες αυτορρύθμισης, στοιχείο που γίνεται αντιληπτό από τα μεγαλύτερα παιδιά

και έτσι εκείνα εκλαμβάνουν απόρριψη από την ομάδα των συνομήλικων τους. Βέβαια σημαντικές δυσκολίες εκλαμβάνουν και τα παιδιά σχολικής ηλικίας, τα οποία έχουν αρχικά προβλήματα μετάβασης από το νηπιαγωγείο στο δημοτικό και έπειτα στην κατάκτηση των σχολικών γνώσεων και ιδιαίτερα στους τομείς γλωσσικού και μαθηματικού εγγραμματισμού (von Suchodoletz et al., 2009).

Όσον αφορά τα διαφορετικά επίπεδα αυτορρύθμισης των παιδιών προσχολικής ηλικίας υπάρχουν αρκετοί διαφορετικοί λόγοι, όπως οι βιολογικοί και ενδογενείς παράγοντες, καθώς και τα ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά του παιδιού, τα οποία αφορούν εξωγενείς παράγοντες αλλά και ενδοοικογενειακούς (von Suchodoletz et al, 2009).

Η διαδικασία της αυτορρύθμισης αποτελεί σύμπραξη αλληλεπίδρασης μεταξύ πολλών διαφορετικών παραγόντων, τα οποία σχετίζονται αφενός με την ωριμότητα και αφετέρου με το συμπεριφοριστικό και αναπτυξιακό στάδιο του παιδιού (Skibbeetal., 2011). Οι Eisenberg καιFabes (1998) πρότειναν ένα τριμερές μοντέλο κατανόησης της σχέσης μεταξύ χαρακτήρα και αυτορρύθμισης των μικρών παιδιών. Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό, τα παιδιά με χαμηλό επίπεδο αυτορρύθμισης θεωρούνται παρορμητικά, απογοητεύονται εύκολα, χαρακτηρίζονται από συναισθηματικές εντάσεις και τείνουν να αντιδρούν με επιθετικό τρόπο. Στη δεύτερη κατηγορία βρίσκουμε τα υπερβολικά συνεσταλμένα παιδιά που ναι μεν εκδηλώνουν αυτοέλεγχο, αλλά στερούνται ευελιξίας και προσαρμοστικότητας, είναι συνήθως λυπημένα και αγχώδη και δεν μετέχουν σε ομαδικές δραστηριότητες. Τα παιδιά που διαθέτουν, τέλος, την καλύτερη δυνατή αυτορρύθμιση, έχουν την ικανότητα να ελέγχουν και να διαχειρίζονται κατάλληλα τα συναισθήματά τους, ενώ είναι παράλληλα δημοφιλή, κοινωνικά και αγαπητά στον περίγυρο τους.

1.6. Η θεωρία της προσκόλλησης του Bowlby

Κατά τα τελευταία 20 χρόνια η θεωρία της προσκόλλησης (Bowlby,1969) έχει γίνει ένα από τα πιο σημαντικά εννοιολογικά πλαίσια για την κατανόηση των μηχανισμών της ρύθμισης των συναισθημάτων. Η συγκεκριμένη θεωρία τονίζει την αξία που έχει για την επιβίωση ακόμα και των βρεφών η εγγύτητα αλλά και η αγάπη που θα πάρουν από τα άτομα που βρίσκονται κοντά τους. Όταν η εγγύτητα μεταξύ του βρέφους και του φροντιστή είναι ανεπαρκής (δηλ., όταν αποχωρίζονται), μια έντονη συγκινησιακή απόκριση παράγεται (αγωνία ή άγχος αποχωρισμού).

Οι άνθρωποι σύμφωνα με τον Bowlby γεννιούνται με ένα έμφυτο ψυχο-βιολογικό σύστημα, το οποίο τα κινητοποιεί ώστε να αναζητήσουν εγγύτητα με σημαντικούς άλλους. Κατά την διάρκεια των παιδικών χρόνων, οι συγκεκριμένες ανάγκες είναι ποιο έντονες και το σύστημα επιτυγχάνει βασικές ρυθμιστικές λειτουργίες όπως προστασία από την ενδεχόμενη απειλή ή ανακούφιση από την δυσφορία. Οι πρώτες κοινωνικές αλληλεπιδράσεις του παιδιού συμβαίνουν με τους πρωτογενής φροντιστές του, αυτή η πρωταρχική σχέση γονέα- παιδιού αποτέλεσε το επίκεντρο τόσο θεωρητικής όσο και εμπειρικής έρευνας .

Η μαθήτρια του, Ainsworth (1978), και οι συνεργάτες της προσδιόρισαν τρία συγκεκριμένα πρότυπα στη σχέση βρέφους-φροντιστή με βάση τις απαντήσεις στο κλασικό πείραμα της «παράξενης κατάστασης». Οι συγκεκριμένες σχέσεις ονομάστηκαν ασφαλής, ανασφαλής- αμφίθυμη, ανασφαλής- αποφευκτική (Eisenberg&Spinrad, 2004).

Οι ερευνητές παρατήρησαν διάφορες καταστάσεις στην συμπεριφορά του βρέφους ή του μικρού παιδιού κατά τη διάρκεια μιας σειράς διαφορετικών διαχωρισμών και επανασυνδέσεων με την μητέρα. Εξέτασαν τις αλληλεπιδράσεις με έναν ξένο τόσο με

την παρουσία όσο και με την απουσία της μητέρας. Ένα πλήθος ερευνών έχει αποδείξει τη συσχέτιση μεταξύ της ανασφαλούς σύνδεσης και της μετέπειτα ανάπτυξης ψυχιατρικών διαταραχών (Eisenberg&Spinrad,2004).

Το συναίσθημα συνδέεται στενά με την διέγερση του νευρικού συστήματος σε διάφορες καταστάσεις και τις δυνάμεις της διέγερσης που κινητοποιούν συγκεκριμένα αισθήματα. Η νόηση παίζει μια σημαντική πτυχή της συγκίνησης, ιδιαίτερα στην ερμηνεία των γεγονότων, παρά το γεγονός πως σε καταστάσεις έντονης συναισθηματικής φόρτισης φαινόμαστε σαν να μην σκεφτόμαστε, η νόηση είναι εκεί και πολλές φορές εντείνει την ένταση και την διάρκεια του συναισθήματος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η εμπειρία του φόβου, η οποία μας δημιουργεί το συναίσθημα της απειλής, οπότε ταυτόχρονα ενεργοποιείται το νευρικό μας σύστημα προκαλώντας ταχυκαρδία, ταχύπνοια, εφίδρωση και μυϊκή ένταση.

Το είδος της προσκόλλησης που δημιουργείται κατά την παιδική ηλικία επηρεάζει άμεσα και την ανάπτυξη του ενήλικα. Ο Bartholomew καιHorowith (1991) αναφέρθηκαν την ενήλικη προσκόλληση, η οποία τυγχάνει να έχει πολλές ομοιότητες με την παιδική. Στην εικόνα δύο φαίνονται συνοπτικά τα χαρακτηριστικά της κάθε κατηγορίας.

Εικόνα 2. Μοντέλο ενήλικης προσκόλλησης
(πηγή: Bartholomew&Horowith, 1991: 226-244).

1.6.1. Η συναισθηματική σύνδεση: Η δυαδική ρύθμιση και διαχείριση του συναισθήματος

Η συναισθηματική σύνδεση ανάμεσα σε δύο ανθρώπους ξεκινάει ήδη από την βρεφική ηλικία, το βρέφος επικοινωνεί με την μητέρα μέσα από το παιχνίδι πρόσωπο με πρόσωπο, ενισχύοντας την ανάπτυξη και την ικανότητα ρύθμισης της διέγερσης του

(Stern, 1974). Τα βρέφη μαθαίνουν να ανταποκρίνονται σε ενδογενή και εξωγενή ερεθίσματα με τέτοιο τρόπο ώστε να αυτορυθμίζονται αλλά και να ρυθμίζουν την σχέση με την μητέρα τους. Απόδειξη αυτής της ρύθμισης ήταν η μέτρηση των καρδιακών παλμών του βρέφους κατά την διάρκεια της αλληλεπίδρασης. Το βρέφος όταν χαμογελάει έχει χαμηλότερους καρδιακούς παλμούς σε σχέση με την περίοδο της δυσφορίας, όπου οι παλμοί γίνονται εντονότεροι (Stroufe, 1979a). Επιπρόσθετα με τις συγκινησιακές αντιδράσεις παρατήρησαν το βλέμμα του βρέφους, το οποίο εστιάζει την προσοχή του όταν κάτι του αρέσει, ενώ αποφεύγει την βλεμματική επαφή σε αντίθετη περίπτωση.

Οι κινήσεις των ματιών του βρέφους και τα πρότυπα της οπτικής του επαφής αποτελούν τις πρώτες εγγενείς προσπάθειες να ρυθμίσει την συμπεριφορά του (Stern, 1974). Μετά τους πρώτους μήνες, φαίνεται τα βρέφη να προσπαθούν ακόμα περισσότερο να αυτορυθμιστούν, διεγείρονται ευκολότερα από τα εξωτερικά ερεθίσματα (π.χ. συμπεριφορά της μητέρας που προσπαθεί να επικοινωνήσει μαζί τους). Μάλιστα στις πρόσωπο με πρόσωπο αλληλεπιδράσεις κάθονται κοντά και δείχνει το βρέφος με τα μάτια του ότι θέλει να επικοινωνήσει με εκείνη. Αυτή η εγγύτητα που πραγματοποιείται, επιτρέπει στους ερευνητές να πιστεύουν πως η συμπεριφορά των παιδιών (βλεμματική επαφή, συγκινησιακές αντιδράσεις) υπηρετούν την λειτουργία της ρύθμισης των συναισθημάτων (Stern, 1974).

Η μητέρα και το βρέφος αναλαμβάνουν συγκεκριμένους ρόλους κατά την προσπάθεια επικοινωνίας Το βρέφος διαβάζει τα μηνύματα της μητέρας προκειμένου να οργανωθεί συναισθηματικά και βιολογικά. Οι κινήσεις του εξαρτώνται από την εμπειρία που έχει βιώσει διότι αποκρίνεται στην μητέρα αν κάτι του αρέσει (μέσω της μίμησης) ενώ αποσύρεται αν θεωρήσει πως κάτι δεν είναι αρεστό προς αυτό. Η μητέρα από την σειρά της, οφείλει να σέβεται τις επιθυμίες του παιδιού, ενώ παράλληλα θα πρέπει να το υποκινεί για περαιτέρω εξέλιξη της επικοινωνίας τους.

Οι μελέτες για το παρόν θέμα δείχνουν πως η αυτορρύθμιση του παιδιού καθορίζεται άμεσα από την συμπεριφορά της μητέρας του. Παρατήρησαν πως στην περίπτωση που η μητέρα μιμείται το βρέφος, τότε εκείνο την κοιτάζει επίμονα και παρατηρεί με προσήλωση αυτό που κάνει.

Οι χειρισμοί της μητέρας πολλές φορές μπορεί να οδηγήσουν και σε αδιέξοδο, ειδικά στις περιπτώσεις που επιζητούν μεγαλύτερη διάρκεια, τότε σιγά σιγά το παιδί αποσύρεται, δείχνοντας την δυσαρέσκεια του, ακόμα και αυτή η συμπεριφορά αποτελεί προϊόν αυτορρύθμισης (Stern, 1974).

Συμπεραίνουμε λοιπόν πως η ιδανική αλληλεπίδραση μητέρας και βρέφους χαρακτηρίζεται από τον συγχρονισμό των δύο μελών, την θετική διάθεση καθώς και τα χαρακτηριστικά του βρέφους ως οργανωμένο πλάσμα που θέλει να ανταποκριθεί στα συγκεκριμένα ερεθίσματα.

1.7. Η θεωρία συστημάτων για την ρύθμιση των αλληλεπιδράσεων

Με τον όρο αλληλεπίδραση εννοούμε την σχέση που έχει κάθε άνθρωπος με τον εαυτό του, εννοώντας όλα εκείνα τα στοιχεία που τον επηρεάζουν και πως τα διαχειρίζεται, οπότε ενεργοποιείται η λεγόμενη αυτορρύθμιση καθώς και με τα άλλα άτομα του περιβάλλοντος του, οπότε ενεργοποιείται η αμοιβαία ρύθμιση. Συνεπώς γίνεται αντιληπτό πως η οργάνωση της συμπεριφοράς μας πραγματοποιείται μέσα από αυτά τα δύο στοιχεία.

Με τον όρο αυτορρύθμιση αναφερόμαστε στην ικανότητα του κάθε προσώπου να ορίζει τα συναισθήματα του και να μπορεί να τα διαχειριστεί, συγκεκριμένα ρυθμίζεται η διέγερση, διατηρείται η εγρήγορση, αμβλύνεται η ένταση από υπερ-εθισμούς και

τέλος αναπτύσσονται κύκλοι συμπεριφοράς έχοντας ως στόχο την ψυχική ηρεμία του ατόμου (Korner&Grobstein, 1976).

Ήδη από μικρή ηλικία γίνεται αντιληπτό πως ο άνθρωπος έχει αυτήν την ικανότητα, συγκεκριμένα από βρέφος βρίσκει τρόπους να ρυθμίζει τις εσωτερικές του αλλαγές αλλά και τα περιβάλλοντα ερεθίσματα.Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιας στάσης είναι το αυτό- άγγιγμα, ο περιορισμός εύρους των εκφράσεων του προσώπου, ακόμα και η αποστροφή του βλέμματός συγκαταλέγεται σε αυτήν την κατηγορία. Γίνεται λοιπόν αντιληπτό πως κατά αυτόν τον τρόπο η αυτορρύθμιση είναι ένας σημαντικός παράγοντας για την ικανότητα των βρεφών να επικοινωνήσουν με το περιβάλλον γύρω τους (Tronick, 1989).

Όσον αφορά την ρύθμιση του ατόμου με το περιβάλλον του, ονομάζεται αλλιώς «αμοιβαία ρύθμιση», «αμφίδρομη ρύθμιση» ή «συν-δομημένη ρύθμιση». Και μπορεί αυτοί οι όροι να κρύβουν μέσα τους την αμοιβαιότητα, αλλά στην πραγματικότητα αυτό δεν ισχύει, στόχος του κάθε ανθρώπου είναι να μπορέσει να ρυθμίσει την συμπεριφορά του απέναντι στον άλλο. Βέβαια φαινόμενα εξάρτησης υπάρχουν και από τις δύο περιπτώσεις, ωστόσο όμως δεν υπάρχει συμμετρία ή ισοβάθμηση (αν μπορούσε να μετρηθεί), καθώς αν υποθέσουμε πως είναι μια δυάδα, κάθε μέλος επηρεάζει το άλλο με διάφορους τρόπους και σε άνισο βαθμό. Η συγκεκριμένη διαδικασία δεν είναι επίσης αιτιατή, ούτε προβλεπτική, αφορά αυθόρμητη και μη συνειδητή επικοινωνία. Συνεπώς η ρύθμιση καθορίζεται από την ικανότητα του ενός να μπορέσει να προβλέψει την συμπεριφορά του άλλου, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει πως θα υπάρχουν μονάχα θετικά αποτελέσματα επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης, μπορεί να καταλήξουν σε αρνητικές συμπεριφορές ή σε αποτυχία αλληλεπίδρασης (Beebe&Lachmann, 1998˙Tronick, 1989).

Οι Sander (1995, 1977) και Tronick (1988, 1989), υποστηρίζουν πως η αυτορρύθμιση και η αμοιβαία ρύθμιση είναι διαδικασίες οι οποίες συμπίπτουν χρονικά, επηρεάζοντας είτε θετικά είτε αρνητικά η μια την άλλη. Θεωρούν και οι δύο ερευνητές πως πολλές φορές υπάρχουν ταυτόχρονα, για αυτό και μπορούν να λειτουργούν συμπληρωματικά, σε δυναμική ισορροπία και ευελιξία. Κατά αυτόν τον λόγο την αμοιβαία ρύθμιση, την ονόμασαν «αμφίδρομη», αφού σχετίζεται με την αλληλεπίδραση της «αυτό» και «αμοιβαίας» ρύθμισης, εμπλέκει το ατομικό με το δυαδικό και αποσαφηνίζει την δυαδικότητα του συστήματος.

Ένας άλλος ερευνητής, ο Fogel (1992a, 1992b) ονομάζει την ρύθμιση ως «συν-ρύθμιση» ορίζοντας ουσιαστικά την επικοινωνία ως συναλλαγή, παρά σαν δράση-αντίδραση, όπως ο Sander καιTronick. Ο Fogel (1992a, 1992b) θεωρεί πως όλες οι συμπεριφορές εκτυλίσσονται ταυτόχρονα στους ανθρώπους, μετατρέπουν και μετατρέπονται διαρκώς από την συμπεριφορά ο ένας του άλλου. Για αυτό άλλωστε υπάρχουν διακριτά σημεία που μπορούν να ερμηνευτούν μόνο στα πλαίσια της συμπεριφοριστικής ροής, τα οποία κατευθύνονται και από τα δύο πρόσωπα(Beebe&Lachmann, 1998˙Birdwhistell, 1970˙ Fogel, 1992a, 1992b, 1993˙ Sameroff, 1983˙ Scheflin, 1973).

Οι μελέτες για την αλληλεπίδραση αφορούν κυρίως μητέρα με βρέφος, στα πλαίσια μεταβίβασης πληροφοριών. Η αλληλεπίδραση γίνεται με διάφορους τρόπους. Ο πρώτος τρόπος αφορά την προσπάθεια της μητέρας να επικοινωνήσει με το βρέφος, βασίζεται στα δικά της προσωπικά βιώματα και το βρέφος από την άλλη πλευρά φέρνει δυσκολίες αυτορρύθμισης, και κυρίως στην ρύθμιση της διέγερσης ή ασυνήθιστες ευαισθησίες, τα οποία όλα οφείλονται στην ιδιοσυγκρασία του βρέφους. Με αυτόν τον τρόπο, το παιδί ή ακόμα και ο ενήλικας συμβάλλει στην αποστροφή της επικοινωνίας έστω και με αυτόν τον τρόπο.

Ο δεύτερος τρόπος είναι η αμοιβαία συναλλαγή λεπτό προς λεπτό, προσαρμόζοντας ο καθένας την συμπεριφορά του με αυτές του άλλου. Προσαρμόζουν δηλαδή τον χρόνο (παύσεις, αλλαγή ομιλητή, ρυθμό), τα μοτίβα (προσέγγιση ή αποφυγή), τα εκφραστικά μοτίβα και σήματα καθώς και τις διεγέρσεις (συμπεριφορές διαδράσεων, αναστολών), τα οποία αποτελούν βασικές διαστάσεις του συστήματος (Beebe&Lachmann, 1998).

Με βάση τους δύο παραπάνω τρόπους γίνεται αντιληπτό πως κάθε μέλος μια δυάδας προσπαθεί να ρυθμίσει τον εαυτό του και τον άλλο συνδυαστικά. Άρα γίνεται αντιληπτό πως η επικοινωνία προκύπτει από τις παρούσες και παρελθοντικές αλληλεπιδράσεις και των δύο ατόμων. Η διαφορές στην αυτορρύθμιση επηρεάζουν την επιτυχία της αμοιβαίας ρύθμισης και αντιστρόφως. Οι διαφορές που μπορεί να προκύψουν από την αμοιβαία ρύθμιση μπορεί να διευκολύνουν ή να εμποδίσουν την αυτορρύθμιση (Tronick, 1989).

Έχει υποστηριχτεί από πολλούς ερευνητές ότι για να υπάρξει η ιδανική κοινωνική επικοινωνία πρέπει να υπάρχει ευελιξία μετακίνησης μεταξύ της αυτορρύθμισης και της αμοιβαίας ρύθμισης, αποφέροντας σε σχετικά ικανοποιητικά επίπεδα την προσοχή, την διέγερση και την ανάπτυξη συναισθημάτων. Όταν όμως ο ένας από την δυάδα ανταποκρίνεται περισσότερο από το μέσο επίπεδο επικοινωνίας τότε μπορεί να διαταραχτεί η επικοινωνία, προκαλώντας αποδιοργανωμένες αλληλεπιδράσεις (Beebe & Lachmann, 1998). Σε αυτές τις περιπτώσεις την άτυπη ευθύνη παίρνει ένα από τα δύο μέλη της δυάδας, δημιουργώντας δύο πιθανές αιτίες, είτε δηλαδή στην δυσκολία αυτορρύθμισης του βρέφους, είτε η αιτία μπορεί να είναι η παρεμβατικότητα της μητέρας.

Ο υπερβολικός έλεγχος, κυρίως από την πλευρά της μητέρας λόγω των περισσότερων βιωμάτων μπορεί να προκαλέσει ανισορροπία, η οποία ονομάζεται ενεργητική επαγρύπνηση. Βέβαια και η αποκλειστική ενασχόληση με την αυτορρύθμιση, σε βάρος της αμοιβαίας μπορεί επίσης να φέρει αρνητικά αποτελέσματα, όπως την απόσυρση ή την εμπόδιση. Στην περίπτωση δυάδας βρέφους και μητέρας, όταν λειτουργεί από τον πόλο της ανισορροπίας, εκτιμάται πως το βρέφος αγωνίζεται με μη επιθυμητά επίπεδα διέγερσης, προσοχής και συναισθήματος (Beebe& Lachmann, 1998).

Με τον υπερβολικό έλεγχο του συντρόφου «επαγρύπνηση» σε βάρος της αυτορρύθμισης, δημιουργείται ένα χάσμα μεταξύ τους. Τις περισσότερες φορές προβλέπεται ανασφαλής δεσμός (άγχος, αποδιοργάνωση, αποφυγή), δημιουργώντας την αναμενόμενη υποχώρηση της αυτορρύθμισης (Sander, 1995).

Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η πειραματική συνθήκη που εφάρμοσε η Field (1981), η οποία παρατήρησε πως τα βρέφη επιχειρούσαν να μειώσουν την διέγερση, αποστρέφοντας το βλέμμα τους προς την μητέρα. Όταν εκείνη το αντιλαμβάνονταν αντιδρούσε άσχημα και προσπαθούσε να το επαναφέρει, μιλώντας τους και εξαναγκάζοντας το να κινήσει το κεφάλι προς εκείνη (Sander, 1995).

Και από την άλλη πλευρά η υπερβολική αυτορρύθμιση μπορεί να οδηγηθεί σε βάρος της αμοιβαίας ρύθμισης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι μητέρες που πάσχουν από κατάθλιψη. Το βρέφος έχει την ολοκληρωτική μέριμνα για κατευναστικές συμπεριφορές ρύθμισης, προσανατολισμένες προς τον ίδιο του τον εαυτό (αυτό-αρπάγματα, κινήσεις μπρος και πίσω, προφορική αυτό- παρηγόρηση, απώλεια ελέγχου του μυϊκού τόνου) καθώς βέβαια όλα αυτά συνοδεύονται από μειωμένη αλληλεπιδραστική εξάρτηση (Tronick, 1989).

1.8. Συμπεράσματα

Στο παρόν κεφάλαιο προσπαθήσαμε να συνοψίσουμε τους ορισμούς και τις βασικές έννοιες του συναισθήματος, ως μια πρώτη εικόνα για βασικά ζητήματα που θα

αναλυθούν σε παρακάτω κεφάλαια. Τα συναισθήματα συνδέονται με ψυχολογικές και βιολογικές ιδιότητες, ενώ παράλληλα δίνουν δυνατότητα για δράση. Αποτελούν δηλαδή την κινητήρια δύναμη πίσω από τα κίνητρα και τις πράξεις.

Στην συνέχεια αφού αναφερθήκαμε γενικά για τα συναισθήματα και τον ρόλο τους, εμβαθύναμε σε περαιτέρω ζητήματα, τα οποία είναι οι διαδικασίες ρύθμισης και αυτορρύθμισης των συναισθημάτων. Με το όρο συναισθηματική ρύθμιση εννοούμε τη διαδικασία, η οποία μπορεί να μας βοηθήσει να επηρεάσουμε τα συναισθήματα, μέσω της πειθάρχησης του μυαλού, και όταν αυτά παρουσιάζονται να επιλέγουμε να τα βιώσουμε και να τα εκφράσουμε (Gross, 2014).

Ενώ με τον όρο συναισθηματική αυτορρύθμιση εννοούμε την ρύθμιση που περιλαμβάνει όλες τις εγγενείς και εξωγενείς διαδικασίες που συμβάλλουν στον έλεγχο, την αξιολόγηση και την τροποποίηση των αντιδράσεων, ειδικότερα της έντασης και της χρονικής τους διάστασης, προκειμένου να επιτευχθούν ατομικοί στόχοι (Denham, 1998: 150).

Έπειτα αναφερθήκαμε στην ρύθμιση της αλληλεπίδρασης, η οποία επεξηγεί πως επιτυγχάνεται η ρύθμιση και η επικοινωνία ήδη από την στιγμή που έρχεται στον κόσμο ένα παιδί. Στο αμέσως επόμενο κεφάλαιο θα αναφερθούμε σε ψυχολογικές θεωρίες, οι οποίες θα μας βοηθήσουν να αντιληφθούμε καλύτερα την ιστορική και παράλληλα βιολογική εξέλιξη τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Οι βασικές ψυχολογικές θεωρίες για τη συναισθηματική ρύθμιση και αυτορρύθμιση

2.1. Εισαγωγή

Το παρόν κεφάλαιο αναφέρεται στις ψυχολογικές θεωρίες των συγκινήσεων μέσα από το πέρασμα του χρόνου. Οι συγκινήσεις ή αλλιώς συναισθήματα, έχουν απασχολήσει την ερευνητική κοινότητα κατά κόρων, προσπαθώντας να κατανοήσουν καλύτερα τον άνθρωπο και την εξέλιξη του. Για αυτό τον λόγο έχουν δημιουργηθεί πολλές θεωρίες, εμείς όμως εστιάζουμε στην κατά την γνώμη μας ποιο σημαντικές ώστε να δούμε πως η κάθε θεωρητική προσέγγιση αναλύει τις διαδικασίες ρύθμισης και αυτορρύθμισης του συναισθήματος.

Αρχικά αναφερόμαστε στις τρεις πρώτες θεωρητικές προσεγγίσεις των συγκινήσεων που είναι που η βιολογική, η σωματική και τέλος η ψυχαναλυτική προσέγγιση. Πρόκειται για προσεγγίσεις, οι οποίες βοήθησαν στην δημιουργία σύγχρονων θεωριών, δίνοντας έμφαση στο γνωστικό-κοινωνικό περιβάλλον του ατόμου.

2.2. Οι τρεις πρώτες θεωρητικές προσεγγίσεις των συγκινήσεων

Τα συναισθήματα αναλύονται μέσα από τρεις διαφορετικές προσεγγίσεις, από την βιολογική, από την ψυχολογική και τέλος από την ψυχαναλυτική προσέγγιση. Οι συγκεκριμένες προσεγγίσεις αποτέλεσαν σταθμούς για τον κλάδο της ψυχολογίας, εφόσον στο επίκεντρο των ερευνών στάθηκε ο άνθρωπος και η συναισθηματική του εξέλιξη. Έπειτα οι θεωρίες κατάφεραν να επηρεάσουν και άλλους επιστημονικούς κλάδους όπως της κοινωνιολογίας, της ιατρικής, των παιδαγωγικών.

2.2.1. Charles Darwin: Η βιολογική προσέγγιση

Ο Darwin (1995/1872) ήταν ο πρώτος ψυχολόγος που διατύπωσε πως ορισμένα συναισθήματα εντοπίζονται σε όλους τους πολιτισμούς. Με το έργο του «Η έκφραση των συναισθημάτων στον άνθρωπο και τα ζώα» (1872) προσπάθησε να αναδείξει τον ρόλο των συναισθημάτων στον άνθρωπο, επηρεάζοντας θετικά την εξελικτική ψυχολογία. Παρατήρησε πως τα παιδιά μαθαίνουν μέσα από τα συναισθήματα που επιτρέπει η κοινωνία να εκφραστούν(Browne, 2007).

Αρχικά ασχολήθηκε με τις μορφές έκφρασης των βασικών συναισθημάτων. Ανέλυσε λεπτομερώς δώδεκα βασικά συναισθήματα, θετικά αλλά και αρνητικά, περιγράφοντας τις εκφράσεις του προσώπου και τους μηχανισμούς αντίδρασης προς το εκάστοτε περιβαλλοντικό ερέθισμα. Υποστηρίζοντας πως οι εκφράσεις του προσώπου δεν είναι αποτέλεσμα μάθησης αλλά είναι βιολογικά προκαθορισμένες. Παράλληλα διαπίστωσε πως η έκφραση των βασικών συναισθημάτων είναι αναγκαία για την επιβίωση και εξέλιξη του ανθρώπινου είδους και επιτελείται από αντιδράσεις προσαρμοστικού χαρακτήρα.

Ο προσαρμοστικός χαρακτήρας έγκειται αφενός στην διευκόλυνση της επικοινωνίας των ατόμων με το περιβάλλον γύρω του, και αφετέρου βοηθάει στην ρύθμιση των συναισθημάτων του ίδιου του ατόμου.

Στην συνέχεια των χρόνων, το βιβλίο του Δαρβίνου γίνεται αντικείμενο εξέτασης και επανεκδίδεται από τον PaulEkman (1995). Ο συγκεκριμένος ψυχολόγος ήταν υπέρμαχος του καθολικού χαρακτήρα των συναισθημάτων, θεωρώντας πως οι συναισθηματικές εκφράσεις λειτουργούν ως απαντήσεις, οι οποίες συναντώνται σε όλους τους πολιτισμούς και ελέγχονται από μηχανισμούς που λειτουργούν ασυνείδητα. Ο Ekman μαζί με τον Friesen (1972) επινόησαν έναν κατάλογο βασικών συναισθημάτων μετά από την έρευνά του στην φυλή της Παπούα στην Νέα Γουινέα. Το δείγμα αφορούσε ανθρώπους με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, οι οποίοι χρησιμοποιούσαν συγκεκριμένες εκφράσεις προσώπου(Ekman, Frieshen&Ancolis,1997) .

Το υλικό της έρευνας, είχε χρησιμοποιηθεί πρώτα από δείγμα του Δυτικού Πολιτισμού. Οι δύο ερευνητές ζήτησαν από τα συγκεκριμένα άτομα να διαλέξουν δύο με τρεις φωτογραφίες με γνώμονα ένα συγκεκριμένο συναίσθημα, το οποίο εκφραζόταν από την ιστορία της φωτογραφίας. Από τα αποτελέσματα της έρευνας φάνηκε πως τα άτομα από τους δύο διαφορετικούς πολιτισμούς είχαν καταλήξει στις ίδιες επιλογές. Συνεπώς ο Ekman σημειώνει ότι ενώ οι καθολικές εκφράσεις δεν αποδεικνύουν απόλυτα την θεωρία του Δαρβίνου, εντούτοις μπορούν να παρέχουν χρήσιμες ενδείξεις. Καταλήγει επίσης στο συμπέρασμα πως υπάρχουν κάποιες κοινές εκφράσεις προσώπου, οι οποίες είναι έμφυτες. Αποδέχεται μονάχα έξι συναισθήματα (χαρά, λύπη, θυμό, απέχθεια, φόβο, έκπληξη), τα οποία εμφανίζονται σε όλους τους πολιτισμούς ανάλογα με την βιολογική ηλικία του ατόμου.Και τέλος με βάση τα συμπεράσματά του επιβεβαιώνει τον Δαρβίνο, όσον αφορά την σύνδεση των συναισθημάτων με το αυτόνομο νευρικό σύστημα, το οποίο ενεργοποιεί διαφορετικές φυσιολογικές αντιδράσεις για κάθε ένα από αυτά.

2.2.2. William James: Η σωματική προσέγγιση

Ο WilliamJames (James,1884) όρισε το συναίσθημα ως τη συναίσθηση των σωματικών αλλαγών που βιώνει το άτομο. Ο CarlLange πρότεινε μια παρόμοια θεωρία το ίδιο χρονικό διάστημα, οπότε προέκυψε η γνωστή θεωρία "James-Lange". Οι δύο ψυχολόγοι υποστηρίζουν πως μια μεταβαλλόμενη κατάσταση οδηγεί σε μεταβαλλόμενη σωματική κατάσταση. Σύμφωνα με τον πρώτο, οι άνθρωποι βιώνουν συναισθήματα επειδή αντιλαμβάνονται τις φυσιολογικές απαντήσεις του οργανισμού ως εξωτερικά γεγονότα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, όταν κάποιος βλέπει μια αρκούδα αρχίζει να τρέμει, *«αν νοιώσουμε μια έντονη συγκίνηση κι έπειτα προσπαθήσουμε να αφαιρέσουμε από την συνείδηση μας όλα τα σωματικά συμπτώματα που τη συνοδεύουν, τότε θα διαπιστώσουμε πως δεν μας έχει μείνει τίποτα»* (Oatley&Jenkins,2004:324).

Στην πορεία όμως γίνεται αντιληπτό πως ο λόγος που ένα υποκείμενο τρέμει είναι επειδή φοβάται. Η συγκεκριμένη θεωρία υποστηρίζει πως το πρώτο βήμα είναι η αντίδραση σε μια κατάσταση ή σε ένα ερέθισμα και στην συνέχεια η μετάφραση της πράξης σε συναισθηματική απόκριση. Το συναίσθημα είναι η γέφυρα του σώματος και του νου (Oatley&Jenkins,2004).

Οι υποστηρικτές της σωματικής προσέγγισης πιστεύουν πως υπάρχουν τρία στάδια δημιουργίας του συναισθήματος. Το πρώτο στάδιο είναι η αντίληψη του συναισθηματικού ερεθίσματος, το δεύτερο είναι η εμφάνιση των σωματικών αλλαγών και το τρίτο στάδιο είναι η ανατροφοδότηση που παράγει την συναισθηματική εμπειρία.

2.2.3. Sigmud Freud: Η ψυχαναλυτική προσέγγιση

Στον χώρο της ψυχανάλυσης, όσον αφορά τα συναισθήματα αναπτύχθηκαν τέσσερις βασικές θεωρίες: η ψυχαναλυτική θεωρία του Sigmund Freud, η αναλυτική θεωρία του C. Jung, η ατομική θεωρία του A. Adler και η βιοκοινωνική θεωρία του E.Erikson. Σύμφωνα με την ψυχαναλυτική θεωρία του Freud, το βρέφος στην αρχή της ζωής του δεν αναπτύσσει συναισθήματα. Το 2ο -3ο μήνα όταν αναπτύσσονται οι λειτουργίες του Εγώ (μνήμη, λογική, σκέψη, αυτογνωσία, αντίληψη) αναπτύσσονται και τα συναισθήματα ενοχής, υπερηφάνειας, ντροπής. Το Εγώ λαμβάνει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη των συναισθημάτων, οπότε θεωρείται από τους υποστηρικτές του ότι μέχρι εκείνη την στιγμή οι συναισθηματικές καταστάσεις που βιώνει το βρέφος βρίσκονταν στο ασυνείδητο σε μια αδιαφοροποίητη μορφή.

Ο Freud δέχτηκε σκληρή κριτική, παρόλα αυτά διατύπωσε τα στάδια της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης του ατόμου τονίζοντας ότι ο έρωτας είναι το ποιο δυνατό συναίσθημα που νοιώθει το παιδί κατά την ανάπτυξή του (Oatley&Jenkins,2004).

Τα δεδομένα της ψυχαναλυτικής θεωρίας στηρίζονται σε διεξοδική μελέτη ατομικών περιπτώσεων και όχι σε πειραματικές μελέτες. Ο συγκεκριμένος ψυχολόγος έκανε παρατηρήσεις κατά την θεραπεία νευρωσικών ασθενών, όσον αφορά τις ασυνείδητες διεργασίες. Με τον όρο ασυνείδητες διεργασίες εννοούνται σκέψεις, φόβοι, επιθυμίες που το άτομο δεν αντιλαμβάνεται, αλλά που προσδιορίζουν την συμπεριφορά του.

Η άποψη που υποστηρίζει είναι ότι η συμπεριφορά του ανθρώπου παρωθείται από ασυνείδητα κίνητρα που έχουν σχέση με τις εμπειρίες της παιδικής ηλικίας, στρέφοντας έτσι το ενδιαφέρον προς αυτήν την κατεύθυνση.

Στην ψυχαναλυτική θεωρία, οι γονείς και η κοινωνία μας απαγορεύουν να ενεργήσουμε σύμφωνα με τις ενορμήσεις μας, οι οποίες είναι έμφυτα χαρακτηριστικά που δεν εξαλείφονται απλά μπορούν να ρυθμιστούν.

Με την απαγόρευση των έμφυτων ενορμήσεων απλώς τα ωθούν στο ασυνείδητο και έχουν την ικανότητα να επηρεάζουν τη συμπεριφορά μας. Οι ασυνείδητες ενορμήσεις βρίσκονται στα όνειρα, στις παραδρομές του λόγου αλλά και σε δραστηριότητες όπως η τέχνη, η λογοτεχνία και οι επιστημονικές δραστηριότητες.

Η φροϋδική ανάλυση υποστηρίζει ότι όλες οι πράξεις μας έχουν αιτία, αλλά η αιτία αυτή είναι συνήθως ένα ασυνείδητο κίνητρο και όχι η λογική εξήγηση που συνήθως αποτελεί γνώρισμα της συμπεριφοράς μας. Και τέλος ο Freud πίστευε πως η επιθετικότητα ανήκει στα βασικά ένστικτα μας, τα οποία δεν μπορούμε να ελέγξουμε και να τιθασεύσουμε με αποτέλεσμα ο άνθρωπος να είναι έρμαιο των περιστάσεων, όπου όσο και να προσπαθήσει δεν θα καταφέρει να ζήσει αρμονικά.

2.3. Σύγχρονες θεωρίες των συγκινήσεων

Με το πέρασμα του χρόνου δημιουργήθηκαν θεωρίες, οι οποίες βασίστηκαν στην μελέτη των προγενέστερων, ώστε να ενισχύσουν τα ευρήματα τους αλλά και να εξελίξουν τις ήδη υπάρχουσες γνώσεις με νέες. Αρχικά αναφερόμαστε στις εξελικτικές θεωρίες και έπειτα σε θεωρίες οι οποίες εντάσσουν το γνωστικό πλαίσιο όσον αφορά την καλύτερη κατανόηση των συναισθημάτων και τις διαδικασίες ρύθμισής τους.

2.3.1. Εξελικτικές θεωρίες

Κατά κύριο λόγο βασίζονται στον Δαρβίνο, έχουν βιολογική βάση, αφορούν γενετικά κωδικοποιημένα προγράμματα που ενεργοποιούνται από ένα ερέθισμα ή ένα γεγονός, τα οποία είναι εξελικτικά αναγνωρίσιμα (π.χ. ένα πρόβλημα προσαρμογής σε

ένα συγκεκριμένο χώρο). Συνεχιστές του Δαρβίνου, είναι ο Plutchick (1984), ο οποίος πρότεινε τρισδιάστατες απεικονίσεις που οδηγούν σε κωνικά μοντέλα. Το κέντρο του κύκλου δείχνει την συναισθηματική ουδετερότητα, το επίπεδο περιλαμβάνει χαρακτηριστικά όπως το χρώμα, το οποίο συμβολίζει την χρωματική κωδικοποίηση.

Ο Plutchick (1984) υποστήριξε πως υπάρχουν οχτώ βασικά συναισθήματα, τα οποία υπάρχουν σε όλους τους οργανισμούς, και σε αντίθεση με όλες τις υπόλοιπες εξελικτικές θεωρίες διατύπωσε πως τα συναισθήματα είναι φυσικής επιλογής που πραγματοποιούνται σε πρώιμα στάδια. Παραλλήλισε την ύπαρξη τους με το DNA ή τους πνεύμονες έτσι ώστε να αυξήσει την σημασία τους, διότι πίστευε πως σχετίζονται άμεσα με την επιβίωση του ανθρώπου (Oatley&Jenkins,2004).

Θεωρούσε βασικά συναισθήματα την αποδοχή, τον θυμό, την αναμονή, την απέχθεια, την χαρά, την λύπη, και τέλος την έκπληξη. Τα προαναφερθέντα συναισθήματα θεωρούσε πως λειτουργούν και ως ζεύγη αλλά και ως αντίθετα, ανάλογα με τις περιπτώσεις. Οι προσαρμογές αυτές συμβαίνουν λόγω εξέλιξης και ρύθμισης των δυνατοτήτων επιβίωσης.

Στα μέσα του εικοστού αιώνα ο MacLean συνέδεσε τις θεωρίες των προγενέστερων με κλινικά ευρήματα. Διατύπωσε τη θεωρία του μεταιχμιακού συστήματος, συμπεριλαμβάνοντας τις δομές του εγκεφάλου που θεωρούσε ότι δημιουργούν τα συναισθήματα. Σε αυτές «*συμπεριέλαβε εκτός από το κύκλωμα του Papez, την αμυγδαλή και τον προμετωπιαίο λοβό. Η υπόθεση του MacLean ότι οι δομές αυτές του μεταιχμιακού συστήματος ενέχονται στη δημιουργία συναισθημάτων είναι σωστή, δε φαίνεται όμως να ισχύει στην ολότητά της*» (LeDoux, 1998: 106). Οι επικριτές της θεωρούν πως οι εγκεφαλικές δομές δεν λειτουργούν μεμονωμένα και ανεξάρτητα, αλλά συνδέονται και αλληλεπιδρούν μεταξύ τους.

Πιο πρόσφατοι μελετητές της εξελικτικής ψυχολογίας όσον αφορά τις συγκινήσεις είναι οι Cosmites καιTooby (2000), οι οποίοι υποστήριξαν ότι τα συναισθήματα τίθεται σε εφαρμογή έτσι ώστε να λύσουν ένα συγκεκριμένο πρόβλημα.

2.3.2. Θεωρία γνωστικής αποτίμησης

Με τον όρο γνωστική αποτίμηση εννοούμε τις «αναπαραστάσεις ψυχολογικής σημασίας» για το άτομο που βιώνει το συναίσθημα (Oately&Jenkis,2004). Υποστηρικτικές της συγκεκριμένης θεωρίας είναι οι Schachter καιSinger (1962), οι οποίοι έδειξαν πως οι γνωστικές διεργασίες μπορούν να διαφοροποιήσουν το συναίσθημα. Ο άνθρωπος δηλαδή βιώνει μια φυσιολογική διέγερση, η οποία δεν είναι εμφανής στους άλλους, και έπειτα με συγκεκριμένη διεργασία ο άνθρωπος προσπαθεί να την ερμηνεύσει δείχνοντας τα αίτια και την φύση της.

Στην θεωρία τους πρότειναν ότι η βίωση ενός συναισθήματος εξαρτάται από δύο παράγοντες, οι οποίοι είναι οι εξής: η σωματική διέγερση και η γνωστική διεργασία. Για να βιώσει το άτομο ένα συναίσθημα πρέπει να διεγερθεί σωματικά και στην συνέχεια να αναγνωρίσει και να ερμηνεύσει γνωστικά και κοινωνικά την διέγερση. Η διαδικασία της διέγερσης είναι ίδια για όλα τα συναισθήματα.

Όταν το άτομο δεν έχει άμεση εξήγηση για την κατάσταση της σωματικής του διέγερσης, προσπαθεί να ταχτοποιήσει/ρυθμίσει την συμπεριφορά του για να περιγράψει τα συναισθήματά του. Η επίτευξη αυτή ολοκληρώνεται με την βοήθεια των γνωσιακών πληροφοριών που είναι διαθέσιμες στο περιβάλλον εκείνη την στιγμή. Στην περίπτωση που το άτομο έχει τις κατάλληλες γνωσιακές περιβαλλοντικές συνθήκες μπορεί να ερμηνεύσει την διέγερση και τότε να αντιδράσει συναισθηματικά με βάση το βαθμό της συναισθηματικής διέγερσης (Oately&Jenkis, 2004).

Μεταγενέστερες έρευνες έδειξαν πως η ρύθμιση και η ταυτοποίηση του συναισθήματος είναι πιο περίπλοκη από αυτούς τους δύο παράγοντες (σωματική διέγερση και γνωστική διεργασία). Το άτομο επιζητά και άλλους μηχανισμούς για να εξηγήσει και στην συνέχεια να ρυθμίσει την συμπεριφορά του, για παράδειγμα η ανάκληση παρόμοιων εμπειριών από το παρελθόν, μπορεί να επηρεάσει άμεσα την συναισθηματική ρύθμιση.

2.3.3. Η ιστορικο-πολιτισμική προσέγγιση του Vygotsky για τα συναισθήματα

Τα δύο τελευταία χρόνια της ζωής του ο Βυγκότσκυ ασχολήθηκε με την μελέτη των συναισθημάτων, αλλά δυστυχώς το έργο του έμεινε ανολοκλήρωτο. Το χειρόγραφο που άφησε πίσω του αφορούσε την συγκριτική ανάλυση ανάμεσα στην υλιστική και στην πνευματοκρατική τάση για την φύση των συναισθημάτων. Ο L. Vygotsky δεν αρκέστηκε μόνο στην αναφορά των προσεγγίσεων που είχαν ειπωθεί μέχρι τότε, αλλά και στην ανακάλυψη των φιλοσοφικών καταβολών. Βοηθητικό ρόλο στην αναζήτηση του έπαιξε η Σπινοζική Θεωρία, η οποία αναφέρεται στην υπόθεση της συνάφειας συναισθημάτων και αναγκών του ανθρώπου, η απενοχοποίηση των αναγκών και η παρουσία τους ως φυσικών φαινομένων και όχι αμαρτιών ή ασθενειών όπως πολλοί άνθρωποι και κυρίως οι θεολόγοι πίστευαν.

Η συγκεκριμένη διαπίστωση αποτέλεσε σημαντική συμβολή στην ανάπτυξη της Ψυχολογίας. Ο Σπινόζα όρισε τα συναισθήματα με τον ακόλουθο τρόπο: *«με τον όρο συναίσθημα κατανοώ τις διαθέσεις του σώματος, με τις οποίες αυξάνεται η δύναμη του σώματος, η οποία ενεργεί ή μειώνεται, βοηθείται ή εμποδίζεται και ταυτόχρονα τις ιδέες αυτών των συναισθημάτων»* (Σπινόζα, Ηθική, ΙΙΙ). Τα συναισθήματα σύμφωνα με τον Σπινόζα δεν αποτελούν μόνο ενέργειες ή πάθη του σώματος, αλλά και ταυτόχρονα του πνεύματος, διότι πνεύμα και σώμα είναι διαφορετικές πτυχές του ίδιου πράγματος.

Κατά τον Σπινόζα διακρίνονται τρία βασικά συναισθήματα: η χαρά, η λύπη και η επιθυμία. Η επιθυμία εκφράζει τη διάθεση, την τάση, τον προσανατολισμό για την ολοκλήρωση του ανθρώπου. Χαρά είναι η μεταβολή της κατάστασης του σώματος προς την κατάσταση μεγαλύτερης τελειότητας, ενώ λύπη ορίζεται ως η μετάβαση σε μικρότερη τελειότητα, που οδηγεί στην παρεμπόδιση της δύναμης, της ενέργειας του σώματος (Σπινόζα, Ηθική, ΙΙΙ, θεωρ. 11). Μέσα από αυτά τα δίπολα επισημαίνεται η πολικότητα των συναισθημάτων, το αρνητικό ή το θετικό πρόσημο του προσανατολισμού τους. Το συναίσθημα της χαράς μεγαλώνει την ενέργεια, που κατευθύνεται στην πραγμάτωση κάποιας δραστηριότητας, ενώ η θλίψη ή ακόμα και η λύπη μειώνουν την ενέργεια για την συνέχιση της συγκεκριμένης δραστηριότητας.

Η βάση βέβαια για την ανάπτυξη των συναισθημάτων σύμφωνα με τον Σπινόζα είναι το conatus που σημαίνει προσπάθεια, δύναμη, εμμονή για το κάθε πράγμα στο είναι του. Αυτό δηλώνει δηλαδή πως το conatus είναι το άτομο ως ψυχοσωματική ενότητα, η οποία αποτελεί οργανικό τμήμα της άπειρης φύσης.

Οι απόψεις του Vygotskyγια τα συναισθήματα συνταυτίζονται με την άποψη του Σπινόζα ότι οι διαθέσεις του σώματος αυξάνονται ή ελαττώνονται, παρεμποδίζονται ή προάγονται ανάλογα με τα πάθη του κάθε ανθρώπου (Δαφέρμος,2002:237). Συνεπώς γίνεται αντιληπτό πως δεν συμφωνούσε με την εξέταση των συναισθημάτων ως τυχαίων ή απλά αντανακλαστικών αντιδράσεων. Για αυτόν*«τα συναισθήματα αποτελούν το άλφα και το ωμέγα, τον αρχικό και το τελικό κρίκο, τον πρόλογο και τον επίλογο ολόκληρης της ψυχικής ανάπτυξης του παιδιού»* (Δαφέρμος,2002:237) για αυτό άλλωστε σχετίζονται και με τμήμα του εγκεφαλικού μας φλοιού (μετωπιαίος λοβός), καθώς παράλληλα συμμετέχουν στην ρύθμιση των ανώτερων μορφών συνειδητής δραστηριότητας του ατόμου όπως για παράδειγμα την ομιλία.

Ένα άλλο ζήτημα που τον απασχόλησε ήταν να αποδείξει την λανθασμένη αντίληψη ότι τα συναισθήματα έχουν διττή σημασία όπως αναφέρει ο Καρτέσιος και οι συνεχιστές του K. Lange και W.James. Οι συγκεκριμένοι υποστήριζαν πως τα συναισθήματα έχουν καταβολές από την «περιφερειακή θεωρία», σύμφωνα με την οποία οι φυσιολογικές αντιδράσεις του οργανισμού στα ερεθίσματα δεν είναι το αποτέλεσμα αλλά η αιτία των συναισθημάτων. Συγκεκριμένα αναφέρουν πως οι σωματικές εκφράσεις των συναισθημάτων, για παράδειγμα η συστολή και η χαλάρωση των μυών, η μιμητική του προσώπου κτλ.,προκαλούν το συναίσθημα και όχι το αντίστροφο. Ο Vygotsky όμως ειρωνευόταν αυτήν την άποψή, ότι δηλαδή η ερμηνεία για παράδειγμα της θλίψης είναι συνέπεια του κλάματος, του φόβου ως αποτέλεσμα της τρεμούλας, και μάλιστα παρατήρησε πως σε αυτήν την περίπτωση θα πρέπει να δεχτούμε πως «*ο Σωκράτης βρέθηκε στη φυλακή, διότι οι κινήσεις των μυώνων των ποδιών του τον οδήγησαν εκεί*» (Vygotsky,1984: 196).

Σε αντιδιαστολή με την θεωρία των K. Lange και W. James σχετικά με τα συναισθήματα, ο Σπινόζα θεωρούσε ότι το πνεύμα διεγείρεται υπό την επίδραση κάποιου συναισθήματος, αυτό με την σειρά του μπορεί να προκαλέσει αύξηση ή μείωση της ικανότητας του σώματος για δράση (Σπινόζα, Ηθική, IV, θεωρ.7). Με την σειρά τους οι σωματικές καταστάσεις αντεπιδρούν και συμβάλλουν στην διαμόρφωση των διαθέσεων και των συναισθημάτων της ψυχής. Διότι γίνεται αντιληπτό πως δεν προκαλούνται αποκλειστικά και μόνο από οργανικές αλλαγές περιφεριακού χαρακτήρα αλλά από αντανακλαστικές κινήσεις που είναι σε θέση να παραμελήσουν πλήρως τα ανώτερα εγκεφαλικά κέντρα ακόμα και την συνείδηση, αλλά απεναντίας είναι σε πλήρη επαφή με τις ανώτερες ψυχικές λειτουργίες σύμφωνα με τον Βυγκότσκυ.

Τα δεδομένα της άποψης του Βυγκότσκυ χρησιμοποίησε και στην συνέχεια εξέλιξε ο A. Luria, ο οποίος υπό την σφαίρα της Ψυχοφυσιολογίας απέδειξε ότι οι συγκινησιακές λειτουργίες δεν συνδέονται μόνο με τους αρχαιότερους υποφλοιώδεις σχηματισμούς αλλά και με τα νέα τμήματα του εγκεφαλικού φλοιού (μετωπιαίος λοβός) καθώς βέβαια παράλληλα συμμετέχουν στην ρύθμιση των ανώτερων μορφών συνειδητής δραστηριότητας του ατόμου (π.χ. ομιλία) (Luria, 1999).

Υπό την σφαίρα της ψυχολογίας της δραστηριότητας επιβεβαιώθηκε η συνάφεια μεταξύ της δραστηριότητας που κατευθύνεται στην ικανοποίηση των αναγκών του ατόμου και των εσωτερικών οργανικών αναγκών από την οποία εξαρτάται η ζωή του οργανισμού συνολικά. Αυτό που προστίθεται και δεν υπάρχει στην θεωρία του Σπινόζα είναι *«η υιοθέτηση της αντίληψης ότι στα πλαίσια της δραστηριότητας δεν εκφράζονται απλώς και μόνο οι ψυχικές λειτουργίες (συμπεριλαμβανομένου και των συναισθημάτων) αλλά διαμορφώνονται και μετασχηματίζονται»*(Rubinstein,2000).

Η θεωρία του Σπινόζα έδωσε την δυνατότητα στον κλάδο της Ψυχολογίας, να μελετήσει τα συναισθήματα μέσα από την υπέρβαση της προδιαλεκτικής, μεταφυσικής αντιπαράθεσης «ανώτερων- κατώτερων» ψυχικών διαδικασιών, με αποτέλεσμα να εξετάζεται ως η μεθοδολογική βάση της σύγχρονης ψυχολογικής έρευνας των συναισθημάτων (Δαφερμος,2002:238, από το χειρόγραφο αδημοσίευτο έργο του Vygotsky για τα συναισθήματα,1984:297).

Δυνατότητα με βάση την θεωρία του Σπινόζα για τα συναισθήματα, έδωσε και στον Βυγκοτσκυ, ο οποίος στις πρώτες φάσεις της ανάπτυξης της πολιτισμικής-ιστορικής θεωρίας του ασχολήθηκε με τις ανώτερες- κατώτερες ψυχικές λειτουργίες, κάνοντας την υπέρβαση απέναντι στις δυιστικές θεωρίες, μιλώντας περί ενότητας νοητικών και συναισθηματικών διαδικασιών.

Δυστυχώς το έργο του για τα συναισθήματα έμεινε ανολοκλήρωτο και αδημοσίευτο αφού πέθανε από φυματίωση. Όμως στοιχεία για τον τρόπο που εξέταζε τα συναισθήματα μπορούμε να δούμε στο άρθρο του «Προς το ζήτημα της Ψυχολογίας της

τέχνης του ηθοποιού», το οποίο γράφτηκε το 1932. Στο συγκεκριμένο άρθρο εξετάζεται το παράδοξο του ηθοποιού, για το οποίο έκανε λόγο oD.Diderot (1784-1713), όπου αναρωτιέται αν ο ηθοποιός βιώνει τα συναισθήματα που αναπαριστά στην σκηνή ή η συμπεριφορά λειτουργεί ως μίμηση για κάποιο ιδεατό πρότυπο που έχει δημιουργήσει ο ίδιος. Ο K.Stanislavskyυιοθέτησε την σπινοζική θεωρία των συναισθημάτων και ισχυριζόταν πως δεν μπορεί κανένας άνθρωπος να διατάζει τα συναισθήματα του, διότι δεν υπάρχει εκούσια και άμεση επίδραση της βούλησης μας πάνω σε αυτά. Για αυτό βασικός κανόνας του μεγάλου ρώσου θεωρητικού συνίσταται στην αναζήτηση από τον ηθοποιό το αληθινό περιεχόμενο των συναισθημάτων. Για τον Stanislavsky, η τέχνη οφείλει να αντανακλά την πραγματικότητα όπως έχει και όχι προσπαθώντας να παρουσιάσει μια ιδεατή κατάσταση. Μάλιστα στο έργο του εδράζει η αναζήτηση και η επεξεργασία ενός αληθινού συστήματος μέτρησης της έμμεσης, διαμεσολαβημένης επίδρασης στα συναισθήματα μέσα από τις έννοιες, τις παραστάσεις και τα αισθητηριακά επεικάσματα (Stanislavsky,1979:152, στο Δαφέρμος,2002).

Το θεατρικό σύστημα που καθιέρωσε ο ρώσος θεωρητικός έχει ως προϋποθέσεις την κινητοποίηση και την συνειδητοποίηση της δραστηριότητας της «πανουργίας του λόγου» (Hegel, χ.χ.:42)για την οποία μίλησε ο Hegel. Στην ίδια κατεύθυνση κινήθηκε ο Βυγκότσκυ, ο οποίος μελετώντας τις φορμαλιστικές θέσεις του Stanislavsky, απομακρύνθηκε από τις θέσεις που υιοθετούσε η Ψυχολογία της τέχνης (Δαφέρμος,2002:238). Συνεπώς και η θεωρία του κατευθύνθηκε προς την ίδια πορεία όπου τέθηκε το ζήτημα της κατανόησης της αμοιβαίας συνάφειας των συναισθημάτων, των νοητικών διαδικασιών μέσω μιας ευρύτερης μελέτης των ψυχολογικών συστημάτων, στα οποία εντάσσονται.

Ένα άλλο επίσης σημαντικό γεγονός είναι ότι η μελέτη του θεατρικού έργου του Stanislavsky έδωσε την δυνατότητα στον Βυγκότσκυ να αποκαλύψει νέες πτυχές του προβλήματος μέσα από την αμοιβαία συνάφεια της ομιλίας και της νόησης. Και αυτό συνέβη διότι ο Vygotsky εξέταζε την τέχνη ως σφαίρα, όπου τα ατομικά συναισθήματα μετουσιώνονται και καθίστανται κοινωνικά, με την δυνατότητα να συμβούν και το αντίθετο (Δαφέρμος,2002:240). Κατά αυτόν τον τρόπο τα συναισθήματα παύουν να είναι κάτι ξένο και εξωτερικό σε σχέση με τα άτομα αλλά μεταχηματίζονται σε προσωπικά συναισθήματα των κοινωνικών υποκειμένων. Η συγκεκριμένη διαδικασία θεμελιώνεται μέσα από την πολιτισμική-ιστορική προσέγγιση όπως την ανέδειξε ο Μ. Θεοδωράκης:

> Εδώ ακριβώς παρεμβαίνει το γνήσιο έργο τέχνης σαν ένας βαθύς και στερεός κρίκος που δένει αναμεταξύ τους, τους ανθρώπους. Και μάλιστα θα λέγαμε ότι τους δένει και τους ενώνει γύρω από μια βαθιά ρίζα. Βαθιά και στερεή. Πράγμα που δίνει στους ανθρώπους μαζί με τη σιγουριά κι ένα αίσθημα χαράς- πληρότητας- ευτυχίας. Δείτε τους ανθρώπους μας πως δένονται σφικτά, αδελφικά με τον ομαδικό χορό- με το ομαδικό τραγούδι. Είναι γιατί ο ένας βρίσκει ένα κομμάτι του εαυτού του στο διπλανό του και ασυνείδητα σκέφτεται: δεν είμαι μόνος… δε φοβάμαι… μπορώ να ζήσω (Θεοδωράκης,1983: 39, στο Δαφέρμος,2002:240).

Η πολιτισμική-ιστορική θεωρία συνεπώς δεν αρκείται μόνο στην περιγραφή των εξωτερικών συμπεριφορών των ανθρώπων, αλλά αναδεικνύει το βαθύτερο εσωτερικό, ψυχολογικό περιεχόμενο των πράξεων τους, το προσωπικό νόημα για τα ίδια τα δρώντα υποκείμενα.

2.3.3.1.Η κοινωνικο-ιστορική προσέγγιση στη ρύθμιση των συναισθημάτων

Ο Βυγκότσκυ αναφέρει πως τα συναισθήματα δεν αποτελούν ιδιότητες του ατομικού υποκειμένου, αλλά εμφανίζονται ως αλληλεπίδραση μεταξύ των υποκειμένων. Τα συναισθήματα έχουν σχεσιακό, κοινωνικό, ιστορικό χαρακτήρα και δεν αποτελούν ιδιωτικές καταστάσεις της συνείδησης του απομονωμένου ατόμου.

Η κατανόηση της φύσης των συναισθημάτων, που προηγουμένως αναφέραμε οδήγησε σε νέους δρόμους ξεπερνώντας τα όρια που έθετε ο καρτεσιανός δυισμός. Υιοθετήθηκε αντί αυτού η αρχή της ενότητας ανάμεσα στην νόηση και στα συναισθήματα και γενικότερα αναπτύχθηκε η αντίληψη ότι οι ψυχικές διαδικασίες δεν αποτελούν αποσπασμένες μεταξύ τους λειτουργίες αλλά σύνθετα σχήματα. Τα σύνθετα αυτά σχήματα δεν θα πρέπει να παταχθούν αλλά οφείλουμε να τα μετασχηματίσουμε και στην διαδικασία αυτή σημαντικό ρόλο παίζει η τέχνη και η εκπαίδευση (Vygotsky,1984b).

Άλλωστε όπως αναφέρει και ο Hegel, κομβικό ρόλο στην διαδικασία μετασχηματισμού της ζωής έχουν τα συναισθήματα όπου *«[…] τίποτε μεγάλο δεν επιτυγχάνεται στον κόσμο χωρίς πάθος*» (Hegel,1980: 35).Για να επιτευχτεί η αντιστοιχία των ψυχολογικών συστημάτων θα πρέπει να ληφθούν υπόψη οι σύνθετες διαλειτουργικές μορφές αλληλεπίδρασης των ψυχικών διαδικασιών. Σε αυτό το σημείο σύμφωνα με την κοινωνικο-ιστορική προσέγγιση απαιτείται η συμβολή των διαμεσολαβητικών μέσων (υλικών εργαλείων, σημείων) για την ανάδειξη του κοινωνικού χαρακτήρα της εμφάνισης του ψυχισμού. Και αυτό είναι απαραίτητο διότι οι πράξεις των κοινωνικών ανθρώπων, ακόμα και όταν αυτοί αποξενώνονται και λειτουργούν ως εξατομικευμένα υποκείμενα συνεχίζουν να λειτουργούν ως μέρος ενός ευρύτερου κοινωνικού συνόλου.

Για αυτό άλλωστε ο Βυγκοστκυ θεωρεί πως ο έλεγχος, ή αλλιώς η ρύθμιση των συναισθημάτων μας δεν σημαίνει χειραγώγηση τους, ούτε εγκαθίδρυση ενός απόλυτου ή δικτατορικού ελέγχου πάνω στην φύση των συναισθημάτων των ανθρώπων. Ο Illin (2002:158) αναφέρει πως στην δυτική κοινωνία είναι αρκετά διαδεδομένη η αντίληψη ότι τα αγόρια δεν θα πρέπει να φοβούνται. Όμως στην φυλή Ναβάχο, σύμφωνα με τις μελέτες του, φαίνεται πως ο φόβος θεωρείται απολύτως φυσιολογική και υγιής αντίδραση. Βέβαια από πολύ παλιά, έχουν αναπτυχθεί πλήθος τεχνικών προσομοίωσης των συναισθημάτων έτσι ώστε να ασκηθεί επίδραση από τον έναν άνθρωπο στον άλλο. Όλες οι τεχνικές χειραγώγησης δείχνουν πως γίνεται προσαρμογή των προσωπικών συναισθημάτων στις προσδοκίες κάποιων άλλων ανθρώπων με κάποιο συγκεκριμένο απώτερο σκοπό(Karpov, 2005).

Οι χειραγωγοί των συναισθημάτων προσπαθούν να αποκρύψουν, να καμουφλάρουν ή να ξεγελάσουν τα πραγματικά συναισθήματά τους, χρησιμοποιώντας υποκριτικούς τρόπους και τεχνικές (Shostrom,1967). ΟΣπινόζα αναφέρει πως είναι πολύ σημαντικός ο αυθόρμητος και πηγαίος χαρακτήρας του κάθε ανθρώπου διότι με αυτόν τον τρόπο δημιουργούνται θεμέλια για την ανάπτυξη της ενσυναίσθησης, της συναισθηματικής ταύτισης και της αμοιβαιότητας στις διαπροσωπικές σχέσεις (Σπινόζα,Ηθική,ΙΙΙ,θεωρ.27).

Το κλειδί για την εξασφάλιση του αυτοελέγχου βρίσκεται στην δυναμική αναδιάταξη των συναισθημάτων, στην αμοιβαία μετατροπή τους και στην οργάνωση διαμεσολαβημένων μορφών παρέμβασης σε αυτά. Αν δηλαδή ο άνθρωπος δημιουργήσει εκούσια στην συνείδηση του την εικόνα μιας κατάστασης που ενυπάρχουν ισχυρά βιώματα είτε θετικά είτε αρνητικά τότε μπορεί έπειτα να προκαλέσει τα αντίστοιχα συναισθήματα. Ο άνθρωπος έχει την δυνατότητα να δοκιμάζει με την εικόνα του παρελθόντος ή του μέλλοντος καταστάσεις με το ίδιο

συναίσθημα χαράς ή λύπης, όπως και από την εικόνα ενός παρόντος πράγματος (Ηθική,ΙΙΙ,θεωρ.18).

Ο σωστός δρόμος για να γίνει κατανοητή η φύση των πραγμάτων και των καταστάσεων, σύμφωνα με τον Σπινόζα, είναι η κατανόηση των καθολικών νόμων της φύσης. Τα συναισθήματα για παράδειγμα του μίσους, της οργής, του φθόνου απορρέουν από την ίδια την αναγκαιότητα και από την δύναμη της φύσης (Ηθική,ΙΙΙ,εισαγ.).

Ο βασικός παράγοντας σύμφωνα με τον Σπινόζα, κατά τον Βυγκοτσκυ, συνίσταται στην προώθηση μιας θεμελιώδους ιδέας όπου η ζωτική σημασία των συναισθημάτων στην ανθρώπινη ζωή έγκειται στην ενότητα της περιγραφικής και εξηγητικής ψυχολογίας των συναισθημάτων (Vygotsky,1984:301). Κατά αυτόν τον τρόπο κατανοείται η αιτιακή σχέση που υπάρχει με τους ανθρώπους και την φύση, και ο άνθρωπος είναι έπειτα σε θέση να κατανοήσει αλλά και να διαχειριστεί τα συναισθήματά του. Για παράδειγμα, η λύπη, που μπορεί να προκαλέσει η απώλεια ενός αγαθού, μπορεί να ελαττωθεί αν ο άνθρωπος σκεφτεί ότι δεν μπορούσε να το διατηρήσει (Ηθική,V,θεωρ. 6).

Είναι λοιπόν φανερό πως ο άνθρωπος μπορεί να αποδεσμευτεί από τις αντιλήψεις που τον κρατούν δέσμιο και τον στεναχωρούν αν συνειδητοποιήσει την οντολογική ενότητά του με την φύση. Η κατανόηση της οντολογικής ενότητας του ανθρώπου με την φύση δεν σημαίνει σύμφωνα με τον Βυγκότσκυ, μοιρολατρική, τυφλή υποταγή στον «παγκόσμιο λόγο», όπως πίστευαν οι Στωικοί φιλόσοφοι, ούτε στον αφανισμό του «εγώ» όπως πίστευαν οι βουδιστές. Απλά η λύση βρίσκεται στο ενδιάμεσο, όπου υπάρχει σχέση ανάμεσα στην ελευθερία και στην γαλήνη. Πιο κοντά στην συγκεκριμένη άποψη βρίσκεται και η αντίληψη του Ν.Καζαντζάκη, όπως αναφέρει και στην Ασκητική στο προλογικό σημείωμα, ότι ο φόβος και η ελπίδα υποδηλώνουν την ψυχική αδυναμία του ανθρώπου. Η ελπίδα υποδηλώνει την μετέωρη χαρά, που συνοδεύεται από την αμφιβολία για αυτό που επιθυμούμε να πραγματοποιηθεί, ενώ ο φόβος εκφράζει την μετέωρη λύπη, και την αμφιβολία για κάτι που απευχόμαστε και δεν γνωρίζουμε την τελική έκβαση του. Πολύ γνωστή ρήση, πάνω στο συγκεκριμένο ζήτημα είναι «*Δεν φοβάμαι τίποτα, δεν ελπίζω τίποτα, είμαι ελεύθερος*». Ενώ παράλληλη πολύ γνωστή ρήση είναι του Μακιαβέλι: *«Θεέ μου, δώσε μου την γαλήνη να αποδεχτώ τα πράγματα, τα οποία δεν μπορώ να αλλάξω, το κουράγιο να αλλάξω αυτά, που μπορώ και τη σοφία να γνωρίζω την διαφορά τους*».

Συμπερασματικά, γίνεται αντιληπτό πως οι νοητικές δράσεις δεν αποτελούν μια αυθύπαρκτη και έμφυτη μορφή ενεργητικότητας, αλλά διαμορφώνονται σε συγκεκριμένα πλαίσια της πρακτικής δραστηριότητας του ανθρώπου, της αλληλεπίδρασης που έχει με τους άλλους ανθρώπους και με την υλική πραγματικότητα. Έτσι, για την ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας δεν επαρκεί μονάχα η επίγνωση των συναισθημάτων μας, αλλά ούτε και η διανοητική ενατένιση της φύσης είναι απαραίτητη η ένταξη του ατόμου στην διαδικασία του πρακτικού μετασχηματισμού του κόσμου (Galperin,1999,στο Karpov,2005).

Βέβαια, σύμφωνα με τον Βυγκότσκυ, για να επιτευχθεί ο μετασχηματισμός και η ρύθμιση απαιτούνται κάποιες βασικές αρχές, που πατάνε στην πολιτισμική-ιστορική προσέγγιση και θα αναλυθούν στο αμέσως επόμενο υποκεφάλαιο.

2.3.4. Θεωρίες κοινωνικής και εννοιολογικής κατασκευής

Η συγκεκριμένη προσέγγιση απορρίπτει την βιολογική προσέγγιση ή το νατιβισμό και προτείνει πως οι περισσότερες ανθρώπινες καταστάσεις, χαρακτηριστικά και συνθήκες αποτελούν κοινωνικές κατασκευές που υπηρετούν ορισμένους θεμελιώδεις

στόχους της κοινωνίας (Gergen, 1985˙Gergen&Davis, 1985)**.** Υπάρχουν πολυπαραγοντικές διεργασίες στις οποίες γίνεται αναφορά από τη συγκεκριμένη προσέγγιση. Οι διεργασίες αυτές είναι οι εξής: υποκειμενική εμπειρία, εκφραστικές αντιδράσεις, ψυχολογικές αντιδράσεις και αντιδράσεις αντιμετώπισης.

Χαρακτηριστικά αναφέρουν «*Δεν υπάρχει μια και μοναδική αντίδραση ή υπο-ομάδα αντιδράσεων, που η παρουσία της κρίνεται ουσιώδης για την εκδήλωση ενός συναισθηματικού συνδρόμου»* (Averill, 1980b:146).

Θεωρούν πως τα συναισθηματικά σύνδρομα είναι προϊόν μάθησης και υπάρχουν τουλάχιστον πέντε είδη πολιτισμικών παραλλαγών στα συναισθηματικά φαινόμενα που έρχονται σε συμφωνία με την προσέγγιση της κοινωνικής κατασκευής του συναισθήματος (Harre,1986:40).

Ερευνητές οι οποίοι υποστηρίζουν αυτήν την θεωρία είναι οι Kanfer (1977) και Meichenbaum (1979). Ο πρώτος υποστηρίζει πως υπάρχουν τρεις συγκεκριμένες διαδικασίες αυτορρύθμισης. Συγκεκριμένα αναφέρουν πως το άτομο επαναλαμβάνει την παρεμβολή των εσωτερικών διεργασιών μεταξύ ερεθίσματος και αντίδρασης μέσα από τρεις παράγοντες: το περιβάλλον, τους αυτορρυθμιστικούς παράγοντες και το βιολογικό υπόβαθρο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο κλέφτης του ψωμιού, όπου πίσω από αυτό το παράδειγμα κρύβεται το δίκαιο και η πείνα. Δύο τελείως διαφορετικές έννοιες μεταξύ τους, οι οποίες αν ενωθούν εκδηλώνουν μια συγκεκριμένη συμπεριφορά, η οποία παράλληλα βασίζεται σε διεργασίες μάθησης και προσαρμογής. Στοιχεία της αυτορρύθμισης είναι η αυτοματοποιημένη μάθηση και οι τρόποι απόκτησής της. Όταν κάτι είναι μαθημένο και έχει αυτοματοποιηθεί, δεν παρεμβαίνει η συνείδηση, μονάχα στην περίπτωση που τα εξωτερικά ερεθίσματα αλλάξουν κάποια παράμετρο, οπότε παρεμβαίνει η γνωστική επεξεργασία για να μεταβάλλει την ρύθμιση μέχρι να ξαναφτάσει στην αυτοματοποίηση.

Η διαδικασία της αυτορρύθμισης περιλαμβάνει τρία στάδια. Το πρώτο στάδιο περιλαμβάνει την αυτοπαρατήρηση της συμπεριφοράς, το δεύτερο στάδιο την αυτοαξιολόγηση και το τρίτο στάδιο την αυτοενίσχυση, η οποία βέβαια αποτελεί αποτέλεσμα της αυτοαξιολόγησης μόνο βέβαια στην περίπτωση που είναι αποδεκτά τα κοινωνικά όρια.

Ένας άλλος ερευνητής της συγκεκριμένης θεωρίας είναι ο Meichenbaum (1979), ο οποίος αναφέρθηκε στηνλεκτική αυτοκαθοδήγηση. Βασίστηκε στις μελέτες των ρώσων Λούρια και Βυγκότσκι για τον εσωτερικό λόγο. Πρώτα από τους γονείς, μετά δρομολόγηση της συμπεριφοράς με φωναχτή αυτοκαθοδήγηση από το ίδιο και τέλος ρύθμιση της συμπεριφοράς με εσωτερικευμένη λεκτική καθοδήγηση.

Ο Μάιχενμπάουμ καθόρισε την τεχνική της αυτοκαθοδήγησης σε πέντε στάδια. Το πρώτο στάδιο αφορά την δράση και περιγραφή του ενήλικα προς το παιδί, το δεύτερο στάδιο αφορά την εκτέλεση της πράξης αλλά παράλληλα και την επίβλεψη του γονιού. Το τρίτο στάδιο επαναλαμβάνει το παιδί φωναχτά, για να ακούει το ίδιο αλλά και ο γονιός, ο οποίος όμως βρίσκεται σε άλλο χώρο ή πιο μακριά. Στο τέταρτο στάδιο το παιδί περιγράφει ψιθυρίζοντας, ώστε να εμπεδώσει καλύτερα την κατάσταση και πέμπτο και τελευταίο στάδιο είναι η επανάληψη με εσωτερικό διάλογο.

Η μέθοδος απέδωσε κλινικά και έχει πολλά περιθώρια εκπαιδευτικής χρησιμότητας σε συνδυασμό με την μίμηση προτύπου.

2.3.5.Η δραματουργική προοπτική του Ervin Goffman και Russell Hochschild

Ο ErvinGoffmanυποστήριξε πως «η ζωή μας μοιάζει με παράσταση»**,** επηρεασμένος από τον Shakespeare «όλος ο κόσμος είναι μια σκηνή». Εξερευνώντας την ψυχολογία των ρόλων και τον τρόπο που παρερμηνεύουμε τα συναισθήματά μας, κατέληξε στο

συμπέρασμα πως κάθε είδος κοινωνικής συναλλαγής θεωρείται παιχνίδι, απλά αν το δούμε έτσι δεν φοβόμαστε για τα λάθη μας και τις συνέπειες. Χαρακτηριστικό απόσπασμα από το βιβλίο του είναι το εξής:

> Μπορούμε να πειραματιστούμε σε κάθε είδους παιχνιδιού, κάνοντας λάθη και προσπαθώντας ξανά χωρίς τις συνέπειες που έχουν τα λάθη στην πραγματική ζωή. Όταν παίρνουμε μέρος σε οποιοδήποτε είδος αλληλεπίδρασης, σε ένα παιχνίδι ή στην πραγματική ζωή, είναι σαν να περνάμε μέσα από μια μεμβράνη για να φτάσουμε σε έναν μικρό κόσμο με τους δικούς του κανόνες, τις δικές του παραδόσεις, την δική του ιστορία. Αναλαμβάνουμε τον ρόλο που μας ανατίθεται σε αυτό το είδος αλληλεπίδρασης […] μέσα σε αυτήν την μεμβράνη δίνουμε ένα είδος παράστασης(Hochschild,1979: 551-575).

Η RussellHochschild, επηρεασμένη από τον Goffman, μελέτησε τις συγκρούσεις των ρόλων που έχουν οι άνθρωποι μέσα στο παιχνίδι**.** Ανέπτυξε τη θεωρία περί των κανόνων του συναισθήματος και τοσυναισθηματικό μόχθο, όπου οι άνθρωποι πολλές φορές αναλαμβάνουν ρόλους, οι οποίοι καμιά φορά μπορεί να είναι αντίθετοι με τις πεποιθήσεις τους, αλλά αναγκάζονται να ρυθμιστούν με αυτόν τον τρόπο**(**Hochschild,1979).

2.3.6.Η συστημική προοπτική στην ανάπτυξη του συναισθήματος

OUrieBronfenbrenner υιοθέτησε μια ευρύτερη αντίληψη για την ανθρώπινη ανάπτυξη, χρησιμοποιώντας τα πλαίσια. Σε αντίθεση με τις άλλες αναπτυξιακές θεωρίες ασχολήθηκε με τον ρόλο που διαδραματίζουν οι διάφοροι παράγοντες στην αναπτυξιακή διαδικασία του ατόμου, καθώς και η ποιότητα της δυναμικής των διασυνδέσεων και αλληλεπιδράσεων μεταξύ των κοινωνικών συστημάτων.

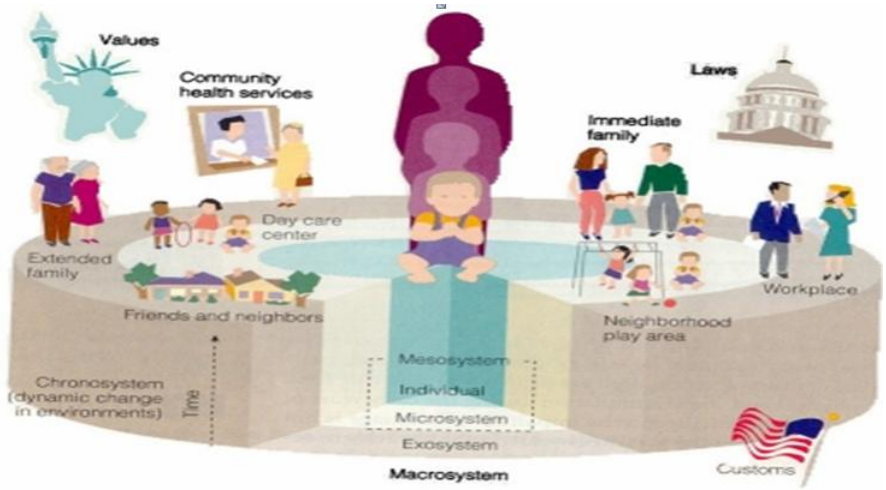

Εικόνα 3. Οικο-συστημικό μοντέλο του Bronfenbrenner(Πηγή: Bronfenbrenner, 1974:1-5).

Βασικές αρχές της συστημικής προσέγγισης είναι η ολιστική αντιμετώπιση των φαινομένων, η αλληλεπίδραση, η οργάνωση μεταξύ των ενοτήτων ενός συστήματος και έπειτα η εξέλιξη τους. Κάθε άτομο μπορεί να βλέπει από διαφορετική οπτική γωνία την πραγματικότητα, δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο την δική του υποκειμενική αντίληψη, η οποία το βοηθάει να ρυθμίζει τόσο τον εαυτό του όσο και τις σχέσεις του με τα άλλα άτομα (Παπαδιώτη-Αθανασίου, 2000).

Το άτομο ζει και λειτουργεί ταυτόχρονα σε διάφορα υποσυστήματα, τα οποία επηρεάζουν το ένα το άλλο, αλλάζοντας τη συχνότητα και το μέγεθος του βαθμού. Ως τέτοια μικρά υποσυστήματα είναι η οικογένεια, το σχολείο, οι φιλικές παρέες, με

βασικά χαρακτηριστικά τους τις πιο κοντινές σχέσεις, την πιο άμεση επικοινωνία, την ύπαρξη συνδετικών εμπειριών, μια άτυπη δομή και λειτουργία. Όσο μεγαλώνει το παιδί εντάσσεται σε μέσο-συστήματα, τα οποία είναι οι αθλητικοί σύλλογοι, η επαγγελματική κατάρτιση και άλλου τέτοιου είδους πολιτιστικές οργανώσεις. Εκεί οι σχέσεις είναι πιο τυπικές, υπάρχουν συγκεκριμένοι κανόνες συμπεριφοράς, και η ρύθμιση των συναισθημάτων τείνει να είναι πιο τυπική (Παπαδιώτη-Αθανασίου, 2000).

Το μοντέλο συνίσταται σε πέντε ομόκεντρους κύκλους εκ των οποίων ο μεγαλύτερος δηλώνει το μάκροσύστημα (κουλτούρα, αξίες, νόμους της κοινωνίας και το ίδιο το άτομο).

Ενδιάμεσα από το κέντρο προς την περιφέρεια εκτείνονται τα μίκροσυστήματα, τα μέσοσυστήματα και τα έξωσυστήματα, τα οποία περιλαμβάνουν το άτομο και όλο και πιο απρόσωπες και πιο μεγάλες ομάδες. Μέσα από αυτούς τους κύκλους αντιλαμβανόμαστε πως η οικογένεια και το σχολείο αλληλεπιδρούν και επηρεάζουν το παιδί σε μεγαλύτερο βαθμό (Παπαδιώτη-Αθανασίου, 2000).

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε πως η συστημική προσέγγιση προσπαθεί να παρακάμψει όλες τις εξειδικευμένες γνώσεις και ορολογίες, για να δώσει έμφαση στον ενοποιητικό και μετά θεωρητικό εννοιολογικό προσδιορισμό των εννοιών και των αρχών έτσι ώστε να ενώσει όλα τα είδη συστημάτων (Κατάκη, 1997:35) με απώτερο σκοπό την καλύτερη κατανόηση τους και την κατανόηση της λειτουργίας των συναισθημάτων. Όλα τα έμβια όντα διαθέτουν πολύπλοκα πληροφοριακά συστήματα και το ζητούμενο για τον κάθε μελετητή και ερευνητή είναι η κατανόηση των συσχετισμών αυτών, η ολότητα των σχέσεων και των σχημάτων που δημιουργούνται αφού οι πράξεις και τα λόγια του ενός ατόμου επηρεάζουν άμεσα όλο το περιβάλλον γύρω του.

Τα άτομα συναλλάσσονται με το περιβάλλον τους, αυτορυθμίζονται και διαφοροποιούνται με βάση τις βιολογικές και κοινωνικές συναλλαγές τους, χωρίς αυτό να σημαίνει πως στην συγκεκριμένη προσέγγιση οι σχέσεις και αιτίες απλουστεύονται απλά εξετάζονται στο σύνολο τους καθώς κρίνεται αναγκαίος ο επαναπροσδιορισμός του περιβάλλοντος στους δύσκολους καιρούς που ζούμε και φαίνεται πως τόσο η κατανόηση όσο και ρύθμιση του συναισθήματος στον προσωπικό εαυτό και στις σχέσεις με τους άλλους πραγματοποιείται τόσο δύσκολα.

2.4. Συμπεράσματα

Στο παρόν κεφάλαιο προσπαθήσαμε να κατανοήσουμε τις βασικές ψυχολογικές θεωρίες των συγκινήσεων όπως διαμορφώθηκαν στο πέρασμα του χρόνου. Παρατηρήσαμε πως αρχικά αυτό που ενδιέφερε τους ψυχολόγους και κοινωνιολόγους ήταν η κατανόηση των συναισθημάτων, η βασική κατηγοριοποίηση τους σε θετικά και αρνητικά συναισθήματα, οι σωματικές αλλαγές και οι εκφράσεις προσώπου.

Οι διαφορετικές προσεγγίσεις δίνουν διαφορετική νότα για την ύπαρξη τους, χωρίς να έχουν δοθεί σαφείς και ενιαίες απαντήσεις για τον ορισμό του συναισθήματος και τις κατηγοριοποιήσεις του, όλες τους δείχνουν άμεσα ή έμμεσα ότι ο λόγος κατανόησης των συναισθημάτων είναι για την καλύτερη ρύθμιση των συναισθημάτων, όσον αφορά τις σχέσεις με τον ίδιο τους τον εαυτό και με τους άλλους.

Μέσα από αυτές τις προσεγγίσεις εμείς επιλέξαμε να δομήσουμε την εργασία μας σε μια συνδυαστική προσέγγιση, η οποία περικλείει την ιστορικο-κοινωνικο πολιτισμική προσέγγιση του Βυγκότσκι και την συστημική προοπτική. Οι δύο αυτές θεωρίες μπορούν να συνδυαστούν διότι η πρώτη βασίζεται στον λόγο, δηλαδή στα εκφραστικά μέσα που χρησιμοποιεί ο άνθρωπος με το περιβάλλον γύρω του, και η δεύτερη αφορά την ανάπτυξη των συναισθημάτων μέσα από ένα ενιαίο σύνολο, το οποίο στην δική μας περίπτωση είναι η οικογένεια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Ο ρόλος του λόγου στη συναισθηματική ρύθμιση και αυτορρύθμιση στη βυγκοτσκιανή και μεταβυγκοτσκιανή προοπτική

3.1. Εισαγωγή

Στο παρόν κεφάλαιο αναφερόμαστε στον ρόλο που έχει ο λόγος όσον αφορά τις διαδικασίες ρύθμισης και αυτορρύθμισης του συναισθήματος μέσα από την βυγκοτσκιανή και μεταβυγκοτσκιανή προοπτική. Αρχικά αναφερόμαστε στις βασικές αρχές για την κατασκευή των ψυχολογικών λειτουργιών του συναισθήματος μέσα από την ιστορικο-κοινωνική προσέγγιση. Αναφέροντας αναλυτικά τις τρεις αυτές βασικές αρχές προχωράμε στη συνέχεια σε πιο συγκεκριμένο ζήτημα, πως και με ποιους τρόπους δηλαδή επηρεάζει ο λόγος την ρύθμιση του συναισθήματος και ποια είναι η σχέση ανάμεσα στην σκέψη και την λέξη των υποκειμένων σύμφωνα με την ιστορικό-κοινωνικό-πολιτισμική προσέγγιση.

Στην συνέχεια αναφερόμαστε στον ρόλο που έχει η μάθηση για την ανάπτυξη του συναισθήματος και στην ρύθμιση του, καθώς και στα είδη του λόγου που αναπτύσσει ο άνθρωπος για τη συναισθηματική ρύθμιση.

Κρίθηκε αναγκαία η αναφορά στην βυγκοτσκιανή και μεταβυγκοτσκιανή προοπτική καθώς ο Vygotksy θεωρεί πως η γλώσσα είναι μεσολαβητικό στοιχείο το οποίο ξεκινά ως εξωτερικό στοιχείο για το παιδί και χρησιμοποιείται για την κοινωνική αλληλεπίδραση. Το παιδί ρυθμίζει την συμπεριφορά του με βάση ένα είδος ομιλίας με τον εαυτό του ή με το να «σκέφτεται φωναχτά». Αρχικά, η ομιλία με τον εαυτό του είναι σε μεγάλο βαθμό ένα εργαλείο κοινωνικής αλληλεπίδρασης για το παιδί. Σταδιακά, η ομιλία με τον ίδιο του τον εαυτό χρησιμοποιείται περισσότερο ως ένα εργαλείο για την αυτορρύθμιση της συμπεριφοράς του. Εφόσον η ομιλία έχει ιδιοποιηθεί και εσωτερικευθεί, το παιδί σταματάει να μιλάει με τον εαυτό του όταν έρθει η ώρα να πάει στο σχολείο. Η ομιλία με τον εαυτό «*αναπτύσσεται κατά μήκος μιας ανερχομένης και όχι πτωτικής καμπύλης. Περνά μέσα από μια εξέλιξη, όχι υποστροφή και στο τέλος, γίνεται εσωτερική ομιλία*» (Βυγκότσκι, 1987:57).

Η ομιλία έχει αναπτυχθεί σε δύο γραμμές, την γραμμή της κοινωνικής επικοινωνίας και την γραμμή του εσωτερικού λόγου, με τις οποίες το παιδί μεσολαβεί και ρυθμίζει τα συναισθήματά του. Παρακάτω αναφέρονται αναλυτικά όλα αυτά που μόλις προαναφέρθηκαν.

3.2. Οι τρεις βασικές αρχές της κατασκευής των ψυχικών λειτουργιών για τη ρύθμιση του συναισθήματος μέσα από την ιστορικο-κοινωνική προσέγγιση

Μετά το θάνατο του Βυγκότσκι, δημοσιεύτηκε η εργασία του με τίτλο «Η διδασκαλία των συναισθημάτων»(1999/1933),η οποία αναφέρεται στα συναισθήματα και στην διαχείριση τους έτσι ώστε να μπορεί ο άνθρωπος να δρα καλύτερα τόσο για τον εαυτό του, όσο και για τους άλλους.

Σημειώνει συνεπώς ότι το μόνο υποσύνολο των συναισθηματικών φαινομένων που θα μπορούσε να εξηγηθεί κατά τα συναισθήματα, ορίζεται ως η υποκειμενική αντίληψη με αντικειμενικά μετρήσιμα μέσα, και αυτά είναι οι σωματικές αντιδράσεις που

προκαλούνται άμεσα από μια διέγερση. Τα άλλα υποσύνολα των συναισθημάτων που οι άνθρωποι αναφέρουν ως «υποκειμενικά συναισθήματα», είτε συνοδεύονται, είτε όχι, από σωματικές αντιδράσεις, απλά δεν κάνουν σαφή διάκριση μεταξύ των διαφόρων ιδιοτήτων.

Ο Vygotsky θεώρησε ότι μια τέτοια προσέγγιση θα οδηγούσε τελικά σε δυϊσμό, διαχωρίζοντας τη σφαίρα των συναισθημάτων σε δύο «αλλοτριωμένους» τομείς της γνώσης: μια επιστημονική περιοχή που είναι προσβάσιμη σε αντικειμενική ανάλυση (π.χ., η αξιολόγηση των εκδηλώσεων ή περιφερικές φυσιολογικές αντιδράσεις) και ο άλλος τομέας που μπορεί να αναλυθεί μόνο μεταφυσικά, διότι είναι προσβάσιμη μόνο σε υποκειμενικές ενδοσκοπήσεις (π.χ. αυτο-αναφορές σχετικά με το τι είναι ένα συναίσθημα).

Παρά το γεγονός ότι ο Vygotsky προσπάθησε να αναπτύξει μια πιθανή προσέγγιση με βάση την εργασία του Σπινόζα, από την οποία επηρεάστηκε, τελικά βρέθηκε σε αδιέξοδο. Για αυτό το λόγο αντιμετώπισε αυτή τη δυαδική προοπτική με το αξίωμα ότι τα συναισθήματα, ακριβώς όπως όλες οι άλλες ψυχολογικές λειτουργίες, πρέπει να αναλυθούν και να εξηγηθούν σε ολόκληρη την ευρύτητα τους, με βάση ένα ενιαίο σύστημα εννοιών. Αναφέρθηκε, λοιπόν, σε τρεις γενικές αρχές για την κατασκευή ενός τέτοιου ενοποιημένου συστήματος (Vygotsky, 1997b/1931, στο Vygotsky & Luria,1994):

1. *Αρχή της ανάπτυξης*. Ασυμβίβαστες διχοτομήσεις, όπως η συμπεριφορά έναντι της υποκειμενικής εμπειρίας ή η σφαίρα του πολιτισμού σε σχέση με την σφαίρα του μυαλού μπορεί να ξεπεραστεί, όχι αναλύοντας τα δύο μέρη ως στατικά αποστάγματα μέσα στον κόσμο των ενηλίκων, αλλά με την ανακατασκευή της δικής τους πολιτιστικής-ιστορικής εξέλιξης και της οντογενετικής ανάπτυξης και παράλληλα, την αποκάλυψη της κοινής τους προέλευσης.
2. *Αρχή της διαμεσολάβησης*. Αναφέρεται στις κοινωνικο-πολιτισμικές διαδικασίες, οι οποίες δεν επηρεάζουν την λογική ενός ατόμου άμεσα, απλά αποτελούν τον αντίκτυπο της διαμεσολάβησης από πολιτισμικά προκατασκευασμένα σημεία. Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των σημείων είναι ότι χρησιμεύουν για να συντονίσουν όχι μόνο εξωτερικά, κοινωνικές δράσεις μεταξύ των ανθρώπων αλλά και τις εσωτερικές ενέργειες ενός ατόμου. Για παράδειγμα, οι λέξεις μπορούν να χρησιμοποιούνται ως εξωτερικές ομιλίες για τον κοινωνικό συντονισμό και ως εσωτερική ομιλία για την αυτορρύθμιση. Επιπλέον, τα σημεία δεν περιορίζονται μόνο από την προφορική γλώσσα, αλλά αγκαλιάζουν κάθε άλλο συμβατικό σημείο του συστήματος. Ψάχνοντας για την ανάλυση αυτών που μεσολαβούν, τα σημεία μπορεί να είναι το κλειδί για την κατανόηση του τομέα των συναισθημάτων.
3. *Αρχή της εσωτερίκευσης*. Τα σημεία έχουν τη δυνατότητα να χρησιμοποιηθούν ως μέσο συντονισμού σε εσωτερικές, ψυχικές ενέργειες. Η εμφάνιση αυτών των νοητικών λειτουργιών, ωστόσο, φαίνεται να ακολουθεί μια οντογενετική σειρά. Αυτή η αναπτυξιακή σειρά μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως ευρετική μέθοδος για την ανάλυση-ανάπτυξη των συναισθημάτων.

Ο Vygotsky (1987-1934) εφαρμόζει με επιτυχία αυτές τις αρχές για την κατασκευή ενός εννοιολογικού συστήματος ανάμεσα στην σκέψη και στην ομιλία στο οποίο εγκαθιδρύει τη λεκτική γλώσσα και το διακριτικό διαμεσολαβητικό σύστημα που οι άνθρωποι εσωτερικεύουν κατά τη διαδικασία της οντογένεσης. Επειδή τα συναισθήματα αναπτύσσουν ψυχολογικές λειτουργίες, αυτές οι τρεις αρχές μπορούν να εφαρμοστούν με βάση συγκεκριμένες δομέσκαι να αναλυθούν τα συναισθήματα μέσα από μια ενότητα.

Στην συνέχεια φαίνονται αναλυτικά αναπτυγμένες οι αρχές με κυρίαρχη επικέντρωση στα συναισθήματα.

3.2.1.Η αρχή της ανάπτυξης: Η ανακατασκευή των ανθρώπινων συναισθημάτων

Η πρώτη γενική αρχή του Vygotsky αναφέρεται στις υψηλότερες ψυχολογικές λειτουργίες των ανθρώπων, οι οποίες μπορούν να θεωρηθούν ως προϊόν της κοινωνικής και πολιτισμικής ανάπτυξής τους. Η οντογενετική ανάπτυξη των υποδειγματικών ανθρώπινων ψυχολογικών λειτουργιών είναι δυνατή μόνο επειδή το άτομο είναι ενσωματωμένο σε ένα ήδη διαμορφωμένο πλαίσιο πολιτισμικά που παρέχει τα μέσα για την εμφάνιση ή τη δημιουργία αυτών των συγκεκριμένων λειτουργιών. Όπως ο Vygotsky (1997b- 1931) αναφέρει: «*κατά τη διαδικασία της ιστορικής ανάπτυξης, ο κοινωνικός άνθρωπος αλλάζει τις μεθόδους και τις ρυθμίσεις της συμπεριφοράς του, μετατρέπει τα φυσικά ένστικτα και τις λειτουργίες, αναπτύσσοντας και αναδημιουργώντας νέες μορφές συμπεριφοράς ανάλογα με τον πολιτισμό*»(Vygotsky, 1997b:18-1931) .

Μια τέτοια πολιτισμική-ιστορική προοπτική μπορεί επίσης να εφαρμοστεί στο πεδίο των συναισθημάτων, εφόσον μπορεί να γίνει αντιληπτή ως ανώτερη ψυχολογική λειτουργία. Τότε η εξήγηση των ανώτερων συναισθηματικών λειτουργιών απαιτεί ανασυγκρότηση της ανάπτυξης των ανθρώπινων συναισθημάτων τόσο από κοινωνικό-ιστορική όσο και από οντογενετική προοπτική.

Οι εμπειρικές μελέτες και οι αποδείξεις που απαιτούνται επιβεβαιώνουν την υπόθεση ότι τα συναισθήματα επίσης υπόκεινται στην κοινωνική-ιστορική ανάπτυξη. Οι μελέτες αυτές πρέπει να βασίζονται στις κοινωνικές συνθήκες, με τη μεσολαβητική κοινωνική ιστορική συστηματοποίηση και σε διαδραστικές πρακτικές που σημαίνει πως αντιστοιχούν με τον πολιτισμό ειδικές ιδιότητες των συναισθημάτων. Ένα παράδειγμα μιας τέτοιας πολιτισμικής και ιστορικής ανάλυσης των συναισθημάτων είναι η ανάλυση του πολιτισμού σύμφωνα με τον Elias (1994/1939), στη Δυτική Ευρώπη από τον ένατο έως τον 19ο αιώνα, όπου η ρύθμιση του συναισθήματος και η αυτορρύθμιση αυξήθηκε κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Άλλο παράδειγμα είναι του Ratner (2000) για την ανάλυση της πολιτισμικής-ιστορικής εξέλιξης της ρομαντικής αγάπης στις δυτικές κοινωνίες και του Stearns (1994˙ Stearns & Lewis, 1998) για την ανάλυση της κοινωνικοποίησης του θυμού στις Ηνωμένες Πολιτείες κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα. Και οι δύο είναι καλά θεμελιωμένες ποιοτικές μελέτες που βασίζονται στις οικονομικές και πολιτικές αλλαγές με την πάροδο του χρόνου (Shweder, Haidt,Horton&Joseph, 2008).

Οι μελέτες που προαναφέραμε επικεντρώνονται κυρίως στα συναισθήματα των ενηλίκων και στον τρόπο που αλληλεπιδρούν με τα παιδιά τους όσον αφορά τις καθημερινές πρακτικές και θεωρίες που χρησιμοποιούν.

Συγκεκριμένα η Keller (2007), με βάση την έρευνα που πραγματοποίησε, κατέληξε στο συμπέρασμα πως η συμπεριφορά για την ανατροφή των παιδιών αποτελείται από καθολικά και βιολογικά παρασκευάσματα, τα οποία έχουν σχεδιαστεί με τέτοιο τρόπο ώστε να καλύψουν τις βασικές ανάγκες των παιδιών και να καλύψουν ή να συμπληρώσουν το βασικό ρεπερτόριο της συμπεριφοράς τους. Ο συγκεκριμένος συνδυασμός εξαρτάται άμεσα από το κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο μεγαλώνει. Το συγκεκριμένο πλαίσιο διαθέτει τρία επίπεδα, πρώτα από όλα τους στόχους κοινωνικοποίησης, τις πεποιθήσεις που έχει ο γονιός για τον τρόπο ανατροφής του παιδιού του και τέλος την καθημερινή ρουτίνα που ακολουθεί για να πετύχει τον στόχο του. Αυτά τα τρία επίπεδα καθορίζονται από τον συγκεκριμένο πολιτισμό που γεννιέται και μεγαλώνει ένα παιδί και επίσης τις δυνατότητες που θα δώσουν οι γονείς για την ανάπτυξη της ατομικής πορείας καθώς μεγαλώνει.

Ο ενήλικας οφείλει να συνεργαστεί με το παιδί έτσι ώστε να το βοηθήσει να αναπτύξει ανώτερες ψυχολογικές λειτουργίες. Η συνεργασία αυτή μπορεί να θεωρηθεί ως η σκόπιμη ευθυγράμμιση μεταξύ δύο ανθρώπων ή και περισσοτέρων για να παραχθεί ένα κοινό προϊόν/αποτέλεσμα (Holodynsky,2013).

OVygotsky (1931- 1997b) θεώρησε απαραίτητο να εξετασθεί η αναπτυξιακή σχέση μεταξύ αυτών των δύο πόλων υπό το πρίσμα του κοινωνικο-πολιτισμικού περιβάλλοντος που βρίσκονται, διότι κατά την διάρκεια της ανάπτυξης τους, επηρεάζονται από το ευρύτερο περιβάλλον και τα δύο μέλη. Συγκεκριμένα αναφέρει πως κάθε ανώτερη ψυχολογική λειτουργία που ίσχυε στο παρελθόν ως τρόπος συμπεριφοράς (αναφορικά με τους γονείς του), μεταφυτεύεται στο ψυχολογικό σύστημα του παιδιού και έτσι μαθαίνει να αλλάζει την κατάστασή του, από το κοινό σε ατομικό ψυχολογικό τρόπο οργάνωσης.

Συμπεραίνουμε λοιπόν πως η οντογένεση του ανθρώπου ξεκινάει από την συνεργασία του με το άτομο ή τα άτομα που το φροντίζουν και έπειτα όσο μεγαλώνει όλα όσα έχει μάθει εξελίσσονται προς εκείνη την κατεύθυνση. Η συγκεκριμένη κατάσταση αποκαλύπτεται με σαφήνεια αν σκεφτούμε πως οι συναισθηματικές αντιδράσεις των βρεφών κατευθύνονται προς τους φροντιστές τους, από τους οποίους περιμένουν να ανταποκριθούν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα μιας τέτοιας επικοινωνίας είναι το κλάμα του μωρού που προσπαθεί να δείξει πως νοιώθει δυσφορία με κάτι, όπως π.χ. ότι πονάει, ότι είναι πεινασμένο ή οτιδήποτε άλλο έχει ανάγκη (Holodynski &Friedlmeier, 2006).

Όσο όμως μεγαλώνει ο άνθρωπος προσπαθεί να ρυθμίσει την συμπεριφορά του μόνος του. Δημιουργούνται τέτοια συναισθήματα στον ενήλικα, ώστε όταν χρειαστεί κάτι να δράσει εκείνος χωρίς να συμμετάσχει κάποιος άλλος. Για παράδειγμα, όταν ένας ενήλικας είναι στεναχωρημένος, προσπαθεί μόνος του να αυτοπαρηγορηθεί και να μετατρέψει το αρνητικό συναίσθημα σε θετικό (Frijda, 1986˙Λαζάρου, 1991˙Leontiev, 1978).

Όμως και πάλι αναφέρει ο Holodynski, για να επιτευχθεί αυτό το βήμα σε ικανοποιητικό βαθμό θα πρέπει η οντογενετική του αφετηρία όσον αφορά την συναισθηματική ανάπτυξη να ξεκινήσει από την διαμεσολάβηση ενός άλλου προσώπου, και αν επιτευχθεί με τον σωστό τρόπο μέσα στο κοινωνικο-πολιτισμικό περιβάλλον το οποίο μεγαλώνει, θα μπορέσει να φθάσει σε σημείο να αυτορρυθμίζεται με επιτυχία χωρίς την ανάγκη άλλων.

3.2.2. Η αρχή της διαμεσολάβησης: Τα εκφραστικά σημεία ως μεσολαβητές μεταξύ του πολιτισμού και του ατόμου

Η κοινωνικό-ιστορική προσέγγιση του Vygotsky (1931- 1997b) προσδιορίζει την χρήση των σημείων ως το ένα μοναδικό χαρακτηριστικό του ανθρώπινου πολιτισμού που επιτρέπει την ανάπτυξη των ανώτερων λειτουργιών. Θεώρησε πως η προέλευση της διαμεσολαβημένης δραστηριότητας είναι ενσωματωμένη στο σύστημα συνεργασίας με τους άλλους ανθρώπους. Δηλαδή η επιτυχία μιας δραστηριότητας εξαρτάται από την συνεργασία με άλλα πρόσωπα, και με τον όρο συνεργασία εννοούμε οτιδήποτε βασίζεται στην χρήση σημείων όπως εκφραστικά σύμβολα και ομιλία (Holodynski,2013).

Την συγκεκριμένη γνώμη συμμερίζονται και οι συνεχιστές του Vygotsky, οι οποίοι μέσα από τις μελέτες έδειξαν πως η χρήση γενικά του λόγου αλλά και ειδικά η λεκτική επικοινωνία αποτελούν το ιδιαίτερο ψυχολογικό εργαλείο που βοηθάει στις διαδικασίες ρύθμισης. Παράλληλα με αυτά υπάρχουν και κάποια καθολικά ανθρώπινα σημεία τα οποία στηρίζουν την διαδικασία της ρύθμισης.

Μια πρώτη κατηγορία σημείων είναι εκείνα τα οποία ανήκουν στον υλικό τομέα. Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται όλες εκείνες οι συμβατικές έννοιες και λειτουργίες που έχουν νοηματοδοτήσει οι ίδιοι οι άνθρωποι. Τα έχουν καθορίσει ως μέσο επικοινωνίας για να μπορούν να επηρεάζουν τα άλλα πρόσωπα, είναι καθολικά αποδεκτά από την εκάστοτε κοινωνία και μεταφράζονται με τον ίδιο σχεδόν τρόπο από όλο τον κόσμο. Τέτοιου είδους σημεία είναι οι χειρονομίες, οι εκφράσεις του προσώπου, οι στάσεις του σώματος, η ομιλία και ο γραπτός λόγος(Holodynski,2013).

Δεύτερη κατηγορία είναι τα σημεία, τα οποία ανήκουν στην ψυχολογική σφαίρα του ατόμου. Τα σημεία ανήκουν στην σφαίρα της ψυχολογικής σφαίρας και μπορούν να χρησιμοποιηθούν κυρίως στην αυτορρύθμιση. Τα άτομα δηλαδή αισθάνονται τις σωματικές και ψυχολογικές αλλαγές που συμβαίνουν πάνω τους και έπειτα είναι στησφαίρα επιρροής τους πως θα πράξουν(Holodynski,2013).

Η τρίτη κατηγορία αφορά την ανακατασκευή και την κατανόηση των κοινωνικών μηνυμάτων. Η απόκτηση και η ενσωμάτωση των άλλων μηνυμάτων που λαμβάνουμε από τα τρίτα άτομα έτσι ώστε την κατάλληλη στιγμή να το κάνουμε δικό μας και να το εφαρμόσουμε. Για παράδειγμα, τα παιδιά ξεκινούν να χρησιμοποιούν τον ιδιωτικό τους λόγο ως οδηγό και ρυθμιστή των δικών τους αντιδράσεων όταν το υλικό είναι επαρκές και το αναπτυξιακό τους επίπεδο σε τέτοιο βαθμό ώστε να το αντιλαμβάνονται και να το χρησιμοποιούν αναλόγως (Vygotsky &Luria, 1994).

Η τέταρτη και τελευταία κατηγορία σχετίζεται με τα σημεία ως αυθαίρετο προϊόν όσον αφορά την μορφή τους. Με την συγκεκριμένη πρόταση εννοούμε ότι είναι δύσκολο να κατανοηθεί η σημασία του σημείου αν αποσπαστεί από το συγκεκριμένο κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο. Για αυτό άλλωστε δεν μπορούμε να κατανοήσουμε την σημασία των σημείων σε παλιότερες εποχές ή σε άλλους πολιτισμούς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η χειρονομία «0», η οποία μπορεί να είναι ένας τρόπος να πούμε στον άλλον ότι αρίστευσε, αν βρίσκεται στην Βόρεια Αμερική, ενώ αν κάνουμε την ίδια χειρονομία στο Βέλγιο ή την Γαλλία, αυτό να σημαίνει την χείριστη βαθμολογία (Morris, 1994, στο Holodynski,2013).

Αυτός άλλωστε είναι και ο λόγος για τον οποίο τα παιδιά εξαρτώνται από τις αλληλεπιδράσεις του πολιτισμού για να κατανοήσουν τα σημεία έκφρασης καθώς και την εκάστοτε ομιλία για να ρυθμίσουν αυτό που νοιώθουν.

Συμπεραίνουμε λοιπόν πως αν θέλουμε να κατανοήσουμε την λειτουργία των σημείων σε σχέση με τη ρύθμιση των συναισθημάτων μας τόσο σε κοινωνικό όσο και σε προσωπικό επίπεδο θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας την αρχή της διαμεσολάβησης.

3.2.3. Η αρχή της εσωτερίκευσης

Ο Vygotsky (1997b/1931) αναφέρει ως τρίτη και πολύ βασική αρχή του, την αρχή της εσωτερίκευσης, η οποία εξηγεί πως τα παιδιά ανάλογα με τον πολιτισμικό-ψυχοκοινωνιολογικό προσανατολισμό τους αναπτύσσουν και τον συναισθηματικό τους κόσμο. Η εσωτερίκευση αυτή σχετίζεται με την κοινωνική και σημειωτική διαμεσολάβηση.

Ένα πρώτο χαρακτηριστικό της συγκεκριμένης αρχής αναφέρεται στο γεγονός πως διαμεσολαβείται κοινωνικά και αποκτάει μια διαπροσωπική ρύθμιση. Τα παιδιά προκαλούν ένα άλλο άτομο να ενεργήσει για λογαριασμό τους, για παράδειγμα το παιδί κλαίει και οι γονείς ερμηνεύουν το κλάμα ως σύμπτωμα της μοναξιάς και έκκλησης να δοθεί προσοχή σε αυτό. Σε ενδοπροσωπικό κανονισμό, τα ίδια τα παιδιά εκχωρούν την διεξαγωγή των απαραίτητων ενεργειών.

Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό της αρχής είναι το γεγονός ότι προκαλείται μέσω σημείων, άλλωστε η εσωτερίκευση σημαίνει ότι η ανάπτυξη απορρέει από το ίδιο το

σώμα σημάδια τα οποία δεν γίνονται πάντα αντιληπτά από τους τρίτους. Ανήκουν καθαρά στο ενδιαφερόμενο άτομο και αποτελούν την προσωπική ομιλία του ως ένα τρόπο επικοινωνίας με τον ίδιο του τον εαυτό.

Η αυτορρύθμιση είναι η επικοινωνία που έχει το ίδιο το άτομο με τον εαυτό του, όσον αφορά τα σωματικά σημάδια του. Η ανεξαρτησία της λειτουργίας του σημείου από υλική μορφή σε άλλη μορφή εξωτερίκευσης απαιτεί περαιτέρω διαδικασίες, και όπως επισήμανε και ο Rissom (1989) όταν τα σημάδια αλλάξουν ή χάσουν εντελώς την εξωτερική τους μορφή δεν σημαίνει πως σταματάνε και ενδόψυχα, συνεχίζουν να διατηρούν την λειτουργία τους (Holodynski,2013).

Οι συγκεκριμένοι ενδοπροσωπικοί μηχανισμοί μπορούν να γίνονται αντιληπτοί μονάχα από το ίδιο το άτομο, και αν εκείνοι το επιλέξουν εξωτερικεύεται. Βέβαια υπάρχουν φορές που κάποιες από τις μορφές τους γίνονται αντιληπτές και στους τρίτους και ιδίως με την ομιλία. Αν για παράδειγμα ένας άνθρωπος νοιώθει θυμό μέσα του, τότε αυτό μπορεί να γίνει αντιληπτό από τους άλλους τόσο από τον τόνο της φωνής του, όσο και από τις εκφράσεις που θα χρησιμοποιήσει.

Συνήθως οι άνθρωποι νοιώθουν την ανάγκη να εξωτερικεύσουν αυτό που νοιώθουν, για παράδειγμα ένα βρέφος εκφράζει με το κλάμα του την θλίψη, δείχνοντας στους άλλους πως πρέπει να ανταποκριθούν στο κάλεσμά του. Όταν το παιδί μεγαλώνει μπορεί να χρησιμοποιήσει τα συναισθηματικά σήματα με σκόπιμο τρόπο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι όταν ένα παιδί θέλει κάτι από τον γονέα του, στην αρχή αρχίζει να κλαίει, όταν δει πως ο γονιός δεν αντιδρά τότε κλαίει πιο έντονα και χρησιμοποιεί τον προσωπικό του λόγο για να εντείνει αυτή την επιθυμία. Όταν φθάνει στο σημείο να πάρει αυτό που επιζητά ερμηνεύει αυτήν την συμπεριφορά ως επιτυχία της ιδιοδεκτικής του έκφρασης και αυτόματα αλλάζει η συναισθηματική του κατάσταση. Η αυτορρύθμιση συνεπώς συνδέεται άμεσα με την εσωτερική αντιληπτική έκφραση της κατάστασης με την εξωτερική εμφάνιση της επιθυμίας, με την δράση, το κίνητρο αλλά και την ομιλία που έχει χρησιμοποιήσει για να επιτευχθεί ο στόχος του(Holodynski,2013).

Ένα άλλο στοιχείο της εσωτερίκευσης είναι τα σημάδια του σώματός μας, τα οποία μπορεί να μετατραπούν σε ψυχικά σημάδια. Αυτό σημαίνει δηλαδή πως η εξωτερική έκφραση μπορεί να μετατραπεί σε ενδότερη έκφραση ανάλογη με τον εσωτερικό λόγο. Η αυτορρύθμιση φτιάχνει έναν τέτοιο μηχανισμό στον οποίο αντιλαμβάνεται τα εξωτερικά σήματα που παίρνει από το περιβάλλον, και έπειτα τα μετατρέπει με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορέσει να τα διαχειριστεί ανάλογα με τα δικά του προσωπικά κίνητρα(Leont'ev, 1978). Για παράδειγμα, ένα άτομο που νοιώθει το συναίσθημα της απογοήτευσης, νοιώθει όλους τους μύες του να συσφίγγονται και το συνοφρύωμα του προσώπου του να αναδεικνύει πως κάτι τον ενοχλεί. Στην περίπτωση αυτή, αν το άτομο βρίσκεται σε υψηλότερο επίπεδο αυτορρύθμισης είναι σε θέση να επιλέξει τον καλύτερο τρόπο για να δράσει προς μια αντίθετη κατεύθυνση. Εάν όμως βρίσκεται σε χαμηλό επίπεδο αυτορρύθμισης τότε το συνοφρύωμα θα γίνει ακόμα πιο έντονο και ίσως ξεσπάσει με άσχημο λεκτικό τρόπο. Η συγκεκριμένη διαδικασία αυτορρύθμισης σχετίζεται άμεσα με τους κοινωνικούς και πολιτισμικούς κανόνες μέσα στους οποίους μεγαλώνει.

Σε έρευνα με ενήλικες ο Holodynski και οι συνεργάτες του (2001) παρατήρησαν πως υπάρχει άμεση εξάρτηση της ψυχικής έκφρασης με τα ψυχικά ή εσωτερικά σημεία της ομιλίας. Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να ανακαλέσουν βιωματικά επεισόδια της χαράς και της υπερηφάνειας σε μια άσκηση βαθιάς χαλάρωσης. Τα υποκείμενα κατά την διάρκεια της άσκησης ανέφεραν όχι μονάχα ποιο ήταν το συναίσθημα που ένοιωσαν αλλά και τι σκέφτηκαν εκείνη την στιγμή που το ζούσαν, τι ειπώθηκε από το άλλο πρόσωπο που ήταν μαζί τους και ποιες ήταν οι σωματικές αντιδράσεις τους.

Συγκεκριμένα στο συναίσθημα της χαράς που συνάντησαν ένα αγαπημένο τους πρόσωπο, ανέφεραν πως χαμογέλασαν, ήταν χαρούμενη η τονικότητα της φωνής τους τόσο εξωτερικά όσο και εσωτερικά, και ένοιωσαν παρόρμηση για δράση. Στο συναίσθημα της περηφάνιας ανέφεραν ότι αντιμετώπισαν όχι μόνο ένα χαμόγελο αλλά και την όρθια στάση του σώματός τους σε αντιστοιχία με το θριαμβευτικό τονισμό της εσωτερικής ομιλίας τους. Έτσι και στις δύο περιπτώσεις η υποκειμενική αίσθηση αποτελεί συστατικό ενός συναισθήματος όπου μπορεί να αποτελείται από ιδιοδεκτικές αισθήσεις και εξωτερικά σημάδια έκφρασης.

Τα οφέλη από μια τέτοια εσωτερίκευση αφορούν τις κοινωνικές περιπτώσεις στις οποίες πρέπει να προβλεφθεί η συνέπεια του άλλου προσώπου έτσι ώστε να επιφέρει ένα θετικό αποτέλεσμα και να αποφευχθεί μια αρνητική συνέπεια.

Συμπερασματικά καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως η σωστή αυτορρύθμιση[τον όρο σωστή τον δανειζόμαστε από τον Leont'ev (1971- 2011)], εξαρτάται από συγκεκριμένες προϋποθέσεις και κανονιστικές συμβάσεις του εκάστοτε πολιτισμού. Επιπλέον τα άτομα, ανεξάρτητα από την ηλικία και το αναπτυξιακό επίπεδο στο οποίο βρίσκονται πρέπει να ρυθμίζουν παράλληλα την συμπεριφορά τους με τον εαυτό τους αλλά και με το περιβάλλον γύρω τους. Ο τρόπος ρύθμισης μπορεί να γίνεται με την βοήθεια των διατηρήσιμων εκφράσεων στην εκάστοτε κατάσταση αλλά και ανάλογα με τα κίνητρα που εμφανίζονται (Holodynski,2013).

3.3. Η ρύθμιση των συναισθημάτων βασίζεται στη λειτουργία των συναισθημάτων μέσα από το λόγο

Για να αντιληφθούμε καλύτερα τα είδη των σημείων που λειτουργούν ως μεσολαβητές στις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις θα πρέπει στο σημείο αυτό να αναφερθούμε στα εκφραστικά νοήματα που δημιουργούνται από την διαδικασία της ρύθμισης του συναισθήματος μας με τα άλλα πρόσωπα.

Οι εκφράσεις που θα αναφερθούν στην συνέχεια αποτελούν σημάδια του εκάστοτε πολιτισμού, τα οποία σύμφωνα με τον Holodynski αποτελούν τα πρώτα σημάδια επικοινωνίας και πολιτισμού ανάμεσα στο βρέφος και στον φροντιστή του, ενώ παράλληλα λειτουργούν και ως μεσολαβητές μεταξύ της συναισθηματικής ρύθμισης των δυο τους. Το δεύτερο στάδιο πολιτισμικής εξέλιξης είναι ο λεκτικός κώδικας, ο οποίος και πάλι στηρίζεται σε αυτά τα πρώιμα σημάδια.

Τα παιδιά σε όλους τους πολιτισμούς εξαρτώνται από την φροντίδα και την υποστήριξη των φροντιστών τους, οι οποίοι πρέπει να ανταποκρίνονται στις τρέχουσες ανάγκες των απογόνων διασφαλίζοντας έτσι την ικανοποίησή τους. Αυτές οι αρχικές συνθήκες απαιτούν μια αισθητή έκφραση των αναγκών των παιδιών, η οποία αποτελεί κίνητρο για τα ίδια ώστε να επικοινωνήσουν με τέτοιο τρόπο που να γίνουν κατανοητά στους μεγαλύτερους, οι οποίοι με την σειρά τους θα αξιολογήσουν την τρέχουσα κατάσταση (Holodynski&Friedlmeier, 2006).Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι το κλάμα ως σήμα για ανικανοποίητα κίνητρα, το συνοφρύωμα του προσώπου ή η προεξοχή της γλώσσας όταν γεύονται κάποια δυσάρεστη τροφή, το χαμόγελο ως σήμα εξωτερικής διέγερσης (Stroufe, 1996:83).

Στην επικοινωνία ανάμεσα στον ενήλικα και στο παιδί, ή στην επικοινωνία μεταξύ ενηλίκων υπάρχει ένα τεράστιο φάσμα ειδικών εκφράσεων που ερμηνεύονται περισσότερο ή λιγότερο ως τέτοια σήματα, μέσα σε ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό πλαίσιο. Αυτές οι εκφράσεις είναι τα σημάδια τα οποία γίνονται αντιληπτά και δημιουργούν τα συναισθήματα. Τα ακόλουθα χαρακτηριστικά της συναισθηματικής έκφρασης έχουν ως στόχο να δείξουν τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ των ανθρώπων αλλά επίσης και την ρύθμιση των συναισθημάτων.

Τα σημάδια είναι κατασκευασμένα για χρήση στις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, όπου σκοπός δεν είναι μόνο η μεταφορά του μηνύματος αλλά και το αντίκτυπο σχετικά με την αλληλοεπίδραση ως σύμπτωμα, ως προσφυγή και ως σύμβολο (Holodynski&Friedlmeier, 2006). Είναι τα εκφραστικά νοήματα που ερμηνεύονται και χρησιμοποιούνται ως συμπτώματα. Τα επικοινωνιακά μηνύματα αναφέρονται στα κίνητρα που σχετίζονται ανάμεσα στο πρόσωπο και στο περιβάλλον των σχέσεων τους, αναφέρονται δηλαδή στον τρόπο που αξιολογούνται τα μεμονωμένα κίνητρα όσον αφορά την ετοιμότητα της δράσης του άλλου υποκειμένου. Για παράδειγμα, το συνοφρύωμα αναφέρεται σε εκτιμήσεις εκδήλωσης που έχει διττή σημασία, από την μια ειλικρινής πρόθεση και από την άλλη η παραπλανητική.

Τα εκφραστικά νοήματα ερμηνεύονται και ως έκκληση στους άλλους. Ταυτόχρονα μπορούν δηλαδή να δημιουργήσουν εντύπωση στον δέκτη, υποδεικνύοντας ότι αυτός ή αυτή θα πρέπει να ενεργήσουν με έναν ορισμένο τρόπο. Για παράδειγμα, το συνοφρύωμα αναφέρεται στην έκκληση που ο δέκτης πρέπει να δώσει περισσότερες πληροφορίες ή ως έκκληση του αποστολέα για την εκπλήρωση των επιθυμιών του. Ο αποστολέας απαιτεί από τον δέκτη να δώσει προσοχή στο σηματοδοτημένο μήνυμα και να επιδείξει μια προσπάθεια να το καταλάβει. Συνήθως ο δέκτης πρέπει να κάνει κάτι σύμφωνα με το σηματοδοτημένο μήνυμα όπως για παράδειγμα να βοηθήσει τον αποστολέα να ανταποκριθεί. Η κατανόηση του μηνύματος εξαρτάται και από τα δύο μέλη, αν δηλαδή αρχικά αλλά κυρίως είναι κοινή η εκφραστική υπόδειξη και έπειτα αν έχει την επιθυμία να ανταποκριθεί αναλόγως. Κατά αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται η κοινωνική αλληλεπίδραση, όπου είναι ο πρόδρομος της ρυθμιστικής ικανότητας ανάμεσα στο βρέφος και στον ενήλικα.

Το τρίτο σημάδι έκφρασης αναδεικνύεται μέσα από τα σύμβολα και τις απεικονίσεις. Ένα τέτοιου είδους σημάδι έκφρασης μπορεί να είναι ένα συναίσθημα, για παράδειγμα ένα χαμόγελο. Όταν το βρέφος βλέπει κάτι που του αρέσει ή κάτι που ακούει τότε επικοινωνεί με μια εκφραστική έκφραση. Ο αποστολέας του μηνύματος μπορεί να χρησιμοποιήσει την ένδειξη αυτή προκειμένου να επηρεάσει τον δέκτη ακόμα και αν δεν αισθάνεται έτσι προκειμένου να προκαλέσει κάποια συναισθηματική ανταπόκριση στο δέκτη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η ένδειξη ενός δώρου το οποίο δεν είναι αρεστό από τον αποδέκτη, αλλά για να μην δυσαρεστήσει τον δωρολήπτη χαμογελάει προσποιητά. Καθώς τα παιδιά μεγαλώνουν, είναι και εκείνα ικανά να χρησιμοποιούν εκφραστικές στρατηγικές και να εξαπατούν και εκείνοι το άλλο μέλος, υποκρύπτοντας έτσι τις αληθινές προθέσεις και τα συναισθήματά τους.

Συμπεραίνουμε λοιπόν πως τα σημάδια έκφρασης ενσωματώνουν τουλάχιστον δύο άτομα στον επικοινωνιακό τους κώδικα. Το πρόσωπο που εκφράζει το σήμα είναι αυτό που νοιώθει ένα συγκεκριμένο συναίσθημα και προσπαθεί να το μεταφέρει σε ένα άλλο πρόσωπο ώστε να επιτευχθεί η δράση (Wierzbicka, 1999).

Τα παραπάνω σημάδια έκφρασης αναφέρονται στην συναισθηματική ρύθμιση των βρεφών και των ενηλίκων. Όσο το βρέφος μεγαλώνει και γίνεται παιδί η ανάλυση αλλά και η σηματοδότηση επιτυγχάνεται με πρόσθετες πληροφορίες και δυνατότητες. Στην περίπτωση αυτή ο συναισθηματικός επικοινωνιακός κώδικας συμπληρώνεται και με το λεκτικό κώδικα εφόσον οι ανάγκες πληθαίνουν (Holodynski & Friedlmeier,2006).

Τα σημάδια έκφρασης κωδικοποιούνται σε όλα τα κανάλια έκφρασης, περιέχοντας όχι μόνο εκφράσεις προσώπου αλλά και την στάση του σώματος, χειρονομίες, τόνος φωνής, και βλεμματική απόκριση. Μεγαλύτερα παιδιά και ενήλικες χρησιμοποιούν επίσης και τις συμβολικές ενέργειες, όπως η ένδειξη της αμοιβαίας αγάπης με την σύναψη γάμου, ή η ένδειξη σεβασμού και εθνικής πίστης στην πατρίδα υψώνοντας την σημαία. Πρόκειται για σημάδια έκφρασης που παίρνουν πολιτισμικό χαρακτήρα και

πλέον περνάνε στην σφαίρα της γενικότερης κουλτούρας που ανήκει ο άνθρωπος(Ekman& Friesen, 1969).

Τα σημάδια έκφρασης μπορούν να χρησιμοποιηθούν τόσο στην ρύθμιση με τα άλλα μέλη όσο και στην αυτορρύθμιση. Για παράδειγμα η ομιλία μπορεί να εξυπηρετήσει και τις δύο ρυθμίσεις. Όσον αφορά την ρύθμιση του συναισθήματος με βάση κάποιο άλλο άτομο, μπορεί να εκφραστεί με την μορφή έκκλησης, απαγόρευσης, επιβράβευσης και οτιδήποτε άλλο μπορεί να ενώνει δύο ανθρώπους. Το βρέφος κλαίει γιατί με αυτόν τον τρόπο θέλει να δείξει στον φροντιστή του ότι κάτι το ενοχλεί ή κάτι ζητάει, όμως μπορεί να έχει και άλλη σημασία η οποία σχετίζεται με την ανάγκη του ίδιου να εξερευνήσει τον εαυτό του και τις εκφραστικές του αισθήσεις (Fogel, 2009, στο Holodynski & Friedlmeier,2012). Επίσης, ειδικά τα παιδιά μιλάνε μόνα τους, καλύπτοντας μια δική τους προσωπική ανάγκη, ως ένδειξη εσωτερικής ανατροφοδότησης των εκφράσεών τους καλύπτοντας έτσι τις προσωπικές τους ανάγκες.

Και ενώ τα αισθήματα είναι οικουμενικά βλέπουμε πως οι εκφράσεις αποτελούν μέρος του πολιτισμού μας, διότι διαφέρει ο τρόπος με τον οποίο τα άτομα ερμηνεύουν τις αισθήσεις τους, ως ποιότητα του συναισθήματος (εννοιολογική αυτογνωσία), η οποία εξαρτάται από τις συναισθηματικές έννοιες που έχει αποκτήσει το κάθε άτομο (Fogel, 2009). Η διττή αυτή λοιπόν λειτουργία των σημείων έκφρασης ως διαδικασία ρύθμισης των σχέσεων μας με τους άλλους και ως διαδικασία αυτορρύθμισης οδήγησε τον Vygotsky στην διατύπωση της τρίτης μεθοδολογικής αρχής, την αρχή της εσωτερίκευσης, όπου τα παιδιά ήδη από πολύ μικρή ηλικία μαθαίνουν να ρυθμίζουν την συμπεριφορά τους κυρίως μέσω του πολιτισμού και της ομιλίας τους.

Συμπεραίνουμε λοιπόν πως η συμβολική δράση που επιτυγχάνεται από την παιδική ηλικία και έπειτα αναφέρεται στην έκφραση ενός συγκεκριμένου μηνύματος, όπου τις περισσότερες φορές πλαισιώνεται από την ομιλία. Η ομιλία λειτουργεί ήδη από μόνη της ως ρυθμιστής των ατομικών αλλά και κοινωνικών δράσεων, αφού δίνει την δυνατότητα έκφρασης των συναισθημάτων ώστε να γίνει καλύτερα κατανοητή η δράση. Παράλληλα δίνει την δυνατότητα ανατροφοδότησης των πληροφοριών μέσα από ένα γενικό αλλά και ειδικό προσανατολισμό, ο οποίος βέβαια εξαρτάται και από την αυτογνωσία που έχει ο κάθε άνθρωπος για τον εαυτό του και τον περίγυρό του. Αναφορικά με τα σημάδια έκφρασης αποτελούν μέρος των διαδικασιών ρύθμισης και αυτορρύθμισης του ατόμου, έχοντας ως διαμεσολαβητή την κοινωνικο-πολιτισμική και ψυχολογική πρόοδο της κοινωνίας τους.

Τα παιδιά μαθαίνουν να χρησιμοποιούν τα σημάδια έκφρασης για να εκπληρώνουν τις επιθυμίες τους και με τον ίδιο τρόπο μαθαίνουν να χρησιμοποιούν και την εσωτερική τους ομιλία για την αυτορρύθμισή τους. Στην συνέχεια, αυτές οι αισθήσεις μπορεί να χρησιμοποιηθούν ως ρύθμιση του εαυτού, μέσω της εσωτερικής ανατροφοδότησης των εκφράσεων, ανακαλύπτοντας με αυτόν τον τρόπο και τις σωματικές αντιδράσεις, οι οποίες συνοδεύουν το συναίσθημα και τον λόγο για την εκπλήρωση του στόχου τους.

3.3.1.Η σχέση ανάμεσα στη σκέψη και τη λέξη σύμφωνα με την ιστορικό-πολιτισμική προσέγγιση

Ο Σπινόζα μέσα από την ηθική φιλοσοφία του προσπάθησε να επεξεργαστεί στρατηγικές και τακτικές επιβίωσης και ανάπτυξης των ανθρώπων, μέσα στον κόσμο που ζουν που έχει τόσο απρόβλεπτες και επικίνδυνες καταστάσεις. Χαρακτηριστικά αναφέρει *«κινούμαστε κατά ποικίλους τρόπους από εξωτερικές αιτίες και ταραζόμαστε όπως τα κύματα της θάλασσας, που κινούνται από αντίθετους ανέμους, αγνοώντας τι θα*

μας συμβεί και ποια τύχη μας περιμένει» (Σπινόζα,Ηθική,ΙΙΙ,Θ. 59). Για να μπορέσει ο άνθρωπος να προετοιμαστεί σε αυτές τις δύσκολες και απρόβλεπτες καταστάσεις θα πρέπει να γνωρίζει και να ελέγχει τα συναισθήματά του. Ο αυθόρμητος και πηγαίος χαρακτήρας των συγκινήσεων αποτελεί το θεμέλιο για την εδραίωση βαθύτερων εννοιών όπως της ενσυναίσθησης, της συναισθηματικής ταύτισης και της αμοιβαιότητας των διαπροσωπικών του σχέσεων.

Εργαλείο για την εδραίωση αυτών των εννοιών είναι ο λόγος. Όσο περισσότερο προσπαθούμε μέσα από τον εσωτερικό διάλογο αλλά και τον εξωτερικό να κυριαρχήσουμε και να κατευθύνουμε τις πράξεις μας τόσο περισσότερο καταφέρνουμε να βρούμε τις ισορροπίες μέσα μας αλλά και με τους άλλους ανθρώπους που βρίσκονται γύρω μας. Ο Βυγκότσκι, συνεχιστής του Σπινόζα, θεώρησε πως δεν είναι λύση να κυριαρχήσουμε πάνω στα συναισθήματά μας διότι έτσι γίνονται πιο δυνατά, αλλά μπορούμε να ρυθμίσουμε έτσι τον εαυτό μας ώστε να αποδυναμώνουμε ότι μας βλάπτει, βάζοντας στην θέση του κάποιο πιο ισχυρό και δυνατό. Για παράδειγμα, με το γέλιο μπορούμε να συμβάλουμε άμεσα στην μείωση του άγχους και της ανησυχίας. Άρα συμπεραίνει πως το κλειδί για την εξασφάλιση του αυτοελέγχου είναι η δυναμική αναδιάταξη των συναισθημάτων, στην αμοιβαία μετατροπή τους και στην οργάνωση διαμεσολαβημένων μορφών παρέμβασης σε αυτά (Vygotsky, 1988).

Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν πως για την ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητάς μας δεν επαρκεί μονάχα η επίγνωση των συναισθημάτων, είναι απαραίτητη η ένταξη του ατόμου στην διαδικασία του πρακτικού μετασχηματισμού του κόσμου (Galperin, 1998).

Σύμφωνα με τον Vygotsky, η ανάπτυξη της νόησής μας πάνω στα συναισθήματα είναι μια διαδικασία κοινωνικής αλληλεπίδρασης στην οποία κυρίαρχο ρόλο έχει η γλώσσα. Ακόμα και το μικρό παιδί δεν είναι απλά ένας παθητικός δέκτης αλλά ένα δρών υποκείμενο που διαμορφώνει με τις πράξεις του την γνωστική του πραγματικότητα. Τον διαμεσολαβητικό ρόλο για την ανάπτυξη της γνωστικής πραγματικότητας έχει ο ενήλικας, στην αρχή μονάχα ο γονέας και έπειτα ο δάσκαλος, μαζί με το κοινωνικό περιβάλλον που το περικλείει. Η γνώση πρέπει να προκύψει μέσα σε ένα κοινωνικό πλαίσιο πριν ενσωματωθεί στις γνωστικές δομές του ατόμου, στις περιπτώσεις όπου δημιουργούνται προβληματικές συμπεριφορές, μαθησιακές δυσκολίες και διαταραχές προσαρμογής των παιδιών χωρίς εμφανή οργανικά ή νοητικά προβλήματα θα πρέπει να αναζητηθούν οι αιτίες σε ακατάλληλα κοινωνικο-πολιτισμικά πλαίσια τα οποία μεγαλώνουν τα παιδιά.

Με τον όρο ακατάλληλα κοινωνικο-πολιτισμικά πλαίσια ανάπτυξης των παιδιών εννοούμε τα φτωχά σε ερεθίσματα και κοινωνικές επαφές περιβάλλοντα, σε προβληματικές οικογενειακές σχέσεις, σε κακοποίηση και άλλου είδους σε τέτοια περιβάλλοντα. Διότι σύμφωνα με τον Vygotsky, ο ρόλος του κοινωνικού-πολιτισμικού πλαισίου είναι σημαντικότατος και ικανότατος να εξηγήσει από μόνος του πολλές από τις γνωστικές, μαθησιακές ή συμπεριφορικές διαταραχές.

Τα παιδιά προτού καταφέρουν να ελέγξουν και να οργανώσουν την συμπεριφορά τους πρέπει πρώτα να είναι σε θέση να ελέγχουν και να οργανώνουν τον περίγυρό τους με την βοήθεια του λόγου. Ο λόγος μπορεί να αποτελέσει το εργαλείο για την αποτελεσματική οργάνωση και τον έλεγχο της συμπεριφοράς των παιδιών. Με βάση τις μελέτες του φάνηκε πως με την βοήθεια της αναπροσαρμογής των λέξεων, είτε του προφορικού είτε του γραπτού λόγου, μαθαίνουν να ελέγχουν την προσοχή και την συγκέντρωσή τους. Κατά αυτόν τον τρόπο καταφέρνουν να απελευθερωθούν από την δεδομένη δομή της εκάστοτε κατάστασης, επαναπροσδιορίζουν και οργανώνουν από την αρχή τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους ώστε να δομήσουν τέτοιες γνωστικές ικανότητες, οι οποίες να είναι κατάλληλες για την ζωή τους.

Η συγκεκριμένη διαδικασία εμπεριέχει και την διαδικασία της βραχυπρόθεσμης μνήμης, καθώς και την ικανότητα να χειρίζονται μνημονικές στρατηγικές, να αντιλαμβάνονται άμεσα και σωστά τις εκάστοτε πληροφορίες, έπειτα να μπορούν να τις οργανώσουν και στην συνέχεια να πράττουν αναλόγως. Για τον Vygotsky όλες αυτές οι έννοιες συνδέονται μεταξύ τους με κυρίαρχο ρόλο την γλώσσα, η οποία μεσολαβεί για την συνολική νοητική και γλωσσική ανάπτυξη του παιδιού (Holodynski,2013).

3.4. Συναίσθημα και μάθηση

Μέσα από τις πρόσφατες έρευνες έχει βρεθεί πως συνδέεται άμεσα η δομή του εγκεφάλου με την έκφραση και ρύθμιση των συναισθημάτων. Τα δύο αυτά μέση αλληλοσυνδέονται και αλληλεπιδρούν μέσα από το εκάστοτε κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο. Μάλιστα ο Damasio (1999) υποστήριξε μέσα από τις μελέτες του πως η παραγωγική σύνθεση του συναισθήματος επιτυγχάνεται μέσα από τον λόγο και τις γνωστικές διαδικασίες που προσλαμβάνει ένα παιδί (Mahn&Steiner,2002).

Η νευροεπιστήμη και η γνωστική νευροεπιστήμη έχουν αποδεχτεί πως αλληλοεπηρεάζονται χωρίς να υπάρχουν αντιθέσεις μεταξύ τους. Μάλιστα οι Brothers (1997) αναφέρουν πως οι γνωστικές έννοιες εστιάζουν στην κοινωνική αλληλεπίδραση με τέτοιο τρόπο ώστε να αντιλαμβάνονται το συναίσθημα διαλογικά και έπειτα διαμορφώνουν το ανθρώπινο επικοινωνιακό σύστημα ανταλλαγών. Τα βρέφη συγκεκριμένα διεγείρονται συναισθηματικά, νοιώθουν ασφάλεια και προσαρμόζονται στο περιβάλλον ανάλογα με τους φροντιστές τους. Όσο πιο γρήγορα αλλά και παράλληλα αρμονικά συμβαίνουν αυτά, τόσο πιο γρήγοροι είναι και οι ρυθμοί αλλαγής των αλληλεπιδράσεων (Stern,1985).

Αυτή η έμφαση στις διαπροσωπικές και ενδοατομικές δυναμικές όσον αφορά την προέλευση, την έκφραση και την συναισθηματική δύναμη καθοδηγείται από την συνειδητοποίηση ότι τα ανθρώπινα όντα έρχονται σε αλληλεξάρτηση μεταξύ τους και αναγκάζονται να βρίσκουν τρόπους και διαδικασίες κατάλληλες ώστε να επιτυγχάνουν αυτές τις διαδικασίες. Οι προσπάθειες για μια τέτοια δυναμική αλληλεπίδραση χρησιμοποιεί τρεις βασικές έννοιες, οι οποίες αναπτύχθηκαν από τον Vygotsky κατά τα τελευταία χρόνια της ζωής του. Οι αρχές είναι οι εξής: η ζώνη εγγύτερης ανάπτυξης, η σχέση ανάμεσα στην σημασία της λέξης και την έννοια της λέξης, και η τελευταία αρχή ονομάζεται perezhivanie (η συγκεκριμένη αρχή δεν έχει ακριβή μετάφραση στα ελληνικά ούτε είναι τόσο ευρέως γνωστή όσο οι δυο άλλες έννοιες). Η συγκεκριμένη έννοια περιγράφει τους τρόπους με τους οποίους οι συμμετέχοντες αντιλαμβάνονται μια εμπειρία και επεξεργάζονται τις συναισθηματικές πτυχές της κοινωνικής αλληλεπίδρασης(Mahn&Steiner, 2002).

Με μια ευρύτερη ματιά στην ζώνη επικείμενης ανάπτυξης βλέπουμε πως καθοριστικό ρόλο παίζουν οι συναισθηματικές μεταβλητές, που μπορεί να ενισχύσουν ακόμα περισσότερο την βυγκοτσκιανή ιδέα. Η ζώνη επικείμενης ανάπτυξης λειτουργεί ως ένα σύνθετο σύνολο, το οποίο περιλαμβάνει αλληλένδετες και αλληλοεξαρτώμενες ιδέες από τους ανθρώπους, αντικείμενα καθώς και το κοινωνικό-πολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαδραματίζεται η ιδέα. Όταν μια παρέμβαση εμπλέκεται σε αυτήν την συμπληρωματικότητα, οι γνωστικές απαιτήσεις είναι πέρα από τις ικανότητες του παιδιού και ειδικά στις περιπτώσεις που δημιουργείται ένα αρνητικό συναίσθημα, όπως φόβος ή άγχος.

Τα τελευταία χρόνια υποστηρίζεται πως η συνκατασκευή της γνώσης μέσα σε ένα συνεργατικό περιβάλλον που περιλαμβάνει τα κατάλληλα πολιτισμικά εργαλεία μπορεί να επιτύχει την κοινωνική αλληλεπίδραση και την ανάπτυξη διαπροσωπικής σκαλωσιάς (Steiner&Mahn, 1996˙Wells, 1999).

Οι όροι που προαναφέρθηκαν περιλαμβάνουν μια κοινή κατανόηση από την πλευρά του ενήλικα προς το παιδί και την διάθεση να προσφέρει σε εκείνο γνωστική, κοινωνική και συναισθηματική ανάπτυξη.

Άλλωστε η μάθηση ξεκινάει από την σχέση του ενήλικα που φροντίζει το παιδί, με αποτέλεσμα οι ασυνείδητες φαντασιώσεις να αναδύονται από τις βρεφικές εμπειρίες. Ο Connell(2009) αναφέρει πως το συναισθηματικό μας σύστημα είναι σημαντικό και αξίζει να δώσουμε ενέργεια και προσπάθεια σε αυτό. Παρατηρούμε πως τα θετικά συναισθήματα κατά τη διαδικασία μάθησης ενός παιδιού δίνουν κίνητρα για μάθηση, ο εγκέφαλος τους ενεργοποιείται μέσω του ενδογενούς συστήματος επιβράβευσης και αυτή η διεργασία προκαλεί την διάθεση για διαρκώς καινούρια μάθηση. Ενώ με την δημιουργία αρνητικών συναισθημάτων όπως του φόβου ή του άγχους μπλοκάρεται η οποιαδήποτε σκέψη. Οι Mayer και Salovey (1997) αναφέρουν για τη σύνδεση μεταξύ συναισθήματος και μάθησης: «*Τα θετικά συναισθήματα μπορούν να τροποποιήσουν την οργάνωση της μνήμης έτσι ώστε το γνωσιακό υλικό να είναι καλύτερα ενωμένα και οι ποικίλες ιδέες να μοιάζουν πιο σχετικές μεταξύ τους*» (Mahn&Steiner,2002:302).

Συμπεραίνουμε λοιπόν πως οι συναισθηματικές μας ικανότητες δεν είναι μόνο ικανές για επιτακτική ορθολογική σκέψη, αλλά επίσης μπορούν να πυροδοτήσουν εγγενή ένστικτα επιβίωσης. Οι υγιείς σχέσεις προσκόλλησης που δημιουργούνται κατά τα πρώτα χρόνια, μπορούν να συνεχιστούν σε όλη την διάρκεια της ζωής του ανθρώπου προωθώντας τη μάθηση και επαναλαμβάνοντας τις καλές εμπειρίες. Ένας γονιός αντανακλά ένα καλά οργανωμένο παιδικό μυαλό. Το αποτέλεσμα είναι να αναπτυχθεί ένα άτομο με δυνατή την αίσθηση του εαυτού και οργανισμού, μπορώντας να ρυθμίζει τα συναισθήματά του αλλά και τα συναισθήματα απέναντι στους άλλους. Σε αντίθετη περίπτωση βλέπουμε πως οι τραυματικές εμπειρίες και τα γεγονότα μπορούν να αποθηκευτούν στην μακρόχρονη μνήμη και οι αναμνήσεις αυτές φαίνονται τόσο από το σώμα τους όσο και από τον τρόπο σκέψης και ομιλίας τους. Μάλιστα οι μελέτες δείχνουν πως λόγω της συμβολικής λειτουργίας, το διάβασμα, το γράψιμο και τα μαθηματικά μπορούν να γίνουν ο χώρος για την έκφραση των συναισθηματικών δυσκολιών για τα ανασφαλή παιδιά (Mahn&Steiner,2002).

3.5. Συμπεράσματα

Η ρύθμιση του συναισθήματος βοηθάει στην ρύθμιση των ανώτερων μορφών συνειδητής δραστηριότητας του ατόμου, όπως του λόγου ανέφερε χαρακτηριστικά ο Luria(1999), θέλοντας με αυτόν τον τρόπο να δείξει πως ο εσωτερικός και εξωτερικός μας λόγος μπορούν ενεργά να ρυθμίσουν τόσο την σχέση μας με τον εαυτό μας όσο και με το περιβάλλον γύρω μας. Ήδη από βρέφος προσπαθούμε να αυτορρυθμιζόμαστε μέσα από τα έμφυτα και βιολογικά προκαθορισμένα συναισθήματά μας και προσπαθούμε όσο μεγαλώνουμε να εξελίξουμε αυτές τις διαδικασίες (Holodynski,2013).

Ο Vygotsky (1934- 1987) εφάρμοσε με επιτυχία τις αρχές που αναφέραμε παραπάνω (αρχή της ανάπτυξης, της διαμεσολάβησης και της εσωτερίκευσης) για την κατασκευή ενός εννοιολογικού συστήματος σκέψης και ομιλίας με τις οποίες οι άνθρωποι εσωτερικεύουν τα εξωτερικά στοιχεία, και τα αναμειγνύουν με τον βιολογικό και ψυχολογικό τους κόσμο.

Τα συναισθήματα ανήκουν σε αυτήν την ψυχολογική λειτουργία, όπου βρίσκονται διάσπαρτα στις σκέψεις και στις πράξεις μας. Τα συναισθήματα έχουν διπλό χαρακτήρα, προορίζονται ως σημείο έκφρασης και ως μέσο ρύθμισης των διαπροσωπικών και ενδοπροσωπικών κανονισμών μας για την επίτευξη κοινωνικο-

πολιτισμικών και ψυχολογικών διαδικασιών της καθημερινότητάς μας (Holodynski,2014). Τα τρία στάδια συναισθηματικής ανάπτυξης λειτουργούν ως έκφραση και ως αίσθημα, αποτελούν τον πρόδρομο της συναισθηματικής ρύθμισης ήδη από πολύ μικρή ηλικία, τα νεογέννητα ρυθμίζουν την συμπεριφορά τους ανάλογα με τις δικιές τους ανάγκες και τις εξωτερικεύουν περιμένοντας να ανταποκριθεί ο φροντιστής, όταν αντιληφθούν ποια είναι εκείνα τα σωματικά συμπτώματα που δηλώνουν επικοινωνία μεταξύ τους περνούν σε ένα δεύτερο αναπτυξιακό στάδιο και ετοιμάζονται να οριοθετήσουν και να θεσπίσουν τα απαραίτητα σήματα τα οποία θα αποτελούν τους μεσολαβητές ανάμεσα σε εκείνα και στους ενήλικες. Η φάση αυτή επιτυγχάνεται στην προσχολική ηλικία, όσο μεγαλώνουν περνούν στην τρίτη φάση η οποία αναφέρεται στα ψυχικά επίπεδα συναισθηματικής επεξεργασίας τόσο του εαυτού τους όσο και των γύρω τους. Μαθαίνουν να προσαρμόζουν την συμπεριφορά τους όπως πιστεύουν πως θα εξυπηρετήσουν καλύτερα τις προσωπικές τους ανάγκες αλλά και τις ανάγκες των γύρω τους.

Η κοινωνική διαμεσολάβηση απαιτεί την επαφή με τους άλλους ανθρώπους, η επαφή αυτή επιτυγχάνεται μέσα από τον λόγο και τις εκφράσεις του σώματος. Ο κάθε πολιτισμός έχει τον δικό του λόγο, ο οποίος θεωρητικά μπορεί να καλύψει την επικοινωνιακή διάθεση των μελών, θεωρώντας πως βασικό κλειδί στην επικοινωνία αυτή είναι η γλώσσα. Περαιτέρω ανθρώπινα σημάδια που βοηθούν τόσο στην ρύθμιση των σχέσεων μας με τους άλλους όσο και με τον ίδιο μας τον εαυτό είναι τα σημάδια που παίρνουμε από τον υλικό κόσμο. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν όλα τα είδη μηνυμάτων που μπορούμε να πάρουμε από τον κόσμο γύρω μας, αλλά και από τον ίδιο μας τον εαυτό.

Όταν καταφέρουμε να αντιληφθούμε τα εσωτερικά και εξωτερικά σημάδια τότε ο άνθρωπος μπαίνει σε μια άλλη διαδικασία, την απόκτηση και ενσωμάτωση άλλων μηνυμάτων έτσι ώστε την κατάλληλη στιγμή να το κάνουμε δικό μας και να το εφαρμόσουμε. Κυρίαρχο ρόλο σε αυτήν την διαδικασία παίζει η μνήμη και η οικειοποίηση του συναισθήματος και της έκφρασης. Έτσι μαθαίνει ο άνθρωπος να έχει τον έλεγχο της κατάστασης, για να προχωρήσει σε ένα πιο βαθύ και ανώτερο ψυχολογικό στάδιο, το οποίο είναι η ανακατασκευή και η κατανόηση των κοινωνικών μηνυμάτων ως στιγμή για να πράξει αναλόγως(Holodynski,2013).

Συμπεράναμε επίσης πως ήδη από μικρή ηλικία, τα παιδιά προτού καταφέρουν να ελέγξουν και να οργανώσουν την συμπεριφορά τους πρέπει πρώτα να είναι σε θέση να ελέγχουν και να οργανώνουν τον περίγυρο τους με την βοήθεια του λόγου. Ο λόγος μπορεί να αποτελέσει το εργαλείο για την αποτελεσματική οργάνωση και τον έλεγχο της συμπεριφοράς των παιδιών. Με βάση τις μελέτες του φάνηκε πως με την βοήθεια της αναπροσαρμογής των λέξεων, είτε του προφορικού είτε του γραπτού λόγου, μαθαίνουν να ελέγχουν την προσοχή και την συγκέντρωσή τους. Κατά αυτόν τον τρόπο καταφέρνουν να απελευθερωθούν από την δεδομένη δομή της εκάστοτε κατάστασης, επαναπροσδιορίζουν και οργανώνουν από την αρχή τις σκέψεις και τα συναισθήματα τους ώστε να δομήσουν τέτοιες γνωστικές ικανότητες, οι οποίες να είναι κατάλληλες για την ζωή τους. Άλλωστε οι συναισθηματικές μας ικανότητες δεν είναι μόνο ικανές για επιτακτική ορθολογική σκέψη, αλλά επίσης μπορούν να πυροδοτήσουν εγγενή ένστικτα επιβίωσης. Οι υγιείς σχέσεις προσκόλλησης που δημιουργούνται κατά τα πρώτα χρόνια και συνεχίζουν για όλη την διάρκεια της ζωής του ανθρώπου προωθώντας τη μάθηση και επαναλαμβάνοντας τις καλές εμπειρίες. Ένας γονιός αντανακλά ένα καλά οργανωμένο παιδικό μυαλό. Το αποτέλεσμα είναι να αναπτυχθεί ένα άτομο με δυνατή την αίσθηση του εαυτού και οργανισμού, μπορώντας να ρυθμίζει τα συναισθήματα του αλλά και τα συναισθήματα απέναντι στους άλλους. Σε αντίθετη περίπτωση βλέπουμε πως οι τραυματικές εμπειρίες και τα γεγονότα μπορούν να

αποθηκευτούν στην μακρόχρονη μνήμη και οι αναμνήσεις αυτές φαίνονται τόσο από το σώμα τους όσο και από τον τρόπο σκέψης και ομιλίας τους. Μάλιστα οι μελέτες δείχνουν πως λόγω της συμβολικής λειτουργίας, το διάβασμα, το γράψιμο και τα μαθηματικά μπορούν να γίνουν ο χώρος για την έκφραση των συναισθηματικών δυσκολιών για τα ανασφαλή παιδιά.

Και όπως αναφέραμε και σε παραπάνω υποκεφάλαιο, σύμφωνα με την άποψη του Vygotsky, η ανάπτυξη της νόησής μας πάνω στα συναισθήματα είναι μια διαδικασία κοινωνικής αλληλεπίδρασης στην οποία κυρίαρχο ρόλο έχει η γλώσσα. Ακόμα και το μικρό παιδί δεν είναι απλά ένας παθητικός δέκτης αλλά ένα δρών υποκείμενο που διαμορφώνει με τις πράξεις του την γνωστική του πραγματικότητα. Το διαμεσολαβητικό ρόλο για την ανάπτυξη της γνωστικής πραγματικότητας έχει ο ενήλικας, στην αρχή μονάχα ο γονέας και έπειτα ο δάσκαλος, μαζί με το κοινωνικό περιβάλλον που το περικλείει. Η γνώση πρέπει να προκύψει μέσα σε ένα κοινωνικό πλαίσιο πριν ενσωματωθεί στις γνωστικές δομές του ατόμου, στις περιπτώσεις όπου δημιουργούνται προβληματικές συμπεριφορές, μαθησιακές δυσκολίες και διαταραχές προσαρμογής των παιδιών χωρίς εμφανή οργανικά ή νοητικά προβλήματα θα πρέπει να αναζητηθούν οι αιτίες σε ακατάλληλα κοινωνικο-πολιτισμικά πλαίσια τα οποία μεγαλώνουν τα παιδιά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Ο ρόλος του οικογενειακού πλαισίου στην ανάπτυξη της συναισθηματικής ρύθμισης

4.1. Εισαγωγή

Στο παρόν κεφάλαιο θα αναφερθούμε στον ρόλο του οικογενειακού πλαισίου στην ανάπτυξη της συναισθηματικής ρύθμισης. Η ανάπτυξη, η κατανόηση, η ρύθμιση και η έκφραση των συναισθημάτων αναπτύσσεται μέσα σε συγκεκριμένα κοινωνικά περιβάλλοντα, στα οποία η οικογένεια αποτελεί σημαντικό πλαίσιο μάθησης και έκφρασης (Bowlby, 1988). Κατά αυτόν τον λόγο κρίνεται αναγκαίο να αναφερθούμε σε συγκεκριμένα θεωρητικά πλαίσια τα οποία στο δεύτερο μέρος θα τα δούμε και στην πράξη. Αρχικά θα αναφερθούμε στην παρατήρηση της συναισθηματικής ρύθμισης μέσα στην οικογένεια από τα ίδια τα παιδιά όσον αφορά την συγκινησιακή εξάπλωση και στην κοινωνική αναφορά και μοντελοποίηση του συναισθήματος.

Στην συνέχεια του συγκεκριμένου κεφαλαίου θα αναφέρουμε την συναισθηματική ρύθμιση που επιτυγχάνεται από την πλευρά των γονέων, συγκεκριμένα την συναισθηματική ακρόαση, τις αντιδράσεις τους και την γνώμη τους απέναντι στα συναισθήματα, η ενθάρρυνση και ο αντιλαμβανόμενος έλεγχος των συναισθημάτων τους απέναντι στα παιδιά. Ο τρόπος που οι γονείς διδάσκουν στα παιδιά τον συναισθηματικό τους κόσμο, ενώ παράλληλα αναφερόμαστε στην εμπλοκή και απεμπλοκή των γονέων στην συναισθηματική κατάσταση των παιδιών.

Και τέλος αναφερόμαστε στο συναισθηματικό κλίμα της οικογένειας και πως επηρεάζει την συναισθηματική ρύθμιση όλων των μελών και την αυτορρύθμιση τους. Παρακάτω αναπτύσσονται αναλυτικά όλα αυτά τα θέματα.

4.2.Το οικογενειακό πλαίσιο και η συναισθηματική ρύθμιση

Η συναισθηματική ρύθμιση ή αλλιώς έκφραση ορίζεται ως η ικανότητα του ανθρώπου, μέσα από μη λεκτικές και λεκτικές συμπεριφορές επικοινωνίας να εκδηλώνει τα συναισθήματά του, ανεξάρτητα αν είναι θετικά η αρνητικά. Παράλληλα μπαίνει στην διαδικασία να κατανοεί και να ρυθμίζει την συναισθηματική του ενέργεια αναπτύσσοντας διαπροσωπικές σχέσεις (Oatley&Jenkins, 2004). Η συναισθηματική ρύθμιση μεταμορφώνεται σε συμπεριφορά και γίνεται αντιληπτή από την φύση του συναισθήματος(Thomas&Owen, 2004 στο Oatley&Jenkins, 2004).

Οι ερευνητές που ασχολούνται με την μελέτη της συναισθηματικής ρύθμισης υποστηρίζουν πως η κατανόηση και η ρύθμιση αναπτύσσονται σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα, και ως πρώτο περιβάλλον θεωρείται η οικογένεια (Bowlby, 1988). Ο λόγος της συναισθηματικότητας του οικογενειακού πλαισίου είναι τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των μελών της οικογένειας, το κοινωνικό τους προφίλ, τα επικοινωνιακά τους γνωρίσματα και τέλος η συναισθηματική τους ευαισθησία (Denham,1998).

Πρωτοπόρος στην μελέτη των μηχανισμών συναισθηματικής έκφρασης στην οικογένεια υπήρξε η Halberstadt (1984), η οποία υποστήριξε πως ένα οικογενειακό περιβάλλον μπορεί να ενθαρρύνει την ελεύθερη έκφραση τόσο των θετικών όσο και των αρνητικών συναισθημάτων, βοηθώντας το παιδί να διαμορφώσει τα πλούσια νοητικά του σχήματα, τα οποία του επιτρέπουν να κατανοεί τις συναισθηματικές του

εμπειρίες. Η Halberstadt (1986,1984) μέσα από τις μελέτες της ανέδειξε την σημασία της οικογένειας στην συναισθηματική ρύθμιση των μελών, διατυπώνοντας πως παίζει το σημαντικότερο πυρήνα της κοινωνικοποίησης, της μάθησης και της ολόπλευρης ανάπτυξης του παιδιού μέχρι και την ηλικία της εφηβείας. Σε μεταγενέστερες έρευνες της ίδιας και των συνεργατών της (Halberstadt, Cassidy, Stifter, Parkem&Fox, 1995:93-103) έδειξε πως η συναισθηματική ρύθμιση καθορίζει θετικά το πλαίσιο των κοινωνικών, προσωπικών και φιλικών σχέσεων. Ενώ παράλληλα τόνισε πως η συναισθηματική ρύθμιση μπορεί να επιφέρει θετικά αποτελέσματα στην ανάπτυξη κοινωνικών δεξιοτήτων και ικανοποιητικών σχέσεων με τους συνομήλικους (Halberstadt, 1986: 827-836).

Αντιλαμβανόμαστε πως το οικογενειακό πλαίσιο επηρεάζεται άμεσα από τα συναισθήματα και την ρύθμισή τους. Η Morris και οι συνεργάτες της (2007) έφτιαξαν ένα τριμελές μοντέλο οικογενειακής επιρροής για να εξηγήσουν που βασίζεται η συναισθηματική ρύθμιση μέσα σε μια οικογένεια. Το πρώτο μοντέλο αναφέρει πως τα παιδιά μαθαίνουν για την συναισθηματική ρύθμιση μέσω της μάθησης,της παρατήρησης και της κοινωνικής αναφοράς. Το δεύτερο μοντέλο αναφέρεται στις οικογενειακές πρακτικές που σχετίζονται ειδικά με τα συναισθήματα τόσο στην αμοιβαία ρύθμιση όσο και στην αυτορρύθμιση. Το τρίτο μοντέλο αναφέρεται στο συναισθηματικό κλίμα της οικογένειας μέσω της ανατροφής των παιδιών και στο στυλ του γονέα που ακολουθεί για να επιτευχθεί η όλη διαδικασία. Στο συγκεκριμένο μοντέλο εξετάζεται επίσης η σχέση σύνδεσης γονέα- παιδιού, η συζυγική σχέση, ποια αρνητικά συναισθήματα αναπτύσσονται πιο συχνά στην οικογένεια, εάν γενικά τα μέλη της οικογένειας εκφράζουν τα συναισθήματά τους και ποιο ρόλο παίζει το φύλλο των μελών. Όλα αυτά εξετάζονται μέσα σε ένα ενιαίο πλαίσιο βλέποντας σφαιρικά αλλά και ειδικά κάθε συναισθηματική αντίδραση των μελών. Παρακάτω υπάρχει το τριπλό αυτό μοντέλο διαγραμματικά ώστε να γίνει πιο κατανοητή η σύνδεση (Morris,2007).

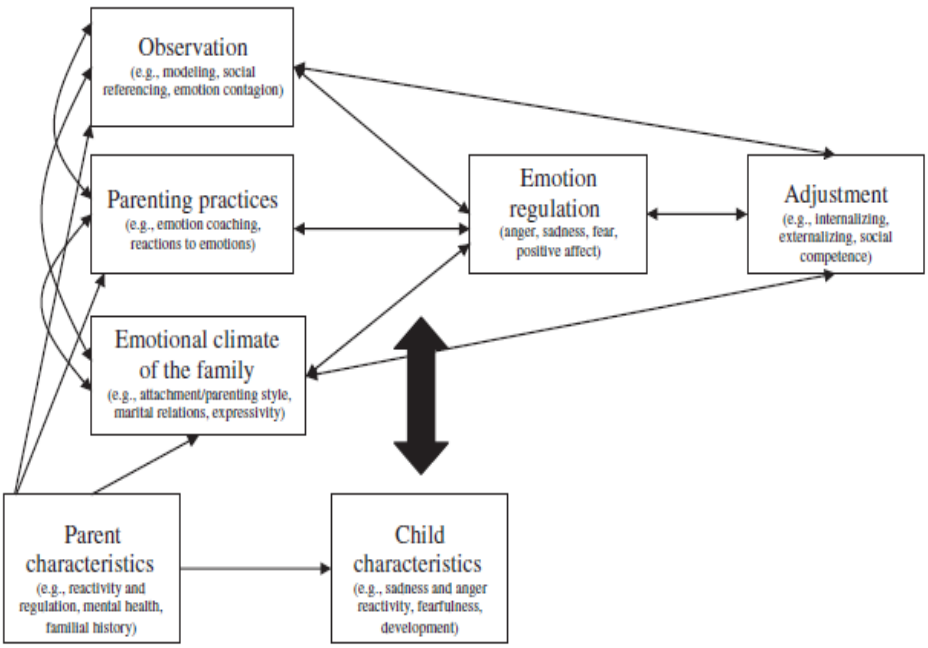

Σχήμα 1. Το τριμελές μοντέλο των επιπτώσεων της οικογένειας στην συναισθηματική ρύθμιση των παιδιών (πηγή: Morrisetal.,2007).

Όπως φαίνεται και από το σχήμα 1 το οικογενειακό πλαίσιο επηρεάζει την ανάπτυξη της ρύθμισης και της αυτορρύθμισης με τρεις σημαντικούς τρόπους. Πρώτον, τα παιδιά μαθαίνουν για την συναισθηματική ρύθμιση μέσω της παρατήρησης, μέσα από συγκεκριμένες πρακτικές για την ανατροφή των παιδιών. Δεύτερον, από τις συμπεριφορές που σχετίζονται με την κοινωνικοποίηση του συναισθήματος και πως επηρεάζει την συναισθηματική ρύθμιση. Και τρίτον, επηρεάζεται από το συναισθηματικό κλίμα της οικογένειας όπως αντανακλάται στην ποιότητα της σχέσης προσκόλλησης, τους τρόπους ανατροφής, την οικογενειακή εκφραστικότητα και την συναισθηματική ποιότητα της συζυγικής σχέσης. Στο παρόν κεφάλαιο γίνεται αναφορά στην πρόωρη ανάπτυξη της κοινωνικής συναισθηματικής ρύθμισης, καθώς και στους τρόπους με τους οποίους οι πρακτικές της οικογένειας επηρεάζουν αργότερα την κοινωνικοποίηση των παιδιών και την συναισθηματική αυτορρύθμιση των υποκειμένων. Στο σχήμα 1 φαίνεται και ο τρόπος με τον οποίο τα ατομικά χαρακτηριστικά των παιδιών και των γονέων επηρεάζουν και επηρεάζονται από την συναισθηματική ανάπτυξη (Morrisetal.,2007).

Διακρίνουμε επίσης πως σημαντικό ρόλο παίζουν οι γονικές πρακτικές. Με τον όρο γονικές πρακτικές εννοούμε τις ειδικές γονικές συμπεριφορές, όπως ορίζονται από το περιεχόμενο και τους στόχους κοινωνικοποίησης. Ένα άλλο καθοριστικό στοιχείο είναι το ύφος του γονικού ρόλου. Με τον όρο ύφος του γονικού ρόλου εννοούμε τις στάσεις των γονέων προς το παιδί, στο οποίο δημιουργείται ένα συναισθηματικό κλίμα.Ησυγκεκριμένη διάκριση είναι σημαντική για την κατανόηση των τρόπων με τους οποίους οι γονείς επηρεάζουν την ανάπτυξη (Darling&Steinberg,1993).

Η παιδική συναισθηματική ρύθμιση και οι οικογενειακές επιρροές είναι διπλής κατεύθυνσης διαδικασίες στο συγκεκριμένο μοντέλο, διότι υποστηρίζουν ότι σε ένα οικογενειακό σύστημα τα παιδιά και οι γονείς επηρεάζουν αμοιβαία την συναισθηματική ρύθμιση και ανάπτυξη. Μια άλλη υπόθεση που πραγματοποιείται είναι η γονική αντιδραστικότητα και η συναισθηματική ρύθμιση στην ψυχική υγεία, καθώς και στο οικογενειακό ιστορικό, τα οποία αποτελούν στοιχεία τα οποία παρατηρεί το παιδί. Συγκεκριμένα, οι πεποιθήσεις των γονέων σχετικά με τα συναισθήματα και την δική τους σχέση γονέα- παιδιού καθώς και η ικανότητα τους να ελέγχουν τα συναισθήματα τους, δημιουργούν αλληλεπίδραση ανάμεσα στους ίδιους και στα παιδιά τους (Gottman, Katz &Hooven, 1997: 243-268).

Επιπλέον η αντιδραστικότητα και η αυτορρύθμιση των παιδιών επηρεάζονται σε κάποιο βαθμό από τα κληρονομικά χαρακτηριστικά των γονέων τους (Eisenberg & Morris, 2002). Με βάση όλα αυτά τα δεδομένα λαμβάνεται υπόψη ότι τα χαρακτηριστικά του παιδιού, όπως η ευπάθεια των παιδιών να βιώνουν αρνητικά συναισθήματα, οι μέτριες σχέσεις μεταξύ της οικογένειας με βάση τις μεταβλητές του περιβάλλοντος επηρεάζουν την συναισθηματική αυτορρύθμιση, με αποτέλεσμα να γίνεται φανερό πως τα παιδιά που έχουν υψηλή περιεκτικότητα σε αντιδραστικότητα διατρέχουν τον μεγαλύτερο κίνδυνο για την ανάπτυξη συναισθηματικών ρυθμιστικών δυσκολιών, όταν ζουν σε ένα αρνητικό οικογενειακό περιβάλλον. Και ειδικά όσο πιο μικρή ηλικία έχει ένα παιδί τόσο πιο πολύ επηρεάζεται από τους γονείς του και οι δικές τους προσωπικές προσπάθειες συναισθηματικής ρύθμισης και αυτορρύθμισης από ότι ένα παιδί που φτάνει στην ηλικία της εφηβείας (Eisenberg & Morris, 2002).

Το συγκεκριμένο μοντέλο δείχνει πως υπάρχουν επίσης άμεσες επιπτώσεις στο πλαίσιο της οικογένειας για την προσαρμογή των παιδιών (π.χ. εσωτερίκευση, εξωτερίκευση, κοινωνικές ικανότητες). Συμπεραίνουμε λοιπόν πως η ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των παιδιών συμβαίνει μέσω της επίδρασης του οικογενειακού πλαισίου στην συναισθηματική ρύθμιση των παιδιών (Eisenberg&Spinrad, 2004: 334-339).Για παράδειγμα οι Contreras, Kerns, Weimer, Gentzler καιTomich (2000) υποστήριξαν ότι

η σχέση μεταξύ της μητέρας με το παιδί ρυθμίζουν την συναισθηματική κατάσταση σε αυτήν την δυάδα, ενώ παράλληλα την αξιολογούν ως εποικοδομητική συναναστροφή. Ομοίως οι Volling, McElwain και Miller (2002) θεωρούν πως ο συναισθηματικός έλεγχος των παιδιών από τις μητέρες τους λειτουργεί ως το μεσολαβητικό μέσο στην συναισθηματική διάθεση και την συμμόρφωση των παιδιών στην προσχολική ηλικία.

Παρακάτω ακολουθούν τα μέσα που δείχνουν την ιδιαίτερη αυτή σύνδεση του οικογενειακού πλαισίου μέσω της ρύθμισης και της αυτορρύθμισης.

4.3. Η παρατήρηση της συναισθηματικής ρύθμισης μέσα στην οικογένεια από τα ίδια τα παιδιά

Ο συγκεκριμένος μηχανισμός ονομάζεται μοντελοποίηση διότι μέσα από συγκεκριμένο τρόπο-μοντέλο τα παιδιά μαθαίνουν συγκεκριμένες συμπεριφορές (Bandura, 1977). Η μοντελοποίηση θεωρητικά και ερευνητικά έχει αποδειχτεί ως σημαντικός μηχανισμός μέσω των οποίων τα παιδιά μαθαίνουν συγκεκριμένες συμπεριφορές, όπως αναγνώριση των συγκινήσεων και ανάπτυξη συναισθηματικών ρυθμίσεων. Η μοντελοποίηση υποδηλώνει ότι το συναισθηματικό προφίλ των γονέων μπορεί να διδάξει σιωπηρά το παιδί πώς να διαχειρίζεται τις συναισθηματικές εμπειρίες. Τα παιδιά μαθαίνουν ότι ορισμένες καταστάσεις προκαλούν συναισθήματα, μαθαίνουν να παρατηρούν τις αντιδράσεις των άλλων ώστε να γνωρίζουν πως θα πρέπει να αντιδρούν σε παρόμοιες καταστάσεις (Denham, Mitchell-Copeland, Strandberg, Auerbach&Blair,1997).

Σε μερικές περιπτώσεις οι σχέσεις γονέα και παιδιού προκαλούν συναισθηματικές αντιδράσεις που είναι αρκετά δύσκολες περιπτώσεις, όπως για παράδειγμα, όταν οι γονείς συχνά εμφανίζουν υψηλά επίπεδα θυμού απέναντι σε απογοητευτικές καταστάσεις, τα παιδιά είναι λιγότερο πιθανό να παρατηρήσουν και να μάθουν αποτελεσματικά να διαχειρίζονται τις δικές τους συναισθηματικές αντιδράσεις και καταστάσεις με διαφορετικό τρόπο (Denham, Mitchell-Copeland, Strandberg, Auerbach&Blair, 1997).

4.3.1. Η συγκινησιακή εξάπλωση

Έχει αποδειχτεί πως η συναισθηματική φόρτιση (είτε θετική είτε αρνητική) των γονέων μπορεί να επηρεάσει τα παιδιά. Οι μελέτες δείχνουν ότι η συγκινησιακή μετάδοση μπορεί να εμφανιστεί ήδη από την πρώιμη παιδική ηλικία. Η συγκινησιακή μετάδοση μπορεί να γίνει φανερή από πολύ απλά πράγματα, για παράδειγμα όταν ένα πρόσωπο χρησιμοποιήσει μια φωνητική εντολή ή συναισθηματική χειρονομία δημιουργείται αυθόρμητα και άμεσα μια παρόμοια απάντηση και από το άλλο πρόσωπο (Saarni, Mumme & Campos, 1998).Οι περισσότερες έρευνες βέβαια επικεντρώνονται στα αρνητικά συναισθήματα, ωστόσο όμως και τα θετικά επιδρούν στην συναισθηματική αλληλεπίδραση, όπως για παράδειγμα το γέλιο, το οποίο είναι ένα αρκετά σημαντικό συναίσθημα που βοηθάει στην κοινωνικοποίηση και στην συνολική ανατροφή των παιδιών, ενώ παράλληλα μειώνει και τα επίπεδα άγχους.

4.3.2. Κοινωνική αναφορά και μοντελοποίηση

Μια άλλη διαδικασία εξέτασης είναι η διαδικασία με την οποία τα άτομα μπορούν να ανταποκριθούν ή να σκεφτούν για ένα περιβαλλοντικό συμβάν ή ένα ερέθισμα (Saarni, Mumme & Campos, 1998).Με τον όρο κοινωνική αναφορά εννοούμε την διαδικασία παροχής πληροφοριών που ζητάει το ένα άτομο από κάποιον άλλον σχετικά

με το πώς θα ανταποκριθεί, ή ακόμα και πως θα σκεφτεί για ένα περιβαλλοντικό συμβάν ή ερέθισμα. Ιδιαίτερα τα μικρά παιδιά επηρεάζονται από τους γονείς τους για να πάρουν συναισθηματικές απαντήσεις από τις καταστάσεις που βιώνουν ώστε να διαχειριστούν τα συναισθήματα τους που προκύπτουν από στρεσογόνες καταστάσεις. Πράγματι, οιEmde, Biringen, Clyman και Oppenheim (1991) έθεσαν ευθέως ότι όταν ένα παιδί έχει τεθεί σε μια αγχωτική κατάσταση σχετίζεται με το συναισθηματικό μήνυμα των γονέων του, διότι μέσα από εκείνους αποκτάει πρόσβαση στις εσωτερικές απεικονίσεις των γονικών συγκινήσεων, ώστε να ρυθμίζει τα δικά του συναισθήματα και να διαμορφώνει την δική του συμπεριφορά (Barrett & Campos, 1987).

Υπάρχουν κάποιες ακόμα ενδείξεις που δείχνουν πως τα παιδιά διαμορφώνουν την συναισθηματική τους ρύθμιση μέσα από τους γονείς, για παράδειγμα, τα παιδιά που εκτίθενται στην κατάθλιψη της μητέρας τους έχουν ένα περιορισμένο ρεπερτόριο ρύθμισης της συναισθηματικής τους κατάστασης σε σύγκριση με τα παιδιά που οι μητέρες τους δεν έχουν κατάθλιψη (Barrett, 1998). Γίνεται λοιπόν σαφές ότι τα παιδιά έχουν διαμορφωθεί συναισθηματικά μέσα από τις εμπειρίες της οικογένειας και καταφέρνουν να αυτορυθμίζονται χάρις τις συναισθηματικές εμπειρίες που τους δίνουν αρχικά οι ίδιοι οι γονείς τους.

4.4. Τα συναισθήματα που σχετίζονται με την πρακτικότητα των γονέων

Με βάση τις έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί έχει αποδειχθεί πως η κατανόηση της παιδικής συγκίνησης όσον αφορά την θετική εκφραστικότητα καθορίζεται από την αποδοχή που θα λάβουν από τους ίδιους τους γονείς τους, καθώς και ο τρόπος που θα διδαχθούν να ανταπεξέρχονται στις συναισθηματικές καταστάσεις. Από την μεριά των γονέων ρόλο παίζει η συναισθηματική ακρόαση, η γονική αντίδραση στο κάθε ερέθισμα, η γονική ενθάρρυνση στον αντιλαμβανόμενο έλεγχο των συναισθημάτων και τέλος η συναισθηματική ρύθμιση που έχουν οι ίδιοι οι γονείς. Αναλυτικά στην συνέχεια παρουσιάζονται οι τρόποι που επιτυγχάνονται αυτοί οι σκοποί(Morrisetal.,2007).

4.4.1. Συναισθηματική ακρόαση

Ο Gottman (1997, 1996) ήταν ο πρώτος που μελέτησε τις καθημερινές πρακτικές των γονέων για την ανατροφή των παιδιών τους όσον αφορά τα συναισθήματα και την συναισθηματική ρύθμιση. Αποδείχτηκε πως οι γονείς που ανταποκρίνονται θετικά στην ανάπτυξη και στην ακρόαση του οποιουδήποτε συναισθήματος των παιδιών τους, τότε έμμεσα μπορούν να το βοηθήσουν να αποκτήσει πιο συγκεκριμένες και σαφείς πεποιθήσεις για την συναισθηματική αυτορρύθμιση (Morrisetal.,2007).

Η διαδικασία αυτή επιτυγχάνεται ως εξής: οι γονείς είναι ενήμεροι για το συναίσθημα του παιδιού τους, και αφού το αναγνωρίσουν και το κατανοήσουν, το βλέπουν ως μια ευκαιρία για οικειότητα με εκείνους ή για διδασκαλία. Κατά αυτόν τον τρόπο βοηθούν το παιδί να λύσει το πρόβλημα, συμπάσχοντας μαζί του αλλά επικεντρώνοντας στο συναίσθημα που βιώνει εκείνη την στιγμή το ίδιο το παιδί. (Gottman&DeClaire, 1997:84). Σε αντίθετη περίπτωση, όταν ο γονέας νοιώθει ο ίδιος άβολα με το συγκεκριμένο συναίσθημα, τότε έχει την τάση να αποδοκιμάζει ή να απορρίπτει το παιδί, προκαλώντας του μια επιπρόσθετη συναισθηματική αναστάτωση και στην ουσία το παιδί δεν έχει την δυνατότητα να αυτορυθμιστεί. Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε μεταξύ των γονέων και παιδιών ηλικίας 5 έως 8 ετών, φάνηκε πως οι γονείς ναι μεν ακούν το συναισθηματικό πρόβλημα των γονέων αλλά δυσκολεύονται να παροτρύνουν και να καθοδηγήσουν τα παιδιά μέσα από την συναισθηματική ρύθμιση έτσι ώστε να πραγματοποιηθεί η συναισθηματική αυτορρύθμιση. Οι γονείς

συνδέονται με το πρόβλημα και προσπαθούν να το πάρουν από το παιδί, γεγονός όμως που προκαλεί μια συναισθηματική ταραχή στην δυάδα που δεν είναι εύκολα διαχωρίσιμη και διαχειρίσιμη (Gottman&DeClaire, 1997).

4.4.2. Οι αντιδράσεις των γονέων στα συναισθήματα

Οι γονείς επηρεάζουν την συναισθηματική ρύθμιση των παιδιών τους άλλοτε θετικά και άλλοτε αρνητικά Ο Eisenberg και οι συνεργάτες του (1998) έχουν διεξάγει εκτεταμένη εμπειρική έρευνα σχετικά με τις γονικές απαντήσεις σε αρνητικά συναισθήματα, αξιολογώντας την μητρική έκθεση των απαντήσεών τους. Κατέληξαν στο συμπέρασμα πως υπάρχει η εσφαλμένη εντύπωση των γονέων ότι οι ποινικές ή αρνητικές γονικές απαντήσεις χρησιμεύουν για να αυξήσουν την συναισθηματική διέγερση των παιδιών έτσι ώστε να τα διδάξουν πως να αποφύγουν ένα συμβάν. Ενώ η σωστή εντύπωση είναι να κατανοήσουν τα παιδιά τους και να τα αφήσουν ελεύθερα να εκφράσουν τα αρνητικά συναισθήματα, όπως θλίψη και θυμό, μοναχά με αυτόν τον τρόπο θα επιτευχθεί η σωστή αυτορρύθμιση. Συνεπώς με αυτήν την θεωρία, η γονική τιμωρητική αντίδραση στα παιδικά συναισθήματα έχει συνδεθεί με ακατάλληλες στρατηγικές της συναισθηματικής ρύθμισης (διαφυγή ή εκδικητική) στην πραγματική ζωή, προκαλώντας θυμό (Eisenberg & Fabes, 2004).

Ομοίως η γονική αρνητική ανταπόκριση απορρίπτει τις απαντήσεις που συσχετίζονται με το θυμό σε παρατηρούμενες αλληλεπιδράσεις γονέα παιδιού (Snyder, Stoolmiller& Wilson, 2003). Σε αντίθετη περίπτωση, όπου οι μητέρες εστιάζουν στο πρόβλημα προκαλώντας θετικές αντιδράσεις προκύπτει μια παιδική εποικοδομητική αντιμετώπιση (Eisenberg, Fabes, & Murphy, 1996). Διαχρονικές αναλύσεις δείχνουν ότι σε γενικές γραμμές, οι αρνητικές αντιδράσεις των γονέων προς τα παιδιά συνδέονται με χαμηλή ποιότητα των λειτουργιών και την δυσκολία της συναισθηματικής ρύθμισης. Επιπλέον, η σχέση μεταξύ της προβληματικής συμπεριφοράς των παιδιών και της γονικής τιμωρίας ή αγωνίας για τις παιδικές αντιδράσεις είναι αμφίδρομη (Eisenberg et al, 1998, 1999).

4.4.3. Η γονική ενθάρρυνση και ο αντιλαμβανόμενος έλεγχος των συναισθημάτων

Ο Roberts και ο Strayer (1987) διαπίστωσαν ότι η γονική ενθάρρυνση στην εμφάνιση των αρνητικών συναισθημάτων των παιδιών δημιουργεί μια καμπυλόγραμμη σχέση μεταξύ τους, γεγονός που υποδηλώνει ότι τα παιδιά αποθαρρύνονται ή ενθαρρύνονται από τέτοιου είδους συμπεριφορές.

Ο Denham (1993) υποστήριξε πως οι ήρεμες ή οι ουδέτερες αντιδράσεις των γονέων στο θυμό των παιδιών συνδέεται με τα χαμηλότερα επίπεδα και κατά αυτόν τον τρόπο εκφράζονται και σε άλλα πλαίσια ο θυμός και ο φόβος.

Οι Berlin και Cassidy (2003) εξέτασαν το πώς γίνονται οι ταξινομήσεις προσκόλλησης προβλέποντας πως οι μητέρες ελέγχουν την συναισθηματική έκφραση στα παιδιά της προσχολικής ηλικίας. Τα αποτελέσματα έδειξαν πως ανασφαλείς ή αποφευκτικές μητέρες κατείχαν μεγαλύτερο έλεγχο επί των αρνητικών συναισθημάτων που βίωναν τα παιδιά τους σε σύγκριση με τις άλλες μητέρες. Η ανασφάλεια ήταν αμφίσημη όταν οι μητέρες ανέφεραν λιγότερο έλεγχο πάνω σε μια αρνητική έκφραση των παιδιών. Οι μητέρες δε που είχαν μεγαλύτερο έλεγχο στα παιδιά, ανέφεραν ότι ήταν λιγότερο πιθανό να εκφράσουν τα συναισθήματά τους και να εμφανίσουν θυμό στην παρούσα κατάσταση. Οι συνέπειες αυτών των μελετών δείχνει ότι μπορεί να υπάρχει ένα βέλτιστο επίπεδο ελέγχου, όπου οι γονείς επιτρέπουν την έκφραση των αρνητικών συναισθημάτων, αλλά χωρίς να ενθαρρύνουν υπερβολικά την έκφρασή τους.

Μια άλλη επίσης διαπίστωση είναι η γονική μεροληψία απέναντι στις πεποιθήσεις (π.χ. πεποιθήσεις σχετικά με τα παιδιά και την ανατροφή τους), όπου ενδέχεται να συμβάλουν στην συναισθηματική ρύθμιση μέσα από εμπειρικές διαπιστώσεις και προκαταλήψεις.

4.4.4. Η διδασκαλία σχετικά με τη συναισθηματική ρύθμιση

Εκτός από την γονική αντίδραση απέναντι στα συναισθήματα των παιδιών, οι γονείς μπορούν επίσης εσκεμμένα να διδάξουν στα παιδιά στρατηγικές για την ρύθμιση των συναισθημάτων τους. Για παράδειγμα, οι γονείς παρέχουν μερικές φορές στα παιδιά τους ειδικές προτάσεις για την αντιμετώπιση των αρνητικών συναισθημάτων (π.χ. πάρτε μια βαθιά ανάσα και σκέψου κάτι ωραίο). Στις μελέτες των Morris, Silk, Steinberg, Aucoin και Keyes(2007) φάνηκε πως οι γονείς όταν βλέπουν τα παιδιά τους απογοητευμένα και στεναχωρημένα προσπαθούν να τα βοηθήσουν μιλώντας τους για το θέμα. Άλλες πάλι φορές προσπαθούν να τα αποπροσανατολίσουν ώστε να συνδεθούν με τα χαμηλότερα επίπεδα της λύπης ή του θυμού. Ομοίως οι Gilliom, Shaw, Beck, Schonberg και Lukon (2002) διαπίστωσαν πως η προσοχή των παιδιών μπορεί να μετατοπιστεί ώστε να αναζητηθούν οι πληροφορίες που δημιούργησαν αυτή την απογοήτευση, ώστε να ξεπεραστούν πιο εύκολα, βρίσκοντας την λύση στο πρόβλημα. Οι καταστάσεις αυτές φάνηκε να είναι πιο εύκολες όταν ήταν παρούσα η μητέρα (Morrisetal.,2007).

4.4.5. Η εμπλοκή και η απεμπλοκή των γονέων στη συναισθηματική κατάσταση των παιδιών

Μια άλλη πρακτική άσκηση του γονικού ρόλου είναι η εμπλοκή και η απεμπλοκή του γονέα όσον αφορά την συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών. Οι γονείς συμμετέχουν επιλεκτικά στην επιλογή ή την αποφυγή των ευκαιριών που βιώνουν τα παιδιά τους όσον αφορά τα συναισθηματικά ερεθίσματα. Με αυτόν τον τρόπο, οι γονείς έχουν την ικανότητα να ρυθμίζουν τις ευκαιρίες για τα παιδιά τους ώστε να μάθουν από τις συναισθηματικές του εμπειρίες (Parke,1994). Ο συγκεκριμένος τρόπος δρα ως ένας τρόπος εξωγενούς ρύθμισης, ο οποίος διδάσκει το παιδί ότι μπορεί να επιλέξει ή να αποφύγει το συναισθηματικό περιβάλλον ως τρόπο ρύθμισης (Aspinwall & Taylor, 1997).

Ωστόσο πρέπει να σημειωθεί ότι τα χαρακτηριστικά του παιδιού μπορεί να επηρεάσουν τις επιλογές των γονέων τους. Πολλές φορές δε η εμπλοκή μπορεί να διαρκεί πολύ περισσότερο από την απεμπλοκή και το ζητούμενο θέμα είναι πως μπορεί να οδηγήσει μια τέτοια στάση στην υπερπροστατευτική ανατροφή των παιδιών, όπου σε ορισμένες περιπτώσεις ενδέχεται να έχει επιπτώσεις στο ίδιο το παιδί όπως δυσπροσαρμοστική στάση ή γενικότερα προβλήματα αυτορρύθμισης (Morris, Steinberg, Sessa, Avenevoli&Silk, 2007).

4.5. Το συναισθηματικό κλίμα της οικογένειας και πώς επηρεάζει τη συναισθηματική ρύθμιση και την αυτορρύθμιση

Το συναισθηματικό κλίμα που βιώνουν τα παιδιά καθημερινά έχει σημαντικό αντίκτυπο στην συνολική συναισθηματική ανάπτυξη και στην αυτορρύθμιση. Η συναισθηματική ατμόσφαιρα της οικογένειας αντανακλάται στην ψυχοσύνθεση όλων των μελών (συζυγική σχέση, ανατροφή των παιδιών, παιδαγωγικό στυλ ανάπτυξης), τόσο με την ύπαρξη των θετικών συναισθημάτων όσο και των αρνητικών

(Darling&Steinberg, 1993). Όταν το συναισθηματικό κλίμα μιας οικογένειας είναι αρνητικό, καταναγκαστικό ή απρόβλεπτο, τόσο τα παιδιά διατρέχουν κίνδυνο να γίνουν πιο συναισθηματικά αντιδραστικά, λόγω λάθους συναισθηματικών χειρισμών. Σε αυτά τα περιβάλλοντα, τα παιδιά παρατηρούν την συναισθηματική δυσλειτουργία των γονέων τους, και ήδη από πολύ μικρή ηλικία νοιώθουν πως είναι λιγότερο συναισθηματικά ασφαλείς (Cummings & Davies, 1996, στοMorrisetal.,2007).

Σε αντίθετα περιβάλλοντα, δηλαδή σε ένα διαδραστικό και συνεκτικό περιβάλλον, τα παιδιά αισθάνονται αποδέκτες καλών πραγμάτων, νοιώθουν συναισθηματικά ασφαλείς και ελεύθεροι να εκφράσουν τα συναισθήματα τους και να καλύψουν τις ανάγκες τους. Τα παιδιά αισθάνονται ασφαλείς συναισθηματικά όταν ξέρουν τι αναμένεται από τις δική τους συμπεριφορά και ποιες συνέπειες θα εμφανιστούν από τις πράξεις τους, όταν παρεκτρέπονται (Eisenberg et al., 1998).

Το συναισθηματικό κλίμα της οικογένειας είναι μια αντανάκλαση της ενδοοικογενειακούς διεργασίας που βοηθάει στην δυναμικότητα των υποκειμένων. Υπάρχουν τέσσερα σημαντικά συστατικά του συναισθηματικού περιβάλλοντος που πιθανόν να επηρεάσουν την συναισθηματική ρύθμιση και αυτά είναι τα εξής: συνολική προβλεψιμότητα, συναισθηματική σταθερότητα του περιβάλλοντος, γονικές προσδοκίες και απαιτήσεις ωριμότητας, δηλαδή ο βαθμός θετικού συναισθήματος που εκφράζεται στην οικογένεια και ο βαθμός αρνητικού συναισθήματος που επίσης εκφράζεται στην οικογένεια. Αυτές οι συναισθηματικές κλίμακες εξετάζονται μέσα από τους εξής τρόπους: προσκόλληση γονέα- παιδιού, στυλ ανατροφής των παιδιών, οικογενειακή εκφραστικότητα, έκφραση συγκίνησης και τέλος συζυγική σχέση. Παρακάτω αναφέρονται αναλυτικά οι επιπτώσεις.

4.5.1. Προσκόλληση γονέα – παιδιού

Η προσκόλληση γονέα-παιδιού μπορεί να θεωρηθεί ως μια αντανάκλαση του συναισθηματικού κλίματος μεταξύ τους. Κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του παιδιού, ο γονέας είναι υπεύθυνος για ένα μεγάλο μέρος της συναισθηματικής ρύθμισης του. Εκείνοι πρέπει να ανταποκριθούν στην ανάγκη του παιδιού τους, καλλιεργώντας τον τρόπο να διευκολυνθεί η ανάπτυξη ενός ασφαλούς συναισθηματικού δεσμού με τον φροντιστή του. Υπάρχουν αρκετές ενδείξεις, οι οποίες δείχνουν πως η πρώιμη προσκόλληση επηρεάζει την συναισθηματική ρύθμιση. Οι Gilliometal.(2002) διαπίστωσαν ότι η ασφαλής προσκόλληση σε ηλικία ενάμισι ετών προβλέπει αποτελεσματική συναισθηματική ρύθμιση ήδη από μικρή ηλικία. Η σχέση της προσκόλλησης και της κοινωνικής αρμοδιότητας μεταξύ των παιδιών υποδηλώνει ότι είναι ένας τρόπος με τον οποίο επηρεάζεται η αυτορρύθμιση των παιδιών (περισσότερες πληροφορίες βλ. στο κεφάλαιο 1).

4.5.2. Οι γονικές στάσεις και συμπεριφορές

Η συμπεριφορά του γονέα προς το παιδί συμβάλει στην δημιουργική ατμόσφαιρα της οικογένειας (Darling&Steinberg,1993). Το γονικό στιλ αντανακλά τις γονικές στάσεις και συμπεριφορές προς τα παιδιά, ορίζοντας την γονική ανταπόκριση και την σωστή ανατροφή. Οι γονείς που έχουν υψηλές προσδοκίες για τα παιδιά τους θέτουν κανόνες και βάζουν όρια (Maccoby & Martin, 1983). Συνεπώς η μητρική συμπάθεια και η παρατηρούμενη ανταπόκριση συνδέονται με χαμηλότερα επίπεδα αρνητικών συναισθημάτων διότι επιτυγχάνεται μια σωστή συναισθηματική ρύθμιση (Eisenberg, Fabes, Schaller, Carlo&Miller, 1991). Ενώ αντίθετα, η αρνητική ανατροφή των παιδιών, για παράδειγμα μέσα από την εχθρότητα, τον ψυχολογικό έλεγχο, τον

αρνητικό έλεγχοή την έλλειψη ευαισθησίας, τότε υπάρχουν αρκετές ενδείξεις πως συνδέεται με την κακή συναισθηματική ρύθμιση.

Ομοίως και οι Morrisetal (2002) συσχέτισαν την έκθεση των παιδιών με την εχθρότητα που νοιώθουν τα ίδια απέναντι στους άλλους και κατέληξαν στο συμπέρασμα πως η εχθρική στάση που βίωναν από τις μητέρες τους διαχεόταν και από εκείνα προς τους άλλους. Και ακόμα και στις περιπτώσεις που ήθελαν να φερθούν διαφορετικά δεν είχαν την κατάλληλη αυτορρύθμιση για να το αντιστρέψουν.Επίσης κατέληξαν και στο συμπέρασμα πως η έλλειψη ευαισθησίας και διέγερσης, καθώς και τα καταθλιπτικά συμπτώματα προβλέπουν απορρύθμιση των συγκινήσεων των παιδιών.

4.5.3. Οικογενειακή εκφραστικότητα

Ένας άλλος μηχανισμός που βοηθάει στην συναισθηματική ρύθμιση είναι η λεκτική και μη λεκτική επικοινωνία μέσα στην οικογένεια. Οι περισσότερες έρευνες επικεντρώνονται σε θέματα γονικής έκφρασης όσον αφορά την συγκίνηση. Ωστόσο όμως η συναισθηματική αυτό-έκφραση κάθε μέλους της οικογένειας συμβάλλει στην συνολική οικογενειακή εκφραστικότητα και στο συναισθηματικό κλίμα της. Η γονική έκφραση των θετικών συναισθημάτων έχει συνδεθεί με την προ-κοινωνική συμπεριφορά των παιδιών, τις κοινωνικές ικανότητες, την θετική συναισθηματικότητα και την ποιότητα της σχέσης γονέα-παιδιού (Morrisetal.,2007). Από την άλλη πλευρά, η γονική έκφραση του αρνητικού συναισθήματος τείνει να συνδέεται με φτωχότερα αναπτυξιακά αποτελέσματα, όπως μη εξωτερίκευση της συμπεριφοράς, καθώς και με αρνητική εκφραστικότητα στην κοινωνικο-συναισθηματική ανάπτυξη.

Τα ήπια και μέτριου βαθμού συναισθήματα της αρνητικής έκφρασης μπορεί να βοηθήσουν πραγματικά τα παιδιά να μάθουν για τα συναισθήματα τους και πως μπορούν να τα αντιμετωπίσουν, ώστε να υπάρχει σωστή αυτορρύθμιση, όμως αντίθετα τα υψηλά επίπεδα αρνητικών συναισθημάτων πιθανό να έχουν επιβλαβή επίδραση στην ανάπτυξη των παιδιών λόγω της δυσφορίας που προκαλείται από αυτό το επίπεδο της αρνητικής έκφρασης, εφόσον τα παιδιά δεν μπορούν να δουν τους γονείς τους ως μοντέλο επιτυχούς συναισθηματικής ρύθμισης.

Πράγματι είναι πιθανό ότι η γονική εκφραστικότητα συνδέεται με το συνολικό στυλ της ανατροφής των παιδιών, οι γονείς που εκφράζουν περισσότερο θετικά συναισθήματα είναι πιθανόν να είναι πιο στοργικά και υποστηρικτικά απέναντι στις παιδικές συγκινήσεις. Οι γονείς που εμφανίζουν αρνητικά συναισθήματα στην οικογένεια είναι πιθανόν να είναι πιο εχθρικοί απέναντι στα παιδιά και να αντιδρούν λιγότερο στις παιδικές συγκινήσεις. Συμπεραίνουμε λοιπόν πως οι γονείς που εκφράζουν θετικά συναισθήματα είναι πιθανόν πιο ένθερμοι από ότι οι γονείς που εκφράζουν περισσότερο αρνητικά συναισθήματα και θεωρούνται πιο αυταρχικοί (Halberstadt et al., 1999).

4.5.4. Η συζυγική σχέση

Οι γονείς παίζουν έναν σημαντικό ρόλο στο πλαίσιο της οικογένειας, διότι με αυτόν τον τρόπο τα παιδιά μπορούν να μάθουν να προσαρμόζονται στις δύσκολες καταστάσεις και στις υπάρχουσες συγκρούσεις.

Οι συγκρούσεις των ενηλίκων συμβάλλουν σημαντικά στο συναισθηματικό κλίμα της οικογένειας και πολλές μελέτες έχουν δείξει ότι τα παιδιά που εκτίθενται σε ένα «οργισμένο υπόβαθρο», ακόμα και αν δεν στρέφεται η πολεμική σύγκρουση προς αυτό, θέτεται όμως σε κίνδυνο κυρίως συναισθηματικό (Cummings & Davies, 1994). Οι συζυγικές συγκρούσεις προκαλούν συναισθηματική ανασφάλεια στα παιδιά και αυτό τα

αποσυντονίζει συναισθηματικά. Τα παιδιά στην ηλικία των έξι έως εννέα ετών εκτέθηκαν σε τυποποιημένες προσομοιώσεις με τους γονείς τους. Τα αποτελέσματα έδειξαν πως η συναισθηματική ασφάλεια των παιδιών, ιδιαίτερα η συναισθηματική αντιδραστικότητα και οι εσωτερικές αναπαραστάσεις, διαμεσολαβούν έτσι ώστε η σχέση μεταξύ των συζυγικών σχέσεων και η προσαρμογή του παιδιού να υποδεικνύονται όπως ένας μηχανισμός μέσω του οποίου επηρεάζεται η οικογενειακή προσαρμογή σε μια ρυθμισμένη κατάσταση.

Αρκετές μελέτες έχουν εξετάσει ειδικά τις ενώσεις μεταξύ συζυγικών συγκρούσεων και ικανοποίηση της συναισθηματικής έκφρασης των παιδιών. Για παράδειγμα οι Volling, McElwain και Miller (2002) διαπίστωσαν ότι μια θετική συζυγική σχέση συσχετίστηκε με την ικανότητα των αδελφών να ρυθμίζουν τη ζήλια ανάμεσα στην αλληλεπίδραση μητέρας- αδερφού. Ομοίως, οι Shaw, Keenan, Vondra, Delliquadri και Giovannelli (1997) βρήκαν ότι η γονική σύγκρουση σχετίζεται με τα εσωτερικευμένα προβλήματα των παιδιών και ότι η σχέση αυτή ενισχύθηκε μεταξύ των παιδιών που είχαν υψηλή περιεκτικότητα σε αρνητικά συναισθήματα, γεγονός που υποδηλώνει ότι τα παιδιά με την συναισθηματική απορύθμιση μπορεί να επηρεάσουν αρνητικά την οικογενειακή διχόνοια.

Στην έρευνα των Schulz,WaldigerHauser καιAllen (2005) διαπιστώθηκε ότι οι έφηβοι που μπορούσαν να ρυθμίζουν τα συναισθήματα τους εμφάνιζαν λιγότερη εχθρότητα και πιο θετική δέσμευση σε αλληλεπιδράσεις που είχαν με τους γονείς τους, σε μια σχέση με υψηλά επίπεδα εχθρότητας. Και αυτό υποδηλώνει πως όσο το παιδί μεγαλώνει, μπορεί να αυτορυθμίζεται μειώνοντας κατά πολύ αρνητικά συναισθήματα, γεγονός που υποδηλώνει συναισθηματική ανεξαρτησία. Αυτό όμως που φαίνεται ξεκάθαρα είναι πως όσο πιο μικρό είναι το παιδί τόσο πιο δύσκολο είναι να αυτορυθμιστεί και να καταπολεμήσει δικά του αρνητικά συναισθήματα απέναντι στην τεταμένη σχέση των γονέων του.

Διαπιστώνεται επίσης πως η ευαισθητοποίηση των παιδιών απέναντι στα συναισθήματα των γονέων τους θέλει αρκετή προσωπική δουλειά και σχετίζεται άμεσα με την αυτορρύθμιση. Ο ρόλος ενός ήρεμου γονέα και η αναστολή των συζυγικών κρίσεων μπορεί να βοηθήσουν στην γενικότερη εναρμόνιση της οικογένειας. Τα παιδιά έχουν ανάγκη την συναισθηματική ασφάλεια μέσα στην οικογένεια όταν υπάρχει μια ήρεμη συζυγική σχέση ανάμεσα στο ζευγάρι και το παιδί μπορεί να έχει μια ήρεμη προσαρμογή τόσο στην συναισθηματική ρύθμιση του με τους άλλους ανθρώπους, όσο και στην δική ψυχική ηρεμία και ισορροπία.

Τα αποτελέσματα αυτά είναι σύμφωνα και με το έργο των Fauber, Forehand, Thomas καιWierson (1990), οι οποίοι υπέθεσαν ότι ένα μεγάλο μέρος της σχέσης των γονέων που έγκειται σε συζυγικές συγκρούσεις μπορεί να έχει μεγάλο αντίκτυπο στην ανατροφή των παιδιών.

Συμπεραίνουμε λοιπόν πως για να εξεταστεί η συναισθηματική ρύθμιση των παιδιών, θα πρέπει οι ερευνητές να μελετήσουν και τις σχέσεις μέσα στην οικογένεια σαν ένα ολοκληρωμένο σύστημα, προκειμένου να γίνουν κατανοητές πλήρως οι διαδραστικές και προσθετικές επιδράσεις των γονέων στα παιδιά (Morrisetal., 2007).

4.5.5. Η οικογενειακή ιστορία και τα πιστεύω της

Η συναισθηματική οικογενειακή κληρονομιά καθορίζει την εξέλιξη και των επόμενων γενεών. Σύμφωνα με την έρευνα των Saarni, Campos, Camras καιWitherington (2006) η οικογενειακή ιστορία και τα πιστεύω των γονέων για τα συναισθήματα και τις οικογενειακές εξάρσεις παίζουν καθοριστικό ρόλο στην ψυχοσύνθεση των γονέων για τον τρόπο ανατροφής των παιδιών τους.

Οι γονείς συμπεριφέρονται όπως έχουν μάθει και από τους δικούς τους γονείς και πολλές φορές ενώ βλέπουν πως ο τρόπος που μεγάλωσαν συναισθηματικά δεν τους ικανοποιεί αντιλαμβάνονται πως δεν μπορούν να υιοθετήσουν έναν τελείως διαφορετικό, διότι χάνεται κατά αυτόν τον τρόπο και η δική τους αυτορρύθμιση. Μάλιστα ο Gottman (1997,1996) αναφέρει πως η μετά-φιλοσοφία των γονέων επηρεάζεται από την σχέση που είχαν και έχουν με τους δικούς τους γονείς, και πολλές φορές στον τομέα της δικής τους αυτορρύθμισης τίθεται ερωτήματα σχετικά με την ρύθμιση την δική τους (όπως π.χ. θλίψη ή θυμό).

Ιδιαίτερα η συναισθηματική ακρόαση που αναφέραμε παραπάνω, βασίζεται στην προσωπική εμπειρία που είχαν οι γονείς με τους δικούς τους γονείς όταν ήταν παιδιά. Οι Ramsden καιHubbard (2002) ανέφεραν πως η γονική παραδοχή των αρνητικών συναισθημάτων βασίζεται στην δική τους προσωπική εμπειρία, πως αυτορυθμίστηκαν εκείνοι όταν ήταν παιδιά και στην εκάστοτε παροντική φάση ανατρέχουν σε αυτές τις μνήμες του παρελθόντος ώστε να κατανοήσουν πως θα αποκτήσουν συναισθηματική ρύθμιση από την θέση όμως του γονέα.

Όσον αφορά αυτήν την συναισθηματική μετατόπιση από γενιά σε γενιά, καθοριστικό ρόλο παίζουν και οι εκφράσεις που ειπώθηκαν στο παρελθόν. Οι τωρινοί γονείς στην προσπάθεια να ενισχύσουν τον λόγο τους έναντι των παιδιών, ανακαλούν τέτοιες πληροφορίες ώστε να κινήσουν και τα δικά τους παιδιά προς αυτήν την κατεύθυνση (Gottman&Thompson, 1991:293).

4.6. Συμπεράσματα

Το παρόν κεφάλαιο αποσκοπεί στην καλύτερη κατανόηση του οικογενειακού πλαισίου, όσον αφορά την συναισθηματική ρύθμιση και την σύνδεση που έχουν μεταξύ τους. Οι έρευνες για αυτό το θέμα ξεκίνησαν ήδη από πολύ νωρίς, θέλοντας οι ερευνητές να κατανοήσουν την συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών. Στην πορεία των ερευνών και των χρόνων είδαν πως το πολιτισμικό-κοινωνικό-διαγενειακό στοιχείο μπορεί να επηρεάσει άμεσα την συναισθηματική ρύθμιση.

Τα παιδιά παρατηρούν τις αντιδράσεις των γονέων και ήδη από μικρή ηλικία μιμούνται την συμπεριφορά τους, τα συναισθήματα τους. Βιώνουν τις καταστάσεις μέσα από τα μάτια των γονέων τους, και αναλόγως αυτορυθμίζονται. Επίσης ανάλογα με την προσκόλληση που έχουν με την μητέρα τους, νοιώθουν και τα αντίστοιχα συναισθήματα. Έχει αποδειχτεί πως η συναισθηματική φόρτιση (είτε θετική είτε αρνητική) των γονέων μπορεί να επηρεάσει τα παιδιά.

Με τον όρο κοινωνική αναφορά εννοούμε την διαδικασία εξέτασης σε άλλο άτομο για πληροφορίες σχετικά με το πώς θα ανταποκριθούν, πως θα σκέφτονται για ένα περιβαλλοντικό συμβάν ή ερέθισμα. Ιδιαίτερα τα μικρά παιδιά επηρεάζονται από τους γονείς τους για να πάρουν συναισθηματικές απαντήσεις από τις παρούσες καταστάσεις ώστε να διαχειριστούν τα συναισθήματα τους που προκύπτουν από στρεσογόνες καταστάσεις.

Καθοριστικό ρόλο παίζει επίσης και το συναισθηματικό κλίμα που υπάρχει μέσα στην οικογένεια, για παράδειγμα η συζυγική σχέση, η εμφάνιση ή η απόκρυψη των συναισθημάτων. Ο ρόλος ενός ήρεμου γονέα και η αναστολή των συζυγικών κρίσεων μπορεί να βοηθήσουν στην γενικότερη εναρμόνιση της οικογένειας. Τα παιδιά έχουν ανάγκη την συναισθηματική ασφάλεια μέσα στην οικογένεια. Όταν υπάρχει μια ήρεμη συζυγική σχέση ανάμεσα στο ζευγάρι και το παιδί μπορεί να έχει μια ήρεμη προσαρμογή τόσο στην συναισθηματική ρύθμιση του με τους άλλους ανθρώπους, όσο και στην δική του ψυχική ηρεμία και ισορροπία.

Τονίζονται επίσης και τα οικογενειακά πιστεύω, οι αξίες και οι πεποιθήσεις που έχουν αναπτύξει οι γονείς και τα μεταφέρουν είτε σκόπιμα είτε υποσυνείδητα στα παιδιά τους. Όσον αφορά αυτήν την συναισθηματική μετατόπιση από γενιά σε γενιά, καθοριστικό ρόλο παίζουν και οι εκφράσεις που ειπώθηκαν στο παρελθόν. Οι τωρινοί γονείς στην προσπάθεια να ενισχύσουν τον λόγο τους έναντι των παιδιών, ανακαλούν τέτοιες πληροφορίες ώστε να κινήσουν και τα δικά τους παιδιά προς αυτήν την κατεύθυνση (Gottman&Thompson, 1991:293).

Συμπεραίνουμε λοιπόν πως η παιδική συναισθηματική ρύθμιση και οι οικογενειακές επιρροές είναι διπλής κατεύθυνσης διαδικασίες, διότι υποστηρίζουν ότι σε ένα οικογενειακό σύστημα, τα παιδιά και οι γονείς επηρεάζουν αμοιβαία την συναισθηματική ρύθμιση και ανάπτυξη. Ένα άλλο συμπέρασμα που εξαγάγεται αφορά τη γονική αντιδραστικότητα και την συναισθηματική ρύθμιση στην ψυχική υγεία, καθώς και το οικογενειακό ιστορικό, στοιχεία τα οποία επηρεάζουν ότι παρατηρεί το παιδί, αλλά και παράλληλα την συναισθηματική κατάσταση ολόκληρης της οικογένειας. Συγκεκριμένα, οι πεποιθήσεις των γονέων σχετικά με τα συναισθήματα, και την δική τους σχέση γονέα- παιδιού καθώς και η ικανότητα τους να ελέγχουν τα συναισθήματα τους, δημιουργούν αλληλεπίδραση ανάμεσα στους ίδιους και στα παιδιά τους, ρυθμίζοντας με αυτόν τον τρόπο την συναισθηματική κατάσταση ολόκληρης της οικογένειας (Gottman, Katz, και Hooven, 1997).

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΚΟ-ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Θεωρητική θεμελίωση της ποιοτικής μεθοδολογίας που χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα έρευνα

5.1. Εισαγωγή

Μετά από τα θεωρητικά ζητήματα που αφορούν το θέμα της εργασίας στη βάση της αναδίφισης της βιβλιογραφίας, σειρά έχει η επιστημολογική-θεωρητική θεμελίωση της ερευνητικής μεθοδολογίας που χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα έρευνα. Κίνητρο για την εύρεση του θέματος δίνεται στον ερευνητή συνήθως από έναν επιστημονικό προβληματισμό ή από μια ανησυχία του ίδιου ή από κάποιο πρόβλημα που έχει εντοπίσει στα καθημερινά δρώμενα της ζωής. Ο ερευνητής θέτει ως μέλημα του να ορίσει και να προσδιορίσει το θέμα και έπειτα να προχωρήσει στην μέθοδο της έρευνας που θα του δώσει απαντήσεις. Αμέσως μετά την επιλογή της μεθοδολογίας βρίσκεται αντιμέτωπος με άλλα προβλήματα, με ένα και βασικό κύριο την επιλογή τουδείγματος της έρευνάς του και τη διαδικασία που θα ακολουθήσει για να καταλήξει σε όσο το δυνατόν αξιόπιστα και έγκυρα συμπεράσματα.

Κατόπιν μελέτης επιστημονικών βιβλίων, τα οποία ερευνόνται μέσα από τους κλάδους της ψυχολογίας, της παιδαγωγικής και της κοινωνιολογίας και άλλων συναφών επιστημών, καλείται να επιλέξει την μεθοδολογία που πλησιάζει περισσότερο το ζήτημά του. Στην παρούσα εργασία βασικός στόχος μας ήταν η μελέτη των διαδικασιών ρύθμισης και αυτορρύθμισης που χρησιμοποιούν τα μέλη σε μια οικογένεια στην καθημερινή τους ζωή.

Και εφόσον γίνεται μελέτη της καθημερινότητας τους, μονάχα η ποιοτική μεθοδολογία θα μπορούσε να καταγράψει όλες εκείνες τις διαδικασίες που συντελούνται μαζί με τις πυκνές της περιγραφές. Η εις βάθος μελέτη των δύο οικογενειών του δείγματός μας που τελικά επιλέξαμε (βλ. το επόμενο κεφάλαιο που αφορά τον ερευνητικό σχεδιασμό) και τα συγκεκριμένα εργαλεία της ποιοτικής μεθοδολογίας που χρησιμοποιήσαμε μπορούν να βοηθήσουν τον ερευνητή να κατανοήσει πως λειτουργούν τα μέλη στο πλαίσιο της οικογένειάς τους. Προκειμένου να διεξάγουμε την έρευνα μας χρησιμοποιήσαμε αρχικά το γενεόγραμμα για να μάθουμε στοιχεία για τους γονείς όσον αφορά την καταγωγή, τις ρίζες αλλά και παράλληλα τις σχέσεις και συμπεριφορές που έχουν αναπτύξει με τις οικογένειες τους. Και επειδή μελετάμε την οικογένεια ως ολότητα, χρησιμοποιήθηκε υλικό από κάθε μέλος, συγκεκριμένα από τις μητέρες, τους πατεράδες και τα παιδιά.

Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε στηρίζεται, όπως αναφέραμε, στις αρχές της ποιοτικής έρευνας (Πουρκός & Δαφέρμος, 2010α, 2010β) υπό το πρίσμα τηςεθνογραφικής και συστημικής μεθοδολογίας. Η πολυπλοκότητα της οικογένειας έγκειται στην διαφορετική προσωπικότητα του κάθε μέλους και στις προσωπικές και κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσει, οι οποίες όμως αλλάζουν συνεχώς εξαιτίας του μεταβαλλόμενου κόσμου που ζει. Η αναθαεώρηση βασίζεται στην κοινή δράση, στην κοινωνική αλληλεπίδραση, στις ανάγκες που προκύπτουν κατά την συμβίωση, στα πιστεύω και τις αξίες που έχει. Συνεπώς όλα καλύπτονται από το πνεύμα του αναστοχασμού τόσο του ενός μέλους, όσο και του συνόλου.

Στο σημείο αυτό έρχεται η επιστήμη η οποία προσπαθεί μέσα από το πνεύμα του αναστοχασμού να αποκαλύψει τις αιτίες και τους λόγους ύπαρξης της ενότητας, της

οικογένειας και γενικότερα της ολότητας. Ο ρόλος της επιστήμης δεν είναι εύκολος, διότι αποτελείται από έμψυχα όντα και έχει να κάνει με ζωντανούς ανθρώπους με σάρκα και οστά, συνεπώς είναι πολύ εύκολο να πέσει σε μερόληψίες και σε υποκειμενικότητες. Άλλωστε οι σχέσεις του πραγματικού κόσμου και του επιστημονικού είναι αλληλένδετες (Τζώρτζη, 2012).

Η ερευνητική διαδικασία προσπαθεί να εντοπίσει και να αναλύσει με διάφορους τρόπους τις κοινωνικές θέσεις που προκύπτουν κατά την διάρκεια της έρευνας και οι οποίες πολλές φορές δύναται να επηρεάσουν τους ερευνητές αλλά και τα ίδια τα υποκείμενα της έρευνας.

Μέσα από την ποιοτική μέθοδο η ερευνήτρια προσπαθεί να μλετήσει εις βάθος τις αντιλήψεις των προσώπων για την πραγματική τους ζωή και σε συνδιασμό με τις κατάλληλες μεθόδους και τις τεχνικές έρευνας προσπαθεί να κατανοήσει την ατομική και κοινωνική εμπειρία των υποκειμένων όπως πραγματικά ισχύει για τους ίδιους και όχι όπως τους αντιλαμβάνεται ο ερευνητής (Τζώρτζη, 2012). Η ποιοτική έρευνα βοηθάει επίσης τον ερευνητή, ο οποίος δεν γνωρίζει πολλά για το ερευνητικό ζήτημα και με αυτόν τον τρόπο εμβαθύνει, μπορεί όμως και να λειτουργήσει για τον ερευνητή που γνωρίζει κάποια πράγματα ως πομπός επιβεβαίωσης ή αναθεώρησης.

Η μεθοδολογία της έρευνας αφορά επίσης μια ενέργεια στην οποία ο ερευνητής καλείται να αλληλεπιδράσει και έπειτα να αξιολογήσει τις μεθόδους που ακολούθησε. Η επιλογή λοιπόν των μεθόδων δεν είναι μια εύκολη διαδικασία, απαιτεί χρόνο και εις βάθος μελέτη έτσι ώστε να μπορέσει να συλλέξει τις απαραίτητες πληροφορίες που θα επαρκούν για να καλύψει το θέμα του. Μονάχα μέσα από αυτήν την διαδικασία και περισυλλογή θα οδηγηθεί σε ορθά και σωστά αποτελέσματα ώστε να καλύψει το θέμα του (Κυριαζή,1999).

Στις ποιοτικές έρευνες η εις βάθος κατανόηση των σκέψεων και των αντιλήψεων του δείγματος βοηθάει στην επίτευξη των στόχων με μεγαλύτερη ακρίβεια. Ο ερευνητής μελετάει το πεδίο μέσα στον πραγματικό του χώρο και επιχειρεί να δει τα πράγματα και τις καταστάσεις από την σκοπιά των υποκειμένων της έρευνας. Κατά αυτόν τον τρόπο κατασκευάζει την πραγματική βίωση των συμβάντων όπως οι ίδιοι την βιώνουν και την αντιλαμβάνονται (Ρουμπέση, 2009 στην Τζώρτζη, 2012).

Η λεπτομερής εμβάθυνση σε σκέψεις και καταστάσεις μέσα στο φυσικό πεδίο αποτελούν δύο μεγάλα πλεονεκτήματα στην ποιοτική έρευνα.

Η συλλογή των πληροφοριών στην παρούσα έρευναγίνεται με την βοήθεια του γενεογράμματος και της συνέντευξης και με βασικό μεθοδολογικό εργαλείο την εθνογραφική παρατήρηση και το ημερολόγιο του παρατηρητή. Η παρατήρηση είναι μια διαδικασία που επιτρέπει στον ερευνητή να αντλήσει πληροφορίες και δεδομένα μέσα από την δική του παρατήρηση για τα ατόμα και τις συμπεριφορές τους. Η ερευνήτρια καταγράφει με επιτόπιες σημειώσεις και με την βοήθεια μαγνητόφωνου τις παρατηρήσεις της και στην συνέχεια τις επεξεργάζεται και τις ερμηνεύει. Η εθνογραφική παρατήρηση γίνεται συνήθως με βιντεοκάμερα και μαγνητοφωνάκι, ενώ στο ημερολόγιο του παρατηρητή η ερευνήτρια κρατάει σημειώσεις την ώρα του συμβάντος ή λίγο αργότερα.

Η εθνογραφική παρατήρηση θεωρείται η πιο ποιοτική και ίσως η πιο βασική τεχνική συλλογής δεδομένων στην κοινωνική έρευνα, καθώς με τον έναν ή τον άλλο τρόπο αναμιγνύεται και με άλλες τεχνικές, παρέχοντας όσο περισσότερα στοιχεία γίνεται. Επιδίωξη της ποιοτικής έρευνας είναι «*να ανακαλύψει τις απόψεις του ερευνώμενου πληθυσμού, εστιάζοντας στις οπτικές γωνίες υπό τις οποίες τα άτομα βιώνουν και αισθάνονται τα γεγονότα»* (Bird, etal.,1999: 320).

Στην έρευνά μας χρησιμοποιούμε επίσης το εργαλείο που ονομάζεται «το δέντρο της ζωής», το οποίο αποτελεί ένα αφηγηματικό ποιοτικό εργαλείο με το οποίο

προσεγγίζουμε πιο άμεσα και ολιστικά τα παιδιά και την ψυχολογία τους. Κυριότερος στόχος της ερευνήτριας μέσα από αυτήν την προσέγγιση είναι η ανάπτυξη φιλικής και προσιτής στάσης των παιδιών με την ερευνήτρια και η εκμυστήρευση των παιδιών όσον αφορά τους δεσμούς με την οικογένειά τους, καθώς και τις αξίες και την πολιτισμική κληρονομιά με την οποία μεγαλώνουν. Κατά αυτόν τον τρόπο φαίνεται και η τριγωνοποίηση των πληροφοριών καθώς και η εγκυρότητα τους διότι διασταυρώνονται τα γεγονότα από την πλευρά των γονέων και του παιδιού.

5.2. Μέθοδοι ποιοτικής έρευνας

Η συγκεκριμένη έρευνα βασίζεται στην ποιοτική μεθοδολογία. Προτού αναφερθούμε στην αναλυτική διεξαγωγή της έρευνας κρίνεται απαραίτητο να αναφερθούμε στους λόγους επιλογής μια τέτοιας μεθοδολογίας. Πολλές φορές για την διεξαγωγή μιας έρευνας αφορμή είναι ένας προβληματισμός, ένα ερευνητικό ερώτημα. Το πρώτο μέλημα που έχει ένας ερευνητής είναι να σχεδιάσει μια μεθοδολογία που θα υιοθετήσει πρώτον σε σχέση με τον προβληματισμό και δεύτερον, με βάση την εξέταση του πεδίου. Ιδιαίτερα στις περιπτώσεις που η έρευνα σχετίζεται με την εκπαίδευση όπως στην περίπτωση μας, τα θέματα άπτονται με ενήλικες αλλά και με παιδιά. Σε τέτοιου είδους έρευνες απαιτείται άμεση επικοινωνία και αλληλεπίδραση μεταξύ ερευνητή και υποκειμένων. Η επικοινωνία αυτή, επιτυγχάνεται σε μεγάλο βαθμό μέσω των συνεντεύξεων, οι οποίες εμφανίζουν ιδιάζουσα σημασία.

Ακολουθήθηκε η ποιοτική μέθοδος, διότι θεωρήθηκε καταλληλότερη αναφορικά με τη συγκέντρωση πληροφοριών και στοιχείων της καθημερινότητας-ρουτίνας αλλά και πρακτικής των υποκειμένων του δείγματος. Διεξάχθηκαν εις βάθος συνεντεύξεις βασισμένες σε ημι-δομημένες ερωτήσεις, δια των οποίων συγκεντρώθηκε πραγματολογικό υλικό μέσω των συνεντεύξεων με τις μητέρες αλλά και τα ίδια τα παιδιά. Σημαίνοντα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τις ποιοτικές μεθόδους είναι ότι έχουν μια φυσιολογική ροή και κατά ένα μεγάλο βαθμό δεν είναι κατευθυνόμενες από τον ερευνητή, είναι εκ των πραγμάτων πιο φυσικές, νατουραλιστικές(Lincoln & Guba, 1985).

Κατά αυτόν τον τρόπο ο ερευνητής μπορεί να διεισδύσει στην προσωπικότητα των υποκειμένων και να κατανοήσει τις κοινωνικές επιρροές που τα υποκείμενα έχουν λάβει (Παπαγεωργίου, 1998: 9-10).

Ο ερευνητής που ακολουθεί ποιοτική μέθοδο παρατηρεί, παίρνει συνεντεύξεις, κρατά σημειώσεις, περιγράφει και ερμηνεύει τα φαινόμενα όπως ακριβώς έχουν. Όταν ο ερευνητής εργάζεται πάνω στο πεδίο που μελετά, είναι πάντα ενεργός, γιατί οι ποιοτικές μέθοδοι απαιτούν να γίνεται χρήση όλων εκείνων των στοιχείων, που ο ερευνητής συναντά: σχόλια από όσους σχετίζονται με το αντικείμενο και στην συγκεκριμένη έρευνα από τις μητέρες, τους πατεράδες και τα παιδιά που πλαισιώνουν τις δύο οικογένειες. Η ίδια η ερευνήτρια παρατηρεί, ακόμα και τον τρόπο που τα υποκείμενα κάθονται ή συνομιλούν (Eisner, 1991: 217). Οφείλει να καταγράψει τα γεγονότα, αλλά ταυτοχρόνως έρχεται αντιμέτωπη με τον ίδιο της τον εαυτό. Αναλαμβάνει να συνδυάσει με ένα λογικό τρόπο δεδομένα, στοιχεία και καταστάσεις ώστε να καταλήξει σε ένα συμπέρασμα από τα όσα παρατηρεί. Βέβαια η συλλογή και η σπουδαιότητα των πραγμάτων εξαρτάται από τον τρόπο ερμηνείας του ερευνητή (Eisner, 1991: 36).

Παράλληλα με τη βοήθεια της βιβλιογραφίας και στην συγκεκριμένη περίπτωση με την βοήθεια του καθηγητή κ. Μάριου Πουρκού, η ερευνήτρια βρίσκει τρόπους να ανιχνεύσει τα συναισθήματα μέσα από τον λόγο και τις πράξεις των υποκειμένων. Ο Peshkin (1985) παρομοίασε τα υποκειμενικά στοιχεία του ερευνητή με μια θετική

«έκρηξη», όπου η ερευνήτρια ζωντανεύει τα ουσιώδη στοιχεία της έρευνας ενώ παράλληλα πετυχαίνει ένα αντικειμενικό αποτέλεσμα.

Συνοπτικά μπορούμε να πούμε πως οι ποιοτικές μέθοδοι δίνουν την ευκαιρία στον ερευνητή να στοχεύσει στο τι σημαίνει για τα υποκείμενα η εμπειρία για την οποία μιλούν, με άλλα λόγια, να εμβαθύνει. Αυτό που συμβαίνει είναι μια «λεπτή»ή «πυκνή» περιγραφή (Geertz, 1973) από την πλευρά των ερευνητών. Πέρα, όμως, από τη λεπτομερή ανάλυση, οι ποιοτικές μέθοδοι καταγράφουν τη «φωνή» του υποκειμένου και τις εκφράσεις του (Eisner, 1991).

Ο ερευνητής σε μια ποιοτικού τύπου μεθοδολογία δεν διατυπώνει από την αρχή προβλέψεις αλλά προσπαθεί να εξερευνήσει το φαινόμενο μέσα από την επαγωγική μέθοδο. Κατά αυτόν τον τρόπο η έρευνα χαρακτηρίζεται από πλαστικότητα και ευελιξία καθώς το ίδιο το πεδίο σιγά –σιγά ξεπροβάλει τα ζητήματά του. Τα δεδομένα που προκύπτουν δεν επηρρεάζονται από τον ερευνητή για αυτό και μπορούμε να μιλάμε για μια νατουραλιστική μέθοδο καθώς ο ερευνητής δεν διαψεύδει ή επιβεβαιώνει μια θεωρία αλλά περιγράφει ένα φαινόμενο, εστιάζοντας στην διαδικασία και στο αποτέλεσμα (Τζώρτζη, 2012).

Τα βασικά εργαλεία της ποιοτικής μεθοδολογίας είναι η συνέντευξη, η συμμετοχική παρατήρηση, η μελέτη περίπτωσης καθώς και η εθνογραφική ή νατουραλιστική παρατήρηση. Το κάθε εργαλείο μπορεί να χρησιμοποιηθεί είτε μεμονωμένα είτε συνδιαστικά μεταξύ τους, ανάλογα με τους στόχους της έρευνας. Κατά αυτόν τον τρόπο ο ερευνητής βλέπει τα κοινωνικά φαινόμενα μέσα από τα μάτια των υποκειμένων.

Βέβαια όπως κάθε τι σε αυτόν τον κόσμο, υπάρχει και η αντίθετη πλευρά που δηλώνει πως υπάρχουν και μειονεκτήματα στις ποιοτικές μεθοδολογίες. Ένα βασικό μειονέκτημα είναι το δείγμα, το οποίο συνήθως είναι μικρότερο από ότι σε μια ποσοτική έρευνα. Και αυτό συνεπάγεται πως δεν υπάρχουν πολλά περιθώρια γενίκευσης των αποτελεσμάτων, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει πως απαγορεύεται να υποθεί κάτι τέτοιο. Ένα άλλο επίσης μειονέκτημα είναι πως εξαιτίας της πλαστικότητας της μεθοδολογίας μπορεί να εντοπιστούν και άλλα κοινωνικά φαινόμενα, τα οποία στην αρχή δεν είχαν προβλεφθεί, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει πως ξεφεύγει ο ερευνητής από τον βασικό του στόχο, διότι εμβαθύνοντας αντιλαμβάνεται ο ερευνητής πως όλα είναι αλληλένδετα μεταξύ τους.

Με βάση όλα τα παραπάνω, η παρούσα έρευνα έχει ως στόχο να εμβαθύνει στην κοινωνική εμπειρία δύο οικογενειών, πως λειτουργεί συναισθηματικά το κάθε μέλος, τόσο ως ολότητα όσο και ως ξεχωριστή οντότητα. Ο ερευνητής δεν επιδιώκει να ανακαλύψει την σχέση αιτίου-αποτελέσματος, αλλά να μελετήσει τις κοινωνικές εμπειρίες (Τζώρτζη, 2012). Παράλληλα ο ερευνητής καλείται να ερμηνεύσει τα δεδομένα που έχουν συλλεχθεί ώστε να δείξει τα τελικά του συμπεράσματα, χρησιμοποιώντας τις παρατηρήσεις του. Ο συνδυασμός των γεγονότων που βλέπει, τα όσα ακούει άμμεσα και έμεσα βοηθούν να καταλάβει καλύτερα πως και με τι επηρρεάζεται το κάθε μέλος συναισθηματικά και ποιο ρόλο παίζει η αυτορρύθμιση στην ρύθμιση των σχέσεων με τα άλλα μέλη μέσα στην οικογένεια.

5.3. Εθνογραφική παρατήρηση

Ο όρος εθνογραφία αναφέρεται στο ερμηνευτικό παράδειγμα και κυρίως σε μια συγκεκριμένη μέθοδο ή σε ένα σύνολο μεθόδων (Hammersley& Atkinson, 1995). Η εθνογραφία αποτελεί μια μέθοδο που σχετίζεται άμεσα με την ανθρωπολογία και χρησιμοποιείται στις επιστήμες της κοινωνιολογίας, της κοινωνικής ψυχολογίας και της παιδαγωγικής καθώς βέβαια και της ανθρωπολογίας. Ο ερευνητής προσπαθεί να ανακαλύψει τις ανάγκες των ανθρώπων και τον τρόπο λειτουργίας τους μέσα στην

κοινωνία. Για να πετύχει τον σκοπό αυτό πρέπει η έρευνα να διεισδύσει στις αντιλήψεις του πληθυσμού τον οποίο εξετάζει, εισχωρεί στις αντιλήψεις και στον τρόπο ζωής τους (Πηγιάκη, 1988).

Ο ερευνητής λειτουργεί ως εθνογράφος που παρατηρεί στα φανερά ή και στα «κρυφά» την καθημερινότητα των υποκειμένων που αποτελούν το δείγμα του. Η χρονική περίοδος εξαρτάται από το τι συμβαίνει, τι ακούγεται, τι λέγεται και γενικότερα όλα εκείνα τα στοιχεία που μπορεί να συλλέξει ώστε να μπορέσει να βγάλει τα συμπεράσματά του και να φωτίσει την έρευνά του. Κατά αυτόν τον λόγο αντιλαμβανόμαστε πως η εθνογραφία δεν είναι η πραγματικότητα αλλά η απεικόνιση της πραγματικότητας (Πηγιάκη, 1988). Ο εθνογράφος για να κατανοήσει την συμπεριφορά μιας κοινωνικής ομάδας χρειάζεται να κατανοήσει τον ρόλο των πομπών και των αποδεκτών σ' ένα επικοινωνιακό γεγονός, να κατανοήσει το πλαίσιο μέσα στο οποίο διαδραματίζεται το φαινόμενο. Προσπαθεί να καταλάβει τους κώδικες επικοινωνίας (χειρονομίες, λέξεις) που έχουν ένα συγκεκριμένο νόημα για τα μέλη της συγκεκριμένης ομάδας. Η εθνογραφική παρατήρηση έχει την ικανότητα να διεισδύει σε βαθύτερα κρυφά νοήματα που καλύπτουν το υπόστρωμα της συμπεριφοράς των μελών της συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας. Κατά αυτόν τον τρόπο η υποκειμενική ιδιαιτερότητα του κάθε μέλους της κοινωνικής ομάδας δρα ως αναπόσπαστο στοιχείο της παρούσας συνθήκης (Πηγιάκη, 1988).

Γενικά, ο σκοπός της εθνογραφίας είναι να ερμηνεύσει και να δώσει νόημα στις ανθρώπινες δραστηριότητες. Για την εκπλήρωση αυτού του σκοπού, οι Namioca καιRao(1996) καθορίζουν τέσσερις βασικές αρχές τις οποίες οι εθνογραφικές μελέτες πρέπει να πληρούν.

Πρώτη αρχή είναι το φυσικό περιβάλλον όπου ο ερευνητής πρέπει να μελετήσει πολύ προσεκτικά την δραστηριότητα στο φυσικό της πλαίσιο.

Δεύτερη αρχή είναι ο ολισμός, όπου ο ερευνητής-εθνογράφος πρέπει να αντιληφθεί την συμπεριφορά των ανθρώπων, μικρών – μεγάλων μέσα στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο της καθημερινότητας.

Η τρίτη αρχή είναι η περιγραφικότητα, όπου τα αποτελέσματα πρέπει να είναι περιγραφικά και όχι αξιολογικά. Ο ερευνητής οφείλει μονάχα να περιγράψει τον τρόπο που οι άνθρωποι συμπεριφέρονται και όχι το πώς θα ήταν σωστό να συμπεριφέρονται.

Και η τέταρτη και τελευταία αρχή είναι από την σκοπιά των υποκειμένων, οι οποίοι μπορούν να εκφράζονται ελεύθερα, με το δικό τους λεξιλόγιο και με τους δικούς τους τρόπους. Ο βαθύτερος σκοπός όλης της κατάστασης είναι να περιγραφεί ο τρόπος που τα υποκείμενα αντιλαμβάνονται το περιβάλλον στο οποίο αναπτύσσουν την υπό-εξέταση κατάσταση.

Η εθνογραφική προσέγγιση μπορεί να μοιάζει με την τεχνική της παρατήρησης των υποκειμένων αλλά δεν υπαγορεύει κάποια συγκεκριμένη στρατηγική τεχνική για την συλλογή ή ακόμα και την ανάλυση των δεδομένων. Απεναντίας οι διαφορετικές πηγές δεδομένων μπορούν να φανούν χρήσιμες για τον ερευνητή. Τα δεδομένα μπορεί να είναι σημειώσεις πεδίου, προφορικές συζητήσεις, γραπτά κείμενα ακόμα και ηχογραφήμένα ή βιντεοσκοπημένα υλικά. Επιπλέον άλλη σημαντική πηγή δεδομένων μπορεί να αποτελέσουν οι συνεντεύξεις με τα υποκείμενα, οι οποίες είναι κάτω από το πρίσμα της εθνογραφικής μεθόδου. Τέτοιου είδους συνεντεύξεις είναι ημι-δομημένες συνεντεύξεις ή ανοιχτές ερωτήσεις (Κυριαζή,2011).

Συνοψίζοντας αναφέρουμε πως για να προετοιμαστεί το έδαφος για την εθνογραφική έρευνα απαιτούνται κάποια βήματα. Αρχικά θα πρέπει να γίνει η επιλογή του θέματος της έρευνας, στην συγκεκριμένη προκαταρκτική φάση ορίζει σε γενικές γραμμές ο ερευνητής ποιος θα είναι ο χώρος του και ποιο είναι το θέμα του, χωρίς όμως να μπεί σε πολλες λεπτομέρειες ή να ασπαστεί κάποια θεωρία. Στο σημείο αυτό γνωρίζει και

εξεικοιώνεται με τον χώρο και τα υποκείμενά του. Στην συνέχεια επιλέγει την κοινωνική ομάδα που θα αποτελέσει το δείγμα του και δημιουργεί όσο το δυνατόν περισσότερο κλίμα εμπιστοσύνης.

Έπειτα, επόμενο βήμα είναι η βιβλιογραφική υποδομή, μελετώντας παρόμοιες έρευνας καταλαβαίνει καλύτερα πως θα πρέπει να λειτουργεί ο ίδιος μέσα στο πεδίο και ποιους κανονισμούς θα πρέπει να ακολουθήσει έτσι ώστε να κάνει σωστή καταγραφή. Στην συνέχεια εισέρχεται στην ουσία της έρευνας του, η οποία είναι η διεξαγωγή της εθνογραφικής έρευνας, τι θα καταγράφει, με ποιο τρόπο θα το κάνει. Η εθνογραφία δεν περιορίζεται όμως μόνο στην περιγραφή των στοιχείων που αποτελούν την πραγματικότητα του κοινωνικού χώρου αλλά προσπαθεί να ανακαλύψει τον τρόπο που το δρών πρόσωπο δημιουργεί την δυνατή πράξη και εκτιμά τα αποτελέσματα της πράξης που συντελέστηκε (Πηγιάκη, 1988).

Καθοριστικό ρόλο παίζει και η ίδια η συμπεριφορά του εθνογράφου, ο οποίος θα πρέπει να κρατήσει μια απόσταση ώστε να καταλήξει σε βάσιμα επιστημονικά δεδομένα. Ο ερευνητής θα πρέπει να κρατάει μια απόσταση από το εκάστοτε συμβάν έτσι ώστε να είναι όσο πιο αντικειμενικός γίνεται, ενώ παράλληλα θα πρέπει να προσπαθήσει να μην φαίνεται ως ξένος στο πεδίο, αλλά να συμβιβάζεται με τους κανόνες, το ντύσιμο και την συμπεριφορά που βλέπει να υπάρχει.

Εφόσον ενταχθεί στο πλαίσιο, ψάχνει να βρει τα πρόσωπα κλειδιά στο θέμα του, ώστε εκείνοι να λειτουργήσουν ως οι κατάλληλοι βοηθοί στην έρευνά του. Οι καλές σχέσεις του εθνογράφου με τα πρόσωπα-κλειδιά είναι εγγύηση για τη συλλογή δεδομένων (Πηγιάκη, 1988). Επιπροσθέτως θα πρέπει να δείξει στα πρόσωπα αυτά, πως είναι ο ερευνητής έμπιστο και εχέμυθο πρόσωπο που δεν ήρθε να ταράξει τις ισορροπίες ή να αλλάξει καταστάσεις αλλά να κατανοήσει πως λειτουργούν και πως θα διεκπαιρεώσει όσο πιο σωστά και ορθά γίνεται την έρευνά του.

Στη διαδικασία καταγραφής είναι η συλλογή των εθνογραφικών δεδομένων μέσα στο πεδίο. Ο ερευνητής καλείται να κρατάει εκείνη την στιγμή σημειώσεις και με άλλα εποπτικά μέσα να επιτυγχάνει τον στόχο του. Η εικόνα αυτή θα πρέπει να γίνει αρχικά γνώριμη και έπειτα οικεία στα υποκείμενα του δείγματος. Στην συνέχεια είναι η ανάλυση των εθνογραφικών δεδομένων, η οποία επιτυγχάνεται με δύο τρόπους, με βάση την πραγματιστική ή την γενική ανάλυση. Ο πρώτος τρόπος αφορά την κοινωνική εμπειρία και τον τρόπο ζωής των μελών, ενώ ο δεύτερος τρόπος, η γενική ανάλυση αναφέρεται στην εννοιολογικού τύπου προσέγγιση του θέματος μέσα από την αφαιρετική διαδικασία (π.χ. κοινωνικοποίηση, εξουσία). Το βασικό μέλημα του εθνογράφου είναι να δημιουργήσει από εκεί και έπειτα κατηγορίες όποιον από τους δύο τρόπους και να χρησιμοποιήσει. Και μέσα από την μέθοδο της τριγωνοποίησης να προσπαθήσει να καλύψει την εγκυρότητα και την αξιοπιστία της έρευνάς του. Με τον όρο τριγωνοποίηση αναφερόμαστε στην πολλαπλή γνωμάτευση των ατόμων για το ίδιο γεγονός.

Και τέλος, πολύ σημαντικό στοιχείο για μια ορθή εθνογραφική έρευνα είναι η παρουσία του χρόνου, ο οποίος απαιτεί την πολύωρη και συχνή επαφή του ερευνητή με την κοινωνική ομάδα. Η συλλογή βέβαια μέσα από μια τέτοια μέθοδο απαιτεί μεγάλη χρονική διάρκεια από την πλευρά του ερευνητή μέχρι να συλλέξει όλα τα απαραίτητα δεδομένα.

5.4. Το ημερολόγιο του παρατηρητή

Το ημερολόγιο αφηγηματικής μορφής βασίζεται σε όσα βλέπει και κατανοεί ο παρατηρητής. Ο παρατηρητής βρίσκεται όλη μέρα στο σπίτι των υποκειμένων έτσι

ώστε να δει ποια είναι η ρουτίνα της οικογένειας, πως είναι η καθημερινότητα της οικογένειας και ποιες είναι οι καθιερωμένες τελετουργίες της.

Ο παρατηρητής θα δώσει έμφαση στις κρίσιμες στιγμές μέσα στο σπίτι, τι είναι αυτό που προκάλεσε κρίση, πως λειτούργησε ο πατέρας και πως η μητέρα, αν αποφάσισαν από κοινού ή όχι, και πως αντιμετώπισαν τα παιδιά π.χ. έκρυψαν το γεγονός, δεν είπαν αλλά φαινόντουσαν στεναχωρημένοι ή νευριασμένοι, πως εκφράστηκαν λεκτικά και μη στα παιδιά αλλά και μεταξύ τους. Εάν η κρίσιμη κατάσταση είναι γνωστή στα παιδιά τότε θα αναφερθούν οι συναισθηματικές και λεκτικές εμπλοκές των παιδιών στην κατάσταση.

Συνοπτικά κάθε φορά στο ημερολόγιο αναφέρονται οι κρίσιμες στιγμές μέσα στο σπίτι (σχέσεις γονέων-παιδιών, γονέων μεταξύ τους, παιδιών μεταξύ τους, αμφισβητήσεις, αρνήσεις, ζητήματα πειθαρχίας, επικείμενες αντιδράσεις λεκτικές ή μη). Παράλληλα αναφέρονται και οι ευχάριστες στιγμές στο σπίτι (σχέσεις γονέων-παιδιών, γονέων μεταξύ τους, παιδιών μεταξύ τους, ζητήματα γαλήνης και ηρεμίας, επικείμενες αντιδράσεις λεκτικές ή μη). Στην παρούσα έρευνα είναι πολύ χρήσιμη η συλλογή πληροφοριών που αφορούν τις στιγμές πίεσης και άγχους αλλά και οι στιγμές χαράς και γαλήνης. Πάντα και σε όλα τα σπίτια υπάρχουν και οι δύο πλευρές, αυτά που αλλάζουν είναι η συχνότητα και η ένταση.

Επίσης σημαντική θεωρείται και η συμβουλευτική πλευρά των γονέων απέναντι στα παιδιά (πόσο συχνά συμβουλεύουν τα παιδιά σε κρίσιμες ή μη φάσεις μέσα στο σπίτι, συζητήσεις για θέματα που αφορούν την οικογένεια ή γενικότερα την ζωή).

Παράλληλα φαίνονται και τα τρίγωνα που δημιουργούνται στην οικογένεια (ο λόγος που δημιουργούνται, αν αλλάζουν ανάλογα με την ευχάριστη ή δυσάρεστη κατάσταση, από ποιον και γιατί υποκινούνται).

Ενώ ταυτόχρονα μελετώνται οι λεκτικές ή μη ενέργειες, οι οποίες επηρεάζουν την ψυχολογία ολόκληρης της οικογένειας ή ακόμα οτιδήποτε άλλο φανεί χρήσιμο και απαραίτητο για την έρευνά μας.

5.5. Το δέντρο της ζωής ως μεθοδολογία για τα παιδιά

Το δέντρο της ζωής είναι ένα αφηγηματικό μέσο που δημιουργήθηκε από τον DavidDenborough στο DulwitchCenter και αναφέρεται στο τρόπο που μπορεί να αντιμετωπίσει ένα ευάλωτο παιδί ένα τραύμα.

Οι προκλήσεις της ζωής είναι πολλές, συνεπώς εκείνος και οι συνεργάτες του προσπάθησαν να αναπτύξουν απαντήσεις σε θέματα καθημερινότητας που μπορεί να τραυματίσουν την ψυχή ενός μικρού παιδιού. Οι απαντήσεις αφορούσαν τον τρόπο που μπορεί να αντιμετωπιστεί η απώλεια ή ένα τραυματικό γεγονός ώστε να μην ξαναβιωθεί το τραύμα ή αλλιώς να μειωθεί η επιρροή του, ενώ παράλληλα να αντικατασταθεί με κάποια δεξιότητα ή ακόμα και γνώση που θα πάρει το παιδί με απώτερο σκοπό την αυτορρύθμισή του (Denborough, 2008).

Η μέθοδος αυτή στοχεύει σε κάτι ακόμα, να αυξηθούν οι δεσμοί με την οικογένεια τους και οι αξίες που θα έχουν σαν ολότητα. Διότι όταν τα παιδιά αντιμετωπίζουν μια τραυματική εμπειρία ή είναι πιο ευάλωτα εξαιτίας ευρύτερων κοινωνικών παραγόντων (όπως είναι η φτώχια, οι φυσικές καταστροφές ή ακόμα και η οικονομική κρίση) δημιουργείται η πρόκληση από τον εκπαιδευτικό ή τους ειδικούς πως θα ενώσουν την οικογένεια έτσι ώστε να φανεί αντάξια των συνθηκών. Οι γονείς και η τοπική κοινωνία θα πρέπει να είναι έτοιμη να αντιμετωπίσει ένα τέτοιο συμβάν, όπου όλα αλλάζουν άρδην και δυστυχώς προς το χειρότερο.

Η συγκεκριμένη μέθοδος δίνει δρόμους στα παιδιά ώστε να μοιραστούν ή ακόμα και να ανακαλύψουν δεξιότητες, ικανότητες που θα τα βοηθήσουν να λειτουργήσουν μέσα από αυτήν την θλίψη. Καμιά φορά και όλα εκείνα τα αρνητικά συναισθήματα μαζεμένα

μπορούν να λειτουργήσουν ως αφετηρία για μια καινούρια αρχή πιο όμορφη και δημιουργική. Για να επιτευχθεί ένα τέτοιο γεγονός θα πρέπει όμως γονείς και εκπαιδευτικό σύστημα να συσπειρωθούν για κάτι δυνατότερο και καλύτερο.

Η συγκεκριμένη λοιπόν μέθοδος χρησιμοποιήθηκε αρχικά στην Νότιο Αφρική, όπου τα παιδιά αντιμετωπίζουν πολλές απώλειες λόγω του HIV/AIDS και συχνά περνούν από τα στάδια της εγκατάλειψης, της κακοποίησης και της βίας. Στην πορεία αφού η συγκεκριμένη ομάδα του Denborough είδε πως υπήρχαν θετικά αποτελέσματα από αυτήν την πρόκληση, η συγκεκριμένη προσέγγιση χρησιμοποιήθηκε στον Καναδά, την Βραζιλία, την Ρωσία, το Νεπάλ, την Παλαιστίνη και στην Αυστραλία.

Κάθε φορά οι στόχοι ήταν διαφορετικοί και οι κατηγορίες έρευνας άλλαζαν. Ενδεικτικά αναφέρουμε πως η συγκεκριμένη προσέγγιση χρησιμοποιήθηκε σε ιθαγενείς, σε πρόσφυγες και μετανάστες που η χώρα τους υπέστη φυσική ή κοινωνική καταστροφή. Χρησιμοποιήθηκε σε άτομα που είχαν υποστεί φυσική και σωματική κακοποίηση μέσα και έξω από το σπίτι και τέλος σε μητέρες που έχουν πρόβλημα με τα ίδια τα παιδιά τους (π.χ. μη επικοινωνία) ή τα ίδια τα παιδιά τους αντιμετωπίζουν πρόβλημα (ειδικές ανάγκες) (Denborough, 2008).

Το Δέντρο της Ζωής βοηθάει τους ανθρώπους να μιλήσουν για τις δικές τους πλευρές μέσα πλέον από μια πρακτική και κανονική εκπαίδευση. Η πρώτη έκδοση της προσέγγισης έγινε από τους SallyTimmel και AnneHope (Timmel&Anne, 1984), οι οποίοι εμπνεύστηκαν από τον PauloFreire. Η συγκεκριμένη μέθοδος χωρίζεται σε τέσσερα στάδια, το πρώτο μέρος αφορά «Το Δέντρο της Ζωής», το δεύτερο μέρος «Το Δάσος της ζωής», το τρίτο μέρος «Όταν έρχονται οι καταιγίδες» και το τέταρτο μέρος «Πιστοποιητικά και τραγούδια».

Τα πρώτα δύο στάδια αφορούν την ζωή του κάθε παιδιού, καθώς και την αντιληπτική του ικανότητα απέναντι σε αυτά. Έπειτα δημιουργείται μια δεύτερη ιστορία που θα αποτελείται από τις δεξιότητες, τις δυνατότητες, τις ελπίδες και τα όνειρα που έχει. Στο τρίτο μέρος (όταν έρχεται η καταιγίδα) το παιδί θα πρέπει να αναγνωρίσει και να μιλήσει για τις δυσκολίες που ζει και με ποιο τρόπο θα πρέπει να αντιδράσει απέναντι σε αυτές. Και τέλος, το τέταρτο μέρος αφορά τα τραγούδια και τα πιστοποιητικά που θα φτιάξουν τα παιδιά ως επιβράβευση του ίδιου τους του εαυτού. Στα παιδιά θα έχουν ενισχυθεί οι γνώσεις και οι δεξιότητες τους έτσι ώστε να είναι σε θέση να αναπτύξουν ισχυρούς δεσμούς με τους σημαντικούς άλλους που είναι πρώτα από όλα οι οικογένειές τους (Denborough, 2008).

5.6. Το γενεόγραμμα

Το γενεόγραμμα αναπτύχθηκε αρχικά από οικογενειακούς γιατρούς, οι οποίοι προσπάθησαν να μελετήσουν την δομή της οικογένειας με αξιοπιστία αλλά και εγκυρότητα (Γκόλντρικ& Γκέρσον, 1999).

Το γενεόγραμμα αναπτύχθηκε από τον Bowen (1978) και την συστημική θεώρηση του για την οικογένεια. Η εννοιολογική θεώρηση στην οποία στηρίζεται αντανακλά την προσπάθεια προσαρμογής ενός συστήματος στο συνολικό πλαίσιο κατά την διάρκεια μιας συγκεκριμένης περιόδου. Τα γεγονότα συνδέουν το παρόν με το παρελθόν μέσα από τον κύκλο ζωής της κάθε οικογένειας.

Πολλές φορές η σύνδεση αυτή δεν είναι ορατή, ωστόσο όμως τα γεγονότα εμφανίστηκαν είτε για να διατηρήσουν είτε για να αλλάξουν το πρότυπο του παρελθόντος που προέρχεται από τις προηγούμενες γενιές. Η δημιουργία ενός γενεογράμματος περιλαμβάνει τρία στάδια, το πρώτο στάδιο αφορά την χαρτογράφηση της οικογενειακής δομής (στην εικόνα 4 φαίνονται τα βασικά σύμβολα που χρησιμοποιούνται για τα μέλη των οικογενειών), έπειτα ακολουθεί η καταγραφή των πληροφοριών γύρω από την οικογένεια (στην εικόνα 5 φαίνεται πως καταγράφονται

δημογραφικές πληροφορίες) και το τρίτο και τελευταίο στάδιο περιλαμβάνει την γραμμική απεικόνιση των οικογενειακών σχέσεων (στην εικόνα 6 βλέπουμε τις συμπεριφορές και τις σχέσεις που έχουν αναπτύξει τα μέλη μεταξύ τους (Γκόλντρικ& Γκέρσον, 1999).

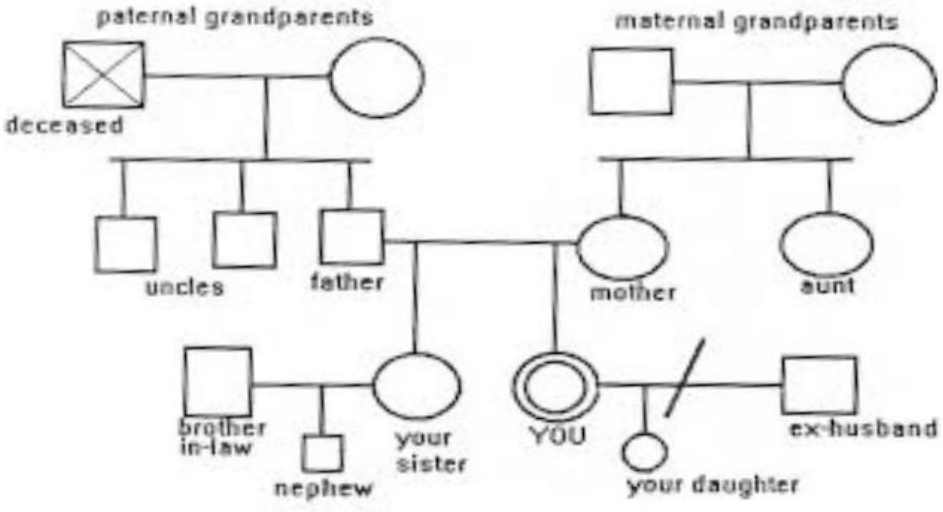

Εικόνα 4. Τα βασικά σύμβολα του γενεογράμματος (πηγή:Γκόλντρικ& Γκέρσον, 1999).

Όταν χαρτογραφείται η δομή της οικογένειας τότε αρχίζει η προσθήκη πληροφοριών σχετικά με την οικογένεια, όπως δημογραφικές πληροφορίες, καθώς και συναισθηματικά τρίγωνα. Αναφέρονται επίσης και οι σημαντικές μεταβατικές περίοδοι, οι μεταβαλλόμενες σχέσεις, οι μεταναστεύσεις, οι απώλειες αλλά και οι επιτυχίες. Σε αυτήν την φάση ενδείκνυνται να κατασκευαστεί ένας πίνακας όπου θα περιλαμβάνει τις σημαντικές χρονολογίες αλλά και πληροφορίες των υποκειμένων.

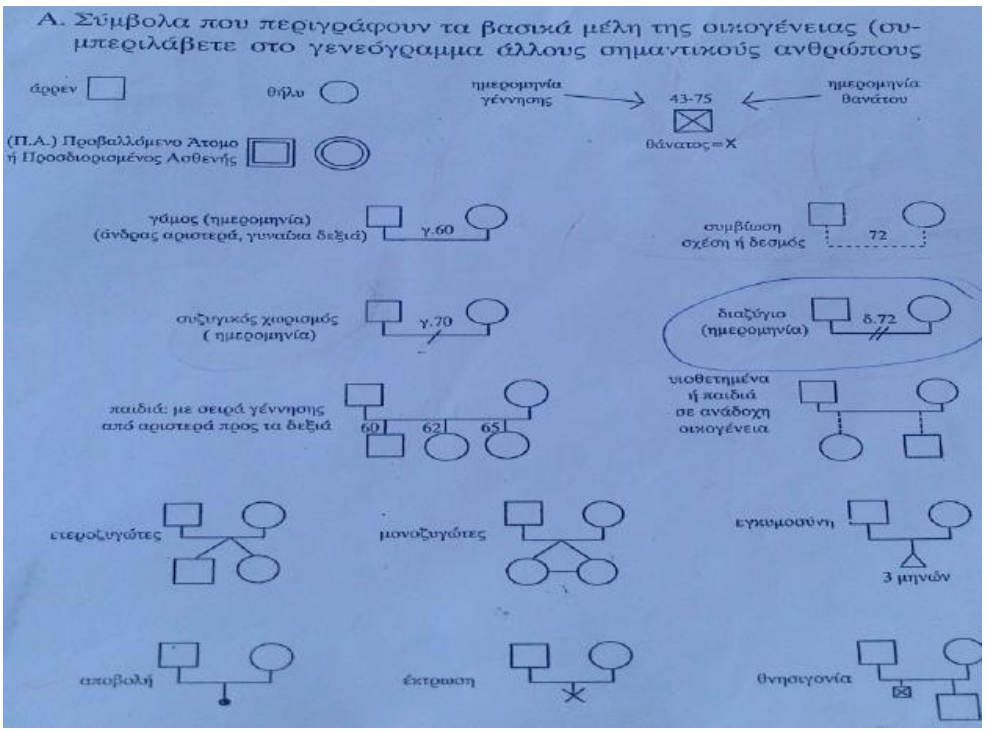

Εικόνα 5.Δημογραφικές πληροφορίες του γενεογράμματος (πηγή: Γκόλντρικ& Γκέρσον, 1999).

Μετά την βασική χαρτογράφηση των πληροφοριών παρουσιάζουμε και το τρίτο και τελευταίο βήμα, το οποίο είναι η κωδικοποιημένη καταγραφή των σχέσεων και των συναισθημάτων που αναπτύσσσουν τα μέλη μεταξύ τους.

Εικόνα 6. Απεικόνιση συμπεριφορών και σχέσεων που έχουν αναπτύξει τα μέλη μεταξύ τους (πηγή: GenoPro 7).

Ενδεικτικό παράδειγμα για τον τρόπο λειτουργίας των παραπάνω συναισθηματικών συμβόλων φαίνονται στην εικόνα 7, στην οποία με βάση το λογισμικό GenoPro 2007, μελετάται η σχέση του κάθε μέλους ξεχωριστά με όλα τα υπόλοιπα.

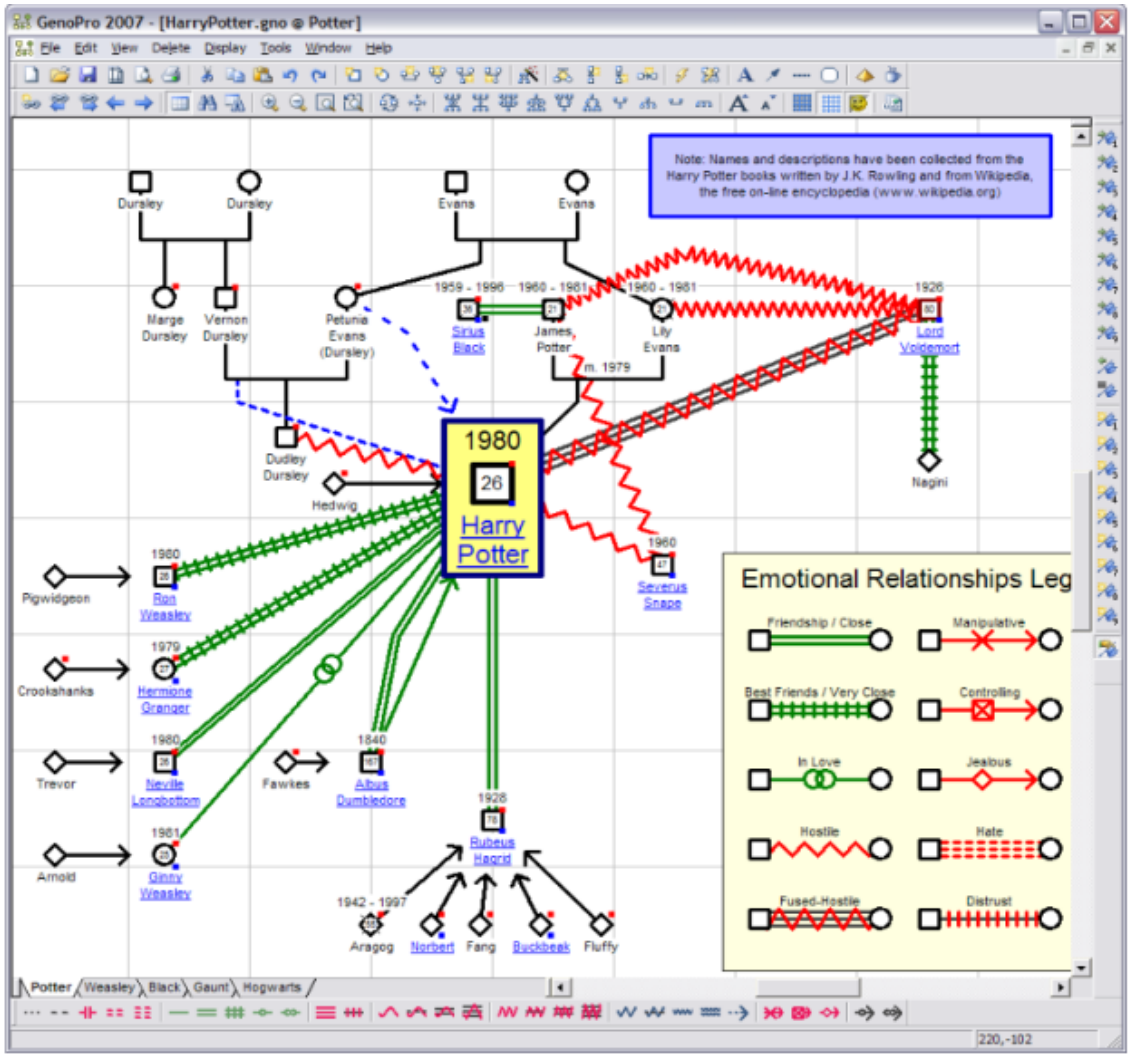

Εικόνα 7. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ανάλυσης συναισθηματικής κατάστασης (πηγή:GenoPro 2007).

Όσον αφορά την ερμηνεία του γενεογράμματος βασίζεται στις αρχές της συστημικής μεθοδολογίας και θεραπείας. Μελετάται λοιπόν η οικογενειακή δομή, η σειρά των αδερφών, τα τρίγωνα στην οικογένεια κ.α. Όσον αφορά την τεχνική του γενεογράμματος αναγνωρίζει πως η οικογένεια μπορεί να λειτουργεί ταυτόχρονα ως πρόβλημα και ως λύση για τα μέλη της. Συνεπώς ο στόχος είναι να αυξηθούν οι θετικές επιρροές της οικογένειας για την επίλυση των προβληματικών περιοχών (Γκόλντρικ& Γκέρσον, 1999).

Συνοπτικά μπορούμε να πούμε πως το γενεόγραμμα μελετάει παράλληλα την ένταξη της οικογένειας στο ευρύτερο κοινωνικό σύστημα, την απεμπλοκή από το οικογενειακό και όχι μόνο σύστημα. Η αποσαφήνιση των οικογενειακών προτύπων, η αναπλαισίωση – αποσυμφόρηση των οικογενειακών προβλημάτων και τέλος η σύνδεση της οικογένειας με την ιστορία της, αποτελούν βασικά ζητήματα του γενεογράμματος.

5.7. Η συστημική προσέγγιση

Η συστημική θεωρία βασίστηκε αρχικά στην γενική θεωρία συστημάτων (Bertalanfy,1968). Πρόκειται για μια θεωρία που αναπτύχθηκε στο χώρο της μηχανικής και έπειτα βρήκε πρόσφορο έδαφος και σε άλλες επιστήμες όπως στην βιολογία, την οικονονία, την πληροφορική και την ψυχολογία.

Θεωρείται μια σύγχρονη θεωρία, η οποία προσπαθεί να συνθέσει διάφορες όψεις της πραγματικότητας, υιοθετώντας μια ολιστική-σχεσιακή αντίληψη για τον κόσμο. Κατά αυτόν τον τρόπο προσπάθησε να ορίσει ότι μια σκόπιμη συμπεριφορά εμφανίζεται ως ιδιότητα ενός συστήματος που μπορεί να αποτελείται από απλά στοιχεία τα οποία μπορεί να φαίνονται αταίριαστα αλλά στην πραγματικότητα αποτελούν μια ενότητα με συγκεκριμένο στόχο. Συγκεκριμένα, στον τομέα της ψυχολογίας προσπάθησε να αντιμετωπίσει τα ανθρώπινα προβλήματα ως εγγενείς και δυναμικές ιδιότητες του κοινωνικού συστήματος (ιδιαίτερα της οικογένειας) και όχι ως ένα χαρακτηριστικό ατόμων που απλά συνυπάρχουν.

Στην συστημική προσέγγιση δεν υπάρχει γραμμή αιτιότητα, δηλαδή σχέση αιτίας και αποτελέσματος αλλά δίνεται έμφαση στις σχέσεις του κάθε μέλους που απαρτίζει το συγκεκριμένο πλαίσιο. Κατά αυτόν τον τρόπο, η συμπεριφορά του ατόμου μπορεί να κατανοηθεί μόνο μέσα στο κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο ανήκει, λαμβάνοντας υπόψην τις αλληλεπιδράσεις που έχει με τα υπόλοιπα μέλη του συτήματος.

Το κάθε μέλος μπορεί να λειτουργήσει αλλάζοντας την κατάσταση του πλαισίου, όχι όμως ως αλλαγή των ατομικών χαρακτηριστικών του αλλά ως ολότητα με τους υπολοίπους. Συνεπώς ένα ψυχολογικό σύμπτωμα επαναπροσδιορίζεται ως ένδειξη ενός ολόκληρου συστήματος σχέσεων.

Οι πολύπλοκες και ρευστές ανθρώπινες σχέσεις που χαρακτηρίζουν την σύγχρονη κοινωνία καθιστούν πιο απαιτητική την ανάγκη για μια πιο συστημική προσέγγιση της οικογένειας, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για τον συναισθηματικό κόσμο τους. Αντιμετωπίζοντας τον άνθρωπο ολιστικά, ως ένα σύστημα βιολογικών, ψυχολογικών και κοινωνικών παραγόντων που αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, το συνθετικό-συστημικό μοντέλο αποτελεί ένα πολύτιμο εφόδιο για τον ερευνητή που θέλει να δει την συναισθηματική δομή της οικογένειας. Με τον όρο σύστημα εννοούμε το σύνολο των στοιχείων σε αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση. Κάθε αλλαγή σε κάποιο στοιχείο του συστήματος επιφέρει αλλαγές σε ολόκληρο το σύστημα, ένα ολοκληρωμένο σύστημα μπορεί να είναι η οικογένεια (Bateson,1972).

Η συστημική προσέγγιση προσπαθεί να αναλύσει και να κατανοήσει την εσωτερική οργάνωση και λειτουργία των συστημάτων, καθώς και την αλληλεπίδραση τους με το εξωτερικό περιβάλλον. Με αυτήν την θεώρηση κάθε φαινόμενο μελετάται ως όλον και με τη λογική της κυκλικής σχέσης και όχι της γραμμικής αιτιότητας. Μελετάμε λοιπόν τις σχέσεις των μερών με το όλον αλλά και τις σχέσεις του κάθε συστήματος με τα υπερ-συστήματα και το περιβάλλον του.

Στο σύστημα της οικογένειας κάθε μέλος συνδέεται με όλα τα άλλα μέλη με ένα πλέγμα σχέσεων που υπερβαίνει τα μέλη και καθορίζει την πορεία και την εξέλιξη όλων. Τα μέλη της οικογένειας αλληλοεπηρεάζονται και αλληλο-προσδιορίζονται έτσι ώστε να γίνεται ανέφικτη η εξέταση και η κατανόηση της συμπεριφοράς του ενός ανεξάρτητα από την συμπεριφορά των άλλων (Halbertsadt,1986).

Η οικογένεια αποτελεί μια ενότητα που έχει μια συγκεκριμένη δομή, υπάγεται σε συγκεκριμένους κανόνες και στόχους. Συνεπώς αν ένα μέλος της πάσχει από κάποια συναισθηματική διαταραχή και τα υπόλοιπα μέλη επηρεάζονται από αυτό, και αντιδρούν αναλόγως. Κατά συνέπεια και όλα τα άλλα συμπτώματα, δυσκολίες αλλά και αλλαγές μπορεί να προσδιορίσουν την προσωπική πορεία του ατόμου και η εξέλιξη του

είναι σε άμεση αλληλεξάρτηση και αλληλεπίδραση με τα σημαντικά συστήματα τα οποία ανήκει.

Ο ερευνητής που μπαίνει στο οικογενειακό πλαίσιο, είναι πολύ σημαντικό να κατανοήσει το αίτημα βοήθειας του ατόμου ή της οικογένειας, σε σχέση με τους ρόλους και τη θέση του καθενός στο συγκεκριμένο σύστημα και στην συγκεκριμένη φάση της εξέλιξής τους.

Με την εφαρμογή της συστημικής προσέγγισης διευρύνεται πολύ το πλαίσιο αναφοράς του ατόμου αλλά και το πεδίο δράσης, και πολλές φορές χρειάζεται ένα τρίτο πρόσωπο έξω από το πεδίο να βοηθήσει έτσι ώστε να βγει από την άδικη θέση του προβληματισμού και να βρει την δύναμη να προχωρήσει. Η προσωπική πορεία συσχετίζεται με τις εξελικτικές φάσεις των αντίστοιχων συστημάτων που ζει και αναπτύσσεται, χωρίς ταυτόχρονα να θεωρείται ανεύθυνο και απλό υποχείριο της δυναμικής των ομάδων που ανήκει (Halbertsadt,1986).

Η παρούσα εργασία έχει ως στόχο να μελετήσει τα ζητήματα που προκύπτουν και να δει πως τα ίδια τα άτομα προσπαθούν να βγουν από αυτά τα αδιέξοδα από μόνοι τους. Η ερευνήτρια απλά παρατηρεί, δεν μπαίνει η ίδια στην διαδικασία να βοηθήσει τα υποκείμενα να δράσουν, βλέπει τον τρόπο που δρουν και προσπαθούν να ρυθμιστούν και αυτορρυθμιστούν συναισθηματικά.

Σε όλη αυτή την διαδικασία η προσωπικότητα της ερευνήτριας παίζει καθοριστικό ρόλο, αφού οι παρατηρήσεις περνούν μέσα από το φίλτρο των προσωπικών της αντιλήψεων, των συναισθημάτων και των εικόνων που προϋπάρχουν και δημιουργούν ένα πλαίσιο αναφοράς μέσα από το οποίο οργανώνει και η ίδια τα ερεθίσματα του λαμβάνει (Κατάκη, 2003:37).

5.8. Τα ηθικά και δεοντολογικά ζητήματα στην παρούσα έρευνα: Ζητήματα αξιοπιστίας και εγκυρότητας

Οι ποιοτική μεθοδολογία από την φύση της κρύβει πολλούς κινδύνους όσον αφορά ζητήματα εγκυρότητας και αξιοπιστίας, πόσο μάλλον όταν τα εργαλεία της αναφέρονται σε εθνογραφικές και νατουραλιστικές προσεγγίσεις. Μία πρώτη δυσκολία που μπορεί να επηρεάσει την αξιοπιστία και την εγκυρότητα της έρευνας είναι ο ορισμός της κατάστασης. Οι συμμετέχοντες καλούνται να δώσουν τον δικό τους ορισμό αναφορικά με την συγκεκριμένη κατάσταση, παρόλα αυτά όμως δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι έχουν το μονοπώλιο σε αυτές τις πληροφορίες (Cohen, Manion&Morrison, 2008:267). Παρατηρείται το φαινόμενο, οι συμμετέχοντες να μην έχουν γνώση της πραγματικής κατάστασης, ενώ μπορεί εσκεμμένα κάποιες φορές να παραμορφώνουν ή να παραποιούν την πληροφορία, θεωρώντας πως αυτό είναι το σωστό.

Για να αποφευχθεί μια τέτοια ασάφεια χρησιμοποιήσαμε και άλλες μεθόδους συλλογής πληροφοριών χρησιμοποιώντας την μέθοδο της τριγωνοποίησης. Οι τεχνικές τριγωνοποίησης στις κοινωνικές επιστήμες προσπαθούν να αποτυπώσουν ή να αναλύσουν με πιο εκτενή και βαθύ τρόπο την πολυπλοκότητα της κατάστασης και των ανθρώπινων συμπεριφορών, μελετώντας με αυτόν τον τρόπο το ίδιο θέμα από διαφορετικές οπτικές γωνίες. Η τριγωνοποίηση είναι *«ένας ισχυρός τρόπος εφαρμογής της ταυτόχρονης εγκυρότητας, ιδιαιτέρως στην ποιοτικού τύπου έρευνα»* (Campbell&Fiske, 1959, στο Cohen,2008: 189).Επιπρόσθετα, όσο περισσότερο αναμειγνύονται οι μέθοδοι μεταξύ τους τόσο περισσότερο αυξάνεται η εμπιστοσύνη που επιδεικνύει ο ερευνητής για το θέμα του (Πουρκός, 2013α, 2013β, 2013γ).

Ένα άλλο επίσης σοβαρό κώλυμα όσον αφορά την αξιοπιστία είναι η αντιδραστικότητα (φαινόμενο Hawthorne), το οποίο αναφέρεται στην παρουσία του

ερευνητή στο πεδίο, με αποτέλεσμα πολλές φορές ακόμα και άθελα του να διαφοροποιείται η κατάσταση καθώς οι συμμετέχοντες προσπαθούν να παραλείψουν, να εντυπωσιάσουν, να αρνηθούν, να υποκρύψουν ή ακόμα και να επηρεάσουν υπέρ τους τον ερευνητή. Σε αυτό το σημείο ο ρόλος των ερευνητών είναι να αντιμετωπίσουν με προσοχή την παρουσία τους στο πεδίο, και ένας τρόπος επίτευξης αυτής της κατάστασης είναι η μακροχρόνια παραμονή τους στο πεδίο (Cohen, Manion&Morrison, 2008: 269).

Το φαινόμενο της «άλω» ή αλλιώς της αυτοεκπληρούμενης προφητείας, είναι ακόμα ένα ζήτημα που τίθεται να λύσει οποιοσδήποτε ερευνητής, στο οποίο οι υπάρχουσες και οι παρεχόμενες πληροφορίες χρησιμοποιούνται με συγκεκριμένο τρόπο έτσι ώστε δημιουργούνται συγκεκριμένα συμπεράσματα τα οποία διαβάζονται με έναν συγκεκριμένο τρόπο. Και πάλι όμως το ζήτημα αυτό της αξιοπιστίας με τις κατάλληλες κινήσεις του ερευνητή μπορεί να αντιμετωπιστεί. Ένας τρόπος είναι με την τριγωνοποίηση ή ακόμα και την συμβουλή ενός εξωτερικού παρατηρητή.

Δυσκολία έγκειται επίσης στο να εστιάσουμε στο οικείο. Πολλές φορές τα υποκείμενα και ο ερευνητής βρίσκονται τόσο κοντά στην κατάσταση όπου παραλείπουν κάποιες διαστάσεις, οι οποίες όμως μπορεί να είναι πολύ βασικές και καίριες. Το κύριο τότε μέλημα του ερευνητή είναι να μετατρέψει το οικείο σε άγνωστο. Ο Delamont (1981, στο Cohen,2008: 268) προτείνει την μελέτη άλλων παραγόντων έτσι ώστε να ισοσταθμιστεί η κατάσταση. Συγκεκριμένα αναφέρει την μελέτη ασυνήθιστων παραδειγμάτων για το ίδιο θέμα (π.χ. μη τυπικό ωρολόγιο πρόγραμμα ή ασυνήθιστη οργάνωση του σπιτιού), την μελέτη και ενασχόληση με περισσότερο από ένα θέμα, αλλά με εμβάθυνση λεπτομερή σε όλα.

Η δυνατότητα συνεχούς τροποποίησης και διαφοροποίησης των καταστάσεων μπορεί να βοηθήσουν την τάση εστίασης σε πολύ συγκεκριμένα πεδία και καταστάσεις τα οποία μπορεί να αναδεικνύουν τις διαφορές παρά τις ομοιότητες, για αυτό θα πρέπει να λαμβάνονται εξίσου υπόψη και οι ομοιότητες αλλά και οι διαφορές.

Η έρευνα που διεξάγεται σε μικρό-επίπεδο κινδυνεύει να θέσει όρια τα οποία αποκλείουν παράγοντες που λειτουργούν σε μακρο-επίπεδο. Πιο συγκεκριμένα αναφερόμαστε στις μελέτες που υπερτονίζουν το τι είναι πολύ στενά συνδεδεμένες με το ερευνητικό τους πεδίο, αφήνοντας πίσω ευρύτερες τάσεις που μπορεί να είναι εξίσου σημαντικές(Cohen, Manion&Morrison, 2008: 267).

Ένα άλλο πολύ σοβαρό πρόβλημα σε όλες τις έρευνες είναι το ζήτημα της γενικευσιμότητας. Τα συμπεράσματα της έρευνας θα πρέπει να εξηγούν ευρύτερα φαινόμενα ή ακόμα και υπό προϋποθέσεις να θεμελιώνουν γενικεύσεις.

Όσον αφορά τα αποτελέσματα θα πρέπει να έχουν αξία όταν θα χρησιμοποιηθούν και από άλλους ερευνητές και σε άλλα ευρύτερα πεδία. Για αυτό στην παρούσα μελέτη εξετάστηκαν δύο οικογένειες αντί μιας, για να δούμε αν οι διαδικασίες συναισθηματικής ρύθμισης και αυτορρύθμισης είναι ίδιες σε περισσότερο από μια οικογένεια, ή ακόμα και ποιοι μπορεί να είναι οι παράγοντες που επηρεάζουν και πως τις αξιολογούν τα ίδια τα υποκείμενα, και αν αυτό μπορεί να έχει χαρακτήρα ευρύτερης εμβέλειας.

Και τέλος, ο βαθμός ακρίβειας της αναπαράστασης από τον ερευνητή όσον αφορά ζητήματα των υποκείμενων σχετικά με απόψεις, στάσεις και συμπεριφορές μπορεί να καθορίσει την αξιοπιστία της έρευνας.

Σύμφωνα με όλα τα παραπάνω ο κάθε ερευνητής θα πρέπει να σέβεται το ερευνητικό του πεδίο και στην συγκεκριμένη περίπτωση τις δύο οικογένειες που ενσωματώνεται. Θα πρέπει να δείξει εμπιστοσύνη, αλλά παράλληλα και κριτική σκέψη σε όλα όσα λέγονται ή υποβόσκουν. Για να επιτευχθεί μια τέτοια στάση θα πρέπει να

δείξει εμπιστοσύνη και ειλικρίνεια απέναντι τους, και ακόμα και αν χρειαστεί να τους δώσει λίγο χρόνο για να επιτευχθεί μια επιτυχημένη και ειλικρινής επικοινωνία.

Η επικοινωνία βασίζεται βέβαια και στους συμμετέχοντες, οι οποίοι πρέπει να είναι δεκτικοί και αληθινοί και να δείξουν εμπιστοσύνη στον ερευνητή, και εκείνος με την σειρά του να προσπαθήσει να μην τους απογοητεύσει.

Στην προοοπτική αυτή επιχειρείται να διεξαχθεί η παρούσα έρευνα,τηρώντας τόσο τους κανόνες γενικά της έρευνας και ιδιαίτερα αυτούς της εθνογραφικής και συστημικής μεθοδολογίας. Βαθύτερος στόχος μας είναι να μελετήσουμε τον τρόπο που ρυθμίζουν οι οικογένειες τα συναισθήματα τους, τόσο σε προσωπικό όσο και ομαδικό επίπεδο έτσι ώστε να δούμε πως μπορεί ένας γάμος να εξελιχθεί σε έναν καλό αρωγό για την σωστή συναισθηματική αλλά και βιοσωματική ανάπτυξη των παιδιών, αλλά και των ίδιων των γονέων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Ερευνητικός σχεδιασμός

6.1.Εισαγωγή

Στο παρόν κεφάλαιο αναφερόμαστε στην διαδικασία διεξαγωγής της έρευνας. Περιγράφονται ένα- προς ένα τα στάδια υλοποίησης της εργασίας, ώστε να γίνει φανερό και στον αναγνώστη η προσπάθεια σύνδεσης του θεωρητικού και του ερευνητικού μέρους. Το ερευνητικό μέρος είναι εξίσου σημαντικό με το θεωρητικό διότι δείχνει πως όλες αυτές οι θεωρίες που αναφέρονται στη ρύθμιση των συναισθημάτων μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο αλλά και στην αυτορρύθμιση μπορεί να σχετίζεται με τα ερευνητικά μας δεδομένα. Η λειτουργία της κάθε οικογένειας και τα βιώματά της καθορίζουν πως μπορεί να αναπτυχθεί ο τρόπος συναισθηματικήςρύθμισης και αυτορύθμισης των παιδιών.

Ως πρώτο μας μέλημα είναι να αναφερθούμε στους στόχους που έχει η παρούσα έρευνα, και ποιες είναι οι διερευνητικές «υποθέσεις»(όχι βέβαια με τη στατιστική έννοια του όρου) που κάνει ένας ερευνητής με βάση την βιβλιογραφική επισκόπηση που έχει πραγματοποιηθεί. Είναι επίσης πολύ σημαντικό να αναφέρουμε πληροφορίες για το δείγμα μας και για ποιο λόγο επιλέξαμε τα συγκεκριμένα υποκείμενα.

Έπειτα γίνεται αναφορά στην μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα έρευνα, ο χώρος και ο χρόνος που χρειάστηκε για την ολοκλήρωση της διαδικασίας. Τέλος αναφέρονται τα εργαλεία και τα μέσα που χρειάστηκαν για την επίτευξη των στόχων. Παρακάτω φαίνονται αναλυτικά όλα τα βήματα και η διαδικασία του ερευνητικού σχεδιασμού.

6.2.Στόχοι της έρευνας

Βασικός σκοπός της συγκεκριμένης έρευνας είναι να ανιχνεύσουμε με βάση την παρατήρηση και την καταγραφή του λόγου των παιδιών, το φαινόμενο της ρύθμισης των συναισθημάτων στο πλαίσιο της οικογένειάς τους. Αναφερόμαστε επίσης στον τρόπο με τον οποίο οι κοινωνικοί ρόλοι (π.χ. το σχολείο, η οικογένεια) απαιτούν την υιοθέτηση συγκεκριμένων συναισθημάτων και οι συνέπειες που αυτά έχουν στις κοινωνικές σχέσεις και την ψυχική υγεία. Η μελέτη επικεντρώνεται στο σύνολο των συναισθημάτων, όπου δημιουργούνται κανόνες σε συγκεκριμένο ιστορικο-κοινωνικό πλαίσιο, δεδομένου ότι τα συναισθήματα κατασκευάζονται κοινωνικά, καθότι σχετίζονται με τους κανόνες και τις πολιτισμικές αξίες της κοινωνίας. Πιο συγκεκριμένα θέλουμε να δώσουμε κάποιες απαντήσεις στα ακόλουθα ερευνητικά ερωτήματα:

1. Ποιά είναι η δομή και η λειτουργία τωνδύο υπό μελέτη οικογενειώνκαι πώς επηρρεάζουν τις διαδικασίες συναισθηματικής ρύθμισης και αυτορρύθμισης των μελών τους;
2. Ποιές είναι οι σχέσεις και οι δυναμικές που αναπτύσσονται μεταξύ των μελών των δύο υπό μελέτη οικογενειών;
3. Τι είδους πρότυπα συμπεριφοράς, παγιωμένες συνήθειες, δραστηριότητες, αντιλήψεις, μύθοι, πρακτικές κυριαρχούν στις δύο υπό μελέτη οικογένειες όσον αφορά κυρίως τα ζητήματα της συναισθηματικής τους ρύθμισης και αυτορρύθμισης;
4. Πώς λειτουργεί η συναισθηματική ρύθμιση όλων των μελών τωνδύο οικογενειών του δείγματός μας στην καθημερινότητά τους;
5. Πώς λειτουργεί η συναισθηματική αυτορρύθμιση του κάθε μέλους ξεχωριστά των δύο οικογενειών του δείγματός μας στην αρμονική συνύπαρξη του με τα άλλα μέλη της οικογένειάς του;
6. Πώς η αυτορρύθμιση των γονέων του δείγματός μας επηρρεάζει την αυτορρύθμιση των παιδιών τους;
7. Τι ρόλο παίζει ο λόγος στην ρύθμιση των συναισθημάτων των μελών των δύο οικογενειών του δείγματός μας τόσο σε ευχάριστες όσο και σε δυσάρεστες καταστάσεις;
8. Πώς τα συναισθήματα και η λεκτικήέκφραση των μελών των δύο οικογενειών του δείγματός μας βοηθούν στην ανάπτυξη του προσωπικού εαυτού;

Με βάση όλα τα παραπάνω ερωτήματα θεωρούμε πως βασικός μας στόχος είναι η ανάδειξη και η περιγραφή των διαδικασιών ρύθμισης και αυτορρύθμισης του συναισθήματος μέσα στις δύο οικογένειες, και πως αυτό επηρεάζει και διαμορφώνει, από διάφορες οπτικές γωνίες και διαστάσεις, το προσωπικό βίωμα των υποκειμένων της έρευνας (δηλαδή των μητέρων, των πατεράδων και των παιδιών).

6.3. Δείγμα της έρευνας

Στην έρευνα λαμβάνουν μέρος δύο μητέρες ετών 32 και 42, δύο πατεράδες ετών 35 και 45 καθώς και τέσσερα παιδιά, δύο κορίτσια ηλικίας 8 και 10 και δύο αγόριαετών 10και 12. Τα υποκείμενα της έρευνας είναι ελληνικής καταγωγής. Τα υποκείμενα μένουν στον νομό Ηρακλείου, η μια μητέρα μένει σχεδόν στο κέντρο της πόλης, ενώ η άλλη μητέρα λίγο ποιο έξω, σε ένα χωριό του Ηρακλείου, που απέχει μονάχα 20 λεπτά από την πόλη.

Και οι δύο οικογένειες υπήρξαν εσωτερικοί μετανάστες, οι οποίες τα πρώτα χρόνια ζούσαν εκτός Κρήτης, οι μητέρες κοντά στις πατρικές οικογένειες τους και τώρα στην Κρήτη μένουν κοντά στις οικογένειες από την μεριά του άντρα τους. Για δεοντολογικούς λόγους και για την διατήρηση της ιδιωτικότητας τα ονόματα των συμμετεχόντων στην έρευνα έχουν τροποποιηθεί.

Για αυτόν τον λόγο ονομάζουμε τις μητέρες Ανθούλα και Ρία, καθώς επίσης χρησιμοποιούνται πολύ οι όροι «μητέρα» ή «μαμά». Οι πατεράδες ονομάζονται «Νίκος» και «Παύλος» αντίστοιχα, βέβαια στις περιγραφές χρησιμοποιούνται ακόμα οι όροι «πατέρας» ή «μπαμπάς».

Τα ψευδώνυμα των παιδιών αντίστοιχα είναι «Μάριος και Στέλιος» για τα αγόρια. Για τα κορίτσια χρησιμοποιούμε τα ονόματα «Κατερίνα ή αλλιώς Νίνα ή αλλιώς μεγάλη κόρη» για το μεγαλύτερο παιδί ενώ για το μικρότερο κορίτσι, το ονομάζουμε «Ελένη ή αλλιώς μικρή κόρη».

Σημαντικό επίσης είναι να τονίσουμε πως για λόγους μεθοδολογικής προσέγγισης της οικογένειας θα αναφέρουμε και άλλα ονόματα, που επίσης είναι ψευδώνυμα. Κρίνεται αναγκαίο να αναφερθούμε και σε αυτά τα πρόσωπα διότι αποτελούν μέρος της οικογένειας και επηρεάζουν την ζωή της οικογένειας.

Παρακάτω αναφέρονται αναλυτικά τα προφίλ από τις μητέρες και τα παιδιά που λαμβάνουν μέρος στην παρούσα έρευνα.

6.4. Προφίλ των υποκειμένων της έρευνας

Υποκείμενο 1 (μητέρα- Ανθούλα):

Η Ανθούλα είναι 42 ετών μένει στο Ηράκλειο Κρήτης εδώ και αρκετά χρόνια. Είναι παντρεμένη εδώ και 25 χρόνια και έχει τέσσερα παιδιά. Τα δύο από αυτά είναι φοιτητές, τα οποία είναι δίδυμα και το άλλο το τρίτο παιδί, ο Στέλιος πηγαίνει έκτη δημοτικού και το τελευταίο παιδί, ο Μάριος πηγαίνει πέμπτη δημοτικού. Η συγκεκριμένη κυρία έχει εργαστεί περιστασιακά διότι αφιερώθηκε στην οικογένεια και κυρίως στα παιδιά της. Ασχολείται με τα γεωργικά προϊόντα, λόγω του άντρα της, έτσι το χειμώνα μαζεύει ελιές και το καλοκαίρι πατάτες. Για να ανταπεξέλθει οικονομικά η Ανθούλα με τον άντρα της τον Νίκο ασχολούνται με την καλλιέργεια των χωραφιών που είχε κατά κύριο λόγο κληρονομήσει εκείνη από τους γονείς της.

Παντρεύτηκε πολύ μικρή διότι ήθελε να ξεφύγει από την πίεση του αυταρχικού πατέρα της, ο οποίος ήθελε να καθορίζει την ζωή της. Κατάγεται από ένα μικρό χωριό κοντά στο Ηράκλειο, όπου έφυγε 17 χρονών για να κάνει μεταλυκειακά μαθήματα, έτσι λέγονταν τα φροντιστήρια που έκανε την εποχή εκείνη όποιο παιδί ήθελε να σπουδάσει σε ένα πανεπιστήμιο. Τελικά πέρασε στην Ακαδημία αλλά ο πατέρας της αρχικά και έπειτα ο άνδρας της δεν την άφησαν να πάει, ούτε καν να γραφτεί. Από την μία ο πατέρας της αποφάσισε πως έπρεπε να γυρίσει στο χωριό, διότι είχαν πολλά χωράφια και εκείνη έπρεπε μαζί με τα δύο αδέρφια της να τον βοηθήσουν να τα καλλιεργήσει και να τα επεκτείνει, διότι έβλεπε πως δεν μπορούσε να ανταπεξέλθει οικονομικά. Και από την άλλη ο άνδρας της θεωρούσε πως η μόρφωση δεν χρειάζεται σε μια γυναίκα που θέλει να κάνει οικογένεια και παιδιά.

Ενώ ήταν από εύπορη οικογένεια δεν ένοιωσε ποτέ πως ήταν εύκολη η επιβίωσή της, μιας που πάντα έπρεπε να παλεύει για να έχει ένα καθημερινό πιάτο φαγητού. Από την άλλη ο άνδρας της, με τον οποίο γνωρίστηκαν όταν εκείνη έκανε τα μεταλυκειακά μαθήματα, ήταν πολύ φτωχός και επίσης αυταρχικός. Στην ιδέα πως θα την χάσει την ζήτησε σε γάμο, όλα έγιναν βιαστικά, μιας και με το που τελείωσαν οι εξετάσεις στο λύκειο πήγε να ζητήσει το χέρι της. Αλλά η προϋπόθεση ήταν πως θα έπρεπε να μείνει έγκυος, μια προϋπόθεση που όπως λέει η ίδια την επέβαλλαν οι γονείς του. Έτσι και έγινε, παντρεύτηκε όταν ήταν οχτώ μηνών έγκυος και συνέχισε να μένει στην Κω. Η αυταρχικότητα και η ιδιότροπη συμπεριφορά του άνδρα της, την οδήγησε σε μια υπεραγάπη για τα παιδιά της. Δεν ασχολήθηκε ποτέ με τον εαυτό της, και μάλιστα αυτήν την περίοδο έχει πάρει αρκετά κιλά, καπνίζει υπερβολικά πολύ και πιέζει πολύ τα παιδιά της ώστε να διαβάζουν, ακόμη και τα δύο μεγαλύτερα που είναι φοιτητές. Δεν βγαίνει έξω από το σπίτι αν ο λόγος δεν αφορά τα παιδιά της ή κάποια υποχρέωση. Δεν είναι καθόλου ευχαριστημένη με την ζωή της και κυρίως με τον άνδρα της αλλά δεν προσπαθεί να το αλλάξει, εκείνος κάθε μέρα της φωνάζει και την μιλάει άσχημα αλλά εκείνη δεν αντιδρά, τα ανέχεται όλα αυτά όπως λέει χάριν των παιδιών της.

Υποκείμενο 2 (πατέρας Νίκος):

Ο πατέρας της οικογένειας ονομάζεται Νίκος και είναι 45 ετών. Από την ηλικία των είκοσι ετών μπήκε στο σώμα της αστυνομίας και έκτοτε ασχολείται με αυτήν την

δουλειά και τα γεωργικά. Από μικρός είχε μάθει να δουλεύει πολύ σκληρά, η οικογένεια του δεν είχε πολλά χρήματα, μπήκε σε ένα ίδρυμα με άπορα παιδιά και από εκεί κατάφερε να τελειώσει το γυμνάσιο, μετά το τέλος του σχολείου δούλευε ως μάγειρας σε διάφορα ξενοδοχεία του νησιού. Όποτε είχε ρεπό ή άδεια πήγαινε να βοηθήσει τον πατέρα του στο μάζεμα πατατών το καλοκαίρι ενώ το χειμώνα μάζευε ελιές και δούλευε σε εργοστάσιο ελιών.

Όταν γνώρισε την Ανθούλα ήταν είκοσι ετών, έμεναν στην ίδια συνοικία στο κέντρο του Ηρακλείου και είχαν κοινές παρέες. Αμέσως εκείνος πολιόρκησε την γυναίκα του και την ξεχώρισε από τις άλλες. Και για τους δύο αυτή ήταν η πρώτη σχέση και αυτό τους έκανε να αισθάνονται πολύ ενθουσιασμό.

Πολύ γρήγορα αυτό το πάθος εξελίχθηκε σε δυνατή αγάπη, προσπερνώντας όλες τις δυσκολίες, εκείνος έδειχνε να την θαυμάζει που ήταν διαβασμένη και την στήριζε στην επιλογή της να τελειώσει το λύκειο και να σπουδάσει. Εκείνη από την άλλη προσπαθούσε να μην τον επιβαρύνει οικονομικά και να δείχνει επιείκεια στις πολλές ώρες δουλειάς του.

Τα πράγματα άλλαξαν όταν ήρθε το χαρτί της μόνιμης δουλειάς σε ένα άλλο νησί, τότε αποφάσισαν να αρραβωνιαστούν και να φύγουν μαζί. Σύντομα έμαθαν πως ήταν έγκυος και έτσι αμέσως ετοίμασαν και τον γάμο τους. Ο καιρός περνούσε πολύ ήσυχα και όμορφα για το ζευγάρι, ώσπου εκείνος στην ηλικία των 23 χρονών έχασε τον πατέρα του και τα βάρη της πατρικής του οικογένειας έπεσαν πάνω του. Άρχισε να αλλάζει συμπεριφορά, μαζί με την θλίψη του έβγαινε και θυμός. Μετακόμισαν στην Κρήτη και εκεί άρχισαν τα δύσκολα. Οι δύο γονείς έτρεχαν μαζί στα χωράφια, παράλληλα μεγάλωνε η μητέρα τα παιδιά και ο πατέρας πήγαινε στην δουλειά του.

Ο πατέρας άρχισε να δένεται πολύ με την μητέρα και την αδερφή του, τις θεωρούσε αδύναμες και έπρεπε να τις φροντίσει, όσον αφορά την γυναίκα και τα παιδιά του, τους πρόσφερε υλικά αγαθά αλλά μέχρι εκεί. Όσο περνούσαν τα χρόνια ο πατέρας συνήθισε να έχει δύο οικογένειες, αλλά δυστυχώς δεν ήταν εύκολο να ανταπεξέλθει οικονομικά, αυτό του προκαλούσε νεύρα που πάντα τα ξεσπούσε στα παιδιά και στην γυναίκα του. Στην παρούσα φάση ο πατέρας συνεχίζει την παράλληλη υποστήριξη των δύο οικογενειών, με έμφαση στην πατρική του οικογένεια, ενώ τα νεύρα και η αυταρχικότητα του έχουν φτάσει στο ζενίθ.

Υποκείμενο 3 (παιδί- Στέλιος):

Ο Στέλιος είναι 12ετών και είναι το τρίτο παιδί στην χρονολογική σειρά. Είναι ώριμο για την ηλικία του, ενώ φαίνεται αρκετά μελαγχολικό. Είναι καλός μαθητής εξαιτίας της πίεσης που του ασκεί η μητέρα του, η οποία του μιλάει συνέχεια για το χρέος του παιδιού να είναι καλός μαθητής και να μοιάσει στα μεγαλύτερα αδέρφια του. Δεν έχει πολλούς φίλους, και είναι αρκετά δεμένος με τον μικρότερο αδερφό του και με την μητέρα του.

Και ενώ είναι ήσυχο παιδί, όταν βλέπει πως ο πατέρας του φωνάζει σε εκείνον ή στην μητέρα του αντιδράει και φωνάζει εκείνο ποιο πολύ. Ασχολείται με το μπάσκετ και τα πάει πολύ καλά, νοιώθει ιδιαίτερα ικανοποιημένο που τα καταφέρνει επειδή βλέπει τον θαυμασμό της μητέρας του, όμως αντιλαμβάνεται πως για τον πατέρα του αυτό δεν παίζει κανένα απολύτως ρόλο.

Υποκείμενο 4 (παιδί- Μάριος):

Ο Μάριος είναι 10 ετών. Είναι πολύ ώριμο για την ηλικία του, εξαιτίας της πίεσης της μητέρας του είναι από τους καλύτερους μαθητές αν και μισεί το διάβασμα. Δεν έχει πολλούς φίλους και είναι αρκετά ευαίσθητο παιδί, βάζει πολύ εύκολα τα κλάματα. Βοηθάει πάρα πολύ την μητέρα του με τις δουλειές του σπιτιού και αποφεύγει να είναι

πολλές ώρες με τον πατέρα του, γιατί και σε εκείνον του μιλάει άσχημα. Ξέρει πως ο πατέρας του είναι αδιάφορος για τα μαθήματα του, σε σημείο που όταν τον ρωτάνε τι τάξη πάει ο γιός του εκείνος δεν θυμάται και λέει άλλα κάθε φορά.

Πολλές φορές ο Μάριος αναφέρει με κλάματα πως θα ήταν καλύτερα οι γονείς του να χώριζαν διότι έτσι θα ήταν εκείνος και τα αδέρφια του αλλά και η μαμά του ποιο ήρεμοι. Για κάποιο διάστημα ασχολιόταν με τον αθλητισμό (μπάσκετ), αλλά εκείνου του αρέσει καλύτερα το χιπ-χοπ και τα λάτιν, όμως δυστυχώς ο πατέρας του τον πιέζει να πηγαίνει σε κρητικούς χορούς μιας και μόνο έτσι θα γίνει άντρας. Το παιδί αυτό πιέζεται αρκετά διότι νοιώθει πως ότι και να κάνει δεν είναι αρκετό.

Υποκείμενο 5 (μητέρα- Ρία):

Η Ρία είναι 32 ετών μένει σε ένα χωριό κοντά στο Ηράκλειο. Μέχρι πρόπερσι ζούσε στην Αθήνα, αλλά δυστυχώς για οικονομικούς και κυρίως εξαιτίας των προβλημάτων που είχε με τον άνδρα της αναγκάστηκε να μετακομίσει στο χωριό του άνδρα της, μακριά από την πόλη που γεννήθηκε και μεγάλωσε. Ένα βράδυ αποφάσισαν να μετακομίσουν στην Κρήτη, χωρίς να έχουν δουλείες ή σπίτι να μείνουν. Το γεγονός αυτό την έχει φέρει σε μια άσχημη ψυχολογική κατάσταση αφού νοιώθει πως είναι μόνη της, ο άντρας της γυρίζει στα καφενεία και είναι αδιάφορος απέναντι στα παιδιά. Μπορεί ούτε στην Αθήνα να μην είχε φίλες αλλά είχε παρέα την μητέρα της, μιας και έμεναν στην ίδια πολυκατοικία.

Πλέον έχει αφοσιωθεί στα παιδιά της και δεν βρίσκει πουθενά αλλού χαρά. Ένας από τους κυριότερους λόγους που έφυγε από την Αθήνα ήταν η καταπίεση που ασκούσε ο πατέρας της στην ίδια και στον άνδρα της. Τότε ο άνδρας της ανεχόταν την συμπεριφορά του πεθερού του αλλά ξεσπούσε πάνω στην Ρία λεκτικά αλλά και σωματικά, εκείνη πίστευε πως αν μετακόμιζαν θα ήταν τα πράγματα καλύτερα, αλλά δυστυχώς έκανε λάθος. Ο άνδρας της ποτέ δεν τα ξεπέρασε όλα αυτά και η συμπεριφορά του δεν άλλαξε. Όπως λέει και η ίδια ήταν από την αρχή αυταρχικός, και απόλυτος, έκανε παιδί μαζί της χωρίς εκείνη να το θέλει στα 20 της και ο λόγος ήταν επειδή ήθελε να την παντρευτεί αλλά μονάχα αν έμενε έγκυος.

Δούλεψε και εκείνη περιστασιακά, αφού είχε βγάλει σχολή κομμωτικής όμως ο άνδρας και ο πατέρας της δεν την άφηναν να δουλεύει. Μάλιστα ο άνδρας της ζήλευε υπερβολικά πολύ όποιον άνδρα πήγαινε να κουρευτεί ή όταν την έβλεπε να φτιάχνετε. Τώρα είναι και εκείνη κλεισμένη σε ένα σπίτι, με μόνη της έγνοια να μορφώσει τα παιδιά της. Έχει πάρει αρκετά κιλά διότι όπως λέει η μοναδική της απόλαυση πλέον είναι η φροντίδα των παιδιών και το φαγητό. Δεν είναι ευχαριστημένη από την ζωή της, πολύ συχνά ξεσπάει σε κλάματα αλλά δεν κάνει τίποτα να το αλλάξει αυτό. Ασχολείται εκείνη με όλα, ακόμα και τα ζώα ή τα λίγα χωράφια που έχουν τα φροντίζει εκείνη. Στο σπίτι στο χωριό δεν πληρώνουν ενοίκιο γιατί δεν έχουν καθόλου οικονομική άνεση, μάλιστα εκείνη επειδή ο άντρας δεν έβρισκε δουλειά, δούλεψε σε απορριμματοφόρο για ένα χρόνο. Όμως εκείνη για να ξεπληρώσει την χάρη που τους έκαναν να μένουν χωρίς ενοίκιο στο σπίτι τους το ξεπληρώνει με δική της προσωπική δουλειά, πότε – πότε καθαρίζει το σπίτι τους, το χειμώνα πηγαίνει και στις δικιές τους ελιές.

Υποκείμενο 6 (πατέρας- Παύλος):

Ο πατέρας της οικογένειας ονομάζεται Παύλος και είναι 35 χρονών. Δεν κατάφερε να σπουδάσει και έκανε δουλειές από εδώ και από εκεί. Δεν κατάφερε να ολοκληρώσει τις σπουδές του στο γυμνάσιο και έτσι μετά από χρόνια το παράτησε. Ασχολούνταν με την πάλη και έπαιρνε διακρίσεις αλλά έμπλεξε με κακές παρέες και με περίεργες ουσίες και έτσι τον απέβαλλαν οριστικά από τους αγώνες του αθλήματος.

Δεν είχε ιδιαίτερες σχέσεις με τους γονείς του και τα αδέρφια του, είχε μια δική του ελεύθερη ζωή, και ενώ είχε πολλές κατακτήσεις εκείνος προτίμησε την Ρία, ένα κοριτσάκι άβγαλτο και πολύ ντροπαλό αλλά παράλληλα με όμορφη εμφάνιση. Τα έφτιαξαν και περνούσαν καλά, απλά αντί να επηρεάσει εκείνη τον πατέρα, συνέβη το αντίστροφο και έμπλεξε εκείνη.

Τα χρόνια περνούσαν εκείνη σταμάτησε στο γυμνάσιο και πήγε σε ένα τεχνικό λύκειο διότι οι γονείς της έβλεπαν πως δεν έπαιρνε καλή πορεία. Εκείνος έψαξε για δουλειά για να μπορούν να είναι κρυφά μαζί. Τα χρόνια πέρασαν και η σχέση τους δυνάμωνε, έτσι πολύ σύντομα αρραβωνιάστηκαν και παντρεύτηκαν.

Και ενώ εκείνη δεν ήθελε παιδιά, ούτε ουσιαστικά και εκείνος, εξαιτίας του σπιτιού τελικά εκείνος αποφάσισε και έπραξε. Τα πράγματα άλλαξαν με την παρουσία του παιδιού, διότι η μητέρα δέθηκε με το παιδί και την μητέρα της, και άφησε στο περιθώριο εκείνον. Ο Παύλος θεώρησε πως είναι μεγάλη ευκαιρία να ζήσει την ζωή του πάλι έντονα και έτσι έλειπε όλη μέρα, χωρίς να δίνει εξηγήσεις.

Η κατάσταση αυτή κράτησε τρία χρόνια, ώσπου η μητέρα απογοητευμένη θέλησε να κάνει το ίδιο και εκεί δημιουργήθηκε το μπλέξιμο ανάμεσα στο ζευγάρι, εκείνος άλλαξε άρδην συμπεριφορά αλλά δυστυχώς προς το χειρότερο, έγινε επιθετικός και βίαιος.

Για να σώσουν το γάμο τους αποφάσισαν να μετακομίσουν και βρέθηκαν στην Κρήτη, σε ένα μικρό χωριό, στο οποίο ζούσαν οι γονείς του. Πλέον εκείνος είναι αδιάφορος για όλα, και αυταρχικός όπου και όποτε νομίζει ότι χρειάζεται, έχει βρει μια δουλειά ως οδηγός σε έπιπλα και θεωρεί πως τώρα όλα έχουν φτιάξει, αγνοώντας την επιθυμία των μελών της οικογένειας του.

Υποκείμενο 7 (μεγάλη Κόρη- Κατερίνα):

Η Κατερίνα είναι 11 ετών, πηγαίνει Τετάρτη δημοτικού και είναι πολύ καλή μαθήτρια, παρόλο που δεν της αρέσει στο σχολείο. Δυσκολεύτηκε πολύ να προσαρμοστεί στο νέο της περιβάλλον και γενικότερα το σχολείο. Δεν έχει πολλές φίλες, κυρίως ένα κοριτσάκι που μένει στο ίδιο χωριό και την οποία ανταγωνίζεται πάρα πολύ, τόσο στο σχολείο όσο και στο φροντιστήριο των αγγλικών. Δεν έχει κάποιο χόμπι, δεν την ενδιαφέρει πολύ να παίξει με τα άλλα παιδιά του χωριού ή με την αδερφή της, θέλει να κάθεται με την μαμά της ή να ακούει τις συζητήσεις των μεγάλων. Όσον αφορά την σχέση της με τον πατέρα της, τον ντρέπεται και τον φοβάται πολύ, έχει δει πολλές από τις σκηνές βίας ανάμεσα τους και δεν θέλει να μένει μόνη μαζί του. Όταν η μητέρα της πρέπει να πάει σε μια δουλειά ή στα χωράφια εκείνη την ακολουθεί διότι δεν μπορεί να μένει μαζί του.

Υποκείμενο 8 (μικρή Κόρη- Ελένη):

Η Ελένη είναι 9 ετών. Πάει Δευτέρα δημοτικού και είναι ένα ιδιαίτερο κορίτσι, αρκετά γλυκό. Όμως το πρόβλημα είναι πως δεν μπορεί να μιλήσει ξεκάθαρα, δεν μπορεί να πει καθαρά κάποια γράμματα. Από το σχολείο την παρέπεμψαν σε κέντρο διάγνωσης, όπου διαγνώστηκε πως χρειάζεται λογοθεραπεία, παρακολούθηση από ψυχολόγο και εργοθεραπευτή. Ο πατέρας του κοριτσιού δεν μπορούσε με τίποτα να το αποδεχτεί αυτό για το παιδί του και δεν δέχτηκε αρχικά να πάει το παιδί του σε κανέναν ειδικό. Στο κέντρο διάγνωσης τους είπαν πως καλό θα ήταν να πάνε και εκείνοι (οι γονείς του παιδιού) σε κάποιο ειδικό αλλά εκείνος δεν δέχτηκε. Τελικά το παιδί πήγε για ένα εξάμηνο στο λογοθεραπευτή και αυτό επειδή οι γονείς της Ρίας πλήρωναν. Το κορίτσι αυτό δεν εκφράζεται εύκολα, μιλάει πολύ μόνο του και πάντα ακολουθεί την μεγάλη του αδερφή, κάθεται και εκείνο συνήθως και ακούει τους μεγάλους που συζητούν. Δεν έχει φίλες για να παίξει, αλλά δεν το νοιάζει παίζει μόνο του και όπως φαίνεται αυτό νοιώθει πως της αρκεί.

Οι δύο οικογένειες επιλέχτηκαν διότι έχουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά, και η ερευνήτρια θέλει να δει τις ομοιότητες και διαφορές όσον αφορά τις διαδικασίες ρύθμισης και αυτορρύθμισης των μελώντους σε σχέση με τα προβλήματά τους. Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι τα εξής:

- Αρκετά φτωχές οικογένειες και οι δυο.
- Οι μητέρες έχουν νοιώσει λεκτική βία και πίεση από τους άνδρες τους.
- Αγαπάνε πολύ τις μητέρες τους, ενώ νοιώθουν πως ο σύζυγος τους είναι ίδιος με τον πατέρα τους.
- Έχουν ως μόνη ασχολία την φροντίδα και μόρφωση των παιδιών τους.
- Οι άνδρες τους πιστεύουν πως εκείνοι είναι οι κουβαλητές και μπορούν να κάνουν ότι θέλουν**.** Ενώ παράλληλα δείχνουν πως αδιαφορούν για τις γυναίκες και τα παιδιά τους.
- Δεν έχουν φίλες να μιλήσουν και στο πρόσωπο του ερευνητή έχουν βρει την αποδοχή και ανοίγονται να μιλήσουν.
- Είναι αρκετά συναισθηματικά φορτισμένες και νοιώθουν σαν να κουβαλάνε φορτία που κάπου πρέπει να τα ακουμπήσουν. Μάλιστα έχουν στρέψει τα μάτια τους στο θεό, κάνοντας νηστείες και προσευχές και εκείνες και τα παιδιά τους.
- Παρόλο που ασχολούνται με το σπίτι και με τις γεωργικές δουλειές, δεν το εκτιμούν αυτό οι άνδρες τους.
- Τα παιδιά τους δεν έχουν μάθει να παίζουν, να διασκεδάζουν και να είναι ανέμελα.
- Είναι κλεισμένα στην σχέση που έχουν με τις μητέρες τους και απορρίπτουν τον πατέρα τους.
- Θέλουν να επιτύχουν στο σχολείο έτσι ώστε να μην απογοητεύσουν τις μητέρες τους.

6.5. Μέθοδος της έρευνας

Η παρούσα εργασία βασίζεται στην ποιοτική μεθοδολογία με έμφαση στην εθνογραφική και συστημική προοπτική. Η ποιοτική μέθοδος, την οποία αποφασίσαμε πως θα χρησιμοποιήσουμε, θεωρείται η ποιο κατάλληλη για μελέτη και εξέταση άγνωστων και καινούριων περιοχών, καθώς και γεγονότων ή καταστάσεων. Όπως αναφέρει ηΜπελλάλη (2006) η ποιοτική μέθοδος μπορεί να θεωρηθεί η καταληλλότερη για την μελέτη ανθρώπινων συμπεριφορών και εμπειριών. Καθώς λοιπόν η ποιοτική έρευνα στοχεύει στην κατανόηση και την επεξήγηση των εμπειριών των ατόμων που συμμετέχουν στην ερευνητική διαδικασία πρέπει να ακολουθηθούν ορισμένα βήματα, τα οποία είναι τα εξής:

- Καθορισμός του πλαισίου.
- Δημιουργία ερευνητικών ερωτήσεων.
- Ορισμός του δείγματος.
- Διευκρίνιση της μεθόδου συλλογής δεδομένων.
- Ανάδειξη της μεθόδου ανάλυσης δεδομένων.
- Επιλογή ενός συγκεκριμένου τρόπου γραφής.

Αυτά τα έξι βήματα είναι άρρηκτα συνδεδεμένα μεταξύ τους και διαρθρώνονται από κοινού προκειμένου να επιτευχθούν οι σκοποί και οι στόχοι της ερευνητικής μεθόδου (Μαντζούκας, 2007).

Η πολυμεθοδολογική έρευνα που αναπτύσσεται αποτελεί μια προσπάθεια κατανόησης του ρόλου της οικογένειας στην σύγχρονη κοινωνία που ζούμε, όπου το

παιδί βρίσκεται αντιμέτωπο με τα συναισθήματα του και με τους παράγοντες που επηρεάζουν τις διαδικασίες ρύθμισης του συναισθήματος του στα πρώτα χρόνια της ανάπτυξής του. Η ερευνητική ιδέα και διαδικασία αυτής της εργασίας βασίζεται στιςεναλλακτικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις του καθηγητή κ. ΜάριουΠουρκούπου εδώ και χρόνια υλοποιούνται στην Εργαστηριακή Μονάδα με τίτλο «Εργαστήριο Οικολογικής Ψυχολογίας και Βιωματικής, Ευρετικής και Αφηγηματικής-Διαλογικής Ψυχοπαιδαγωγικής».

Συγκεκριμένα η μέθοδος που ακολουθήθηκε επικεντρώνεται στη χρήση συγκεκριμένων ημι-δομημένων κλινικών συνεντεύξεων, τουγενεογράματος, των ιχνογραφικών και μεταφορικών έργων και τουαφηγηματικού εργαλείου «Το Δέντρο της Ζωής». Όλα αυτά τα εργαλεία χρησιμοποιήθηκαν κάτω από την εποπτεία και την καθοδήγηση του κ. Μάριου, χωρίς τη βοήθεια του οποίου δεν θα ήταν δυνατή η ολοκλήρωση της εργασίας αυτής. Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω τον καθηγητή μου για τις γόνιμες ιδέες του και τα φώτα και τις γνώσεις του που ακούραστα μου παρείχε. Θα ήθελα επίσης να τον ευχαριστήσω για τις δυνατότητες που μου έδωσε όσον αφορά τη χρήση των αναφερόμενων πιο πάνω εργαλείων έρευνας που έμαθα να χρησιμοποιώ στα μαθήματά του.

Η συλλογή και η ανάλυση βασίστηκε στην ποιοτική προσέγγιση, η οποία ήταν η μόνη προσέγγιση που μπορούσε να βοηθήσει τους γονείς και τα παιδιά να εκφραστούν ελευθέρα, να αναφερθούν σε γεγονότα και καταστάσεις που επηρεάζουν το συναισθηματικό τους κόσμο. Βέβαια η ποιοτική προσέγγιση δίνει ένα επιπλέον βοήθημα στον ερευνητή να κατανοήσει πως νοιώθει το παιδί και πόσο σημαντικό ρόλο παίζουν τα συναισθήματα του οικογενειακού πλαισίου στη ζωή και στις διαδικασίες μάθησης.

Αξίζει να αναφερθεί πως η μελέτη ενός τέτοιου θέματος απαιτούσε μια εναλλακτική προσέγγιση, η οποία βασίστηκε στην εθνογραφική μεθοδολογία, στο ημερολόγιο του παρατηρητή καθώς και στα ιχνογραφικά έργα και στις ημι-δομημένες συνεντεύξεις. Ο ερευνητής βρέθηκε στο περιβάλλον των υποκειμένων τόσο στο σπίτι τους όσο και στο κοινωνικό τους περιβάλλον, ώστε να υπάρξει κλίμα εμπιστοσύνης και πολύπλευρης παρατήρησης της κάθε οικογένειας. Οι ερωτήσεις από την κλινική συνέντευξη αφορούσαν τα συναισθήματα τόσο των πατεράδων όσο και των μητέρων, ενώ αντίστοιχες ερωτήσεις έγιναν στα παιδιά μέσα από παιγνιώδεις διαδικασίες. Κατά αυτό τον τρόπο συλλέγονται όσο το δυνατόν περισσότερα στοιχεία για την ψυχοσύνθεση και τις εμπειρίες όλων των μελών.

Αναφορικά με το δείγμα, αξίζει να αναφερθούμε πως επιλέχθηκε ένας ικανοποιητικός αριθμός συμμετεχόντων. Το συγκεκριμένο δείγμα επιλέχθηκε με βάση πρώτον τα χαρακτηριστικά, δηλαδή την καταλληλότητα με βάση τον στόχο της έρευνας (ενωμένες οικογένειες, οι οποίες αποτελούνται από διαφορετικές προσωπικότητες, με το πατρικό στοιχείο να είναι και στις δύο το ισχυρό φύλο σε σύγκριση με το γυναικείο φύλο που φαίνεται σε μειονεκτική θέση). Και ο δεύτερος λόγος είναι η προσβασιμότητα στο πεδίο, διότι και οι δύο οικογένειες αποτελούν συγγενείς ενός οικείου προσώπου του ερευνητή, με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν οι κατάλληλες συστάσεις και γνωριμίες, οι οποίες έκαναν πιο εύκολη την είσοδο στο πεδίο. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφέρουμε πως στην ποιοτική μεθοδολογία επειδή είναι τέτοια η φύση της, δεν απαιτείται ένα μεγάλο δείγμα όπως σε μια ποσοτική έρευνα. Στην ποιοτική προσέγγιση κυρίαρχο ρόλο παίζει το ειδικό και συγκεκριμένο που θα φανερωθεί από το πεδίο έρευνας, και δεν έχει κανένα σκοπό να συλλάβει το γενικό και το αφαιρετικό. Επιπλέον, το ερευνητικό ερώτημα δεν έχει στόχο την ποσότητα αλλά την ποιότητα, η οποία θα διακατέχεται από συνέπεια, αλληλουχία και συνέχεια των βημάτων της έρευνας. Ενώ σε αντίθετη περίπτωση, στην ποσοτική προσέγγιση θα

έπρεπε να μας ενδιέφερε η επιλογή μεγάλου, τυχαίου και αντιπροσωπευτικού δείγματος (Ματζούκας, 2007).

6.6. Χώρος και χρόνος της έρευνας

Η συγκεκριμένη έρευνα απαιτεί την υλοποίηση της μέσα σε ένα συγκεκριμένο πεδίο. Με την έννοια αυτή η επιτόπια έρευνα λαμβάνει χώρα σε συγκεκριμένο τόπο από την αρχή μέχρι το τέλος, με αποτέλεσμα να διεξάγονται μέσα σε αυτά τα ερευνητικά εγχειρήματα. Ο λόγος που απαιτείται ένας συγκεκριμένος τόπος και αυτός δεν είναι τυχαίος αλλά είναι ο χώρος που κινούνται τα υποκείμενα.Αυτό οφείλεται στο γεγονός πως κάθε είδους ανθρωπολογικό αντικείμενο και υποκείμενο λειτουργεί ως περίκλειστη ενότητα, η οποία μπορεί να παρατηρηθεί μόνο μέσα σε αυτήν από έναν ερευνητή, θεμελιώνοντας με αυτόν τον τρόπο μια ταυτολογία: η περίκλειστη αυτή ενότητα είναι υπεύθυνη για την διαμόρφωση της μοίρας και του πεπρωμένου της, η δράση των υποκειμένων καθορίζεται μέσα σε αυτήν, για αυτό και μπορεί να μελετηθει μόνο μέσα από αυτήν. Με άλλα λόγια το πεδίο καθορίζει, συμμορφώνει και ταυτίζεται με τα όρια του χώρου του πεδίου (Σπυριδάκης, 2005).

Η συγκεκριμένη λοιπόν έρευνα πραγματοποιήθηκε στο Ηράκλειο Κρήτης, στον τόπο που ζουν και οι δύο οικογένειες. Για την διεξαγωγή της παρούσας εργασίας χρησιμοποιήθηκαν συγκεκριμένα τα σπίτια των δύο οικογενειών και κάποιοι εξωτερικοί χώροι που βρέθηκε η οικογένεια μαζί με την ερευνήτρια. Απαραίτητο στοιχείο ήταν και η προβολή των δύο τόπων (εξωτερικών και εσωτερικών) έτσι ώστε να μελετηθούν οι αντιδράσεις και οι συμπεριφορές όλων μέσα και έξω από το σπίτι.

Όσον αφορά τον χρόνο παρατήρησης της οικογένειας χωρίστηκε σε δύο φάσεις, η πρώτη φάση αφορούσε την γνωριμία και την εισαγωγή του ερευνητή στο πλαίσιο της οικογένειας και στην δεύτερη φάση την υλοποίηση των προγραμματισμένων δραστηριοτήτων και κλινικών συνεντεύξεων με τις μητέρες, τους πατεράδες και τα παιδιά. Η πρώτη φάση αναφέρεται στην χρονική περίοδο Φεβρουάριο-Ιούνιο του 2014, όπου η ερευνήτρια βρήκε το δείγμα της έρευνας και προσδιόρισε την είσοδο στο ερευνητικό πλαίσιο. Αρχικά συνομίλησε με τις μητέρες πήρε την συγκατάθεση τους, έπειτα συνομίλησε με τους πατεράδες και στην συνέχεια έκανε κάποιες δραστηριότητες παιγνιώδου χαρακτήρα με τα παιδιά. Όσον αφορά τα παιδιά, οι δραστηριότητες αφορούσαν το συναισθηματικό και γνωστικό κομμάτι που κατείχαν, ενώ όσον αφορά τους γονείς στόχος της ήταν η ανεύρεση πληροφοριών που αφορούσαν την οικογένεια τους και τον τρόπο που αυτορυθμίζονται, καθώς και την συναισθηματική σύνδεση μεταξύ τους, όσον αφορά τη διατήρηση μιας καλής σχέσης μέσα στο πεδίο. Η δεύτερη φάση πραγματοποιήθηκε στην χρονική περίοδο Ιούλιο έως Απρίλιο του 2015, όπου δημιουργήθηκαν δομημένες ερωτήσεις για την καλύτερη κατανόηση της λειτουργίας της οικογένειας, και για τα συναισθηματικά τρίγωνα που δημιουργούνται μέσα στην εκάστοτε οικογένεια. Όσον αφορά τα παιδιά χρησιμοποιήθηκε, όπως περιγράφουμε αναλυτικά στη συνέχεια, το Δέντρο της Ζωής.

6.7. Διαδικασία και εργαλεία της έρευνας

Η προσέγγιση που ακολουθήθηκε στην παρούσα έρευνα συνιστά μέρος μιας ευρύτερης πολυμεθοδολογικής και πολυτροπικής ποιοτικής έρευνας που ακολουθείται στην Εργαστηριακή Μονάδα της Οικολογικής Ψυχολογίας και της Βιωματικής, Ευρετικής και Αφηγηματικής-Διαλογικής Ψυχοπαιδαγωγικής σχετικά με τις αντιλήψεις (αναπαραστάσεις), τις συμπεριφορές, τις ρουτίνες, τις πρακτικές, τα συναισθήματα, τους ρόλους, το άγχος, τους μηχανισμούς άμυνας και τις σχέσεις που λαμβάνουν θέση

στην ζωή των σύγχρονών μορφών οικογένειας που δημιουργούνται στην Ελλάδα και πιο ιδιαίτερα στην Κρήτη.

Επειδή όμως το ερευνητικό δείγμα είναι μικρό για να εξασφαλίσουμε την γενικευσιμότητα της παρούσας έρευνας χρησιμοποιήσαμε διαφορετικά πολυμεθοδολογικά εργαλεία και μεθοδολογίες για την εξασφάλιση της αξιοπιστίας και εγκυρότητάς της. Η διαδικασία καταγραφής των γεγονότων γινόταν με ενεργή ακρόαση και αποστασιοποίηση του ερευνητή από τα γεγονότα. Σε μια νατουραλιστική έρευνα οι κανόνες εγκυρότητας αναφορικά με τις συνεντεύξεις και τις παρατηρήσεις περιλαμβάνουν: τιμιότητα, βάθος και πλούτος απόκρισης, καθώς και αφοσίωση του συνεντευξιαζόμενου (Oppenheim, 1992).

Οι αφηγήσεις των παιδιών αλλά και των γονέων τους μας υποδεικνύουν ήδη από την αρχή της έρευνας πως είναι απαραίτητες. Οι ερωτήσεις ανοιχτού τύπου μέσα στα πλαίσια μιας ποιοτικής συλλογής δίνουν την δυνατότητα να συμπεριληφθούν οι υφιστάμενες ερμηνείες για τα γεγονότα που έχουν συμβεί, τα συναισθήματα που νοιώθουν οι ίδιοι αλλά και οι άλλοι γύρω τους, οι δραστηριότητες, τα κίνητρα, οι ανησυχίες αλλά και οι αξιώσεις που έχουν(Lincoln&Cuba, 1985: 92-93). Τόσο οι γονείς όσο και τα παιδιά αναπαριστούν λεκτικά παλαιές εμπειρίες, προβλέψεις για το μέλλον, επιβεβαιώσεις, τροποποιήσεις και επεκτάσεις των δεδομένων.

Στην έρευνα χρησιμοποιούνται πολλαπλές μέθοδοι συλλογής δεδομένων και τεκμηρίων. Σύμφωνα με τη μέθοδο της τριγωνοποίησης (Denzin, 1994), τότε επιβεβαιώνονται τα ευρήματα μιας ποιοτικής έρευνας. Τα δεδομένα των συνεντεύξεων τριγωνοποιήθηκαν με τα ευρήματα από τις ελεύθερες συζητήσεις, τα ιχνογραφήματα, την εθνογραφικού τύπου παρατήρηση της ερευνήτριας καθώς και το ημερολόγιο του παρατηρητή. Στην τελική ανάλυση των δεδομένων, το κάθε συμπέρασμα προέκυπτε σαν αποτέλεσμα της επιβεβαίωσης, τουλάχιστον μιας ακόμα πηγής δεδομένων. Η τριγωνοποίηση αυτή προσέδωσε αξιοπιστία στα ευρήματα της έρευνας, ενώ παράλληλα εξασφάλισε την επάρκεια και την καταλληλότητα των ερμηνειών που προέκυπταν από τα ευρήματα. Όλα τα υποκείμενα πέρασαν από διάφορες φάσεις, είτε ατομικά είτε ανά δύο (π.χ. τα δύο κορίτσια) για όσες φορές και ώρες αυτό ήταν απαραίτητο.

Η συγκεκριμένη έρευνα βασίστηκε, όπως προαναφέραμε στην εθνογραφική και οικο-συστημική προσέγγιση, έχοντας ως βασικές μεθόδους έρευνας την κλινική συνέντευξη, το γενεόγραμμα, την εθνογραφική παρατήρηση, το ημερολόγιο του παρατηρητή, την συμμετοχική παρατήρηση, την ελεύθερη συζήτηση και τέλος την αφηγηματική προσέγγιση με τίτλο: το Δέντρο της ζωής για τα παιδιά.

Το ερευνητικό μέρος της έρευνας είναι χωρισμένο σε τέσσερις φάσεις. Αρχική διαδικασία ήταν η εξοικείωση του ερευνητή με τα υποκείμενα της έρευνας, τα παιδιά, και τους γονείς. Μέσα από ελεύθερες συζητήσεις, την ενημέρωση για την διαδικασία της έρευνας, την εχεμύθεια καθώς και την μη κριτική που θα τους ασκούνταν αρχίσαμε να μπαίνουμε σιγά – σιγά στις φάσεις της ερευνας.

Στην πρώτη φάση περιλαμβάνονται ερωτήσεις κλινικής συνέντευξης γενεογραμμάτος (δυνατότητα να γίνει η συνέντευξη). Καθώς επίσης παράλληλα χρησιμοποιείται το ημερολόγιο του παρατηρητή που αφορά την καθημερινή ρουτίνα και τις πρακτικές της οικογένειας. Στην συγκεκριμένη φάση περιλαμβάνεται η συνέντευξη και από τους τέσσερις γονείς, ώστε να δούμε ποια είναι η καταγωγή τους, οι γενιές στις οποίες ανήκουν, καθώς επίσης και οι σχέσεις που έχουν αναπτύξει με τους έσω και έξω από την οικογένειά τους.

Στην δεύτερη φάση οι γονείς συμμετέχουν στην κλινική συνέντευξη με τίτλο «Η συναισθηματική κατάσταση των γονέων μέσα στην οικογένεια». Ενώ παράλληλα δουλεύεται και το ημερολόγιο του παρατηρητή. Στην φάση αυτή συμμετείχαν και οι τέσσερις γονείς, οι οποίοι κλήθηκαν να μιλήσουν για τα συναισθήματα τους, αν τα

αναγνωρίζουν, πως τα αντιλαμβάνονται και πως λειτουργούν μέσα από αυτά.Κατά αυτόν τον πλάγιο τρόπο τους δόθηκε η δυνατότητα να μιλήσουν για τα συναισθήματα τους και πως τα ρυθμίζουν.

Η τρίτη φάση περιλαμβάνει την εθνογραφική παρατήρηση, η οποία διήρκησε για αρκετό καιρό και αφορούσε την καθημερινή και συστηματική παρακολούθηση της οικογένειας τόσο με δωδεκάωρη όσο και με εικοσιτετράωρη παρακολούθηση.

Η τέταρτη φάση περιλάμβανε την ελεύθερη συζήτηση με όλα τα μέλη, έτσι ώστε να συζητηθούν θέματα που έχουν προκύψει μέσα από την παρατήρηση της εβδομάδας εκείνης.

Η τέταρτη φάση αναφέρεται στην επαφή του ερευνητή με τα παιδιά μέσα από την διαδικασία «Το δέντρο της ζωής», όπου η διαδικασία αυτή χωρίζεται σε διάφορες μικρότερες υποκατηγορίες. Αποσπάσματα από την κάθε μια φάση βρίσκονται στο παράρτημα της εργασίας.

6.7.1. Πρώτη φάση της έρευνας

Στην πρώτη φάση πραγματοποιήθηκε η ημι-δομημένη κλινική συνέντευξη γενεογράμματος με τους τέσσερις γονείς (Κλινική συνέντευξη 1), η οποία ολοκληρώθηκε σε τρεις συναντήσεις με τον κάθε έναν γονιό. Στη συνέντευξη αυτή, η ερευνήτρια πήρε πληροφορίες για την οικογενειακή δομή, τη λειτουργία και την κατάσταση των υποκειμένων. Οι ερωτήσεις αφορούσαν τις σχέσεις που έχουν με τους γονείς, τα αδέρφια, τον ή την σύζυγο, τα παιδιά τους αλλά και τα πεθερικά τους. Βέβαια απαραίτητο ήταν να συλλεχθούν και κάποιες γενικές πληροφορίες για τον ίδιο τους τον εαυτό, όπως αν εργάζονται, πόσο χρονών είναι, τι έχουν σπουδάσει και άλλες τέτοιου τύπου ερωτήσεις. Η όλη διαδικασία πραγματοποιήθηκε στο σπίτι των υποκειμένων κάτω από απόλυτη ηρεμία και μέσα σε πλαίσια οικειότητας και συνεργασίας. Η συνέντευξη μαγνητοφωνήθηκε αυτούσια προκειμένου να φανερωθούν μέσα από τις μικρές παύσεις, τα λεκτικά διαλείμματα και τους συνειρμούς ο συναισθητικός κόσμος των γονέων. Ενδεικτικά αποσπάσματα απομαγνητοφώνησης από την συγκεκριμένη συνέντευξη βρίσκονται στο παράρτημα 1 (αφορούν τον κάθε ένα γονιό ξεχωριστά και πως παρουσιάζει το πρόσωπο προσκόλλησης του).

Η διαδικασία της διεξαγωγής και της ανάλυσης κάθε μιας συνέντευξης πραματοποιήθηκε μέσα από συγκεκριμένα στάδια.

1. **Συνέντευξη γενεογράμματος.** Έγινε χρήση του εργαλείου αυτού κυρίως στους γονείς με στόχο την περιγραφή της δομής και λειτουργίας των δύο οικογενειών και την κατασκευή του γενεογράμματός τους (πρόκειται για ένα εργαλείο που κατασκεύασε ο κ. Μάριος Πουρκός στη βάση κυρίως του βιβλίου «Το γενεόγραμμα: Εργαλείο αξιολόγησης της οικογένειας» των Μ. Γκόλντρικ καιΡ. Γκέρσον).
2. **Ηχογράφηση**. Μετά την επιβεβαίωση των συμμετεχόντων (τεσσάρων γονέων) για την απόκρυψη των προσωπικών τους στοιχείων χρησιμοποιήθηκε το μέσο της ηχογράφησης για την ακριβή συλλογή των αφηγήσεων και την ενεργητική ακρόαση από την πλευρά του ερευνητή. Ο ερευνητής αφήνει τα υποκείμενα της έρευνας να μιλήσουν ελεύθερα, δείχνοντας τους πως τα εμπιστεύονται, πως έχουν διάθεση και όρεξη να ακούσουν και μέσα από το πνεύμα της ενσυναίσθησης να επιτευχθεί η συνέντευξη.
3. **Ερωτήσεις-παρεμβάσεις**. Καθώς ο ερευνητής ακούει προσεκτικά τα λεγόμενα του συνεντευξιαζόμενου, του δημιουργούνται κάποιες επιπρόσθετες απορίες, τις οποίες οφείλει ως ερευνητής να τον ρωτήσει, έτσι ώστε να καλυφθεί πλήρως η απάντηση. Κατά αυτόν τον τρόπο βοηθείται και ο ερευνητής, ο οποίος αποκτάει

μια πληρέστερη εικόνα αλλά και ο συνεντευξιαζόμενος, ο οποίος αρχίζει να αποκτά μια βαθύτερη κατανοήση της κατάστασής του.

4. **Απομαγνητοφώνηση.** Μετά το τέλος της κάθε συνέντευξης, ο ερευνητής έχει συλλέξει το απαραίτητο υλικό το οποίο πρέπει να το απομαγνητοφωνήσει όπως ακριβώς έχει καταγραφτεί. Η διαδικασία είναι αρκετά χρονοβόρα, τόσο στην συλλογή αλλά κυρίως στην απομαγνητοφώνηση. Ιδιαίτερα οι άνδρες επειδή μιλούσαν βαριά κρητικά, πολλές φορές κάποιες λέξεις της έλεγαν διαφορετικά, με αποτέλεσμα να ζόρισουν ακόμα περισσότερο την ερευνήτρια.
5. **Βιογραφική τροχιά.** Μετά το πέρας των απομαγνητοφωνήσεων του γενεογράμματος, στόχος ήταν η βιογραφική τροχιά των υποκειμένων, δηλαδή η καταγραφή και κατανόηση των αντικειμενικών δεδομένων της αφήγησης.
6. **Δομική περιγραφή.** Το γενεόγραμμα ήδη από την αρχή το είχαμε χωρίσει σε ενότητες, οι οποίες αφορούσαν το κάθε μέλος ξεχωριστά. Κατά αυτόν τον τρόπο προσπαθήσαμε να ακολουθήσουμε τον σκόπο της έρευνας, όσο αφορά τα πρόσωπα τα οποία βοηθούν στις διαδικασίες ρύθμισης του συναισθήματος και στις διαδικασίες αυτορρύθμισης (Τσιώλης, 2006).
7. **Αναλυτική αφαίρεση.** Στο τελευταίο αυτό βήμα, στόχος μας ήταν η ανασυγκρότηση της βασικής δομής, συλλέγοντας απαντήσεις που δηλώνουν την ιδιαίτερη σημασία που έχουν στην ζωή των υποκειμενών, έτσι ώστε να προχωρήσουμεσε περαιτέρω ανάλυση (Τσιώλης, 2006).

Εν κατακλείδι, μέσα από το γενεόγραμμα συλλέξαμε όλες τις απαραίτητες βιογραφικές, δημογραφικές και συναισθηματικές πληροφορίες για τον κάθε γονέα. Έτσι ώστε να μελετήσουμε την εις βάθος ψυχοσύνθεση τους και να βγάλουμε κάποια συμπεράσματα για τον τρόπο που συμπεριφέρονται. Οι ερωτήσεις που χρησιμοποιήθηκαν ήταν ίδιες και για τους τέσσερις γονείς, οι επιπρόσθετες ερωτήσεις λειτουργούν ως υποερωτήσεις της κύριας ερώτησης.

1. Γενικές πληροφορίες

1.Ποιο είναι το ονοματεπώνυμο σας;
2.Πότε ακριβώς έχετε γεννηθεί;
3.Τι δουλειά κάνετε τώρα;
4.Αν ναι, έχετε ασχοληθεί στο παρελθόν με άλλες δουλειές;
5.Αν όχι, υπήρξε κάποιος λόγος που δεν έχετε εργαστεί;
6.Μέχρι ποια εκπαιδευτική βαθμίδα έχετε φτάσει;
7.Είστε παντρεμένη;
8.Πόσα παιδιά έχετε κάνει;
9.Έχετε κάνει ποτέ αποβολή ή είχατε σκεφτεί ποτέ να αποβάλλετε;
10.Θα μπορούσατε να μου πείτε ποια είναι η ακριβής ημερομηνία του γάμου σας;
11.Υπήρχε κάποιος σημαντικός λόγος και παντρευτήκατε;
12.Ήταν δική σας απόφαση να παντρευτείτε;
13. Την συγκεκριμένη χρονική στιγμή ποια άτομα απαρτίζουν την οικογένεια σας;
14. Έχετε κάποια συγκεκριμένη θρησκευτική πεποίθηση;
15.Έχετε περάσει κάποια σημαντική μετακίνηση ή μετανάστευση;
16. Αν ναι, πότε έγινε;
17. Έπαιξε κάποιο σημαντικό ρόλο στην ζωή σας ως ξεχωριστό άτομο;
18.Έπαιξε κάποιο σημαντικό ρόλο σε εσάς και στην οικογένεια σας;
19. Αν γυρίζατε το χρόνο πίσω θα αλλάζατε αυτήν την απόφαση;
20. Ήταν δική σας απόφαση η μετακίνηση;
21. Αν ναι, ποιος ήταν ο λόγος που αναγκαστήκατε ή επιθυμήσατε να αλλάξετε τόπο;
22.Αν όχι, τι κινήσεις διενεργήσατε για να αποφευχθεί αυτή η κατάστασης;
23. Αν γυρίζατε το χρόνο πίσω, θα παίρνατε ξανά αυτές τις αποφάσεις;

24. Υπήρξε στην οικογένεια κάποιο σοβαρό ιατρικό ή συναισθηματικό πρόβλημα που σας ταλαιπώρησε;
25. Τι σχέση έχετε με τους γονείς σας;
26. Υπήρξε κάποιο πρόβλημα αλκοολισμού ή ναρκωτικών στην οικογένεια;
27. Υπήρξε ποτέ κάποιο πρόβλημα με τον νόμο;
28. Περάσατε ποτέ κάποια μεγάλη κακοτυχία με τον σύντροφο σας πριν ή μετά την δημιουργία της οικογένειας;
28α. Δηλαδή αν δεν πέθαινε ο πατέρας του θα μένατε εκεί μόνιμα;
28β. Ναι αλλά στην Κρήτη από ότι ξέρω έχει περιουσία και ο άντρας σου και εσύ;
28γ. Ενώ στην Κω δεν ήταν έτσι;

2. Σχέσεις με την μητέρα

1.Ποιο είναι το όνομα της μητέρας σου;
2.Θυμάσαι την ημερομηνία που γεννήθηκε;
3. Ποια είναι η σειρά γέννησης της και ανάμεσα σε πόσα αδέρφια;
3α. Και ζήσανε και τα εφτά;
4. Υπήρχαν στην οικογένεια της χωρισμοί, γάμοι, εκτρώσεις ή οικονομικά προβλήματα που να τους απασχολούσαν;
5. Τα αδέρφια της μαμάς σου τι δουλειά κάνουν;
6. Εσύ έχεις καλή σχέση μαζί τους;
7. Όταν ήταν μικρή η μαμά σου με ποιους ζούσε;
8. Ποιο είναι το επάγγελμα της μαμάς σου;
9. Μέχρι ποια εκπαιδευτική βαθμίδα είχε φτάσει;
10. Είναι στην ζωή ακόμη;
11. Είναι παντρεμένη;
11α. Και πως ονομάζεται ο άντρας της;
12. Έχει κάνει ποτέ αποβολή;
12α. Και ποιος είναι ο λόγος που έκανε αποβολή;
13. Έχει κάνει ποτέ έκτρωση;
14. Έχει χάσει ποτέ παιδί
15. Γνωρίζεις την ακριβή ημερομηνία του γάμου της;
16. Έχει βρεθεί ποτέ σε διάσταση με τον άντρα της;
18. Την παρούσα χρονική στιγμή ποια μέλη απαρτίζουν την οικογένεια της;
17. Ξέρετε αν ήταν πιστή στον άντρα της;
19. Ποιες είναι οι σχέσεις σας με την μητέρα σας;
19α. Ποια αδέρφια σου εννοείς; Θέλεις να μιλήσεις συγκεκριμένα;
20. Είσαι ικανοποιημένη με τον τρόπο που επικοινωνείτε;
21. Ποια είναι αυτά τα εμπόδια που εμποδίζουν αυτήν την επικοινωνία;
22. Πόσο συχνά επικοινωνείς μαζί της και με ποιον τρόπο γίνεται αυτό;
23. Θα μπορούσες να μου αναφέρεις έναν διάλογο μαζί της, ποιες είναι δηλαδή οι κουβέντες που ανταλλάσσεται συνήθως;
24. Για ποιους λόγους θαυμάζεις την μητέρα σου;
24α. Δηλαδή τι εννοείς;
25. Για ποιους λόγους δεν σου αρέσει η μητέρα σου;
26. Κατά πόσο πιστεύεις πως μοιάζουν ή δεν μοιάζουν οι συμπεριφορές σας;
29. Νοιώθεις ότι πραγματικά ανησυχεί και νοιάζεται για σένα;
28. Κατά πόσο νοιώθεις πως είναι εμπόδιο ή κινητήρια δύναμη η μητέρα σου για μελλοντικές σου ιδέες;
27. Πόσο ευχαριστημένη είσαι με αυτό; Τι θα μπορούσες να κάνεις για να αλλάξεις αυτό που σε ενοχλεί και σε κάνει διαφορετική από εκείνη;
30. Είναι διακριτική στην ζωή που κάνεις;
31. Είσαι ευχαριστημένη ή πόσο πολύ επιθυμείς να είσαι κοντά της κατά την διάρκεια των διακοπών (Χριστούγεννα, Πάσχα ή γενικά σε διακοπές);

32. Εσύ τι συνήθως κάνεις για να ευχαριστήσεις την μαμάς σου; Δηλαδή τι πράγματα κάνεις για τα θετικά συναισθήματα που νοιώθεις;
32α. Αααα δηλαδή μοιάζει με μικρό παιδί;
33. Τι κάνεις όταν η μητέρα σου δεν τα πηγαίνει καλά με κάποιον από τα αδέρφια σου;
34. Τι επιπτώσεις είχε στην μάθηση σου (πνευματική) η μητέρα σου; Σου έδινε κίνητρα, ήθελες να κάνεις πράγματα για να της δείξεις ότι ξέρεις;
σας;
35.Τι επιπτώσεις έχει η συμπεριφορά της μητέρας σας σε άλλους τομείς της ζωής
36.Θα θέλατε να έχετε και εσείς με τα παιδιά σας, την σχέση που έχετε με την μητέρα σας;
37.Τι σημαίνει για εσάς ο όρος «μητέρα»; Πόσο σημαντικό ρόλο έπαιξε στην πνευματική σας ανάπτυξη;
38. Νοιώθεις τυχερή που έχεις μια τέτοια μητέρα; Θα ήθελες να της μοιάσεις;
39.Θεωρείται ότι είστε η αδυναμία της, σε σχέση με τα άλλα σας αδέρφια;
40. Θα θέλατε να μου περιγράψετε πως είναι η «ιδανική» μητέρα για εσάς;

3. Σχέσεις με τον πατέρα

1.Ποιο είναι το όνομα του πατέρα σας;
2.Ποια είναι η ημερομηνία της γέννησης του;
3.Ποια είναι η σειρά γέννησης του και ανάμεσα σε πόσα αδέρφια;
4.Υπήρχαν στην οικογένεια του χωρισμοί, γάμοι, εκτρώσεις, ή οικονομικά ζητήματα;
5.Έχεις καλή σχέση μαζί τους;
6.Όταν ήταν μικρός ο πατέρας σου με ποιους ζούσε;
7. Ποιο είναι το επάγγελμα του πατέρα σου;
11.Έχει χάσει ποτέ παιδί;
9.Είναι στη ζωή ακόμη;
10.Είναι παντρεμένος;
8.Μέχρι ποια εκπαιδευτική βαθμίδα είχε φτάσει;
12.Έχει βρεθεί σε διάσταση με την σύζυγο του;
13.Ξέρεις αν της ήταν πιστός;
14.Την παρούσα χρονική στιγμή ποια μέλη απαρτίζουν την οικογένεια του;
5.Ποια είναι η σχέση σας με τον πατέρα σας;
15α. Γιατί το λέτε αυτό;
16.Είσαι ευχαριστημένη με την επικοινωνία που έχεις με τον πατέρα σου;
17.Τι πρόβλημα- εμπόδιο βλέπεις να υπάρχει ανάμεσα σε εσένα και σε εκείνον;
18.Πόσο συχνά επικοινωνείς μαζί του και με ποιο τρόπο γίνεται αυτό;
20.Για ποιο λόγο σας αρέσει ο πατέρα σας;
19.Θα μπορούσατε να μου πείτε έναν τυπικό διάλογο που έχετε μεταξύ σας; Τι κουβέντες δηλαδή ανταλλάσσεται μεταξύ σας;
21.Και για ποιο λόγο δεν σου αρέσει και νοιώθεις πως δεν μοιάζετε;
21α. Και κάποια ομοιότητα;
22.Τι θα μπορούσες να κάνεις για να βελτιώσεις την σχέση του μαζί σου;
23.Κατά πόσο πιστεύεις πως είναι κινητήριος δύναμη ή εμπόδιο στα μελλοντικά σου σχέδια;
24.Κατά πόσο πιστεύεις πως σε νοιάζεται ο πατέρας σου; Και με ποιο τρόπο πιστεύεις πως σου το δείχνει;
25.Κατά πόσο πιστεύεις πως είναι διακριτικός στην ζωή σου ο πατέρας σου;
27.Εσύ τι συνήθως κάνεις για να ευχαριστήσεις τον πατέρα σου; Πως εκφράζεις την αγάπη σου σε αυτόν;
26α. Και αν δεν πας βλέπεις κάποια άσχημη αντίδραση;
26.Πόσο επιθυμείς ή είσαι ευτυχισμένη έτσι ώστε να επιθυμείς κατά την διάρκεια των διακοπών να είσαι μαζί του;
28.Τι κάνεις όταν ο πατέρας σου είναι δυσαρεστημένος με κάτι που αφορά εσένα;
29.Και όταν είναι δυσαρεστημένος με κάποιο από τα αδέρφια σου;
30.Τι επιπτώσεις έχει η σχέση σου με τον πατέρα σου στην μάθηση σου;
31.Τι επιπτώσεις έχει η σχέση σου με τον πατέρα σου και στους άλλους τομείς της ζωής σου;

32.Θα ήθελες να έχεις με τα παιδιά σου την σχέση που έχεις με τον πατέρα σου;
33.Τι σημαίνει για σένα ο όρος «πατέρας»; Πόσο σημαντικό ρόλο παίζει για σένα;
34.Νοιώθεις τυχερή που έχεις έναν τέτοιο πατέρα;
34α. Θέλεις να μου πεις ένα παράδειγμα σε αυτό που είπες;
35.Θεωρείς πως ο πατέρας σου έχει αδυναμία σε σχέση με τα άλλα σου αδέρφια;
36.Από ότι ξέρω, μένει σχετικά κοντά τους, θεωρείς ότι αυτό παίζει ρόλο;
37.Θα ήθελες να μου περιγράψεις πως είναι για σένα ο ιδανικός πατέρας;

4. Σχέσεις με τα αδέρφια

1.Έχεις αδέρφια;
3.Ποια είναι η σειρά γέννησης τους με βάση εσένα;
2.Ποιο είναι το φύλο και το όνομα τους;
4.Τι διαφορά ηλικίας έχεις με το κάθε ένα;
5.Υπάρχει κάποια συμμαχία ανάμεσα σε εσένα και την μητέρα σου και με κάποιο από τα αδέρφια σου; Ποια είναι δηλαδή τα συναισθηματικά τρίγωνα που δημιουργούνται συνήθως;
6.Υπάρχει κάποια συμμαχία ή αντιμαχία ανάμεσα σε εσένα, τον πατέρα σου και κάποιο από τα αδέρφια σου;
8α. Η γιαγιά που ανέφερες από ποια μεριά ήταν;
8.Όταν ήσασταν παιδία εσείς και τα αδέρφια σας με ποιους ζούσατε στο σπίτι;
7.Θα μπορούσες να μου αναφέρεις πιθανούς γάμους και διαζύγια στην οικογένεια σου;
9.Σε ποιο ή ποια άτρομα είχατε εσείς αδυναμία και σε ποιο ή ποια άτομα είχανε τα αδέρφια σας;
9α. Αυτό δημιουργούσε προβλήματα στο σπίτι, δηλαδή όταν η γιαγιά σου έπαιρνε το μέρος σου ερχότανε σε σύγκρουση με την μητέρα σου ή τον πατέρα σου;
10.Ποια είναι τα επαγγέλματα των αδερφών σου;
11.Μέχρι ποια εκπαιδευτική βαθμίδα έχουν φτάσει;
12.Είναι παντρεμένα τώρα τα αδέρφια σου;
13.Και ποια είναι τα ονόματα τους;
14.Έχει χάσει κάποιο από τα αδέρφια σου παιδί;
15.Έχει υιοθετήσει κάποιο από τα αδέρφια σου παιδί;
16.Θυμάσαι ποια είναι η ακριβής ημερομηνία του γάμου του αδερφού σου;
17.Έχει χωρίσει ποτέ κανένα από τα αδέρφια σου;
18.Στην παρούσα χρονική στιγμή με ποιους ζουν τα αδέρφια σου;
19.Επισκέπτονται συχνά τους γονείς σου;
20.Μένουν κοντά στους γονείς σου τα αδέρφια σου;
21.Ποια είναι η σχέση της αδερφής και του αδερφού σας με τον πατέρα σου τώρα και στο παρελθόν;
21α. Πιστεύεις πως ο πατέρας σου έκανε προσπάθειες να παντρέψει την αδερφή σου;
22.Ποια είναι η σχέση της αδερφής και του αδερφού σου με την μητέρα σου, στο παρόν και στο παρελθόν;
23.Είσαι ευχαριστημένη με τον τρόπο που επικοινωνείς με τα αδέρφια σου;
23α. Και γιατί πιστεύεις πως συμβαίνει αυτό; Τι φταίει;
24.Μπορείς να μου πεις ένα τυπικό διάλογο με την αδερφή σου;
25.Με τον αδερφό σου;
24α. Και σου δίνει λύσεις;
26.Τι σου αρέσει στην αδερφή σου; Τι είναι αυτό που σε κάνει να την θαυμάζεις;
27.Και στον αδερφό σου;
28. Τι δεν σου αρέσει στην αδερφή σου;
28α. Δηλαδή;
28β. Και τι δεν σου αρέσει στον αδερφό σου;
29.Κατά πόσο πιστεύεις πως ο χαρακτήρας σου μοιάζει με τον αδερφό σου ή και το αντίθετο ότι δεν μοιάζει;
30.Κατά πόσο πιστεύεις πως ο χαρακτήρας σου μοιάζει με της αδερφής σου ή και το αντίθετο ότι δεν μοιάζει;

31.Νοιώθεις πως έχεις ανάγκη τα αδέρφια σου;
32.Τι σημαίνει για σένα ο όρος «αδερφή»;
33.Πως φαντάζεσαι τον ιδανικό αδερφό ή αδερφή;
34.Εάν έχεις κάποιο πρόβλημα θα το μάθουν τα αδέρφια σου; Και αν ναι θα είναι τα πρώτα άτομα;

5. Σχέσεις με τα παιδιά

1. Πόσα παιδιά έχεις;
2. Ποια είναι τα ονόματα τους;
3. Θα ήθελες να αποκτήσεις και άλλο παιδί;
4. Είσαι ικανοποιημένη με την σχέση που έχεις με τα παιδιά σου;
4α. Δηλαδή τι εννοείς;
5. Ποιες είναι οι ανησυχίες σου για τα παιδιά σου;
6. Νοιώθεις πως ο άντρας σου και πατέρας των παιδιών σου, έχει τις ίδιες ανησυχίες με εσένα;
7. Έχεις την συναισθηματική στήριξη του πατέρα τους για την ανατροφή των παιδιών;
8. Ποιος θεωρείς πως είναι ο ρόλος της μητέρας για την καλύτερη ανατροφή των παιδιών;
9.Υπάρχουν στιγμές που μετανιώνεις για την επιλογή σου να κάνεις παιδιά;
10. Νοιώθεις πως ήσουν έτοιμη για την απόκτηση των παιδιών στην κάθε παρούσα φάση;
11. Έχεις καλές σχέσεις με εκείνα;
12. Πιστεύεις πως και εκείνα προσπαθούν για αυτό;
13. Υπάρχει κάτι που θα ήθελες να αλλάξεις στον τρόπο που τα φροντίζεις;
14. Ποιες είναι οι φιλοδοξίες σου για τα παιδιά σου;
15. Γνωρίζεις τις φιλοδοξίες του άντρα σου για τα παιδιά σου;
17. Ποιος πιστεύεις πως είναι ο ποιο επιμελής για την φροντίδα τους;
16. Έχετε μια κοινή πορεία για την ανατροφή των παιδιών σας;
18. Όταν υπάρχει κάποιο πρόβλημα στην οικογένεια θεωρείς ευθύνη σου να ενημερώσεις την οικογένεια ή είναι καλύτερο να μην το ξέρουν;
19. Ποια άτομα πιστεύεις πως βοηθάνε εσένα και τα παιδιά σου στο να αναπτυχθούν σωστά και τους παρέχουν είτε οικονομική είτε συναισθηματική στήριξη;
20. Πόσο σημαντικά είναι τα παιδιά σου και τι θα έκανες για αυτά;
21. Έχει χρειαστεί σε κάποια κατάσταση στο παρελθόν να αποδείξεις πόσο πολύ τα αγαπάς ή τι θα έκανες για αυτά;
22. Είσαι ικανοποιημένη με τον τρόπο που μεγαλώνουν ή θα ήθελες να αλλάξει κάτι;
24. Πιστεύεις πως η ύπαρξη των παιδιών δίνει νόημα στην ζωή των ανθρώπων;
23. Θέλω να αναφέρεις τυπικούς διαλόγους που έχεις με τα παιδιά σου σε καθημερινή βάση;

6. Σχέσεις με την οικογένεια του πατέρα ή της μητέρας

1. Ποια είναι τα ονόματα της πεθεράς και του πεθερού σου;
2. Ποια είναι η ημερομηνία γέννησης τους;
3. Ποια είναι η σειρά γέννησης τους και ανάμεσα σε πόσα αδέρφια;
4. Γνωρίζεις ημερομηνία που παντρεύτηκαν;
5. Ανέφερε μου σε παρακαλώ, επαγγέλματα και σπουδές που έχουν κάνει;
6. Ποιοι ζούσαν στο σπίτι τους κατά την περίοδο που μεγάλωνε ο άντρας σου;
7. Είναι στην ζωή και οι δύο;
8. Έχουν χωρίσει ή έχουν υλοποιήσει άλλον γάμο στο παρελθόν;
9. Έχουν υιοθετήσει άλλο παιδί;
10. Έχει κάνει έκτρωση ή αποβολή η πεθερά σου;
11. Γνωρίζεις αν ο πεθερός σου ήταν πιστός στην γυναίκα του;
12. Γνωρίζεις αν η πεθερά σου ήταν πιστή στον άνδρα της;
13. Ποια είναι τα μέλη που απαρτίζουν τώρα την οικογένεια τους;
14. Ποιες είναι οι σχέσεις σου με την πεθερά σου;
15. Ποιες είναι οι σχέσεις σου με τον πεθερό σου;
16. Είσαι ευχαριστημένη με τον τρόπο που επικοινωνείς μαζί τους;

17. Τι προβλήματα ή εμπόδια αντιμετωπίζει η επικοινωνία σου με την πεθερά σου;
18. Τι προβλήματα ή εμπόδια αντιμετωπίζει η επικοινωνία σου με τον πεθερό σου;
19. Πόσο συχνά επικοινωνείς μαζί τους και με ποιον τρόπο;
20. Ποιο είναι το περιεχόμενο των διαλόγων σας;
21. Κατά πόσο πιστεύεις πως ο χαρακτήρας σου μοιάζει με την πεθερά σου ή και το αντίθετο ότι δεν μοιάζει;
22. Κατά πόσο πιστεύεις πως ο χαρακτήρας σου μοιάζει με τον πεθερό σου ή και το αντίθετο ότι δεν μοιάζει;
23. Νοιώθεις πως έχεις ανάγκη τα πεθερικά σου;
24. Εάν έχεις κάποιο πρόβλημα μαζί της θα της το πεις;
25. Ο άνδρας σου έχει αδέρφια;
27. Πως ονομάζεται;
28. Έχεις καλές σχέσεις μαζί της;
29. Ποιο θεωρείς ότι είναι το πρόβλημα στην επικοινωνία σας;

Μέσα από τις παραπάνω ερωτήσεις της κλινικής συνέντευξης του γενεογράμματος καταφέραμε να συλλέξουμε τις βασικές πληροφορίες για το κάθε μέλος. Επίσης μπορέσαμε να δούμε και τα συναισθηματικά τρίγωνα που δημιουργούν οι γονείς με τις οικογένειες τους και με τα συγγενικά μέλη. Επιδιώξαμε μέσα από την οικογένεια να δούμε τις πεποιθήσεις, τις τελετουργίες, τις αντιλήψεις και τα συστήματα πεποιθήσεων με τα οποία αλληλεπιδρούν στη βάση της συστημικής προοπτικής. Η κατασκευή και η ερμηνεία του γενεογράμματος για τον κάθε γονέα βασίστηκε στην δική του προσωπική μνήμη και στον τρόπο που αντιλαμβάνεται τα γεγονότα του παρόντος, του παρελθόντος και του μέλλοντος.

Η χαρτογράφηση της οικογένειας από την σκοπιά του κάθε γονέα μας βοήθησε να φτάσουμε και στο τρίτο στάδιο το οποίο ήταν η κατασκευή των συναισθηματικών τριγώνων, των συναισθηματικών επιρροών καθώς και των συναισθημάτων που νοιώθουν απέναντι στους άλλους.

6.7.2. Δεύτερη φάση της έρευνας

Η δεύτερη φάση αφορά την ημι-δομημένη κλινική συνέντευξη με τίτλο «Η συναισθηματική ρύθμιση και αυτορρύθμιση των γονέων». Στο σημείο αυτό η ερευνήτρια εστιάζει στα συναισθήματα και ζητάει από τους γονείς να μιλήσουν για τον συναισθηματικό τους κόσμο. Η συγκεκριμένη φάση ολοκληρώθηκε σε δύο συναντήσεις με την κάθε μητέρα και έπειτα για τον κάθε πατέρα, ενώ και οι τέσσερις συναντήσεις κράτησαν για αρκετές ώρες.

Οι ερωτήσεις αφορούν τόσο τα ευχάριστα όσο και τα δυσάρεστα συναισθήματα που νοιώθουν οι ίδιοι, ποια γεγονότα τους σημάδεψαν και πως χειρίστηκαν τις εκάστοτε καταστάσεις. Τα πρόσωπα, οι καταστάσεις και η λεπτομερής καταγραφή των γεγονότων παίζουν ουσιαστικό ρόλο για την επίτευξη των στόχων της έρευνάς μας, βοηθώντας συγχρόνως στην αύξηση της εγκυρότητάς της με την τριγωνοποίηση των δεδομένων. Στην συνέχεια παρατήθονται οι ερωτήσεις, στις οποίες κλήθηκαν να απαντήσουν οι γονείς:

Ερωτήσεις ημι-δομημένης κλινικής συνέντευξης για την συναισθηματική ρύθμιση και αυτορρύθμιση των τεσσάρων γονέων

1.Ποια συναισθήματα θεωρείς πως σου προσφέρουν ευχαρίστηση στην ζωή σου;
2.Υπήρξε κάποια στιγμή ή στιγμές στην ζωή σου που είπες πως είσαι πραγματικά ευτυχισμένη; Ανέφερε μου σε παρακαλώ όσο πιο περιγραφικά μπορείς εκείνες τις στιγμές (πρόσωπα, γεγονός, κατάσταση.

3.Υπήρχε κάποια στιγμή ή στιγμές στην ζωή σου που είπες πως είσαι πραγματικά δυστυχισμένη ή πληγωμένη; Ανέφερε μου σε παρακαλώ όσο πιο περιγραφικά μπορείς εκείνες τις στιγμές (πρόσωπα, γεγονός, κατάσταση).
3.1.Θέλεις να μου αναφέρεις σε ποια κατάσταση αναφέρεσαι.
4. Πληγωμένη έχεις νοιώσει; Περιέγραψέ μου.
5.Τι λες στον εαυτό σου όταν κάτι σε πληγώνει ή σε στεναχωρεί;
6. Ποιες σκέψεις κάνεις όταν είσαι στεναχωρημένη;
7.Ποιες σκέψεις κάνεις όταν είσαι νευριασμένη;
8.Ποιες σκέψεις κάνεις όταν είσαι ευτυχισμένη;
9.Ποιο άτομο μαθαίνει πρώτα τι σου συμβαίνει; Γιατί έχεις επιλέξει εκείνο το άτομο και όχι κάποιο άλλο;
9.1. Τι περιμένεις να σου πει το συγκεκριμένο άτομο; Σου λέει πάντα αυτό που είσαι έτοιμη να ακούσεις ή αυτό που περιμένεις;
9.2.Ποια είναι η φράση που σου λέει συνήθως το πρόσωπο που εμπιστεύεσαι και μοιράζεσαι μαζί του τις σκέψεις σου;
10. Δείχνεις στα παιδιά πως νοιώθεις, ειδικά στις περιπτώσεις που έχεις αρνητικά συναισθήματα;
11. Πιστεύεις πως το παιδί καταλαβαίνει πως νοιώθεις ακόμα και αν δεν του μιλήσεις;
12. Τι κάνεις όταν έχεις κάποιο παράπονο ή πρόβλημα από το ένα σου παιδί; Το αναφέρεις στο άλλο;
13. Σε ποιες περιόδους άγχους εξωτερικεύεις αυτό που νοιώθεις
14. Σε περιόδους θυμού πως εξωτερικεύεις αυτό που νοιώθεις;
14α. Για ποιο άτομο μιλάς;
15. Σε ποιες περιόδους χαράς εξωτερικεύεις τα συναισθήματα σου;
16. Έχεις σκεφτεί πως αυτά που νοιώθεις επηρεάζουν άμεσα και το σώμα σου; Αν ναι πως; Ανέφερε ένα παράδειγμα
17. Τι ρόλο παίζει ο σύζυγός σου στην συναισθηματική σου κατάσταση; Θεωρείς ότι σε επηρεάζει άμεσα;
18. Υπάρχει κάποιο κομμάτι της ζωής σου που όταν το σκεφτείς μελαγχολείς;
18α. Είσαι καλύτερα τώρα;
19. Πιστεύεις πως ο λόγος των άλλων επηρεάζει την συναισθηματική σου κατάσταση;
20. Ποια είναι τα στοιχεία που θεωρείς ότι είναι απαραίτητα για την δική σου ευτυχία;
20α. Τι μόνο αυτό θα σε κάνει ευτυχισμένη;
21. Ο άντρας σου;
21. Αν θεωρήσουμε πως η ευτυχία, η γαλήνη και η χαρά διαρκούν για πάντα, πως φαντάζεσαι πως θα είναι μια ευτυχισμένη ζωή;

Οι συναντήσεις μαγνητοφωνήθηκαν ολόκληρες και απομαγνητοφωνήθηκαν κατά λέξη, ώστε να χρησιμοποιηθεί η μέθοδος ανάλυσης περιεχομένου. Σχετικό απόσπασμα της κλινικής συνέντευξης βρίσκεται στο παράρτημα 2. Η διαδικασία ανάλυσης ήταν η ίδια όπως στην πρώτη φάση.

6.7.3.Τρίτη φάση της έρευνας

Η τρίτη φάση περιλαμβάνει την εθνογραφική παρατήρηση.Η ερευνήτρια με βάση τις εθνογραφικές της παρατηρήσεις έχει καταγράψει τα καθημερινά γεγονότα, τις ρουτίνες, τις πρακτικές και τις τελετουργίες της οικογένειας, προκειμένου να γίνουν καλύτερα κατανοητές οι διαδικασίες ρύθμισης και αυτορύθμισης των συναισθημάτων τους. Στη διαδικασία αυτή η ερευνήτρια εντοπίζει κάποια θέματα και δίνει την δυνατότητα στους συμμετέχοντες να μιλήσουν για αυτά. Την ενδιαφέρει να δει τις κινήσεις τους λεκτικές και μη λεκτικές σε αυτήν την καθημερινή φάση και παράλληλα να δει τι αναγνωρίζουν οι ίδιοι όσον αφορά τον συναισθηματικό τους κόσμο. Κάποιες φορές μέσα από την ελεύθερη συζήτηση μαζί τους προσπαθεί να δει πως και γιατί συμπεριφέρονται με

αυτόν τον τρόπο στην οικογένειά τους. Επίσης προσπαθεί να εντοπίσει τα δυνατά και αδύνατα σημεία των προσωπικοτήτων τους ώστε να δει την οπτική γωνία που αντιλαμβάνονται τις καταστάσεις που βιώνουν στην καθημερινότητά τους. Χαρακτηριστικά αποσπάσματα υπάρχουν στο παράρτημα 3, ενώ αυτούσια αποσπάσματα έχουν χρησιμοποιηθεί στα κεφάλαια του ερευνητικού μέρους της εργασίας.

Η συγκεκριμένη φάση διήρκησε δύο μήνες με την κάθε οικογένεια, διότι ήθελε να δει εις βάθος τις κινήσεις και τις σκέψεις τους. Η παρακολούθηση αφορούσε είτε δωδεκάωρες συναντήσεις και όπου ήταν δυνατόν και εικοσιτετράωρες.

Ο τρόπος συλλογής των πληροφοριών έγινε με την μέθοδο του μαγνητόφωνου και όχι μέσω βιντεοκάμερας καθώς τα υποκείμενα ήθελαν την πλήρη εχεμύθεια της προσωπικότητας τους. Ενώ παράλληλα τόνισαν πως ντρέπονταν μπροστά στην κάμερα, καθώς δεν ήταν εξικοιωμένοι, η επιθυμία τους έγινε σεβαστή. Για αυτό ότι συνέβαινε καταγράφηκε στο μαγνητόφωνο, αλλά και σε προσωπικές σημειώσεις της ερευνήτριας κατά την διάρκεια της ημέρας και παράλληλα με το ημερολόγιο του παρατηρητή (σχετικό απόσπασμα από το ημερολόγιο του παρατηρητή υπάρχει στο παράρτημα 4).

Δεν υπήρξε κάποια συγκεκριμένη εσχάρα στην οποία πάτησε η ερευνήτρια, όλα κυλούσαν ομαλά και με την προσοχή να είναι κοντά το μαγνητόφωνο όπου βρίσκονταν τα υποκείμενα. Με το πέρασμα των ημερών τα υποκείμενα συνήθησαν την παρουσία του μαγνητοφώνου χωρίς να τους προκαλεί κάποιο πρόβλημα. Είχε γίνει και αυτό μέρος του πεδίου.

Συμπερασματικά, όσον αφορά τον ερευνητή, προσπάθησε να μοιραστεί όσο το δυνατό τις ίδιες εμπειρίες με τα υποκείμενα ώστε να κατανοήσει καλύτερα τον τρόπο σκέψης και δράσης τους. Ο εθνογράφος-ερευνητής συμμετέχει ως παρατηρητής, ο οποίος παρατηρεί και καταγράφει τα γεγονότα όπως αυτά συμβαίνουν (τι κάνουν π.χ. τα άτομα και όχι μονάχα ότι λένε, ενώ παράλληλα δεν προσπαθεί να χειριστεί την κατάσταση).

Στην αρχή της εθνογραφικής παρατήρησης διατυπώνει αρχικές υποθέσεις, οι οποίες είναι πολύ γενικές και αόριστες και στην συνέχεια με την ένταξη του στο πεδίο συγκεκριμενοποιεί, εξελίσσει και προσαρμόζει την πορεία. Έτσι η εθνογραφική έρευνα εμπεριέχει το στοιχείο της ανακάλυψης ή της αυτοδιόρθωσης του στόχου.

Γενικότερα η εθνογραφική παρατήρηση περιέχει πολλά πλεονεκτήματα τα οποία είναι τα εξής:

- Ποικιλία μέσων συλλογής δεδομένων: συμμετοχική παρατήρηση, ύπαρξη ημερολογίου, σημειώσεις, μικρές συνεντεύξεις, ανάλυση περιεχομένου και ντοκουμέντων (μέσω μαγνητόφωνου ή βίντεου).
- Αποτελεί μια φυσική και παράλληλα αυθεντική μέθοδο διερεύνησης των κοινωνικών αλλά και εκπαιδευτικών φαινομένων.
- Είναι πλήρης από αυθόρμητες δραστηριότητες και αντιδράσεις, οι οποίες αντανακλούν την δομή και το σύστημα αξιών της εκάστοτε κοινωνίας, οι οποίες πολλές φορές είναι δύσκολο να εντοπισθούν από ένα ερωτηματολόγιο ή μια συνέντευξη(Πηγιάκη,1988).

Εντοπίζονται όμως και κάποια μειονεκτήματα τα οποία είναι τα εξής:

- Το υλικό που συγκεντρώνεται μπορεί να μεροληπτεί διότι συλλέγεται από τις διαπροσωπικές σχέσεις που αναπτύσσουν τα άτομα-μέλη του χώρου που μελετάται.
- Η εξωτερική εγκυρότητα είναι περιορισμένη.
- Η εσωτερική εγκυρότητα της μεθόδου είναι πολλές φορές δύσκολη, καθώς θα πρέπει να συνδυαστεί με άλλο μεθοδολογικό εργαλείο για να ελεχθεί η εγκυρότητα των δεδομένων (Πηγιάκη,1988).

Όσον αφορά τα μειονεκτήματα, όλα μπορούν να αναιρεθούν αν η συγκεκριμένη μέθοδος χρησιμοποιηθεί σε συνδυασμό με κάποια άλλη, έτσι ώστε να τριγωνοποιηθούν τα ερευνητικά εγχειρήματα.

6.7.4. Τέταρτη φάση της έρευνας

Η τέταρτη φάση αφορά τα παιδιά και τις δικές τους εμπειρίες και καταγραφές. Το *Δέντρο της Ζωής* χωρίζεται σε τέσσερις μεγάλες φάσεις, όπου χρειάστηκαν δύο εβδομάδες για να ολοκληρωθεί η διαδικασία. Τα παιδιά διασκέδασαν όπως φάνηκε διότι υπήρξε συνταίριασμα ζωγραφικής, γραφής και λεκτικής αφήγησης θετικών και αρνητικών εμπειριών. Επίσης από όλα αυτά δεν θα μπορούσε να έλειπε το τραγούδι, το οποίο έδωσε μια πιο ευχάριστη νότα στην όλη διαδικασία. Τα παιδιά είχαν επίσης την δυνατότητα να μιλήσουν για τα πρόσωπα που τα στηρίζουν και για τα όνειρα που κάνουν.

Ο όρος δέντρο λειτουργεί ως εφαλτήριο ώστε τα παιδιά να μιλήσουν για το περιβάλλον ενώ παράλληλα θα ελευθερώνονται για να μιλήσουν για τον εαυτό τους. Η όλη διαδικασία είναι μια μεγάλη παρομοίωση ανάμεσα στον κύκλο της ζωής των ανθρώπων και των δέντρων. Τα παιδιά καλούνται να ζωγραφίσουν το δικό τους δέντρο όπως εκείνα θέλουν και έπειτα καλούνται κάθε τι που ζωγράφισαν να το συμβολίσουν με συγκεκριμένες πλευρές της ζωής τους.

Συγκεκριμένα οι δύο πρώτες ενότητες «το Δέντρο της ζωής» και έπειτα «το Δάσος της ζωής» οικοδομούν την γνωριμία και την ιστορία του κάθε παιδιού. Για αυτό οι ερωτήσεις αναφέρονται αρχικά στην γνωριμία των υποκειμένων με την ερευνήτρια και έπειτα στις δεξιότητες, δυνατότητες, ελπίδες, συναισθήματα και όνειρα που έχει το κάθε παιδί. Και ενώ το παιδί αναφέρεται σε όλα αυτά που έχει πετύχει ή που θέλει να μιλήσει, μπορεί πιο εύκολα να μεταβεί στο επόμενο στάδιο το οποίο είναι οι δυσκολίες που έχει αντιμετωπίσει.

Στο τρίτο μέρος με τίτλο «όταν έρχονται οι καταιγίδες», τα παιδιά μιλάνε για το συμβάν που τα στεναχωρεί περισσότερο εστιάζοντας όμως στον τρόπο που κατάφεραν να το ξεπεράσουν αλλά και σε περίπτωση που δεν το έχουν ξεπεράσει αναφερόμαστε σε ποιο γεγονός υπάρχει κώλυμα και προσπαθούμε μαζί να βρούμε μια λύση.

Ο σκοπός του τέταρτου μέρους «Πιστοποιητικά και τραγούδια» είναι μια επιβράβευση του ερευνητή στα παιδιά ώστε να νοιώσουν και εκείνα υπερήφανα για αυτό που έκαναν, αλλά και ένα όμορφο γράμμα με τις σκέψεις των παιδιών απέναντι στο άτομο που τα βοήθησε.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

Η δομή και η λειτουργία των δύο οικογενειών στη βάση του γενεογράμματος

7.1. Εισαγωγή

Στο παρόν κεφάλαιο αναφέρονται τα βιογραφικά και διαγενιακά προφίλ των τεσσάρων γονέων με βάση την ημι-δομημένη κλινική συνέντευξη που πραγματοποιήθηκε σε κάθε μέλος ξεχωριστά. Ο λόγος που χρησιμοποιείται το παρόν εργαλείο είναι για να συλλέξουμε πληροφορίες για το κάθε μέλος ξεχωριστά, όσον αφορά τις σχέσεις τους με τα άλλα άτομα και στοιχεία που αφορούν τις σκέψεις και τα συναισθήματα των ίδιων απέναντι στους άλλους. Αρχικά ξεκινάει με γενικές βιογραφικές ερωτήσεις και κατόπιν εστιάζει σε ποιο εις βάθος ζητήματα. Πολλοί ερευνητές συνδυάζουν το γενεόγραμμα με την θεωρία και πρακτική του Bowen, όσον αφορά τα τρίγωνα μέσα στην οικογένεια και την διαφοροποίηση του εαυτού μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο.

Η δημιουργία του γενεογράμματος βασίζεται σε τρία επίπεδα, το πρώτο επίπεδο αφορά την χαρτογράφηση της οικογενειακής δομής, το δεύτερο την καταγραφή των πληροφοριών για την οικογένεια και το τρίτο επίπεδο αφορά την σκιαγράφηση των σχέσεων μέσα στην οικογένεια.

Όσον αφορά το πρώτο επίπεδο αναφέρονται δημογραφικά στοιχεία όπως ηλικίες, ημερομηνίες γέννησης, θανάτου, περιοχές, επαγγέλματα καθώς και η εκπαίδευση. Έπειτα υπάρχουν ερωτήσεις που αναφέρονται στην λειτουργικότητα της οικογένειας (ιατρική, συναισθηματική και συμπεριφορική λειτουργικότητα). Έπειτα αναφέρονται σοβαρά και κρίσιμα οικογενειακά γεγονότα (όπως μεταβατικά στάδια, αλλαγές σε σχέσεις, μετανάστευση, επιτυχίες, απώλειες)(Γκόλντρικ&Γκέρσον, 1999).

Η διαδικασία συλλογής πληροφοριών μπορεί να ειδωθεί ως ένα πλαίσιο που απλώνεται σε όλο και μεγαλύτερους κύκλους, ώστε να πιάσει σχετική εικόνα με την οικογένεια και το πλαίσιο της. Το συγκεκριμένο πλαίσιο απλώνεται προς πολλές κατευθύνσεις, αρχικά μπορεί να δείξει πως από το παρουσιαζόμενο πρόβλημα μπορεί να πάει σε ένα ευρύτερο πλαίσιο του προβλήματος. Και έπειτα από το άμεσο οικογενειακό περιβάλλον μπορεί να μπλεχτεί με το ευρύτερο πλαίσιο της οικογένειας και των κοινωνικών συστημάτων.

Παράλληλα μπορεί να φέρει στην επιφάνεια το ιστορικό από παλαιά οικογενειακά συμβάντα που επηρεάζουν ένα τωρινό πρόβλημα. Αυτό συνεπάγεται πως από την συζήτηση για εύκολα και ευχάριστα ζητήματα μπορεί να καταλήξει η συζήτηση σε ζητήματα που σχετίζονται με χρόνιο άγχος και τραύματα του παρελθόντος που δεν έχουν ξεπεραστεί στο παρόν.

Από φανερά λοιπόν γεγονότα και δεδομένα μπορεί να οδηγηθούν σε κρίσεις για την λειτουργικότητα και τις σχέσεις και σε υποθέσεις για σταθερά οικογενειακά σχήματα(Γκόλντρικ&Γκέρσον, 1999).

Όλα αυτά που ειπώθηκαν παραπάνω σε μορφή θεωρίας, στην συνέχεια φαίνονται αναλυτικά στην πράξη για τους τέσσερις γονείς. Είναι σημαντικό να αναλυθούν όλα αυτά διότι εξετάζονται και τα συναισθηματικά συμπλέγματα που έχουν δημιουργήσει τα μέλη μεταξύ τους τόσο τα ευχάριστα όσο και τα δυσάρεστα.

7.2.Ψυχολογικό προφίλ της οικογένειας της Ανθούλας με βάση το γενεόγραμμα.: Τα αποτελέσματα σε σχέση με το γενεόγραμμα

Στο παρόν υποκέφαλαιο γίνεται αναφορά στα αποτελέσματα που προέκυψαν από την ανάλυση του γενεογράμματος των δύο οικογενειών. Δίνεται έμφαση σε γενικές ερωτήσεις και έπειτα σε ερωτήσεις που αφορούν τις σχέσεις μεταξύ των μελών. Ο κάθε γονιός απαντάει ξεχωριστά και αναφέρεται στο οικογενειακό της δέντρο, τόσο όσον αφορά το παρελθόν, όσο και στο παρόν. Βέβαια αναφορά γίνεται και στο μέλλον, ποιες είναι οι μελλοντικές προσδοκίες και επιθυμίες της ίδιας και της οικογένειας της. Ο λόγος που επιδιώκεται μία τέτοια ανάλυση είναι για να εμβαθύνουμε στην ψυχοσύνθεση της μητέρας και των παιδιών. Τα παιδιά σε τόσο μικρές ηλικίες επηρεάζονται συναισθηματικά και γνωστικά από τις οικογένειες τους. Η σκιαγράφηση του ψυχολογικού και βιολογικού προφίλ των γονέων αρχικά δίνει πληροφορίες για την γενικότερη εικόνα της οικογένειας με τον στενότερο κύκλο και στην συνέχεια με τον ευρύτερο κύκλο. Στο αμέσως επόμενο υποκεφάλαιο δίνονται πληροφορίες για την εξέλιξη της ζωής της μητέρας και έπειτα του πατέρα.

7.2.1. Καταγραφή των βασικών πληροφοριών από τη ζωή της μητέρας – Ανθούλας

1972: γέννηση Αντώνη (αδερφός)
1973: γέννηση Ανθούλας
1975: γέννηση Μαρίας (αδερφή)
1979: γέννηση Κυριακής (γεννήθηκε άρρωστο)
1988: πηγαίνουν από την Κω στην Αθήνα
1989: γνωρίζει τον άνδρα της
1990: αρραβωνιάζεται
1991: μένει έγκυος δίδυμα, παντρεύεται
1996: μετακομίζει με την οικογένεια της στο πατρικό της
1998: πεθαίνει η άρρωστη αδερφή της- η γιαγιά της
1999: πεθαίνει ο πεθερός της
2000: κάνει το τρίτο της παιδί
2000- 2007: πηγαινοέρχεται Κω- Κρήτη
2008: κάνει τέταρτο παιδί
2011: μετακομίζει στην Κρήτη μόνιμα
2012: φεύγουν τα δίδυμα παιδιά της για σπουδές

Η παραπάνω χρονολογική σειρά παρουσιάζει με συντομία την εξέλιξη των καταστάσεων της ζωής της μητέρας. Η Ανθούλα κατάγεται από μια πολύτεκνη οικογένεια, όπου πέρασε πολύ δύσκολα χρόνια, αν και είχε καταγωγή από την Κρήτη δεν είχε ζήσει εκεί. Η οικογένεια μαζί με την μητέρα της μαμάς της (η γιαγιά της δηλαδή) έφυγαν μαζί για την Κω, εκεί διορίστηκε ο πατέρας της ως αστυνομικός. Είχαν δυνατότητες να ξαναγυρίσουν στην Κρήτη αλλά δεν το ήθελε κανένας τους, ιδιαίτερα όταν γεννήθηκε η μικρότερη αδερφή της μητέρας τα προβλήματα στο σπίτι μεγεθυνθήκαν και προτίμησαν να πηγαινοέρχονται Αθήνα, για τις απαραίτητες εξετάσεις που έπρεπε να κάνει. Η μητέρα της Ανθούλας ήθελε πολύ τα παιδιά της να σπουδάσουν και να μορφωθούν. Όταν δεν πέρασε ο πρώτος αδερφός στην σχολή τον έστειλε στην Κρήτη με τις δύο μικρότερες αδερφές του για να κάνουν τα λεγόμενα μεταλυκειακά. Με τον όρο μεταλυκειακά εννοούμε τα φροντιστήρια που πήγαιναν τα παιδιά για να περάσουν σε κάποια σχολή, αυτά όμως γίνονταν μετά το τέλος του λυκείου, απλά η μητέρα θεώρησε πως είναι προτιμότερο να πάνε όλα μαζί τα

αδερφάκια για να κάνουν παρέα το ένα του άλλου. Στην περίοδο που η μητέρα πήγαινε στα μαθήματα αυτά, γνώρισε τον άντρα της, ο οποίος κατάγονταν όπως και εκείνη από την Κρήτη, εκείνος δούλευε ως ηλεκτρολόγος και παράλληλα σερβιτόρος τους καλοκαιρινούς μήνες στα ξενοδοχεία.

Πολύ σύντομα μέσα από μια κοινή παρέα γνωρίστηκαν και τα έφτιαξαν, τον επόμενο χρόνο εκείνος έκανε τα χαρτιά στην αστυνομία, και τον πήραν. Οδιορισμός του ήρθε στην Κω, αποφάσισαν να πάνε μαζί, εκείνη στην αρχή χάρηκε γιατί θα ξαναγύριζε στο νησί που μεγάλωσε, αλλά για να μείνουν εκεί έπρεπε πρώτα να την ζητήσει από τους γονείς της. Έτσι και έγινε, πρώτα την ζήτησε, αλλά επειδή τα οικονομικά τους δεν ήταν καλά, αποφάσισαν για αρχή να μείνουν εκεί μαζί τους και όταν θα έφτιαχναν τα οικονομικά τους θα μετακόμιζαν.

Γεγονός που δεν έγινε ποτέ, όχι επειδή δεν ήταν καλά τα οικονομικά τους αλλά επειδή βολεύτηκαν, άλλωστε ο πατέρας ότι έβγαζε τα έστελνε στους γονείς του. Όσο περνούσε ο καιρός δεν δένονταν μεταξύ τους το ζευγάρι αλλά το χάσμα μεγάλωνε. Εκείνος δούλευε σε δύο δουλειές, ως αστυνομικός αλλά και ως σερβιτόρος, εκείνη ήταν με την μητέρα της στο σπίτι και μεγάλωναν τα δύο μωρά καθώς και την άρρωστη αδερφή της. Στο σπίτι πλέον ζούσαν οι γονείς της μητέρας, η γιαγιά της, ο άντρας της και τα δύο παιδιά. Ενώ πέρασε ως δασκάλα, στην αρχή είπε πως θα το προσπαθούσε αλλά στην πορεία άλλαξε γνώμη και δεν πήγε ούτε καν να γραφτεί. Είχε περάσει στην ακαδημία στην Αθήνα, αλλά μετά έβρισκε όλο προφάσεις για να μην πηγαίνει, θεωρούσε πως δεν υπήρχε λόγος να δουλέψει, όλοι την παρότρυναν να ξεχάσει αυτό το επάγγελμα και να εστιάσει στα παιδιά της.

Τα χρόνια περνούσαν και εκείνη όλο και ποιο πολύ δενόταν με την οικογένεια της, δεν πήγαινε βόλτες με τον άντρα της, δεν πρόσεχε τον εαυτό της, την ένοιαζε μόνο να μεγαλώσει σωστά τα παιδιά της. Κάποιους μήνες το χειμώνα κατέβαιναν στην Κρήτη για να μαζέψουν τις ελιές, και να δουν τους γονείς του άντρα της. Έτσι πέρασαν δέκα χρόνια.

Τα πράγματα χειροτέρεψαν όταν πέθανε η αδερφή της και η γιαγιά της, η μητέρα της έπεσε σε βαριά κατάθλιψη, ο πατέρας της άρχισε να πίνει πολύ, ο άντρας της δεν έδινε καμία σημασία και υποστήριξη σε εκείνη. Η μητέρα όλο και κλεινόταν στον εαυτό της, ώσπου ένα χρόνο αργότερα, αρρώστησε ο πατέρας του, και ο Νίκος πήρε απόσπαση για κάποιους μήνες στην Κρήτη. Εκείνη έμεινε στην Κω, για να υποστηρίξει τους γονείς της, μέχρι που ο πατέρας του άντρα της πέθανε. Η μητέρα στεναχωρήθηκε πάρα πολύ γιατί όπως λέει η ίδια, έφυγε το στήριγμα της και πλέον θα άλλαζε ριζικά η ζωή τους. Έτσι και έγινε, ο πατέρας ζήτησε από την μητέρα να μετακομίσουν στην Κρήτη, στο χωριό όπου ήταν η μάνα του, και η αδερφή του που μόλις είχε χωρίσει από τον αρραβωνιαστικό της.

Εκείνη δεν είχε επιλογές, άφησε τους γονείς της μόνους και πήγε στο χωριό με την πεθερά και την αδερφή, που δεν την ήθελαν. Ο πατέρας άρχισε να γίνεται νευρικός και βίαιος, η δουλειά του ήταν στο Ηράκλειο, με αποτέλεσμα κάποιες μέρες έμενε εκεί σε μια γκαρσονιέρα, ενώ στο σπίτι στο χωριό έμενε η αδερφή του, η μητέρα του, η γυναίκα και τα δύο παιδιά του. Πλέον έπρεπε να τους φροντίζει όλους, εκείνος ένοιωθε πως το φορτίο ήταν πολύ για αυτόν. Η μητέρα του πατέρα, πάθαινε πολύ συχνά σύνδρομο πανικού, η αδερφή του ένοιωθε αποτυχημένη, αφού έχασε δουλειά, πατέρα, και αρραβωνιαστικό, ενώ η μητέρα έπρεπε να παλέψει για να τους στηρίξει όλους.

Στο σπίτι για τα επόμενα δύο χρόνια, δεν άνοιξε η τηλεόραση, δεν έβλεπαν καθρέφτη και έπιπλα αφού όλα ήταν σκεπασμένα με μαύρα πανιά. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει «*όλα μαύρα κυριολεκτικά και μεταφορικά, διότι δεν μπορείς να εξηγήσεις σε εφτά χρονών παιδιά γιατί παντού στο σπίτι υπάρχουν μαύρα πανιά και πως δεν πρέπει να βγαίνουν από το σπίτι παρά μόνο για τα βασικά π.χ. σχολείο.. Τα*

παιδιά μου είχαν μάθει να κάνουν ησυχία και να μην μιλάνε, γιατί ενοχλούνταν η γιαγιά και η θεία τους».

Η μητέρα βίωνε μια δύσκολη καθημερινότητα, έπρεπε να φροντίζει το πατρικό του άνδρα της, ήταν η μόνη που έκανε δουλειές, που μαγείρευε και παρόλα αυτά έπρεπε να ανέχεται τις προσβολές της πεθεράς της, που ποτέ δεν την συμπάθησε και δεν άλλαξε στάση απέναντι της, απλά όλα ήταν καλύτερα όταν ζούσε ο πεθερός, διότι ήταν ο μόνος που την υποστήριζε.

Ηπεθερά της, ήταν μια γυναίκα δύστροπη, περίεργη, δεν την συμπάθησε ποτέ την νύφη της, διότι θεωρούσε πως της πήρε μακριά τον γιο της, και κυρίως το πρόβλημα δημιουργήθηκε αφού πρώτα παντρεύτηκε ο γιος και όχι η κόρη. Επίσης ένα άλλο μεγάλο πρόβλημα ήταν το οικονομικό, ο πατέρας έδινε σχεδόν πάντα όλα τα λεφτά που έβγαζε, όμως κάποιες φορές η πεθερά της θεωρούσε πως δεν ήταν αρκετά.

Όσον αφορά την αδερφή του πατέρα, ήταν μια γυναίκα που μένανε μαζί στο Ηράκλειο, εκείνος δούλευε εκείνη σπούδαζε. Μέναμε μαζί, πήγαιναν βόλτες, εκείνη μονάχα διάβαζε και εκείνος έκανε όλα τα υπόλοιπα. Η κοπέλα αυτή δεν είχε σχέση για χρόνια, είχε μάθει να τα έχει όλα μέσω του πατέρα. Όταν μπήκε στην ζωή τους η Ανθούλα, εκείνη έχασε τις ισορροπίες της, πλέον το ενδιαφέρον μοιράστηκε ανάμεσα στις δύο τους. Εκείνη άρχισε να μένει μόνη της τα βράδια και τον αδερφό της τον μοιραζόταν με μια άλλη γυναίκα, την οποία σύμφωνα με ομολογίες της μητέρας, την θεωρούσε κατώτερη, και αμόρφωτη. Επίσης, συμφωνούσε με την μητέρα της για το θέμα προτεραιότητας του γάμου, πρώτα «*το θηλυκό και μετά το αρσενικό».*

Ο Χαράλαμπος, ο πεθερός δηλαδή, ήταν ένας καλός άνθρωπος, που όσο ζούσε προσπαθούσε να κρατήσει τις ισορροπίες. Αγάπαγε την νύφη του, όταν κατέβαινε στο χωριό, εκείνος την πήγαινε βόλτες μαζί με τα παιδιά και δεν δίσταζε να τσακωθεί με την γυναίκα του, για να είναι εκείνη καλά και χαρούμενη.

Τα πράγματα δυσκόλεψαν όταν η Ανθούλα και ο Νίκος έπρεπε να φύγουν από την Κρήτη και να μετακομίσουν στην Κω. Από εκεί και έπειτα ξεκίνησε ένας γολγοθάς για το ζευγάρι, διότι σχεδόν τους περισσότερους χειμωνιάτικους μήνες έμεναν στην Κρήτη για τις ελιές, και το καλοκαίρι στην Κω. Η δυσκολία ήταν αισθητή και στα δύο πρώτα παιδιά, τα οποία περνούσαν δύο μήνες από κάθε σχολικό έτος σε έναν άλλο τόπο.

Τα χρόνια περνούσαν και οι καταστάσεις δεν άλλαζαν, ώσπου άρχισαν οι θάνατοι. Με τον θάνατο του πεθερού της μητέρας, η πεθερά και η αδερφή του Νίκου, σκλήρυναν περισσότερο. Άρχισαν να μην σέβονται καθόλου την μητέρα, να νοιώθουν πως είναι βάρος αυτή και τα παιδιά της σε εκείνους. Ο πατέρας από την άλλη έτρεχε να προλάβει τις ανάγκες όλων και παράλληλα τις δικές του.

Μέσα σε όλα αυτά ήρθε και η τρίτη εγκυμοσύνη, ένα παιδί που δεν ήθελε κανείς, αλλά η μητέρα ήταν ανένδοτη σε μια πιθανή έκτρωση. Το παιδί γεννήθηκε, αλλά επειδή είχε κάποια προβλήματα υγείας, και θα έπρεπε να είναι κάθε βδομάδα στα νοσοκομεία αναγκάστηκε ο πατέρας να πάρει την απόφαση να μείνουν στην πόλη. Για την μητέρα όλα άλλαξαν διότι έμεινε στο σπίτι πλέον για πρώτη φορά, εκείνη και τα παιδιά της. Ο πατέρας συνέχιζε κανονικά τα δρομολόγια για το χωριό, τις μισές μέρες εκεί με την μάνα και αδερφή του και τις υπόλοιπες με την γυναίκα και τα παιδιά του. Η μητέρα ήταν ήρεμη διότι πλέον δεν είχε να φροντίζει καθημερινώς κανέναν άλλον εκτός από τα παιδιά της. Βέβαια, τα περισσότερα σαββατοκύριακα πήγαιναν στο χωριό αλλά ήταν πλέον αλλού η βάση τους.

Από ομολογίες της μητέρας, φαίνεται πως και τα παιδιά ηρέμησαν με την καθημερινότητα της πόλης, καθώς άρχισαν να μεγαλώνουν και οι δραστηριότητες τους, πήγαιναν για παράδειγμα στο χορό (κρητικά), και στην κολύμβηση. Η μητέρα πίστευε πολύ στην άσκηση του μυαλού αλλά και του σώματος, για αυτό λοιπόν ήθελε τα παιδιά της να εξασκούν και τα δυο.

Όσον αφορά την Κω, δεν κατάφεραν ποτέ να ξαναπάνε, γεγονός που στοίχιζε πολύ στην μητέρα, αλλά δεν γινόταν αλλιώς. Μετά από δύο χρόνια, όταν ο πατέρας της πήρε σύνταξη, έφυγαν από την Κω και κατέβηκαν και εκείνοι στην Κρήτη, σε ένα άλλο χωριό. Αυτό θεώρησαν πως θα ήταν καλύτερο για όλους, διότι η μάνα θα ηρεμούσε και ίσως ο πόνος από την απώλεια του παιδιού της θα απαλύνονταν, διότι ο καιρός περνούσε και εκείνη δεν μπορούσε να το ξεπεράσει. Το ίδιο ισχύει και για τον πατέρα της, ο οποίος δεν σταμάτησε το αλκοόλ και μάλιστα απευθύνθηκε σε ψυχολόγο, ο οποίος του σύστησε να αλλάξει τις παραστάσεις της καθημερινότητας του. Έτσι βγήκαν διπλά κερδισμένοι οι δύο γονείς, αφού θα μετακόμιζαν στην Κρήτη, άρα θα ήταν κοντά στην Ανθούλα και παράλληλα θα ξαναγυρνούσαν στις ρίζες του προπάππου, όπου είχε ένα σπίτι και αμπέλια.

Όταν μετακόμισαν στο χωριό, άρχισαν να έχουν πάλι επαφές με την μητέρα, αλλά κάτι σαν να είχε σπάσει μεταξύ τους, και ένας από τους λόγους ήταν και η συμπεριφορά του πατέρα. Εκείνος πλέον σταμάτησε να είναι γλυκός και τρυφερός, αλλά είχε γίνει νευρικός και υβριστικός απέναντι σε όλους. Ενώ λοιπόν είχε μείνει μαζί με τους γονείς της μητέρας, όταν ήρθαν Κρήτη άρχισε να τους μιλάει άσχημα, να δημιουργεί φασαρίες, χωρίς να τον νοιάζει που είναι μπροστά τα παιδιά. Η μητέρα έφτασε σε τέτοιο σημείο, όπου θεωρούσε καλύτερο να μην πηγαίνουν, για να μην δημιουργούνται λογομαχίες ή γενικότερα φασαρίες.

Βέβαια η μητέρα δεν είχε άλλο τρόπο να πάει να τους δει διότι ενώ ήξερε να οδηγεί, αφού είχε πάρει το δίπλωμα οδήγησης, δεν την άφησε ποτέ να οδηγήσει ο άντρας της, και αυτός άλλωστε ήταν ένας λόγος που δεν μπορούσε να πάει μόνη της πουθενά.

Ξαναγυρίζοντας στην υπόθεση γονείς και πεθερικά της Ανθούλας, η κατάσταση κυλούσε σαν περαστικοί ήταν στο χωριό της ενώ σαν κανονικά μέλη στο δικό του χωριό. Τα παιδιά μεγάλωναν και η μητέρα έκανε απλά υπομονή, όταν ο πατέρας φώναζε κανένας δεν του αντιμιλούσε και όλοι έκαναν αυτό που πρόσταζε..

Με τον ερχομό του τέταρτου παιδιού, η κατάσταση έγινε ακόμα ποιο σκληρή. Η μητέρα γνωρίζοντας τις αντιδράσεις του άνδρα της, αποφάσισε να το κρύψει αρχικά, ώστε να περάσει το πρώτο ουσιαστικό τρίμηνο της εγκυμοσύνης και να μην την αναγκάσει να αποβάλλει. Εκείνος με το να απουσιάζει τόσες μέρες από το σπίτι και όταν ήταν εκεί να μην δίνει την δέουσα σημασία δεν τον κατάλαβε, τα δίδυμα ήταν εκείνα που κατάλαβαν για την κύηση.

Καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη της υπόθεσης, έπαιξε η αδερφή της μητέρας, η οποία είχε μάθει από την αρχή για την κύηση. Μαζί αποφάσισαν πως θα προσπαθήσουν να το κρύψουν από τον σύζυγο, αφού το θεωρούσαν την καλύτερη δυνατή λύση. Η αδερφή της μητέρας, είναι γιατρός στο επάγγελμα και ανύπαντρη στην προσωπική της ζωή, ποτέ δεν έφτιαξε δική της οικογένεια, αγαπούσε λοιπόν την Ανθούλα και τα παιδιά της όσο τίποτα άλλο. Φρόντιζε για αυτά, και δεν δεχόταν να είναι στεναχωρημένη η αδερφή της. Πήγαιναν μαζί στη γυναικολόγο, της έδινε χρήματα για να καλύψει τις οποιαδήποτε ανάγκες της ίδιας και των παιδιών της.

Όταν έφθασε στο τέταρτο μήνα, αποφάσισε να μιλήσει στο πατέρα, η αντίδραση του ήταν η αναμενόμενη, να κάνει έκτρωση. Την επόμενη μέρα που πήγαν στον γιατρό εκείνος τους είπε πως δεν γινόταν διότι ήταν σε προχωρημένο στάδιο, εκείνος νευρίασε πολύ γιατί κατάλαβε πως θα ξαναγίνει γονιός, ενώ δεν ήθελε, για εκείνον και το ένα παιδί ήταν αρκετό. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η μητέρα *«μετά που φύγαμε από τον γιατρό ήθελε να πάμε στο χωριό να το πει στη μάνα του, έτσι και έγινε, στο δρόμο όμως είχε μια λακκούβα εκείνος επίτηδες επιτάχυνε και πέσαμε στην λακκούβα, η οποία όλως κατά τύχη ήταν στην δική μου πλευρά, τότε άρχισα να αιμορραγώ, κατέβηκα από το αμάξι, τα παιδιά έτρεχαν πίσω μου και εκείνοςφώναζε να μπούμε μέσα πάλι στο*

αυτοκίνητο. Με πήγε στο κέντρο υγείας του χωριού και είδαμε πως δεν ήταν τίποτα, πως ευτυχώς δεν έπαθα αποκόλληση».

Την ίδια εβδομάδα με αυτό το συμβάν, η Μαρία τηλεφώνησε στην Ανθούλα για να δει τι κάνει, όταν το έμαθε νευρίασε πολύ και πήγε από το σπίτι να πάρει την μητέρα και τα παιδιά, όμως ένα τηλεφώνημα τα άλλαξε όλα. Ήταν η Κατερίνα, η αδερφή του πατέρα, η οποία της ζήτησε να συναντηθούν για ένα πολύ σοβαρό ζήτημα. Η Κατερίνα είχε καρκίνο του μαστού, και ήθελε ψυχολογική υποστήριξη για το πώς θα το πει στον αδερφό της. Οι δύο θείες πήγαν στο σπίτι, κλείδωσαν τα παιδιά στο δωμάτιο και μετά άρχισε μια κουβέντα μεγάλης διάρκειας ανάμεσα στους τέσσερις τους. Όλοι έμαθαν τα πάντα, και το αποτέλεσμα ήταν να νοικιάσει το σπίτι ακριβώς δίπλα στο δικό τους, για να κοιμάται εκεί και όλη μέρα να είναι μαζί στο σπίτι, η μητέρα και η αδερφή του άντρα της.

Και η ιστορία επαναλαμβάνεται όπως έχει, πάλι όλοι μαζί στο σπίτι, με την μόνη εξαίρεση πως η πεθερά της μητέρας δεν έμαθε για τον καρκίνο της κόρης, η μητέρα πήρε για ακόμα μια φορά το βάρος πάνω της. Ο καιρός πέρασε γρήγορα, οι δύο γυναίκες πηγαινοέρχονταν στο νοσοκομείο για διαφορετικούς λόγους. Οι δύο γονείς, και οι δύο θείες δέθηκαν πολύ με αυτά τα δύο γεγονότα, και από εκεί και έπειτα περνούσαν ώρες ολόκληρες μαζί, συνεδριάζοντας για το μέλλον. Η μητέρα γέννησε τον Μάριο στο ένα νοσοκομείο της πόλης μαζί με την βοήθεια της αδερφής της και η συννυφάδα της με τον αδερφό- πατέρα ήταν στο νοσοκομείο και έκαναν την τελική εγχείριση.

Τα δύο επόμενα χρόνια κύλησαν με αυτόν τον τρόπο, έπειτα η Κατερίνα έγινε καλά, και αποφάσισε να φύγει από το σπίτι και να ξαναγυρίσει στο χωριό. Η μητέρα ήταν και πάλι ελεύθερη να συνεχίσει την ζωή της με τα παιδιά της και τον άντρα της, η πεθερά έμαθε μόνο για το χαρμόσυνο γεγονός, την ύπαρξη ενός καινούριου παιδιού.

Όμως ο καιρός περνούσε και ο Μάριος, όπως και τα άλλα αδέρφια μεγάλωναν αλλά εκείνο δεν μπορούσε να μιλήσει. Αμέσως θεία και πεθερά άρχισαν να κατηγορούν το παιδί και την μητέρα, ότι είναι προβληματικό. Η μητέρα αγχώθηκε και πίεζε το παιδί να μιλήσει, όμως εκείνο τίποτα μόνο κραυγές, και μικρές λέξεις. Ο πατέρας άρχισε να χτυπάει τα παιδιά, τα μεγαλύτερα για να κάθονται φρόνιμα και τον μικρότερο για να μιλήσει.

Στο νήπιο έκρινε η δασκάλα πως πρέπει να επισκεφτούν κάποιον ειδικό, και αυτός δεν θα μπορούσε να είναι άλλος από τον λογοθεραπευτή. Εκεί πάλι η θεία η Μαρία άρχισε να πληρώνει τις συνεδρίες του παιδιού, διότι για τον πατέρα ήταν ξοφλημένη η υπόθεση, το παιδί έλεγε χαρακτηριστικά ήταν «ξοφλημένο». Όμως έκανε λάθος, διότι το παιδί μίλησε, και μάλιστα σε ένα χρόνο μέσα έχει βελτιωθεί αισθητά. Η αδερφή της μητέρας, μαζί με την ίδια πήγαν στους καλύτερους γιατρούς ακόμα και στην Αθήνα πήγαν για να δουν πως θα βελτιωθεί η κατάσταση. Και ευτυχώς όλα πήγαν καλά, τώρα το παιδί πηγαίνει Τετάρτη δημοτικού, δεν είναι τόσο αναπτυγμένο λεξιλογικά όσο τα άλλα παιδιά, αλλά συνεχίζει κανονικά τις συνεδρίες και υπάρχει βελτίωση. Η λογοθεραπεύτρια ελπίζει πως μέχρι το τέλος του σχολικού χρόνου, το παιδί θα μιλάει κανονικά, σαν τα άλλα παιδιά. Γεγονός που χαροποίησε ιδιαίτερα την μητέρα και την θεία, όσον αφορά τον πατέρα, την άλλη θεία και την πεθερά δεν έδιναν ποτέ καμία ιδιαίτερη σημασία στο παιδί, ούτε ενδιαφέρθηκαν να δουν πως πηγαίνει με την πρόοδο του.

Στην παρούσα φάση, η οικογένεια συνεχίζει σε αυτούς τους ρυθμούς, με έναν πατέρα απών, και την αδερφή της να στέκεται στα παιδιά σαν να είναι δικά της. Τα δύο δίδυμα έφυγαν για σπουδές στο Ρέθυμνο, στο τμήμα του οικονομικού και τα δύο μικρότερα πάνε στο σχολείο, το ένα έκτη και το άλλο τετάρτη δημοτικού. Η μητέρα έχει ως στόχο της να είναι καλά τα παιδιά, να σπουδάσουν και τα δύο μικρότερα παιδιά

της, για αυτό πολλές φορές τα διαβάζει και τους μιλάει για τα χαμένα όνειρα της και πως εκείνα μπορούν και πρέπει να τα κάνουν πραγματικότητα.

Ο πατέρας δε, δουλεύει στο δημόσιο και ασχολείται με τα γεωργικά, βέβαια τις περισσότερες φορές παίρνει και την μητέρα μαζί. Στην παρούσα φάση, τα ερωτήματα που τίθενται να απαντηθούν μέσα από την πολυμεθολογική προσέγγιση είναι αν όντως όλα αυτά που έχει αναφέρει η μητέρα ισχύουν, ποια είναι η θέση των παιδιών μέσα σε αυτήν την κατάσταση και πόσο τα επηρεάζει μια τέτοια κατάσταση την οικογενειακή γαλήνη. Επίσης θέλουμε να δούμε ποια είναι η γνώμη του πατέρα σε όλα αυτά και οι τρόποι που αυτορυθμίζεται μέσα σε δύο οικογένειες. Βέβαια, αυτό που θα ήθελε να δει ο ερευνητής εκτός από όλα αυτά είναι ποιος άραγε είναι ο ρόλος του πατέρα, είναι μόνο του κουβαλητή ή μήπως ενός ανθρώπου που ακόμα δεν έχει απογαλακτιστεί από την δική του οικογένεια. Η μητέρα έχει μπει στην διαδικασία να κατανοήσει και να προσπαθήσει να διαχειριστεί τις καταστάσεις ή μήπως είναι έρμαιο των περιστάσεων. Όλα αυτά τα ερωτήματα θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στην παρούσα εργασία.

7.2.2. Καταγραφή βασικών οικογενειακών πληροφοριών

Οι γονείς της Ανθούλας ονομάζονται Στέλιος (1947) και Άννα (1940). Για πολλά χρόνια ζούσαν στην Κω, ενώ και οι δύο κατάγονταν από το ίδιο χωριό στην Κρήτη. Ο λόγος που έζησαν σχεδόν μια ζωή στον ίδιο τόπο ήταν ο διορισμός του Στέλιου ως χωροφύλακας στην περιοχή, ο όρος χωροφύλακας χρησιμοποιούνταν στο παρελθόν και στην πορεία αντικαταστάθηκε από τον όρο αστυνομικός. Τους δόθηκαν πολλές ευκαιρίες να φύγουν από το νησί αλλά δεν το επιθυμούσαν, στο τόπο αυτό είχαν μια ήρεμη ζωή, ιδιαίτερα η μητέρα Άννα από την στιγμή που μετακόμισε και η μητέρα της εκεί μετά το θάνατο του δικού της πατέρα εκείνη είχε μια παρέα και μια συντροφιά τόσο για τις δουλειές όσο και για να συζητήσει.

Ο πατέρας Στέλιος πήγε μέχρι την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, την οποία δεν κατάφερε να την τελειώσει διότι ο δικός του πατέρας θεωρούσε πως έπρεπε να ασχοληθεί με τα πρόβατα και τα χωράφια που είχαν. Εκείνος άφησε το σχολείο και έγινε αρχικά βοσκός, όμως δυστυχώς μια ξαφνική αρρώστια ήταν η αιτία να χάσει 500 πρόβατα και την πληγή αυτήν δεν την ξέχασε ποτέ. Απογοητεύτηκε διότι είχε προσπαθήσει πάρα πολύ να μεγαλώσει το κοπάδι, έμενε ολόκληρους μήνες πάνω στα βουνά και ξαφνικά τα έχασε όλα. Άφησε λοιπόν το επάγγελμα αυτό και ασχολήθηκε με τα χωράφια που του είχε δώσει ο πατέρας του, τα οποία είχαν ελιές, όμως η δουλειά του γεωργού- ελαιοπαραγωγού δεν του άρεσε και ένοιωθε πως δεν μπορούσε άλλο υπό την πίεση του πατέρα του, ο οποίος λειτουργούσε ως επιστάτης του.

Ευκαιρία να αλλάξει την τύχη του ήρθε ένα πρωινό όταν γύριζαν στο χωριό άνθρωποι από την παράταξη του ΠΑΣΟΚ και του έταξαν να τον κάνουν χωροφύλακα αν τους ψήφιζαν οικογενειακώς. Οι εκλογές έγιναν, η οικογένεια του στήριξε αυτό το κόμμα, εκείνος χωρίς εξετάσεις ή κάποιο κριτήριο πήγε για ένα χρόνο στην Αθήνα για να βγάλει κάτι σαν σχολή και έπειτα ήρθε ο διορισμός στην Κω. Ο πατέρας του θεώρησε λοιπόν πως είχε έρθει η ώρα να παντρευτεί, έτσι χωρίς την θέληση του, όταν κατέβηκε για να τους δει, τον πήγε το βράδυ να ζητήσουν μια γυναίκα, την Άννα.

Ο πατέρας του Στέλιου, θεώρησε πως ήταν καλή νύφη επειδή είχε προίκα και δεν τον ένοιαζε που ήταν εφτά χρόνια μεγαλύτερη. Ο Στέλιος δεν μπορούσε να αντιδράσει διότι δεν ήθελε να πάει κόντρα στον πατέρα του και έτσι δέχτηκε, αρραβωνιάστηκαν και μέσα σε ένα μήνα παντρεύτηκαν. Έφυγαν λοιπόν μαζί για την Κω, νοίκιασαν ένα σπίτι αρκετά μικρό γιατί είχαν στόχο να αγοράσουν ένα οικόπεδο για να χτίσουν ένα δικό τους σπίτι. Μέσα σε ένα χρόνο έχτισαν το σπίτι με τα λεφτά της Άννας, και μετακόμισαν εκεί. Ο Στέλιος και η Άννα απέκτησαν τέσσερα παιδιά, το ένα σχεδόν

μετά το άλλο, μόνο που δυστυχώς το τελευταίο γεννήθηκε άρρωστο. Πρώτος στην σειρά ήταν ο Αντώνης (1972), ο οποίος είναι φαρμακοποιός, είναι παντρεμένος και έχει τέσσερα παιδιά, τρία αγόρια και ένα κορίτσι. Μένει στην Κρήτη, στο χωριό το οποίο αργότερα οι γονείς της μητέρας μετακόμισαν, και η αιτία ήταν εκείνος.

Ήθελαν να είναι κοντά του μιας και του είχαν αδυναμία. Ο Αντώνης ως το μοναδικό αγόρι και ως πρωτότοκος γιος στην οικογένεια, αποτέλεσε την αδυναμία της οικογένεια και πάντα όλα τα βλέμματα ήταν στραμμένα πάνω του. Όλοι δούλευαν για να του προσφέρουν όσα περισσότερα γινόταν, ποιο συγκεκριμένα όταν άνοιξε το φαρμακείο του αγόρασαν τα πάντα και το βοήθησαν στο ξεκίνημα. Τα τέσσερα πρώτα χρόνια, δεν πήγαινε καλά το φαρμακείο και όλη η οικογένεια προσπάθησε πάλι οικονομικά και ηθικά να τον στηρίξει. Εκείνος κάθε φορά ζητούσε όλο και περισσότερα, με αποτέλεσμα ο Νίκος, σύζυγος της Ανθούλας να επαναστατήσει, εκείνη και η αδερφή της έπρεπε να πάρουν μια θέση. Η Ανθούλα αποφάσισε μαζί με τον άντρα της να αποστασιοποιηθούν, ειδικά όταν εκείνος κατάφερε να ορθοποδήσει και έβγαζε περισσότερα από εκείνους, αλλά πάλι ήθελε να έχει χρήματα και την προσοχή όλων, χωρίς να τους προσφέρει τίποτα. Πλέον κρατάνε τυπικές σχέσεις, και δεν είναι μαζί ούτε στις χαρές αλλά ούτε και στις λύπες.

Η Μαρία (1975) γεννήθηκε δύο χρόνια αργότερα, όταν τελείωσε το λύκειο δεν ήθελε να σπουδάσει, και έφυγε στην Αθήνα να ζήσει τον έρωτα της και να απομακρυνθεί από την οικογένεια της. Όμως τα πράγματα δεν πήγαν όπως τα φαντάστηκε, ο αρραβωνιαστικός της, άρχισε να πίνει και να την χτυπά, εκείνη δεν το άντεχε διότι το είχε ξαναζήσει το σενάριο με τον πατέρα της, έτσι ένα πρωινό μάζεψε τα πράγματα της και έφυγε για Κρήτη. Ο λόγος που πήγε Κρήτη ήταν το σπίτι που είχαν οι γονείς της και άνηκε στον προπάππου, είχε σκεφτεί λοιπόν πως με αυτόν τον τρόπο θα γλύτωνε το ενοίκιο, και δεν θα χρειαζόταν να μείνει με τους γονείς της, με τους οποίους προσπαθούσε να κόψει κάθε επαφή.

Η Μαρία αποφασίζει στα είκοσι της πως θέλει να γίνει γιατρός, εναποθέτει όλα της τα όνειρα και τις φιλοδοξίες σε αυτό το επάγγελμα. Δίνει πανελλήνιες και περνάει στην Ιατρική της Κρήτης, έμεινε για πολλά χρόνια στο σπίτι των προγόνων της, μόνη της, ενώ για να μπορέσει να καλύπτει τα έξοδα της, έκανε ιδιαίτερα μαθήματα σε παιδιά. Δεν δέχτηκε ποτέ να πάρει λεφτά από τους γονείς της, και είχε φτάσει σε σημείο για τρία χρόνια, τα τελευταία της φοιτητικής της ζωής, να κάνει δύο δουλειές και παράλληλα να διαβάζει. Στο διάστημα αυτό, παραμέλησε πολύ τον εαυτό της, και κυρίως την προσωπική της ζωή, είχε για παρέα άντρες αλλά ποτέ δεν έκανε κάτι μαζί τους, υπήρχαν άνθρωποι που ενδιαφέρθηκαν αλλά εκείνη δεν έδινε σημασία. Ο στόχος της από τότε μέχρι και σήμερα είναι να είναι μια καλή γιατρός, που όποτε βρίσκει χρόνο πάει ταξίδια στο εσωτερικό αλλά και στο εξωτερικό. Με την Ανθούλα είχαν καλές σχέσεις από μικρές, πάντα στήριζε η μία την άλλη, ενώ με τον αδερφό της δεν προσπάθησε να έρθει ποτέ κοντά. Όταν χρειαζόταν λεφτά του έστελνε αλλά ενώ ζούσαν και τα δύο αδέρφια στο νησί απέφευγαν τις συναντήσεις, οι σχέσεις τους πάντα ήταν απόμακρες, μονάχα στα ζόρικα του τηλεφωνούσε.

Όσον αφορά την ποιο μικρή αδερφή τους, την Κυριακή (1975), ήταν το παραμελημένο παιδί της οικογένειας, γεννήθηκε άρρωστο. Στην αρχή ο πατέρας δεν το ήθελε, διότι το θεωρούσε ντροπή της οικογένειας, μάλιστα έψαχνε ίδρυμα να το κλείσει αφού έβλεπε πως είχε προβλήματα αναπτυξιακά αλλά και υγείας. Η Ανθούλα και η μητέρα της προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να τον μεταπείσουν αλλά εκείνος τίποτα, όσο το έβλεπε τόσο έπινε και φώναζε μέσα στο σπίτι. Η Άννα, η μητέρα της Ανθούλας, ήταν αβοήθητη, το αγαπούσε αλλά ένοιωθε πως δεν μπορούσε να του δώσει πολλά διότι η έγνοια της ήταν κυρίως ο μεγάλος της γιος. Τον ρόλο του πατέρα και της μητέρας τον έπαιξε η προγιαγιά, η οποία αποφάσιζε για όλα. Η Κυριακή δεν πήγε

σχολείο, διότι δεν υπήρχε στήριξη ούτε από το εκπαιδευτικό σύστημα εκείνης της εποχής, ούτε από την οικογένεια.

Η προγιαγιά λειτούργησε και ως δάσκαλός, ότι γνώσεις είχε πάρει από την ζωή, προσπαθούσε να τις μεταλαμπαδεύσει στο παιδί, κυρίως τραγουδάκια, ήθη και έθιμα, δεν μπορούσε να της δείξει τίποτα άλλο, διότι ούτε εκείνη είχε πάει σχολείο. Ο πατέρας αποφάσισε να την κλείσει σε ίδρυμα, και ενώ η προγιαγιά και η Άννα δεν το δεχόντουσαν, εκείνος δεν άλλαζε γνώμη, όμως όταν έφθασε έξω από το ίδρυμα η Κυριακή τον φώναξε «μπαμπά» για πρώτη φορά, την ώρα που ήρθαν οι κυρίες του ιδρύματος να την πάρουν. Εκείνος λύγισε και την ξαναγύρισε σπίτι, από τότε όλοι άλλαξαν απέναντι στο κορίτσι και άρχιζαν να του δείχνουν την αγάπη τους, μόνο που το μικρό αυτό κορίτσι άρχισε να αρρωσταίνει όλο και ποιο συχνά, με αποτέλεσμα να μένει για μέρες και αργότερα για μήνες στο κρεβάτι. Όταν έφυγε από την ζωή, η προγιαγιά πέθανε από κατάθλιψη, δεν άντεχε χωρίς την εγγόνα της στο σπίτι.

Το βαρύ αυτό φορτίο της απώλειας, το πλήρωσε κυρίως η Άννα και η Ανθούλα, όπου έμειναν μόνες τους στο σπίτι και η μια συμπαραστεκόταν στην άλλη. Ο Νίκος (σύζυγος της Ανθούλας) δεν έδειξε ποτέ κάποια ιδιαίτερη συμπάθεια ή αντιπάθεια στην οικογένεια, προσπαθούσε να λείπει όλη μέρα από το σπίτι, ενώ μέρος των χρημάτων που έβγαζε, τα έδινε στους δικούς του γονείς και στην αδερφή του. Όσον αφορά τον πατέρα της Ανθούλας, ήταν και αυτός απών από το σπίτι σχεδόν όλη μέρα, ενώ όταν γύριζε ήταν πάντα μεθυσμένος.

Η Άννα, μητέρα της Ανθούλας, λειτουργούσε στο σπίτι ως η βασική κολώνα που στηρίζει όλο το σπίτι. Από μικρή βέβαια στην ζωή της δεν στάθηκε πολύ τυχερή είχε δύσκολα παιδικά χρόνια, δούλευε στα χωράφια μαζί με τους γονείς της. Δεν πήγε σχολείο διότι οι γονείς της το θεωρούσαν περιττό. Ήταν μοναχοκόρη και συνέχεια της έλεγαν πως όλα θα τα κληρονομήσει και πρέπει να έτοιμη να τα διοικήσει. Οι γονείς της είχαν φτιάξει τρία σπίτια, και είχαν πολλά χωράφια με ελιές και αμπέλια, θεωρούνταν η δεύτερη ποιο πλούσια οικογένεια του χωριού. Τα χρόνια περνούσαν αλλά εκείνη δεν παντρεύονταν, δεν τολμούσε κανείς να τη ζητήσει, όχι επειδή ήταν άσχημη, απεναντίας επειδή ήταν πάρα πολύ όμορφη και πλούσια.

Ο πατέρας της ασχολούνταν και με τα πολιτικά, ήταν στην παράταξη του ΠΑΣΟΚ, ώσπου από κοινούς γνωστούς γνώρισε τον πατέρα του Στέλιου, και οι δύο πατεράδες αποφάσισαν πως τα παιδιά τους έπρεπε να παντρευτούν γιατί θα κάνει καλό στην παράταξη και στις οικονομικές του βλέψεις. Οι γονείς της Ανθούλας, παντρεύτηκαν αλλά δεν ερωτεύτηκαν ποτέ, και από την αρχή είχαν προβλήματα στην σχέση τους, τα οποία όσο περνούσε ο καιρός διογκώνονταν, διότι ήταν δυο διαφορετικοί χαρακτήρες. Ο στόχος της γιαγιάς ήταν να παντρευτεί για να μην μείνει στο ράφι, και να κάνει παιδιά, ενώ ο στόχος του παππού ήταν να γίνει εισοδηματίας και να έχει αρκετά χρήματα. Στην συνέχεια ακολουθεί συνοπτικά η συναισθηματική σύνδεση των υποκειμένων μεταξύ τους μέσα από το διάγραμμα 1:

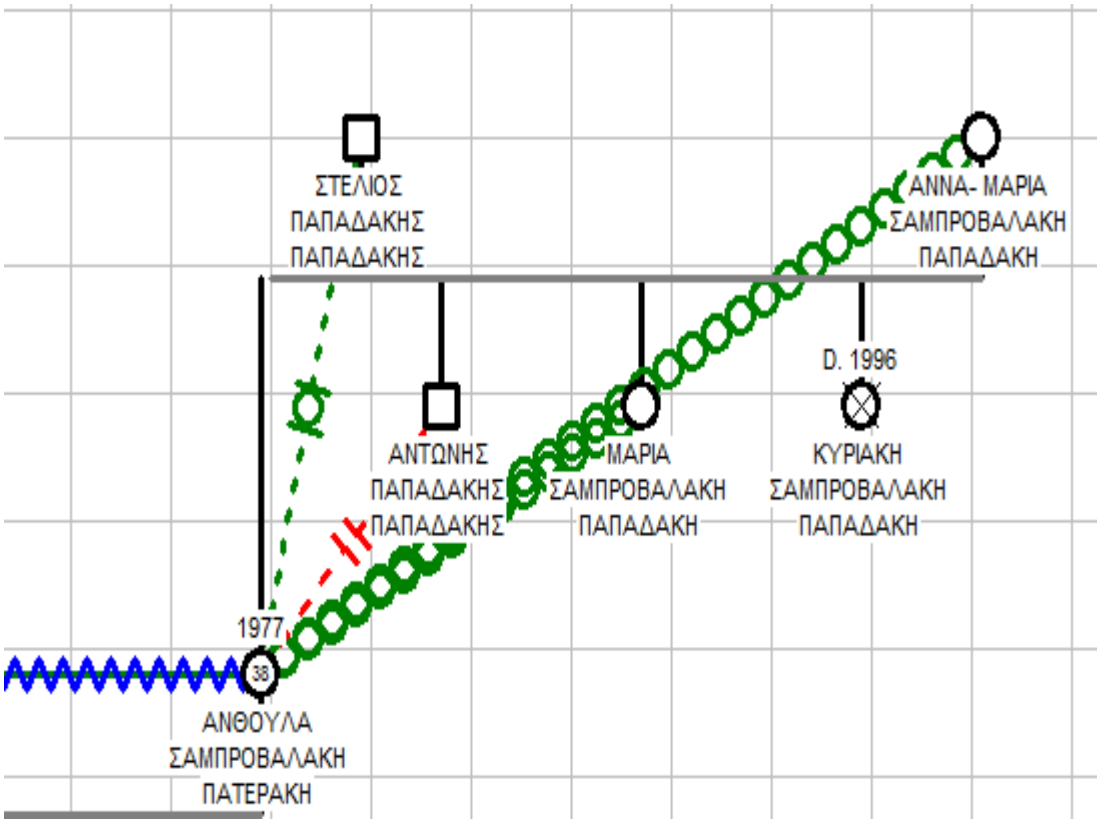

Διάγραμμα 1. Οι βασικές σχέσεις της Ανθούλας με την μητρική της οικογένειας.

7.2.3. Σχέσεις Ανθούλας με μητέρα της

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω η μητέρα της Ανθούλας πέρασε πολύ δύσκολα παιδικά χρόνια, και ουσιαστικά δεν έζησε ανέμελα και ξέγνοιαστα, χαρακτηριστικά αναφέρεται το εξής:

> Τότε έκαναν όλες οι οικογένειες πολλά παιδιά…. απλά τότε έδιναν έτσι τα παιδιά σε όποιον τα ήθελε, από πολύ μικρή λοιπόν την υιοθέτησε η θεία της, η οποία δεν μπορούσε να κάνει παιδιά. Και ενώ θα περίμενε κανείς πως θα την πρόσεχαν και θα την φρόντιζαν δεν έγινε έτσι, μια μικρή σκλάβα ήταν. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερώτηση 3α)

Αυτή η κατάσταση της δημιούργησε πολλά κενά στην επικοινωνία με τους άλλους ανθρώπους. Δεν πήρε αγάπη και δεν ήξερε να δίνει και στους άλλους, ακόμη και αν αυτά ήταν τα παιδιά της, και ποιο συγκεκριμένα στην σχέση της με την Ανθούλα. Ποτέ δεν της χάλασε χατίρι αλλά την έβαζε και εκείνη να κάνει δουλειές ήδη από μικρή ηλικία, μαζί πήγαιναν στα χωράφια και μαζί οι δυο τους έκαναν τις δουλειές του σπιτιού. Άλλωστε δεν είναι τυχαίο που έχασε ένα παιδί της εξαιτίας της σκληρής καθημερινότητας που είχε.

> Οι γεωργικές δουλειές, δεν σταματούσε ποτέ να δουλεύει και έτσι έχασε το παιδί. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερώτηση 3α)

Όλες οι συζητήσεις τους περιστρέφονταν στους άλλους, και κυρίως στον μεγάλο της αδερφό, και έπειτα στην άρρωστη μικρή αδερφή της. Η μια έλεγε στην άλλη, πράγματα που τους απασχολούσαν αλλά δεν έμπαιναν στην διαδικασία να δώσουν

παρηγοριά, απλά προσπαθούσαν να βρουν μια λύση. Η Ανθούλα επιζητούσε την αγάπη της μητέρα της, για αυτό και δεν έφυγε ποτέ από κοντά της, και μόνο που ήταν μαζί αυτό της αρκούσε για να είναι καλά.

> […]Και έπειτα το ότι μικρή δεν πήρα όση αγάπη χρειαζόμουν αυτό με έκανε να γίνω πολλές φορές σκληρή μαζί της, στην πορεία κατάλαβα πως ήταν λάθος. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερώτηση 21)

Άλλωστε και οι δουλειές έβγαιναν ποιο γρήγορα αν ήταν μαζί, η μια ήξερε πώς να συμπληρώνει την άλλη στον τομέα αυτό. Η Ανθούλα ήξερε πως η μητέρα της την αγαπούσε και πως δεν ξέρει τον τρόπο για να της δείξει την αγάπη της, απλά κάποιες φορές στεναχωριόταν που δεν ήταν εκείνη η αδυναμία της.

> […]το μεγαλύτερο αδερφό μου, μιας και ήταν το μοναδικό αγόρι και την άρρωστη αδερφή μου. Τους θεωρούσε ποιο αδύναμους και έδινε όλη της την ενέργεια σε αυτούς τους δύο. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερώτηση 39)

Έκανε προσπάθειες να φύγει μακριά της αλλά στο τέλος πάντα ξαναγύριζε, γιατί την θαύμαζε και της έδινε δύναμη χωρίς να γίνεται αντιληπτό.

> […]παρόλο που δεν έχει μόρφωση, έφτασε μέχρι την Τρίτη δημοτικού, αντιμετωπίζει τα πράγματα από την σωστή οπτική γωνία…. Δεν θα την δεις να νευριάζει για πράγματα ασήμαντα, καθημερινά, θα σου πει ποιο είναι το σωστό, ποτέ δεν νευριάζει. Τα κάνει όλα σωστά και με τον τρόπο που εκείνη θέλει…. Δεν υπάρχει κάτι που να μην μου αρέσει, μου αρέσει να μιλάω μαζί της, με χαλαρώνει αυτό… Δεν μοιάζουν, η μητέρα μου τα αντιμετωπίζει με μια πείρα, με μια ηρεμία, ίσως επειδή έχει ζήσει περισσότερα πράγματα, τα έχει σπουδαιολογήσει πάρα πολύ, ενώ εγώ είμαι ποιο νευρική και σε κάτι που εγώ μπορεί να αντιδράσω νευρικά εκείνη θα το αντιμετωπίσει με ηρεμία. Χωρίς να την πιάσουν τα νεύρα παρόλο που έχει περάσει πολλά. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερωτήσεις 9, 19, 21α)

Η Ανθούλα εξομολογείται πως όσο ημητέρα της μεγάλωνε γινόταν σαν μικρό παιδί, της άρεσε που αντιστράφηκαν οι ρόλοι και όλα μπορούσε να τα κάνει αντίστροφα, δηλαδή εκείνη να φροντίζει την μαμά της και να παίρνει πρωτοβουλίες.

> Σε κάθε γιορτή είναι η χαρά μου να της μαγειρέψω και να της φτιάξω γλυκά. Πολλές φορές πάω στο Σούπερ- Μαρκετ και της αγοράζω πράγματα, εε και καμιά φορά της παίρνω ρούχα και παπούτσια. Μάλιστα όταν αγοράζω φαγώσιμα τις παίρνω και λιχουδιές, πατατάκια, γαριδάκια, μπισκότα και coca-cola που ξέρω πως τρελαίνεται, ότι δηλαδή αγαπάει ένα μικρό παιδί. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερώτηση 32)

Την ήθελε κοντά της, παρόλο που δεν έπαιρνε όλα όσα ήθελε, αλλά παρόλα αυτά είναι η κινητήριος δύναμη σε ότι και αν κάνει. Και ενώ όλα αυτά ισχύουν για την μητέρα, για τον πατέρα είναι λιγάκι διαφορετική η κατάσταση, παρακάτω αναφέρεται αναλυτικά η σχέση τους.

7.2.4. Σχέσεις Ανθούλας με τον πατέρα της

Η Ανθούλα μεγάλωσε δίπλα σε έναν πολύ σκληρό και απόμακρο πατέρα, δεν είχαν ποτέ ιδιαίτερες σχέσεις.

> Ο πατέρας μου έχει τις δικές του απόψεις, οι οποίες ποτέ δεν συμφωνούν με τις δικές μου και για αυτό βρισκόμαστε πάντα σε σύγκρουση, αλλά δεν είναι μόνο αυτό… να κάθε μέρα και κάθε στιγμή μπορεί να σου φώναζε, φταις δεν φταις. Πάντα έβρισκε κάτι για να σου φωνάξει. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερώτηση 15α)

Εκείνος έλειπε όλη μέρα από το σπίτι, πότε στην δουλειά και πότε στα καφενεία, όταν γύριζε σπίτι συνήθως βράδυ, ήταν μεθυσμένος και φώναζε σε όλους.

> Επικοινωνούμε κάθε φορά που θα πάω στο πατρικό σπίτι και αυτό γίνεται πάντα με συγκρούσεις… Οι κουβέντες μας αφορούν στο τι δουλειές πρέπει να κάνω εγώ και με ποιο τρόπο πρέπει να γίνουν, που εκεί επεμβαίνει και λέει τις δικές του απόψεις. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερώτηση 18)

Εκδρομές ή βόλτες με τους φίλους τους τα παιδιά δεν τα άφηνε να πάνε, μην τυχόν και η τόση μικρή κοινωνία έλεγε διάφορα. Βέβαια όσον αφορά τα υλικά αγαθά δεν τους έλειπε τίποτα, όλα τους τα πρόσφερε αλλά στο βαθμό που έπρεπε, χωρίς καμιά υπερβολή. Η Ανθούλα, φοβόταν πολύ τον πατέρα της, πριν του μιλήσει σκεφτόταν τι θα του πει, και απέφευγε συζητήσεις που έφερναν σύγκρουση. Ποτέ δεν του είχε αντιμιλήσει αλλά πολλές φορές κατέληγε να κλαίει στο δωμάτιο της και να νοιώθει πως δεν την καταλαβαίνει. Εκείνος παρενέβαινε σε όλα, ακόμα και στο περπάτημα τους, τους έβαζε και τους τρεις στην ευθεία με βιβλία στο κεφάλι για να μάθουν να περπατάνε ίσια ακόμα και με βάρος. Για εκείνον ήταν πολύ σημαντικό τα παιδιά να περπατάνε ίσια και καμαρωτά, καθώς επίσης και το ντύσιμο τους έπρεπε να είναι ευπρεπές όταν πήγαιναν σχολείο ή σε κάποια τοπική εορτή.

> Ο πατέρας μου ήθελε πάντα μορφωμένα και ανεξάρτητα παιδιά. Δεν σπούδασε αλλά πάντα ήθελε να μαθαίνει και να ενημερώνεται για όλα, και ήθελε να κάνουμε το ίδιο και εμείς για αυτό πολλές φορές ήταν πολύ πιεστικός μαζί μας…, όταν ήμουν νέα, ο πατέρας μου (που είχε και έχει πολλές γνωριμίες) μου είπε να δουλέψω στην γραμματεία μιας ναυτιλιακής εταιρίας, ο άντρας μου δεν ήθελε γιατί ήθελε να αφοσιωθώ στο σπίτι μας, στην πορεία όμως και ειδικά στην φάση που βρίσκομαι κατάλαβα πως ο πατέρας μου είχε δίκιο που επέμενε και ήθελε να δουλέψω, γιατί θα είχα τα δικά μου λεφτά και θα μπορούσα να έχω μια άλλη θέση στο σπίτι. Θα περιποιούμουν τον εαυτό μου, θα είχα την όρεξη να γνωρίζω νέους ανθρώπους και ο άντρας μου δεν θα μου έλεγε πως εγώ τώρα που έχουν μεγαλώσει τα παιδιά μου δεν έχω αξία.(Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερωτήσεις 30, 34α)

Ο πατέρας έδειχνε αδυναμία στον γιο του και απλά τις άλλες κόρες τις αντιμετώπιζε το ίδιο, με την ίδια αυστηρότητα και πολλές φορές απάθεια.

> Πιστεύω πως έχουν αδυναμία κυρίως στον αδερφό μου και οι δύο μου γονείς. Εκείνος πάντα χρειαζόταν και χρειάζεται οικονομική και συναισθηματική υποστήριξη, πάντα είχε προβλήματα, πότε με το μαγαζί.. πότε με την γυναίκα του.. και πότε με τα παιδιά του… και έτσι ο πατέρας μου έτρεχε πάντα πίσω από αυτόν. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερώτηση 35)

Η Ανθούλα ήθελε να σπουδάσει και κυρίως για να φύγει από αυτό το σπίτι. Πολλές φορές κατά την διάρκεια της τωρινής έρευνας αναφέρει πως ο λόγος που παντρεύτηκε ήταν για να αλλάξει την καθημερινότητα, για να πάψει να φοβάται, και να γλυτώσει τις φωνές και την γκρίνια. Παρόλα αυτά σε κάποια πράγματα παραδέχεται πως είχε δίκιο αλλά κυρίως της δίνει δύναμη η δική του στάση απέναντι στην ασθένεια που τον βρήκε.

> […]ενώ εδώ και χρόνια έχει καρκίνο δεν το βάζει κάτω και σου λέει «εγώ θέλω να ζήσω και θα ζήσω» δεν κάθεται να μοιρολατρεί και να παραπονιέται για αυτό που τον βρήκε. Και ενώ οι γιατροί του είχαν απαγορεύσει από την πρώτη στιγμή τα τσιγάρα και το αλκοόλ, συγκεκριμένα την ρακί εκείνος εξακολουθεί να πίνει και μάλιστα μαζί με τα φάρμακα του. Οι γιατροί λένε πως ζει από θαύμα τόσα χρόνια, και πως δεν έχουν ξαναδεί άνθρωπο να πίνει τα φάρμακα του καρκίνου με ρακί και να μην παθαίνει τίποτα. Και πολλά άλλα τέτοια παραδείγματα μπορώ να σου πω…. άλλα άλλη στιγμή…. Πιστεύω πως με νοιάζεται πολύ, μου το δείχνει από τον τρόπου που μου μιλάει, από αυτά που μου λέει. Μπορεί να μην το θεωρώ τόσο σωστό και να με πιέζει αλλά ξέρω πως αυτός είναι ο χαρακτήρας του και πως έστω και έτσι με αγαπάει. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερώτηση 20)

Συνεπώς αντιλαμβάνεται κανείς πως ενώ δεν έχουν και την καλύτερη σχέση και από ότι φαίνεται δεν ταιριάζουν σαν χαρακτήρες, παρόλα αυτά βρίσκει πράγματα που την κάνουν να τον θαυμάζει και να τον αγαπάει. Και από ότι φαίνεται την επικοινωνία τους την βλέπει και λίγο ως παιχνίδι ρόλων οπότε προσπαθεί να συμπεριφερθεί ανάλογα. Όσον αφορά τον αδερφό της παρακάτω φαίνεται η σχέση που έχει μαζί του και τι ρόλο έπαιξαν οι γονείς τους σε αυτήν την επικοινωνία.

7.2.5. Σχέσεις Ανθούλας με τον αδερφό της

Η μητέρα αγαπούσε τα αδέρφια της και ειδικά τον αδερφό της, ήταν ο μεγαλύτερος και αυτό την έκανε να τον αγαπάει περισσότερο διότι εκείνος δεν είχε καμία σχέση με τον πατέρα τους παρόλα αυτά ήταν πάντα η αδυναμία τους.

> Ένα σταθερό τρίγωνο είναι ανάμεσα στους δύο γονείς μου και τον αδερφό μου, βλέπω μια μεγαλύτερη υποστήριξη, ότι και να κάνει αυτός είναι σωστό και είναι έτσι περισσότερο δίπλα τους. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερώτηση 5)

Όταν ήταν μικρά παιδιά ο Αντώνης φρόντιζε την Ανθούλα, της μιλούσε όμορφα και πολλές φορές την υπερασπιζόταν στους γονείς της. Όμως είχε ένα ελάττωμα από μικρός τα ήθελε όλα για εκείνον, πάντα ζητούσε περισσότερο χώρο, είχε το δικό του δωμάτιο με τα περισσότερα παιχνίδια. Δεν ήθελε να του πειράζουν τα αδέρφια του ότι ήταν δικό του.

> Σοβαρές αντιμαχίες δεν έχουμε αν και πολλές φορές θέλει να περνάει το δικό του σαν οικογενειάρχης, μονάχα αν έχω αποφασίσει εγώ να πάρω π.χ ένα χωράφι και εκείνος δεν θέλει, τότε θα κάνει τα πάντα για να αλλάξω γνώμη. Όσον αφορά τις συμμαχίες δεν έχει γίνει κάτι για να συμμαχήσουμε, ο καθένας όπου μπορεί ενεργεί αυτόνομα. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερώτηση 6)

Εκείνη και οι αδερφές της, όταν ήταν μικρές δεν έδειχναν να ενοχλούνται όμως όσο μεγάλωναν και έβλεπαν πως ζητούσε και από εκείνες και από τους γονείς του όλο και περισσότερα τότε άρχισαν να ενοχλούνται. Η αδυναμία άρχισε να χάνεται, και την θέση της πήρε η αδιαφορία και η απάθεια. Η Ανθούλα κατέβαινε συχνά Κρήτη να τον βοηθήσει με το σπίτι και στο μαγαζί αλλά όσο έβλεπε πως δεν αναγνωριζόταν όλο και περισσότερο στεναχωριόταν. Ειδικά όταν εκείνος άρχισε να πηγαίνει πολύ καλά με το φαρμακείο ζήτησε τα σπίτια και τα χωράφια να τα έχει όλα εκείνος, τότε ο σύζυγος της Ανθούλας άρχισε να επαναστατεί, εκείνη άρχισε να βλέπει πως οι γονείς της θα την έριχναν οικονομικά υπέρ αυτού και δεν ήξερε πώς να τον διαχειριστεί. Ο Στέλιος και η Άννα τα έδωσαν όλα σε εκείνον μετά το θάνατο της γιαγιάς και της μικρότερης

αδερφής, και εκεί ήρθε η οριστική ρήξη με τα δύο αδέρφια να μένουν απόμακρα από τους γονείς, ενώ εκείνος πλησίασε ακόμα περισσότερο τους γονείς του.

> Ο αδερφός μου δεν περνάει μέρα που να μην πάει να τους δει.. ο αδερφός μου μένει ένα τέταρτο ποιο μακριά από εκείνους [...] (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερώτηση 19)

Με αφορμή τον θάνατο του πατέρα του Νίκου η οικογένεια κατέβηκε στην Κρήτη χωρίς να ζητήσει βοήθεια ούτε από τον Αντώνη αλλά ούτε και από τους γονείς. Πλέον έχουν μόνο τις απαραίτητες τυπικές σχέσεις, τηλεφωνιούνται σε καμιά γιορτή και αν τύχει να συναντηθούν κάπου τυχαία.

> […]δεν τον βλέπω συχνά, μιλάμε για τυπικά θέματα, και ώρες- ώρες είμαστε σαν ξένοι. Αυτό πολλές φορές με στεναχωρεί. Δεν έχουμε την επικοινωνία που θα ήθελα να έχουμε….. Φταίει η απόσταση, φταίει πολύ και η καθημερινότητα, εκείνος έχει τις δικές του υποχρεώσεις και εγώ έχω τις δικές μου. Έχουμε χαθεί εντελώς. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερωτήσεις 23, 23α)

Έχει χρόνια να επισκεφτεί ο ένας τον άλλον, αυτό στην Ανθούλα της άφησε μια πικρία και την πληγώνει πολύ που δεν μιλάνε και δεν είναι κοντά.

> Με τον αδερφό μου δεν έχω τόσο πολύ επικοινωνία, οπότε λέμε τα καθιερωμένα, τι κάνω εγώ, τι κάνουν τα παιδιά μου. Πως τα πάει, αν τον απασχολεί κάτι, εκείνη την στιγμή που θα βρεθούμε. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερώτηση 25)

7.2.6. Σχέσεις Ανθούλας με την αδερφή της

Οι Μαρία, όπως ονομάζεται η αμέσως επόμενη στην σειρά γέννησης αδερφή της Ανθούλας, είναι μια γυναίκα μόνη που δεν παντρεύτηκε και δεν έκανε ποτέ παιδιά, για εκείνη τα παιδιά της μεγαλύτερης αδερφής της ήταν και δικά της. Τα φρόντιζε συναισθηματικά και οικονομικά, ήταν πάντα δίπλα τους, και ήξεραν και εκείνα και η μητέρα πως έχουν ένα ακόμα στήριγμα.

> […]Ήταν και είναι πολύ δυναμικός άνθρωπος, χαίρομαι πολύ που την έχω στην ζωή μου.. δεν ξέρω τι θα έκανα χωρίς αυτήν…. Με στηρίζει σε όλα και πάντα. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερώτηση 21)

Από ανέκαθεν είχαν τέτοιες σχέσεις, ήταν δύο αγαπημένα αδέρφια που καταλάβαινε η μια την άλλη, όταν ήταν μικρές είχαν τις ίδιες παρέες και υπερασπίζονταν τόσο στους γονείς όσο και στο περιβάλλον τους.

> Με την αδερφή μου είμαι ναι, διότι την βλέπω συχνά, μιλάμε και συχνά στο τηλέφωνο, μοιραζόμαστε τα άγχη, τα προβλήματα, τις χαρές, είμαστε κοντά σε όλα. Αγαπάει τα παιδιά μου σαν να είναι δικά της, και είναι δίπλα τους σε όλα. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερώτηση 23)

Αν και για αρκετά χρόνια δεν ήταν μαζί στην ίδια πόλη, τηλεφωνούσαν η μια στην άλλη, και έγραφαν γράμματα. Τους άρεσε να γράφουν γράμματα και να διηγούνται με ποιο ιδιαίτερο τρόπο την καθημερινότητα τους.

Στην Μαρία δεν άρεσε που δεν σπούδασε η αδερφή της, για αυτό και σε κάθε γράμμα της έστελνε και ένα βιβλίο, που είχε διαβάσει πρώτα η ίδια, και έβλεπε πως είχε μηνύματα όμορφα για την ζωή. Βέβαια και η Ανθούλα στήριζε την αδερφή της, εκείνη

παρότρυνε την αδερφή να σπουδάσει και της έστελνε λεφτά, λίγα όχι πολλά για να πληρώσει τα φροντιστήρια, έπειτα της έστελνε για να περάσει μια όμορφη και λίγο ποιο ξέγνοιαστη φοιτητική ζωή.

> […]έκανε ένα βήμα παραπάνω, μπήκε στο πανεπιστήμιο, έχει την δική της δουλειά, παρόλο που εγώ αυτό δεν το κατόρθωσα. Είναι δυναμική και ανεξάρτητη, όλα τα παλεύει μόνη της. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερώτηση 26)

Όταν ερχόταν το καλοκαίρι, όπου τα παιδιά της μητέρας δεν είχαν σχολείο, πήγαινε να την βρει, στον τόπο που την διόριζαν. Γενικά και από το παρελθόν μέχρι το σήμερα, κανόνιζαν μαζί τις καλοκαιρινές εξορμήσεις και πολλές φορές τις γιορτές τις περνούσαν όλοι μαζί. Επειδή εκείνη δεν έκανε οικογένεια πολλές φορές περνούσε μαζί με την οικογένεια της Ανθούλας τις μέρες. Δεν είναι πως δεν της δόθηκαν ευκαιρίες να παντρευτεί απλά εκείνη ποτέ δεν το επιδίωξε. Χαρακτηριστικά αναφέρει:

> Πάνω κάτω με την Μαρία έχουμε τον ίδιο χαρακτήρα. Θέλει να βοηθάει, της αρέσουν οι παρέες, είναι ευχάριστη και συμπονετική στους άλλους ανθρώπους. Εκεί που δεν μοιάζουμε είναι στον τρόπο που βλέπουμε την σχέση με έναν άλλον άντρα, εγώ θα κάνω υποχωρήσεις, εκείνη δεν κάνει ποτέ. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερώτηση 29)

Ο σύζυγος της Ανθούλας δεν είχε πρόβλημα, διότι έβλεπε πως ήταν εκεί πάντα δίπλα τους και τους στήριζε με όποιο τρόπο χρειαζόταν, και μάλιστα πολλές φορές αναγνώριζε πως εκείνη ήξερε περισσότερα θέματα για την οικογένεια του από ότι εκείνος. Χαρακτηριστικά η Ανθούλα αναφέρει:

> […]κυρίως η αδερφή μου, τα ξέρει όλα από την αρχή, και μετά το μαθαίνουν οι υπόλοιποι. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερώτηση 39)

Άλλωστε εκείνος είχε με αυτόν τον τρόπο την ησυχία του διότι μπορούσε να λείπει από τις εκδρομές και τις γιορτές χωρίς να του γκρινιάζει η γυναίκα του. Επίσης έβλεπε πως έτρεχε για προβλήματα της οικογένειας του και έπαιρνε εκείνη την ευθύνη και το βάρος.

7.2.7. Σχέσεις Ανθούλας με την άρρωστη αδερφή της

Η μητέρα αγαπούσε την Κυριακή, και την φρόντιζε όσο μπορούσε μιας που τότε είχε και τα δίδυμα παιδιά της. Πολλές φορές μάλιστα έπαιρνε τα παιδιά της, την άρρωστη αδερφή και την γιαγιά της και πήγαιναν καμιά βόλτα ή στην θάλασσα. Όλη μέρα άλλωστε ήταν στο σπίτι όλοι μαζί και αυτό τους είχε φέρει ποιο κοντά, μαζί τους διάβαζε παραμύθια και τους έλεγε ιστορίες από τον τόπο που ζούσαν.

> [...] αγαπούσα πολύ την αδερφή μου, την μεγάλωνα όπως μεγάλωνα και τα παιδιά μου. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερώτηση 9)

Μάλιστα συχνά μιλούσε και στα παιδιά της, αν και ήταν μικρά παιδιά για την αρρώστια της αδερφή της και για την καλή σχέση που πρέπει να έχουμε με τους ιδιαίτερους ανθρώπους. Η Ανθούλα γινόταν έξαλλη, ακόμα και όταν ήταν παιδί, αν κάποιος κορόιδευε την αδερφή της, βέβαια όπως αναφέρει και η ίδια δεν την έβλεπε τόσο ως αδερφή της αλλά ως μικρό παιδί της που ήθελε πάντα προσοχή και τρυφερότητα.

> [...]μπορεί να έχουν περάσει χρόνια αλλά και τα τέσσερα παιδιά μου ξέρουν για την αδερφούλα μου και την αγαπάνε και αυτά πολύ. Μου αρέσει να τους λέω ιστορίες από τα παλιά. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερώτηση 26)

Όταν έφυγε από την ζωή στεναχωρήθηκε πάρα πολύ, και ακόμα και τώρα δεν το έχει ξεπεράσει, ήθελε να την έχει κοντά της. Έκανε όνειρα για εκείνη, και έψαχνε από βιβλία για τον τρόπο που θα μπορούσε να την βοηθήσει. Πολλά βράδια κοιμόταν έχοντας την στην αγκαλιά της, ειδικά όταν εκείνη αρρώσταινε και δεν έφευγε από δίπλα της.

> [...]προσπαθούσα να την φροντίζω όσο ποιο πολύ μπορούσα χωρίς να δυσανασχετώ, είμαι χαρούμενη που έζησα κάθε στιγμή μαζί της[..] (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερώτηση 9)

Ο άνδρας της δεν το ενέκρινε αλλά έβλεπε πως ότι και να της έλεγε ήταν μάταιο, διότι ήταν το μοναδικό πράγμα που είχε διεκδικήσει, να είναι κοντά της. Ακόμα και σήμερα πηγαίνει στον τάφο της, και της ανάβει το καντηλάκι, και μάλιστα στα δύο μικρότερα παιδιά που έκανε από την αρχή μίλησε για την χαμένη αδερφούλα της και για την αγάπη που πρέπει να δείχνουμε στους άρρωστους ανθρώπους. Πλέον έχει μόνο φωτογραφίες να της θυμίζουν πως υπήρξε στην ζωή της, που ακόμα και μετά από τόσα χρόνια όταν τις κοιτάζει κλαίει.

7.3. Σχέσεις της Ανθούλας με την οικογένεια του άνδρα της

Η Ανθούλα δεν έζησε ποτέ μια ξέγνοιαστη καθημερινότητα με την οικογένεια του άνδρα της. Ήδη από την αρχή υπήρχαν δυσκολίες που δεν τις έδωσαν την ευκαιρία να τους γνωρίσει και να ενταχθεί στο πλαίσιο αυτό. Ποιο συγκεκριμένα παρακάτω στο διάγραμμα 2, αναφέρονται οι σχέσεις των μελών της άλλης οικογένειας με την Ανθούλα.

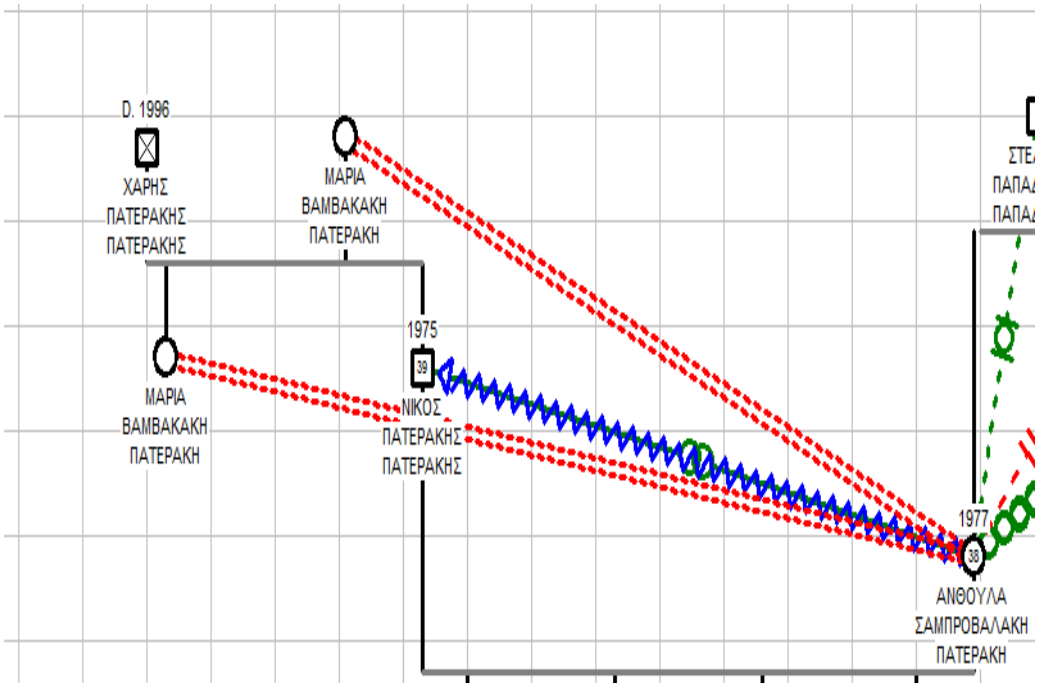

Διάγραμμα 2. Οι βασικές σχέσεις της Ανθούλας με την οικογένεια του άνδρα της.

7.3.1. Σχέσεις της Ανθούλας με τον πατέρα του άνδρα της

Η Ανθούλα έμενε για μήνες στο σπίτι τους, κατά την διάρκεια του χρόνου. Ο Χαραλάμπης, πατέρας του Νίκου, ήταν το μοναδικό πρόσωπο που της έδειχνε λίγη αγάπη. Βέβαια ποτέ μπροστά στους άλλους, μονάχα όταν ήταν οι δυο τους.

> [...]ήταν πολύ καλός άνθρωπος, ο μόνος που με προστάτευε και που με ήθελε γιανύφη του. Σαν παιδί του με είχε… το ένοιωσα πως όταν θα πέθαινε θα άλλαζε όλη μου η ζωή. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερώτηση 15)

Ο πεθερός της ήταν ένας ήσυχος άνθρωπος που δούλευε πολύ σκληρά, το καλοκαίρι πουλούσε πατάτες στην λαϊκή αγορά, και μάλιστα έπαιρνε μαζί του το κορίτσι όχι για να τον βοηθήσει αλλά για να ξεφύγει από την καθημερινή ρουτίνα των υποχρεώσεων, της αγόραζε ρούχα και την κερνούσε πάντα φαγητό. Μιλούσαν επί ώρες μέχρι να φτάσουν στον κάθε προορισμό που γινόταν η λαϊκή, για διάφορα θέματα, τις έλεγε ιστορίες από την ζωή του και πάντα της έλεγε *«μην τους συνορίζεσαι, εσύ να κοιτάς την ευτυχία και την γαλήνη των παιδιών σου»*. Εκείνη δίπλα του ένοιωθε σαν να είχε τον πατέρα που θα ήθελε να είχε, ποτέ δεν κατηγορούσε κανέναν, ενώ πολλές φορές έβλεπε πως έδινε τζάμπα πατάτες και λάχανα σε ανθρώπους που είχαν ανάγκη.

Όταν έφυγε από την ζωή, ένοιωσε πως εκείνη και τα παιδιά της έχασαν το στήριγμα τους. Εκείνος ήταν που τους φρόντιζε όλους και αγαπούσε πολύ τα παιδιά της, ενώ παράλληλά νουθετούσε τον άνδρα της να τους προσέξει και να τους υποστηρίζει.

7.3.2. Σχέσεις της Ανθούλας με την μητέρα του άνδρα της

Εκείνη ήταν μια σκληρή γυναίκα, που δεν την ήθελε ποτέ στο σπίτι της, αρχικά με την πρόφαση πως δεν έπρεπε να παντρευτούν διότι η δική της κόρη ήταν απάντρευτη και θα έπρεπε να την αποκαταστήσει και μετά να προχωρήσει ο ίδιος, και κατά δεύτερον επειδή θα έπαιρνε τον μονάκριβο της γιο μακριά. Μάλιστα όταν ήταν οι μέρες του γάμου, αποφάσισε να κάνει κρεβάτι στο σπίτι της χωρίς να καλέσει την οικογένεια της νύφης αλλά ούτε και την ίδια την νύφη. Πάντα έπραττε μυστικά και κακοπροαίρετα απέναντι σε εκείνην και τα παιδιά της. Δεν τα ήθελε και το έδειχνε σε όλους, ακόμα και μπροστά στον Νίκο.

> Δεν με ήθελε ποτέ για νύφη της αλλά δεν είχε άλλη επιλογή… έψαχνε να βρει πράγματα να με κατηγορήσει και να με μειώσει[...] (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερώτηση 14)

Αυτός που την συγκρατούσε πολλές φορές και της έβαζε τις φωνές σε αυτή την διαμάχη ήταν ο άνδρας της ο Χαραλάμπης, και όπως ήταν λογικό μετά το θάνατο του, όλα υποτροπίασαν. Η μητέρα δεν είχε κανένα στήριγμα απέναντι στην πεθερά της, και εκείνη έβγαλε ποιο πολύ κακία και οργή. Οι σχέσεις τους ήταν πάντα της αφέντρας-πεθεράς και της δούλας- νύφης. Όλα όφειλε να τα κάνει η νύφη και εκείνη ήξερε μόνο παρατηρήσεις να της κάνει. Η κατάσταση αυτή, ακόμη και μετά από τα τόσα χρόνια που έχουν περάσει. Η μητέρα ανέχεται και η πεθερά βρίσκει και κάνει.

7.3.3. Σχέσεις της Ανθούλας με την αδερφή του άνδρα της

Η αδερφή του κ.Νίκου, ήταν μια γυναίκα που αρχικά φάνηκε αδιάφορη αλλά στην πορεία άλλαξε ριζικά στάση. Ζήλευε την Ανθούλα και άρχισε να παίρνει το μέρος της

μάνας της, βάζοντας πολλές φορές λόγια στον ίδιο για την γυναίκα του. Ο ρόλος του δούλου και του αφεντικού ίσχυε και στην δική τους περίπτωση, εκείνη δεν έκανε ποτέ τίποτα στο σπίτι. Όσο τα χρόνια περνούσαν και δεν έβρισκε σύντροφο τόσο εκείνη εξοργιζόταν περισσότερο και έδειχνε περισσότερο θυμό στα παιδιά και στην Ανθούλα.

> […]δεν φταίω εγώ που εκείνη δεν απέκτησε άνδρα και παιδιά, δικό της λάθος ήταν, καλό είναι να αναλάβει αυτήν την ευθύνη και να μην την ρίχνει σε εμένα… Ήξερε πως από τότε που θα έμπαινε γυναίκα στην ζωή του άνδρα μου θα έχανε τις ισορροπίες της και δεν της άρεσε για αυτό και έκανε τα πάντα για να το αλλάξει.. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερώτηση 28)

Βέβαια, ακόμα και σήμερα ήθελε να τα ξέρει όλα και να επεμβαίνει σε όλα, ο αδερφός της δεν της έκοψε ποτέ την φόρα σε αυτήν την κατάσταση και έτσι ακόμα και σήμερα βρίσκεται πολύ συχνά στο σπίτι τους για να μαθαίνει και να επεμβαίνει όσο ποιο πολύ μπορεί. Δεν έγιναν ποτέ φίλες, ούτε καν καλές γνωστές αυτές οι δυο, ήταν αμοιβαία τα συναισθήματα αλλά πλέον έμαθαν να συνυπάρχουν κάτω από αυτές τις συνθήκες, που πλέον και για τις δύο είναι μια κακή συνήθεια.

7.4. Σχέσεις της Ανθούλας με τη δική της οικογένεια

Στο παρόν υποκεφάλαιο εξετάζουμε το συναισθηματικό δέσιμο της οικογένειας που τίθεται προς μελέτη. Η Ανθούλα αναφέρεται στην σχέση της με τον άνδρα της, αλλά εστιάζοντας στον ρόλο του ως πατέρα. Εκείνη ενδιαφέρεται κυρίως για αυτά και λιγότερο για τον εαυτό της, από την άλλη εκείνος φαίνεται να βλέπει τα πράγματα από την δική του ποιο ήρεμη και ποιο εγωιστική πλευρά. Τα παιδιά εστιάζουν κυρίως στην φροντίδα και στην αγάπη που παίρνουν από την μητέρα τους και λιγότερο από τον πατέρα τους. Οι συναισθηματικοί σύνδεσμοι μεταξύ τους, φαίνονται στο διάγραμμα 3:

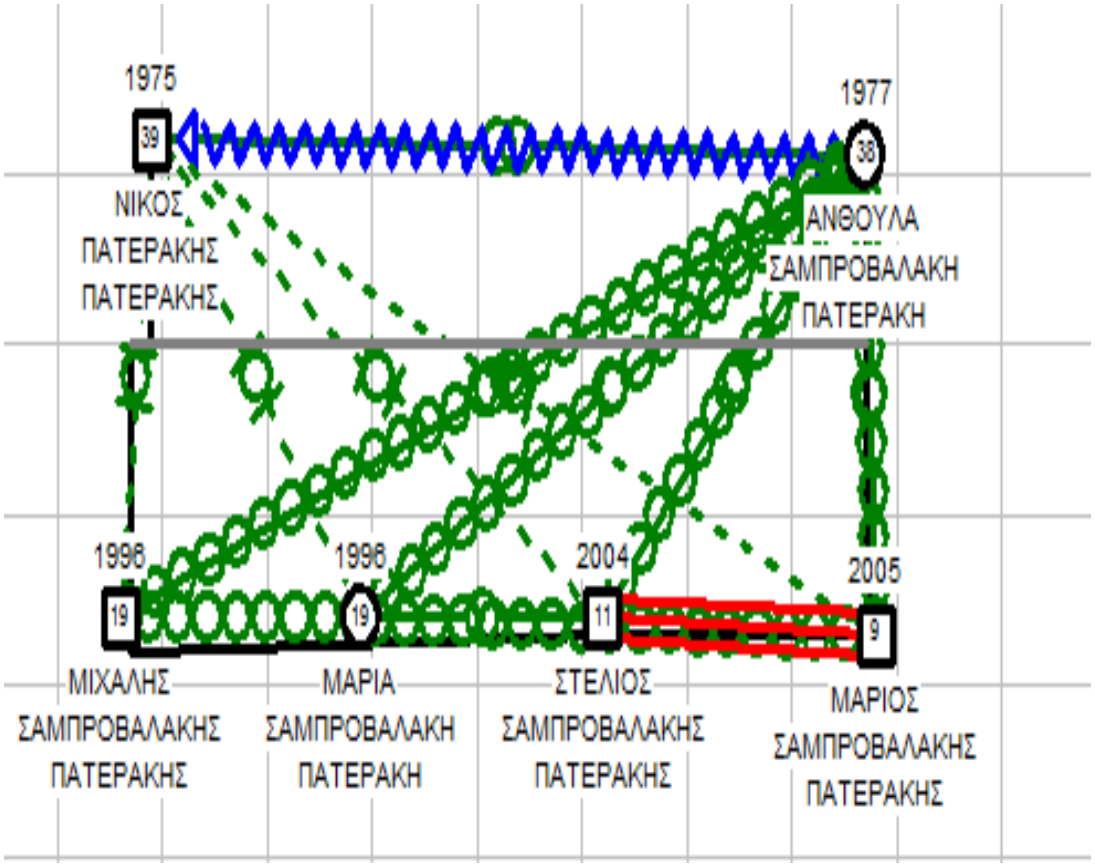

Διάγραμμα 3. Οι σχέσεις της Ανθούλας με την οικογένεια της.

7.4.1. Σχέσεις της Ανθούλας με τον άνδρα της Νίκο

Η Ανθούλα με τον Νίκο είναι από πολύ μικρή ηλικία μαζί. Εκείνη είχε πάει στην πόλη, δηλαδή στο Ηράκλειο να κάνει μεταλυκειακά και εκείνος δούλευε. Μέσα από κοινή παρέα, αφού έμεναν σε γειτονική περιοχή γνωριστήκαν και αμέσως τα έφτιαξαν. Εκείνη τελείωσε το σχολείο με πολύ καλό βαθμό, και μάλιστα πέρασε δασκάλα στην πόλη, όμως εκείνος θεώρησε πως δεν έπρεπε να φύγει μακριά του και εκείνη χωρίς δεύτερη σκέψη, τον ακολούθησε. Σύντομα ήρθε και το πρώτο παιδί και εκεί οι ισορροπίες άλλαξαν, παντρεύτηκαν πολύ γρήγορα, εκείνος έπρεπε να βρει μια δουλειά με περισσότερα λεφτά και οι ισορροπίες με την άφιξη του παιδιού ήταν ρευστές. Εκείνη να γίνει μια μητέρα- νοικοκυρά και εκείνος αστυνομικός. Πλέον μετά την ύπαρξη όλων εκείνων των παιδιών εκείνη αναφέρεται στην σχέση τους κυρίως ως γονείς και λιγότερο ως σύζυγοι. Χαρακτηριστικά αναφέρει:

> Ο πατέρας τους νοιάζεται περισσότερο στο τι υλικά αγαθά θα τους δώσει, παρά στο πως νοιώθουν και τι τα απασχολεί. Ποιες είναι οι ανάγκες τους οι πραγματικές και όχι το πώς να αποκτήσουν μια οικονομική επιφάνεια, αλλά εκείνος δεν το καταλαβαίνει, ποτέ δεν μπαίνει στην διαδικασία να καταλάβει κανέναν. Άλλωστε εκείνος έχει πάντα δίκιο. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερώτηση 6)

Όσον αφορά την συναισθηματική στήριξη που θέλει μια μητέρα- σύζυγος εκείνη νοιώθει πως δεν μπορεί να ζητήσει τίποτα από εκείνον, διότι είναι ξεκάθαρος απέναντι σε εκείνη και τα παιδιά, δείχνοντας πως προτεραιότητα του είναι οι δουλειές του, και ο πολλαπλασιασμός του χρήματος.

> [...]πάντα ασχολούνταν με την δουλειά του, και λιγότερο με τα παιδιά του. Έλειπε και λείπει πολλές ώρες και έτσι εγώ στην ουσία τα μεγαλώνω μόνη μου και συμμερίζομαι τα προβλήματα αλλά και τις χαρές τους μόνη μου. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερώτηση 7)

Όσον αφορά τις φιλοδοξίες που έχει το ζευγάρι για το μέλλον τους, εστιάζεται κυρίως στα παιδιά, που όπως φαίνεται είναι ο συνδετικός κρίκος ανάμεσα τους. Η μητέρα αναφέρεται για τον πατέρα ως εξής:

> [...]είναι πολύ κλειστός χαρακτήρας και δεν αναφέρει πολλά πράγματα, πόσο μάλλον όνειρα και πιθανές ελπίδες που έχει. Αυτό που πιστεύω ή που θέλω να πιστεύω είναι πως και εκείνος θα θέλει τα ίδια πράγματα με εμένα, το καλύτερο για τα παιδιά μας. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερώτηση 15)

Το ζευγάρι ενώνεται και χωρίζεται ανάλογα με τα παιδιά, με τις ανάγκες και τα θέλω των παιδιών, όσο για τα δικά τους, δείχνουν να τα παραμελούν. Λειτουργούν περισσότερο ως γονείς και συνοδοιπόροι, ο καθένας με τον τρόπο του για την ανατροφή των παιδιών και λιγότερο ως εραστές ή σύζυγοι που επιθυμούν τρυφερότητα και αγάπη αναμεταξύ τους.

7.4.2. Σχέσεις Ανθούλας με τα παιδιά της

Η Ανθούλα φαίνεται ιδιαίτερα προσκολλημένη με τα παιδιά της, ζει και αναπνέει για να τα φροντίζει και να τα περιποιείται. Θεωρεί πολύ σημαντική την συναισθηματική επαφή της ίδιας με τα παιδιά της, φαίνεται να έχει ανάγκη να ακούει και να βλέπει τι

περνάνε, όχι μονάχα το χαρούμενο γεγονός αλλά και το λυπημένο, και αναλόγως το συναίσθημα του παιδιού γίνεται και δικό της. Χαρακτηριστικά αναφέρει:

> Έχω πάρα πολύ μεγάλο δέσιμο και ώρες –ώρες ξέρω πως αυτό τους πνίγει. Ώρες φορές μου κρύβουν πράγματα αλλά εγώ το καταλαβαίνω και στεναχωριέμαι περισσότερο, άλλες πάλι φορές μου τα λένε και εγώ πάλι στεναχωριέμαι. Γενικά δεν μπορώ να βλέπω τα παιδιά μου στεναχωρημένα. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερώτηση 4α)

Όσον αφορά τις ανησυχίες της για το μέλλον τους, δείχνει να την νοιάζει το ίδιο και το υλικό αλλά και το συναισθηματικό κομμάτι. Το γεγονός πως δεν σπούδασε η ίδια και δεν δουλεύει, την κάνει να νοιώθει μετέωρη και αυτή η ανησυχία περνάει και στα όνειρα που έχει για τα παιδιά της. Συγκεκριμένα αναφέρει:

> Το να καταφέρουν να δρομολογηθούν στην ζωή τους, να βρουν ανθρώπους γύρω τους που θα τα αγαπούν, να τα καταφέρνουν με τα μαθήματα τους και έπειτα να έχουν μια καλή επαγγελματικά και συναισθηματική σταδιοδρομία, είναι πράγματα που με ανησυχούν. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερώτηση 5)

Θεωρεί πολύ σημαντικό το ρόλο της ως μητέρα και προσπαθεί να είναι κοντά σε εκείνα, προσπαθώντας να καλύψει τις ανάγκες τους. Φαίνεται ικανοποιημένη με την απόφαση της να κάνει παιδιά και δεν δείχνει να τα θεωρεί υπεύθυνα για θέματα που δεν της πήγαν καλά. Για εκείνη η απόκτηση παιδιών ήταν ο ρόλος της στην ζωή.

> Αυτός θεωρώ πως είναι ο ρόλος μου στην ζωή, να έκανα παιδιά και να τα μεγάλωνα με τον καλύτερο τρόπο (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα, ερώτηση 9).

7.5.Καταγραφή των βασικών γεγονότων του Νίκου (πατέρα)

1975: γέννηση πατέρα
1977: γέννηση της αδερφής του
1989: γνωρίζει την γυναίκα του
1990: αρραβωνιάζεται – βρίσκει μόνιμη δουλειά
1991: αποκτάει δύο δίδυμα μωρά, παντρεύεται
1996: μετακομίζει με την οικογένεια του στο πατρικό της γυναίκας του
1998: πεθαίνει η άρρωστη συννυφάδα του και η γιαγιά της γυναίκας του
1999: πεθαίνει ο πατέρας του
2000: αποκτάει και τρίτο παιδί
2000- 2007: πηγαινοέρχεται Κω- Κρήτη
2008: αποκτάει και τέταρτο παιδί
2011: μετακομίζει στην Κρήτη μόνιμα
2012: φεύγουν τα δίδυμα παιδιά του για σπουδές

Η παραπάνω χρονολογική σειρά αποτελεί εν συντομία την ζωή του πατέρα Νίκου, με έμφαση στα ποιο σημαντικά γεγονότα της ζωής του. Ο πατέρας κατάγεται από μια πυρηνική οικογένεια όπου η δουλειά αποτελούσε το παν για εκείνους. Δεν είχαν πολλά λεφτά και πάντα πάλευαν να βγάλουν για βιοποριστικούς και κοινωνικούς λόγους. Ο πατέρας όταν ήταν ελεύθερος δούλευε σαν σερβιτόρος στα ξενοδοχεία, και το χειμώνα σε κέντρα νυχτερινής διασκέδασης. Έμενε στην ίδια γειτονιά με την μητέρα, και μέσω κοινών γνωστών ήρθαν κοντά. Αμέσως εκείνος έδειξε ενδιαφέρον για εκείνη και δεν δίστασε να της το δείξει. Στην αρχή τα πράγματα ήταν πολύ καλά, εκείνος δούλευε και παράλληλα σπούδασε ηλεκτρολόγος, ενώ εκείνη ασχολούνταν με τα μαθήματα της. Ο

καιρός περνούσε πολύ όμορφα και ήρεμα, πήγαιναν εκδρομές, έκαναν πράγματα μαζί, και έδειχναν σεβασμό ο ένας στις επιθυμίες του άλλου, έτσι και οι δύο είχαν στο επίκεντρο και τα μαθήματα τους. Η κατάσταση άλλαξε όταν ήρθε ο διορισμός του ως αστυνομικός στην Κω. Σαν καινούριος στο σώμα δεν θα μπορούσε να διαλέξει μέρος να πάει, οπότε δεν μπορούσε να αρνηθεί.

Εκείνος μαζί με την σύζυγο του αποφάσισαν να πάνε μαζί, εκείνη στην αρχή χάρηκε γιατί θα ξαναγύριζε στο νησί που μεγάλωσε, αλλά για να μείνουν εκεί έπρεπε πρώτα να την ζητήσει από τους γονείς της. Έτσι και έγινε, πρώτα την ζήτησε, αλλά επειδή τα οικονομικά τους δεν ήταν καλά, αποφάσισαν για αρχή να μείνουν εκεί μαζί τους και όταν θα έφτιαχναν τα οικονομικά τους θα μετακόμιζαν. Γεγονός που δεν έγινε ποτέ, όχι επειδή δεν ήταν καλά τα οικονομικά τους αλλά επειδή βολεύτηκαν, και ότι έβγαζε ο πατέρας τα έστελνε στους γονείς του. Όσο περνούσε ο καιρός δεν δένονταν μεταξύ τους το ζευγάρι αλλά το χάσμα μεγάλωνε. Εκείνος δούλευε σε δύο δουλειές, ως αστυνομικός αλλά και ως σερβιτόρος, εκείνη ήταν με την μητέρα της στο σπίτι και μεγάλωναν τα δύο μωρά καθώς και την άρρωστη αδερφή της. Στο σπίτι πλέον ζούσαν μαζί με εκείνον, οι γονείς της συζύγου, η γιαγιά της, και τα δύο παιδιά.

Τα χρόνια περνούσαν και οι καταστάσεις δεν άλλαζαν, ώσπου άρχισαν οι θάνατοι. Με τον θάνατο του πατέρα του, η μητέρα και η αδερφή του Νίκου, σκλήρυναν περισσότερο. Άρχισαν να μην σέβονται καθόλου την σύζυγο του, ένοιωθαν πως είναι βάρος αυτή και τα παιδιά της σε εκείνους. Ο πατέρας από την άλλη έτρεχε να προλάβει τις ανάγκες όλων και παράλληλα τις δικές του.

Μέσα σε όλα αυτά ήρθε και η τρίτη εγκυμοσύνη, ένα παιδί που δεν ήθελε κανείς, αλλά η μητέρα ήταν ανένδοτη σε μια πιθανή έκτρωση. Ο πατέρας δεν μπορούσε να το πιστέψει, και έτσι οι αντιδράσεις του ήταν ακραίες. Είχε τόσα άτομα να φροντίσει και ακόμα έναν για εκείνον θα ήταν ακόμα ποιο πολύ βάρος.

Το παιδί γεννήθηκε, αλλά επειδή είχε κάποια προβλήματα υγείας, και θα έπρεπε να είναι κάθε βδομάδα στα νοσοκομεία αναγκάστηκε ο πατέρας να πάρει την απόφαση να μείνουν στην πόλη. Για την μητέρα όλα άλλαξαν διότι έμεινε στο σπίτι πλέον για πρώτη φορά, εκείνη και τα παιδιά της. Ο πατέρας συνέχιζε κανονικά τα δρομολόγια για το χωριό, τις μισές μέρες εκεί με την μάνα και αδερφή του και τις υπόλοιπες με την γυναίκα και τα παιδιά του. Η κατάσταση αυτή δεν του άρεσε, αλλά έβλεπε πως δεν είχε πολλές επιλογές να την αλλάξει, διότι ήθελε όλους να τους φροντίζει και όλους να τους χαροποιεί. Βέβαια ο πατέρα έβλεπε πως η μητέρα σαφώς και ήταν ποιο ήρεμη διότι πλέον δεν είχε να φροντίζει καθημερινώς κανέναν άλλον εκτός από τα παιδιά της. Βέβαια, τα περισσότερα σαββατοκύριακα πήγαιναν στο χωριό αλλά ήταν πλέον αλλού η βάση τους, όμως δεν ήθελε να χάσουν τα παιδιά και η γυναίκα του την επαφή με το χωριό. Ενώ παράλληλα έβλεπε πως η βοήθεια της γυναίκας του στα χωράφια και στις δουλειές του σπιτιού ήταν απαραίτητη.

Η κατάσταση της οικογένειας δέχτηκε ακόμα ένα πλήγμα όταν στην Κρήτη μετακόμισαν και οι γονείς της γυναίκας του, και έτσι άρχισε και εκείνος να έχει επαφές με τα πεθερικά του. Φαινόταν σαν κάτι να είχε σπάσει μέσα του, και δεν μπορούσε να το διαχειριστεί ούτε ο ίδιος, έτσι λοιπόν πλέον σταμάτησε να είναι γλυκός και τρυφερός, αλλά είχε γίνει νευρικός και υβριστικός απέναντι σε όλους. Ενώ είχε μείνει μαζί με τους γονείς της μητέρας, όταν ήρθαν Κρήτη άρχισε να τους μιλάει άσχημα, να δημιουργεί φασαρίες, χωρίς να τον νοιάζει που είναι μπροστά τα παιδιά. Η μητέρα έφτασε σε τέτοιο σημείο, όπου θεωρούσε καλύτερο να μην πηγαίνουν, για να μην δημιουργούνται λογομαχίες ή γενικότερα φασαρίες. Οπότε ηρέμησε για λίγο ο πατέρας, και αισθάνθηκε πως γύρισε στην καθημερινότητα που εκείνος ήθελε.

Με τον ερχομό του τέταρτου παιδιού, η κατάσταση έγινε ακόμα ποιο σκληρή. Η μητέρα γνωρίζοντας τις αντιδράσεις του άνδρα της, αποφάσισε να το κρύψει αρχικά,

έτσι ώστε να περάσει το πρώτο ουσιαστικό τρίμηνο της εγκυμοσύνης και να μην την αναγκάσει να αποβάλλει. Εκείνος με το να απουσιάζει τόσες μέρες από το σπίτι και όταν ήταν εκεί να μην δίνει την δέουσα σημασία δεν τον κατάλαβε, τα δίδυμα ήταν εκείνα που κατάλαβαν για την κύηση. Όταν έφθασε στο τέταρτο μήνα, αποφάσισε να μιλήσει στο πατέρα, η αντίδραση του ήταν η αναμενόμενη, να κάνει έκτρωση. Την επόμενη μέρα που πήγαν στον γιατρό εκείνος τους είπε πως δεν γινόταν διότι ήταν σε προχωρημένο στάδιο, εκείνος νευρίασε πολύ γιατί κατάλαβε πως θα ξαναγίνει γονιός, ενώ δεν ήθελε, για εκείνον και το ένα παιδί ήταν αρκετό.

Την ίδια εβδομάδα με αυτό το συμβάν, η Κατερίνα, η αδερφή του πατέρα ζήτησε από την μητέρα να μιλήσουν για ένα πολύ σοβαρό ζήτημα, είχε καρκίνο του μαστού, και ήθελε ψυχολογική υποστήριξη για το πώς θα το πει στον αδερφό της. Ο πατέρας έκανε σαν μικρό μωρό, δεν μπορούσε να πιστέψει αυτό το κακό βρήκε την μικρή του αδερφή. Όταν πέρασε ο καιρός της άρνησης της παρούσας κατάστασης, ο πατέρας νοίκιασε στην αδερφή του, το σπίτι ακριβώς δίπλα στο δικό του, για να κοιμάται εκεί και όλη μέρα να είναι μαζί με την γυναίκα του στο σπίτι.

Και η ιστορία επαναλαμβάνεται όπως έχει, πάλι όλοι μαζί στο σπίτι, με την μόνη εξαίρεση πως η μητέρα του πατέρα δεν έμαθε για τον καρκίνο της κόρης, η μητέρα πήρε για ακόμα μια φορά το βάρος πάνω της. Ο καιρός πέρασε γρήγορα, οι δύο γυναίκες πηγαινοέρχονταν στο νοσοκομείο για διαφορετικούς λόγους. Οι δύο γονείς, και οι δύο θείες δέθηκαν πολύ με αυτά τα δύο γεγονότα, και από εκεί και έπειτα περνούσαν ώρες ολόκληρες μαζί, συνεδριάζοντας για το μέλλον. Η μητέρα γέννησε τον Μάριο στο ένα νοσοκομείο της πόλης μαζί με την βοήθεια της αδερφής της και η συννυφάδα της με τον αδερφό- πατέρα ήταν στο νοσοκομείο και έκαναν την τελική εγχείριση. Τα δύο επόμενα χρόνια κύλησαν με αυτόν τον τρόπο, έπειτα η Κατερίνα έγινε καλά, και αποφάσισε να φύγει από το σπίτι και να ξαναγυρίσει στο χωριό.

Ο πατέρας συνεχίζει να πηγαινοέρχεται στο χωρίο και στην πόλη, πλέον έχει βρει τον ρυθμό, τον οποίο δεν θέλει να αλλάξει και όταν βρίσκει χρόνο αποφεύγει τους πάντες, έχει ένα χωράφι κοντά στο σπίτι του και πηγαίνει εκεί. Στο χωράφι αυτό έχει βάλει μέσα ζώα και τα δέντρα και τα φροντίζει με απεριόριστη χαρά και ξεγνοιασιά.

Στην παρούσα φάση, η οικογένεια συνεχίζει σε αυτούς τους ρυθμούς, με έναν πατέρα να λείπει από το σπίτι, προσπαθώντας να φέρει ότι περισσότερο υλικό αγαθό μπορεί στην οικογένεια που δημιούργησε και σε αυτήν που ήδη είχε.

7.5.1. Καταγραφή βασικών οικογενειακών γεγονότων

Οι γονείς του Νίκου ονομάζονται Χαράλαμπος και Μαρία. Ζούσαν σε ένα χωριό της Κρήτης, μία ώρα μακριά από την πόλη. Όλη τους την ζωή την έχουν περάσει σε αυτόν τόπο, μιας και οι δύο κατάγονταν από το ίδιο χωριό. Και οι δύο ασχολούνταν με τα γεωργικά και την κτηνοτροφία, αλλά παρόλα αυτά δεν τα έβγαζαν οικονομικά. Έτσι ο πατέρας του Νίκου, δούλευε και ως εργάτης στα δημόσια έργα που γίνονταν τότε. Τα λεφτά για αυτούς και τα παιδιά τους έφταναν, απλά έστελναν πολλά από τα χρήματα τους στην Αθήνα, στα αδέρφια της μητέρας του. Ο πατέρας του Νίκου, δυσανασχετούσε συχνά για αυτήν την κατάσταση, αλλά δεν ήθελε να χαλάει τα χατίρια της γυναίκας του. Τα πράγματα όμως στην ζωή τους όλο και δυσκόλευαν διότι οι καιρικές δυσκολίες, όπως οι χιονιές κατέστρεφαν την σοδειά τους και έτσι όλες τους οι προσπάθειες ματαιώνονταν.

Όταν ήρθε η ώρα να πάει ο Νίκος στο γυμνάσιο, η οικονομική κατάσταση της οικογένειας ήταν τραγικά άσχημη, συνεπώς οι γονείς του αποφάσισαν να τα κλείσουν σε ίδρυμα απόρων στο Ηράκλειο. Στα συγκεκριμένα ιδρύματα, θα τους παρέχονταν

στέγη, τροφή και η σχολική υποστήριξη, και αναφερόμαστε στον πληθυντικό αριθμό διότι τα παλιά χρόνια τα ιδρύματα χωρίζονταν σε αρρένων και θηλέων.

Ο πατέρας του Νίκου στεναχωριόταν πολύ για αυτήν την κατάσταση, ενώ από την άλλη η μητέρα του δεν έδειχνε να την απασχολεί πολύ, διότι θεωρούσε πως δεν θα τους έλειπε τίποτα. Τα χρόνια πέρασαν γρήγορα, με τα δύο παιδιά κλεισμένα μέχρι τα δεκαοχτώ τους στα ιδρύματα, και τους δύο γονείς στο χωριό να συνεχίζουν μόνοι τους την ζωή τους. Τα έβλεπαν μονάχα δύο φορές το χρόνο, όπου μπορούσαν να τα πάρουν τα Χριστούγεννα και το Πάσχα στο χωριό για μια ολόκληρη εβδομάδα.

Ο πατέρας του Νίκου, όταν εκείνος ενηλικιώθηκε είχε μαζέψει λεφτά και τους νοίκιασε ένα μικρό σπίτι στο κέντρο της πόλης, του βρήκε δουλειά και πού και που τον επισκέπτονταν. Από την άλλη η μητέρα του, δεν πήγαινε να τον δει, προφασιζόμενη δυσκολίες υγείας. Όταν ενηλικιώθηκε η μικρή του αδερφή, έμειναν μαζί στο σπίτι αυτό, όμως ο Νίκος δεν την άφησε να βρει δουλειά, ήθελε να σπουδάσει την αδερφή του έτσι και έγινε. Ανέλαβε εκείνος τα έξοδα της και την έστειλε στην Αθήνα να σπουδάσει οικονομικά.

Εκείνος δούλευε όλη μέρα, και η αδερφή του ζούσε πλουσιοπάροχα στην Αθήνα. Ο πατέρας και ο νονός του Νίκου, έφτιαξαν τα χαρτιά του για την αστυνομία, διότι δεν ήθελαν να ζει μια ζωή από μεροκάματα. Τελικά ο πατέρας μπήκε στην σχολή, τελείωσε και ήρθε ο διορισμός του στην Κω.

Τους χειμώνες κατέβαινε στο χωριό για να τους δει, ενώ παράλληλα από τον μισθό του έστελνε λεφτά στην αδερφή του, και στους γονείς του. Όλα άλλαξαν όμως όταν πέθανε ο πατέρας του, το μοναδικό του στήριγμα. Η απώλεια του άλλαξε τελείως τις ισορροπίες στην πατρική του οικογένεια, διότι η μητέρα του έπαθε κατάθλιψη και τα δύο αδέρφια αναγκάστηκαν να κατέβουν στην Κρήτη για να την περιθάλψουν. Ο Νίκος ανέλαβε την φροντίδα και των δύο γυναικών, ενώ παράλληλα είχε δημιουργήσει και την δικιά του. Στο διάγραμμα 4 φαίνονται συνοπτικά οι σχέσεις του με τα μέλη της πατρικής του οικογένειας:

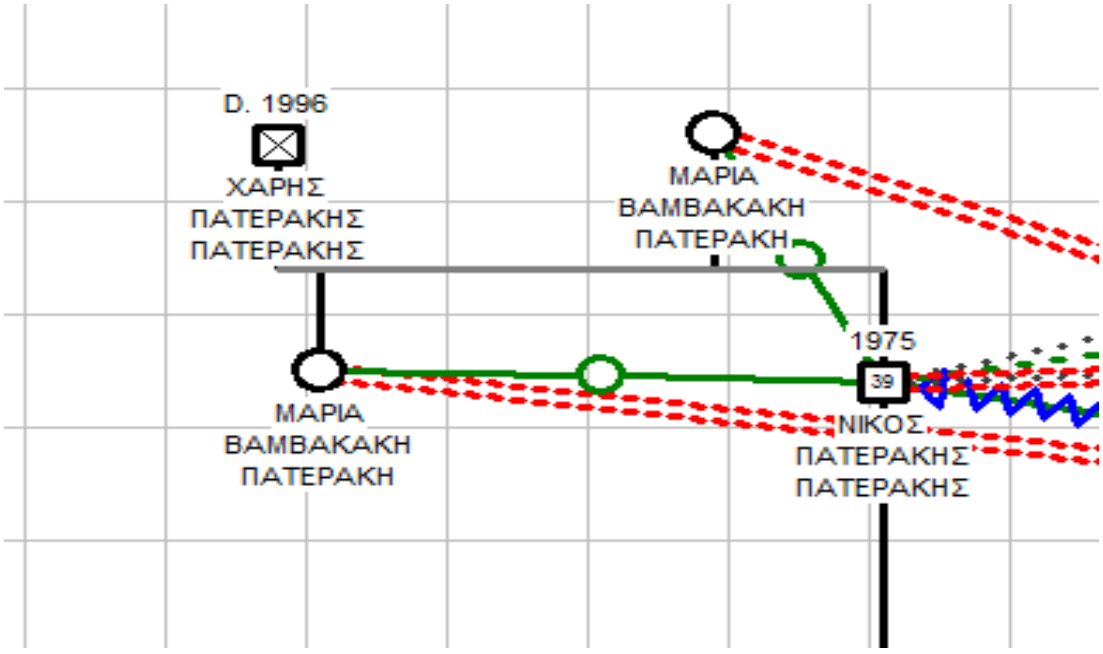

Διάγραμμα 4. Οι βασικές σχέσεις του Νίκου με την πατρική του οικογένεια.

7.5.2. Σχέσεις Νίκου με τον πατέρα του

Ο Νίκος είχε ιδιαίτερη αδυναμία στον πατέρα του, ήξερε πως παρόλο που ήταν μακριά του είτε ως παιδί είτε ως ενήλικας, ήταν πάντα εκεί για αυτόν. Άλλωστε δεν ήταν τυχαίο, πως σαν παιδί, όταν τον έκλεισε στο ίδρυμα έπαθε μελαγχολία. Ο πατέρας του Νίκου, ήταν ένας πολύ ήσυχος άνθρωπος που αγαπούσε τα παιδιά του και γενικότερα όλους τους ανθρώπους.

> [...]ο πατέρας μου ήταν πολύ έξυπνος και ευγενικός με όλους, η μάνα μου τον έφαγε… δεν τον άφηνε ποτέ να κάνει αυτό που θέλει… όλο εκείνη διέταζε και αυτός εκτελούσε χωρίς να της χαλάει χατίρι. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Νίκο, ερώτηση 20)

Πάντα και σε όλους έδινε κάτι από το υστέρημα του ακόμα και όταν αυτό θα το στερούνταν ο ίδιος. Ο Νίκος όσα κατάφερε για την ζωή του, τα κατάφερε χάρις σε εκείνον, συγκεκριμένα αναφέρει

> [...]αν δεν είχα εκείνον.. ούτε τη σχολή ηλεκτρολογίας θα είχα βγάλει, ούτε αστυνομικός θα ήμουν.. για όλα εκείνος έτρεχε και εγώ ακολουθούσα. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Νίκο, ερώτηση 15)

Ήταν λογικό, όταν ο πατέρας του έφυγε από την ζωή, εκείνος να μαραζώσει, άλλωστε ήταν μικρός σε ηλικία και είχε ένα πολύ ξαφνικό θάνατο. Ο Νίκος σημαδεύτηκε τόσο πολύ από αυτό το γεγονός που από τότε μέχρι σήμερα, η ζωή του, και ο χαρακτήρας του άλλαξαν ριζικά.

> Από τότε που έφυγε εκείνος… εγώ έπρεπε να αναλάβω τα βάρη της οικογένειας.. όλα εγώ! Και αυτό το φορτίο δεν το ήθελα, ήρθε μόνο του και πολύ ξαφνικά… αλλά ποιο πολύ με στεναχωρεί που δεν είναι εδώ.. αν ήταν εδώ όλα θα ήταν καλύτερα για μένα.. μόνο εκείνος με καταλάβαινε και με στήριζε.. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Νίκο, ερώτηση 9)

7.5.3.Σχέσεις Νίκου με τη μητέρα του

Η μητέρα του Νίκου, είναι μια γυναίκα που σκέφτεται εγωιστικά και κτητικά. Ανέκαθεν δεν έδινε ιδιαίτερη σημασία στα παιδιά της, φρόντιζε τον εαυτό της και μετά όλους τους υπόλοιπους.

> Η μητέρα μου έλεγε πως δούλευε στα χωράφια, αλλά σιγά, ερχόταν για λίγο και όταν είχε όρεξη.. την ένοιαζε να ντύνεται όμορφα και να γυρίζει τις γειτονιές. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Νίκο, ερώτηση 8)

Όταν ήταν μικρός ο Νίκος, συνέχεια τον χτύπαγε και του φώναζε, και αυτό τον έκανε να μην την εμπιστεύεται και να μην ελπίζει πως θα πάρει αγάπη από εκείνη.

> Είχα φάει πολύ ξύλο από την μητέρα μου, αν δεν ήταν ο μπαμπάς μου δεν θα είχα γλυτώσει από τα χέρια της… έβγαζε πολύ οργή… εντάξει δεν λέω, έφταιγα και εγώ γιατί ήμουν άταχτο παιδί… ποτέ δεν την άκουγα παρόλο που την φοβόμουν. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Νίκο, ερώτηση 19)

Γίνεται αντιληπτό πως ο Νίκος δεν είχε καλές σχέσεις με την μητέρα του, έμαθε με αυτό αλλά στην πορεία άλλαξε. Με τον θάνατο του πατέρα, θεώρησε πως είχε χρέος

εκείνος να προσέχει και να φροντίζει τις δύο γυναίκες (την μάνα και την αδερφή). Όσο περνούσε ο καιρός, εκείνος άρχισε να επιζητάει την αγάπη της και να νοιάζεται πώς να φτιάξει την σχέση τους. Συγκεκριμένα αναφέρει:

> Όσο μεγαλώνω δίνω δίκιο στην μητέρα μου, γιατί δεν ήταν πως δεν με αγαπούσε, απλά εγώ ήμουν άταχτος, δεν έκανα ποτέ τα χατίρια της, ε και εκείνη στεναχωριόταν.. τώρα όμως προσπαθώ να την κάνω χαρούμενηκαι τα καταφέρνω. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Νίκο, ερώτηση 24)

Στην παρούσα φάση, φαίνεται πως ο πατέρας, έχει μια καλή σχέση με την μητέρα του και προσπαθεί να ζήσει όσα δεν έζησε όταν ήταν παιδί. Την έχει συγχωρήσει και δικαιολογήσει σε όλα για αυτό θέλει και οι υπόλοιποι στην οικογένεια του να της φέρονται με καλό τρόπο, αγνοώντας τα παλιά και όσα καινούρια συμβαίνουν.

7.5.4.Σχέσεις Νίκου με την αδερφή του

Ο Νίκος ανέκαθεν είχε μάθει να φροντίζει και να νοιάζεται την αδερφή του, ήδη από παιδιά ήταν αχώριστα. Το μόνο κενό διάστημα στην ζωή τους, ήταν όταν έμεναν στα διαφορετικά ιδρύματα, αλλά που και που συναντιόντουσαν κρυφά.

> [...]είμαστε ένα με την αδερφή μου, περάσαμε δύσκολα αλλά τα ξεπεράσαμε.. τώρα είμαστε καλά, είμαστε κοντά και ενωμένοι.. Θυμάμαι όταν ήμασταν παιδιά, και μέναμε στο ίδρυμα, το έσκαγα που και που για να πάω να την δω, έστω και για λίγο. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Νίκο, ερώτηση 5)

Η προσκόλληση που έχουν φαίνεται να είναι αμοιβαία, παρόλο που ο ένας δίνει περισσότερα και το γνωρίζει.

> Η αδερφή μου είναι μικρότερη, δεν έχει δουλειά όπως εγώ.. άρα είμαι υποχρεωμένος να την στηρίζω και να την φροντίζω, εκείνη αρκεί να μου χαμογελάει. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Νίκο, ερώτηση 21)

Ο πατέρας αναφέρεται στην αδερφή του με ιδιαίτερο δέος και μάλιστα στεναχωριέται πολύ για την ζωή της διότι θεωρεί τον εαυτό του υπεύθυνο για την κατάσταση της.

> Βιάστηκα να παντρευτώ, έπρεπε να αποκαταστήσω εκείνη πρώτα, γιατί εκείνη σπούδαζε και πριν προλάβει έφυγε ο πατέρας και έμεινε μόνη της.. και άφησε τα πάντα στην Αθήνα για να είναι κοντά στην μάνα μας.. και εγώ δεν έκανε τίποτα [...] (Συνέντευξη γενεογράμματος από Νίκο, ερώτηση 26)

Όπως φαίνεται, ο πατέρας νοιώθει θλίψη και τύψεις διότι θεωρεί πως εκείνος ήταν η αιτία για όλα, και προσπαθώντας να καλύψει τις τύψεις του φτάνει σε σημείο να την υποστηρίζει περισσότερο και από την οικογένεια του.

7.6.Σχέσεις Νίκου με την οικογένεια της γυναίκας του

Ο Νίκος, όπως και άλλωστε οι περισσότεροι γαμπροί, μπήκε φοβισμένος στην οικογένεια τους, και εκείνος ένα παραπάνω διότι δεν έζησε την σημασία της οικογένειας. Για εκείνον τα τόσα μέλη, ήταν δύσκολο να τα διαχειριστεί, και προσπαθούσε να είναι ευγενικός αλλά παράλληλα και τυπικός με όλους τους. Στην

πορεία όμως όσο τους γνώριζε, τόσο άρχισε να απομακρύνεται και να μην τους θέλει, χωρίς όμως να υπάρχουν σαφή λόγοι και αιτίες. Στο διάγραμμα 5 φαίνονται συνοπτικά οι σχέσεις του με την οικογένεια της γυναίκας του:

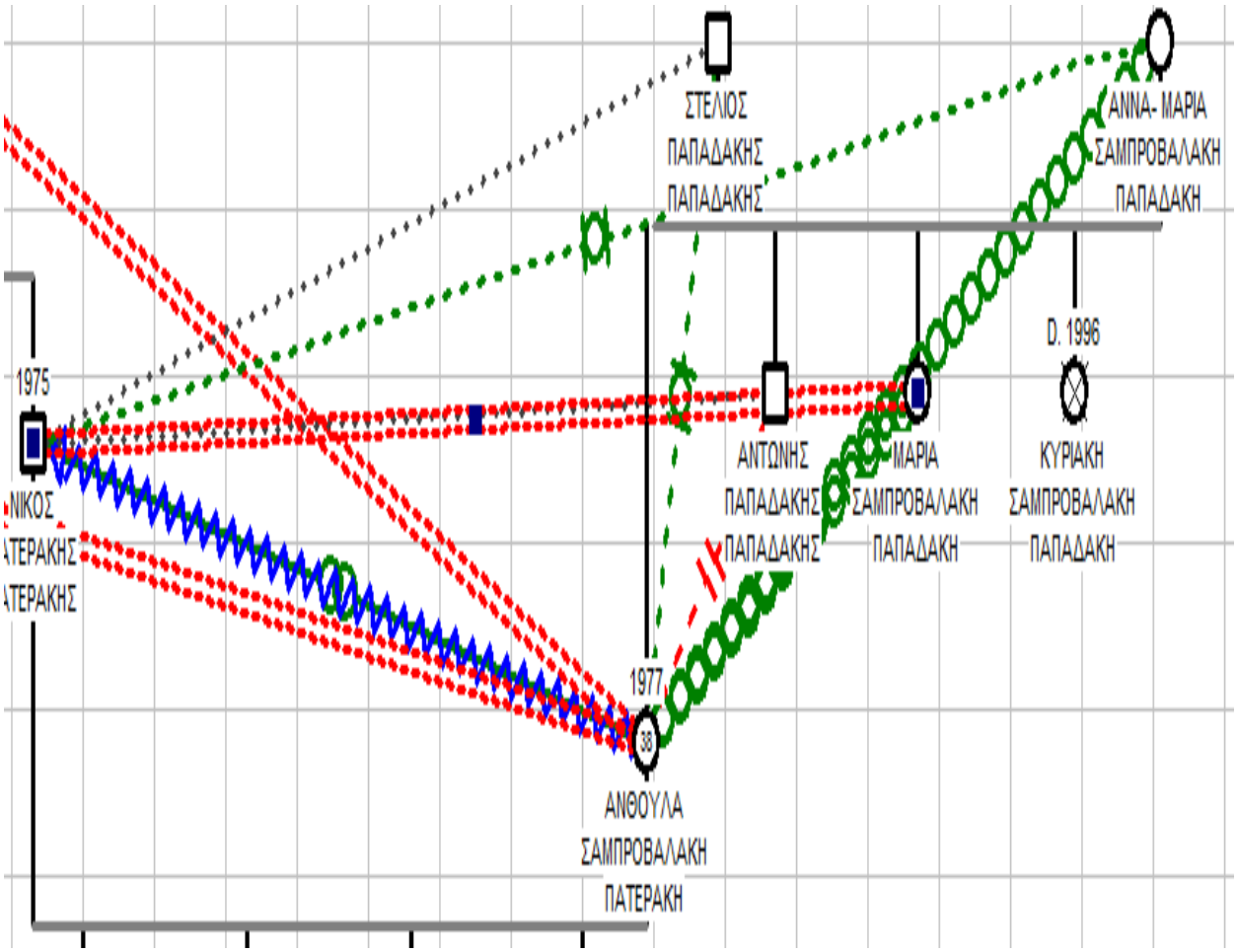

Διάγραμμα 5. Οι βασικές σχέσεις του Νίκου με την οικογένεια της γυναίκας του.

7.6.1.Σχέσεις Νίκου με τον πατέρα της γυναίκας του

Ο Νίκος έπεφτε πολλές φορές στην παγίδα να κάνει συγκρίσεις του πατέρα του και του πατέρα της. Ήταν δύσκολο να καταλάβει πως έκανε τόσα λεφτά, τόσα παιδιά και από την άλλη να βλέπει πως είναι τόσο φωνακλάς και πως ήθελε ακόμα και άλλα.

> Ο πεθερός μου δεν ζορίστηκε πολύ, όλα τα έβρισκε πάντα έτοιμα, έπρεπε όλοι να τον υπηρετούμε και εκείνος για ανταμοιβή μας φώναζε. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Νίκο, ερώτηση 15)

Στην αρχή κάνανε παρέα αλλά στην πορεία η κατάσταση άλλαξε, διότι αναμεταξύ τους υπήρχε και το συναίσθημα της ζήλιας, κυρίως από την μεριά του Νίκου.

> [...] με εκνεύριζε που τα είχε όλα, και εγώ δεν είχα τίποτα, πάντα έπεφτα στην ανάγκη του και ήταν ότι χειρότερο αυτό για μένα.. αλλά καλά να πάθει, ο θεός του έδωσε και αυτουνού ένα άρρωστο παιδί, έτσι για να μάθει και εκείνος τι σημαίνει πόνος. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Νίκο, ερώτηση 15)

Όσο ο Νίκος τον είχε ανάγκη απλά προσπαθούσε να τον αγνοήσει, λείποντας όλη μέρα από το σπίτι αλλά έπειτα όταν τα είχε καταφέρει μόνος του, τον έκανε πέρα από την ζωή του.

> Τώρα, μετά από τόσα χρόνια, δεν τον έχω ανάγκη και για αυτό ούτε καλημέρα δεν θέλω να του λέω και δεν του λέω. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Νίκο, ερώτηση 20).

7.6.2.Σχέσεις Νίκου με τη μητέρα της γυναίκας του

Στην ίδια μοίρα είχε και την πεθερά του, εκείνη δεν του είχε κάνει κάτι συγκεκριμένο, αλλά τον ενοχλούσε που έδινε τόση σημασία στον μεγαλύτερο αδερφό της γυναίκας του και στο άρρωστο παιδί της. Θεωρούσε πως θα μπορούσε να βοηθήσει περισσότερο εκείνον και τα παιδιά του.

> Η πεθερά μου δεν είναι κακιά απλά την ένοιαζαν όλοι οι άλλοι, εκτός εμάς (τον ίδιο, τη γυναίκα και τα παιδιά του). Ιδιαίτερη αδυναμία πάντα είχε στον μεγάλο της γιο, τόση φροντίδα και τόση αγάπη, εγώ δεν την έχω ξαναδεί. Έπρεπε να δουλεύουμε όλοι για αυτόν, ε μα εγώ σταμάτησα να το κάνω. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Νίκο, ερώτηση 14)

Στην ουσία κάποιο άλλο πρόβλημα μαζί της δεν είχε, απλώς δεν θεωρούσε απαραίτητο να έχει μια καλή και υγιή σχέση μαζί της, θα μπορούσαμε να την χαρακτηρίσουμε αδιάφορη σχέση.

7.6.3. Σχέσεις Νίκου με τα αδέρφια της γυναίκας του

Ο Νίκος δεν απέκτησε ποτέ κάποια ιδιαίτερη σχέση με τον μεγαλύτερο αδερφό της γυναίκας του. Είχαν τυπικές σχέσεις από την αρχή, άλλωστε ήταν σε πολύ διαφορετική τροχιά, εκείνος σπούδαζε και άλλαζε τις γυναίκες σαν τα πουκάμισα, ενώ ο πατέρας είχε τις δουλειές του και την οικογένεια του να φροντίσει.

> Ο αδερφός της γυναίκας μου μεγάλο λαμόγιο, ήξερε να κάνει μεγαλεία στις πλάτες των άλλων[…] (Συνέντευξη γενεογράμματος από Νίκο, ερώτηση 28)

Ο πατέρας στην αρχή του έστελνε χρήματα αλλά στην πορεία κατάλαβε πως δεν θα τα ξαναέπαιρνε πίσω και τότε σταμάτησε. Δεν προσπάθησε ποτέ να μιλήσει μαζί του ή να κάνουν παρέα, ο καθένας ήταν στον κόσμο του. Όσον αφορά την άρρωστη αδερφή της μητέρας, μονάχα στην αρχή της μίλησε, και στην συνέχεια απέφευγε και να την βλέπει. Ζούσαν στο ίδιο σπίτι αλλά ήταν σαν ξένοι που δεν τύχαινε να συναντηθούν. Χαρακτηριστικά αναφέρει:

> Με την άρρωστη αδερφή της γυναίκας μου δεν είχαμε πολλές παρτίδες, αλλά και γιατί να έχουμε εκείνη ήταν άρρωστη και εγώ υγιείς, αυτό τα λέει όλα[...] (Συνέντευξη γενεογράμματος από Νίκο, ερώτηση 28)

Βέβαια, αυτή η απομάκρυνση του και η απάθεια του έκρυβαν φόβο μην τυχόν και βγουν έτσι και τα δικά του παιδιά.

> [...]Εάν εγώ έκανα τέτοιο παιδί, δεν ξέρω πως θα αντιδρούσα. Στην αρχή που μου έλεγε η μάνα μου ότι το παιδί μου θα ήταν έτσι, τρελάθηκα, δεν θα μπορούσα να το κρατήσω. Και μόνο που τα βλέπω τα φοβάμαι. (Από ελεύθερη συζήτηση με τον πατέρα Νίκο)

Οπότε ο πατέρας δεν θεωρούσε απαραίτητο να έχει επαφές με την άρρωστη αδερφή, σε αντίθεση με την υγιή. Η υγιής αδερφή της μητέρας είχε πολύ στενές σχέσεις με την Ανθούλα και δεν έδιναν δικαίωμα σε κανέναν να εισβάλλει σε αυτό.

> [...] οι δύο αδερφές είναι πολύ ενωμένες, πολλές φορές νευριάζω αλλά η γυναίκα μου είναι το μόνο θέμα που δεν με ακούει. Ότι και να της πω, προτιμάει να τσακωθούμε παρά να κάνει πίσω η σχέση της με την αδερφή της. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Νίκο, ερώτηση 25)

Ο πατέρας αρχικά δεν πειραζόταν από την καλή σχέση που είχαν, αυτός έμενε ουδέτερος έως και απόμακρος, απλά όταν εκείνη έγινε γιατρός, χρειάστηκε σε πολλές στιγμές την βοήθεια της. Εκείνη πάντα τον βοηθούσε, αλλά παρόλα αυτά ήξεραν πως η καλή σχέση θα διατηρηθεί μέχρι να περάσει η δυσκολία ή η μπόρα.

> [...]τα πάμε καλά με την Μαρία, απλά εντάξει τι να λέμε συνέχεια, έχουμε μια καλή σχέση και τίποτα άλλο. Δεν μπορεί, ούτε μπορώ να την έχω συνέχεια στο σπίτι μου ή να με κάνει κουμάντο. Μόνο αν είναι ιατρικό το ζήτημα, τότε δεν με νοιάζει. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Νίκο, ερώτηση 29)

7.7. Σχέσεις Νίκου με τη δική του οικογένεια

Ο πατέρας της οικογένειας φαίνεται να έχει το ρόλο του κουβαλητή και του συναισθηματικά αυστηρού. Αγαπάει και φροντίζει την οικογένεια του αλλά κυρίως εστιάζει στην αποστασιοποίηση των συναισθηματικών συνδέσεων με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας. Στο διάγραμμα 6 φαίνονται αναλυτικά οι συναισθηματικοί δεσμοί που έχει αναπτύξει με τα μέλη της οικογένειας του.

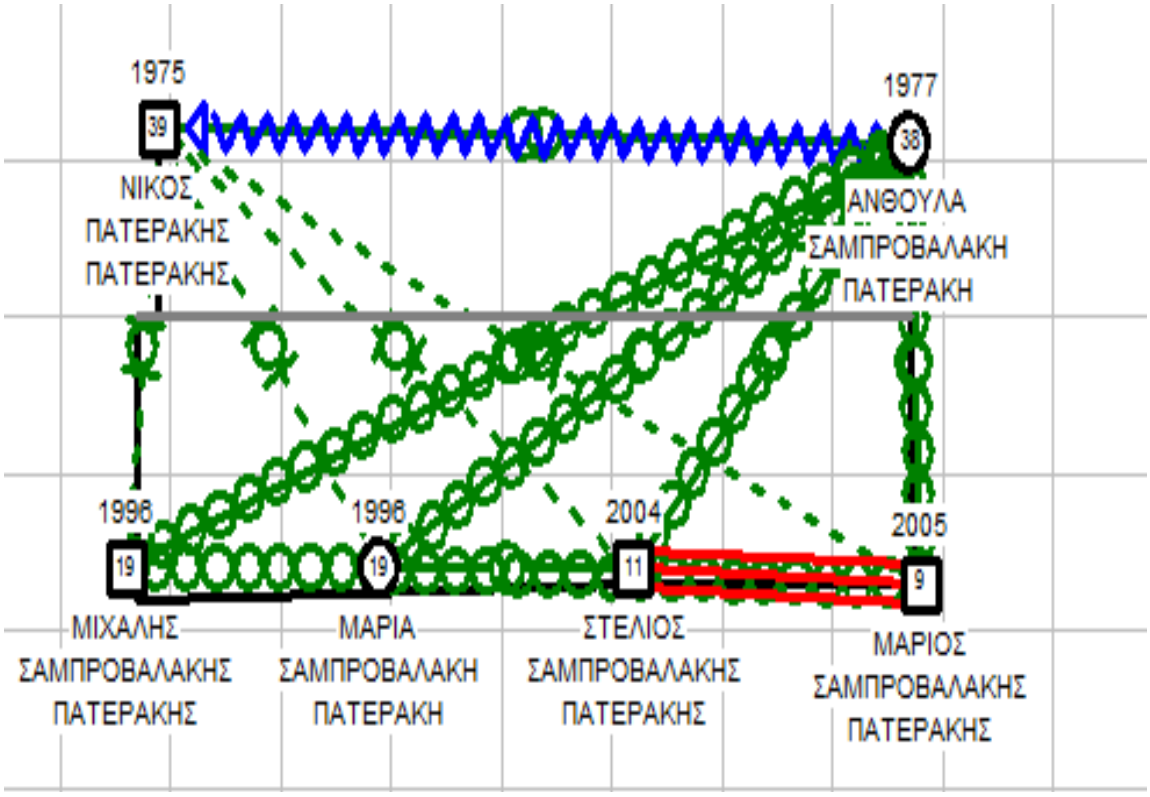

Διάγραμμα 6. Οι σχέσεις του Νίκου με την οικογένεια του.

7.7.1. Σχέσεις Νίκου με τησύζυγο του

Ο Νίκος βλέπει την μητέρα σαν ένα πλάσμα κατάλληλο για την ανατροφή των παιδιών του και παράλληλα μια καλή νοικοκυρά. Ξέρει πως δεν χρειάζεται να κάνει τίποτα στο σπίτι διότι όλα είναι έτοιμα από εκείνη, όμως όσον αφορά ένα πρόβλημα εκτός σπιτιού ή θέμα διαχείρισης χρημάτων νοιώθει πως δεν μπορεί να στηριχθεί σε εκείνη.

> Η γυναίκα μου είναι μια καλή νοικοκυρά και καλή μάνα, ξέρω πως το σπίτι σε αυτά τα δύο πράγματα στηρίζεται σε αυτήν, αλλά στα οικονομικά δεν της έχω εμπιστοσύνη. Δεν έχει δουλέψει στην ζωή της και δεν ξέρει πως βγαίνουν τα χρήματα. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Νίκο, ερώτηση 3)

Φαίνεται να νοιώθει πολλές φορές θυμό για εκείνη, και κυρίως τις στιγμές που κουράζεται πολύ με τις δουλειές.

> [...] εγώ δεν ήθελα να δουλεύει γιατί τα βγάζαμε πέρα, όμως βλέπω με τα χρόνια πως δεν καταλαβαίνει πως βγαίνουν τα λεφτά και φορτώνει πολλές φορές την καμήλα (δηλαδή εκείνον) και αυτό εμένα με θυμώνει, γιατί όλο ζητάει πράγματα να κάνουν τα παιδιά, λες και εγώ είμαι χρυσορυχείο. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Νίκο, ερώτηση 13)

Θεωρεί πως δεν τον καταλαβαίνει αρκετά και πολλές φορές σε αυτά που του λέει νοιώθει την ανάγκη να αμυνθεί. Δεν εξωτερικεύει πολύ τα θετικά του συναισθήματα, επικεντρώνοντας κυρίως την εξωτερίκευση του θυμού και της οργής απέναντι στην οικογένεια του. Βλέπει την γυναίκα του πρώτα ως μητέρα- νοικοκυρά και μετά όλους τους υπόλοιπους ρόλους.

7.7.2. Σχέσεις Νίκου με τα παιδιά του

Ο Νίκος είναι ο πατέρας των παιδιών, κυρίως όμως προς το κομμάτι το υλικό.

> Ένα παιδί τι χρειάζεται; Θα σου πω εγώ, τροφή, και στέγη όλα τα άλλα έρχονται. Αυτές είναι οι ανάγκες του και εγώ ξέρω πώς να τις καλύψω. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Νίκο, ερώτηση 13)

Θεωρεί πως ο ρόλος του πατέρα είναι να παρέχει στα παιδιά του ότι τους λείπει από υλικά αγαθά και φαγητό. Χαίρεται με τις επιτυχίες του απλώς δεν εστιάζει τόσο στα κατορθώματα τους, διότι δεν θεωρεί πως μπορούν ακόμα οι γιοί του να τον φτάσουν στο πνεύμα και στις γνώσεις.

> [...]δεν λέω, μου αρέσει να τα πηγαίνουν καλά στην ζωή αλλά θέλω να γίνουν σωστοί βιοπαλαιστές και όχι μαλθακοί. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Νίκο, ερώτηση 5)

Δεν θεωρεί επίσης απαραίτητο να γνωρίζει πολλές λεπτομέρειες για τα ίδια. Εύκολα γίνεται αντιληπτό πως θέλει να έχει με εκείνα μια δική του ισορροπία στην οποία δεν θα ξέρει άρα και δεν θα χρειάζεται να λύνει τα προβλήματα τους.

> [...] για να λύσουν τα προβλήματα τους, έχουν την μάνα τους, εκείνη είναι καλή να κάθεται να τους μιλά για ώρες, αλλά αν δεν βάλω εγώ το χεράκι μου, κανένας δεν μπορεί να κουνήσει, γιατί εγώ ξέρω τι χρειάζεται ένα παιδί. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Νίκο, ερώτηση 8)

Άτυπα στο μυαλό του έχει μοιράσει ευθύνες και καθήκοντα σε όλα τα μέλη, και μιμούμενος δικές του προσωπικές εμπειρίες πράττει με αυτόν τον τρόπο.

7.8. Αποτελέσματα από το γενεόγραμμα της δεύτερης οικογένειας

Στο παρόν υποκέφαλαιο γίνεται αναφορά στα αποτελέσματα που προέκυψαν από την ανάλυση του γενεογράμματος των δύο οικογενειών. Δίνεται έμφαση σε γενικές ερωτήσεις και έπειτα σε ερωτήσεις που αφορούν τις σχέσεις μεταξύ των μελών. Ο κάθε γονιός απαντάει ξεχωριστά και αναφέρεται στο οικογενειακό του δέντρο, τόσο όσον αφορά το παρελθόν, όσο και στο παρόν. Βέβαια αναφορά γίνεται και στο μέλλον, ποιες είναι οι μελλοντικές προσδοκίες και επιθυμίες της ίδιας και της οικογένειας της. Ο λόγος που επιδιώκεται μία τέτοια ανάλυση είναι για να εμβαθύνουμε στην ψυχοσύνθεση των γονέων αλλά και στον τρόπο ανατροφής των παιδιών τους. Τα παιδιά σε τόσο μικρές ηλικίες επηρεάζονται συναισθηματικά και γνωστικά από τις οικογένειες τους. Η σκιαγράφηση του ψυχολογικού και βιολογικού προφίλ των μητέρων αρχικά δίνει πληροφορίες για την γενικότερη εικόνα της οικογένειας με τον στενότερο κύκλο και στην συνέχεια με τον ευρύτερο κύκλο. Στο αμέσως επόμενο υποκεφάλαιο δίνονται πληροφορίες για την εξέλιξη της ζωής της μητέρας.

7.8.1. Καταγραφή των βασικών γεγονότων από τη ζωή της Ρίας (μητέρα)

1979: γέννηση της μεγάλης αδερφής της
1980: γέννηση Ρίας
1980-1982: η μητέρα της κάνει δύο αποβολές
1998: φοιτάει στην σχολή του ΟΑΕΔ
2001: παντρεύεται η αδερφή της
2002: παντρεύεται
2004: κάνει την πρώτη της κόρη
2005: χωρίζει – τα ξαναβρίσκει με τον άντρα της
2008: κάνει την δεύτερη κόρη
2009: ετοιμάζεται να πάρει διαζύγιο εξαιτίας της αδερφής της
2010: η αδερφή της παίρνει διαζύγιο
2011: εκείνη μετακομίζει στην Κρήτη
2012: η μικρή της κόρη αποκτά προβλήματα ομιλίας

Η παραπάνω καταγραφή αναφέρεται στα χρονολογικά γεγονότα από την ζωή της μητέρας, από την γέννηση της έως το χρονολογικό έτος που ισχύει μέχρι σήμερα. Εκτός όμως από τα γεγονότα που αφορούν τις ίδιες αναφέρονται και γεγονότα που αφορούν τα αδέρφια τους και παίζουν καθοριστικό ρόλο. Η μητέρα λοιπόν γεννήθηκε στην Αθήνα, είχε μια μεγαλύτερη αδερφή κατά ένα χρόνο. Ο πατέρας της ήταν αστυνομικός και η μητέρα της καθαρίστρια σε σπίτια. Στο σπίτι έμενε ο παππούς και η γιαγιά της μητέρας από την μεριά της Ελένης (μητέρα Ρίας) και ουσιαστικά εκείνοι φρόντιζαν τα δύο κορίτσια, τόσο στο οικονομικό όσο και στο συναισθηματικό τομέα. Ο πατέρας ήταν απών, ενώ η μητέρα δούλευε όλη μέρα στο σπίτι και έπρεπε να το μαζέψει και να μαγειρέψει για όλα αυτά τα άτομα, παρόλα αυτά προσπαθούσε να είναι παρών σε όλα. Ο καιρός περνούσε και η γιαγιά της μητέρας πέθανε, στο σπίτι έμεινε μόνο ο παππούς, ο οποίος όρισε την εξής κατάσταση: έξι μήνες στο σπίτι της Ελένης και έξι στο σπίτι της άλλης κόρης του. Στο διάστημα αυτό αναλάμβανε όλα τα έξοδα και τις δουλειές

του σπιτιού, και αυτός ήταν και ο λόγος που δεχόταν και συνέχισε να δέχεται ο πατέρας της Ρίας τα πεθερικά του.

Η κατάσταση στο σπίτι όμως το καλοκαίρι του 1996 άρχισε να γίνεται ποιο δύσκολη. Όταν η μητέρα γινόταν 14 χρονών, γύρισε το μεσημέρι από το σχολείο και βρήκε ένα ποδήλατο με μια κάρτα στο σπίτι από τον πατέρα της που της έλεγε χρόνια πολλά και πως την αγαπάει πολύ. Η μητέρα ξαφνιάστηκε διότι ποτέ στο παρελθόν δεν είχε κάνει αντίστοιχη κίνηση, χάρηκε πάρα πολύ αλλά δυστυχώς η χαρά της δεν κράτησε πολύ, διότι εκείνο το μεσημέρι χτύπησε το τηλέφωνο, και ήταν μια γυναίκα που όπως λέει της είπε χαρακτηριστικά «*Γεια σου Ρία! Σου άρεσε το ποδήλατο που αγοράσαμε με το πατέρα σου. Εγώ είμαι η δεύτερη μαμά σου, η γυναίκα του πατέρα σου, και θα ήθελα να ξέρεις πως σε λίγες μέρες θα γεννηθεί το αδερφάκι σου*». Η μητέρα δεν είπε τίποτα έκλεισε το τηλέφωνο και άρχισε να τρέχει όσο ποιο πολύ μπορούσε, μέχρι το φροντιστήριο που ήταν η αδερφή της, της είπε ότι είχε συμβεί και μαζί γύρισαν ξανά στο σπίτι. Στο σπίτι ήταν η μαμά τους, η οποία μόλις έμαθε από την μεγάλη αδερφή τι είχε συμβεί, πήρε τα δυο κορίτσια αγκαλιά και άρχισε να κλαίει. Ο πατέρας δεν άργησε να έρθει, μόλις μπήκε σπίτι εκείνη του είπε «πήγαινε να το τελειώσεις σήμερα!», χωρίς να ειπωθεί άλλη κουβέντα έφυγε.

Η Ελένη πήρε τα δύο παιδιά και τα πήγε σε μια φίλη της, η οποία κράτησε εκεί τα κορίτσια για δύο μέρες. Δεν ξαναμίλησαν ποτέ στο σπίτι για αυτό το συμβάν, τώρα καμιά φορά όταν το σκέφτεται η μητέρα νοιώθει πως θα δει κάποια στιγμή στο «Πάμε Πακέτο» (τηλεοπτική εκπομπή τέτοιου περιεχομένου) την αδερφή της και θα γίνουν ρεζίλι, και δεν θα ξέρει αν θα πρέπει να της μιλήσει ή όχι. Από τότε και ύστερα άρχισε να υψώνει τοίχους σε εκείνη και τον ίδιο, διότι μέσα της κάτι έσπασε. Τα χρόνια περνούσαν και όλα κυλούσαν με δυσκολία, ώσπου εκείνη βρήκε τον μελλοντικό σύζυγο και άρχισε να φεύγει από το σπίτι, οπότε τα προβλήματα του σπιτιού πέρασαν σε δεύτερη μοίρα, το μόνο που την ένοιαζε ήταν ο έρωτας της.

Ο πατέρας από την άλλη ήταν ένας άνδρας πολύ όμορφος, που έπαιζε το «γόη» στο σχολείο και ασχολούνταν με την πολεμική τέχνη την πάλη. Το ζευγάρι αυτό ήταν τελείως άνισο, από την μία εκείνος ασχολούνταν με μηχανάκια, είχε κακές παρέες και από την άλλη εκείνη ήταν ένα κορίτσι άχαρο και σεμνό, που ασχολούνταν με τα διαβάσματα του. Ο καιρός περνούσε και η μητέρα άρχιζε να αλλάζει, άρχισε και εκείνη να πηγαίνει σε κόντρες, να πίνει και να καπνίζει, όπως εκείνος. Αυτό συνεπάγεται πως άρχισε να κάνει κοπάνες, να λείπει από το σχολείο και να ξενυχτάει στα κλαμπ. Το αποκορύφωμα ήρθε όταν έμπλεξαν με κακές παρέες και άρχισαν να συμμετέχουν και οι δυο σε μικρό-κλοπές. Μια φορά τους έπιασε και ο ίδιος ο πατέρας της, ο οποίος τους συγκάλυψε αλλά μετά έφαγε πολύ ξύλο και είχε ένα μήνα να βγει από το σπίτι της. Όλα έδειχναν πως έπαιρναν κακή κατάληξη, και πως κάτι έπρεπε να γίνει, έτσι αποφάσισε ο πατέρας να την στείλει σε σχολή για να μάθει μια τέχνη, αλλά και πάλι η σχέση τους άντεξε απλώς ηρέμησαν τα πράγματα αναμεταξύ τους.

Όσον αφορά την αδερφή της, δεν είχαν ποτέ την καλύτερη σχέση, όσο μεγάλωναν τόσο απομακρύνονταν. Εκείνη είχε μια σχέση, με έναν μεγαλύτερο, ο οποίος δούλευε αλλά ήταν και αυτός αλάνη. Οι γονείς τους έκαναν πολλές προσπάθειες να την ενώσουν, αλλά μάταια, είχαν σκεφτεί πως αν έβγαιναν μαζί και είχαν τις ίδιες παρέες και η μία θα φρόντιζε την άλλη και θα άρχιζαν να κάνουν μαζί πράγματα. Όμως εκείνες έφευγαν μαζί από το σπίτι και έδιναν ραντεβού στην ποιο πέρα γειτονιά από αυτήν που έμεναν για να ξανασυναντηθούν και να γυρίσουν σπίτι.

Τα χρόνια περνούσαν και οι δύο άντρες αποφάσισαν να πάνε στο στρατό, περίπου την ίδια περίοδο έφυγαν, με την μόνη διαφορά πως η μητέρα αρραβωνιάστηκε λίγο πριν φύγει τον πατέρα. Λίγο πριν τελειώσει η θητεία τους, έγινε ο μεγάλος σεισμός στην Αθήνα και το σπίτι τους γκρεμίστηκε, οι δύο άνδρες άρχισαν να παίρνουν άδειες

για να είναι με τις οικογένειες τους και τις γυναίκες τους. Όμως τα πράγματα ήταν αρκετά τραγικά, για μέρες και έπειτα για μήνες έμειναν σε σκηνές. Το φανταρικό τους τελείωσε, και η οικογένεια της μητέρας από τα τέσσερα άτομα που ήταν έγινε έξι. Όλοι μαζί λοιπόν έμειναν στο κοντέινερ, και οι σχέσεις τους συσφίχτηκαν, όσο όμως περνούσε ο καιρός οι σχέσεις άρχισαν να αλλάζουν. Η Βάγια (η μεγάλη αδερφή) είπε στην μητέρα πως ο Παύλος (ο πατέρας) την γούσταρε και έκανε κίνηση, από την άλλη εκείνος είπε πως συνέβη το αντίθετο. Μονάχα οι δυο τους ήξεραν τι είχε συμβεί εκείνο το απόγευμα, αλλά ηΕλένη για να κλείσει την υπόθεση είπε πως θα πρέπει να παντρευτούν για να πάρουν και εκείνοι ένα δικό τους κοντέινερ και να λήξει όμορφα η υπόθεση. Έτσι το Δεκέμβριο του 2000 παντρεύεται η μεγάλη αδερφή πρώτη και φεύγει από το σπίτι, ενώ λοιπόν ο γάμος της μητέρας και του πατέρα ήταν κανονισμένος να γίνει τον Ιανουάριο, ο πατέρας έκανε πίσω γιατί οι δικοί του δεν είχαν λεφτά. Εκείνοι συνέχισαν να μένουν με τους δικούς της, αλλά άρχισαν να πηγαίνουν ποιο συχνά και στους δικούς του και να δένονται με εκείνους.

Όμως ούτε αυτό κράτησε πολύ, διότι η οικογένεια του πατέρα άρχισε να δίνει περισσότερα στα άλλα αδέρφια του και δεν έκανε οικονομία για να μαζέψουν λεφτά. Το αποκορύφωμα ήρθε όταν άρχισε ο Στάθης (πατέρας του Παύλου) να πίνει σε σημείο αλκοολισμού, και η συνήθεια αυτή τον έκανε επιθετικό και βίαιο απέναντι στους άλλους. Μετά από έναν χρόνο αποφάσισαν να παντρευτούν, έτσι και έγινε, οι γονείς της μητέρας πλήρωσαν όλα τα έξοδα και ο γάμος έγινε μέσα στα κοντέινερ.

Έπειτα η Ελένη πήρε την απόφαση να πάρουν δάνειο για να φτιάξουν το σπίτι που γκρεμίστηκε. Η μητέρα και η αδερφή της συμφώνησαν και έδωσαν τα λεφτά του γάμου, οι γαμπροί δεν ήταν απόλυτα σύμφωνοι αλλά δεν μπορούσαν να κάνουν διαφορετικά. Μονάχα που ο πατέρας είχε και την πίεση από τους δικούς του γονείς πως δεν έπρεπε να χτίσει και να βρίσκεται στο όνομα ενός άλλο, για αυτό προσπαθούσε χωρίς η μητέρα να το θέλει, να κάνουν παιδί. Όταν η μητέρα έπιασε έκανε πολλές απόπειρες να το ρίξει, εκείνος όμως δεν την άφηνε. Η μητέρα σκεφτόταν πως ήταν πολύ μικρή, μόλις είχε βρει μια δουλειά σαν κομμώτρια και δεν ήθελε να κλειστεί μέσα σε ένα σπίτι και να κάνει παιδιά, είχε όνειρα να γίνει μια μεγάλη κομμώτρια και να ανοίξει το δικό της μαγαζί.

Από τις πολλές προσπάθειες αποβολής που έκανε, μόνη της στο σπίτι άρχισε να κινδυνεύει όχι μόνο η ζωή του παιδιού αλλά και η δικιά της. Για αυτό και τους τρεις τελευταίους μήνες της κύησης αναγκάστηκε να νοσηλευτεί στο νοσοκομείο και έπειτα να μείνει στο κρεβάτι του σπιτιού για το υπόλοιπο διάστημα. Όλα πήγαν καλά, μόνο που εκείνη συνέχισε να μην θέλει το παιδί και να σκέφτεται πως πάχυνε και έχασε την δουλειά, όλη αυτή η κατάσταση της δημιουργούσε νεύρα απέναντι στον άνδρα της. Οπότε άρχισαν οι συνεχείς καυγάδες, διότι και εκείνος δεν ήταν πρόθυμος να αφήσει τα χόμπι του, την δουλειά του, και τους φίλους του για να μεγαλώσει το παιδί ή ακόμα και να στηρίξει την γυναίκα του.

Το ρόλο υπεράσπισης και φροντίδας του παιδιού και της μητέρας ανέλαβε η γιαγιά (Ελένη), άλλωστε τα σπίτια ήταν έτοιμα, μπήκαν μέσα η γιαγιά- ο παππούς στο ημιυπόγειο, η αδερφή και ο γαμπρός στο ισόγειο και η μητέρα στον πρώτο. Η μητέρα και η γιαγιά δέθηκαν πάρα πολύ, το παιδί άρχισε να μένει πολλές ώρες με την γιαγιά ενώ η μητέρα ξαναγύρισε στο κομμωτήριο.

Όσον αφορά την αδερφή, έκανε δύο δουλειές και έλειπε όλη μέρα από το σπίτι για να μην τους βλέπει, διότι η γέννηση του μωρού της έφερε την λαχτάρα να γίνει και η ίδια μάνα. Όσες προσπάθειες και να έκανε κατέληγαν στο κενό, αν έπιανε το παιδί το δεύτερο μήνα το έχανε, άλλες πάλι φορές προσπαθούσε αλλά δεν έπιανε. Το μεγάλο όμως θέμα, ήταν πως οι αποβολές συνοδεύονταν από χειρουργεία και αφαίρεση κάθε φορά κάποιου τμήματος της μήτρας. Η όλη διαδικασία και η σκέψη πως μειώνονταν οι

πιθανότητες απόκτησης ενός παιδιού, την έκαναν επιθετική απέναντι σε όλους. Ο άντρας της δεν ήταν σχεδόν ποτέ δίπλα της, απεναντίας σπαταλούσε λεφτά όπου ήθελε και όπου τον αφορούσαν άμεσα.

Η μητέρα έχοντας εναποθέσει την ανατροφή του παιδιού στην γιαγιά, άρχισε να κάνει την ζωή της και να απομακρύνεται από τον άνδρα της. Η αδερφή της προχώρησε ένα βήμα παραπάνω και βρήκε έναν άλλο άντρα από την παρέα του άνδρα της, το πρόβλημα όμως ήταν πως το τρίτο αυτό πρόσωπο ήταν μαφιόζος. Αυτό την Βάγια την δελέασε διότι είχε λεφτά και τα σκορπούσε για πάρτη της, ενώ απεναντίας ο άνδρας της δεν έδινε ούτε μία δραχμή. Η μητέρα στο πρώτο χρόνο της παράνομης σχέσης το έμαθε, στην αρχή αντέδρασε άσχημα αλλά μετά έδειξε κατανόηση, και άρχισε να την καλύπτει. Όσο περνούσε ο καιρός άρχισε να πηγαίνει μαζί της, και να έχει και εκείνη τα δωράκια της από φίλους του τρίτου προσώπου.

Ο πατέρας και ο άντρας της αδερφής δεν είχαν υποψιαστεί τίποτα, η γιαγιά όταν το έμαθε το μόνο που είπε ήταν «*καλά τους κάνετε, αλλά να προσέχετε να μην σας καταλάβουν οι άνδρες σας*». Οι δύο αδερφές είχαν ένα κοινό μυστικό, που αυτό τις έφερε ποιο κοντά από κάθε άλλη φορά, βέβαια μονάχα η αδερφή είχε σχέση. Η μητέρα γνώριζε, δεχόταν τα δώρα τους αλλά μέχρι εκεί.

Ώσπου τα πράγματα στο κομμωτήριο δεν πήγαιναν καλά, άρχισε να μαλώνει με την υπεύθυνη και τις άλλες κοπέλες και ήθελε να πιάσει παιδί για να βρει μια δικαιολογία να φύγει. Τελικά τα κατάφερε, αυτήν την φορά ήθελε και απέκτησε παιδί, έχοντας την πεποίθηση πως και αυτό θα το μεγαλώσει η γιαγιά. Όταν όμως γεννήθηκε αυτό το παιδί ξαναδημιουργήθηκε κρίση στο ζευγάρι, διότι εκείνη με το που γέννησε άρχισε να βγαίνει με την αδερφή της, όμως η ιστορία για τις δύο αδερφές άρχισε να μαθαίνεται. Ο πατέρας έμαθε για την σχέση και άρχισε να αμφιβάλλει για το παιδί και για την γυναίκα του, το ξύλο, οι βρισιές και οι αμφιβολίες βρέθηκαν στο επίκεντρο. Ο πατέρας ξεσήκωσε όλη την οικογένεια, μέχρι που έφτασε στο σημείο να κάνει τεστ DNA για να εξακριβώσει αν το παιδί είναι δικό του. Ευτυχώς όλα πήγαν καλά και τελικά κατάλαβε το λάθος του, και ενώ το λογικό ήταν να ηρεμήσουν τα πράγματα ανάμεσα στον πατέρα και στην μητέρα, όλα παρέμειναν στάσιμα. Εκείνος ενοχλούνταν ακόμα αλλά για την αδερφή της μητέρας, δεν μπορούσε να διανοηθεί ότι είχε ερωμένο. Άρχισε να την παρακολουθεί και να φωνάζει διαρκώς σε όλους πως δεν είναι σωστό. Ο δε άντρας της δεν έδειχνε να ενοχλείτε γιατί όπως πιστεύει η μητέρα, είχε τους λόγους του, ο οποίος δεν είναι άλλος εκτός από το οικονομικό. Είχε κέρδος από αυτήν την σχέση διότι επίπλωσε όλο το σπίτι με ακριβά έπιπλα και έφτιαξε ο άλλος τις αυλές και το παρκινγκ. Το θέμα όμως ήταν πως το τρίτο πρόσωπο είχε νταλίκες, και όλη μέρα περνούσαν οι νταλικέρηδες από εκεί, έπαιζαν την κόρνα και φώναζαν τα δύο ονόματα.

Ο πατέρας δεν το άντεχε, συνέχεια φώναζε στην μητέρα και η κατάσταση όλο και χειροτέρευε στο σπίτι. Εκείνος μάζεψε πάλι τα πράγματα του και έφυγε από το σπίτι, μετά το πέρας ενός μήνα αποφάσισαν να συζητήσουν και για να μην χαλάσουν το σπίτι τους αποφάσισαν να φύγουν και να πάνε στην Κρήτη, εκεί όπου τα δύο τελευταία χρόνια ζούσαν.

Το ζευγάρι μάζεψε μερικά ρούχα δικά τους, και των παιδιών τους και μπήκαν στο καράβι. Εκεί περίμεναν πως οι γονείς του πατέρα θα τους αποδέχονταν και θα τους φιλοξενούσαν, όμως δεν έγινε έτσι. Οι γονείς του τις πρώτες δύο μέρες τους φιλοξένησαν, αλλά μετά άρχισαν να ρωτάνε και να επεμβαίνουν, ώσπου την ημέρα των Χριστουγέννων επειδή θα ερχόντουσαν τα άλλα τους παιδιά, τους είπαν να πάνε αλλού να κοιμηθούν. Όμως εκείνοι δεν είχαν κανένα γνωστό, έτσι με τα λεφτά από τα κάλαντα που είχαν μαζέψει τα παιδιά κατέβηκαν στο Ηράκλειο και έμειναν σε ένα φθηνό ξενοδοχείο.

Επειδή δεν έφθαναν τα λεφτά για πολλές μέρες, ξαναγύρισαν στο χωριό και ζήτησαν από έναν ξένο που είχε ένα παλιό σπίτι να τους το δώσει να μείνουν με αντάλλαγμα να προσέχουν ένα άρρωστο ηλικιωμένο ζευγάρι. Η οικογένεια το δέχτηκε και έτσι ξεκίνησε να μένει στο παλιό σπίτι, το οποίο όμως είχε υγρασία παντού και καθόλου θέρμανση. Τα έπιπλα ήταν παλιά και πολύ λερωμένα, αλλά δεν είχαν άλλες επιλογές. Προσπαθούσαν λοιπόν να φτιάξουν το σπίτι με ότι υπήρχε ήδη, για αρχή έφτιαξαν τα δυο δωμάτια και την κουζίνα, όσον αφορά την θέρμανση έβαλαν μια παλιά ξυλόσομπα. Η μητέρα έγραψε τα παιδιά την μία στο προνήπιο και την άλλη στον δημοτικό παιδικό σταθμό της κωμόπολης. Όλη μέρα ήταν σπίτι και καθάριζε και στεναχωριόταν, ώσπου κλείστηκε πολύ στον εαυτό της. Τα πεθερικά της δεν πήγαιναν ποτέ στο σπίτι αυτό, γιατί είχαν νευριάσει, εκείνη δεν είχε κοπέλες στην ηλικία της και εκείνος βρήκε στην κωμόπολη δουλειά σαν οδηγός σε μαγαζί επίπλων.

Ο καιρός περνούσε και όλα είχαν πάρει μια μορφή που δεν εξυπηρετούσε κανέναν, μονάχα ο πατέρας ήταν καλά γιατί έλειπε όλη μέρα είτε στο μαγαζί είτε τις Κυριακές στις ελιές και τα καφενεία. Εκείνη σπάνια έβγαινε και αυτό για να πάει καμία Κυριακή στην εκκλησία, κατά τα άλλα μόνη στο σπίτι. Στα παιδιά δεν έδινε σημασία γιατί δεν είχε ξανά ασχοληθεί ουσιαστικά με αυτά, και εκείνα μεγάλωναν στο αυτόματο. Οι κρίσεις όλο και μεγάλωναν, παρέα σε όλο αυτό είχε την Ελένη, που μιλούσαν επί ώρες στο τηλέφωνο, η οποία δεν άντεξε μακριά από τα εγγόνια της και πήγε να μείνει στα Ιωάννινα, από τον τόπο που κατάγονταν μαζί με τον άνδρα της.

Μετά από ένα χρόνο στο χωριό κατάλαβε η κυρία στο νηπιαγωγείο ότι η μικρή Ελένη είχε πρόβλημα ομιλίας και πως θα έπρεπε να το πάνε σε ειδικό. Στην αρχή δεν το αποδέχτηκαν οι γονείς, αλλά η γιαγιά αποφάσισε να κατέβει και να το πάει η ίδια στον ειδικό. Μόλις ήρθε εκείνη, η μητέρα άρχισε να χαμογελάει και να είναι ξανά καλά, όσο καιρό έκατσε στην Κρήτη όλα ήταν καλά, την βοήθησε και με το σπίτι να βάψουν τους τοίχους που ήταν μαύροι και της αγόρασε τρόφιμα.

Η διάγνωση που έκαναν οι ειδικοί στην Ελένη ήταν αναπτυξιακή διαταραχή λόγου, και αυτό που συνέστησαν ήταν εντατικές θεραπείες με λογοθεραπεύτρια. Όλα έβαιναν καλώς διότι τα ρύθμισε η γιαγιά, μόλις εκείνη έφυγε τα πράγματα άλλαξαν ριζικά, η μητέρα έπεσε πάλι σε θλίψη. Όσον αφορά την αδερφή της δεν της μίλησαν και δεν την αποχαιρέτησαν διότι την θεωρούσαν υπεύθυνη για τις μετακομίσεις.

Εκείνη χώρισε για περίπου ένα χρόνο, πήγε μαζί με το τρίτο πρόσωπο αλλά είδε πως η ζωή με ένα πρόσωπο που ασχολείται με την νύχτα και τις παράνομες δουλειές δεν ήταν εύκολη και όπως την φανταζόταν, αλλά εκτός αυτού εκείνος ήταν και αυτός παντρεμένος και η γυναίκα του, τους δημιουργούσε πολλά προβλήματα, τα οποία δεν μπορούσε να λύσει και έτσι αποφάσισε να ξαναγυρίσει στον άντρα της.

Μετά από δύο χρόνια σε αυτό το σπίτι, ήρθε η μέρα που ο κάτοχος του, τους είπε πως έπρεπε να φύγουν από εκεί μέσα, και η μητέρα θεώρησε πως ήταν καλή ευκαιρία να ξαναγυρίσουν στο σπίτι, αφού άλλωστε η απομάκρυνση του τρίτου προσώπου από το οικογενειακό τους πλαίσιο είχε επέλθει. Όμως ο πατέρας δεν μπορούσε να γυρίσει εκεί, έβγαζε κακία και ζήλια απέναντι στην αδερφή της και της έλεγε πως δεν μπορεί να ξαναγυρίσει εκεί και να μένουν όλοι μαζί.

Καταλυτικό ρόλο έπαιξε η συμπεριφορά των γονέων του πατέρα, που έφυγαν από το σπίτι τους και έμειναν στο σπίτι μιας ξαδέρφης τους, μόνο και μόνο για να μην φύγουν από εκεί. Όπως ισχυρίζεται η μητέρα δεν το έκαναν από την καλή τους την πλευρά αλλά επειδή κάθε μήνα ένα ποσό τους το έδιναν, συν ότι ο πατέρας έκανε όλες τις γεωργικές δουλειές που αφορούσαν τον ίδιο και τους δικούς του.

Έτσι η οικογένεια μετακόμισε στο πατρικό σπίτι του πατέρα, που εκτός του ότι ήταν παλιό ήταν και αρκετά μικρό. Η μητέρα τότε βρέθηκε σε πολύ άσχημη ψυχολογική κατάσταση διότι πάλι μόνο η ίδια θα έπρεπε να κάνει πίσω, εκεί η γιαγιά έπαιξε και

πάλι καθοριστικό ρόλο, λέγοντας της πως *«μια γυναίκα όλα θα πρέπει να τα ειπωμένη, και να προσπαθεί να θυσιάζει τον εαυτό της για το καλό της οικογένειας της».* Η μητέρα λίγο ηρέμησε, μετακόμισε και πλέον είχε να μαγειρεύει τις περισσότερες μέρες του μήνα για όλους, βέβαια η συμπεριφορά της απέναντι στα πεθερικά της ήταν αρκετά αρνητική, άρχισε να τους μιλάει άσχημα και να μην δέχεται άκριτα ότι και να της πουν. Ο πατέρας κρατούσε μια αδιάφορη στάση, θεωρώντας πως δεν έχει κάτι να κερδίσει ή να χάσει απλά ήθελε την ησυχία του.

Μιλώντας για την κατάσταση του σήμερα και αυτή που μελετάμε, γίνεται εύκολα αντιληπτό πως η μητέρα νοιάζεται για τα παιδιά της και νοιώθει καλά από την επικοινωνία που έχει με την μητέρα της. Τα καλοκαίρια και τις γιορτές προσπαθεί να ανεβαίνει πάνω στα Γιάννενα για να τους βλέπει, και αν δεν ανέβει εκείνη, κατεβαίνει εκείνη. Οι μέρες της πλέον περνούν κοιτάζοντας δύο ηλικιωμένους ανθρώπους, οι οποίοι της δίνουν την σύνταξη τους και έτσι προσπαθούν να τα καταφέρουν οικονομικά. Όσον αφορά τον πατέρα, εκείνος κάθε μέρα βλέπει τους δικούς του, πηγαίνει τις βόλτες του στα άλλα χωριά και δουλεύει ακόμα σαν οδηγός. Οι μεταξύ τους σχέση έχει παγώσει τελείως και πολλές μέρες δεν κοιμούνται καν, απλά συνυπάρχουν.

Από την άλλη τα δύο κοριτσάκια της οικογένειας, παίζουν μαζί, κάνουν πράγματα μαζί. Η μεγαλύτερη στεναχωριέται αν βγάλει κακούς βαθμούς και προσπαθεί σε όλα να είναι καλύτερη από τα άλλα παιδιά, όσο για το μικρό κοριτσάκι την Ελένη έχει διορθώσει αρκετά με τις λογοθεραπείες την ομιλία της, είναι σε στάδιο που μιλάει και εκφράζεται κάνοντας λίγα λάθη. Απλά και τα δύο κορίτσια είναι μοναχικά πλάσματα που δεν έχουν πολλούς φίλους στο σχολείο, όσον αφορά το χωριό υπάρχει μονάχα μια οικογένεια με παιδιά και είναι κοντά στις ηλικίες τους αλλά υπάρχει ανταγωνιστικότητα και από τις δύο πλευρές.

Στην παρούσα φάση, τα ερωτήματα που τίθενται να απαντηθούν μέσα από την πολυμεθολογική προσέγγιση είναι αν όντως όλα αυτά που έχει αναφέρει η μητέρα ισχύουν, ποια είναι η θέση των παιδιών μέσα σε αυτήν την κατάσταση και πόσο τα επηρεάζει μια τέτοια κατάσταση. Βέβαια, αυτό που θα ήθελε να δει ο ερευνητής εκτός από όλα αυτά είναι ποιος άραγε είναι ο ρόλος του πατέρα, είναι μόνο του κουβαλητή ή μήπως ενός ανθρώπου που ακόμα δεν έχει απογαλακτιστεί από την δική του οικογένεια. Η μητέρα έχει μπει στην διαδικασία να κατανοήσει και να προσπαθήσει να διαχειριστεί τις καταστάσεις ή μήπως είναι έρμαιο των περιστάσεων. Όλα αυτά τα ερωτήματα και πολλά άλλα θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στην παρούσα εργασία.

7.8.2. Καταγραφή των βασικών οικογενειακών πληροφοριών της Ρίας

Οι γονείς της Ρίας ονομάζονται Ελένη και ο Γιώργος. Ζούσαν όλοι μαζί στην Αθήνα, σε μια φτωχογειτονιά, κάτω από δύσκολες οικονομικές συνθήκες. Ο Γιώργος ήταν αστυνομικός στο επάγγελμα ενώ η Ελένη καθάριζε σπίτια των πλούσιων οικογενειών. Η καταγωγή του πατέρα ήταν τα Γιάννενα, τόπο τον οποίο επισκέπτονταν αρκετά συχνά και κυρίως τα καλοκαίρι για τις καλοκαιρινές τους διακοπές.

Ο πατέρας Γιώργος ήταν στα Ιωάννινα και δούλευε μαζί με τον πατέρα του σε τυροκομικά εργαστήρια, η δουλειά δεν του άρεσε καθόλου και πάντα έψαχνε ευκαιρίες να φύγει. Έτσι και έγινε, είδε πως οι πολιτικές πεποιθήσεις και η στήριξη στο σωστό κόμμα θα του έδιδε αυτό που χρειαζόταν μια θέση στο δημόσιο. Οι γονείς του δεν ενέκριναν πολύ αυτό το επάγγελμα, διότι θεωρούσαν πως θα αποτελούσε τον ΄΄ καρφιά΄΄ του κράτους, αλλά εκείνος δεν τους άκουσε.

Πήγε στην σχολή, μόνο που εκεί έμπλεξε με κακές παρέες, ποιο συγκεκριμένα γνώρισε ανθρώπους- συναδέλφους του που το μόνο που ήξεραν να κάνουν είναι να

βγαίνουν τα βράδια, να πίνουν ουσίες και πηγαίνουν με εκδιδόμενες γυναίκες. Ότι λεφτά έβγαζε από τον μισθό του, τα σπαταλούσε σε τέτοιες ασχολίες, μέχρι που το έμαθαν οι γονείς του. Τότε τον πίεσαν να πάρει μια γυναίκα διότι με αυτόν τον τρόπο θεωρούσαν πως θα έμπαινε στο σωστό δρόμο, μάλιστα του είχαν βρει και νύφη.

Η νύφη ήταν η Ελένη, ένα φτωχό κορίτσι που καταγόταν από την Αλβανία, αλλά είχε μεγαλώσει για χρόνια στην Αθήνα, και αυτήν την καταγωγή την έκρυβε από όλους. Ο λόγος που έγινε το προξενιό ανάμεσα σε αυτά τα δύο άτομα ήταν απλά απόφαση των πατεράδων τους. Ο πατέρας της Ελένης είχε σώσει τον πατέρα του από μια οικονομική χρεωκοπία αλλά σαν αντάλλαγμα ήθελε να παντρευτεί η κόρη του τον γιο του γιατί έβλεπε πως τα χρόνια περνούσαν και ήθελε να την αποκαταστήσει.

Οι γονείς της Ρίας δεν πρόβαλαν καμία αντίρρηση, διότι και οι δύο ήθελαν να ξεφύγουν από τις οικογένειες τους. Η Ελένη έβλεπε πως δεν την ήθελαν οι γονείς της, και άλλωστε δεν το έκρυβαν. Την είχαν δώσει στην γιαγιά της να την μεγαλώσει, διότι εκείνοι είχαν τον γιο τους και δεν μπορούσαν να μεγαλώσουν και τα δύο. Πήγαιναν συχνά και την έβλεπαν αλλά είχαν τυπικές σχέσεις αρχικά μαζί της, ιδιαίτερα η μητέρα της, για εκείνους ήταν λύση να μεγαλώνει μαζί με την γιαγιά για να έχει και εκείνη μια παρέα, και λιγότερα βάρη εκείνοι. Η γιαγιά όμως ήταν και αυτή αρκετά σκληρή μαζί της, πολλές φορές της φώναζε διότι δεν καταλάβαινε τις ανάγκες της ηλικίας της μικρής. Όταν εκείνη έφυγε από την ζωή εκείνη θα έπρεπε να ξαναγυρίσει στο σπίτι με τους γονείς της, αλλά πλέον για ακόμη έναν λόγο αυτό έγινε ποιο δύσκολο. Ο αδερφός της είχε παντρευτεί και έμεναν εκεί όλοι μαζί σε ένα πολύ μικρό σπίτι, άρα η μόνη λύση ήταν η παντρειά.

Το ζευγάρι μετά το γάμο, έμεινε σε ένα παλιό σπίτι του Γιώργου, με την προοπτική ότι θα έκτιζαν και θα έφτιαχναν την ζωή τους. Όμως ο πατέρας της Ανθούλας δεν ξέφυγε ποτέ από την εργένικη ζωή, κατά καιρούς μάθαιναν για τα κατορθώματα του, αλλά η Ελένη δεν έλεγε τίποτα. Πίστευε πως όλα αυτά της άξιζαν και πως δεν υπάρχει παντρεμένη γυναίκα που να μην τα περνάει όλα αυτά. Τα παιδιά μεγάλωναν και όλο και περισσότερα καταλάβαιναν, αλλά δεν μπορούσαν να μιλήσουν γιατί δεν ήταν επιτρεπτό να κρίνουν τους γονείς τους.

Η Ελένη έλειπε όλη μέρα για να καθαρίζει τα ξένα σπίτια, έτσι ώστε να βγάζει ένα χαρτζιλίκι για να ταΐζει τα παιδιά της, μιας και ο κ.Γιώργος έτρωγε το μισθό του σε πράγματα της αρεσκείας του. Το όνειρο για να φτιάξουν ένα σπίτι μαζί ναυάγησε, και περιορίστηκαν στο παλιό σπίτι.

Ο πατέρας ήταν απών, ενώ η μητέρα έλειπε σχεδόν τις ίδιες ώρες με τα παιδιά από το σπίτι. Και ενώ ήταν τρεις κοπέλες στο σπίτι, οι σχέσεις τους ήταν τεταμένες. Η Ρία δεν ήθελε την αδερφή της και το αντίστροφο, θεωρούσαν πως είχαν διαφορετικά γούστα, με αποτέλεσμα πάντα όταν άνοιγαν ένα θέμα κατέληγε σε τσακωμό. Η μητέρα δεν έπαιρνε θέση αλλά δεν δίσταζε να δείξει την αδυναμία που είχε στην Ρία. Όσο περνούσαν τα χρόνια, η οικονομική κατάσταση της οικογένειας γινόταν όλο και ποιο δύσκολη, έτσι έπρεπε άμεσα να βρουν μια λύση. Η οποία ήταν να ζητήσουν βοήθεια από τους γονείς της Ελένης, εκείνοι αρνήθηκαν φαινομενικά, αλλά ουσιαστικά ο παππούς έστελνε χρήματα κρυφά. Μέχρι που η γιαγιά έφυγε από την ζωή και ο παππούς μετακόμισε σπίτι, και ανέλαβε όλα τα έξοδα για τον μισό χρόνο που θα έμενε εκεί. Ο πατέρας δεν τον ήθελε σπίτι αλλά ήξερε πως ήταν η σωτηρία του, όσον αφορά την μητέρα εκείνη άρχισε να ομορφαίνει την καθημερινότητα της διότι είδε για πρώτη φορά αγάπη από εκείνον.

Στην ανατροφή και στην διαπαιδαγώγηση των παιδιών ανέλαβαν και οι τρείς, οι οποίοι ακολουθούσαν μια κοινή πορεία. Αυστηρότητα- πειθαρχία- κανόνες, σε κάθε σκέψη η πράξη των παιδιών τον μοτίβο ήταν αυτό, βέβαια η Ρία με την αδερφή της

ποτέ δεν ασπάστηκαν απόλυτα αυτές τις θεωρίες και όταν πήγαν γυμνάσιο, έμπλεξαν και εκείνες με κακές παρέες.

Η αδερφή της Ρίας ήταν ποιο δραστήρια και έπαιρνε πάντα μεγαλύτερο ρίσκο, νοιαζόταν για τον εαυτό της και μετά για τους άλλους. Ακόμα και όταν κινδύνεψε η αδερφή της εκείνη δεν έκανε τίποτα, είχε μάθει να είναι αποστασιοποιημένη από όλους και να κάνει ότι θέλει, απλά κάποιες φορές χρειαζόταν να καλύψει η μια την άλλη για να μην φάνει ξύλο από τους δικούς τους. Στην παρούσα φάση η κατάσταση δεν έχει αλλάξει, εκείνη έχει παντρευτεί πρώτη, πριν πολλά χρόνια, αλλά δυστυχώς δεν κατάφερε να κάνει παιδί και αυτό το μαράζι το έχει ακόμα και σήμερα. Στην προσπάθεια της να ξεχάσει τις αποβολές, έπεφτε πάντα στην δουλειά και στις ανέσεις που είχε με τα λεφτά που έβγαζε.

Κοντά όλη η οικογένεια ήρθε όταν έγινε ο μεγάλος σεισμός, όπου το παλιό σπίτι τους έπεσε και για περίπου ένα χρόνο έμειναν σε κοντέινερ όλοι μαζί η τετραμελής οικογένεια και οι δύο γαμπροί. Οι δυσκολίες και οι αντιξοότητες ειδικά τον πρώτο καιρό τους έφερε πολύ κοντά, όμως όσο βίωναν την σκληρή πραγματικότητα του ενός κοντέινερ με ένα ενιαίο χώρο και κοινόχρηστη τουαλέτα, άρχισαν να φτάνουν στα όρια τους. Και έτσι πολύ σύντομα ήρθαν και οι τσακωμοί, λύση για αυτό ήταν οι γάμοι της Ρίας και της αδερφής της διότι έτσι είχαν δικαίωμα να πάρουμε δικό τους κοντέινερ.

Πρώτα πήρε την απόφαση της παντρειάς η μεγάλη αδερφή, όπου χωρίς πολλές ετοιμασίες και καθόλου χρήματα στην άκρη παντρεύτηκε και έπειτα μετακόμισε σε δικό της χώρο. Η Ρία δεν μπορούσε να παντρευτεί άμεσα διότι η οικογένεια του Παύλου δεν είχε μαζέψει τα λεφτά που χρειάζονταν. Για αυτό αποφάσισαν να φύγουν από το κοντέινερ των γονιών της και να πάνε στο κοντέινερ των γονιών του Παύλου, που μέχρι πρότινος είχαν πάρα πολύ καλές σχέσεις με όλους.

Η ζωή σε αυτό το μέρος, δεν ήταν όπως την φανταζόταν, η μάνα του της έβαζε να κάνει δουλειές, της μιλούσε άσχημα και δεν τους άφηνε να κάνουν τίποτα σαν ζευγάρι. Έτσι έζησαν δύο ολόκληρα χρόνια, ώσπου είδε πως εκείνοι πάντα θα έδιναν περισσότερα στα άλλα αδέρφια του Παύλου και δεν σκόπευαν να κάνουν οικονομία για τον γάμο τους, για αυτό και αποφάσισαν να παντρευτούν μονάχα με τις οικονομίες της Ελένης και του κ.Γιώργου. Η Ρία άρχισε να αντιλαμβάνεται πως είχε μεγάλη ανάγκη την μητέρα της και ήθελε να ξαναγυρίσει εκεί, βέβαια μετά το γάμο ο πατέρας έκανε διενέργειες για να αποκτήσουν τον δικό τους χώρο.

Εντωμεταξύ ο πατέρας της Ρίας, πήρε δάνειο και μπήκαν όλη στην διαδικασία να χτίσουν μια τριώροφη πολυκατοικία έτσι ώστε να μείνουν όλοι μαζί. Τα λεφτά βέβαια δεν έφταναν και έτσι έπρεπε να δώσουν και οι γαμπροί. Για τον Παύλο, σύζυγο της Ρίας, αυτό δεν σωστό, διότι θεωρούσε πως δεν θα γινόταν δικό του σπίτι ποτέ, καθοριστικό ρόλο έπαιξε και η πεθερά της Ρίας όπου έπεισε εκείνον να την αφήσει έγκυο, και έτσι σε περίπτωση διαζυγίου θα έμενε το σπίτι στο παιδί.

Η Ρία δεν ήθελε σε καμία περίπτωση να μείνει έγκυος, εκείνος προσπαθούσε με υπόγειους τρόπους να το πετύχει αυτό. Ποιο συγκεκριμένα άρχισαν να βγαίνουν ποιο συχνά και να πίνουν περισσότερο, εκείνη μεθούσε και αυτός το εκμεταλλεύονταν. Σύντομα προστέθηκε ένα μέλος, όπου κανένας ουσιαστικά δεν το ήθελε και δεν ήταν έτοιμοι να το αποδεχτούν. Παρόλα αυτά στην πορεία με την βοήθεια της Ελένης όλα άρχισαν να στρώνουν, εκείνη ανέλαβε την ανατροφή της μικρής Κατερίνας και η Ρία μπορούσε να κάνει την ζωή της ποιο ξέγνοιαστη.

Ώσπου όλα άλλαξαν όταν η αδερφή της, βρήκε νέο σύντροφο και άρχισε εκείνη να την καλύπτει. Βέβαια από ομολογίες της μητέρας στην διάρκεια της παρούσας έρευνας, με δισταγμό η μητέρα λέει πως δεν έχει ακόμα αντιληφθεί αν η αιτία για τις δύο απόπειρες για χωρισμό ευθύνεται μονάχα η ζήλια του άντρα της ή αν φταίει η ιδιαίτερη

σχέση που είχε αναπτυχθεί ανάμεσα στην αδερφή της και στον πατέρα. Στο διάγραμμα 7 φαίνονται οι σχέσεις της Ρίας με την μητρικής της οικογένεια:

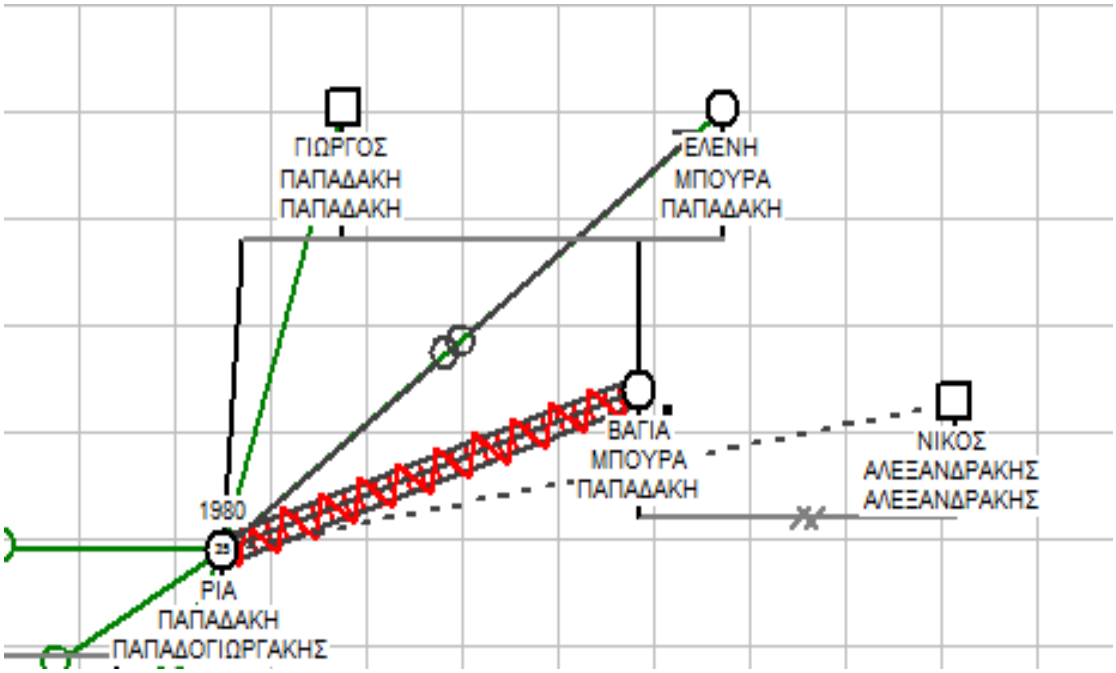

Διάγραμμα 6. Οι βασικές σχέσεις της Ρίας με την μητρική της οικογένεια.

7.8.3. Σχέσεις Ρίας με μητέρα της

Η Ρία, όσο μεγαλώνει αρχίζει να δένεται περισσότερο με την μητέρα της, βέβαια πάντα είχε αδυναμία η μια στην άλλη.

> Αυτοκόλλητοι… μιλάμε πρωί- μεσημέρι- βράδυ. Μιλάμε για όλα, από το τι φάγαμε, μέχρι τι κάνει η γειτόνισσα. Τα αναλύουμε όλα.(Συνέντευξη γενεογράμματος από Ρία, ερώτηση 20)

Η κόρη θεωρούσε πως πάντα θα έχει δίπλα της την μητέρα της και αυτό της έδινε δύναμη να ξεπερνάει τα εμπόδια της ζωής.

> Όταν μέναμε Αθήνα ήμασταν πάνω- κάτω. Εγώ έμενα στον δεύτερο όροφο, η αδερφή μου στον πρώτο και η μάνα μου στο ισόγειο. Και έτσι ήμασταν συνέχεια μαζί, αν δεν ερχόταν αυτή θα πήγαινα εγώ, ή συναντιόμασταν στης αδερφής μου. Θα πηγαίναμε μαζί για ψώνια, θα καθαρίζαμε μαζί τον δρόμο, θα μαγειρεύαμε μαζί.. κάτι θα κάναμε. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ρία, ερώτηση 22α)

Όταν κατάλαβε πως η οικογένεια του άνδρα της δεν ήταν αυτό που φαινόταν και δεν τους ένοιαζε πως είναι, εκείνη κατάλαβε πως πάνω από όλους και όλα είναι η μητέρα της. Η Ρία δεν ασχολήθηκε με την ανατροφή της πρώτης της κόρης διότι είχε την μάνα της να την φροντίζει και να την διαπαιδαγωγεί. Στήριγμα σε όλα ήταν εκείνη, όταν λοιπόν αναγκάστηκαν να κατέβουν Κρήτη εκείνη έχασε την γη κάτω από τα πόδια της, δεν είχε ζήσει ποτέ μακριά της και ενώ εκείνη είχε επιλέξει να ζήσει στο νησί, την ίδια μέρα το μετάνιωσε κιόλας.

> Είναι το πρότυπο μου…!!!! …..Είναι σωστή στο σπίτι της, είναι έξυπνη και καταφέρνει πολλά. Εε… δεν έχει κάτι αυτή να πάρει από εμένα… εγώ θα μπορούσα να πάρω πολλά

από εκείνη. Δεν ξέρω.. έχει τρομερή μνήμη, έχει πολλές γνώσεις, τα ρουφάει όλα σαν σφουγγάρι και εγώ αυτό δεν μπορώ να το κάνω. Αυτό θα ήθελα να πάρω από αυτή, τα αφομοιώνει όλα ρε παιδί μου. Και ξέρει πολλά πράγματα, ότι και να την ρωτήσεις, ότι κουβέντα και να της ανοίξεις θα έχει κάτι να σου πει. Και είναι όλα βάσιμα, ψαγμένα. Ψάχνεται να μάθει και έχει ταυτόχρονα καλή μνήμη […] (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ρία, ερωτήσεις 24, 27)

Κάθε φορά που μιλάει η μάνα για την κόρη ή και το αντίστροφο καταλήγουν να κλαίνε, για να παλέψουν αυτήν την γεωγραφική απόσταση μιλάνε σχεδόν όλη μέρα στο τηλέφωνο, μοιράζονται όλα τους τα νέα, ενώ παράλληλα στις δύσκολες καταστάσεις και στις γιορτές προσπαθούν να είναι μαζί.

100% την έχω ανάγκη! Είναι η σιγουριά της μάνας, όχι ότι δεν τα καταφέρνω μόνη μου αλλά είναι η σιγουριά της μάνας. Αν κάτι χρειαστείς αυτή θα είναι εκεί, να σου πει κάτι σωστό, κάτι που ξέρει πως θα μπορέσεις να το κάνεις. Κάτι θα χρειαστούν τα παιδιά μου και ξέρω πως αυτό που θα μου πει είναι σωστό. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ρία, ερώτηση 28)

Η Ρία παρόλο που μένει τέσσερα χρόνια στην Κρήτη, δεν μπορεί να το αποδεχτεί και να φτιάξει την ζωή της διότι περιμένει πως θα γίνει ένα θαύμα και θα ξαναβρεθεί πάλι κοντά σε εκείνη.

Μόνο κινητήρια δύναμη είναι, αυτός είναι ο λόγος που δεν μπορώ να ζήσω στην Κρήτη και θέλω συνέχεια να φύγω.. και τώρα που το σκέφτομαι ίσως είναι και εμπόδιο γιατί δεν μπορώ να κάτι εδώ. Ίσως λέμε μιας στις χίλιες να μπορούσα να δημιουργήσω κάτι στο χωριό αν δεν ήταν εκείνη, αλλά μόνο και μόνο που θέλω να φύγω δεν μπορώ να κάνω κάτι δημιουργικό. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ρία, ερώτηση 29)

Η μητέρα- Ελένη από την άλλη νοιώθει και εκείνη την ανάγκη να είναι κοντά στην κόρη της και πιστεύει πως το μεγαλύτερο λάθος που έκανε ήταν να την αφήσει να φύγει από κοντά της.

7.8.4. Σχέσεις Ρίας με τον πατέρα της

Με τον πατέρα συμβαίνει το ακριβώς αντίθετο, δεν είχαν ποτέ τις ιδιαίτερες σχέσεις, δεν είχε συμβεί κάτι για να χωριστούν απλά έτσι έδεσε η κατάσταση ακόμα και όταν ήταν σε μικρή ηλικία. Ίσως οφείλεται στο γεγονός πως εκείνος έλειπε όλη μέρα από το σπίτι, δεν τους πρόσφερε ποτέ πολλά υλικά αγαθά, ενώ ανά περιόδους μάθαινε για τα κατορθώματα του στις γυναίκες.

[…]δεν της ήταν ποτέ πιστός… Όταν ήμουν μικρή, μια μέρα ήμουν μόνη στο σπίτι γιατί δούλευαν οι γονείς μας και μέναμε αναγκαστικά μόνες μας, τότε δεν υπήρχαν και οι κίνδυνοι που υπάρχουν και τώρα και με είχε πάρει μια γυναίκα τηλέφωνο και μου λέει ξέρεις τι; Εγώ με τον μπαμπά σου έχουμε ένα παιδί μαζί και…. Δεν έχει μόνο την μαμά σου έχει και εμένα. Και εγώ μόλις το άκουσα αυτό έκλεισα το τηλέφωνο, εντωμεταξύ εκείνη ή την προηγούμενη μέρα δεν θυμάμαι είχα τα γενέθλια μου, και ο πατέρας μου, μου είχε πάρει και ένα δώρο και του γράφω σημείωμα: «δεν θέλω τίποτα από εσένα πάρε και το δώρο σου πίσω». Η αδερφή μου ήταν τότε στο φροντιστήριο και κλείνω το σπίτι παίρνω το ποδήλατο και φεύγω, ήμουν μικρούλα τότε πρέπει να πήγαινα Τρίτη δημοτικού και πάω στα αγγλικά στην Βάγια και αρχίζω να της τα λέω και έκλαιγα πολύ. Με πήρε λοιπόν η αδερφή μου και με γύρισε πίσω στο σπίτι, έρχεται η μάνα μου και μετά από λίγο έρχεται και ο πατέρας μου. Με παρηγόρησε η μάνα μου, μου λέει κάποιος

σου έκανε πλάκα, καμιά τρελή θα ήταν. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ρία, ερωτήσεις 24,24α)

Όλα αυτά στεναχωρούσαν την Ρία, και δεν επιδίωκε να μιλάει μαζί του διότι οι κουβέντες τους κατέληγαν σε τσακωμούς και σε εντάσεις. Βέβαια, οι μόνη όμορφη επαναλαμβανόμενη σκηνή που θυμάται η Ρία με εκείνην και τον πατέρα της, είναι μετά από τα γλέντια πάνω στα Γιάννενα, όπου έχουν πιει λιγάκι, κάθονται στο τραπέζι και συζητούν για διάφορα θέματα.

Εκείνη θα ήθελε να είναι καλά μαζί αλλά δεν ξέρει με ποιο τρόπο θα μπορούσε να επιτευχθεί μια τέτοια σχέση, αφού όσες προσπάθειες και αν έκανε κατέληγαν πάντα στο κενό. Η κατάσταση του σήμερα είναι η ίδια, εκείνος δεν έχει κατέβει να την δει στην Κρήτη, διότι πιστεύει πως αυτός ο τόπος είναι διαβολικός και δεν τον χωράει. Στο τηλέφωνο δεν μιλάνε πολύ συχνά παρόλα αυτά μαθαίνουν ο ένας τα νέα του άλλου από τον διαμεσολαβητή που είναι η Ελένη.

> […]Μου λέει «με έβαλε η μάνα σου, με το ζόρι να σου μιλήσω.» και του λέω «δηλαδή σου έβαλε το μαχαίρι στο λαιμό;» και μου απαντάει «και το μαχαίρι στον κρόταφο» ή μου λέει «με έβαλε η μάνα σου να σου πω: χρόνια πολλά γιατί σήμερα έχεις τα γενέθλια σου». Αυτός θέλει να φαίνεται ότι είναι αδιάφορος. Θέλει να φαίνεται σκληρός απέναντι μας αλλά δεν είναι, συνέχεια κάνει παράπονα αν δεν τον πάρουμε τηλέφωνο. Και για τις μικρές κάνει πολλά παράπονα, θέλει εμείς να τον παίρνουμε τηλέφωνο και να του δείχνουμε ότι τον νοιαζόμαστε. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ρία, ερώτηση 19)

Κι όταν η μητέρα ανεβαίνει πάνω στη Στερεά Ελλάδα για επίσκεψη, δεν έχουν κάποια ιδιαίτερη επικοινωνία, ούτε ιδιαίτερες συγκινήσεις. Λίγο καλύτερη στάση δείχνει ο πατέρας στα μοναδικά του εγγόνια, όπου την ώρα του αποχαιρετισμού τα αγκαλιάζει και κλαίει.

> Δεν ξέρω πως σκέφτεται, το βλέπει εγωιστικά. Σου λέει εγώ της τα έδωσα όλα, σπίτι λεφτά και εκείνη πήγε στους γονείς του άντρα της που δεν της έδωσαν ποτέ ούτε ένα ποτήρι νερό. Και άσε που θα φοβάται να μην του πουν «κοίτα που είναι η κόρη σου σε εμάς και εσύ είσαι μόνος». (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ρία, ερώτηση 28α)

7.8.5. Σχέσεις της Ρίας με την αδερφή της

Η μητέρα έχει μια αδερφή που ονομάζεται Βάγια, έχουν μικρή διαφορά στην ηλικία και ουσιαστικά μεγάλωσαν οι δυο τους με τον παππού. Όπως είναι λογικό θα έπρεπε να είναι δεμένες και αγαπημένες αλλά αυτό δεν συνέβη ποτέ. Τα δύο κορίτσια ήδη από μικρή ηλικία είχαν διαφορετικές παρέες και δεν μοιράζονταν τα μυστικά τους. Η ίδια κατάσταση ίσχυε ακόμα και όταν συναντούσαν τις ξαδέρφες τους από τα Γιάννενα, η κάθε μια επέλεγε με τον τύπο κοριτσιού που θα έκανε παρέα.

> Απόμακρες ήταν πάντα οι σχέσεις μας, ποτέ δεν είχαμε έτσι στενές σχέσεις, πάντα κράταγε μυστικά. Είμαστε διαφορετικοί χαρακτήρες, ήξερε ότι δεν θα καλύψω τις πουστιές της και για αυτό δεν μου τα έλεγε. Βέβαια δεν περιμέναμε ότι θα φτάσει σε αυτά τα ρεζιλίκια που είναι τώρα. Προτιμούσε να βρει παρέα να έχουν τα ίδια μυαλά, πολλές φορές μικρή έπαιρνε την ξαδέρφη μου την Νόρα και εξαφανίζονταν και εγώ έμενα μόνη μου με τις μαμάδες μας και το ίδιο με άλλη μία. Πάντα είχαμε άλλες φίλες. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ρία, ερώτηση 21)

Συγκεκριμένα η μητέρα έκανε παρέα τα κορίτσια που ήταν ποιο χαμηλών τόνων, δεν είχαν τις ιδιαίτερες σχέσεις με τα αγόρια και οι συζητήσεις τους περιστρέφονταν γύρω

από θέματα οικοκυρικής και μαθημάτων. Από την άλλη η αδερφή της η Βάγια, της άρεσε να φλερτάρει, να πηγαίνει βόλτες με άλλα κορίτσια και να γνωρίζουν αγόρια, ενώ έκρυβε από όλους την προσωπική της ζωή.

Η Ελένη πολλές φορές προσπάθησε να ενώσει τα δύο κορίτσια, επιβάλλοντας τους να βγαίνουν μαζί αλλιώς δεν μπορούσε να βγει η κάθε μια μόνη της, αλλά και πάλι μόλις περνούσαν την πόρτα του σπιτιού τους χωρίζονταν και μόλις ήταν η ώρα να επιστρέψουν πάλι ενώνονταν και έλεγαν ψέματα στους γονείς ότι ήταν μαζί.

> Η μάνα μου ήξερε όταν φεύγαμε από το σπίτι ότι θα ήμασταν μαζί αλλά εμείς χωριζόμασταν και ξανασμίγαμε όταν θα ήταν ώρα να επιστρέψουμε. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ρία, ερώτηση 21α)

Διαφωνία υπήρχε πάντα και στο θέμα αντιμετώπισης των γονέων τους, η Βάγια πάντα έπαιρνε το μέρος του πατέρα της, κατηγορώντας την μητέρα που εκείνη έφταιγε για το τρίτο πρόσωπο στην οικογένεια, ενώ πάλι η Ρία έριχνε όλο το φταίξιμο στον πατέρα και θεωρούσε θύμα την μητέρα. Η κάθε μια στεναχωριόταν μόνη της για τα οικογενειακά ή τα προσωπικά θέματα της, και προτιμούσε να τα συζητάει με τις φιλενάδες της παρά με την αδερφή.

> Αυτή πιστεύει πως έχω καλύτερη αντιμετώπιση από την μητέρα μου και μετά την γέννηση των παιδιών αλλά και ποιο πριν νοιώθει πως έχω καλύτερη μεταχείριση ενώ στην ουσία δεν είναι έτσι. Απλώς εγώ ήμουν το παιδί της μαμάς, εγώ ήμουν εκείνη που τριβόμουν πάνω τους με αποτέλεσμα και εκείνοι να είναι έτσι απέναντι μου. Αυτή από μικρή ήταν απόμακρη, πήγαιναν να την φιλήσουν και αυτή απομακρυνόταν και τους έλεγε «σας σιχαίνομαι», την φίλαγαμε και σκουπιζότανε, ούτε στην γιορτή της δεν ήθελε. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ρία, ερώτηση 5)

Εκτός όμως από τις διαφωνίες υπήρχε και η ζήλια ανάμεσα τους, ήθελαν να κάνουν τα ίδια πράγματα, και η κάθε μια ήθελε το καλύτερο. Όταν η Βάγια έκανε σχέση με ένα άτομο που θεωρούνταν γόης του σχολείου, ήθελε και η Ρία να βρει έναν τέτοιο και ακόμα περισσότερο γόη και αλήτη. Όταν η Ρία έκανε παιδί ήθελε και η Βάγια να κάνει, αυτή η κατάσταση ίσχυε σε όλα. Ακόμα και σήμερα θέλει η μια να κάνει περισσότερα πράγματα από την άλλη, με αποτέλεσμα να καταλήγουν να μαλώνουν και να συγκρούονται μεταξύ τους.

> [...]Ο χαρακτήρας της. Είναι απόλυτη, εγωίστρια, απότομη και άπιστη. Δεν έχει ουσία στην ζωή της και για αυτό της αρέσει να μπερδεύει τα πράγματα και τους ανθρώπους. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ρία, ερώτηση 26)

Στο μόνο γεγονός που ήταν ενωμένες ήταν όταν έμαθε η Ρία για την παράνομη σχέση της Βάγιας, της έδωσε δίκιο διότι έβλεπε πόσο την πίεζε ο άνδρας της. Στο διάστημα εκείνο έκαναν παρέα και έβγαιναν μαζί, διότι ζούσαν μέσα στην χλιδή και ήταν ξέγνοιαστες. Ώσπου όμως κάποια στιγμή κατάλαβε η μητέρα πως δεν μπορούσε να συνεχίσει έτσι, και κυρίως όταν το αντιλήφθηκε η Ελένη τους μίλησε και τους έδειξε πως είχαν πάρει λάθος δρόμο. Η Βάγια δεν άλλαξε στάση, διότι είχε σαν πρότυπο τον πατέρα της και της άρεσε η καλοπέραση, από την άλλη η Ρία δεν ήθελε να γίνει έτσι και αμέσως ξέκοψε.

Αυτό όμως που βασανίζει χρόνια την μητέρα είναι η συμπεριφορά του άνδρα της απέναντι στην αδερφή της, δεν είναι σίγουρα για το τι έχει συμβεί μεταξύ τους και αν εκείνος έκανε ότι έκανε γιατί δεν κατάφερε να την ρίξει. Βλέπει το κόλλημα που έχει ο άνδρας της με εκείνη και μισεί ακόμη περισσότερο την αδερφή της.

Στο τωρινό αυτό διάστημα, την θεωρεί υπεύθυνη για το γεγονός πως άφησε το σπίτι στην Αθήνα και την μητέρα της. Για έναν ολόκληρο χρόνο δεν της μιλούσε, όμως η Ελένη την έπεισε να αλλάξει στάση και να την αποδεχτεί απλά να μην είναι στον ίδιο τόπο, αυτό σύμφωνα με την μεγάλη κυρία θα ήταν το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα. Έτσι πλέον ζει η μια στα Χανιά της Κρήτης και η άλλη σε ένα χωριό του Ηρακλείου, σπάνια συναντιούνται και αυτό δεν καταλήγει ποτέ σε καλό, πάντα θα διαφωνήσουν και η κάθε μια θα κατηγορήσει την άλλη.

> […]Τα τελευταία χρόνια μου έφυγε η ανάγκη η έντονη για να έρθουμε κοντά.. δεν ξέρω… Έχουν γίνει πολλά πράγματα που έχουν παγώσει και άλλο την σχέση μας… Αν πέσει η μάσκα και δεις πως πραγματικά είναι ο άλλος, όσο και αν είναι δικός σου ξενερώνεις, ίσως με τον καιρό αλλάξει αυτό αλλά προς το παρόν… αχχχ[…] (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ρία, ερώτηση 28)

Τα παιδιά και η μητέρα της Ελένη είναι ο μοναδικός συνδετικός κρίκος ανάμεσα στις δύο αδερφές.

7.9. Σχέσεις της Ρίας με την οικογένεια του πατέρα

Οι σχέσεις τους τον πρώτο καιρό ήταν πάρα πολύ καλές, και μάλιστα η μητέρα είχε ξαφνιαστεί με το δέσιμο της οικογένειας, θεωρούσε πως είναι η ιδανική οικογένεια που θα μπορούσε να έχει. Τα ντουλάπια του σπιτιού είχαν πάντα γλυκίσματα, τα παιδιά είχαν λεφτά και έπαιρναν ότι ήθελαν, υπήρχε καλό κλίμα αφού όλοι μαζί έτρωγαν και έπιναν. Η οικογένεια του Νίκου αποτελούνταν κυρίως από άντρες, είχε άλλα δύο αδέρφια- άντρες και τους γονείς του. Όλα τα έκαναν μαζί, και είχε χαρεί που την δέχτηκαν τόσο απλόχερα, στοιχεία δηλαδή που δεν τα έβλεπε στην οικογένεια της, όμως όλα άλλαξαν όταν πέρασε ο πρώτος χρόνος γνωριμίας και ο μισός της συγκατοίκησης μαζί τους. Στο διάγραμμα 7 φαίνονται σχεδιαγραμματικά οι σχέσεις που αναπτύσσονται.

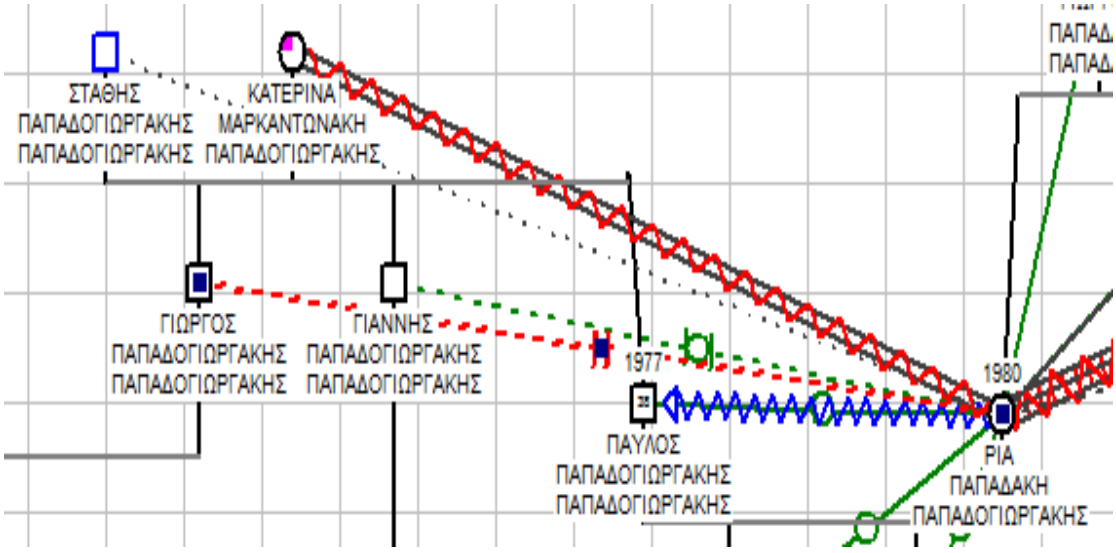

Διάγραμμα 7. Οι βασικές σχέσεις της Ρίας με την οικογένεια του άνδρα της.

7.9.1. Σχέσεις της Ρίας με τη μητέρα του Παύλου

Η Ρία είχε ενθουσιαστεί αρχικά με την γαλήνη στο πρόσωπο που είχε η μητέρα του άνδρα της. Πολύ σύντομα πέρασαν από το στάδιο της σχέσης πεθεράς- νύφης στη

σχέση ανάμεσα σε δύο φίλες, καθημερινά μιλούσαν για διάφορα, πήγαιναν μαζί στην λαϊκή αγορά και γενικότερα στα ψώνια. Μάλιστα κάποιες φορές, όταν ο Παύλος ήταν φαντάρος, εκείνη πήγαινε και κοιμόταν σπίτι του, διότι ένοιωθε καλύτερα από ότι στο δικό της. Τα δύο πρώτα χρόνια πέρασαν πάρα πολύ όμορφα, όμως σύντομα οι σχέσεις τους άλλαξε πορεία.

Όταν όμως έγινε ο σεισμός και πήγαν να μείνουν εκεί μαζί τους, είδε μια άλλη πλευρά στον χαρακτήρα της πεθεράς της, εκείνη την έβαζε να κάνει όλες τις δουλειές και κυρίως την σύγκρινε συνέχεια με την καινούρια νύφη που έτυχε να μπει και εκείνη την ίδια χρονική στιγμή στο σπίτι τους. Άρχισε να δείχνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην καινούρια νύφη και ότι είχε και δεν είχε της το έδινε, μάλιστα ανάγκαζε την Ρία να υπηρετεί και τις δύο. Για παράδειγμα εκείνες πήγαιναν για καφέ, και εκείνη έμενε σπίτι για να μαγειρέψει σε όλους, η άλλη η καινούρια είχε μπει σαν αρχόντισσα στο σπίτι αυτό.

Η Ρία έκανε υπομονή γιατί πίστευε πως θα παντρευόντουσαν και θα έφευγαν από εκεί, όμως μια μέρα η πεθερά, τους είπε πως ότι λεφτά έχει θα τα δώσει στην καινούρια νύφη και στον γιο της, και αφού παντρέψει και τον πιο μικρό αδερφό του Παύλου τότε θα δώσει και σε εκείνους.

Ο καιρός περνούσε και η Ρία έβλεπε την πλήρη απαξίωση από την οικογένεια του άνρδρα της, το αποκορύφωμα ήρθε όταν και ο τρίτος γιος της οικογένειας έφερε και αυτός την κοπέλα του. Σε ένα κοντένειρ με ένα μόνο δωμάτιο θα έπρεπε να ζήσουν οχτώ άτομα, που όπως είναι φυσιολογικό αυτό δεν θα μπορούσε να συμβεί. Έτσι η πεθερά της είπε στον Παύλο και στην Ρία πως θα πρέπει να φύγουν από εκεί μέσα, και αυτό θα έπρεπε να γίνει στις επόμενες μέρες μετά την άφιξη της τρίτης νύφης.

Το ζευγάρι αναγκάστηκε να φύγει όμως η πικρία τους έμεινε, τελικά τα κατάφεραν, παντρεύτηκαν χωρίς την βοήθεια της πεθεράς και έφτιαξαν το δικό τους σπίτι. Όταν όμως αναγκάστηκαν μετά από μερικά χρόνια να κατέβουν στην Κρήτη, δεν είχαν πάλι που αλλού να πάνε και πήγαν ξανά να της ζητήσουν φιλοξενία, η κατάσταση επαναλήφθηκε με τον ίδιο ακριβώς τρόπο, πάλι δηλαδή είχαν προτεραιότητα τα άλλα δύο αγόρια.

Για την Ρία αυτό ήταν το τελειωτικό χτύπημα, πλέον δεν θέλει να την βλέπει, και δεν το κρύβει ούτε και από τους τρίτους . Την πρώτη φορά βρήκε την δύναμη να την συγχωρέσει, έδειξε κατανόηση που δεν την βοήθησε με τα δυο της παιδιά όταν έμεναν ακόμα και αυτοί Αθήνα, κατεβαίνουν στην Κρήτη τους ζητάνε και πάλι βοήθεια, αρχικά φαίνονται πρόθυμοι αλλά έπειτα τους δείχνουν μέσα σε ένα βράδυ.

Για την Ρία μαζεύτηκαν πολλά και πλέον θεωρεί πως δεν αξίζει να προσπαθεί άλλο για αυτήν την οικογένεια.

7.9.2. Σχέσεις της Ρίας με τον πατέρα του Παύλου

Η μητέρα δεν είχε ποτέ ιδιαίτερες σχέσεις με τον πατέρα του άνδρα της, έτειναν προς την αδιαφορία. Ο κάθε ένας κοίταζε τον εαυτό του, και ακόμα κι αν δεν συμφωνούσε με αυτό που έκανε ο άλλος δεν υπήρχε καμιά ιδιαίτερη σύγκρουση μεταξύ τους. Εκείνος που όριζε άλλωστε την κατάσταση ήταν η πεθερά της, εκείνος όσο περνούσαν τα χρόνια άρχισε να πίνει όλο και περισσότερο, με αποτέλεσμα να γίνει το μαύρο πρόβατο της οικογένειας. Η πεθερά της, όταν εκείνος πήρε σύνταξη θεώρησε πως για να γλιτώσει από τον αλκοολισμό έπρεπε να κατέβουν στο χωριό, έτσι και έγινε.

Και ενώ η Ρία δεν είχε για πολλά χρόνια κάποιο ιδιαίτερο πρόβλημα μαζί του, τα πράγματα άλλαξαν άρδην όταν κατέβηκαν στην Κρήτη και εκείνοι. Ο πεθερός της, πήγαιναν στο σπίτι ακόμα και σε ακατάλληλες ώρες, της ζητούσε να κρασί και αν εκείνη δεν του έδινε δεν δίσταζε να την βρίσει, μάλιστα είχε σηκώσει και μια φορά χέρι

πάνω της για αυτό το λόγο. Η Ρία δεν ήθελε το κακό του για αυτό και δεν του έδινε να πιει, άλλωστε και ο Παύλος με την πεθερά της, της είχαν απαγορεύσει να του δίνει κρασί ή οτιδήποτε άλλο αλκοόλ. Όμως όταν έβλεπε αυτήν την επιθετική συμπεριφορά από εκείνον και κυρίως όταν ήταν τα παιδιά της μπροστά άρχισε να δυσαρεστείται από την παρουσία του.

Στην παρούσα φάση πηγαίνει ακόμα σπίτι της, και συνεχίζει να είναι όλη μέρα πιωμένος, έχει πολλά προβλήματα υγείας και δεν είναι κατάλληλο θέαμα για τα παιδιά. Όπως και να αντιδράσει η μητέρα μαζί του βρίσκει το μπελά της, και αυτό την εκνευρίζει ακόμα περισσότερο.

7.9.3. Σχέσεις της Ρίας με τα αδέρφια του Παύλου

Τα δύο αδέρφια του Παύλου ανήκουν στην κατηγορία του τεμπέλη άνδρα, δεν έχουν αλλάξει από τότε που η ίδια τους γνώρισε. Βρήκαν δύο γυναίκες με τις οποίες δεν έχει ιδιαίτερες σχέσεις η Ρία, οι οποίες δουλεύουν ενώ εκείνοι κάθονται.

> Είναι δύο άντρες ντεμπέλιδες, όλα πάντα τα έβρισκαν έτοιμα και αν δεν ήταν έτοιμα, απαιτούσαν από τους άλλους να τα ετοιμάσουν για εκείνους. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ρία, ερώτηση 28)

Γενικότερα μονάχα στην αρχή έβγαιναν όλοι μαζί, πλέον ο καθένας κοιτάζει μονάχα το δικό του σπίτι. Αυτό όμως που στεναχωρεί την μητέρα είναι ότι ζητάνε δανεικά από τον Παύλο, δεν του έχουν δώσει καθόλου μερίδιο από την οικογενειακή περιουσία, και το ποιο τραγικό είναι πως εκείνοι έχουν σπίτι στο χωριό αλλά δεν μένουν εκεί, ενώ ο Παύλος που μένει εκεί δεν του δίνουν και ούτε προθυμοποιήθηκαν για αρχή να τον φιλοξενήσουν.

> […] έχω μαζέψει τόση οργή για εκείνους, στην αρχή ήταν όλα καλά κάναμε και παρέα, αλλά μετά που έκαναν οικογένειες, ο θεός να της κάνει οικογένεια, προτιμούν να ζουν με δανεικά παρά να δουλέψουν. Και δεν φτάνει μόνο αυτό, γιατί μπορείς και να μην δώσεις λεφτά στον άλλο, αλλά να του πάρουν τα πάντα, είναι απαράδεκτο… Είρθαμε στην Κρήτη και δεν είχαμε που να μείνουμε, γιατίναι μεν αυτοί ζουν στην πόλη, αλλά ήθελαν να έχουν και ο καθένας από ένα σπίτι εδώ στο χωριό, και το δωμάτιο που του έδωσαν και αυτό με το ζόρι, μόνο ενοίκιο που δεν μας έχουν βάλει να πληρώνουμε. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ρία, ερώτηση 29)

Συνεπώς για εκείνοι τα δύο αυτά αδέρφια είναι για εκείνη άγνωστοι άνθρωποι που δεν πρόκειται και ούτε θέλει να τους γνωρίσει περισσότερο. Σπάνια συναντιούνται και οι κουβέντες τους περιορίζονται στις τυπικές ερωτήσεις.

7.10.Σχέσεις Ρίας με τη δική της οικογένεια

Η Ρία μητέρα των δύο παιδιών και σύζυγός του Παύλου, ζούσαν αρχικά στην Αθήνα και έπειτα μετακόμισαν στην Κρήτη, σε ένα ορεινό χωριό. Η οικογένεια τους έχει περάσει από διάφορες φάσεις και διακυμάνσεις άλλες φορές ευχάριστες και άλλες φορές δυσάρεστες. Οι καταστάσεις και οι ισορροπίες άλλαξαν ριζικά με την μετακόμιση τους στην Κρήτη, ήρθαν αντιμέτωποι με άλλα συμπλέγματα και ισορροπίες που δεν ήταν ακόμα έτοιμοι να αντιμετωπίσουν. Παρακάτω φαίνονται σχεδιαγραμματικά οι σχέσεις της Ρίας με την οικογένεια της.

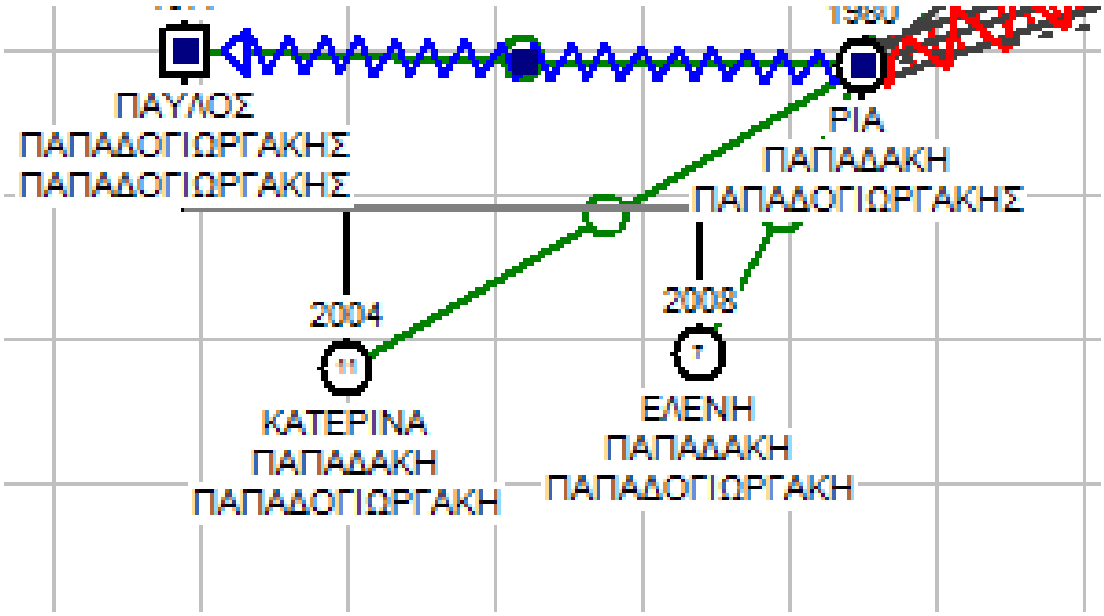

Διάγραμμα 7. Οι βασικές σχέσεις της Ρίας με την οικογένεια της.

7.10.1.Σχέσεις Ρίας με τον άνδρα της

Η μητέρα γνώρισε τον άνδρα της, όταν ήταν παιδιά, στην αρχή ήταν μονάχα συμμαθητές, και έπειτα εξελίχθηκε σε σχέση. Εκείνος ήταν μεγαλύτερος κατά δύο χρόνια, αλλά επειδή ήταν κακός μαθητής, έμενε στις τάξεις από απουσίες, έτσι τον πρόλαβε.

> Εκείνος ήταν ο ποιο όμορφος και ο ποιο αλήτης, όλες τον ήθελαν. Ασχολούνταν τότε και με την πάλη και είχε ένα σώμα… κόλαση!! Δεν περίμενα ποτέ να μου δώσει σημασία, γιατί εγώ ήμουν ένα απεριποίητο και ατημέλητο κορίτσι που με ένοιαζε μονάχα το διάβασμα. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ρία, ερώτηση 13)

Στην αρχή της σχέσης ήταν όλα πολύ όμορφα, η μητέρα ήθελε να παντρευτούν, και εκείνος δεν της χάλασε το όνειρο, παντρεύτηκαν και έκαναν παιδί. Από εκεί και έπειτα ξεκίνησαν όλα.

> Στην αρχή δουλεύαμε και οι δύο αλλά παράλληλα κάναμε πράγματα μαζί, όμως όταν έπρεπε να δώσει λεφτά ο Παύλος για το σπίτι, τότε αποφάσισε να κάνει και παιδί για να μην γίνει καμία στραβή και τον χωρίσω και κρατήσω το σπίτι. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ρία, ερώτηση 21)

Το παιδί σύντομα ήρθε, αλλά η μητέρα δεν μπορούσε να κλειστεί σε ένα σπίτι και να μεγαλώνει το παιδί, έτσι αποφάσισε να το αφήσει στην μάνα της και εκείνη να γυρέψει δουλειά.

> Ο Παύλος φρόντιζε όλη μέρα να λείπει από το σπίτι, πότε για δουλειές και πότε για το χόμπι του το ψάρεμα. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ρία, ερώτηση 9)

Το χάσμα όλο και μεγάλωνε, οι τσακωμοί στο σπίτι έγιναν ρουτίνα, ώσπου η παρεξήγηση με την αδερφή της, τους ανάγκασε να πάρουν μια οριστική απόφαση, εάν θα μείνει μόνο ο ένας στο σπίτι ή εάν θα φύγουν να πάνε μαζί σε κάποιο άλλο σπίτι. Τελικά πήραν την απόφαση να φύγουν, αλλά δυστυχώς τα πράγματα δεν ήταν τόσο

καλά όσο τα περίμεναν και αυτό δημιούργησε μεγάλα κενά στην σχέση τους, που ακόμα και αυτό το χρονικό διάστημα δεν έχουν διορθωθεί.

7.10.2. Σχέσεις Ρίας με τα παιδιά της

Η μητέρα αγαπάει πολύ τα παιδιά της, τα νοιάζεται και τα φροντίζει όσο ποιο πολύ μπορεί. Άλλωστε πλέον η μόνη ασχολία της είναι το σπίτι και τα παιδιά.

> Είναι όμορφο να μεγαλώνεις παιδιά, ναι μεν δύσκολο αλλά τόσο σημαντικό. Εγώ πλέον αφού δεν έχω την μάνα μου κοντά, τα μεγαλώνω μόνη μου. Συνέντευξη γενεογράμματος από Ρία, ερώτηση 23)

Στην αρχή το πρώτο παιδί δεν το ήθελε, διότι της έκοβε την επαγγελματική της εξέλιξη, είχε δηλαδή βρει δουλειά σε ένα κομμωτήριο, και πήγαινε καλά, της είχαν προτείνει και την θέση της υπεύθυνης. Όμως με το που έμεινε έγκυος, τα πράγματα άλλαξαν πολύ, και στο τέλος έχασε και την δουλειά της. Όσον αφορά το δεύτερο παιδί, το ήθελε πολύ γιατί είχε μάθει να έχει δουλειά στο σπίτι και όταν η μεγάλη κόρη μπορούσε να αυτοεξυπηρετηθεί εκείνη ήθελε και άλλο ζόρι. Έτσι το δεύτερο έγινε με δικιά της παρότρυνση, και θέλει να αποκτήσει και άλλα αν μπορεί.

> [...]είναι ωραίο πράγμα να είσαι μάνα, νοιώθεις ότι έχει ένα νόημα η ζωή σου..Στο πρώτο παιδί ναι, αλλά πριν γεννηθεί, όταν έμαθα ότι ήμουν έγκυος. Δεν ήμουν έτοιμη, χτίζαμε το σπίτι μας και είχα και μια καλή δουλειά όλα αυτά ένοιωθα ότι θα πήγαιναν πίσω την ζωή μου με τον ερχομό ενός παιδιού. Το δεύτερο πάλι ήταν το αντίθετο, εγώ το κυνήγησα. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ρία, ερώτηση 20)

Η μητέρα διατηρεί μια πολύ καλή σχέση μαζί τους, και τα φροντίζει τόσο υλικά όσο και συναισθηματικά. Προσπαθεί να είναι εκεί πάντα εκεί για αυτές και εκείνες ότι και αν νοιώθουν πηγαίνουν σε εκείνη. Στην ουσία αυτά τα τρία άτομα μοιράζονται τα πάντα μεταξύ τους, και αυτό δίνει δύναμη στην μητέρα.

> [...]οι κόρες μου με αγαπούν και τις αγαπώ, ξέρω ότι είναι το στήριγμα μου παρόλο που είναι μικρότερες.. Έχει πέσει σε εμένα το βάρος, ο πατέρας τους δουλεύει πολλές ώρες και λείπει σχεδόν όλη μέρα από το σπίτι μας. Εεεε είναι και κορίτσια άρα έχουν περισσότερη αδυναμία στην μαμά, μια κλήση ποιο πολύ σε εμένα. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Ρία, ερώτηση 16)

7.11.Καταγραφή των βασικών γεγονότων του Παύλου (πατέρα)

1977: γέννηση του Παύλου
2002: παντρεύεται
2004: αποκτάει την πρώτη του κόρη
2005: χωρίζει – τα ξαναβρίσκει με την γυναίκα του
2008: αποκτάει την δεύτερη κόρη
2009: ετοιμάζεται να πάρει διαζύγιο εξαιτίας της συννυφάδας του
2011: μετακομίζει με την οικογένεια του στην Κρήτη
2012: η μικρή του κόρη αποκτά προβλήματα ομιλίας

Ο Παύλος κατάγεται από ένα ορεινό χωριό της Κρήτης, όμως τα παιδικά του χρόνια τα έζησε στην Αθήνα. Εκεί γεννήθηκε και εκεί μεγάλωσε, κατέβαινε βέβαια που και

που για διακοπές στην Κρήτη, αλλά για λίγο. Οι γονείς του δούλευαν και οι δύο, οπότε εκείνος και τα άλλα δυο αδέρφια του γύριζαν όλη μέρα, χωρίς να έχουν περιορισμούς.

Όσο περνούσαν τα χρόνια, ο πατέρας έγινε ένας νέος πολύ όμορφος, που έπαιζε το «γόη» στο σχολείο και ασχολούνταν με πολεμική τέχνη την πάλη. Είχε πολλές κατακτήσεις αλλά εκείνος ήθελε μονάχα την μητέρα. Το ζευγάρι αυτό ήταν τελείως άνισο, από την μία εκείνος ασχολούνταν με μηχανάκια, είχε κακές παρέες και από την άλλη εκείνη ήταν ένα κορίτσι άχαρο και σεμνό, που ασχολούνταν με τα διαβάσματα του. Ο καιρός περνούσε και η Ρία άρχιζε να αλλάζει, ακολουθούσε τα χνάρια του Παύλου, άρχισε και εκείνη να πηγαίνει σε κόντρες, να πίνει και να καπνίζει. Εκείνος εκστασιαζόταν όλο και παραπάνω διότι έβλεπε πως ήταν μια κοπέλα με «πολλές ταχύτητες», τα συναισθήματα του για αυτήν γινόταν όλο και ποιο δυνατά και έντονα. Η Ρία τον ακολουθούσε παντού, αυτό όμως συνεπάγεται με κοπάνες, με απουσίεςστο σχολείο και ξενύχτια στα κλαμπ.

Το αποκορύφωμα ήρθε όταν έμπλεξαν με κακές παρέες και άρχισαν να συμμετέχουν και οι δυο σε μικρό-κλοπές. Μια φορά τους έπιασε και ο ίδιος ο πατέρας της Ρίας , ο οποίος τους συγκάλυψε αλλά μετά έφαγε πολύ ξύλο και είχε ένα μήνα να βγει από το σπίτι της. Όλα έδειχναν πως έπαιρναν κακή κατάληξη, και πως κάτι έπρεπε να γίνει, αποφάσισανοι γονείς της Ρίας να την στείλουν σε σχολή για να μάθει μια τέχνη, αλλά και πάλι η σχέση τους άντεξε απλώς ηρέμησαν τα πράγματα αναμεταξύ τους.

Όσον αφορά τα αδέρφια του, ήταν και εκείνα ίδιας περίπτωσης, όμως τα τρία αδέρφια σπάνια έκαναν παρέα, είχαν χωριστές παρέες ακόμα και μαγαζιά στα οποία θα πήγαιναν να διασκεδάσουν. Ο Παύλος περισσότερο δέθηκε με την αδερφή της Ρίας και το αγόρι της, ίσως να έπαιξαν ρόλο και οι προσπάθειες που έκαναν οι γονείς των δύο κοριτσιών να τις φέρουν ποιο κοντά. Στην αρχή εκείνες έφευγαν μαζί από το σπίτι και έδιναν ραντεβού στην ποιο πέρα γειτονιά από αυτήν που έμεναν για να ξανασυναντηθούν και να γυρίσουν σπίτι.

Τα χρόνια περνούσαν και οι δύο άντρες (πατέρας και μπατζανάκης) αποφάσισαν να πάνε στο στρατό, περίπου την ίδια περίοδο έφυγαν, με την μόνη διαφορά πως η μητέρα αρραβωνιάστηκε λίγο πριν φύγει τον πατέρα. Λίγο πριν τελειώσει η θητεία τους, έγινε ο μεγάλος σεισμός στην Αθήνα και το σπίτι τους γκρεμίστηκε, οι δύο άνδρες άρχισαν να παίρνουν άδειες για να είναι με τις οικογένειες τους και τις γυναίκες τους. Όμως τα πράγματα ήταν αρκετά τραγικά, για μέρες και έπειτα για μήνες έμειναν σε σκηνές. Το φανταρικό τους τελείωσε, και η οικογένεια της μητέρας από τα τέσσερα άτομα που ήταν έγινε έξι. Όλοι μαζί λοιπόν έμειναν στο κοντέινερ, και οι σχέσεις τους συσφίχτηκαν, όσο όμως περνούσε ο καιρός οι σχέσεις άρχισαν να αλλάζουν.

Η Βάγια (η μεγάλη αδερφή) είπε στην μητέρα πως ο Παύλος (ο πατέρας) την γούσταρε και της ομολόγησε τα συναισθήματα του, από την άλλη εκείνος είπε πως συνέβη το αντίθετο. Μονάχα οι δυο τους ήξεραν τι είχε συμβεί εκείνο το απόγευμα, αλλά η Ελένη για να κλείσει την υπόθεση είπε πως θα πρέπει να παντρευτούν για να πάρουν και εκείνοι ένα δικό τους κοντέινερ και να λήξει όμορφα η υπόθεση. Το Δεκέμβριο του 2000 παντρεύεται η μεγάλη αδερφή πρώτη και φεύγει από το σπίτι, ενώ λοιπόν ο γάμος της μητέρας και του πατέρα ήταν κανονισμένος να γίνει τον Ιανουάριο, ο πατέρας έκανε πίσω γιατί οι δικοί του δεν είχαν λεφτά. Εκείνοι συνέχισαν να μένουν με τους δικούς της, αλλά άρχισαν να πηγαίνουν ποιο συχνά και στους δικούς του και να δένονται με εκείνους. Όμως ούτε αυτό κράτησε πολύ, διότι η οικογένεια του πατέρα άρχισε να δίνει περισσότερα στα άλλα αδέρφια του και δεν έκανε οικονομία για να μαζέψουν λεφτά. Το αποκορύφωμα ήρθε όταν άρχισε ο Στάθης (πατέρας του Παύλου) να πίνει σε σημείο αλκοολισμού, και η συνήθεια αυτή τον έκανε επιθετικό και βίαιο απέναντι στους άλλους. Μετά από έναν χρόνο αποφάσισαν να παντρευτούν, έτσι και

έγινε, οι γονείς της μητέρας πλήρωσαν όλα τα έξοδα και ο γάμος έγινε μέσα σε κοντέινερ.

Έπειτα η Ελένη πήρε την απόφαση να πάρουν δάνειο για να φτιάξουν το σπίτι που γκρεμίστηκε. Η μητέρα και η αδερφή της συμφώνησαν και έδωσαν τα λεφτά του γάμου, οι γαμπροί δεν ήταν απόλυτα σύμφωνοι αλλά δεν μπορούσαν να κάνουν διαφορετικά. Μονάχα που ο πατέρας είχε και την πίεση από τους δικούς του γονείς πως δεν έπρεπε να χτίσει και να βρίσκεται στο όνομα ενός άλλο, για αυτό προσπαθούσε χωρίς η μητέρα να το θέλει, να κάνουν παιδί. Όταν η μητέρα έμεινε έγκυος, έκανε πολλές απόπειρες να το ρίξει, εκείνος όμως δεν την άφηνε. Η μητέρα σκεφτόταν πως ήταν πολύ μικρή, μόλις είχε βρει μια δουλειά σαν κομμώτρια και δεν ήθελε να κλειστεί μέσα σε ένα σπίτι και να κάνει παιδιά, είχε όνειρα να γίνει μια μεγάλη κομμώτρια και να ανοίξει το δικό της μαγαζί.

Φτιάχνουν τα σπίτια, έρχεται και η γέννηση του μωρού και τα έξι άτομα έγιναν εφτά, μοιράζονταν φαγητό και ότι άλλο μπορούσε να μοιραστεί. Ο πατέρας που και που δυσανασχετούσε, αλλά ότι και να έλεγε, έβλεπε πως δεν είχε αντίκρισμα. Πολλές φορές ένοιωθε ξένος στο ίδιο του το σπίτι, και αυτό τον πλήγωνε πάρα πολύ, έτσι αποφάσισε να αλλάξει πορεία. Άρχισε να λείπει όλη μέρα, να γυρίζει από εδώ και από εκεί, σταματώντας να δίνει σημασία στο παιδί και στην γυναίκα του, έκανε μονάχα ότι ευχαριστούσε εκείνον.

Η αδερφή της Ρίας απέκτησε εξωσυζυγική σχέση και χρειαζόταν μια κάλυψη, η μητέρα απηυδισμένη από την ρουτίνα της ζωή της αποφάσισε να την βοηθήσει και να περνάει και αυτή καλά, κάνοντας πείσμα στον άνδρα της. Ο πατέρας και ο άντρας της αδερφής δεν είχαν υποψιαστεί τίποτα, ώσπου τα πράγματα στο κομμωτήριο δεν πήγαιναν καλά, άρχισε να μαλώνει με την υπεύθυνη και τις άλλες κοπέλες και ήθελε να πιάσει παιδί για να βρει μια δικαιολογία να φύγει. Τελικά τα κατάφερε, αυτήν την φορά ήθελε και απέκτησε παιδί, έχοντας την πεποίθηση πως και αυτό θα το μεγαλώσει η γιαγιά.

Όταν όμως γεννήθηκε αυτό το παιδί ξαναδημιουργήθηκε κρίση στο ζευγάρι, διότι εκείνη με το που γέννησε άρχισε να βγαίνει με την αδερφή της, όμως η ιστορία για τις δύο αδερφές άρχισε να μαθαίνεται. Ο πατέρας έμαθε για την σχέση και άρχισε να αμφιβάλλει για το παιδί και για την γυναίκα του, το ξύλο, οι βρισιές και οι αμφιβολίες βρέθηκαν στο επίκεντρο. Ο πατέρας ξεσήκωσε όλη την οικογένεια, μέχρι που έφτασε στο σημείο να κάνει τεστ DNA για να εξακριβώσει αν το παιδί είναι δικό του. Ευτυχώς όλα πήγαν καλά και τελικά κατάλαβε το λάθος του, και ενώ το λογικό ήταν να ηρεμήσουν τα πράγματα ανάμεσα στον πατέρα και στην μητέρα, όλα παρέμειναν στάσιμα. Εκείνος ενοχλούνταν ακόμα για την αδερφή της μητέρας, δεν μπορούσε να διανοηθεί ότι είχε ερωμένο. Άρχισε να την παρακολουθεί και να φωνάζει διαρκώς σε όλους πως δεν είναι σωστό. Ο δε άντρας της δεν έδειχνε να ενοχλείτε γιατί όπως πιστεύει η μητέρα, είχε τους λόγους του, ο οποίος δεν είναι άλλος εκτός από το οικονομικό. Είχε κέρδος από αυτήν την σχέση διότι επίπλωσε όλο το σπίτι με ακριβά έπιπλα και έφτιαξε ο άλλος τις αυλές και το παρκινγκ. Το θέμα όμως ήταν πως το τρίτο πρόσωπο είχε νταλίκες, και όλη μέρα περνούσαν οι νταλικέρηδες από εκεί, έπαιζαν την κόρνα και φώναζαν τα δύο ονόματα.

Ο πατέρας δεν το άντεχε, συνέχεια φώναζε στην μητέρα και η κατάσταση όλο και χειροτέρευε στο σπίτι. Εκείνος μάζεψε πάλι τα πράγματα του και έφυγε από το σπίτι, μετά το πέρας ενός μήνα αποφάσισαν να συζητήσουν και για να μην χαλάσουν το σπίτι τους αποφάσισαν να φύγουν και να πάνε στην Κρήτη, εκεί ζούσαν τα δύο τελευταία χρόνια οι γονείς του.

Το ζευγάρι μάζεψε μερικά ρούχα δικά τους, και των παιδιών τους και μπήκαν στο καράβι. Περίμεναν πως οι γονείς του πατέρα θα τους αποδέχονταν και θα τους

φιλοξενούσαν, όμως δεν έγινε έτσι. Οι γονείς του τις πρώτες δύο μέρες τους φιλοξένησαν, αλλά μετά άρχισαν να ρωτάνε και να επεμβαίνουν, ώσπου την ημέρα των Χριστουγέννων επειδή θα ερχόντουσαν τα άλλα τους παιδιά, τους είπαν να πάνε αλλού να κοιμηθούν. Όμως εκείνοι δεν είχαν κανένα γνωστό, έτσι με τα λεφτά από τα κάλαντα που είχαν μαζέψει τα παιδιά κατέβηκαν στο Ηράκλειο και έμειναν σε ένα φθηνό ξενοδοχείο.

Επειδή δεν έφθαναν τα λεφτά για πολλές μέρες, ξαναγύρισαν στο χωριό και ζήτησαν από έναν ξένο που είχε ένα παλιό σπίτι να τους το δώσει να μείνουν με αντάλλαγμα να προσέχουν ένα άρρωστο ηλικιωμένο ζευγάρι. Η οικογένεια το δέχτηκε και έτσι ξεκίνησε να μένει στο παλιό σπίτι, το οποίο όμως είχε υγρασία παντού και καθόλου θέρμανση. Τα έπιπλα ήταν παλιά και πολύ λερωμένα, αλλά δεν είχαν άλλες επιλογές. Προσπαθούσαν λοιπόν να φτιάξουν το σπίτι με ότι υπήρχε ήδη, για αρχή έφτιαξαν τα δυο δωμάτια και την κουζίνα, όσον αφορά την θέρμανση έβαλαν μια παλιά ξυλόσομπα. Η μητέρα έγραψε τα παιδιά την μία στο προνήπιο και την άλλη στον δημοτικό παιδικό σταθμό της κωμόπολης. Όλη μέρα ήταν σπίτι καθάριζε και στεναχωριόταν, ώσπου κλείστηκε πολύ στον εαυτό της. Ο πατέρας έψαχνε όλη μέρα για δουλειά αλλά χωρίς αποτέλεσμα, δεν μπορούσε να βρει και αυτό τον απογοήτευε ακόμα περισσότερο.Οι γονείς του πατέρα δεν πήγαιναν ποτέ στο σπίτι αυτό, γιατί είχαν νευριάσει, εκείνη δεν είχε κοπέλες στην ηλικία της και εκείνος τελικά βρήκε στην κωμόπολη δουλειά σαν οδηγός σε μαγαζί επίπλων.

Ο καιρός περνούσε και όλα είχαν πάρει μια μορφή που δεν εξυπηρετούσε κανέναν, μονάχα ο πατέρας ήταν καλά γιατί έλειπε όλη μέρα είτε στο μαγαζί είτε τις Κυριακές στις ελιές και τα καφενεία.Στα παιδιά δεν έδινε σημασία γιατί δεν είχε ξανά ασχοληθεί ουσιαστικά με αυτά, και εκείνα μεγάλωναν στο αυτόματο. Οι κρίσεις όλο και μεγάλωναν στο σπίτι και αυτήν την φορά για διαφορετικούς καινούριους λόγους.

Μετά από ένα χρόνο στο χωριό κατάλαβε η κυρία στο νηπιαγωγείο ότι η μικρή Ελένη είχε πρόβλημα λόγου και τους συμβούλεψε να πάνε σε ειδικό. Όμως ο εδικός ήθελε πολλά λεφτά και εκείνοι δεν μπορούσαν να το καλύψουν. Εκεί επενέβησαν για ακόμα μια φορά τα πεθερικά του Παύλου και εκείνος ένοιωσε μεγάλη ματαίωση που δεν μπορούσε να ανταπεξέλθει στις ανάγκες της οικογένειας του.

Μετά από δύο χρόνια σε αυτό το σπίτι, ήρθε η μέρα που ο κάτοχος του, τους είπε πως έπρεπε να φύγουν από εκεί μέσα, και η μητέρα θεώρησε πως ήταν καλή ευκαιρία να ξαναγυρίσουν στο σπίτι, αφού άλλωστε η απομάκρυνση του τρίτου προσώπου από το οικογενειακό τους πλαίσιο είχε επέλθει. Όμως ο πατέρας δεν μπορούσε να γυρίσει εκεί, έβγαζε κακία και ζήλια απέναντι στην αδερφή της και της έλεγε πως δεν μπορεί να ξαναγυρίσει εκεί και να μένουν όλοι μαζί.

Καταλυτικό ρόλο έπαιξε η συμπεριφορά των γονέων του πατέρα, που έφυγαν από το σπίτι τους και έμειναν στο σπίτι μιας ξαδέρφης τους, μόνο και μόνο για να μην φύγουν από εκεί. Όπως ισχυρίζεται η μητέρα δεν το έκαναν από την καλή τους την πλευρά αλλά επειδή κάθε μήνα ένα ποσό τους το έδιναν, συν ότι ο πατέρας έκανε όλες τις γεωργικές δουλειές που αφορούσαν τον ίδιο και τους δικούς του.

Έτσι η οικογένεια μετακόμισε στο πατρικό σπίτι του πατέρα, που εκτός του ότι ήταν παλιό ήταν και αρκετά μικρό. Η μητέρα τότε βρέθηκε σε πολύ άσχημη ψυχολογική κατάσταση διότι πάλι μόνο η ίδια θα έπρεπε να κάνει πίσω, Η μητέρα άρχισε να ζορίζεται ακόμα ποιο πολύ, πλέον είχε να μαγειρεύει τις περισσότερες μέρες του μήνα για όλους, βέβαια η συμπεριφορά της απέναντι στα πεθερικά της ήταν αρκετά αρνητική, άρχισε να τους μιλάει άσχημα και να μην δέχεται άκριτα ότι και να της πουν. Ο πατέρας κρατούσε μια αδιάφορη στάση, θεωρώντας πως δεν έχει κάτι να κερδίσει ή να χάσει απλά ήθελε την ησυχία του.

Μιλώντας για την κατάσταση του σήμερα και αυτή που μελετάμε, γίνεται εύκολα αντιληπτό πως εκείνος νοιώθει ήρεμος, κάθε μέρα βλέπει τους δικούς του, πηγαίνει τις βόλτες του στα άλλα χωριά και δουλεύει ακόμα σαν οδηγός. Οι σχέσεις ανάμεσα στο ζευγάρι έχουν παγώσει τελείως και πολλές μέρες δεν κοιμούνται καν μαζί, απλά συνυπάρχουν.

Η ερευνήτρια μέσα από την μελέτη της παρούσας οικογένειας θα ήθελε να δει, ποιος άραγε είναι ο ρόλος του πατέρα, είναι μόνο του κουβαλητή ή μήπως ενός ανθρώπου που ακόμα δεν έχει απογαλακτιστεί από την δική του οικογένεια. Η μητέρα έχει μπει στην διαδικασία να κατανοήσει και να προσπαθήσει να διαχειριστεί τις καταστάσεις ή μήπως είναι έρμαιο των περιστάσεων. Όλα αυτά τα ερωτήματα και πολλά άλλα θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε στην παρούσα εργασία.

7.11.1.Καταγραφή βασικών οικογενειακών πληροφοριών στην οικογένεια του Παύλου

Οι γονείς του Παύλου ανήκουν στην μεσαία κοινωνική τάξη, και αποτελούν μια πολύτεκνη οικογένεια, με μοναδικό θηλυκό στοιχείο την μητέρα. Ο πατέρας ονομάζεται Στάθης, πλέον είναι συνταξιούχος της ΔΕΗ, ενώ η μητέρα του ονομάζεται Κατερίνα και ήταν καθαρίστρια. Τα δύο αδέρφια του από ανέκαθεν ήταν άνεργα, δεν τελείωσαν ποτέ το γυμνάσιο, συντηρούνταν και στο παρελθόν αλλά και στο τώρα από τους γονείς τους.

Ο πατέρας του Παύλου είχε πάντα μια καλή δουλειά, από την οποία έβγαζε αρκετά λεφτά, ασχολούνταν και με το μπουζούκι και πολλά βράδια έπαιζε σε μικρά μαγαζάκια. Δεν ασχολήθηκε ποτέ ιδιαίτερα με τα παιδιά, τον ενδιέφερε πάντα η δουλειά και οι παρέες του. Βέβαια ούτε και η μητέρα δεν έδωσε ιδιαίτερη σημασία στα παιδιά, τα άφηνε ελεύθερα, θεωρώντας πως μόνα τους θα τα έβγαζαν καλύτερα πέρα. Και οι δύο του γονείς κατάγονταν από το ίδιο ορεινό χωριό της Κρήτης, απλά στην ηλικία των 20 χρονών (ο πατέρας του) και στην ηλικία των 16 χρονών (η μητέρα του) μετακόμισαν στην Αθήνα, για να βρουν δουλειές.

Η σειρά γέννησης του Παύλου είναι η τελευταία, είναι το υστερότοκο παιδί της οικογένειας, χωρίς όμως να έχει ιδιαίτερη σημασία αυτό διότι μπορεί και εκείνος να μην τελείωσε το γυμνάσιο αλλά πάντα θεωρούνταν ο ποιο έξυπνος και ο ποιο ώριμος. Άλλωστε αυτό φαίνεται και από την εξέλιξη σε οικογενειακό και προσωπικό επίπεδο, τα άλλα δύο του αδέρφια έκαναν οικογένειες αλλά δεν άλλαξαν πολλά. Οι γυναίκες τους και οι γονείς του Παύλου συντηρούν τα δύο αδέρφια, που βέβαια δεν νοιάζονται τίποτα άλλο παρά για την καλοπέραση τους.

Ο Στάθης είναι ένας καλός άνθρωπος που δεν ανακατευόταν στις επιλογές των ατόμων της οικογένειας του, είχε βγάλει αρκετά λεφτά αλλά τα έχασε όλα στον τζόγο. Έμπλεξε σε χαρτοπαιχτικές λέσχες και ότι είχε μαζέψει μέσα σε διάστημα μιας εβδομάδας το έχασε. Η κατάσταση άλλαξε απότομα στην ζωή του όχι μόνο από τον τζόγο αλλά και από τον σεισμό, χαριστικά του έδωσαν ένα κοντέινερ για να μείνουν. Η κατάληξη της ζωής του δεν του άρεσε καθόλου για αυτό βρήκε παρηγοριά στο αλκοόλ, άρχισε να πίνει όλη μέρα, και να μοιρολογείται για τα απολεσθέντα. Η κατάσταση άρχισε να ξεφεύγει όταν άρχισε να έχει ξεσπάσματα θυμού προς όλους και όλα, φώναζε και έβριζε τους πάντες, σε σημείο που τον έκλεισαν για λίγο στην φυλακή επειδή χτύπησε σε έναν καυγά πολύ άσχημα έναν ξένο άνθρωπο.

Όσον αφορά την μητέρα του Παύλου, εκείνη άλλαζε ανάλογα με τις περιστάσεις, στην αρχή το μόνο που την ένοιαζε ήταν να έχει ένα φτιαγμένο και καθαρό σπίτι, θεωρώντας πως τα παιδιά θα βρίσκουν εκεί μέσα γαλήνη. Εκείνη δούλευε πολλές ώρες και στην προσπάθεια της να έχει τα πάντα καθαρά, δεν της έμενε χρόνος να ασχοληθεί

με κανέναν από τα πρόσωπα της οικογένειας της.Στην συγκεκριμένη οικογένεια, ο καθένας μπορούσε να κάνει ότι ήθελε όποτε το ήθελε, είχαν όλοι μια ασύδοτη ελευθερία. Όλο αυτό όμως είχε ολέθρια αποτελέσματα, διότι μένοντας η μητέρα του Παύλου αμέτοχη, έφτασαν να χάσουν τα πάντα. Εκείνη στην άσχημη εξέλιξη του άνδρα της στεναχωριόταν αλλά δεν έκανε καμία διορθωτική κίνηση.

Την ίδια στάση κράτησαν και τα αδέρφια του Παύλου, μονάχα εκείνος έτρεχε για όλους, και μάλιστα εκείνος πήρε την απόφαση χωρίς να δεχτεί αντιρρήσεις με την αποφυλάκιση του πατέρα του, να τους στείλει στο χωριό, εκεί είχαν ένα σπίτι και θα ήταν μακριά από όλους. Έτσι και έγινε, οι γονείς του έφυγαν από την Αθήνα, και όπως φαίνεται στην παρούσα κατάσταση, οι ισορροπίες άλλαξαν λίγο, εκείνος συνεχίζει να πίνει αλλά όχι σε σημείο μέθης και καυγάδων. Η μητέρα του ασχολείται με τα ζώα της και είναι ήρεμη πια, όσον αφορά τα αδέρφια του, κατέβηκαν και εκείνα στην Κρήτη, διότι θα είχαν περισσότερες επιλογές, και μέσα σε ένα χρόνο παντρεύτηκαν και οι δύο.

Δεν μένουν στο χωριό, μένουν στην πόλη, μια ώρα απόσταση μακριά. Ο Παύλος έκανε και κάνει πολλές προσπάθειες να κρατήσει ενωμένη την πατρική του οικογένεια και είναι πάντα εκεί για όλους. Στο διάγραμμα 8 φαίνονται σχεδιαγραμματικά οι σχέσεις του Παύλου με την πατρική του οικογένεια

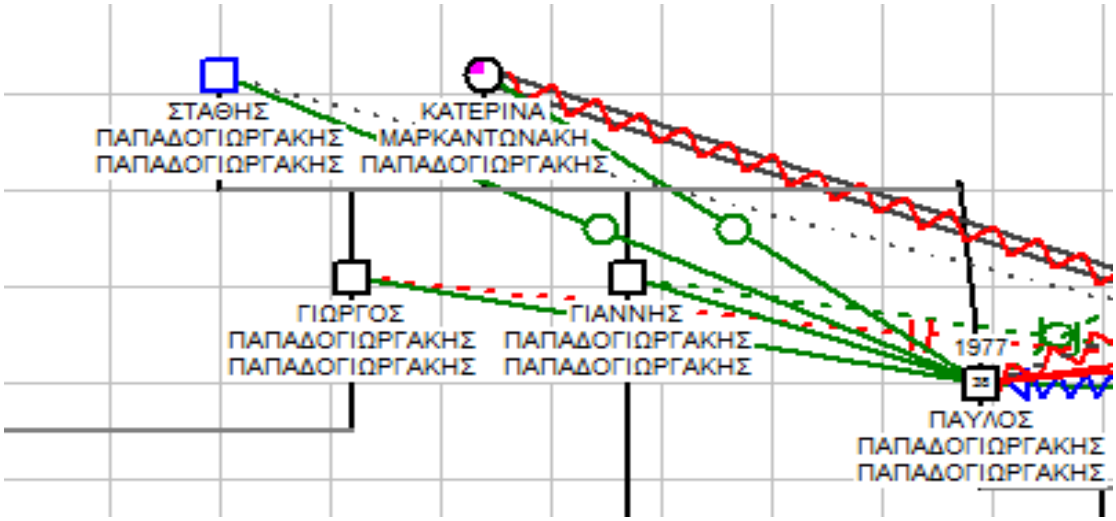

Διάγραμμα 8. Οι σχέσεις του Παύλου με την πατρική του οικογένεια.

7.11.2.Σχέσεις Παύλου με τον πατέρα του

Ο Παύλος αγαπάει πολύ τον πατέρα του, και στεναχωριέται πολύ για αυτόν και την εξέλιξη που είχε στην ζωή του. Δεν μιλάει ποτέ άσχημα για εκείνον, καθώς θεωρεί πως οι συγκυρίες άλλαξαν τις ισορροπίες στην ζωή του.

> [...]ο πατέρας μου δεν έφταιγε σε τίποτα, η ζωή του έπαιξε άσχημο παιχνίδι. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Παύλο, ερώτηση 5)

Ακόμα και για την στάση τους όταν εκείνος ήρθε Κρήτη, δεν τους κρατάει κακία διότι θεωρεί πως είναι μεγάλοι άνθρωποι και θέλουν την ησυχία τους.

> […] δεν φταίνε οι γονείς μου, εγώ φταίω, ένα ωραίο πρωινό μάζεψα τα πράγματα μου και έφυγα από την Αθήνα. Εκείνοι δεν μπορούσαν να ξέρουν τι μου συμβαίνει και γιατί μέσα σε μια μέρα αποφάσισα να αλλάξω την ζωή μου τόσο ριζικά. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Παύλο, ερώτηση 23)

Η αδυναμία τους μεγάλωσε όταν έφυγαν από το σπίτι τους για να μείνει εκείνος και τα παιδιά του, δεν το περίμενε και αυτό τον έκανε να νοιώσει ποιο δυνατά συναισθήματα για εκείνους.

> […] όταν τους είπα πως θα φύγω από την Κρήτη γιατί δεν έχω που να μείνω, εκείνοι μέσα σε μια μέρα άδειασαν το σπίτι που ζούσαν τόσα χρόνια για να μείνω εγώ, δεν πιστεύω πως θα το έκανε κανένας άλλος αυτό τόσο εύκολα. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Παύλο, ερώτηση 24)

Πλέον τον βοηθάει πολύ με τις δουλειές και δεν δέχεται να κάνει κίνηση χωρίς να τον έχει ενημερώσει, και ενώ μεγαλώνει και θα έπρεπε να νοιάζεται για την δική του οικογένεια περισσότερο, εκείνος προσπαθεί να κερδίσει όλο το χαμένο χρόνο που έζησε κρατώντας απόσταση από εκείνον.

7.11.3. Σχέσεις του Παύλου με τη μητέρα του

Για εκείνον, η μητέρα του είναι ένα ήσυχο πλάσμα που δεν μπλέκεται σε καταστάσεις.

> […] ένα μικρό κορίτσι ήταν και ξαφνικά έκανε οικογένεια με τόσους άνδρες, που να ξέρει τι να πει και πώς να το πει. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Παύλο, ερώτηση 5)

Δικαιολογεί απόλυτα όλες τις αντιδράσεις της, και ακόμα και αν βλέπει πως όσο μεγαλώνει τόσο παραξενεύει το αιτιολογεί με βάση την ασθένεια της. Με αποτέλεσμα να θεωρεί πως η γυναίκα του θα πρέπει να κάνει πίσω, ακόμα και αν έχει δίκιο.

> [...]η μητέρα μου έχει καρκίνο του μαστού, είναι λογικό να της βγαίνει μια πικρία, εγώ και η γυναίκα μου πρέπει να την δικαιολογούμε. Το σωστό είναι σωστό. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Παύλο, ερώτηση 7)

Περισσότερη αδυναμία φαίνεται να έχει στον πατέρα του αλλά και σε εκείνη δεν χαλάει χατίρι, θεωρεί πως είναι μια γυναίκα που έχει περάσει πολλά στην ζωή της, έχει κουραστεί ψυχολογικά και συναισθηματικά και όλοι οι υπόλοιποι θα πρέπει να το σέβονται.

7.11.4. Σχέσεις Παύλου με τα αδέρφια του

Ο Παύλος δεν είχε ποτέ τις ιδιαίτερες σχέσεις με τα αδέρφια του, προσπαθούσε από μικρός να διαφοροποιηθεί από εκείνους. Πίστευε πως σαν μικρός θα έπρεπε εκείνοι να τον προστατεύουν και όχι το αντίστροφο. Εφόσον σαν παιδί είδε πως δεν μπορεί να έχει την υποστήριξη που ήθελε, στηρίχτηκε στις δικές του δυνάμεις και όπως φαίνεται τα κατάφερε.

> Τα αδέρφια μου ποτέ δεν με υπολόγισαν στις παρέες τους, έτσι και εγώ έμαθα σαν να μην τους είχα, βασίστηκα σε εμένα, είχα φίλους να βγω- έβγαινα, δεν είχα, δεν έβγαινα. Στην αρχή μπορεί να με πείραζε αλλά τώρα δεν με νοιάζει. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Παύλο, ερώτηση 9)

Σαν αδέρφια δεν έκατσαν ποτέ να πουν τι τους απασχολεί και τι τους συμβαίνει, οι κουβέντες τους περιορίζονταν σε τυπικούς διαλόγους ή σε κουβέντες που αφορούσαν ποδόσφαιρο και κοινωνικά.

> Δεν ξέρω τι σημαίνει να έχεις έναν αδερφό και να τα μοιράζεσαι όλα μαζί του, δεν έμαθα έτσι. Σκέφτομαι πως αν χρειαστώ βοήθεια, δεν ξέρω ποιος θα μου την δώσει, αφού δεν μπορώ να στηριχτώ σε αυτούς. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Παύλο, ερώτηση 19)

Βέβαια, κάθε φορά που τον είχαν ανάγκη, εκείνος έτρεχε να τους βοηθήσει, χωρίς να περιμένει αντάλλαγμα, για μεγάλο διάστημα, τους συντηρούσε εκείνος.

> Μπορεί εγώ να μην έχω στήριγμα αλλά δεν θέλω να το δουν έτσι και τα αδέρφια μου, θέλω να είμαι εκεί για αυτούς, δηλαδή τι; Οι ξένοι θα τους νοιαστούν; εγώ έχω αυτή τη θέση στην οικογένεια. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Παύλο, ερώτηση 20)

7.12. Σχέσεις Παύλου με την οικογένεια της γυναίκας του

Ο Παύλος έχει ζήσει την οικογένεια της γυναίκας του για αρκετά χρόνια. Πρώτα αφορμή ήταν ο σεισμός και μετά η ίδια κατοικία. Στην αρχή δεν έδινε σημασία ιδιαίτερη ο πατέρας, διότι είχε πάντα ζεστό φαγητό, σιδερωμένα ρούχα και ότι άλλο ήθελε, όμως με το πέρασμα του καιρού άρχισε να δυσανασχετεί.

Η καθημερινή επαφή με τα πεθερικά του ήταν κουραστική για εκείνον, ενώ παράλληλα άρχισε να παρατηρεί πως η πεθερά του γινόταν όλο και ποιο αδιάκριτη από όσο έπρεπε. Τότε άρχισαν τα προβλήματα και οι τσακωμοί με την γυναίκα του, εκείνος προσπαθούσε να λείπει όλη μέρα για να αποφεύγει τις συγκρούσεις με την γυναίκα και την πεθερά του, εκείνες από την άλλη μετάφραζαν αυτή τη στάση ως αδιαφορία.

Επιπρόσθετα, υπήρχε και το πρόβλημα της σύγκρισης ανάμεσα στους δύο γαμπρούς, και αυτό ο Παύλος δεν το άντεχε, διότι η ζυγαριά έγερνε πάντα προς το μέρος του. Όσον αφορά το πεθερό του, είχαν λίγες επαφές διότι εκείνος τον αντιμετώπιζε ως χαραμοφάη και αυτό δεν μπορούσε να το διαχειριστεί μιας που έκανε τόσες προσπάθειες να συντηρήσει την οικογένεια του. Παρακάτω στο διάγραμμα 9 φαίνονται σχεδιαγραμματικά οι σχέσεις του Παύλου με την οικογένεια της γυναίκας του.

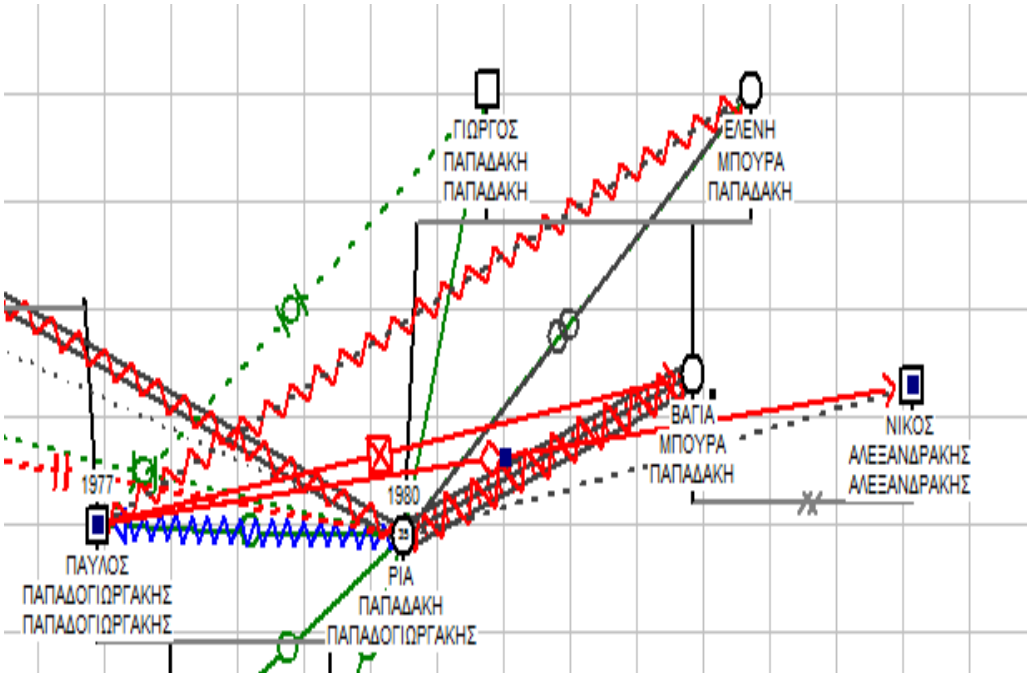

Διάγραμμα 9. Οι σχέσεις του Παύλου με την οικογένεια της γυναίκας του.

7.12.1. Σχέσεις Παύλου με τον πατέρα της Ρίας

Ο Παύλος στην αρχή πίστευε πως ο πατέρας του έμοιαζε με τον πεθερό του, είχαν και οι δύο σταθερή δουλειά, είχαν τα χόμπι τους και φρόντιζαν να καλύψουν τις υλικές ανάγκες των οικογενειών τους. Όμως όσο περνούσε ο καιρός δεν ανέπτυξαν φιλία ή πέρα από μια τυπική σχέση, ένας μεγάλος παράγοντας για αυτό ήταν η στάση του πεθερού.

> Ο πεθερός μου ήταν ένας άνθρωπος της τάξης και των αρχών, όμως όχι πως το πολύ-πίστευε, οι άλλοι έπρεπε να ακολουθούν τους νόμους που είτε το κράτος είτε αυτός θα έλεγε, αλλά αυτό δεν μπορούσε να γίνει. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Παύλο, ερώτηση 5)

Ο πεθερός θεωρούσε πως μόνο όποιος είναι στο δημόσιο, έχει την σταθερή οικογένεια και πρέπει να κάνει οικογένεια, με αποτέλεσμα πάντα να μιλάει μειονεκτικά για εκείνον.

> [...] πάντα με θεωρούσε υπεύθυνο που η γυναίκα μου δεν σπούδασε και δεν μπήκε στην δουλειά του, αλλά και που εγώ δεν είχα μια σταθερή και μόνιμη δουλειά. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Παύλο, ερώτηση 18)

Ένα άλλο στοιχείο που έπαιξε ρόλο ήταν τα γεγονότα του παρελθόντος, εκείνος ήξερε ως αστυνομικός που είναι μπλεγμένος ο γαμπρός του και πως μέσα σε αυτά ανακάτευε και την κόρη του. Δεν του έχει συγχωρέσει ακόμα τα παλιά σκηνικά.

> [...]εντάξει δεν λέω, η γυναίκα μου με ακολουθούσε στις βλακείες που έκανα, αλλά να σου πω κάτι, δεν της είπα ποτέ έλα, εκείνη ήθελε από μόνη της. (ελεύθερη συζήτηση με τον πατέρα Νίκο)

Είναι βέβαια δύο άνθρωποι που δεν ήρθαν ποτέ σε ρήξη μεταξύ τους, δεν τσακώθηκαν ή ούτε αντάλλαξαν άσχημες κουβέντες ο ένας με τον άλλο, απλά αν τύχαινε να είναι στον ίδιο χώρο δεν αντάλλασαν ποτέ κουβέντες μεταξύ τους.

7.12.2. Σχέσεις Παύλου με τη μητέρα της Ρίας

Για τον Παύλο η πεθερά του είναι μια γυναίκα έξυπνη και πολύ νοικοκυρά, όμως πάντα την σύγκρινε με την δικιά του. Η μητέρα του δεν ανακατευόταν πουθενά και του ήταν δύσκολο να βλέπει πως σε όλα θα πρέπει να έχει λόγο η πεθερά του.

> [...] η μητέρα μου δεν ανακατευόταν πουθενά, με άφηνε ελεύθερο.. εε και περίμενα να κάνει το ίδιο και η πεθερά μου. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Παύλο, ερώτηση 10)

Αναγνώριζε πως την βοηθούσε με το σπίτι και με το παιδί, αλλά δεν μπορούσε τα πηγαδάκια πίσω από την πλάτη του και την κριτική που έκανε η ίδια.

> [...]όλο μουρμούριζε στην κόρη της για μένα, και εγώ αυτό δεν το αντέχω. Δεν μπορεί να παρατηρεί τα πάντα για να βρει που θα κάνω λάθος για να με κατηγορήσει. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Παύλο, ερώτηση 13)

Επίσης, το πατέρα τον ενοχλούσε αφάνταστα πολύ η σχέση της μητέρας με την μητέρα της. Θεωρούσε πως με την Ρία παντρεύτηκε και την μάνα της, και η τριγωνοποίηση δεν μπορούσε να την αποδεκτή.

> [...] εγώ δεν παντρεύτηκα μόνο την γυναίκα μου αλλά και την μάνα της [...] (ελεύθερη συζήτηση με τον πατέρα Νίκο)

Ένας λόγος που είναι ήρεμος τώρα που μένει στο χωριό, είναι πως δεν έχει κοντά του την πεθερά του και έτσι νοιώθει ποιο ελεύθερος. Δεν είχαν ποτέ καλές σχέσεις αλλά αυτό δεν τον πείραζε τόσο όσο η επιρροή που ασκούσε στην γυναίκα του.

7.12.3. Σχέσεις Παύλου με την αδερφή της Ρίας

Η Ρία έχει μονάχα μία αδερφή με την οποία δεν είχαν ποτέ ιδιαίτερες σχέσεις, όμως οι καταστάσεις και οι ανάγκες τις έφερναν την μια κοντά στην άλλη. Το ζήτημα όμως είναι η σχέση που αναπτύχθηκε ανάμεσα στην Βάγια και στον Παύλο. Εκείνη ήταν μια γυναίκα που ήθελε να επιβεβαιώνει τον εαυτό της και εκείνος ένας άντρας που είχε πάντα ανοιχτά τα μάτια του στο ωραίο.

> Η αδερφή της γυναίκας μου ήταν μια ωραία γυναίκα που έδειχνε από μακριά ότι ψάχνεται, και όλο μου κουνιόταν αλλά κανείς δεν με πιστεύει. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Παύλο, ερώτηση 28)

Ο Παύλος θαυμάζει την Βάγια για την εμφάνιση και το χαρακτήρα της, και πάντα έκανε συγκρίσεις μπροστά στην γυναίκα του. Στην αρχή κάθονταν για ώρες να μιλήσουν και γελούσαν, όμως μετά την παρεξήγηση και την εισβολή της Ελένης, οι τόνοι χαμήλωσαν και ήρθαν οι απομακρύνσεις.

> Η νύφη μου έχει έναν χαρακτήρα που γουστάρω άπειρα, τα συνδυάζει όλα, αλλά είναι να μην την πιάσουν οι στραβές της τότε μεταμορφώνεται. Τώρα η σχέση μας είναι στην μεταμόρφωση. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Παύλο, ερώτηση 29)

Το ζήτημα όμως είναι η στάση που κράτησε εκείνος όταν έμαθε πως η Βάγια είχε εξωσυζυγική σχέση. Τότε αντέδρασε πολύ άσχημα, ζήλευε αφόρητα, και όλοι πίστεψαν πως ήταν για την δική του γυναίκα και πως θα έληγαν με το τεστ, όμως δεν έγινε έτσι. Εκείνος μέρα με την μέρα αγρίευε όλο και περισσότερο, κατηγορούσε την γυναίκα και την πεθερά του για αυτό το γεγονός.

> Δεν μπορώ να το πιστέψω πως μπορούσε τόσο καιρό να μας κοροϊδεύει έτσι, αν δεν της άρεσε ο άνδρας της θα έπρεπε να χωρίσει με τον άντρα της. Και δεν έπρεπε να βρει έναν παντρεμένο που είναι και μαφιόζος, όχι τόσο πολύ στον βούρκο. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Παύλο, ερώτηση 28)

Στην παρούσα φάση τα πράγματα έχουν ηρεμήσει, διότι έχουν απόσταση μεταξύ τους, σπάνια μιλάνε στο τηλέφωνο και από κοντά δεν μένουν πια μόνοι. Πολλές φορές φωνάζει ο ένας στον άλλον για πράγματα που κάνουν στην καθημερινότητα τους.

7.13. Σχέσεις Παύλου με τη δική του οικογένεια

Η οικογένεια του αποτελείται από τέσσερα μέλη, την γυναίκα και τα δύο κορίτσια του. Με την γυναίκα του ήταν από πολύ μικρή ηλικία μαζί, και σίγουρα εκείνη τον

βοήθησε να ξεμπλέξει από άσχημες κοινωνικές καταστάσεις. Και τα παιδιά ήρθαν στην ζωή τους από πολύ νωρίς, βέβαια συνειδητά, ειδικά το πρώτο παιδί το ήθελε ο πατέρας, μπορεί να ήταν για δικούς του λόγους αλλά προσπάθησε για να έρθει. Οι σχέσεις των οικογενειών έχουν περάσει διάφορες φάσεις καθώς και διάφορες μεταναστεύσεις. Από την μία η ζωή σε μια μεγαλούπολη με αρκετές ανέσεις και δικό τους σπίτι και από την άλλη, η ζωή σε ένα μικρό ορεινό χωριό, έχοντας χάσει τα πάντα. Ειδικά τον πρώτο καιρό δεν είχαν καν φαγητό να φάνε.

Βέβαια ρόλο έπαιξε και η διαπροσωπική σχέση των γονέων που πέρασε από διάφορα στάδια και έφτασε στο χωρισμό παρά την ύπαρξη του πρώτου παιδιού. Αλλά και έπειτα από την επανασύνδεση πάλι τα πράγματα δεν έχουν τον χαρακτήρα και την τροπή που θα ήθελαν τα μέλη της οικογένειας. Στην συνέχεια αναφέρονται στο διάγραμμα 10 οι σχέσεις του Παύλου με την οικογένεια του.

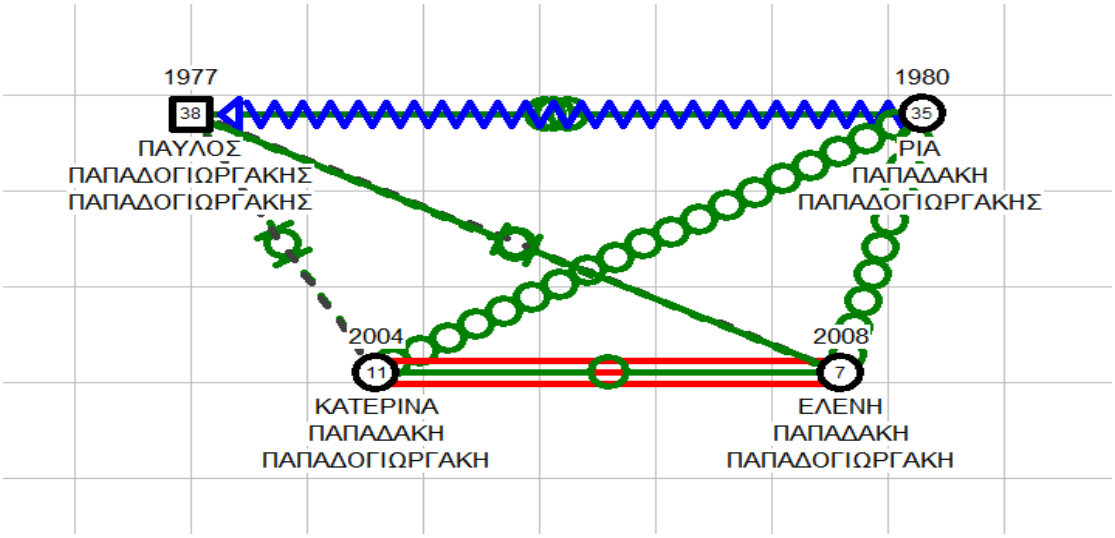

Διάγραμμα 10. Οι σχέσεις του Παύλου με την οικογένεια του.

7.13.1. Σχέσεις Παύλου με τη γυναίκα του

Ο Παύλος είναι ένας άνθρωπος που αγαπάει την οικογένεια του, αλλά δεν θεωρεί απαραίτητο να τους το δείχνει. Θεωρεί πως χρέος του είναι να φροντίζει να φέρνει λεφτά στο σπίτι και από εκεί και έπειτα τα αναλαμβάνει όλα η γυναίκα. Χαρακτηριστικά αναφέρει:

> Εγώ είμαι ο κουβαλητής και η γυναίκα είναι εκείνη που φροντίζει το σπίτι, εε και που και που η γυναίκα μπορεί να βρει μια δουλίτσα με λίγες ώρες να φέρνει ένα έξτρα χρηματικό ποσό στο σπίτι. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Παύλο, ερώτηση 7)

Με την παραμονή της στην Αθήνα, ήταν σχεδόν πάντα απών από το σπίτι και δεν είδε πως μεγαλώνουν τα παιδιά και τι ανάγκες έχουν. Σκεφτόταν μονάχα πως θα λείπει από εκεί μέσα και πως θα κάνει τα χόμπι του και τις ασχολίες του.

> Δεν έβρισκα κανένα λόγο να γυρίσω σπίτι το μεσημέρι, γιατί μαζί με την γυναίκα μου θα έβλεπα και την πεθερά μου, και μετά θα καταλήγαμε να μιλάμε και να τρώμε όλοι μαζί. Ξέρεις τι είναι να γυρίζεις στο σπίτι κουρασμένος και να βλέπεις συνέχεια τα μούτρα της πεθεράς σου; Βάσανο.. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Παύλο, ερώτηση 7α)

Με την μετακόμιση στην Κρήτη, οι ισορροπίες του ζευγαριού άλλαξαν ριζικά, εκείνος ηρέμησε και περνάει περισσότερες ώρες στο σπίτι με την γυναίκα και τα παιδιά του.

> [...]τώρα μου αρέσει να είμαι σπίτι, γιατί είμαστε οι τέσσερις μας, αν δεν γκρίνιαζε τόσο πολύ η γυναίκα μου, τώρα μακριά από το σόι της θα ήμουν ο ποιο ευτυχισμένος άνθρωπος.. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Παύλο, ερώτηση 7γ)

Ο πατέρας νοιώθει μια ελευθερία που δεν θέλει να αλλάξει, και θεωρεί πως πλέον η ζωή τους έχει μπει σε μια τάξη.

7.13.2. Σχέσεις Παύλου με τα παιδιά του

Ο πατέρας έλειπε πολλές ώρες από το σπίτι και στην ουσία δεν έχει ζήσει πολύ τα παιδιά του. Άλλωστε θεωρεί πως είναι γυναικείος ρόλος να μεγαλώνεις τα παιδιά, και πως ότι πρέπει να κάνει ένας πατέρας εκείνος το κάνει.

> Εγώ θεωρώ πως είμαι εντάξει σαν πατέρας, τους έχω ένα πιάτο φαί να φάνε, τα καλά τους ρούχα και παπούτσια και ένα σπίτι να μείνουν, όλα τα άλλα είναι περιττά. Έτσι δεν είναι; (Συνέντευξη γενεογράμματος από Παύλο, ερώτηση 9)

Αγαπάει και νοιάζεται τα παιδιά του αλλά με έναν δικό του τρόπο, που για εκείνον αρκεί αλλά δυστυχώς δεν συμβαίνει το ίδιο και από την πλευρά των παιδιών.

> Εκείνες πολλές φορές μου ζητάνε να παίξουμε, αλλά τι να παίξουμε εγώ είμαι άνδρας και εκείνες κορίτσια.. έχουν και την μαμά τους αν θέλουν παιχνίδι και πολλές- πολλές κουβεντούλες. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Παύλο, ερώτηση 7α)

Με την παραμονή της στην Κρήτη θεωρεί πως τα παιδιά θα μεγαλώσουν καλύτερα και θα σκληραγωγηθούν περισσότερο από ότι στην Αθήνα.

> Ένας λόγος που θέλω να μείνουμε στην Κρήτη είναι γιατί θα ζουν καλύτερα οι κόρες μου. (Συνέντευξη γενεογράμματος από Παύλο, ερώτηση 13)

Οι σχέσεις ανάμεσα στον πατέρα και στα παιδιά κρύβουν ένα τεράστιο χάσμα επικοινωνίας που γίνεται αντιληπτό μόνο από τα παιδιά και όχι από εκείνον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ8

Συναισθηματική λειτουργία των δύο οικογενειών στηβάση της γενεαλογικής ανάλυσης

8.1. Εισαγωγή

Με βάση το γενεόγραμμα των δύο οικογενειών, όπως αυτά ειπώθηκαν από τους τέσσερις γονείς καταλήγουμε σε κάποια συμπεράσματα, που σχετίζονται άμεσα με τον τρόπο που έχουν μεγαλώσει και την οικογένεια από την οποία προέρχονται.

Είναι σημαντικό να εστιάσουμε σε αυτό το σημείο, στα σημεία με τα οποία οι γονείς εμπλέκονται άμεσα στον τρόπο που λειτουργούν ως ζευγάρι και ως γονείς με βάση τις διαδικασίες ρύθμισης και αυτορρύθμισης που έχουν λάβει από τις προηγούμενες γενιές. Κατά αυτόν τον τρόπο θα κατανοήσουμε καλύτερα, πως λειτουργούν και ποιοι είναι εκείνοι οι παράγοντες που επηρεάζουν την ψυχοσύνθεση των μελών των τωρινών οικογενειών. Πολλές φορές, συμπεριφορές αλλά και καταστάσεις μοιάζουν ασύνδετες, όμως μελετώντας τέτοιου είδους γενεογράμματα γίνεται σαφές πως όλα έχουν την θέση τους και πως είναι εύκολο να γίνει ένα μέλος δυσλειτουργικό συναισθηματικά αν δεν έχει λάβει την απαραίτητη συναισθηματική ισορροπία (Ζέρβανος,2007)

Ο λογικός νους χρειάζεται μια στιγμή (ίσως και δύο ή και περισσότερο για κάποιους) ώσπου να καταγράψει και να αντιδράσει, για αυτό πολύ λένε πως η πρώτη παρόρμηση σε ένα συναισθηματικό ερέθισμα ανήκει στην καρδιά και όχι στο μυαλό. Υπάρχει όμως και ένα δεύτερο είδος συναισθηματικής αντίδρασης, ποιο αργό, το οποίο υποβόσκει μέσα μας και ζυμώνει υποσυνείδητα τις σκέψεις μας πριν δημιουργηθεί το συναίσθημα (Goleman, 2015:237). Το δεύτερο αυτό είδος οδηγεί στην ρύθμιση των δικών μας αρχικά συναισθημάτων και έπειτα των άλλων, ώστε να υπάρχει μια ποιο εκτεταμένη αντίληψη για το πώς νοιώθουμε και πως νοιώθουν οι άλλοι για το ίδιο θέμα. Οι σκέψεις μας άλλωστε ανήκουν στις γνωστικές διεργασίες άρα οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι εκείνες και τα βιώματα μας ορίζουν την ψυχοσύνθεση μας, μας δίνουν δηλαδή την δυνατότητα να ελέγξουμε ή όχι τις συναισθηματικές αντιδράσεις.

Για τον λόγο αυτό, ανατρέξαμε σε πληροφορίες που σχετίζονται άμεσα με την παιδική, εφηβική και νεαρή ηλικία των υποκειμένων, ώστε να δούμε ποια είναι αυτά τα εκφραστικά μέσα, οι πεποιθήσεις και αντιλήψεις, καθώς και οι υπαρξιακοί λόγοι με τους οποίους μεγάλωσαν για να δούμε τι από όλα αυτά και σε ποιο βαθμό έχει καθορίσει την τωρινή συναισθηματική τους ρύθμιση στα πλαίσια πλέον της δικής τους οικογένειας.

Συνοπτικά αναφέρουμε πως η παρακάτω ανάλυση μας βοηθάει να κατανοήσουμε την ταυτότητα των εμπλεκόμενων, τα οποία προδιαθέτουν κληρονομικά συμβάντα, σχηματίζουν τους τρόπους πρόληψης του εξωτερικού κόσμου και διαμορφώνουν τα ατομικά και συλλογικά συστήματα που επηρεάζουν τον κάθε άνθρωπο ξεχωριστά.

8.2. Οικογενειακή δομή

Το νοικοκυριό της πρώτης οικογένειας που μελετάμε αποτελεί ένα άθικτο νοικοκυριό, μιας πολυμελούς οικογένειας, στο οποίο ο πατέρας, η μητέρα και τα δύο μικρότερα αδέρφια μένουν στο ίδιο σπίτι. Τα άλλα δύο αδέρφια, τα οποία είναι δίδυμα, σπουδάζουν και εδώ και δύο χρόνια λείπουν από το σπιτικό, έρχονται μονάχα για λίγο

στις διακοπές τους. Στην παρούσα φάση η οικογένεια βρίσκεται κάτω από μια διαρκή πίεση λόγω οικονομικών δυσκολιών αλλά και ενδοπροσωπικών συγκρούσεων. Ο λόγος των ενδοπροσωπικών συγκρούσεων συνδέεται με την κακή οικονομική κατάσταση τους αλλά συμπληρώνεται και από την αδυναμία της μητέρα να συνεχίζει να ανέχεται την σκληρή κριτική και άσχημη συμπεριφορά του πατέρα. Από τότε που έφυγαν τα δίδυμα, η ισορροπία του σπιτιού έχει αλλάξει και η μητέρα φαίνεται να έχει χάσει την αυτοπεποίθηση της για την ζωή. Η μητέρα είναι μια γυναίκα, οποία από την στιγμή που έκανε παιδιά, έστρεψε όλο της το ενδιαφέρον πάνω σε εκείνα, ποτέ δεν βασίστηκε στην συζυγική της σχέση διότι από την αρχή είχε μάθει να ανέχεται την απουσία του άνδρα της από το σπίτι και από τα προβλήματα, αλλά και ακόμα και αν ήταν εκεί, η επιθετική του συμπεριφορά δεν της επέτρεπε να βασιστεί πάνω του. Όποτε έφθανε πολλές φορές στο σημείο να προτιμά να λείπει από το σπίτι.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί πως οι αλλαγές στην πρώτη οικογενειακή τους δομή ήταν πολύ διαφορετική και έπειτα όλα εκείνα που προέκυψαν επηρέασαν άμεσα την ισορροπία της παρούσας οικογένειας. Η μητέρα ήταν μέλος μια πολύτεκνης οικογένειας, ήταν το δεύτερο παιδί με βάση την χρονολογική σειρά, με έναν μεγαλύτερο αδερφό και δύο άλλες μικρότερες κατά τρία και τέσσερα χρόνια αντίστοιχα. Ο πατέρας από την άλλη πλευρά, ήταν ο πρωτότοκος γιός μιας πυρηνικής οικογένειας, με μια μικρότερη αδερφή κατά τρία χρόνια. Παρατηρούμε ότι οι ρόλοι της μητέρας και του πατέρα βασίζεται στην οικογενειακή καταγωγή τους. Ο πατέρας ως μεγαλύτερος αδερφός έχει μάθει να φροντίζει τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας του, από την άλλη η μητέρα ως το δεύτερο παιδί έχει μάθει να την φροντίζει κάποιος άλλος και εκείνη με την σειρά της να φροντίζει τα μικρότερα και ποιο αδύναμα πρόσωπα.

Η οικογένεια έχει τέσσερα παιδιά, στοιχείο που αρέσει πολύ στην μητέρα αλλά ο πατέρας δεν το ήθελε και έκανε τα πάντα εκ των υστέρων να το αποτρέψει. Όπως φαίνεται ο καθένας ήταν επηρεασμένος από την οικογενειακή δομή που είχε μάθει, αλλά όπως φαίνεται το νοικοκυριό τους μοιάζει περισσότερο με της μητέρας, με την μόνη διαφορά στο φύλο των παιδιών. Ενώ η μητέρα είχε αδέρφια, ένα αγόρι και άλλα δύο κορίτσια, εκείνη έκανε ένα κορίτσι και τρία αγόρια. Ενώ για τον πατέρα, τα δύο πρώτα, ήταν ίδια με εκείνον, ένα αγόρι και ένα κορίτσι.

Παρατηρούμε πως στις οικογένειες καταγωγής τους τείνουν να κάνουν διαφορετικού τύπου οικογένειες, αλλά με ομοιότητα στην δομή και στα παιδιά. Η οικογένεια της μητέρας φαίνεται να κάνει τέσσερα παιδιά, ίδιου φύλου και ίδιας σειράς είναι τα παιδιά του αδερφού της ενώ η άλλη αδερφή έμεινε απάντρευτη. Όσον αφορά τον πατέρα τείνει η οικογένεια του να κάνει δύο παιδιά, ή να μένουν απάντρευτη όπως η αδερφή του. Συμπεραίνουμε λοιπόν πως και στα δύο γενεογράμματα δεν υπάρχει το στοιχείο του διαζυγίου αλλά υπάρχει το στοιχείο της μη συζυγικής σχέσης.

Όσον αφορά την δεύτερη οικογένεια, παρατηρούμε ότι αποτελεί ένα άθικτο νοικοκυριό, το οποίο αποτελείται από τέσσερα μέλη, τον πατέρα, την μητέρα και τα δύο μικρά κορίτσια τους. Στην παρούσα φάση η οικογένεια βρίσκεται κάτω από μια διαρκή πίεση λόγω οικονομικών δυσκολιών αλλά και ενδοπροσωπικών συγκρούσεων. Ο λόγος των ενδοπροσωπικών συγκρούσεων συνδέεται με την κακή οικονομική κατάσταση τους αλλά συμπληρώνεται και από την αδυναμία της μητέρα να συνεχίζει να ανέχεται την απαθή στάση του πατέρα. Η μητέρα νοιώθει μέσα της την επιθυμία να βρίσκεται κοντά στα παιδιά της και στην μητέρα της, αγνοώντας την συζυγική της σχέση.

Η μητέρα προέρχεται από μια πυρηνική οικογένεια, έχοντας μια μεγαλύτερη αδερφή κατά τρία χρόνια. Όσον αφορά τον πατέρα, προέρχεται από μια πενταμελή οικογένεια, έχοντας δύο αδέρφια μεγαλύτερα από εκείνον. Εκείνος είναι ο υστερότοκός γιος, ανάμεσα στα άλλα αγόρια, αλλά όπως φαίνεται από τις οικογενειακές πληροφορίες, συμπεριφέρεται ως ποιο ώριμος, προστατεύοντας τους υπολοίπους. Παρατηρούμε πως

η δομή της υπό μελέτης οικογένειας έχει περισσότερο την δομή της οικογένειας της μητέρας, τόσο όσον αφορά το φύλο των παιδιών, όσο και τα μέλη. Ο πατέρας δηλώνει την επιθυμία να κάνει ένα γιο, διότι όπως φαίνεται από την δική του οικογένεια, τείνουν να θέλουν περισσότερο τα αγόρια από ότι τα κορίτσια. Ενώ η μητέρα, φαίνεται ικανοποιημένη που έχει μονάχα δύο κόρες αφού φαίνεται να μιμείται την πατρική της οικογένεια, και συνεπώς ψάχνει και από τον άνδρα της όχι μόνο την ίδια δομή αλλά και την ίδια αντιμετώπιση, σαν μικρότερη ήταν το προστατευμένο μέλος, όπου όλοι την πρόσεχαν. Ο πατέρας δε, είχε μάθει να αποστασιοποιείται και να απομακρύνεται από όποιο συναισθηματικό βάρος εμφανίζονταν, μόνο σε έντονες περιόδους κρίσεων επέμβαινε, δηλώνοντας στα υπόλοιπα μέλη τι θα έπρεπε να κάνουν.

Όσον αφορά τα παιδιά τους, έχουν δύο μικρά κορίτσια, που τείνουν να έχουν την ίδια συμπεριφορά με της μητέρας και της αδερφής της, δεν είναι ιδιαίτερα δεμένες και μονάχα η μικρότερη εκφράζεται περισσότερο συναισθηματικά. Άλλες ομοιότητες που βλέπουμε από τα γενεογράμματα τους είναι ότι τείνουν να παντρεύονται και να ακολουθούν το πλήθος των παιδιών από τις πατρικές τους οικογένειες.

Συγκεκριμένα όλοι από την οικογένεια του πατέρα είναι παντρεμένοι με δύο παιδιά και τα υπόλοιπα αδέρφια του έχουν κάνει από δύο κορίτσια. Όσον αφορά την οικογένεια της μητέρας, τείνουν να παντρεύονται, υπάρχει μονάχα ένα διαζύγιο, το οποίο είναι της αδερφής της, η οποία όμως τον ξαναπαντρεύτηκε, έχουν προσπαθήσει να κάνουν παιδιά αλλά τελικά δεν τα κατάφεραν.

Οι ομοιότητες ανάμεσα στις δύο οικογένειες όσον αφορά την οικογενειακή τους δομή, είναι η ανάγκη για αναπαραγωγή, για ενωμένη οικογένεια, όμως στην προσπάθεια αυτή φαίνονται οι μητέρες να χάνουν τον εαυτό τους και οι πατεράδες να δημιουργούν τοίχος και απόσταση από την οικογένεια τους. Επίσης και στις δύο οικογένειες βλέπουμε πως υπάρχει η τάση για τροχωνοποίηση με κάποιο μέλος από την πατρική ή την μητρική οικογένεια αντίστοιχα και η ανάγκη για υπερπροστασία των παιδιών τους από τις ίδιες. Έχουν αφήσει εδώ και χρόνια την ζωή τους και τα όνειρα τους για να χτίσουν μια επιτυχημένη οικογένεια, μπορεί να έχουν καταφέρει να μεγαλώσουν σωστά τα παιδιά τους αλλά νοιώθουν ένα συναισθηματικό κενό που μεγαλώνει μαζί με τα παιδιά.

8.3. Η επανάληψη των προτύπων από γενιά σε γενιά

Με βάση την ανάλυση του γενεογράμματος γίνεται φανερό πως επαναλαμβάνονται τα ίδια πρότυπα, τα οποία μεταξύ των δύο οικογενειών εμπλέκονται. Οι μητέρες και στις δύο οικογένειες φαίνεται να κρατάνε το νοικοκυριό και τα παιδιά. Ενώ φαίνεται πως οι πατεράδες είναι απών, χωρίς όμως να καταλαβαίνουν αυτό το λάθος. Έχουν μεγαλώσει με την εντύπωση πως το χρέος τους είναι να προσφέρουν υλικά αγαθά στα παιδιά τους και να εμπλέκονται με την οικογένεια τους μόνο σε περιόδους κρίσεων.

Όσον αφορά τα παιδιά και των δύο οικογενειών φαίνεται να είναι αρκετά προσκολλημένα στην μητέρα, στο σημείο της αλληλεξάρτησης, όχι μονάχα για την κάλυψη των βασικών αναγκών αλλά και για το διάβασμα τους ή για το παιχνίδι τους. Και βέβαια, η απουσία του πατέρα, έχει και αυτήν την αιτιολογία της, η οποία σχετίζεται με την πεποίθηση που μεγάλωσαν πως δηλαδή οι πατεράδες δεν πρέπει να ασχολούνται με αυτά γιατί είναι γυναικεία υπόθεση.

Παράλληλα όμως και οι ίδιοι είναι προσκολλημένοι στην μητέρα τους, την αγαπούν, την εμπιστεύονται και προσπαθούν να την βλέπουν σχεδόν σε καθημερινή βάση, και ιδιαίτερα όσο μεγαλώνουν αποζητούν περισσότερη αγάπη και όπως την ονομάζουν μια «χαμένη αγάπη», ότι δεν κέρδισαν ως παιδιά νοιώθουν πρέπει να το κερδίσουν στο παρόν και στο μέλλον τους. Βέβαια οι πατεράδες έχουν αδυναμία στα αδέρφια τους,

που μπορεί να είναι διαφορετικά για τους δύο άντρες, αλλά παράλληλα θεωρούν πως πρέπει να τα προστατεύσουν, σαν δεύτεροι κηδεμόνες τους.

Δεν ισχύει το ίδιο και για τις μητέρες, η μητέρα της πρώτης οικογένειας φαίνεται να αγαπάει πολύ τα αδέρφια της, έχει την μικρότερη αλλά σπουδαγμένη αδερφή να την φροντίζει και να την υποστηρίζει. Ενώ η μητέρα της δεύτερης οικογένειας, φαίνεται να έχει σχέση κυρίως ανταγωνισμού με την αδερφή της, δεν ήταν ποτέ ουσιαστικά κοντά και όσο μεγαλώνουν δεν επιθυμούν αλλαγή της κατάστασης.

Ένα άλλο στοιχείο που είναι κοινό και για τους τέσσερις γονείς είναι η γνώμη της κοινωνίας. Προσπαθούν να φέρονται με βάση τις κοινωνικές πεποιθήσεις και τα κοινά πιστεύω ακόμα και όταν αυτά έρχονται σε σύγκρουση με την προσωπικότητα τους ή το κοινό οικογενειακό καλό τους. Η φράση «τι θα πει ο κόσμος;» χρησιμοποιείται συχνά και από τα τέσσερα μέλη, και πολλές φορές είναι η φράση που ο συνομιλητής πείθεται να πράξει το κοινωνικά αποδεκτό.

Με βάση το γενεόγραμμα τους διαπιστώνουμε πως υπάρχει ακόμα ένα κοινό στοιχείο ανάμεσα στα τέσσερα μέλη, στις οικογένειες τους υπάρχει το φαινόμενο του αλκοολισμού στον πατέρα όλων τους. Και ενώ δεν απαντούν με «ναι, έχω ένα άτομο που πάσχει από αλκοολισμό», φαίνεται μελετώντας τις οικογένειες τους πως υπάρχει και πολλές φορές έχει δημιουργήσει πρόβλημα στην δική τους οικογενειακή ζωή. Και εκεί φαίνεται ένα γενικό στερεότυπο της κοινωνίας, το οποίο δείχνει πως τέτοιου είδους προβλήματα, οι άνθρωποι προσπαθούν να τα κρύψουν, αφού φοβούνται τον κοινωνικό ρατσισμό που μπορεί να δεχτούν.

Και τέλος, ένα άλλο ζήτημα που επηρεάζει άμεσα την τωρινή ισορροπία της οικογένειας είναι τα οικονομικά προβλήματα. Τα οποία φέρνουν γκρίνια ανάμεσα στους γονείς αλλά και σε εκείνους απέναντι στα παιδιά. Τα παιδιά αντιλαμβάνονται την έλλειψη τους και αντιδρούν, συγκρίνοντας τον εαυτό τους με τα άλλα παιδιά της ηλικίας τους.

8.4. Σχέσεις και τρίγωνα των γονέων με τις πατρικές τους οικογένειες

Όπως αναφέραμε και παραπάνω, εννοώντας την οικογενειακή δομή των δύο οικογενειών δημιουργούνται κάθετες αλλά και οριζόντιες σχέσεις των γονέων με τις πατρικές τους οικογένειες. Με τον όρο κάθετες σχέσεις ονομάζουμε την ανάλυση του γενεογράμματος, όπου η σειρά γέννησης και ο τρόπος που εμπλέκονται μεταξύ τους και καθορίζουν τον τρόπο που φέρονται έπειτα εκείνοι στις τωρινές τους οικογένειες, ενώ με τον όρο οριζόντιες σχέσεις εννοούμε την οικογενειακό προσανατολισμό που αποκτάνε οι γονείς με βάση ότι έχουν ζήσει οι ίδιοι και πως αυτό τους επηρεάζει στις τωρινές οικογένειες τους.

Όσον αφορά την μητέρα της πρώτης οικογένειας, φαίνεται να έχει πολύ καλές σχέσεις με όλα τα μέλη, αλλά όσο περνάνε τα χρόνια φαίνεται να δένεται με την αδερφή της και με την μητέρα της και να κρατάει έξω από αυτό, τους άνδρες της οικογένειας, με τους οποίους τα πάει καλά έχοντας τυπικές και ήρεμες επαφές.

Όσον αφορά τον πατέρα της πρώτης οικογένειας φαίνεται να ήταν και να είναι αρκετά συνδεδεμένος συναισθηματικά με την αδερφή του και μετά το θάνατο του πατέρα του (ο οποίος ήταν ο αγαπημένος και το πρότυπο του) η προσκόλληση να περνάει στην μητέρα, με τον αντίστροφο ρόλο, δηλαδή εκείνος είναι τώρα ο προστάτης και η μητέρα του το αδύναμο πλάσμα που χρειάζεται βοήθεια.

Αναφορικά με την δεύτερη οικογένεια, η μητέρα είχε ανέκαθεν πολύ καλές σχέσεις με την οικογένεια της, όμως φαίνεται πως τα τελευταία χρόνια, από τότε που αποφάσισε να παντρευτεί με αποκορύφωμα την γέννηση του πρώτου της παιδιού

δέθηκε πολύ με την μητέρα της, ενώ με τα άλλα δύο μέλη προσπαθεί να κρατάει τυπικές αλλά και σχετικά ήρεμες σχέσεις με πολύ μεγάλη επιτυχία.

Αναφορικά με τον πατέρα, και εκείνος δένεται συναισθηματικά όλο και περισσότερο όσο περνούν τα χρόνια με την μητέρα και τον πατέρα του. Οι λόγοι για μια τέτοια προσκόλληση φαίνεται να είναι η καθημερινή επαφή τους (τώρα που έχουν μετακομίσει στο χωριό) αλλά χωρίς να είναι ξεκάθαρο αν είναι μόνο αυτός ο λόγος. Σύμφωνα με μαρτυρία της μητέρας φαίνεται πως ρόλο έπαιξε η ζήλια του πατέρα για την σχέση εκείνης με την μητέρα της, δηλαδή την πεθερά του (χωρίς όμως αυτή η πηγή να επιβεβαιώνεται).

8.5. Οι αντιλήψεις για τη δημιουργία της οικογένειας

Και τα τέσσερα ενήλικα μέλη των δύο οικογενειών φαίνεται να είναι επηρεασμένα από την αντίληψη που είχαν οι πατρικές τους οικογένειες. Συγκεκριμένα, η μητέρα της πρώτης οικογένειας φαίνεται να μεγάλωσε με την πεποίθηση πως πρέπει να γίνει μια σωστή μητέρα που φροντίζει και αγαπάει τα τέσσερα παιδιά που θα έκανε. Ο αριθμός τέσσερα δεν ήταν τυχαίος, όλοι από την οικογένεια της κάνουν τέσσερα παιδιά, το μόνο που αλλάζει είναι το φύλλο των θηλέων και των αρρένων, με σταθερή αναλογία το 1 προς 3. Βέβαια ομοιότητα δεν είναι μόνο ο αριθμός της οικογένειας αλλά και οι συμπεριφορές των μελών, η απουσία συναισθηματική αλλά και πραγματική ήταν πάντα στην ζωή της μητέρας από τον δικό της πατέρα. Εκείνη είχε βέβαια να αντιμετωπίσει ποιο δύσκολες καταστάσεις, με έναν πατέρα αυταρχικό και εθισμένο στο αλκοόλ. Είχε υποσχεθεί στον εαυτό της πως θα απέφευγε ένα τέτοιο μοντέλο άντρα αλλά στην πορεία απλά της αρκούσε να μην πίνει ο σύντροφος της. Στην δική της οικογένεια είχε περάσει πολλές εντάσεις και δεν άντεχε να ξαναζήσει τα ίδια γεγονότα σε όλη της την ζωή. Όσον αφορά με τις βασικές αξίες που πήρε καθώς μεγάλωνε, ήταν η δύναμη, η θέληση, η σιωπή στα ανδρικά ξεσπάσματα και η ικανότητα απόκρυψης από τους άλλους όλα εκείνα που την πλήγωναν. Η έκφραση «τα εν οικω μη εν δήμο» ήταν από τις χιλιοειπωμένες μέσα στο σπίτι τους, ακόμα και αν οι έξω αντιλαμβάνονταν ότι κάτι δεν πήγαινε καλά. Είχαν μάθει να κρατάνε όλοι μυστικά τα οικογενειακά τους ζητήματα, όσο και αν πονούσαν. Όσο περνούσαν τα χρόνια η μητέρα επιζητούσε συναισθηματική γαλήνη, την οποία ένοιωθε πως δεν θα έβρισκε ποτέ στο πατρικό της, έτσι με την πρώτη ευκαιρία έφυγε και αποφάσισε να παντρευτεί θεωρώντας αυτή την λύση ως μοναδική.

Η μητέρα της δεύτερης οικογένειας μεγάλωσε και εκείνη με την ίδια ιδέα, και σε αυτή φαίνεται πως ο αριθμός δύο δεν είναι τυχαίος. Όλοι στην οικογένεια της έκαναν δύο παιδιά του ίδιου φύλου, είτε μόνο αγόρια, είτε μόνο κορίτσια. Όπως όμως φαίνεται ο πατέρας δυσανασχετεί γιατί θα ήθελε να κάνει αγόρι, σύμφωνα με τα δικά του βιώματα. Η μητέρα είχε διαποτιστεί με την ιδέα πως έπρεπε να ακολουθήσει το δικό της δρόμο μακριά από την οικογένεια της, δεν άντεχε να βλέπει την μητέρα της να στεναχωριέται με τις εξωσυζυγικές σχέσεις και την απότομη και απόμακρη συμπεριφορά που είχε απέναντι σε όλους. Επειδή η μητέρα της παντρεύτηκε με προξενιό σε μεγάλη ηλικία, εκείνη θεώρησε πως για να μην περάσει και εκείνη τα ίδια, θα έπρεπε να υπομείνει τα πάντα αν ειδικά ο άνδρας της είναι εκείνος που θα επιλέξει. Είχε γαλουχηθεί με την έκφραση «μια γυναίκα γεννήθηκε να υποφέρει» και αυτό σήμαινε για εκείνη πως θα έπρεπε να βρει κάτι διαφορετικό από εκείνο που επέλεξαν οι γονείς της για να μην νοιώσει ποτέ τον ίδιο πόνο. Η υπομονή και η επιμονή στις δυσκολίες ήταν οι δύο λέξεις που έμαθε από μικρή ηλικία όχι μόνο θεωρητικά αλλά και πρακτικά. Ήθελε να φύγει από το συναισθηματικό αδιέξοδο που της πρόσφερε η

οικογένεια της, και έτσι αποφάσισε σε μικρή ηλικία να παντρευτεί και αμέσως να κάνει παιδιά.

Και οι δύο μητέρες από την μια μεριά, μεγάλωσαν με την πεποίθηση πως όλα θα πρέπει να περιστρέφονται γύρω από την φροντίδα των παιδιών τους, για αυτό και δεν έψαξαν για μια δουλειά. Και όπως ήταν αναμενόμενο, τώρα που βλέπουν τα παιδιά τους να μεγαλώνουν και εκείνες πλέον δεν χρειάζεται να ασχολούνται όλη την ώρα με εκείνα νοιώθουν «άχρηστες» και θεωρούν πως πλέον ίσως και να ήρθε η ώρα να κοιτάξουν τον εαυτό τους.

Οι πατεράδες από την άλλη πλευρά, μεγάλωσαν και αυτοί με την ιδέα πως ο σκοπός της ζωής τους είναι να κάνουν οικογένεια και παιδιά. Δουλεύουν όσο ποιο πολύ μπορούν, σε δουλείες εξωτερικές για να παράγουν όσο περισσότερα χρήματα μπορούν. Νοιάζονται περισσότερο για την κάλυψη των υλικών αναγκών και όχι των συναισθηματικών.

Συγκεκριμένα ο πατέρας της πρώτης οικογένειας, λείπει όλη μέρα, όπως έκανε και ο δικός του πατέρας. Ασχολείται με τα παιδιά μονάχα όταν υπάρχει μεγάλη ανάγκη και κάποιο σοβαρό πρόβλημα, για μικρολεπτομέρειες και καθημερινά προβλήματα δεν μπαίνει στην διαδικασία να ανακατευτεί.

Ο πατέρας της δεύτερης οικογένειας φαίνεται να ακολουθεί και εκείνος τα χνάρια του δικού του πατέρα, μένει αμέτοχος σε όλα και όταν δει πως δεν μπορεί να λύσει η γυναίκα του την κατάσταση τότε εκείνος επεμβαίνει και απαιτεί να γίνουν όλα όπως εκείνος τα θέλει.

Και τα τέσσερα μέλη ήθελαν να κάνουν οικογένεια, άσχετα να διαφέρουν οι λόγοι, φαίνεται να μην έχουν μετανιώσει για αυτήν την επιλογή τους, για αυτό και όταν ακούν την λέξη οικογένεια είτε χαμογελούν είτε αναφέρονται στις όμορφες στιγμές. Το μόνο που ίσως να άλλαζαν στην πλειοψηφία τους είναι η τόση μικρή ηλικία της παντρειάς και την απόκτησης των παιδιών. Θεωρούν πως το ζευγάρι θα πρέπει να δοκιμαστεί πρώτα πάρα πολύ καλά πριν ενώσει την ζωή του, έτσι ώστε όταν έρθει το παιδί να είναι έτοιμοι να το υποδεχτούν και να το στηρίξουν, αλλιώς λένε θα πάθουν ότι και οι ίδιοι, θα αισθανθούν αδύναμοι και πολλές φορές ανίκανοι να ανταπεξέλθουν στις τόσες αλλαγές και δυσκολίες.

Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν πως το συζυγικό φινάλε αντικατοπτρίζει την συναισθηματική αλήθεια του ζευγαριού μέσα από δύο σκοπιές: την δική του και την δική της. Οι ρίζες αυτών των συναισθηματικών διαφορών έγκειται εν μέρει σε βιολογική φύση αλλά και στην παιδική τους ηλικία, οι οποίοι ζουν σε χωριστούς συναισθηματικούς κόσμους, χωρισμένοι σε αγόρια και σε κορίτσια. Ανάλογα με το φύλο τους, διδάσκονται πολύ διαφορετικά μαθήματα σχετικά με τον τρόπο που πρέπει να διαχειριστούν τα συναισθήματα τους. Οι γονείς τους, όπως συμβαίνει στην πλειοψηφία των ανθρώπων αλλά και στην συγκεκριμένη περίπτωση, συζητούν τα συναισθήματα τους περισσότερο με τα κορίτσια παρά με τα αγόρια. Τα κορίτσια δέχονται περισσότερη πληροφόρηση σχετικά με τα συναισθήματα τους από ότι τα αγόρια. Μέσα από τις έρευνες έχει αποδεχτεί ήδη από την παιδική ηλικία ότι για παράδειγμα με την προβολή μιας ταινίας, οι μητέρες μιλούν για τα συναισθήματα των ηθοποιών στα κορίτσια, ενώ για τα αίτια και τα επακόλουθα μιλούν στα αγόρια (Goleman, 2015:13).

Με την εξέλιξη όμως της ζωής φαίνεται πως οι γυναίκες νοιώθουν απομονωμένες στα δικά τους συναισθήματα, και την συμπεριφορά του άνδρα τους την μεταφράζουν σε αδιαφορία, ενώ εκείνοι από την άλλη θεωρούν πως οι γυναίκες έχουν παράλογες απαιτήσεις, εφόσον τους ανακατεύουν με δεσμεύσεις και συναισθήματα τα οποία θεωρούν πως είναι γυναικεία υπόθεση.

8.6. Ο ρόλος και ο λόγος ύπαρξης

Και οι δύο οικογένειες φαίνεται να έχουν συγκεκριμένου ρόλους μέσα στην οικογένεια τους με βάση την οικογενειακή δομή μέσα στην οποία μεγάλωσαν. Οι μητέρες των δύο οικογενειών, ενώ βρίσκονται στην δεύτερη σειρά με βάση την χρονολογική γέννηση τους, είχαν πάντα την πρώτη θέση όσον αφορά το νοικοκυριό και τις ανάγκες τόσο συναισθηματικές όσο και υλικές. Όπως αναφέρει ο Bowen (1996) τα μεσαία παιδιά πρέπει να παλέψουν για να βρουν την θέση τους μέσα στην οικογένεια. Η μεσαία θέση ναι μεν τα γλιτώνει από τις έντονες πιέσεις που δέχονται τα πρωτότοκα και τα στερνοπαίδια, αλλά πολλές φορές τα αναγκάζει να δώσουν μάχες με τα μόνιμα συναισθηματικά τραύματα που μπορεί να νοιώθουν περιμένοντας κάτι άλλο από αυτό που θα ήθελαν. Θεωρώντας ως ποιο αδύναμα τα μεγαλύτερα αδέρφια τους (γνώμη που τους είχαν περάσει οι δικοί τους γονείς) ανέλαβαν εκείνες να κρατούν τις ισορροπίες. Οι μητέρες μεγαλώνοντας με αυτήν την πεποίθηση και δημιουργώντας τις δικές τους οικογένειες, βλέποντας ως ποιο αδύναμα πλάσματα αυτήν την φορά τους άντρες τους, αναλαμβάνουν εκείνες τον κυρίαρχο ρόλο ώστε να ισορροπήσουν τις τωρινές οικογένειες τους. Βάζουν αυτόματα στην δεύτερη θέση τους άνδρες τους, μιας που τους θεωρούν ποιο αδύναμους για να στηρίξουν τις ίδιες αλλά και τα παιδιά τους.

Μεγάλωσαν και οι δύο σε οικογένειες, όπου η γυναίκα έχει πολλαπλούς ρόλους και ευθύνες, μιμήθηκαν αυτήν την συμπεριφορά και εφόσον ένοιωθαν συναισθηματικά δυνατές βρήκαν άντρες που για αυτές ήταν αδύναμη. Βλέπουμε βέβαια, πως η μητέρα της πρώτης οικογένειας, έχοντας μεγαλύτερο αδερφό γενετικά αλλά στην ουσία και στην πράξη μικρότερο από εκείνη, πίστεψε υποσυνείδητα πως το ίδιο θα έπρεπε να συμβαίνει και με τον άντρα της, εκείνη να τραβάει κουπί και εκείνος να ακολουθεί. Η δεύτερη μητέρα, παρόλο που δεν είχε αδερφό παραδειγματίζονταν υποσυνείδητα από το μοναδικό αντρικό στοιχείο που ήταν ο πατέρας της. Σε ελεύθερη συζήτηση της ερευνήτριας με τις δύο μητέρες, εκμυστηρεύτηκαν πως μεγαλώνουν μαζί με τα παιδιά τους και τους άνδρες τους, έχοντας δηλαδή όχι μόνο τον ρόλο της συζύγου μαζί τους αλλά και τον ρόλο της μητέρας – καθοδηγήτριας.

Οι μητέρες λοιπόν, αναλαμβάνουν διαφορετικούς ρόλους στην διάρκεια της ημέρας καλύπτοντας τις ανάγκες όλων των μελών της οικογένειας. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι της μητέρας που φροντίζει τα παιδιά στην κάλυψη των φυσικών αναγκών π.χ. φαγητό, ύπνος. Στην κάλυψη των συναισθηματικών αναγκών ως μητέρα και ως φίλη του παιδιού, που είναι πάντα πρόθυμη να ακούσει τα παράπονα και τα προβλήματα τους χωρίς να τα βρίσκει ανούσια και μικρά. Τον ρόλο της συζύγου, η οποία καλύπτει τις φυσικές ανάγκες μιας σχέσης, της φίλης που θα προσπαθήσει να δικαιολογήσει τις ελάχιστες αλλά υπαρκτές ανάγκες του συζύγου της ακόμα και αν τις βρίσκει παράλογες. Αλλά και τον ρόλο της μητέρας, η οποία βλέπει τον άνδρα της ως ένα μικρό παιδί που έχει τις ίδιες ανάγκες με ένα πεντάχρονο.

Οι πατεράδες δε, έχουν μονάχα έναν ρόλο, του κουβαλητή. Του ανθρώπου δηλαδή που θα φέρει χρήματα και φαγητό στο σπίτι, όμως για να επιτευχθεί αυτό θα πρέπει να λείπει όλη μέρα από το σπίτι και όταν είναι εκεί, θα πρέπει να σέβονται την κούραση και τα νεύρα του τα υπόλοιπα μέλη και να κατανοούν πως έκανε το χρέος του για αυτούς. Όσον αφορά τον ρόλο των πατεράδων με τα παιδιά τους, δεν έχουν καν την όρεξη αλλά ούτε και την θέληση να δείξουν πως ενδιαφέρονται να ακούσουν αυτά που λένε ή να σκεφτούν την κάλυψη των συναισθηματικών αναγκών που μπορεί να έχει το παιδί τους από εκείνους. Δεν βάζουν όρια στην συμπεριφορά των παιδιών τους απλώς μονάχα απαιτούν ησυχία στο σπίτι όταν νοιώθουν πως έχουν κουραστεί από τα βάρη της ζωής. Στον ρόλο τους προς την γυναίκα τους, θεωρούν πως τα έχουν καταφέρει

πλήρως διότι παρέχουν χρήματα και το ημερήσιο φαγητό, ενώ εκείνες δεν χρειάζεται να ασχοληθούν με αυτό, σύμφωνα με εκείνους. Ακόμα και όταν ζορίζονται οικονομικά θεωρούν υποτιμητικό να ζητήσουν ή να αφήσουν τις γυναίκες τους να βρουν δουλειά, θεωρώντας πως έτσι τους παίρνουν τον ανδρικό τους ρόλο.

Και οι δύο οικογένειες θεωρούν πως η δομή σε όλες τις άλλες οικογένειες του πλανήτη είναι ίδια. Είναι πεπεισμένα και τα τέσσερα μέλη πως το φύλο του ανθρώπου καθορίζει τον ρόλο και τον λόγο ύπαρξης του, και ενώ οι άντρες φαίνεται να είναι πλήρως συμβιβασμένοι με αυτήν την ιδέα, οι γυναίκες συγκρούονται με τον ίδιο τους τον εαυτό, ζητώντας περισσότερο όσο περνούν τα χρόνια συναισθηματική στήριξη, δεν τους νοιάζουν τόσο τα βάρη της καθημερινότητας, όσο ένας καλός λόγος να νοιώθουν και εκείνες ποθητές και δυνατές αφού μονάχα έτσι θα έχουν πετύχει τον λόγο ύπαρξης τους.

Οι πατεράδες βλέπουν πως όλα βαίνουν καλώς, όσο έχουν χρήματα και υλικά αγαθά, ενώ τα συναισθηματικά ξεσπάσματα των γυναικών τους τα αποδίδουν στις δύσκολες μέρες που έχουν οι γυναίκες κάθε μήνα.

8.7.Το θυμικό σύστημα των δύο οικογενειών

Με τον όρο θυμικό σύστημα εννοούμε την ανάδυση της ασυνείδητης πλευράς του κάθε ανθρώπου, μέσω της οικογένειας του. Κάθε άνθρωπος ατομικά αλλά και ως οικογένεια διαθέτει ένα δικό του θυμικό σύστημα, χωρίς να συνταυτίζονται αυτοί οι δύο τύποι θυμικών συστημάτων συνεξαρτώνται και συλλειτουργούν. Για να υπάρξει ρύθμιση του θυμικού συστήματος μέσα στην οικογένεια πρέπει να καθοριστούν τα πρότυπα των σχέσεων που ακολουθούν αμέτρητες γενιές των προγόνων μας. Το θυμικό σύστημα αποτελείται από τέσσερα βασικά χαρακτηριστικά: τη δομή, την κίνηση, την διαδικασία και τη λειτουργία.

Όσον αφορά το πρώτο χαρακτηριστικό, το οποίο ονομάζεται δομή, αναφέρεται στις ιεραρχίες, τα υποσυστήματα και τις ιδιαίτερες θέσεις των μελών της οικογένειας. Όταν για παράδειγμα γίνεται μια κίνηση από οποιοδήποτε μέλος τα υπόλοιπα πυροδοτούν διαφορετικές αντιδράσεις. Η αντίδραση αυτή έχει ως στόχο να επαναφέρει τόσο το άτομο όσο και το σύστημα στην πρότερη του θέση. Συγκεκριμένα με στην πρώτη οικογένεια που μελετήσαμε βλέπουμε πως όσον αφορά αυτή την δομή συμβαίνει το εξής:

Ο πατέρας παίρνει τις αποφάσεις και η μητέρα με την σειρά της υπακούει, και οι δύο μαζί προσπαθούν να πειθαρχήσουν με αυστηρό τρόπο τα παιδιά τους (σαφής και άτεγκτη ιεραρχία όπως έχουν μάθει από τις δικιές τους). Κάθε φορά που ο πατέρας μιλάει άσχημα σε κάποιο από τα παιδιά, η μητέρα προσπαθεί να μαλακώσει τον πατέρα (υποσύστημα μητέρας- παιδιού, θεωρούν πως αυτός είναι ο ρόλος τους, προσωπικό βίωμα). Ενώ παράλληλα προσπαθεί να μην οξύνει τα πνεύματα, προσπαθώντας να μην μιλήσει ξεκάθαρα ή και καθόλου (σιωπή- αντίληψη της οικογένειας στις δύσκολες στιγμές). Όσον αφορά τα παιδιά, το μεγαλύτερο παιδί προστατεύει το μικρότερο εκτός και αν υπάρχει πρώιμη συναισθηματική ισορροπία από το δεύτερο προς το πρώτο (λειτουργική θέση μεγαλύτερου προς του μικρότερου με βάση την συναισθηματική ισορροπία).

Το δεύτερο χαρακτηριστικό του θυμικού συστήματος είναι η κίνηση, η οποία ορίζεται ως η οποιαδήποτε μετατόπιση της στάσης, η διακύμανση της συμπεριφοράς και η διακίνηση των συναισθημάτων ενός μέλους έναντι των άλλων.

Ο πατέρας δείχνει ιδιαίτερη αδυναμία στο ένα παιδί και μιλάει με θαυμασμό για εκείνο (κίνηση προσέγγισης προς το παιδί). Τα άλλα παιδιά αντιλαμβάνονται αυτήν την διαφορά και που και που διαμαρτύρονται (κίνηση απομάκρυνσης).

Το τρίτο χαρακτηριστικό είναι η διαδικασία, η οποία περιλαμβάνει ότι σχετίζεται με το συναισθηματικό και συγκινησιακό σύστημα των μελών της οικογένειας. Η συναισθηματική κατάσταση ενός μέλους αγγίζει αυτομάτως και τους υπόλοιπους αλλά σε διαφορετικό βαθμό τον καθένα. Η θυμική διαδικασία συντίθεται από αυτές τις επιμέρους αλληλεπιδράσεις και αντιδράσεις των μελών και έτσι ορίζεται η νέα ισορροπία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι όταν ο πατέρας στεναχωρήσει ένα από τα παιδιά, αμέσως η μητέρα τρέχει να το καλοπιάσει, ενώ ο πατέρας τα βάζει και με τους δύο, κυρίως με την γυναίκα του λέγοντας πως εκείνη τα κακομαθαίνει, και έτσι το βάρος της συζήτησης φεύγει από το παιδί και πηγαίνει στην μητέρα (αντίληψη πατέρα-προσωπικό παιδικό βίωμα).

Το τέταρτο χαρακτηριστικό είναι η λειτουργία, με τον όρο λειτουργία εννοούμε την λειτουργική ή μη επίλυση των προβλημάτων και των συγκρούσεων της οικογένειας. Συμπεριλαμβάνει δηλαδή το τελικό στάδιο της αλληλεπίδρασης των μελών στην οικογένεια, πως δηλαδή αντιδρούν και πως σταματάει ένας καυγάς. Ο πατέρας υποστηρίζει πως σε όλα έχει δίκιο και πως αυτό που λέει είναι το σωστό, η μητέρα σιωπά και γίνεται αυτό που λέει εκείνος, άσχετα αν εκείνη ξέρει πως υπάρχει καλύτερη λύση (μοτίβο κυριαρχίας του άνδρα προς την γυναίκα).

8.8. Συμπεράσματα

Σε ένα γενεόγραμμα δεν είναι εύκολο να διερευνηθεί η κάθε κατεύθυνση που αναδύεται μέσα από τις συνεντεύξεις. Οφείλαμε λοιπόν να θέσουμε κάποιες προτεραιότητες, χαράζοντας τους άξονες συγκεκριμένων μορφότυπων για τους γονείς. Αρχικά αναφερθήκαμε στην πρώτη οικογένεια, όπου οι γονείς ονομάζονται Ανθούλα και Νίκος, αναφερθήκαμε στις σχέσεις της μητέρας με την δική της αρχική οικογένεια, με του άνδρα της και τέλος με την δική της ποιο στενή οικογένεια. Έπειτα την ίδια ακριβώς διαδικασία κάναμε και για τον πατέρα της πρώτης οικογένειας. Στην συνέχεια ακολουθήσαμε την αναλυτική μέθοδο του γενεογράμματος και για την δεύτερη οικογένεια, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο.

Σε πρώτο επίπεδο θα παρουσιάσουμε τα γενικά συμπεράσματα που εμφανίστηκαν με την μελέτη του γενεογράμματος. Η μητέρα της πρώτης οικογένειας αποτελεί μέρος μιας πολύτεκνης οικογένειας, έχει την δεύτερη χρονολογική σειρά γέννησης από τα τέσσερα αδέρφια της. Οι σχέσεις της με τα μέλη της δικής της οικογένειας φαίνεται να είναι σχετικά καλές, με την μητέρα της είχαν πάντα μια πολύ κοντινή σχέση και μοιράζονταν τα βάρη της καθημερινότητας, εξαιτίας της μετακόμισης της έχασαν την τόσο στενή επαφή αλλά και πάλι είναι κοντά. Με τον πατέρα της δεν είχαν ποτέ τις ιδιαίτερες σχέσεις, ενώ το συναίσθημα που φαίνεται να είναι ποιο δυνατό είναι εκείνο του φόβου από την μεριά της και του επικριτικού από την μεριά του. Με τον αδερφό της έχουν πλέον τυπικές σχέσεις, και μονάχα όταν ζορίζεται οικονομικά και συναισθηματικά εκείνος, εκείνη τα ξεχνάει όλα και τον βοηθάει όσο ποιο πολύ μπορεί, ακόμα και κρυφά από τον άντρα της. Όσον αφορά την αδερφή της έχουν μια πολύ στενή και δεμένη σχέση, μοιράζονται την ρουτίνα της ζωής με τα όμορφα και τα άσχημα κυρίως της ίδιας.

Όπως φαίνεται η αλυσίδα κυλάει ανάποδα σε αυτήν την οικογένεια, το μικρότερο αδερφάκι βοηθάει το μεγαλύτερο. Η Ανθούλα χαρακτηρίζεται ως μια γυναίκα πολύ δοτική και ευγενική με όλους, προσπαθεί να προλαβαίνει αρνητικές καταστάσεις ενώ τρέχει για την φροντίδα όλων. Ένα από τα θέματα που την πληγώνουν είναι πως δεν σπούδασε και δεν βρήκε μια δουλειά, έτσι προσπαθεί αυτήν την επιθυμία της να την εκπληρώσουν τα παιδιά της αντί για εκείνη.

Όσον αφορά την οικογένεια του πατέρα, εκείνος από τότε που έχασε τον πατέρα του, άλλαξε τελείως συμπεριφορά. Έχει μεγάλη αδυναμία στην μητέρα και στην αδερφή του, της στηρίζει συναισθηματικά και οικονομικά ακόμα και εις βάρος της ίδιας του της οικογένειας. Μοιράζονται την καθημερινότητα της ζωής τους, αφού λειτουργούν σαν μια κλειστεί μονάδα που λειτουργεί ανάλογα με τις επιθυμίες του ενός κάθε φορά, και συνήθως αυτές οι επιθυμίες είναι της μητέρας του. Ο Νίκος είναι ένας καλός άνθρωπος αλλά με πολλές αδυναμίες, τόσο στην οικογένεια του (μητέρα και αδερφή) όσο και στην επιθυμία του να μαζεύει λεφτά. Έχει πολύ συχνά ξεσπάσματα θυμού, ενώ δεν δέχεται να του φέρνουν αντίρρηση σε αυτό που λέει. Αγάπα την γυναίκα και τα παιδιά του και θεωρεί πως φέρεται με τον καλύτερο τρόπο αφού ικανοποιεί τις υλικές τους ανάγκες.

Στην δεύτερη τώρα οικογένεια βλέπουμε το ίδιο μοτίβο γυναίκας, δηλαδή μια μητέρα που υπεραγαπά τα παιδιά της, ασχολείται μονάχα με την κάλυψη των αναγκών τους, ενώ παράλληλα φροντίζει το σπίτι όλο. Έχει ιδιαίτερη αδυναμία στην μητέρα της, και σε πολλά θέματα λειτουργεί με πρότυπο εκείνη, πλέον που δεν είναι κοντά νοιώθει πως έχει ένα κενό από την απουσία της, ενώ παράλληλα ελπίζει πως θα ξαναμείνουν μαζί. Με την αδερφή της έχουν τυπικές σχέσεις που πολλές φορές οδηγούν σε ανταγωνισμό και τσακωμούς. Όσον αφορά τον πατέρα της, είχαν ανέκαθεν τυπικές σχέσεις, και ενώ δεν τον κατηγορεί για τις ερωτικές του περιπέτειες, θεωρεί πως η μητέρα της είναι δυστυχισμένη εξαιτίας του.

Αναφορικά με τον πατέρα της δεύτερης οικογένειας, τον Παύλο, είναι ο μικρότερος από την τρίτεκνη οικογένεια του, αλλά στην ουσία όσο περνούν τα χρόνια παίζει τον ρόλο του συντονιστή όλης της οικογένειας. Με τη μητέρα του είχαν καλές σχέσεις και όσο περνούν τα χρόνια, φαίνεται να δένεται όλο και περισσότερο μαζί της, θεωρώντας της ως μια μικρή «αγία» που έχει παλέψει πάρα πολύ στην ζωή της. Με τον πατέρα του είχαν ουδέτερες σχέσεις και που και που στο παρόν χαρακτηρίζονται ως συγκρουσιακές αλλά με πολλές στιγμές συγκίνησης. Φαίνεται να έχει και σε εκείνον αδυναμία παρόλο που δεν θέλει να το δείχνει. Όσον αφορά τα αδέρφια του, έχει σχεδόν μονάχα τυπικές σχέσεις μαζί τους, αν και όποτε χρειαστούν βοήθεια εκείνος τρέχει κοντά τους. Είναι ένας άνθρωπος απόλυτος και αυταρχικός, θεωρεί πως προσπαθεί πολύ για την οικογένεια του άσχετα αν δεν του το αναγνωρίζει η γυναίκα του. Αγαπά πολύ τα παιδιά και την γυναίκα του καθώς και τους γονείς του και πολλές φορές δεν ξέρει ποιανού το μέρος πρέπει να πάρει και έτσι μένει αμέτοχος προσπαθώντας να κρατήσει τις ισορροπίες.

Σε δεύτερο επίπεδο βλέπουμε πως οι γυναίκες έχουν μεγαλώσει με την εντύπωση πως για όλα είναι υπεύθυνες οι ίδιες, στο νοικοκυριό, στο μεγάλωμα των παιδιών, όσο και για την άσχημη συμπεριφορά των ανδρών. Ο σύζυγος έχει τον ρόλο του κουβαλητή έξω από το σπίτι και του πασά μέσα στο σπίτι, όπου όλοι πρέπει να τον υπηρετούν επειδή κουράζεται.

Υπάρχουν αρκετά σημάδια και στις τέσσερις οικογένειες των γονέων για σωματοποίηση του άγχους, αυτό γίνεται φανερό από τα εξής σημάδια.

Στην μητέρα της πρώτης οικογένειας υπάρχει το φαινόμενο του αλκοολισμού, όταν αρρώστησε η αδερφή της ο πατέρας το έριξε στο ποτό, ενώ όταν πέθανε η αδερφή της, η προγιαγιά της πέθανε από κατάθλιψη.

Αναφορικά με την οικογένεια του Νίκου, όταν πέθανε ο πατέρας του, η μητέρα του έπαθε κατάθλιψη και έκανε πολλά χρόνια να την ξεπεράσει. Συνεχίζει να πηγαίνει ακόμα για τυπικούς ελέγχους και ο Νίκος με την αδερφή του, της κρύβουν σοβαρά θλιβερά προβλήματα.

Στην δεύτερη οικογένεια παρατηρούμε ότι στην οικογένεια της Ρίας, το χρόνιο άγχος της μητέρας της, την οδήγησαν σε τρομερούς ίλιγγους και πρόβλημα με τα οστά της.

Ενώ στην οικογένεια του Παύλου, ο πατέρας κατέληξε αλκοολικός από τότε που έχασε όλα του τα λεφτά στα χαρτιά και άλλαξε ριζικά η ζωή τους.

Από την συλλογή των πληροφοριών του γενεογράμματος, αντιλαμβανόμαστε επίσης ποιοι είναι οι λόγοι που προσεγγίζουν οι γονείς τις οικογένειες τους και τι επιζητούν από εκείνες. Η μητέρα της πρώτης οικογένειας επιζητά την αγάπη και την συμπαράσταση της μικρότερης αδερφής της, θεωρώντας πως εκείνη λειτουργεί ως δεκανίκι της στις δύσκολες αποφάσεις που πρέπει να παίρνει με τα παιδιά και το σπιτικό της. Τον ρόλο του συζύγου της, τον μεταθέτει στην αδερφή της, μιας που εκείνη νοιώθει αδύναμη να τα βγάλει πέρα με όλα αυτά.

Από την άλλη ο πατέρας νοιώθει ανήμπορος να τα βγάλει πέρα με δύο οικογένειες, βοηθάει την μητέρα και την αδερφή του διότι της θεωρεί ποιο αδύναμες και δυσλειτουργικές.

Η μητέρα της άλλης οικογένειας, νοιώθει και εκείνη αδύναμη να τα βγάλει όλα πέρα μόνη της και νοιώθει πως με την βοήθεια της μάνας της όλα πηγαίνουν καλύτερα. Την στήριξη της μητέρας θα την ήθελε από τον άντρα της αλλά βλέπει πως δεν μπορεί να το αποκτήσει αυτό και ψάχνει από αλλού. Ο πατέρας δε, νοιώθει να είναι ανάμεσα σε δύο οικογένειες και ανάλογα με το πώς αξιολογεί την κατάσταση της κάθε οικογένειας βοηθάει αναλόγως.

Συμπεραίνουμε λοιπόν πως δεν είναι εύκολη η διαδικασία της συναισθηματικής ρύθμισης των υποκειμένων καθώς φαίνεται ότι εκτός από τα ενδοοικογενειακά ζητήματα, υπάρχουν και πολλά προβλήματα που φέρουν ένα χρόνιο πρόβλημα, και ενώ περνούν τα χρόνια εκείνοι δεν μπορούν να θέσουν όρια και προϋποθέσεις απλά διαιωνίζουν καταστάσεις ψυχοφθόρες.

Στο παρακάτω κεφάλαιο, γίνεται αναφορά στην καθημερινότητα των υποκειμένων μέσα από την εθνογραφική παρατήρηση έτσι ώστε να αναδειχτούν και στην πράξη όλα όσα ειπώθηκαν από τα υποκείμενα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

Διαδικασίες ρύθμισης και αυτορρύθμισης του συναισθήματος στο πλαίσιο των δύο οικογενειών

9.1. Εισαγωγή

Μέσα από την ξεχωριστή ανάλυση των καθημερινών ρουτινών των γονέων προκύπτουν πολλά κοινά σημεία, τα οποία δεν αφορούν μόνο αίτια διαμαχών και συναισθηματικών πιέσεων αλλά παράλληλα αναδεικνύεται και ένας κοινός μηχανισμός συναισθηματικής ρύθμισης όπου στην ουσία μπαίνουν όλα τα μέλη για να διασφαλιστεί η συναισθηματική ισορροπία μέσα στην οικογένεια. Την συναισθηματική ρύθμιση των μελών της οικογένειας θα μπορούσε να πει κανείς πως την καθορίζει η στάση της μητέρας, δηλαδή ανάλογα με τις πράξεις της κινούνται όλα προς μια ευχάριστη ή μια δυσάρεστη κατάσταση.

Παρακάτω αναφέρονται αναλυτικά οι υποκατηγορίες που έχουν δημιουργηθεί με βάση την οικογενειακή συναισθηματική ρύθμιση που υπάρχει, καθώς επίσης περιλαμβάνονται και οι μηχανισμοί άμυνας που αναπτύσσει η έκαστη μητέρα για να αντιμετωπίσει την κατάσταση και να προστατεύσει κυρίως τον συναισθηματικό κόσμο των παιδιών. Βέβαια και ο πατέρας φαίνεται να ξεδιπλώνει με συγκεκριμένους τρόπους τόσο τα συναισθήματα του όσο και το πέρας αυτών των συναισθημάτων.

Αρχικά θα αναφερθούμε στους μηχανισμούς άμυνας που αναπτύσσουν οι μητέρες και έπειτα στο τρόπο που λειτουργούν οι πατεράδες, και στο τέλος θα αναδειχθεί ο μηχανισμός ρύθμισης και αυτορρύθμισης των παιδιών.

9.2. Βασικές ομάδες ανάλυσης των πληροφοριών

Στο παρόν κεφάλαιο, αναλύονται οι διαδικασίες που χρησιμοποιούν τα μέλη για να ρυθμίσουν τόσο τις σχέσεις τους με τα άλλα υποκείμενα όσο και με τον εαυτό τους. Τα εργαλεία τα οποία χρησιμοποιήσαμε για να αναδειχθούν οι παρακάτω ομάδες είναι μέσα από την συστημική εθνογραφική παρατήρηση, το γενεόγραμμα, το ημερολόγιο του παρατηρητή και κάποιες πληροφορίες από τις ελεύθερες συζητήσεις με τα μέλη των δύο οικογενειών.

Χωρίσαμε το παρόν κεφάλαιο σε τρία μεγάλα μέρη, γιατί ομαδοποιήσαμε τα υποκείμενα μεταξύ τους. Στο πρώτο μέρος αναλύουμε τους μηχανισμούς άμυνας που εφευρίσκουν οι μητέρες, στο δεύτερο μέρος αναλύουμε το ίδιο θέμα από την μεριά των πατεράδων και στο τρίτο και τελευταίο μέρος αναφερόμαστε στα παιδιά. Ολιστική προσέγγιση για την κάθε οικογένεια υπάρχει στην σύνοψη αποτελεσμάτων.

Αναλυτικά δηλαδή έχουμε τα παρακάτω μέρη, τα οποία με την σειρά τους χωρίζονται σε μικρότερες κατηγορίες και υποκατηγορίες. Οι κατηγορίες αναφέρονται στις επαναλαμβανόμενες φράσεις που χρησιμοποιούν τα δύο υποκείμενα, και που άλλοτε αυτές οι φράσεις είναι λαϊκές ρήσεις και άλλοτε αποτελούν συμβουλές από τα πρόσωπα που τα υποστηρίζουν. Έπειτα ακολουθούν συγκεντρωτικά υποκεφάλαια τα οποία δείχνουν αναλυτικά σε ποιους μηχανισμούς αναφερόμαστε και με ποιο τρόπο βοηθούν το κάθε υποκείμενο ξεχωριστά.

Αναφέρουμε στην πρώτη ομάδα ως υποκείμενο 1 την μητέρα της πρώτης οικογένειας, η οποία ονομάζεται Ανθούλα, και ως υποκείμενο 2 την μητέρα της δεύτερης οικογένειας, η επονομαζόμενη Ρία.

Στην δεύτερη ομάδα κρατώντας το διαχωρισμό 1 και 2, ο Νίκος, ο πατέρας της πρώτης οικογένειας θεωρείται το πρώτο υποκείμενο, ενώ το δεύτερο υποκείμενο είναι ο Παύλος.

9.3. Α μέρος: Οι μηχανισμοί άμυνας που εφευρίσκουν οι μητέρες στην καθημερινή τους ρουτίνα

Με τον όρο, μηχανισμοί άμυνας αναφερόμαστε στις ψυχοδιανοητικές διαδικασίες που κινητοποιούν το Εγώ, έτσι ώστε κάθε φορά που βιώνει μια ενορμητική απαίτηση ή ένα συναίσθημα να μπορεί να ανταπεξέλθει. Η ασυνείδητη λοιπόν ενδοψυχική διεργασία που δρα αποτελεί ένα είδος ανακούφισης σε μια υποτιθέμενη σύγκρουση ή σε περιόδους έντονου άγχους, στοιχεία τα οποία προέρχονται από τις ενορμήσεις και τα ένστικτα του ανθρώπου(Mcwiliams,2012: 153).

Κρίνεται αναγκαία η μελέτη των μηχανισμών άμυνας για τις δύο μητέρες διότι μας βοηθάει να κατανοήσουμε την ψυχαναλυτική διάγνωση του εκάστοτε χαρακτήρα. Οι βασικές διαγνωστικές κατηγορίες που χρησιμοποιούμε παρακάτω αναδεικνύουν τον προσδιορισμό των τύπων προσωπικότητας και αναφέρονται σε μια ιδιαίτερη άμυνα ή σε ένα σύνολο αμυνών που επιστρατεύονται κατ' εξακολούθηση από την μητέρα.

Οι άμυνες έχουν πολλές λειτουργίες που είναι ευεργετικές για την ζωή του ατόμου. Ξεκινούν ήδη από την στιγμή που θα γεννηθεί ένα βρέφος, έτσι ώστε να προσαρμοστεί στην έναρξη της καινούριας του ζωής, έπειτα αυτοί οι μηχανισμού εξελίσσονται και το βοηθούν να συνεχίσει την ζωή του. Ο λόγος που αυτοί οι μηχανισμοί ονομάστηκαν άμυνα, δικαιολογείται αν σκεφτεί κανείς πως επιστρατεύονται για να υπερασπιστούν το άτομο από κάποια απειλή. Απειλητικά μπορεί πολλές φορές να γίνουν και τα ίδια μας τα συναισθήματα, συνήθως το άγχος και ενίοτε η υπερβολική θλίψη μπορεί να μας διαβάλλουν, στο σημείο αυτό ενεργοποιείται ο μηχανισμός άμυνας και βοηθάει το άτομο να διατηρήσει την αυτοεκτίμηση του.

Κάθε άτομο εκφράζει μια ιδιαίτερη προτίμηση σε συγκεκριμένες άμυνες, οι οποίες έχουν ενσωματωθεί στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζει την πραγματικότητα. Η προτίμηση και η αυτόματη χρήση των συγκεκριμένων μηχανισμών έναντι κάποιων άλλων είναι αποτέλεσμα μιας πολύπλοκης αλληλεπίδρασης μεταξύ τουλάχιστον τεσσάρων παραγόντων. Οι παράγοντες είναι οι εξής: πρώτα από όλα η ιδιοσυγκρασία ενός ατόμου, η φύση των αρνητικών ψυχοπιεστικών παραγόντων που επηρέασαν ένα άτομο κατά την διάρκεια της πρώιμης παιδικής του ηλικίας. Οι άμυνες που λειτούργησαν ως πρότυπα ή που διδάχτηκαν από γονείς και άλλα σημαντικά πρόσωπα. Και τέλος οι συνέπειες που βίωσε ένα άτομο μετά την επιστράτευση των συγκεκριμένων αμυνών (σύμφωνα με την ορολογία της θεωρίας της μάθησης ονομάζεται «αποτέλεσμα της ενίσχυσης»).

Οι άμυνες με την σειρά τους χωρίζονται σε δύο κατηγορίες τις πρωτογενείς ή ανώριμες ή πρωτόγονες ή ακόμα και «χαμηλότερης τάξης» και αφορούν την οριοθέτηση ανάμεσα στον εαυτό και τον εξωτερικό κόσμο. Και από την άλλη πλευρά υπάρχουν οι άμυνες που χαρακτηρίζονται ως δευτερογενείς ή πιο ώριμες ή ανώτερες ή «υψηλότερης τάξης» και σχετίζονται με την εσωτερική οριοθέτηση του ψυχικού οργανισμού, όπως τα όρια ανάμεσα στο Εγώ ή στο Υπερεγώ και το Εκείνο, ή ανάμεσα στο τμήμα του Εγώ που παρατηρεί και στο τμήμα του Εγώ που βιώνει την υποκειμενική εμπειρία.

Στην συνέχεια λοιπόν θα αναπτυχθούν οι μηχανισμοί άμυνας που προκύπτουν από τις δύο μητέρες, οι οποίες παίζουν ουσιαστικό ρόλο διότι ανάλογα με τις συναισθηματικές τους πράξεις καθορίζουν την εξέλιξη όλης της οικογένειας. Αρχικά θα αναφερθούμε στην σιωπή, μια τακτική που χρησιμοποιούν οι δύο μητέρες, θέλοντας έτσι να πετύχουν κάποιους στόχους που θα δούμε παρακάτω. Ένας δεύτερος μηχανισμός άμυνας των δύο μητέρων είναι η αποστασιοποίηση από το πρόβλημα, λειτουργούν σαν να μην συνέβη ποτέ σε εκείνες.

Παρόλα αυτά επειδή έχουν συνειδητοποιήσει τι συμβαίνει στην οικογένεια τους, κάθε φορά που νοιώθουν πιεσμένες τότε αναζητούν τον προσωπικό χώρο και χρόνο τους. Όταν αποφασίζουν να βγουν από τον δικό τους προσωπικό χώρο τότε απευθύνονται σε ένα άλλο πολύ κοντινό τους πρόσωπο και δημιουργούν μαζί του ένα τρίγωνο, ή ακόμα με τον ίδιο τρόπο λειτουργούν και όσον αφορά τα παιδιά τους, αφήνοντας εκτός του πατέρα.

Στην περίπτωση που οι ίδιες τριγωνοποιούνται με τα παιδιά τους και ένα άλλο οικείο πρόσωπο τότε κυρίαρχο μέσο και εργαλείο είναι το τηλέφωνο. Το οποίο δίνει δύναμη στην μητέρα και βοηθάει να δημιουργούνται και να λύνονται καταστάσεις που με άλλο τρόπο θα έμεναν στο μεταίχμιο. Στην συνέχεια θα δούμε αναλυτικά τις συγκεκριμένες υποκατηγορίες.

Υποκείμενο 1 ονομάζουμε την μητέρα από την πρώτη οικογένεια την Ανθούλα δηλαδή. Ενώ Υποκείμενο 2 ονομάζουμε την μητέρα από την δεύτερη οικογένεια την Ρία.

9.3.1. Οι επαναλαμβανόμενες φράσεις από τις μητέρες

Στο παρόν υποκεφάλαιο αναφέρονται οι φράσεις που χρησιμοποιούν οι δύο μητέρες στην καθημερινότητα τους και αφορούν είτε την αγανάκτηση τους, είτε ανάγκη για μια ακόμα προσπάθεια. Βέβαια κάποιες από αυτές, αφορούν λέξεις και φράσεις που έχουν ακούσει από τα πρόσωπα που τα υποστηρίζουν συναισθηματικά και οικονομικά και αυτά δυστυχώς δεν είναι οι άντρες τους.

Η φράση *Μην κλαις, σιγά-σιγά θα τα καταφέρουμε (εθνογραφική παρατήρηση, κεφάλαιο 2)* αποτελεί μια κοινότυπη φράση που χρησιμοποιεί όταν μιλάει στον εαυτό της αλλά και στα παιδιά της. Χωρίς να αιτιολογεί τι είναι αυτό που αλλάζει και που θα τα βοηθήσει, ελπίζει σε κάτι μελλοντικά καλύτερα. Είναι σαν να περιμένει κάτι θεόσταλτο που όμως είναι σίγουρη πως θα συμβεί και θα αλλάξει την ζωή τους.

Όσον αφορά την φράση *«Ο καθένας σε αυτό το χωριό με την τρέλα του»(εθνογραφική παρατήρηση, κεφάλαιο 5)* την λέει όταν είναι πολύ αγχωμένη ή θυμωμένη με μια κατάσταση δικαιολογώντας ακόμα και με αυτόν τον περίεργο τρόπο ανθρώπους και καταστάσεις. Την συγκεκριμένη φράση, την χρησιμοποιούν και τα παιδιά περιπαίχτηκα όταν συζητάνε μεταξύ τους για ένα αστείο θέμα, και έπειτα από το άκουσμα της φράσης ξεσπούν σε γέλια.

Μια άλλη φράση που χρησιμοποιεί η μητέρα αλλά και η αδερφή της όταν συμβαίνει κάτι άσχημο είναι η εξής*: «μην ανησυχείς Ανθούλα μου όλα θα πάνε καλά, αρκεί να περιμένεις» (κλινική συνέντευξη συναισθήματος, ερώτηση 9)*.Πολλές φορές η μητέρα αναφέρει ακριβώς αυτολεξεί την παραπάνω πρόταση, σαν να μιλάει με τον ίδιο της τον εαυτό, αλλά έχοντας δύο προσωπικότητες με διαφορετική θέληση και πιστεύω. Παρόλα αυτά, την συγκεκριμένη φράση, την λέει η αδερφή της μητέρας κάθε φορά που θα ακούσει πως η μητέρα έχει κάποιο πρόβλημα. Σαν να έχει γίνει και αυτό ένα κομμάτι του εαυτού τους, που συγκαταλέγεται στις τυπικές φράσεις που χρησιμοποιούν τα υποκείμενα μεταξύ τους.

Και τέλος για το πρώτο υποκείμενο, μια ακόμα φράση είναι *«αγάλι- αγάλι γίνεται η αγουρίδα μέλι» (κλινική συνέντευξη συναισθήματος Ερωτ.9)*θέλοντας να εννοηθεί πως με την υπομονή πολλά μπορούν να κατακτηθούν ακόμα και από εκεί που δεν το περιμένεις. Η φράση αυτή τυπώνεται κάθε φορά που εκείνη βάλει κάποιο στόχο στο μυαλό της τον οποίο θέλει και να πετύχει. Η έκφραση καθώς και ο τόνος της φωνής της είναι από τις λίγες φορές που υποδεικνύουν μια γυναίκα δυνατή που ξέρει να σταθεί στο ύψος των περιπτώσεων.

Όσον αφορά το δεύτερο υποκείμενο, δηλαδή την μητέρα εν ονόματι Ρία, και από την δική της πλευρά υπάρχουν φράσεις που χρησιμοποιεί στην καθημερινότητα της και κρύβουν μια ιδιαίτερη βαρύτητα. Συγκεκριμένα αναφέρει πολύ συχνά σε στιγμές απόγνωσης *«πως αν υπάρχει θεός ας με βοηθήσει», (κλινική συνέντευξη συναισθήματος Ερώτηση 9)* στην οποία φράση κρύβεται μια επίκληση προς τον θεό. Δεν μπορεί να πει κανείς πως δεν είναι μια γυναίκα άθεη, απεναντίας προσεύχεται πολύ συχνά και πάει συχνά στην εκκλησία. Για τον λόγο τούτο χρησιμοποιεί την φράση δείχνοντας έτσι την αγανάκτηση της για όλα αυτά που βιώνει. «Βλέπεις που πάνε οι κόποι μου, στα σκουπίδια.»

«Όλα θα τα φτιάξουμε,φρόντισε να ξεκουραστείς και άφησε πίσω το χωριό, την πεθερά και τον πεθερό»*(εθνογραφική παρατήρηση, κεφάλαιο 3)* είναι μια φράση που λέει η Ελένη στην Ρία και εκείνη όταν φθάνει σε στιγμές έντονης απόγνωσης χρησιμοποιεί την ίδια φράση, σαν να συνομιλεί με τον εαυτό της. Βέβαια και μια άλλη φράση με τον ίδιο χαρακτήρα και έμφαση είναι η εξής: *«η γυναίκα ήρθε στον κόσμο για να τυραννιέται και να πονάει, δεν μπορείς να πας ενάντια σε αυτό» (κλινική συνέντευξη συναισθήματος 9)* μια φράση που δείχνει ξεκάθαρα πως βλέπει η Ελένη την ζωή και αυτή η ιδεολογία πέρασε από την μια γενιά στην επόμενη, δηλαδή στην μητέρα. Η οποία όταν βλέπει τις μεγάλες καταιγίδες στην ζωή της σκέφτεται πως όλα αυτά δεν οφείλονται σε λάθος χειρισμούς της ίδιας ή του άνδρα της αλλά στην γυναικεία της πλευρά. Συνεπώς όποια διορθωτική κίνηση και να κάνει, θεωρεί πως δεν θα έχει κανένα ουσιαστικό νόημα. Και τέλος η φράση που αναφέρει η μητέρα στον εαυτό της σε στιγμές έντονου θυμού είναι *«Πρέπει και εγώ να αρχίζω να κοιτάζω μόνο την πάρτη μου»*(κλινική συνέντευξη συναισθήματος 9)με την οποία θέλει να υποδηλώσει πως με το να κοιτάζει μόνο τους άλλους έχει φθάσει η ίδια σε ψυχολογικό αδιέξοδο και αυτό την ζορίζει και ενώ μπορεί να λέει στον εαυτό της αυτήν την φράση την ίδια στιγμή οι πράξεις της δείχνουν το ακριβώς αντίθετό.

9.3.2. Η σιωπή

Η σιωπή είναι χαρακτηριστικό και των δύο μητέρων που χρησιμοποιούν με τους άνδρες τους, σχεδόν σε καθημερινή βάση. Οι άνδρες μιλούν και εκείνες δεν απαντούν θέλοντας τις περισσότερες φορές να σταματήσει εκεί η συζήτηση, αλλά σχεδόν κάθε φορά είναι διαφορετικός ο λόγος για παράδειγμα το Υποκείμενο 1 σταματάει η κουβέντα γιατί έχει δει πως ο **πατέρας έχει νευριάσει πάρα πολύ**, χαρακτηριστικός διάλογος:

> […] -Μητέρα: Νομίζω πως πρέπει Νίκο να πάμε στο χωριό και να μαζέψουμε τις πατάτες
> Πατέρας: ναι έχεις δίκιο, περνάει γρήγορα ο καιρός και θα αρχίσουν οι βροχές και εμείς δεν θα έχουμε κάνει τίποτα.
> Μητέρα: Πότε μπορείς να βάλεις άδεια από την δουλειά σου;
> Πατέρας: Την άλλη Παρασκευή, όταν σχολάσουν τα παιδιά από το σχολείο, τα παίρνουμε και φεύγουμε.
> Μητέρα: Δεν γίνεται να φύγουμε την Παρασκευή γιατί έχει αγώνα βόλεϊ το παιδί.

Πατέρας: Ανθούλα, άντε να μην σε στείλω πουθενά! (αγριεύει), εδώ έχουμε αμάζευτες τις πατάτες με βλακείες θα ασχολούμαστε.
Και σε αυτό το σημείο κόβεται η κουβέντα, και κοιτάζουν πάλι τηλεόραση, ώσπου η μητέρα σηκώνεται και αρχίζει να μαγειρεύει ένα άλλο φαγητό[…](εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 1)

Όσον αφορά το Υποκείμενο 2 υπάρχει αντίστοιχο παράδειγμα:

[...]Μητέρα: Μα ρε Παύλο, εγώ μαγείρευα τόση ώρα και εκείνες θα φάνε ψωμί;
Πατέρας: ε και αφού δεν τους αρέσει να ακούμε την γκρίνια τους. Ας φάνε ότι θέλουν.
Μητέρα: εεε τότε γιατί βάζεις τόσα λαχανικά στον κήπο και κάθομαι εγώ και ταλαιπωρούμε για να μην χαλάσουν;
Πατέρας: άρχισες τώρα και εσύ; Ας τες να κάνουν ότι θέλουν. (αρχίζει να εκνευρίζεται)
Και έτσι σταματάει απότομα η κουβέντα και η μητέρα υπακούει στην οδηγία του πατέρα[...](εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 1)

Μία άλλη περίπτωση σιωπής, είναι η περίπτωση που ο πατέρας προστάζει την μητέρα να φέρει συνήθως κάποιο φαγητό. **Οι δύο γονείς είναι ήρεμοι και προκύπτει σε μια άκυρη στιγμή**. Χαρακτηριστικά παραδείγματα:

Χαρακτηριστικό παράδειγμα από το Υποκείμενο 1:

[…]Η μητέρα χαμογέλασε και είπε «αφού κανένας άλλος δεν ασχολήθηκε με τον αθλητισμό, πως θα κατάφερνε;» εκείνος προφανώς προσβλήθηκε και είπε «ναι καλά όλα τα ξέρεις». Εκείνη σηκώθηκε νευριασμένη και πήγε στο Χωλ μπροστά στην τηλεόραση, μετά από λίγη ώρα σηκώθηκε, ετοιμάστηκε και έφυγε. Η μητέρα ήξερε πως πήγαινε στο χωράφι και οπότε δεν ρώτησε[…] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 2)

Χαρακτηριστικό παράδειγμα από το Υποκείμενο 2:

[...]Ο πατέρας άρχισε να φωνάζει «Ρία πιάσε δύο μπύρες, ακόμα να το σκεφτείς», ενώ συνέχισε να χαμογελάει και να μιλάει με τον άλλο άντρα. Εκείνη στο λεπτό έφερε τις μπύρες και λίγο ζαμπόν με τυρί. Ο πατέρας χάρηκε και είπε χαρακτηριστικά στον φίλο του «είδες τι γυναικάκι έχω εγώ, κάθεται σούζα και μια λέξη είναι αρκετή για να καταλάβει πως πρέπει να με περιποιηθεί»[…](εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 2)

Η μητέρα είναι νευριασμένη και προσπαθεί να βρει το δίκιο της με τον πατέρα, εκφράζοντας τα παράπονα της:

Χαρακτηριστικό παράδειγμα από το Υποκείμενο 1:

[…] πατέρας: είπα εγώ ότι μου έκανες κάτι; Απλά σου λέω ότι έχω δουλειές γιατί πρέπει να κάτσω να σου εξηγήσω αναλυτικά τι έκανα, δεν καταλαβαίνεις;
μητέρα: δεν θέλω να τσακωθούμε πρωί- πρωί, αφού δεν έχεις όρεξη να μιλήσουμε, δεν θα μιλήσουμε
πατέρας: θέλω να πιω καφέ με την ησυχία μου γιατί δεν το καταλαβαίνεις;
μητέρα: καλά εντάξει, δεν είπα και τίποτα κακό
πατέρας: αυτό σου έλειπε να πεις
και έτσι τελειώνει η συζήτηση […] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 3)

Χαρακτηριστικό παράδειγμα από το Υποκείμενο 2:

[…] Μητέρα: μα καλά αναίσθητος είσαι; Μας άφησες να κοιμηθούμε μόνες μας στην ερημιά και εσύ ασχολιόσουν με το ψάρεμα;
Πατέρας: ω μωρέ Ρία, άρχισες από πολύ νωρίς την μουρμούρα ε;;; σε βαρέθηκα
Μητέρα: και εγώ τι να πω; Και άσε με εμένα, τα παιδιά σου δεν τα σκέφτεσαι;
Πατέρας: μωρέ δεν πας να δεις αν έρχομαι, μια εκδρομή ήρθαμε για να ξεσκάσω και θα μου την βγάλεις ξινή;
Μητέρα: εγώ δεν προσπαθώ να χαλάσω τίποτα, αλλά εσύ πρέπει να καταλάβεις..
Πατέρας: δεν έχω να καταλάβω τίποτα, μην μιλάς, πήγαινε να μας κάνεις δύο καφέδες […] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 3)

Και μια τελευταία περίπτωση σιωπής είναι όταν υπάρχει κόσμος στο σπίτι, είτε αυτοί είναι συγγενείς είτε αυτοί είναι ξένοι άνθρωποι. **Η μητέρα παραμένει σιωπηλή σαν να μην ανήκει στην οικογένεια ως ενεργό μέλος, αλλά σαν να έχει το ρόλο του υπηρέτη.**Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι τα εξής:

Χαρακτηριστικό παράδειγμα από το Υποκείμενο 1:

[…]Ο πατέρας… κέρασε τους γείτονες ρακί και μετά από λίγο κατέφθασαν και οι θείες. Η μητέρα αρχικά έφτιαχνε μεζεδάκια για την ρακί και έπειτα τις τελευταίες λεπτομέρειες για το φαγητό.Ήταν μόνη της στην κουζίνα, ενώ όλοι οι υπόλοιποι συζητούσαν στο σαλόνι για τα νέα τους. Εκείνη πηγαινοερχόταν χωρίς όμως να μιλάει […](εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 6)

Χαρακτηριστικό παράδειγμα από το Υποκείμενο 2:

[...]Η οικογένεια του Παύλου, άρχισε να ζητάει νερό, καφέ ή ακόμα και μπύρα…. όταν ετοιμάστηκε το φαγητό, έκατσαν να φάνε οι γονείς και οι παππούδες του Παύλου μαζί με εκείνον… Η μητέρα δεν έδειχνε να ακούει ούτε και συμμετείχε στην συζήτηση τους, έκανε απλά τις δουλειές[…](εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 5)

Συμπερασματικά, αντιλαμβανόμαστε ότι οι δύο μητέρες καταλήγουν στη σιωπή ενδεχομένως επειδή ισχυρίζονται ότι το άλλο άτομο "Δεν θα ακούσει πραγματικά" ή "Θα το ρίξει πίσω σε μένα και δεν θέλω έρθω σε αντιπαράθεση και διαμάχη." Παρά το ότι αυτός ο τρόπος σκέψης μπορεί να είναι κατανοητός ως ένα βαθμό δεν παύει να είναι αυτο-τραυματικός. Το ίδιο το άτομο ακυρώνει τον εαυτό του όταν εμποδίζει τη δική του έκφραση και λεκτική επικοινωνία.

Αυτό που γίνεται αντιληπτό είναι πως δεν μπορούν να εκφράσουν αυτό που αισθάνονται ή που σκέφτονται. Όμως τα συναισθήματα που δεν εκφράζονται είναι πολύ πιθανό κάποια στιγμή να διηθηθούν και να υπερχειλίσουν με αποτέλεσμα να πάρουν δική τους ενέργεια και υπόσταση. Αυτό συχνά έχει ως αποτέλεσμα οι ακόλουθες ώρες σύγκρουσης ή οι ημέρες να έχουν μικρή σχέση με την αρχική συναισθηματική εμπλοκή. Όταν συμβεί αυτό υπάρχει μικρή πιθανότητα να έχει ισχύ, καθώς μπορεί να υπάρχει μικρή αντιστοιχία ανάμεσα στα πληγωμένα συναισθήματα του ατόμου και τη διατάραξη της στιγμής.

Εκφράζοντας στο άλλο άτομο το συναίσθημα θυμού και εξηγώντας το λόγο ύπαρξής του, πιθανότατα να εξασθενίσει η αντιδραστική κατάσταση του συναισθήματος του θυμού, αλλά και της συμπεριφοράς που συνδέεται με το συναίσθημα αυτό. Επιπρόσθετα, η μη λεκτικοποίηση και η καταστολή των συναισθημάτων του ατόμου, με την πάροδο του χρόνου, έχει ως αποτέλεσμα μια σημαντική δυσαρέσκεια και μια αντίστοιχη συμπεριφορά που θα μπορούσε κανείς να περιμένει. Όταν δεν μοιράζονται τα προβληματικά ή δυσάρεστα συναισθήματα, υπάρχει μια μεγάλη πιθανότητα ότι το άτομο θα ενεργήσει επάνω σε αυτά, με ποικίλους τρόπους οι οποίοι ενδεχομένως να

μην σχετίζονται και μεταξύ τους. Σε αυτήν την περίπτωση, το ίδιο το άτομο γίνεται το πρόβλημα στα μάτια του άλλου. Έτσι λοιπόν τα άτομα εισέρχονται σε μια κατάσταση ατέρμονης σιωπής και πάλης.

9.3.3. Η αποστασιοποίηση από το πρόβλημα

> Ο σχηματισμός σχέσεων με νόημα σε μια θάλασσα άγχους και φόβου μοιάζει σαν να προσπαθείς να δεις την αντανάκλαση σου σ' έναν καταρράκτη:
> είναι, απλώς, αδύνατον.
> Άγνωστος συγγραφέας

Οι μητέρες πολλές φορές αποστασιοποιούνται από το πρόβλημα που έχει δημιουργηθεί. Αυτό το κάνουν είτε φεύγοντας από τον χώρο που έχει δημιουργηθεί η παρούσα κατάσταση, είτε μένοντας σε αυτό κάνοντας εργασίες σαν να μην συμβαίνει τίποτα. Ενδεικτικό παράδειγμα είναι το εξής για το Υποκείμενο 1:

> […]Όταν μπήκαν στο αυτοκίνητο, πριν ξεκινήσει ο πατέρας, η μητέρα θυμήθηκε πως δεν είχε κλειδώσει το σπίτι, του είπε να σταματήσει για να πάει να τσεκάρει το σπίτι και εκείνος άρχισε να φωνάζει.
> Πατέρας: μια δουλειά είχες να κάνεις και την έκανες στραβά, τίποτα δεν κάνεις σωστά, τελευταίοι θα φτάσουμε στην κηδεία. Ποτέ δεν είσαι στην ώρα σου και όλο κάνεις μια τρύπα στο νερό. Βαρέθηκα!!!
> Μητέρα: Νίκο σταμάτα!
> Πατέρας: δεν θα μου λες πότε θα μιλάω και πότε όχι, η αλήθεια πονάει ε;;
> Στέλιος : μπαμπά μην μιλάς έτσι στην μαμά
> Πατέρας: σιώπα εσύ, είσαι μικρός δεν ξέρεις, αλλά μοιάζεις και εσύ της μάνας σου
> Μάριος: πω ρε μπαμπά σταμάτα
> Πατέρας: ε βέβαια, έχεις κάνει τα παιδιά σαν τα μούτρα σου, τους λες άσχημα πράγματα για μένα και δεν με θέλουν.
> Μητέρα: τι είπα πάλι εγώ; Εσύ ξεκίνησες
> Πατέρας: εγώ είδες ετοιμάστηκα και ήμουν στην ώρα μου, εσύ τι κάνεις; Δεν είσαι άξια για τίποτα, όλα εγώ τα κάνω και εσύ το μόνο που ξέρεις είναι να κάθεσαι…. Είναι ωραίο πράγμα το καθισιό ε;
>
> Η μητέρα δεν απάντησε, απλά δάκρυσε, τα παιδιά στο πίσω κάθισμα, δεν έβγαζαν μιλιά, φαινόντουσαν πολύ στεναχωρημένα… Όταν έφθασαν στο χωριό και έμειναν μεταξύ τους, η μητέρα έκανε έναν ελληνικό καφέ, έκατσε μπροστά στο τζάκι και έβγαλε ένα τσιγάρο από την τσάντα της, δεν την ένοιαζε που την έβλεπαν τα παιδιά, εκείνα δεν έδειξαν να ξαφνιάζονται από το θέαμα. Στην συνέχεια, μετά το τέλος του καφέ, ξεκίνησε να μαγειρεύει, ενώ τα παιδιά άρχισαν να ξεσκονίζουν το σπίτι[….] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 4)

Και το Υποκείμενο 2 λειτουργεί με τον ίδιο τρόπο:

> […]Τα παιδιά τρέχουν κλαίγοντας στο δωμάτιο, ενώ ταυτόχρονα μπαίνει η πεθερά και ο πεθερός στο σπίτι, οι οποίοι λένε «Μα τι έγινε, ακούγεστε μέχρι έξω και θα γίνεται ρεζίλι στο χωριό, θα μας ντροπιάσετε», η μητέρα δεν άντεξε και αμέσως απάντησε «ναι εμάς περίμεναν» τότε και οι τρεις έπεσαν πάνω της, λέγοντας της σχόλια του τύπου «για κοίτα τα μούτρα σου» (πεθερά), «εσείς μας κάνετε ρεζίλι, που ξανά- ακούστηκε να φωνάζει η γυναίκα στον άντρα» (πεθερός), και τέλος ο πατέρας είπε «όλο βλακείες λες, αλλά δεν θα μείνουμε οι δυο μας θα δεις». Εκείνη δεν απάντησε σε κανένα σχόλιο, απλά

πήρε την τσάντα της και έφυγε από το σπίτι για να πάει να φροντίσει τους ηλικιωμένους[…] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 6)

Οι μητέρες πολλές φορές φαίνονται απαθείς, πορεύονταν σαν ρομπότ που έπρεπε να μαγειρέψουν και να φροντίσουν τα μέλη της οικογένειας τους, χωρίς καμία θέληση να αντιδράσουν. Ο φόβος είχε απωθηθεί στο ασυνείδητο, και οι μητέρες ήταν πια ανίκανες και απαθείς, ακόμη και στο να σκεφτούν να αντιδράσουν. Ακόμα και ο φόβος ή η θλίψη είναι συναισθήματα που στόχο έχουν να μας παρακινήσουν να δράσουμε για να πάψουν. Αυτή η απάθεια ήταν πολύ χειρότερη όμως, σήμαινε πια αποδοχή της κατάστασης ως μη ανατρέψιμη. Βέβαια καμιά φορά αντιλαμβάνεται κανείς όταν ζει τέτοιες καταστάσεις πως ίσως να μην υπάρχει αντίδραση για να μην εξελιχθεί σε έναν ποιο άγριο καυγά ανάμεσα στο ζευγάρι και ειδικά στις περιπτώσεις που τα παιδιά είναι στο χώρο. Οι μητέρες προσπαθούν να σιωπούν για το καλό όλων…

9.3.4. Ο προσωπικός χρόνος και χώρος

Όλοι οι άνθρωποι έχουν ανάγκη να μένουν για λίγο μόνοι τους, και ιδιαίτερα οι άνθρωποι που έχουν αυξημένες υποχρεώσεις και ευθύνες. Στην συγκεκριμένη περίπτωση βλέπουμε πως και οι δύο μητέρες επιζητούν λίγο χρόνο για τον εαυτό τους, στον οποίο είναι ελεύθερες να κάνουν ότι εκείνες θέλουν χωρίς να φοβούνται. Το υποκείμενο 1 προσπαθεί να βρει χρόνο δύο φορές την ημέρα, συγκεκριμένα ξυπνάει ποιο πρωί από τα άλλα άτομα της οικογένειας για να πιει καφέ και να καπνίσει. Το ίδιο κάνει και το μεσημεράκι μετά που θα έχουν τελειώσει όλοι οι υπόλοιποι το φαγητό τους. Όσον αφορά το πρωινό προσωπικό χρόνο, ακολουθείται μια τελετουργία, ενδεικτικά αποσπάσματα παραθέτονται παρακάτω:

> […]Η μητέρα σαφώς και είχε ποιο χαλαρό ξύπνημα, διότι από το σπίτι έλειπε ο πατέρας και έτσι εκείνη σηκώθηκε και μπορούσε να πιει καφέ χωρίς το άγχος της ώρας ή του τσιγάρου. Έπειτα αφού χαλάρωσε μόνη της, κοιτάζοντας για μια ολόκληρη ώρα το κενό, ξύπνησε από τις σκέψεις της και πήγε στο δωμάτιο των παιδιών να τα ξυπνήσει[…] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 5)

> […]Με το χτύπημα του ρολογιού, η μητέρα σηκώνεται πρώτη, και πηγαίνει προς την κουζίνα. Η ώρα είναι έξι τα ξημερώματα, αρκετά νωρίς, όμως η ώρα εκείνη είναι ο μοναδικός χρόνος έτσι ώστε να πιει με την ησυχία της τον καφέ της, και να κάνει τα τσιγάρα της. Ρίχνει πολύ συχνά κλεφτές ματιές στον διάδρομο που οδηγεί στα δωμάτια, διότι δεν θέλει να την καταλάβουν, και μάλιστα για να μην μυρίζει ο χώρος έχει ανοιχτό το παράθυρο, ενώ στο πάγκο όπου κάθεται λίγο ποιο δίπλα υπάρχει ένα αρωματικό με το οποίο ψεκάζει το χώρο για να μην μυρίζει[…] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 4)

Για το μεσημεριανό προσωπικό χρόνο του Υποκειμένου 1, ενδεικτικά παραδείγματα είναι τα εξής:

> […] Η μητέρα γύρισε στην κουζίνα, μάζεψε το τραπέζι, έπλυνε τα πιάτα, έκανε έναν ελληνικό καφέ. Πήγε στο δωμάτιο, είδε πως τα παιδιά διάβαζαν, και ο πατέρας κοιμόταν, και έτσι βγήκε στο μπαλκόνι για να κάνει ένα τσιγάρο. Μαζί της πήρε και το κινητό, καθώς ήταν η ώρα να τηλεφωνήσει στην αδερφή της, για να πουν τα νέα τους […] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 4)

> […]Όταν τελείωσε η μητέρα με την κουζίνα, είπε στα παιδιά να πάνε να διαβάσουν, εκείνα άρχισαν να μουρμουρίζουν και να γκρινιάζουν, αλλά όλα γίνονταν με ψιθυριστό τρόπο, ώστε να μην ξυπνήσει ο πατέρας. Όταν τα παιδιά μπήκαν στο δωμάτιο και

> άρχισαν να διαβάζουν, εκείνη τους έριξε μια κλεφτή ματιά και μετά βγήκε στο μπαλκόνι, για να μιλήσει στο τηλέφωνο με τα παιδιά της και την αδερφή της, ενώ παράλληλα έκανε και τσιγάρο… Στο μπαλκόνι βρισκόταν για τουλάχιστον δύο ώρες, αλλά ήταν χαμογελαστή και σχολίαζε με όλους τα ίδια, τα κουτσομπολιά του χωριού, τα νέα που είχε η ίδια αλλά και οι άλλοι. Όταν τελείωσε με αυτήν την διαδικασία, πήγε μέσα στην κουζίνα[...](εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 5)

Όσον αφορά το Υποκείμενο 2, συμπεριφέρεται με αντίστοιχο τρόπο, στο πρωινό ξύπνημα, χαρακτηριστικά αναφέρουμε:

> […]Η μητέρα σηκώθηκε πρώτη και άρχισε να ετοιμάζει το γάλα και τον καφέ για τον άνδρα της και για την ίδια, έκατσε λίγο να πιει μόνη μέχρι να ξεξυπνήσει και έπειτα ξύπνησε και τα παιδιά[...](εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 6)

> […]Πρώτη σηκώθηκε η μητέρα, η οποία το μόνο που μπορούσε να κάνει είναι να ετοιμάσει τα γάλατα και τους καφέδες, έκατσε να πιει πρώτα εκείνη λίγο καφέ να ηρεμήσει και μετά όταν θα ήταν έτοιμη θα πήγαινε να ξυπνήσει τους υπολοίπους[…](εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 5)

Το υποκείμενο 2, δεν έχει κάποιο άλλο καθορισμένα χρόνο, απλά όταν νοιώθει ότι πιέζεται αρκετά, τότε ψάχνει να βρει χρόνο να μείνει μόνη της για να ηρεμήσει. Ο τρόπος για να το πετύχει αυτό, απαιτεί όχι μονάχα να είναι μόνη της αλλά και να φτιάξει έναν δικό της χώρο, σαν να είναι μια τελετουργία. Η σκέψη αυτή γίνεται φανερή από το παρακάτω απόσπασμα.

> […]Όση ώρα ετοιμαζόταν το φαγητό, έκανε και τις δουλειές του σπιτιού, ακούγοντας παράλληλα και τηλεόραση. Όποτε μπορούσε έριχνε κλεφτές ματιές. Ώσπου κάποια στιγμή, όταν όλα ήταν έτοιμα, κατά τις μια και μισή άνοιξε μια μπύρα και έβγαλε από το συρτάρι ένα τσιγάρο. Κοίταξε καλά –καλά μην τυχόν και έρθει κανείς, έβγαλε το κλειδί από την πόρτα και ξεκίνησε το κάπνισμα. Απολάμβανε όλη την διαδικασία σαν να ήταν η τελευταία φορά που έκανε κάτι τέτοιο, έπειτα μάζεψε τα ίχνη και ξαναγύρισε στις δουλειές της, σε λίγη ώρα ήρθαν και τα παιδιά από το σχολείο[…] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 5)

Εν κατακλείδι παρατηρεί η ερευνήτρια ότι η μοναξιά δεν είναι μια κατάσταση κατά την οποία ο άνθρωπος δεν έχει άλλους γύρω του. Είναι μια εσωτερική αποσύνδεση από τον εαυτό του που τον οδηγεί στην αποσύνδεση από τους άλλους. Μπορούμε να νιώθουμε μόνοι είτε όταν υπάρχουν είτε όταν δεν υπάρχουν άνθρωποι κοντά μας.

9.3.5. Τα τρίγωνα που δημιουργούνται μέσα στην οικογένεια

Ο όρος τρίγωνο δημιουργήθηκε από τον BowenMurray (1996), ο οποίος αναφέρθηκε στις σχέσεις που αναπτύσσουν οι άνθρωποι μέσα στην οικογένεια και πόσο διαφοροποιείται ο εαυτός του κάθε ενός μέσα σε αυτό. Με τον όρο τρίγωνο μέσα στην οικογένεια εννοούμε ένα σύστημα τριών ατόμων αποτελεί το «μόριο» κάθε συναισθηματικού συστήματος, είτε όταν αυτό βρίσκεται στην οικογένεια είτε στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Το τρίγωνο αποτελεί το μικρότερο σύστημα σχέσεων, ακόμα και αν είναι δυαδικό σε περιόδους στρες δημιουργεί ένα τρίγωνο, βρίσκοντας και τρίτο πρόσωπο. Οι συναισθηματικές δυνάμεις που δημιουργούνται μέσα στο τρίγωνο μπορούν να αλλάξουν από λεπτό σε λεπτό, βρίσκονται σε μια διαρκεί κίνηση, όπου πολλές φορές παρομοιάζεται με συναισθηματικά αντανακλαστικά (Bowen, 1996:22).

Στην προκειμένη περίπτωση θα δούμε πως οι δύο αυτές οικογένειες δημιουργούν τα δικά τους τρίγωνα μέσα στην οικογένεια και που αυτά βασίζονται σε περιόδους κρίσης. Στην δική μας περίπτωση βλέπουμε πως πάντα ένα σταθερό τρίγωνο όσον αφορά και τις δύο μητέρες είναι εκείνες, τα παιδιά τους καθώς και ακόμα ένα. Στην περίπτωση του πρώτου Υποκειμένου βλέπουμε πως είναι η αδερφή της, η οποία την στηρίζει και είναι εκεί πάντα για όλους, ενώ στην δεύτερη περίπτωση βλέπουμε πως είναι η μητέρα του Υποκειμένου. Τα παιδιά τα λαμβάνουμε ως μια οντότητα διότι είναι δεμένα μεταξύ τους και υποστηρίζουν μονάχα την μαμά τους.

Συγκεκριμένα, για το Υποκείμενο 1 αναφέρουμε παραδείγματα τα οποία δείχνουν πως η μητέρα, η αδερφή της και τα παιδιά βρίσκονται εναντίον του πατέρα και των πράξεων του στην **καθημερινή ήσυχη ρουτίνα**. Συγκεκριμένο παράδειγμα είναι:

> […]Τα παιδιά αρχίζουν να παίζουν κυνηγητό…. Αρχίζουν και φωνάζουν ποιο δυνατά, ρίχνουν κάτω και δύο καρέκλες, και όλο το σπίτι γίνεται μέρος αυτού του κυνηγητού. Όμως όλα σταματάνε όταν η μητέρα λέει «ακούω το αυτοκίνητο του πατέρα σας, να βγει ένας έξω, να βγάλει την καρέκλα (έτσι κρατάνε το παρκινγκ) για να παρκάρει.» Ο μικρότερος τρέχει πρώτος να βγάλει την καρέκλα, ενώ ο άλλος συμμαζεύει ότι έχει φύγει από την θέση του λόγω του κυνηγιού- παιχνιδιού[…] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 5)

Όσον αφορά το υποκείμενο 2, υπάρχει αντίστοιχη κατάσταση:

> [...]Με την αναχώρηση του πατέρα, τα παιδιά άρχισαν να είναι ποιο ελεύθερα, έβαλαν ένα Cd με τραγούδια και άρχισαν να χορεύουν και να τραγουδούν. Η μητέρα αρχικά συμμετείχε μαζί τους απλά μετά έφυγε να πάει στους ηλικιωμένους, εκείνες συνέχιζαν να παίζουν και όση ώρα εκείνη έλειπε[...](εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 7)

Εύκολα συμπεραίνει κανείς, πως **σε περιόδους άγχους ή θυμού** θα επικρατεί μια αντίστοιχη κατάσταση. Αναφορικά με το πρώτο υποκείμενο μια κατάσταση είναι η εξής:

> […]Πατέρας: μια δουλειά είχες να κάνεις και την έκανες στραβά, τίποτα δεν κάνεις σωστά, τελευταίοι θα φτάσουμε στην κηδεία. Ποτέ δεν είσαι στην ώρα σου και όλο κάνεις μια τρύπα στο νερό. Βαρέθηκα!!!
> Μητέρα: Νίκο σταμάτα!
> Πατέρας: δεν θα μου λες πότε θα μιλάω και πότε όχι, η αλήθεια πονάει ε;;
> Στέλιος : μπαμπά μην μιλάς έτσι στην μαμά
> Πατέρας: σιώπα εσύ, είσαι μικρός δεν ξέρεις, αλλά μοιάζεις και εσύ της μάνας σου
> Μάριος: πω ρε μπαμπά σταμάτα
> Πατέρας: ε βέβαια, έχεις κάνει τα παιδιά σαν τα μούτρα σου, τους λες άσχημα πράγματα για μένα και δεν με θέλουν.
> Μητέρα: τι είπα πάλι εγώ; Εσύ ξεκίνησες
> Πατέρας: εγώ είδες ετοιμάστηκα και ήμουν στην ώρα μου, εσύ τι κάνεις; Δεν είσαι άξια για τίποτα, όλα εγώ τα κάνω και εσύ το μόνο που ξέρεις είναι να κάθεσαι…. Είναι ωραίο πράγμα το καθισιό ε;;[…](εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 4)

Στο υποκείμενο δύο βλέπουμε επίσης μια αντίστοιχη κατάσταση:

> […]Πατέρας: μα αφού δεν είσαι για τίποτα ικανή γιατί δεν τα παρατάς, βρες κάτι ποιο εύκολο
> Μητέρα: μα μπορώ να τα καταφέρω, απλά είναι ακόμα αρχή, και άλλωστε τι άλλο να κάνω;
> Πατέρας: ναι αρχή το λέμε τώρα, αυτό είναι να το έχεις

Μητέρα: όχι πες μου αφού δεν σου αρέσει το ράψιμο, τι άλλο θα μπορούσα να κάνω;
Πατέρας: ε καλά κάνε αυτό, ψάχνεις αφορμή να μου την πεις αλλά δεν θα σου περάσει.
Μητέρα: εσύ μου την λες, εγώ τι σου φταίω;
Πατέρας: εγώ δεν είπα τίποτα αλλά εσύ ψάχνεις αφορμή να μου την πεις
(ξαφνικά στον χώρο μπαίνει η Ελένη)
Ελένη: μα πάλι μαλώνετε, θα αρχίσω να κλαίω, γιατί φωνάζεις πάλι ρε μπαμπά στην μαμά;
Κατερίνα: και εγώ θα αρχίσω να φωνάζω, δεν σας μπορώ άλλο, όλο μαλώνετε και η Ελένη στενοχωριέται. Και όλο στεναχωρείς και την μαμά ρε μπαμπά.
Μητέρα: μιλούσαμε δεν τσακωνόμασταν
Ελένη: ναι καλά- καλά…
Πατέρας: και οι δυο στα δωμάτια σας, έβγαλε και η μύγα κώλο τώρα, όταν μιλάω με την μάνα σας εσείς δεν θα μιλάτε[…] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 6)

Όσον αφορά και το πρόσωπο που ανήκει στην οικογένεια αλλά στο ποιο ευρύ περιβάλλον, για το υποκείμενο ένα που είναι η αδερφή της, βλέπουμε πως μέσω τηλεφώνου κυρίως υπάρχει η υποστήριξη αλλά και από κοντά**. Ο πατέρας αντιλαμβάνεται την ιδιαίτερη σχέση και το κατακρίνει:**

[...]Πατέρας: γιατί έχεις τόση όρεξη σήμερα με το μαγείρεμα;
Μητέρα: σκεφτόμουν να πω στην αδερφή μου να έρθει για φαγητό
Πατέρας: εμμ… πες το έτσι!! Για αυτό όλες οι ετοιμασίες, για την αγαπήμενη σου αδερφούλα!
Μητέρα: δεν είναι έτσι!
Πατέρας: για αυτήν ξέρεις να μαγειρεύεις ωραία πράγματα… για εμένα τίποτα… Μόνο την αδερφή σου θέλεις…
Μητέρα: γιατί κάθε μέρα δεν σου μαγειρεύω;
Πατέρας: στην αδερφή σου έχεις αδυναμία όχι σε εμένα.
Μητέρα: μην λες τέτοια
Πατέρας: δεν έχεις τι να πεις, σε έχω καταλάβει Ανθουλίτσα! κάνεις λες και σου έχει δώσει το χρυσό αυγό! (απαντάει ειρωνικά)[…](εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 6)

Όσον αφορά το δεύτερο υποκείμενο η αντίστοιχη περίπτωση είναι η εξής:

[…]Μητέρα: δεν μίλησες όμορφα στην μητέρα μου.
Πατέρας: μπορείς να καταλάβεις πως δεν μ’ αρέσει να ανακατεύονται στα προσωπικά μας οι άλλοι, όποιος και αν είναι, και η μάνα σου όλο με κατηγορεί, ποτέ δεν είπε καλό λόγο.
Μητέρα: είσαι υπερβολικός
Πατέρας: δεν είμαι καθόλου υπερβολικός, η αλήθεια πληγώνει αλλά αυτή είναι και άμα σου αρέσει. Τέλος αποφάσισα πως δεν θα έχεις κινητό εδώ, τώρα είμαστε μαζί άρα δεν το χρειάζεσαι.
Μητέρα: δεν γίνεται να μην μιλάω με την μάνα μου, και αν θέλει κάτι;
Πατέρας: αν θέλει κάτι, θα σε παίρνει στο δικό μου κινητό και όλα καλά[…] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 3)

9.3.6. Τα τηλεφωνήματα

Οι δύο μητέρες έχουν ιδιαίτερες σχέσεις με το τηλέφωνο, αλλά δεν είναι απλά τηλεφωνήματα, είναι η ανάγκη τους να επικοινωνούν με τα αγαπημένα τους πρόσωπα. Αποτελεί μέρος της καθημερινότητας τους, και είναι αναπόσπαστο μέρος της καθημερινότητας τους. Το πρώτο υποκείμενο μιλάει με την αδερφή της σε καθημερινή βάση για τα ευχάριστα ή τα δυσάρεστα νέα. Αποτελεί μια τελετουργία στην ζωή της, η

οποία έχει καθορισμένο χρόνο και τόπο. Συγκεκριμένα η ερευνήτρια παρατήρησε τα εξής:

> […]Χωρίς να την καταλάβουν τα παιδιά πήρε το κινητό της και ένα τσιγάρο και βγήκε στο μπαλκόνι. Τηλεφώνησε στην αδερφή της για να δει τι κάνει, και παράλληλα κάπνιζε ενώ έριχνε και κλεφτές ματιές μην τυχόν και την δουν[…] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 3)

> […]Η μητέρα γύρισε στην κουζίνα, μάζεψε το τραπέζι, έπλυνε τα πιάτα, έκανε έναν ελληνικό καφέ. Πήγε στο δωμάτιο, είδε πως τα παιδιά διάβαζαν, και ο πατέρας κοιμόταν, και έτσι βγήκε στο μπαλκόνι για να κάνει ένα τσιγάρο. Μαζί της πήρε και το κινητό, καθώς ήταν η ώρα να τηλεφωνήσει στην αδερφή της, για να πουν τα νέα τους[…] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 3)

> […] Όταν τα παιδιά μπήκαν στο δωμάτιο και άρχισαν να διαβάζουν, εκείνη τους έριξε μια κλεφτή ματιά και μετά βγήκε στο μπαλκόνι, για να μιλήσει στο τηλέφωνο με τα παιδιά της και την αδερφή της, ενώ παράλληλα έκανε και τσιγάρο.
> Στο μπαλκόνι βρισκόταν για τουλάχιστον δύο ώρες, αλλά ήταν χαμογελαστή και σχολίαζε με όλους τα ίδια, τα κουτσομπολιά του χωριού, τα νέα που είχε η ίδια αλλά και οι άλλοι. Όταν τελείωσε με αυτήν την διαδικασία, πήγε μέσα στην κουζίνα, τα παιδιά χωρίς καμιά κουβέντα έφεραν τα βιβλία τους[…] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 6)

Παρόμοια κατάσταση ισχύει και για το υποκείμενο 2, η οποία μιλάει με την μητέρα της σε καθημερινή βάση, και μάλιστα όχι μια φορά την ημέρα αλλά έως και πέντε φορές. Επειδή ξέρει την αντίδραση του άντρα της τα περισσότερα τηλεφωνήματα γίνονται κρυφά, και ακόμα και μετά την απαγόρευση του άντρα της σε έναν τσακωμό εκείνη βρήκε τον τρόπο να την πάρει τηλέφωνο. Ενδεικτικά παραδείγματα είναι τα εξής:

> […]Η φράση «τρέξτε λίγο ποιο μπροστά» σηματοδοτεί την απομάκρυνση από δίπλα της έτσι ώστε να μιλήσει ήσυχα με την μητέρα της. Χαρακτηριστικές φράσεις από αυτόν τον διάλογο από την πλευρά της μητέρας είναι οι εξής:
> Καλημέρα μανούλα μου, Τώρα πάω να μαζέψω το τροχόσπιτο, Ο μπαμπάς τι κάνει;, Τι θα μαγειρέψεις σήμερα;, Όχι βέβαια, σιγά μην κουραστεί ο πασάς, εγώ θα το κάνω και αυτό, Παίζει παιχνίδια στο κινητό του, Συνάντησα και την πεθερά και γκρίνιαζε πάλι, Το ξέρω ότι τα κάνω όλα εγώ, αλλά τι άλλο να κάνω;, Αχ μακάρι να ήσουν κοντά!, Θα σε πάρω εγώ τηλέφωνο σε λίγο…
> Η διάρκεια του τηλεφώνου διήρκησε δέκα λεπτά, έως ότου να φτάσει στο τροχόσπιτο[…] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 2)

> […]Η μητέρα βγήκε από την θάλασσα, και πήγε αμέσως να πάρει τηλέφωνο την μητέρα της, μετά τις καθιερωμένες ερωτήσεις της ανέφερε το σκηνικό, εκείνη άρχισε να της μιλάει και η παύση από την πλευρά της διαρκή μερικά λεπτά, ώσπου ξέσπασε σε κλάματα[…](εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 3)

> […]Έπειτα η μητέρα βγήκε γρήγορα- γρήγορα έξω και με μεγάλη λαχτάρα, έτρεξε προς το κινητό της άλλης κοπέλας. Μίλησε με την μητέρα σχεδόν μισή ώρα, λέγοντας αναλυτικά τι είχε συμβεί και μετά άρχισε να γελάει. Εκείνα τα λεπτά φαινόταν πολύ ευτυχισμένη, κοιτούσε πολλές φορές δεξιά και αριστερά μην τυχόν και δει τον πατέρα να πλησιάζει, όταν αντιλαμβανόταν πως δεν τον έβλεπε στο οπτικό της πεδίο χαλάρωνε για λίγο και συνέχιζε την κουβέντα[...](εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 4)

Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν πως οι μητέρες, όταν τηλεφωνούν στα οικεία τους πρόσωπα δεν θέλουν να είναι κανένας δίπλα τους, είναι μόνες τους και το απολαμβάνουν. Τα παιδιά γνωρίζουν για αυτήν την κατάσταση και μένουν σιωπηροί θεατές, δεν ρωτάνε τι είπαν, απλά ξέρουν πως η μαμά τους είναι ποιο ήρεμη μετά από αυτό το τηλεφώνημα. Όλα αυτά γίνονται πίσω από την πλάτη του πατέρα, ο οποίος δεν πρέπει να μάθει, και κάποια από αυτά που καταλαβαίνει προσπαθεί η κάθε μια να μειώσει την σημαντικότητα του τηλεφωνήματος.

9.4. Η δέσμευση του άγχους

Το άγχος έχει την τάση να δεσμεύεται, δηλαδή να ενσωματώνεται σε δραστηριότητες, συνήθειες, ατομικές συμπεριφορές, χαρακτηριστικά της προσωπικότητας μας, στους τύπους των σχέσεων, καθώς και σε σωματικά και ψυχικά συμπτώματα, το φαινόμενο αυτό ονομάζεται δέσμευση του άγχους. Η δέσμευση είναι ένας τρόπος διευθέτησης του άγχους αφού έχει την ικανότητα να προστατεύει τον οργανισμό (Ζέρβανος,2009:237). Δεσμευτής μπορεί να είναι ακόμα και χαρακτηριστικά της προσωπικότητας μας ή κάποιες συγκεκριμένες καθημερινές συνήθειες που μπορεί να είναι αναγκαίες π.χ. το φαγητό αλλά φτάνουν σε παραπάνω όρια από ότι το φυσιολογικό.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα δέσμευσης του άγχους για τις δύο μητέρες είναι το κάπνισμα και το φαγητό.

Υποκείμενο 1:

> […]Επίσης, όσον αφορά την μητέρα, έγινε αντιληπτό πως κρατάει πολλά πράγματα για τον εαυτό της, δηλαδή καπνίζει αλλά δεν θέλει να το ξέρει ο άντρας, το ξέρουν όμως τα παιδιά[...] (ημερολόγιο παρατηρητή κεφάλαιο 1)

> […]Εχει γίνει φανερό πως η μητέρα θέλει τον δικό της προσωπικό χρόνο και χώρο και φροντίζει να το διεκδικεί, προτιμά λοιπόν να μην κοιμάται πολλές ώρες απολαμβάνοντας άλλα πράγματα που την ευχαριστούν, όπως φαγητό, κάπνισμα και καφές[...](ημερολόγιο παρατηρητή κεφάλαιο 3)

Υποκείμενο 2:

> […]Ωσπου κάποια στιγμή, όταν όλα ήταν έτοιμα, κατά τις μια και μισή άνοιξε μια μπύρα και έβγαλε από το συρτάρι ένα τσιγάρο. Κοίταξε καλά –καλά μην τυχόν και έρθει κανείς, έβγαλε το κλειδί από την πόρτα και ξεκίνησε το κάπνισμα. Απολάμβανε όλη την διαδικασία σαν να ήταν η τελευταία φορά που έκανε κάτι τέτοιο, έπειτα μάζεψε τα ίχνη και ξαναγύρισε στις δουλειές της[...] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 6)

9.4.1. Μηχανισμοί προσαρμοστικότητας στο άγχος

Το άγχος ενσωματώνεται σε ότι είναι λιγότερο επικίνδυνο για την ομοιόσταση του οργανισμού και των ανθρώπινων συστημάτων με γνώμονα πάντα τα προσωπικά κριτήρια αυτοπροστασίας, όπως έχουν διαμορφωθεί από την ιδιοσυγκρασία αλλά και από τις παλαιότερες γενιές. Η διαδικασία της δέσμευσης επιτυγχάνεται με διάφορους μηχανισμούς προσαρμοστικότητας, πρώτος μηχανισμός είναι το συναισθηματικό κέλυφος, όπου το πρόσωπο προσπαθεί να απομονωθεί από άλλες σχέσεις. Μέσω της αποστασιοποίησης, της συναισθηματικής ψυχρότητας ή ακόμα και της μοναξιάς αποφεύγονται οι συγκρούσεις.

(συναισθηματικό κέλυφος)

Υποκείμενο 1

> […]Ενώ εκείνη προσπάθησε να αναπτύξει μια ήρεμη κουβέντα ανάμεσα τους, τελικά πέτυχε τα αντίθετα, μα και πάλι η μητέρα παρέμεινε ψύχραιμη και φιλική…. προσπάθησε να μην δώσει άλλο σημασία και συνέχισε να πίνει τον καφέ της (συναισθηματική απάθεια)[...] (ημερολόγιο παρατηρητή κεφάλαιο 3)

> [...]Η μητέρα έχει πολλές και διαφορετικές φίλες, στις οποίες όμως δεν λέει και πολλά από τα θέματα που την απασχολούν απλά αναφέρει αυτά που δεν την πονάνε τόσο, και αυτό το κάνει όχι γιατί είναι κλειστός χαρακτήρας αλλά γιατί θεωρεί πως αυτό είναι το σωστό και δεν θέλει κανένας να την λυπάται. Πριν φύγει από το σπίτι πάλι κοίταξε την ώρα, πήγε στην φιλενάδα, γελούσαν μιλούσαν και σχολίαζαν την περισσότερη ώρα κοινούς γνωστούς που έχουν και τι τους έχει συμβεί (μοναξιά απέναντι στο πρόβλημα)[...] (ημερολόγιο παρατηρητή κεφάλαιο 3)

Υποκείμενο 2

> […]Μάλιστα εκείνη είχε πολύ άγχος και σηκώθηκε πρώτη από όλους, έκανε έναν καφέ, άναψε ένα τσιγάρο και φαινόταν σαν χαμένη στις σκέψεις της. Ήθελε τον δικό της προσωπικό χρόνο και αυτόν διεκδίκησε χωρίς κανένας να την καταλάβει, γενικότερα η μητέρα δεν καπνίζει απλά όταν στρεσάρεται πολύ νοιώθει την ανάγκη κρυφά από όλους να κάνει κάποια τσιγάρα για να χαλαρώσει….Όταν ήταν ποιο ήρεμη και έχοντας επίγνωση του χρόνου πήγε να ξυπνήσει τα παιδιά, ωστόσο ετοίμαζε το γάλα και το πρωινό τους[...] (ημερολόγιο παρατηρητή κεφάλαιο 6)

Ο δεύτερος τρόπος είναι η αποφυγή συγκρούσεων, όπου και οι δύο μητέρες χρησιμοποιούν στην καθημερινότητα τους, αφήνουν τους άνδρες τους να μιλούν και εκείνες απλά ακούν ή ακόμα αποφεύγουν την βλεμματική επαφή.

(αποφυγή συγκρούσεων)

Υποκείμενο 1

> […]Για ακόμα μια φορά ο καυγάς τελείωσε με τον ίδιο ακριβώς τρόπο, με την μητέρα να μην απαντάει, όχι επειδή δεν είχε κάτι να πει αλλά επειδή δεν θέλει να δίνει συνέχεια άλλο στον καυγά, τον αφήνει να λέει μόνος του μέχρι να ηρεμήσει. Βέβαια έβλεπε πως έφταναν κοντά στο σπίτι της θείας και έτσι τα σχόλια θα έπρεπε να σταματήσουν όσο ποιο γρήγορα γινόταν[…] (ημερολόγιο παρατηρητή κεφάλαιο 6)

Υποκείμενο 2

> [...]Κατά το απογευματάκι ήρθε και ο πατέρας, ο όποιος όπως είχε προβλέψει η μητέρα είχε φάει γύρο και μόλις μπήκε στο σπίτι ρώτησε «Ρία τι μαγείρεψες;» εκείνη του απάντησε πως του είχε πει στο τηλέφωνο, δείχνοντας του πως δεν έχει όρεξη για κουβέντα. Εκείνος είπε απλά *«δεν με νοιάζει άλλωστε εγώ έχω φάει δυο γύρους, τι να σου πω άλλο πράγμα»,* και χωρίς να λάβει απάντηση, πήγε στον υπολογιστή και έκατσε. Η μητέρα ήταν στον ίδιο χώρο μαζί του, αλλά δεν μιλούσαν[...] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 6)

Ο τρίτος τρόπος είναι η υπερπροσαρμογή, παριστά ένα είδος επίμονης συναισθηματικής προσέγγισης. Συνήθως εμφανίζεται όταν ένα πρόσωπο,

αποσκοπώντας να διαφυλάξει πάση θυσία την σχέση του με το άλλο πρόσωπο, κάνοντας πολύ περισσότερες προσπάθειες από τον άλλο. Το μέλος που υπερπροσαρμόζεται στις επιθυμίες του άλλου, επιζητά να μειώσει το προσωπικό άγχος επιδιώκοντας να κατευνάσει την κύρια πηγή του: το άγχος του συντρόφου. Από νεαρή ηλικία έχει μάθει από την πατρική του οικογένεια να ευχαριστεί τους άλλους και να νοιώθει υπεύθυνο για αυτούς.

(υπερπροσαρμογή)

Υποκείμενο 1

> […]Ασχολείται πολύ με την κουζίνα, και όπως φάνηκε από την πρώτη μέρα, μαγειρεύει δύο φαγητά κάθε μέρα, άλλο είναι το μεσημεριανό και άλλο είναι το βραδινό. Ετοιμάζει εκείνη τα πάντα για όλους, οι υπόλοιποι αρκεί να πουν μια λέξη. Όταν είδε η παρατηρήτρια πως δεν έτρωγε μαζί τους, αλλά λειτουργούσε ως σεφ τότε αισθάνθηκε περίεργα και αναρωτήθηκε, *μα καλά δεν θα πει κανείς να κάτσει μαζί τους;*
> Σε αυτό το σημείο αντιλαμβάνεται κανείς πως ο ρόλος της μητέρας φαίνεται να έχει ορισθεί σαν μια υπηρέτρια που είναι εκεί για να υπηρετεί και να φροντίζει τους άλλους, τρώει όταν δεν την βλέπει κανείς, καπνίζει όταν δεν την βλέπει κανείς και γενικά αναρωτιέται κανείς πως νοιώθει και τι επιθυμεί;[...] (ημερολόγιο παρατήρηση κεφάλαιο 1)

Υποκείμενο 2

> […]Κατά την επιστροφή τους στο χωριό, όλα τα θετικά συναισθήματα από την πλευρά της μητέρας γκρεμίστηκαν, διότι η οικογένεια του πατέρα τους περίμενε στην πόρτα του σπιτιού τους. Η μητέρα για ακόμη μια φορά αισθάνθηκε απογοήτευση αλλά δεν μπορούσε να μιλήσει ή να εκφραστεί, συνεπώς συνέχισε τις δουλειές σαν να μην υπήρχαν στο σπίτι της. Κάνει κανονικά τις δουλειές, αποφεύγει να τους κοιτάζει ή να τους μιλάει, δείχνοντας έτσι πως δεν την ενδιαφέρουν αλλά χωρίς να επιδιώκει κάποια αλλαγή σε αυτήν την κατάσταση[...] ((ημερολόγιο παρατηρητή κεφάλαιο 5)

Ο τέταρτος τρόπος είναι η δέσμευση του άγχους σε δραστηριότητες, σε ήπια και ελεγχόμενα συμπτώματα και ή σε δυσλειτουργίες. Η κύρια δραστηριότητα τους είναι η αμείωτη εντρύφηση στα άγχη τους.

Υποκείμενο 1

> […]Η απουσία του πατέρα από το σπίτι, της δίνει μια ιδιαίτερη όρεξη που δύσκολα αυτό δεν γίνεται αντιληπτό από κάποιον τρίτο. Είναι σαν δύο πρόσωπα, στο ένα πρόσωπο είναι μια γυναίκα ελεύθερη που χαμογελάει, φροντίζει με όρεξη τα παιδιά της και από την άλλη είναι μια γυναίκα αιχμάλωτη δούλα όσον αφορά τον άντρα και το σπίτι της, όπου συνεχώς θα πρέπει να σκύβει το κεφάλι και να μιλάει λίγο χωρίς να έχει δικαίωμα να εκφράζει τις επιθυμίες της, ενώ παράλληλα θα κάνει μόνο δουλειές[...] (ημερολόγιο παρατηρητή κεφάλαιο 5)

> […]Στο σπίτι αυτό, το αίσθημα που κυρίως κυριαρχεί είναι του φόβου και του άγχους, μην τυχόν και κάνουν κάτι που ενοχλήσει τον πατέρα. Ξέρουν πως δεν θα βγάλουν θετικό αποτέλεσμα μαζί του και έτσι προσπαθούν τουλάχιστον φαινομενικά να πηγαίνουν με τα νερά του. Όλα λειτουργούν βάση των επιθυμιών του πατέρα, χωρίς όμως να υπάρχει ελεύθερη βούληση από τους υπόλοιπους για κάτι τέτοιο[...] (ημερολόγιο παρατηρητή κεφάλαιο 7)

Υποκείμενο 2

> […]Η μητέρα όλη μέρα δεν βγήκε από το σπίτι, και ακόμα και όταν χρειάστηκε να φωνάξει τα παιδιά από τα σοκάκια του χωριού δεν ήθελε να τα φωνάξει η ίδια, γεγονός που υποδηλώνει πως ούτε στην αυλή της δεν άντεχε να βγει, προτιμούσε να κάνει δουλειές μέσα στο σπίτι για να ξεχαστεί[…] (ημερολόγιο παρατηρητή κεφάλαιο 7)

Και ο πέμπτος τρόπος είναι τα τρίγωνα που δημιουργούν οι καταστάσεις άγχους μέσα στην οικογένεια. Τα τρίγωνα είναι παράγωγα της ελλιπούς διαφοροποίησης στον άνθρωπο. Όσο υποβιβάζεται η διαφοροποίηση της οικογένειας, τόσο σημαντικός καθίσταται ο ρόλος της τριγωνοποίησης στην διαφύλαξη της συναισθηματικής ισορροπίας.

Υποκείμενο 1

> […]Ευνόητη απορία της ερευνήτριας ήταν γιατί αυτές οι δύο γυναίκες δεν συναντιούνται να πουν τα νέα τους από κοντά, μονάχα μιλάνε από το τηλέφωνο. Όπως κατάλαβε με το πέρασμα των ημερών ο μόνος λόγος ήταν διότι δεν θέλουν να βλέπει ο πατέρας πόσο κοντά είναι και να νοιώθει πως επεμβαίνει στην ζωή τους, έτσι τόσα χρόνια έχει διατηρήσει η μητέρα με την αδερφή της μια κρυφή ζωή, στην οποία αρκετά συχνά εντάσσουν και την μαμά τους και συζητούν μαζί για τα προβλήματα τους και τι θα ήταν καλύτερο για την ανατροφή των παιδιών. Που και που ο πατέρας καταλαβαίνει ότι κάτι δεν πάει καλά, αλλά μέχρι τώρα δεν είχε αποδείξεις για την κρυφή επικοινωνία των τριών γυναικών. Και παρόλο που είναι μικρά τα παιδιά γνωρίζουν κανονικότατα τι συμβαίνει και ανατρέχουν και τα ίδια στην γιαγιά και στην αγαπημένη θεία, χωρίς να αναφέρουν κάποια πληροφορία στον πατέρα τους[…] (ημερολόγιο παρατηρητή κεφάλαιο 5)

Υποκείμενο 2

> […]Ενώ είναι μια οικογένεια που αποτελείται από τέσσερα άτομα είναι σαν ξεχωριστά άτομα που απλά συνυπάρχουν. Η μητέρα με τις δυο κόρες ζουν μαζί και λειτουργούν ως μια ομάδα, η μητέρα με την μάνα της ως άλλη μία ομάδα, και ο πατέρας με τους γονείς του ως άλλη ξεχωριστή[…] (ημερολόγιο παρατηρητή κεφάλαιο 1)

9.4.2. Η μεταμόρφωση του άγχους σε σύμπτωμα

Τα συμπτώματα, όποια προέλευση και αν έχουν, πάντα εκδηλώνονται μέσα σε ένα καθορισμένο πλαίσιο σχέσεων, σχηματίζονται πολλές φορές νέα, ανατροφοδοτούνται και νοηματοδοτούνται μέσα σε αυτό. Το πρώτο στάδιο είναι η απαρχή της δημιουργίας των συμπτωμάτων μέσα από συσσώρευση καταπονητικών παραγόντων. Αυτοί οι παράγοντες πυροδοτούν την αντιδραστικότητα όλων των μελών του πλαισίου, ωστόσο όμως φέρουν διαφορετικά αποτελέσματα. Ένας τέτοιος συσσωρευτικός παράγοντας είναι η έλλειψη χρημάτων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα των υποκειμένων είναι τα εξής:

Υποκείμενο 1

> […]Η μητέρα για ακόμα μια φορά δεν έμεινε άπραγη αποφάσισε να πάρει τα παιδιά και να πάνε στην λαϊκή, εκεί πάντα βρίσκει να ψωνίσει σπαταλώντας λίγα χρήματα. Και ενώ ο πατέρας ήταν διστακτικός, της έδωσε λίγα χρήματα για τα ψώνια, και έφυγε για το χωράφι[...] (ημερολόγιο παρατηρητή κεφάλαιο 6)

Υποκείμενο 2

> […]η μητέρα έχοντας μάθει για αυτήν την συμπεριφορά δεν του έδωσε σημασία απλά έκανε σαν να μην το βλέπει, προτίμησε να ασχοληθεί με τα παιδιά της. Τους έδωσε λοιπόν συμβουλές να μην αρχίσουν να λένε πως θέλουν το ένα και το άλλο, απλά να σκεφτούν τι θα ήθελαν να φάνε ποιο πολύ γιατί δεν έχουν πολλά λεφτά και το δεύτερο εξίσου σημαντικό να μην κάνουν φασαρία και ενοχλούν τους άλλους ανθρώπους[...] (ημερολόγιο παρατηρητή κεφάλαιο 5)

Το δεύτερο σύμπτωμα είναι το πλέον ευάλωτο μέλος, το οποίο απορροφά το πλεονάζον άγχος. Το άτομο αυτό παγιδεύεται σε κατώτερη θέση από τα υπόλοιπα μέλη και αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να επιδέχεται τα περισσότερα συναισθηματικά χτυπήματα από τους υπολοίπους. Το πρόσωπο αυτό ενδέχεται να είναι εκείνο που καταλαμβάνει την λειτουργική θέση του συντονιστή- ισορροπιστή των καταστάσεων.

Υποκείμενο 1

> […]Όταν κάποιος παρατηρήσει αυτήν την γυναίκα, αντιλαμβάνεται πως λειτουργεί ως συντονιστής όλων σε αυτό το σπίτι, άλλωστε δεν είναι τυχαίο πως έχει μια ιδιαίτερη σχέση με την ώρα, όλα τα παρατηρεί και τα κάνει με βάση την ώρα. Έχει το νου της να ξυπνήσει τα μέλη της οικογένειας όταν πρέπει, να ετοιμάσει το φαγητό τους, να τα πάει σχολείο, να τα φέρει, να τα διαβάσει και άλλες πολλές ασχολίες[...] (ημερολόγιο παρατηρητή κεφάλαιο 3)

Υποκείμενο 2

> […]Η μητέρα ήταν η μόνη που έφτιαξε τα πράγματα όλης της οικογένειας, τα υπόλοιπα μέλη συνέχιζαν να απολαμβάνουν την ημέρα τους. Άλλωστε σχεδόν ποτέ τα υπόλοιπα μέλη δεν κάνουν κάτι, η μητέρα είναι υπεύθυνη για όλα τόσο όσον αφορά τις δουλειές του σπιτιού, όσο και την κάλυψη των αναγκών όλων των μελών[...] (ημερολόγιο παρατηρητή κεφάλαιο 5)

Το τρίτο σύμπτωμα μπορεί να προκληθεί από την ασθένεια ενός μέλος του. Η δομή της οικογένειας αλλάζει, προσαρμόζοντας τις καταστάσεις ανάλογα με τις ανάγκες του άρρωστου μέλους.

Υποκείμενο 1

> […] με την αρρώστια της Κατερίνας, αναγκαστήκαμε να τις βρούμε σπίτι δίπλα μας, για να κοιμάται, την υπόλοιπη μέρα την περνούσε μαζί μας. Από τότε μπορεί να μετακόμισε αλλά είναι συχνά –πυκνά στο σπίτι μας και μας διατάζει[...] (Κλινική συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα)

Υποκείμενο 2

> […] με την αρρώστια της πεθεράς μου, ο άντρας άλλαξε στάση, ήθελε να την φροντίζει περισσότερο και να μην την στεναχωρεί κανένας μας. Εντάξει δεν λέω… καλά το έκανε, αλλά μέχρι ένα όριο όλα… εγώ την έτρεχε στους γιατρούς από εδώ και από εκεί και ποιο ήταν το αποτέλεσμα να φταίω για όλα και να μην βρίσκεται ένας να πει το αντίθετο[...] (Κλινική συνέντευξη γενεογράμματος από Ρία)

Το τέταρτο σύμπτωμα του άγχους είναι η διατήρηση νέων ισορροπιών. Η διαμερισματοποίηση του άγχους σταθεροποιεί την ομάδα, ενώνοντας την με έναν διαφορετικό τρόπο.

Υποκείμενο 1

> […] ο πατέρας, η μητέρα, η Μαρία και η Κατερίνα με την αρρώστια και με την έλευση του καινούριου μέλους, ήρθαν ποιο κοντά και προσπαθούσαν να είναι ενωμένοι να ξεπεράσουν όσες δυσκολίες προέκυπταν. (Κλινική συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα)

Υποκείμενο 2

> […]όταν αρρώστησε η πεθερά μου, εγώ και ο άντρας μου ήμασταν όλοι εκεί στο πλευρό της, εγώ της μαγείρευα και εγώ την πήγαινα στο γιατρό. Όλοι μας προσπαθούσαμε με τον τρόπο μας να την βοηθήσουμε να το ξεπεράσει. Ήμασταν μια ενωμένη οικογένεια τότε…(Κλινική συνέντευξη γενεογράμματος από Ρία)

Και τέλος αν κάτι αλλάξει στο πάσχον ή ποιο αδύναμο μέλος, τότε σταδιακά και κατά σειράν εκφράζεται από κάποιο άλλο μέλος της οικογένειας.

> […]στην πατρική οικογένεια μου, μετά την αρρώστια της μικρής μου αδερφής, ο πατέρας μου πίνει αρκετά, το ξεπερνάει σιγά- σιγά. Έπειτα έρχεται ο θάνατο της, πεθαίνει και η γιαγιά, και ο μπαμπάς μου ξανακυλάει[...] (Κλινική συνέντευξη γενεογράμματος από Ανθούλα)

> Η πεθερά μου δεν έγινε τελείως καλά, ούτε και τώρα είναι, απλά τώρα εκείνη νοιώθει καλύτερα. Ο άντρας μου ενώ έβλεπε πως την βοηθούσα τότε πάρα πολύ, όταν όλα αυτά τελείωσαν, εκείνος σαν να τα ξέχασε και άρχισε να με κατηγορεί, πως θα μπορούσε να κάνω περισσότερα, και πως θα έπρεπε να την αγαπώ, όσο εγώ αντιδρούσα τόσο ποιο πολύ οξύθυμος γινόταν εκείνος. Τόσα χρόνια ήμασταν μαζί, ποτέ δεν είχε δείξει τέτοια συμπεριφορά. (Κλινική συνέντευξη γενεογράμματος από Ρία)

9.5. Β' μέρος: Οι μηχανισμοί άμυνας που εφευρίσκουν οι πατεράδες στην καθημερινή τους ρουτίνα

Στο παρόν υποκεφάλαιο αναπτύσσονται οι μηχανισμοί άμυνας, που ενεργοποιούν οι δύο πατεράδες, οι οποίοι παίζουν ουσιαστικό ρόλο διότι ανάλογα με τις συναισθηματικές τους πράξεις καθορίζουν την εξέλιξη όλης της οικογένειας. Αρχικά θα αναφερθούμε στηνεπιθετικότητα, μια τακτική που χρησιμοποιούν οι δύο πατεράδες, θέλοντας έτσι να πετύχουν κάποιους στόχους που θα δούμε παρακάτω. Ένας δεύτερος μηχανισμός άμυνας των δύο πατεράδων είναι η δημιουργία προβλημάτων, λειτουργούν σαν να είναι εκείνοι πάντα που έχουν δίκιο και προσπαθούν μέσα από τις πράξεις και τα λόγια τους να το βρουν. Άλλες βέβαια πάλι φορές δεν αντιλαμβάνονται πως θα πρέπει να έχει όρια η συμπεριφορά τους.

Κατά αυτόν τον λόγο, κάθε φορά που θα νοιώσουν πιεσμένοι τότε αναζητούν τον προσωπικό χώρο και χρόνο τους, κάνοντας πράγματα που ευχαριστούν τους ίδιους. Έχουν αντιληφθεί πως είναι σε πολλά θέματα μέσα στην οικογένεια τους εκτός και για αυτό προσπαθούν να τριγωνοποιηθούν με την πατρική τους οικογένεια, βλέποντας πως μόνο εκεί τα πράγματα είναι σταθερά και έχουν κυρίαρχο ρόλο.

Πολλές φορές για να τονίσουν τον ρόλο και τις δυνατότητες τους, χρησιμοποιούν συγκεκριμένες φράσεις, οι οποίες απορρέουν από τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις που έχουν αναπτύξει από το παρελθόν μέχρι και σήμερα. Στην συνέχεια θα δούμε αναλυτικά τις συγκεκριμένες υποκατηγορίες.

9.5.1. Η επιθετική στάση

Η επιθετική στάση είναι χαρακτηριστικό και των δύο πατεράδων, θέλοντας έτσι να αποδείξουν την κυριαρχία τους μέσα στο σπίτι. Μιλούν λίγο, αλλά τονίζοντας ποια θα πρέπει να είναι η στάση που θα πρέπει να ακολουθήσουν οι ίδιοι και τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτής της στάσης είναι τα εξής:

Υποκείμενο 1

> [...]Πατέρας: μια δουλειά είχες να κάνεις και την έκανες στραβά, τίποτα δεν κάνεις σωστά, τελευταίοι θα φτάσουμε στην κηδεία. Ποτέ δεν είσαι στην ώρα σου και όλο κάνεις μια τρύπα στο νερό. Βαρέθηκα!!!
> Μητέρα: Νίκο σταμάτα!
> Πατέρας: δεν θα μου λες πότε θα μιλάω και πότε όχι, η αλήθεια πονάει ε;;
> Στέλιος : μπαμπά μην μιλάς έτσι στην μαμά
> Πατέρας: σιώπα εσύ, είσαι μικρός δεν ξέρεις, αλλά μοιάζεις και εσύ της μάνας σου
> Μάριος: πω ρε μπαμπά σταμάτα
> Πατέρας: ε βέβαια, έχεις κάνει τα παιδιά σαν τα μούτρα σου, τους λες άσχημα πράγματα για μένα και δεν με θέλουν.
> Μητέρα: τι είπα πάλι εγώ; Εσύ ξεκίνησες
> Πατέρας: εγώ είδες ετοιμάστηκα και ήμουν στην ώρα μου, εσύ τι κάνεις; Δεν είσαι άξια για τίποτα, όλα εγώ τα κάνω και εσύ το μόνο που ξέρεις είναι να κάθεσαι…. Είναι ωραίο πράγμα το καθισιό ε;;[...] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 4)

Υποκείμενο 2

> […]Πατέρας: μα καλά τόση ώρα αυτό έχεις κάνει;
> Μητέρα: και τι θέλεις να κάνω, τώρα μαθαίνω
> Πατέρας: μα αφού δεν είσαι για τίποτα ικανή γιατί δεν τα παρατάς, βρες κάτι ποιο εύκολο
> Μητέρα: μα μπορώ να τα καταφέρω, απλά είναι ακόμα αρχή, και άλλωστε τι άλλο να κάνω;
> Πατέρας: ναι αρχή το λέμε τώρα, αυτό είναι να το έχεις
> Μητέρα: όχι πες μου αφού δεν σου αρέσει το ράψιμο, τι άλλο θα μπορούσα να κάνω;
> Πατέρας: ε καλά κάνε αυτό, ψάχνεις αφορμή να μου την πεις αλλά δεν θα σου περάσει.
> Μητέρα: εσύ μου την λες, εγώ τι σου φταίω;
> Πατέρας: εγώ δεν είπα τίποτα αλλά εσύ ψάχνεις αφορμή να μου την πεις[...](εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 6)

9.5.2.Η δημιουργία των προβλημάτων

Οι δύο πατεράδες νοιώθουν πως τα υπόλοιπα μέλη έχουν δημιουργήσει μια ομάδα μεταξύ τους και αντιδρούν απέναντι σε αυτήν την κατάσταση, θέλουν να νοιώθουν αποδεκτοί και πως αυτό που θα ειπωθεί από τους ίδιους είναι σεβαστό και αποδεκτό. Πολλές φορές κρίνουν πως πρέπει να συμβεί ένα συγκεκριμένο πράγμα, άσχετα αν γνωρίζουν πως δεν θα αρέσει στα περισσότερα μέλη, δεν τους ενδιαφέρει πως θα αισθανθούν ή ποιες αντιδράσεις θα έχουν απλά πρέπει να γίνει.

Υποκείμενο 1

> [...]Πατέρας: Ανθούλα ετοιμάσου και ξύπνα τα παιδιά πάμε χωριό
> Μητέρα: νόμιζα πως θα πήγαινες εσύ και η αδερφή σου
> Πατέρας: όχι θα πάμε όλοι μαζί, θα φανεί ποιο όμορφο αυτό στο χωριό
> Μητέρα: δηλαδή τα παιδιά θα χάσουν το σχολείο τους;
> Πατέρας: ναι, δεν υπάρχει πρόβλημα για μέρα
> Μητέρα: μα τα παιδιά είναι μικρά για να πάνε στην κηδεία
> Πατέρας: ναι έχεις δίκιο, κάτσε να σκεφτώ
> Μητέρα: δεν θέλεις να πας μόνος σου;
> Πατέρας: όχι δεν πάω μόνος, θα έρθεις και εσύ. Λοιπόν το αποφάσισα, θα πάμε όλοι μαζί και θα κάτσεις στο σπίτι με τα παιδιά, να το μαζέψεις και λίγο και εγώ, η μάνα μου και η αδερφή μου θα πάμε, απλά έτσι θα δει και το χωριό ότι όλοι πενθούμε.
> Μητέρα: καλά
> Πατέρας: αα!! Βρες μου και εμένα το κουστούμι μου[...] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 4)

Υποκείμενο 2

> […]Μητέρα: μα καλά αναίσθητος είσαι; Μας άφησες να κοιμηθούμε μόνες μας στην ερημιά και εσύ ασχολιόσουν με το ψάρεμα;
> Πατέρας: ω μωρέ Ρία, άρχισες από πολύ νωρίς την μουρμούρα ε;;; σε βαρέθηκα
> Μητέρα: και εγώ τι να πω; Και άσε με εμένα, τα παιδιά σου δεν τα σκέφτεσαι;
> Πατέρας: μωρέ δεν πας να δεις αν έρχομαι, μια εκδρομή ήρθαμε για να ξεσκάσω και θα μου την βγάλεις ξινή;
> Μητέρα: εγώ δεν προσπαθώ να χαλάσω τίποτα, αλλά εσύ πρέπει να καταλάβεις..
> Πατέρας: δεν έχω να καταλάβω τίποτα, μην μιλάς, πήγαινε να μας κάνεις δύο καφέδες[...](εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 3)

9.5.3. Ο προσωπικός χρόνος και χώρος

Οι δύο άντρες της οικογένειας έχουν οριοθετήσει πολύ ξεκάθαρα ποια είναι τα όρια τους και οι προτεραιότητες τους. Σχεδόν κάθε μέρα περνάνε τον ελεύθερο τους χρόνο όπως εκείνοι επιθυμούν στον χώρο που έχουν ετοιμάσει οι ίδιοι. Η συγκεκριμένη προσωπική ανάγκη παρέμεινε σταθερή σε όλο το διάστημα της παρακολούθησης και όπως ανέφεραν και οι μητέρες, είναι νόμος απαράβατος η καθημερινή αυτή ενασχόληση. Σχεδόν το ίδιο ακριβώς μοτίβο βλέπουμε στους δύο άντρες, ένας χώρος που τον έχουν φτιάξει οι ίδιοι, με μέσα πράγματα που εκείνοι έχουν επιλέξει με πολύ προσπάθεια και κόπο. Ο χώρος αυτός δεν είναι απαγορευμένος για τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας, απλά εκείνα επιλέγουν να μην πηγαίνουν.

Υποκείμενο 1

> […]Ο πατέρας από την άλλη, είναι σε ένα δικό του κόσμο, όπου όλα περιστρέφονται γύρω από τα χόμπι του, την δουλειά του και τις γεωργικές εργασίες. Το χωράφι όπου αναφέρεται στην αρχή της παρατήρησης, είναι ένας τόπος δέκα λεπτά μακριά από το σπίτι όπου έχει ζώα, και κηπευτικά είδη φυτεμένα ανάμεσα στις ελιές. Επίσης εκεί έχει φτιάξει ένα αυτοσχέδιο σπιτάκι όπου έχει ένα κρεβάτι και ένα τραπέζι με καρέκλες, όπως μου είπε η γυναίκα του περνάει πάρα πολλές ώρες εκεί πέρα. Ο ίδιος το ονομάζει «ησυχαστήριο»[…] (ημερολόγιο παρατηρητή κεφάλαιο 1)

Υποκείμενο 2

> […] έχω φτιάξει έναν χώρο, στον οποίο έχω μαζεμένα όλα τα εργαλεία και τα πράγματα μου, εγώ είμαι μαραγκός, και έτσι έχω γνώσεις και εργαλεία. Έχω αγοράσει απέναντι από το δικό μου σπίτι αυτήν την αποθήκη και την έχω φτιάξει όλη μόνος μου. Εκεί μπορεί να κάθομαι ολόκληρη την ημέρα, και αν δεν μπορώ επειδή δουλεύω, πηγαίνω τα απογεύματα και μαστορεύω[...] (από ελεύθερη συζήτηση)

9.5.4. Τα τρίγωνα μέσα από την οικογένεια

Όπως οι μητέρες, έτσι και οι πατεράδες έχουν δημιουργήσει τα δικά τους τρίγωνα, ψάχνοντας συμμάχους από την πατρική τους κυρίως οικογένεια. Όσον αφορά τον πατέρα της πρώτης οικογένειας είχε εξαρχής το δικό του σχηματοποιημένο τρίγωνο και αυτό συσχετιζόταν με τον πατέρα του και τα προβλήματα της οικογένειας του, με το που έφυγε εκείνος από την ζωή δημιούργησε αμέσως μετά τρίγωνο με την μητέρα και την αδερφή του. Για τον πατέρα της δεύτερης οικογένειας, η δημιουργία τριγώνου εμφανίστηκε κυρίως με την παραμονή του στην Κρήτη, όπου μέσα από την καθημερινή επαφή με τους γονείς του, έδεσαν ποιο πολύ συναισθηματικά αλλά και υλικά. Τα τρίγωνα που σχηματίζουν οι πατεράδες γίνονται ποιο φανερά **σε περιπτώσεις κρίσεων**, χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι τα εξής:

Υποκείμενο 1

> […]Κατερίνα: καλημέρα! Αλλά που είδαμε την καλή ημέρα, μα καλά τώρα βρήκε και αυτός; Είχα τόσες δουλειές να κάνω στο γραφείο και τα άφησα όλα πίσω για να πάω, που στην ουσία είναι μόνο ταλαιπωρία. Εσείς τι έχετε και δεν μιλάτε; Τσακωθήκατε ε; ε βέβαια κάνετε και άλλη δουλειά, δεν μας φτάνουν όλα τα άλλα έχουμε και αυτό. Και κάνει και τόσο κρύο σήμερα, έπρεπε να βάλεις ποιο ζεστά ρούχα στα παιδιά, με την λεπτή μπλούζα θα παγώσουν στο χωριό.
> Μητέρα: τους πήρα και ζακέτα και φούτερ μπλούζα, καλά θα είναι
> Κατερίνα: ναι εμένα μου λες
> Πατέρας: ντα πότε έκανε σωστή δουλειά για να κάνει και τώρα;; αλλά άμα μιλάω εγώ είμαι ο κακός
> Μάριος: ρε μπαμπά μην αρχίζεις πάλι
> Κατερίνα: να μιλάς με σεβασμό στον πατέρα σου, όλα εκείνος σας τα δίνει, δεν είμαι τίποτα κακό, είπε την αλήθεια. Αλλά βέβαια η μάνα σας, δεν σας έχει μάθει τρόπους.
> Στέλιος: δεν μπορούμε εμείς να πάμε μια φορά στο χωριό ή κάπου τέλος πάντων χωρίς γκρίνια και φωνές;
> Κατερίνα: ναι, ναι έχεις δίκιο, όλα η μάνα σας τα κάνει[...](εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 4)

Υποκείμενο 2

> […]Τα παιδιά τρέχουν κλαίγοντας στο δωμάτιο, ενώ ταυτόχρονα μπαίνει η πεθερά και ο πεθερός στο σπίτι, οι οποίοι λένε «Μα τι έγινε, ακούγεστε μέχρι έξω και θα γίνεται ρεζίλι στο χωριό, θα μας ντροπιάσετε», η μητέρα δεν άντεξε και αμέσως απάντησε «ναι εμάς περίμεναν» τότε και οι τρεις έπεσαν πάνω της, λέγοντας της σχόλια του τύπου «για κοίτα τα μούτρα σου» (πεθερά), «εσείς μας κάνετε ρεζίλι, που ξανά- ακούστηκε να φωνάζει η γυναίκα στον άντρα» (πεθερός), και τέλος ο πατέρας είπε «όλο βλακείες λες, αλλά δεν θα μείνουμε οι δυο μας θα δεις»[…](εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 6)

Ενώ **σε περιπτώσεις ηρεμίας**, δεν φαίνονται τόσο έντονα τα πεδία αλλά και πάλι υπάρχουν, αιωρούνται στην σύνηθες καθημερινότητα τους. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι τα εξής:

Υποκείμενο 1

> […]Πατέρας: όχι δεν πάω μόνος, θα έρθεις και εσύ. Λοιπόν το αποφάσισα, θα πάμε όλοι μαζί και θα κάτσεις στο σπίτι με τα παιδιά, να το μαζέψεις και λίγο και εγώ, η μάνα μου και η αδερφή μου θα πάμε, απλά έτσι θα δει και το χωριό ότι όλοι πενθούμε.
> Μητέρα: καλά[...] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 4)

Υποκείμενο 2

> […]Η οικογένεια του Παύλου, άρχισε να ζητάει νερό, καφέ ή ακόμα και μπύρα, παρέα τους έκανε ο γιος τους, που και εκείνος σιγόνταρε την κατάσταση, όταν ετοιμάστηκε το φαγητό, έκατσαν να φάνει οι γονείς και οι παππούδες του Παύλου μαζί με εκείνον. Ενώ η μητέρα έβαλε λίγο φαγητό μέσα στο φούρνο της κουζίνας για τις μικρές, και ξεκίνησε να της μπανιάρει, όλη αυτή η διαδικασία κράτησε αρκετή ώρα, τόση ώστε η ώρα είχε πάει δέκα για να φάνε τα τρία θηλυκά της οικογένειας. Η μητέρα δεν έδειχνε να ακούει ούτε και συμμετείχε στην συζήτηση τους, έκανε απλά τις δουλειές[...](εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 5)

9.5.5. Οι επαναλαμβανόμενες φράσεις

Στο παρόν υποκεφάλαιο αναφέρονται οι φράσεις που χρησιμοποιούν οι δύο πατεράδες στην καθημερινότητα και αφορούν την σύνηθες επικοινωνία με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας τους. Βέβαια κάποιες από αυτές, αφορούν λέξεις και φράσεις που έχουν ακούσει από τα πρόσωπα της δικής τους πατρικής οικογένειας.

Συγκεκριμένα όσον αφορά τον άνδρα της πρώτης οικογένειας χρησιμοποιεί πολύ φράσεις που δείχνουν εξουσία και κυριαρχία εκείνου απέναντι στους άλλους, τέτοιου τύπου εκφράσεις είναι *«… αυτό αποφάσισα»* (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 2), λέει πρώτα τι θέλει και στο τέλος αντί να ρωτήσει, χρησιμοποιεί κατάφαση με τελείωμα της πρότασης το συγκεκριμένο απόσπασμα. Όσον αφορά τα παιδιά επαναλαμβάνει συγκεκριμένες φράσεις όπως «όχι να τα αφήσω να τα κάνεις μαμόθρεπτα» (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 2), « σιώπα εσύ, είσαι μικρός δεν ξέρεις, αλλά μοιάζεις και εσύ της μάνας σου» (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 4) Ενώ άλλη έκφραση είναι «*τα παιδιά μπορούν να ακούσουν αλλά δεν είναι ακόμα έτοιμα να κρίνουν και να σχολιάσουν (ημερολόγιο παρατηρητή κεφάλαιο 3)* Δείχνοντας έτσι πως πιστεύει ότι τα παιδιά έχουν ανάγκη από μια σκληρή διαπαιδαγώγηση και πως το λεκτικό επίπεδο εκφράσεων πρέπει να κατοχυρώνει τον λόγο του πατέρα απέναντι τους.

Βέβαια και στην μητέρα χρησιμοποιεί συγκεκριμένες φράσεις που εκφράζουν πικρία και δυσαρέσκεια απέναντι της, δηλώνοντας και σε αυτήν πως εκείνος έχει το πάνω χέρι, συγκεκριμένα παραδείγματα είναι τα εξής *«δεν είναι όλοι τόσο αργόσχολοι σαν και εσένα» (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 3) «εμμμ έτσι πέστο, στους καφέδες και στα τσιγαράκια είσαι πρώτη, να με περιποιηθείς δεν ξέρεις» (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 5), «αυτό σου έλειπε να πεις» (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 5), «άντε να μην σε στείλω πουθενά»*(εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 1).

Όσον αφορά τον άνδρα της δεύτερης οικογένειας, είναι λίγο ποιο ήπιων αντιδράσεων αλλά και πάλι προστάζει. Χαρακτηριστικές εκφράσεις είναι «άρχισες τώρα πάλι; (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 1),*«δεν έχω να καταλάβω τίποτα, μην μιλάς, πήγαινε να μας κάνεις δύο καφέδες»*(εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 3),*«έλα*

πολύ το συζητήσαμε», εκφράσεις με τις οποίες δείχνει πως η κουβέντα πρέπει να σταματήσει εκεί και να γίνει αυτό που λέει εκείνος.

Όσον αφορά το λεκτικό επίπεδο εκφράσεων που χρησιμοποιεί στα παιδιά, δεν φαίνεται να επαναλαμβάνει κάποια φράση, κυρίως δείχνει μια μεγάλη αδιαφορία, εφόσον τείνει να απολογείται στα παιδιά λέγοντας «και σας ακούω και σας βλέπω»

Η έκφραση όμως που χρησιμοποιεί αρκετά συχνά και φαίνεται να την έχει υιοθετήσει από τον πατέρα του είναι *«έλα στην υγειά μας, και όλα θα τα φτιάξουμε»*(εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 2), κάθε φορά που θα έχει ζόρι βάζει να πιει ένα ποτήρι κρασί και σηκώνοντας το ποτήρι προσφωνεί την παραπάνω έκφραση. Αλλά ακόμα και αν δεν ετοιμάζεται να πιει πάλι την ίδια έκφραση χρησιμοποιεί.

9.5.6. Τα στερεότυπα από τις πατρικές τους οικογένειες

Ο κάθε άνθρωπος προσπαθεί να βρει το δικό του νόημα της ζωής, η επίτευξη αυτή γίνεται μέσα από το περίγυρο του παρόντος και του παρελθόντος. Ο αρωγός σε μια τέτοια προσπάθεια είναι η μετάδοση από γενιά σε γενιά των δοξασιών και των αρχών που έχει η εκάστοτε κοινωνική και εθνική ομάδα. Το σύνολο της μετάδοσης ονομάζεται σύστημα αξιών και πεποιθήσεων, το οποίο διαθέτει τρία διαπλεκόμενα στρώματα, το ατομικό, το οικογενειακό και το κοινωνικό, καθώς προσπαθεί να καλύψει τα διανοητικά, συναισθηματικά και πρακτικά ελλείμματα του ατόμου.

Στην προκειμένη περίπτωση το ενδιαφέρον μετατίθεται στους άνδρες των δύο οικογενειών, οι οποίο φαίνεται να έχουν αποκτήσει μια άποψη η οποία καθορίζει όλο το σύστημα της οικογένειας τους. Συγκεκριμένα το πρώτο υποκείμενο, φαίνεται να πιστεύει πως τον πρώτο και τελευταίο λόγο στο σπίτι θα πρέπει να τον έχει εκείνος, όλοι θα πρέπει να ακούν και να υπακούν εκείνον, σαν να είναι ο σοφότερος. Αυτός ο τρόπος γίνεται φανερός μέσα από τον λόγο και τον τόνο της φωνή του σε όλη την διάρκεια της παρακολούθησης. Επίσης ένα άλλο θέμα που προκύπτει από τα στερεότυπα έχει να κάνει από τον ρόλο του άνδρα μέσα στην οικογένεια, θα πρέπει να είναι σοβαρός, και να μην ασχολείται με τα παιδιά στο παιχνίδι τους. Η ανατροφή των παιδιών θεωρείται γυναικεία υπόθεση, ενώ αντρική δουλειά είναι η πλήρωση αναγκαίων αγαθών.

Μία άλλη προσέγγιση που εμφανίζει ο πατέρας στην συμπεριφορά του είναι η σπαρτιάτικη αγωγή, συγκεκριμένα αναφέρει *«Εμείς, όλοι, σηκωνόμαστε από πολύ νωρίς γιατί αν δεν σηκωθείς πρωί χάνεις όλη σου την μέρα, θα πρέπει να είσαι δραστήριος και αλέγρος, μόνο έτσι κάνεις καλυμέντο στην ζωή σου»(*ημερολόγιο παρατήρηση κεφάλαιο 1). Μέσα από τα παιδικά του χρόνια και όσο ζούσε στο ίδρυμα, έπρεπε να σηκώνεται πρωί και να κάνει πράγματα καθημερινώς γιατί για όλα έπρεπε να κοπιάζει. Με αυτήν την αρχή μεγάλωσε και προσπαθεί ακόμα και σήμερα να την εφαρμόζει τόσο στον ίδιο όσο και στα παιδιά του.

Ένα άλλο στοιχείο που φαίνεται ξεκάθαρα, είναι πως τον επηρεάζει η γνώμη του γύρω κόσμου για εκείνον και την οικογένεια του. *«…Πατέρας: όχι δεν πάω μόνος, θα έρθεις και εσύ. Λοιπόν το αποφάσισα, θα πάμε όλοι μαζί και θα κάτσεις στο σπίτι με τα παιδιά, να το μαζέψεις και λίγο και εγώ, η μάνα μου και η αδερφή μου θα πάμε, απλά έτσι θα δει και το χωριό ότι όλοι πενθούμε…».* Η συμπεριφορά αλλά και η παρουσία μας θα πρέπει να δηλώνει σεβασμό και εκτίμηση απέναντι στους άλλους, έτσι ώστε να μην τους δίνουμε τροφή για σχόλια και συζητήσεις.

Ο πατέρας της δεύτερης οικογένειας φαίνεται και εκείνος να επηρεάζεται πολύ από την γνώμη των άλλων αλλά και της οικογένειας του. Και ενώ εκείνος μεγάλωσε με τόση ελευθερία και χωρίς περιορισμούς δεν μπορεί να σκεφτεί πως το ίδιο θα κάνουν

και τα παιδιά του, ίσως να παίζει ρόλο που είναι κορίτσια. Σαν λοιπόν ο μοναδικός άνδρας στο σπίτι, θεωρεί πως είναι χρέος του να τις προστατεύει και να τους προσφέρει κάλυψη φυσικών αναγκών, αλλά φαίνεται σαν να μην έχει τρόπο να τις πλησιάσει. Κρατάει μια απόσταση, χωρίς να υπάρχει λόγος, βέβαια απαιτεί και από εκείνες να κάνουν το ίδιο. Όταν τσακώνεται με την γυναίκα του, και εκείνα μπαίνουν στην συζήτηση εκείνος νευριάζει πολύ και προσπαθεί με άγριο τρόπο να τις βάλει στην θέση τους:

> […]Μητέρα: εσύ μου την λες, εγώ τι σου φταίω;
> Πατέρας: εγώ δεν είπα τίποτα αλλά εσύ ψάχνεις αφορμή να μου την πεις
> (ξαφνικά στον χώρο μπαίνει η Ελένη)
> Ελένη: μα πάλι μαλώνετε, θα αρχίσω να κλαίω, γιατί φωνάζεις πάλι ρε μπαμπά στην μαμά;
> Κατερίνα: και εγώ θα αρχίσω να φωνάζω, δεν σας μπορώ άλλο, όλο μαλώνετε και η Ελένη στενοχωριέται. Και όλο στεναχωρείς και την μαμά ρε μπαμπά.
> Μητέρα: μιλούσαμε δεν τσακωνόμασταν
> Ελένη: ναι καλά- καλά…
> Πατέρας: και οι δυο στα δωμάτια σας, έβγαλε και η μύγα κώλο τώρα, όταν μιλάω με την μάνα σας εσείς δεν θα μιλάτε[...] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 6)

Επίσης ο πατέρας, δείχνει να ενοχλείται όταν θα πουν κάτι άσχημο για αυτόν και την οικογένεια του, και καθώς προσπαθεί να το αποφεύγει, αποκόβει τον ίδιο και την γυναίκα του από την συναναστροφή με τους χωριανούς. Θέλει να κρατάνε τυπικές σχέσεις με όλους αλλά τίποτα παραπάνω, και κυρίως η γυναίκα του.

9.6. Η δέσμευση του άγχους

Το άγχος έχει την τάση να δεσμεύεται, δηλαδή να ενσωματώνεται σε δραστηριότητες, συνήθειες, ατομικές συμπεριφορές, χαρακτηριστικά της προσωπικότητας μας, στους τύπους των σχέσεων, καθώς και σε σωματικά και ψυχικά συμπτώματα, το φαινόμενο αυτό ονομάζεται δέσμευση του άγχους. Η δέσμευση είναι ένας τρόπος διευθέτησης του άγχους αφού έχει την ικανότητα να προστατεύει τον οργανισμό (Ζέρβανος,2009:237). Δεσμευτής μπορεί να είναι ακόμα και χαρακτηριστικά της προσωπικότητας μας ή κάποιες συγκεκριμένες καθημερινές συνήθειες που μπορεί να είναι αναγκαίες π.χ. το φαγητό αλλά φτάνουν σε παραπάνω όρια από ότι το φυσιολογικό.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα δέσμευσης του άγχους για τον πατέρα είναι το φαγητό, ενώ για το δεύτερο υποκείμενο βλέπουμε να είναι το τσιγάρο σε συνδυασμό με το φαγητό.

9.6.1. Μηχανισμοί προσαρμοστικότητας στο άγχος

Το άγχος ενσωματώνεται σε ότι είναι λιγότερο επικίνδυνο για την ομοιόσταση του οργανισμού και των ανθρώπινων συστημάτων με γνώμονα πάντα τα προσωπικά κριτήρια αυτοπροστασίας, όπως έχουν διαμορφωθεί από την ιδιοσυγκρασία αλλά και από τις παλαιότερες γενιές. Η διαδικασία της δέσμευσης επιτυγχάνεται με διάφορους μηχανισμούς προσαρμοστικότητας, πρώτος μηχανισμός είναι το συναισθηματικό κέλυφος, όπου το πρόσωπο προσπαθεί να απομονωθεί από άλλες σχέσεις. Μέσω της αποστασιοποίησης, της συναισθηματικής ψυχρότητας ή ακόμα και της μοναξιάς αποφεύγονται οι συγκρούσεις.

(συναισθηματικό κέλυφος)

Υποκείμενο 1

> […]Ο πατέρας λοιπόν, αφού είδε πως το να χτίσει είναι όνειρο θερινής νυχτός αποφάσισε να φυτέψει λαχανικά και πατάτες. Ενώ παράλληλα πήρε και κάποια ζώα (δύο κατσίκες, τέσσερα πρόβατα, κότες, περιστέρια και κουνέλια), τα οποία τα φροντίζει. Όταν λοιπόν δεν είναι στην δουλειά ή στο χωριό τότε πηγαίνει στο χωράφι, και περνάει ολόκληρη την μέρα του εκεί. Η υπόλοιπη οικογένεια πολύ σπάνια πηγαίνει εκεί, όμως εκείνος κάθε μέρα επί δύο φορές πηγαίνει στο χωράφι, όπου λειτουργεί ως ησυχαστήριο για εκείνον[...] (ημερολόγιο παρατήρηση κεφάλαιο 2)

Υποκείμενο 2

> […]Κατά την διάρκεια του φαγητού, η οικογένεια δεν μιλούσε, έτρωγαν και κοίταζαν τηλεόραση. Με το που τελείωσε το φαγητό ο πατέρας ξεκίνησε να καπνίζει στο τραπέζι ενώ οι υπόλοιποι έτρωγαν. Με το που σταμάτησαν να τρώνε τα κορίτσια πήγαν στο δωμάτιο τους. Η μητέρα συνέχιζε να τρώει, ενώ ο πατέρας πήγε να κοιμηθεί. Τα λόγια του ήταν τα εξής «Πάω για ύπνο, μην ακούσω θόρυβο από κανέναν σας»[...] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 1)

Το δεύτερο στοιχείο από τον μηχανισμό άμυνας είναι η αποφυγή συγκρούσεων. Στους ανθρώπους η αποφυγή καθίσταται ως μια δυσπροσαρμοστική διαδικασία, η οποία συνοδεύεται από εκτεταμένη άρνηση ή απώθηση των πραγματικών προβλημάτων, η οποία λογοκρίνει αυτομάτως και περιστέλλει τις λεκτικές ή εξωλεκτικές εκφράσεις των ανθρώπων.

Υποκείμενο 1

> […]Ο πατέρας κυρίως άκουγε και δεν πολυμιλούσε, όταν του είπε η μητέρα για τις αθλητικές του επιδόσεις χαμογέλασε και σχολίασε: «από πού να πήρε άραγε αυτό το ταλέντο αφού κανένας στο σπίτι δεν τα κατάφερνε στον αθλητισμό».
> Η μητέρα χαμογέλασε και είπε «αφού κανένας άλλος δεν ασχολήθηκε με τον αθλητισμό, πως θα κατάφερνε;» εκείνος προφανώς προσβλήθηκε και είπε «ναι καλά όλα τα ξέρεις». Εκείνη σηκώθηκε νευριασμένη και πήγε στο Χωλ μπροστά στην τηλεόραση, μετά από λίγη ώρα σηκώθηκε, ετοιμάστηκε και έφυγε για να μην συνεχιστεί ο καυγάς[…] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 5)

Υποκείμενο 2

> [...]Μητέρα: είσαι υπερβολικός
> Πατέρας: δεν είμαι καθόλου υπερβολικός, η αλήθεια πληγώνει αλλά αυτή είναι και άμα σου αρέσει. Τέλος αποφάσισα πως δεν θα έχεις κινητό εδώ, τώρα είμαστε μαζί άρα δεν το χρειάζεσαι.
> Μητέρα: δεν γίνεται να μην μιλάω με την μάνα μου, και αν θέλει κάτι;
> Πατέρας: αν θέλει κάτι, θα σε παίρνει στο δικό μου κινητό και όλα καλά.
> Ελένη: πάλι τσακώνεστε, ούτε εδώ δεν μπορείτε να είστε καλά;
> Μητέρα: όχι παιδάκι μου, μιλάμε απλά
> Πατέρας: έλα πολύ το συζητήσαμε, πάμε να φάμε[...](εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 4)

Ο τρίτος τρόπος είναι η υπερπροσαρμογή, παριστά ένα είδος επίμονης συναισθηματικής προσέγγισης. Συνήθως εμφανίζεται όταν ένα πρόσωπο,

αποσκοπώντας να διαφυλάξει πάση θυσία την σχέση του με το άλλο πρόσωπο, κάνοντας πολύ περισσότερες προσπάθειες από τον άλλο. Το μέλος που υπερπροσαρμόζεται στις επιθυμίες του άλλου, επιζητά να μειώσει το προσωπικό άγχος επιδιώκοντας να κατευνάσει την κύρια πηγή του: το άγχος των γονέων. Από νεαρή ηλικία έχει μάθει από την πατρική του οικογένεια να ευχαριστεί τους άλλους και να νοιώθει υπεύθυνο για αυτούς.

Υποκείμενο 1

> […]Πατέρας: γιατί έχεις τόση όρεξη σήμερα με το μαγείρεμα;
> Μητέρα: σκεφτόμουν να πω στην αδερφή μου να έρθει για φαγητό
> Πατέρας: εμμ… πες το έτσι!! Για αυτό όλες οι ετοιμασίες, για την αγαπημένη σου αδερφούλα!
> Μητέρα: δεν είναι έτσι!
> Πατέρας: για αυτήν ξέρεις να μαγειρεύεις ωραία πράγματα… για εμένα τίποτα… Μόνο την αδερφή σου θέλεις…
> Μητέρα: γιατί κάθε μέρα δεν σου μαγειρεύω;
> Πατέρας: στην αδερφή σου έχεις αδυναμία όχι σε εμένα.
> Μητέρα: μην λες τέτοια
> Πατέρας: δεν έχεις τι να πεις, σε έχω καταλάβει Ανθουλίτσα! κάνεις λες και σου έχει δώσει το χρυσό αυγό! (απαντάει ειρωνικά)[...](εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 6)

Υποκείμενο 2

> [...]Εντωμεταξύ ο πατέρας γύρισε, έκατσε έφαγε και άρχισε να λέει διάφορα κουτσομπολιά στην μητέρα για το χωριό. Άρχισαν να γελάνε με τα νέα κουτσομπολιά ώσπου η ώρα πέρασε και εκείνοι ετοιμάστηκαν για το βραδινό ύπνο. Η μητέρα ξεκίνησε να πει τα νέα των παιδιών στο πατέρα αλλά εκείνος τους έκοψε στην μέση, δεν ήθελε να ακούσει και ξεκίνησε να λέει τα δικά του νέα[…] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 7)

Ο τέταρτος τρόπος είναι η δέσμευση του άγχους σε δραστηριότητες, σε ήπια και ελεγχόμενα συμπτώματα και ή σε δυσλειτουργίες. Η κύρια δραστηριότητα τους είναι η αμείωτη εντρύφηση στα άγχη τους.

Υποκείμενο 1

> […]Η απουσία του πατέρα από το σπίτι, της δίνει μια ιδιαίτερη όρεξη που δύσκολα αυτό δεν γίνεται αντιληπτό από κάποιον τρίτο. Είναι σαν δύο πρόσωπα, στο ένα πρόσωπο είναι μια γυναίκα ελεύθερη που χαμογελάει, φροντίζει με όρεξη τα παιδιά της και από την άλλη είναι μια γυναίκα αιχμάλωτη δούλα όσον αφορά τον άντρα και το σπίτι της, όπου συνεχώς θα πρέπει να σκύβει το κεφάλι και να μιλάει λίγο χωρίς να έχει δικαίωμα να εκφράζει τις επιθυμίες της, ενώ παράλληλα θα κάνει μόνο δουλειές[...] (ημερολόγιο παρατηρητή κεφάλαιο 5)

Υποκείμενο 2

> […]Στο σπίτι αυτό, το αίσθημα που κυρίως κυριαρχεί είναι του φόβου και του άγχους, μην τυχόν και κάνουν κάτι που ενοχλήσει τον πατέρα. Ξέρουν πως δεν θα βγάλουν θετικό αποτέλεσμα μαζί του και έτσι προσπαθούν τουλάχιστον φαινομενικά να πηγαίνουν με τα νερά του. Όλα λειτουργούν βάση των επιθυμιών του πατέρα, χωρίς όμως να υπάρχει ελεύθερη βούληση από τους υπόλοιπους για κάτι τέτοιο[...] (ημερολόγιο παρατηρητή κεφάλαιο 7)

Ο τέταρτος τρόπος είναι η δέσμευση του άγχους σε δραστηριότητες, σε ήπια και ελεγχόμενα συμπτώματα και ή σε δυσλειτουργίες. Η κύρια δραστηριότητα τους είναι η αμείωτη εντρύφηση στα άγχη τους.

Υποκείμενο 1

> […]Το κάθε μέλος έχει εκεί τις ασχολίες του, και ενώ είναι όλοι μαζί ταυτόχρονα είναι και ο καθένας μόνος του. Ο πατέρας έχει φτιάξει ένα αυτοσχέδιο σπιτάκι με πέργολα, και έχει πάει παλιά πράγματα όπως ένα κρεβάτι, ένα έπιπλο πιάτων. Βέβαια από αυτό το σπίτι δεν μπορούσε να λείπει και το αυτοσχέδιο τζάκι, όλα ήταν καλά φτιαγμένα και προσεγμένα, τίποτα δεν ήταν έτοιμο, όλα τα έφτιαξε μόνος του ο πατέρας[...] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 7)

Υποκείμενο 2

> […]ο πατέρας μετά από την άρνηση του να πάει μαζί με την οικογένεια του στο σχολείο των παιδιών, άνοιξε την πόρτα και έφυγε, λέγοντας πως έχει πολύ δουλειά και ζορίζεται[...] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 6)

Και ο πέμπτος τρόπος είναι τα τρίγωνα που δημιουργούν οι καταστάσεις άγχους μέσα στην οικογένεια. Τα τρίγωνα είναι παράγωγα της ελλιπούς διαφοροποίησης στον άνθρωπο. Όσο υποβιβάζεται η διαφοροποίηση της οικογένειας, τόσο σημαντικός καθίσταται ο ρόλος της τριγωνοποίησης στην διαφύλαξη της συναισθηματικής ισορροπίας.

Υποκείμενο 1

> […] έχω μεγάλη αδυναμία στην αδερφή μου, είναι το στήριγμα μου σε όλα, και πάνω από όλα στηρίζουμε και την μάνα μας, η οποία ζορίζεται ψυχολογικά μετά την απουσία του πατέρα μου[...] (κλινική συνέντευξη γενεόγραμματος από Ανθούλα)

Υποκείμενο 2

> […]τι εκδρομές και βόλτες μου λες, σαν το χωριό δεν είναι τίποτα, εδώ άλλωστε είναι και οι γονείς μου[...] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 5)

9.9. Γ' μέρος: Οι μηχανισμοί άμυνας που εφευρίσκουν τα παιδιά στην καθημερινή τους ρουτίνα

Αφότου αναλύσαμε την ψυχοσύνθεση των γονέων, στο παρόν υποκεφάλαιο μελετάμε την ψυχοσύνθεση των παιδιών. Συγκεκριμένα αναφερόμαστε στους μηχανισμούς άμυνας που αναπτύσσουν τα παιδιά μέσα και έξω από το οικογενειακό τους περιβάλλον.

9.9.1. Η προσκόλληση στους γονείς

Τα παιδιά αναπτύσσουν ιδιαίτερη σχέση με τους γονείς τους, άλλοτε και με τους δύο και άλλοτε με τον ένα. Σε γενικές γραμμές φαίνεται πως τα τρία παιδιά, τα οποία είναι

υποκείμενα της έρευνας τυγχάνει να συμπεριφέρονται με τον ίδιο τρόπο σε πολλά ζητήματα, και ιδιαίτερα στην προσκόλληση που έχουν αναπτύξει με την μητέρα τους.

Όσον αφορά τα παιδιά **της πρώτης οικογένειας** εμφανίζουν σημάδια ανασφαλής προσκόλλησης με την μητέρα τους. Περνάνε πολλές ώρες την ημέρα μαζί, φθάνουν μάλιστα στο σημείο να διαβάζουν και μαζί. Η μητέρα είναι εκεί για εκείνα, καλύπτοντας τις φυσικές τους ανάγκες αλλά και τις συναισθηματικές, τόσο σε περιόδους ηρεμίας όσο και σε περιόδους κρίσεων. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι τα εξής:

> [...]Ώσπου η μητέρα είδε πως περνάει η ώρα και αποφάσισε πως τα παιδιά θα πρέπει να πάνε να διαβάσουν. Συνεχίζει λοιπόν λίγο ακόμα με τον μικρό και έπειτα πιάνει τον μεγάλο, στην διάρκεια που διαβάζει με τον Στέλιο Ιστορία, μαγειρεύει και για το βραδινό φαγητό. Όταν φθάνει ο πατέρας, μαζεύουν και οι δύο τα βιβλία από το τραπέζι και η μητέρα αρχίζει να στρώνει το τραπέζι[…] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 2)

> […]Αρχίζει με γρήγορες κινήσεις να στρώνει το τραπέζι, ενώ παράλληλα συνεχίζει να τρώει. Τα παιδιά φωνάζουν «μαμά πεινάω, τι θα φάμε; Πότε θα φάμε;» εκείνη το μόνο που λέει είναι «τώρα, τώρα». Τα παιδιά αρχίζουν να παίζουν κυνηγητό, ο μεγαλύτερος αδερφός προσπαθεί να πάρει το κινητό από το μικρότερο αδερφάκι γιατί στο σχολείο φίλησε μια κοπέλα στο μάγουλο και ο μικρός το έβγαλε φωτογραφία. Αρχίζουν και φωνάζουν ποιο δυνατά, ρίχνουν κάτω και δύο καρέκλες, και όλο το σπίτι γίνεται μέρος αυτού του κυνηγητού. Όμως όλα σταματάνε όταν η μητέρα λέει «ακούω το αυτοκίνητο του πατέρα σας, να βγει ένας έξω, να βγάλει την καρέκλα (έτσι κρατάνε το παρκινγκ) για να παρκάρει.» Ο μικρότερος τρέχει πρώτος να βγάλει την καρέκλα, ενώ ο άλλος συμμαζεύει ότι έχει φύγει από την θέση του λόγω του κυνηγιού- παιχνιδιού[...] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 2)

Όσον αφορά την σχέση τους με τον πατέρα, τα πράγματα είναι λίγο ποιο πολύπλοκα, τον αγαπούν αλλά φαίνεται να κυριαρχεί ένας φόβος στην συμπεριφορά τους απέναντι του. Συγκεκριμένα αναφέρουν:

> […]Αρχίζει με γρήγορες κινήσεις να στρώνει το τραπέζι, ενώ παράλληλα συνεχίζει να τρώει. Τα παιδιά φωνάζουν «μαμά πεινάω, τι θα φάμε; Πότε θα φάμε;» εκείνη το μόνο που λέει είναι «τώρα, τώρα». Τα παιδιά αρχίζουν να παίζουν κυνηγητό, ο μεγαλύτερος αδερφός προσπαθεί να πάρει το κινητό από το μικρότερο αδερφάκι γιατί στο σχολείο φίλησε μια κοπέλα στο μάγουλο και ο μικρός το έβγαλε φωτογραφία. Αρχίζουν και φωνάζουν ποιο δυνατά, ρίχνουν κάτω και δύο καρέκλες, και όλο το σπίτι γίνεται μέρος αυτού του κυνηγητού. Όμως όλα σταματάνε όταν η μητέρα λέει «ακούω το αυτοκίνητο του πατέρα σας, να βγει ένας έξω, να βγάλει την καρέκλα (έτσι κρατάνε το παρκινγκ) για να παρκάρει.» Ο μικρότερος τρέχει πρώτος να βγάλει την καρέκλα, ενώ ο άλλος συμμαζεύει ότι έχει φύγει από την θέση του λόγω του κυνηγιού- παιχνιδιού[…] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 1)

> […]Ο πατέρας γύρισε πολύ ορεξάτος από την δουλειά και συνομιλεί μαζί του για την αντίδραση του Στέλιου, εκείνος δεν ακούει τίποτα, είναι κάθετος. «Θα πάμε στο χωριό, αυτό αποφάσισα!». Έτσι σταματάει απότομα η κουζίνα, ο Στέλιος άφησε το φαγητό και έφυγε τρέχοντας για το δωμάτιο. Η μητέρα γύρισε προς εκείνον και του λέει «δεν σου είπα να μην στεναχωρείς τα παιδιά», πατέρας «όχι να τα αφήσω να τα κάνεις μαμόθρεπτα». Ο Μάριος έφυγε και εκείνος πολύ στεναχωρημένος από την κουζίνα και πήγε στο δωμάτιο, η μητέρα μόλις μάζεψε το τραπέζι μπήκε στο δωμάτιο μαζί με τα παιδιά, ενώ ο πατέρας συνέχισε να βλέπει τηλεόραση αγέρωχος […](εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 2)

Όσον αφορά τα παιδιά **της δεύτερης οικογένειας** γίνεται φανερό πως τα παιδιά είναι δεμένα συναισθηματικά περισσότερο με την μητέρα και λιγότερο με τον πατέρα. Συγκεκριμένα αναφέρουμε τα εξής παραδείγματα:

> […]Η μικρή κόρη λέει στην μητέρα «μαμά έλα να με βοηθήσεις γιατί κουνάνε τα δόντια μου και φοβάμαι» Η μητέρα λέει «εντάξει θα έρθω, βάλε όμως πρώτα τις πιτζάμες σου» Η μεγάλη λέει «μαμά θα με βοηθήσεις και εμένα, έλα σε παρακαλώ, γιατί μόνο την Ελένη;» Η μητέρα λέει «εντάξει βάλτε τις πιτζάμες και πάμε όλοι μαζί στο μπάνιο να πλύνουμε τα δόντια μας»[...](εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 1)

> […]Η μητέρα φώναξε τα κορίτσια να πουν καληνύχτα στην γιαγιά και έπειτα μπήκαν όλες μαζί στο μπάνιο να πλύνουν τα δόντια τους. Όταν τα κορίτσια ξάπλωσαν, η μητέρα τα φύλησε στο κούτελο, τους είπε καληνύχτα και έπειτα πήγε και αυτή για ύπνο, αφού έκανε πρώτα την προσευχή της[…] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 1)

> […]Ο παρατηρητής έχει μεγάλη περιέργεια να δει πως θα συνεχίσει η κατάσταση μέσα στο σπίτι, διότι είναι σαν να είναι μια ομάδα η μητέρα, και τα δύο παιδιά. Αυτό είναι εύκολο αν το αντιληφθεί κανείς από την αρχή, διότι τα παιδιά παίζουν κυνηγητό μέσα στο σπίτι, γελάνε, μιλάνε δυνατά και μόλις έρθει ο πατέρας στο σπίτι όλα μπαίνουν σε μια τάξη, σε μια πειθαρχία άνευ προηγουμένου[…] (ημερολόγιο παρατηρητή κεφάλαιο 2)

Ενώ βλέπουμε πως ότι αφορά τον πατέρα, κρατάνε μια ποιο επιφυλακτική στάση, τόσο εκείνες όσο και εκείνος. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι τα εξής:

> […]Μητέρα: Παύλο πάρε τα παιδιά και ελάτε να με βρείτε στο τροχόσπιτο, να το φτιάξουμε μαζί.
> Πατέρας: πήγαινε εσύ και έρχομαι, πρέπει πρώτα να ετοιμάσω τα καλάμια μου
> Μητέρα: μα ρε Παύλο στο τροχόσπιτο υπάρχουν πράγματα βαριά και εγώ δεν μπορώ να τα σηκώσω
> Πατέρας: εεε άστα αυτά για το τέλος, δεν πάτε μόνο εσείς διακοπές, εγώ θέλω και να ψαρέψω εκεί, για αυτό σας πάω
> Μητέρα: ναι να τα πάρεις μαζί σου, αλλά και εγώ θέλω βοήθεια στο τροχόσπιτο.
> Πατέρας: ω μωρέ Ρία δεν θα αργήσω, σε λίγο θα είμαι εκεί, περνάω αυτήν την πίστα, πάω, φορτώνω τα ψαρευτικά μου στο αυτοκίνητο και έρχομαι
> Μητέρα: μ' αρέσει που ήταν δική σου δουλειά το μάζεμα του τροχόσπιτου και εγώ θα έκανα την καθαριότητα.
> (επικρατεί σιωπή για πέντε λεπτά)
> Μητέρα: καλά πάω εγώ και ελάτε μετά
> Παιδιά: μαμά, μαμά ερχόμαστε και εμείς, ήπιαμε το γάλα μας
> Μητέρα: άντε ελάτε! Παύλο πάρε μετά που θα έρχεσαι και το κλειδί
> Πατέρας: ναι, ναι εντάξει. Στο καλό!
> Παιδιά: γεια σου μπαμπά![...] (εθνογραφική παρατήρησηκεφάλαιο 2)

Ένα άλλο χαρακτηριστικό απόσπασμα είναι:

> […]Μητέρα: Θα φάμε μουσακά, θέλει λίγο ακόμα και είναι έτοιμο
> Μικρή κόρη: μα εμένα δεν μου αρέσει ο μουσακάς εγώ τι θα φάω;
> Μητέρα: θα φας τις πατάτες τον κιμά και την κρέμα
> Μα δεν μου αρέσει, φτιάξε μου πατάτες τηγανιτές
> Μεγάλη κόρη: ναι ρε μαμά φτιάξε μας πατάτες τηγανιτές
> Πατέρας: ωχ όλο γκρίνια είστε, φάτε ψωμί με μερέντα
> Α! ωραία ιδέα!
> Μητέρα: Μα ρε Παύλο, εγώ μαγείρευα τόση ώρα και εκείνες θα φάνε ψωμί;

Πατέρας: ε και αφού δεν τους αρέσει να ακούμε την γκρίνια τους. Ας φάνε ότι θέλουν.
Μητέρα: εεε τότε γιατί βάζεις τόσα λαχανικά στον κήπο και κάθομαι εγώ και ταλαιπωρούμε για να μην χαλάσουν;
Πατέρας: άρχισες τώρα και εσύ; Ας τες να κάνουν ότι θέλουν[...] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 1)

9.9.2. Τα τρίγωνα μέσα στην οικογένεια

Και τα παιδιά, άσχετα με την ηλικία τους φαίνεται ξεκάθαρα πως παίρνουν φανερά αλλά και κρυφά το μέρος της μητέρας. Εκείνη υποστηρίζει τις επιλογές τους και τα βοηθάει αλλά και εκείνα με την σειρά τους όταν ακούν τον πατέρα να της φωνάζει δείχνουν ξεκάθαρα ποιανού το μέρος παίρνουν.

[…]Πατέρας: μια δουλειά είχες να κάνεις και την έκανες στραβά, τίποτα δεν κάνεις σωστά, τελευταίοι θα φτάσουμε στην κηδεία. Ποτέ δεν είσαι στην ώρα σου και όλο κάνεις μια τρύπα στο νερό. Βαρέθηκα!!!
Μητέρα: Νίκο σταμάτα!
Πατέρας: δεν θα μου λες πότε θα μιλάω και πότε όχι, η αλήθεια πονάει ε;;
Στέλιος : μπαμπά μην μιλάς έτσι στην μαμά
Πατέρας: σιώπα εσύ, είσαι μικρός δεν ξέρεις, αλλά μοιάζεις και εσύ της μάνας σου
Μάριος: πω ρε μπαμπά σταμάτα
Πατέρας: ε βέβαια, έχεις κάνει τα παιδιά σαν τα μούτρα σου, τους λες άσχημα πράγματα για μένα και δεν με θέλουν.
Μητέρα: τι είπα πάλι εγώ; Εσύ ξεκίνησες
Πατέρας: εγώ είδες ετοιμάστηκα και ήμουν στην ώρα μου, εσύ τι κάνεις; Δεν είσαι άξια για τίποτα, όλα εγώ τα κάνω και εσύ το μόνο που ξέρεις είναι να κάθεσαι…. Είναι ωραίο πράγμα το καθισιό ε;;[...] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 4)

Βέβαια και σε περιόδους ηρεμίας φαίνεται πως τα παιδιά προτιμούν την μητέρα από τον πατέρα τους, και επίσης στοιχείο που πολλές φορές κρύβουν.

[…]Μέχρι να γυρίσουν οι υπόλοιποι από το θλιβερό γεγονός, το σπίτι μύριζε καθαριότητα και φρεσκάδα, η μητέρα είχε ψήσει το φαγητό και όλα έδειχναν τελείως διαφορετικά. Έκατσαν γύρω από το τζάκι και η μητέρα άρχισε να λέει ιστορίες από τον παππού που δεν ζει, και πόσο διαφορετικά θα ήταν αν ήταν ακόμα στην ζωή, κοίταζε τις φωτογραφίες του και έκλαιγε.
Οι υπόλοιποι άρχισαν να καταφθάνουν και τα τρία άτομα, αμέσως διαχωρίστηκαν για να μην φανεί ότι συζητούσαν[…] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 4)

Όσον αφορά την δεύτερη οικογένεια συμβαίνουν σχεδόν παρεμφερή καταστάσεις, συγκεκριμένα τα παιδιά δεν κάνουν βήμα χωρίς την μαμά, ενώ πολλές φορές νοιώθουν αδυναμία με τον πατέρα τους. Σε περιόδους καυγάδων δεν παίρνουν ξεκάθαρα την θέση της μητέρας τους σε λεκτικό επίπεδο αλλά η όλη εικόνα που έχουν δείχνει ότι υποστηρίζουν την μητέρα.

[…]Οι άντρες κατά την διάρκεια του καφέ σχεδίαζαν το πώς θα ανάψουν την φωτιά. Η μητέρα με το που είδε πως η ώρα περνούσε είπε στα παιδιά να βγουν από την θάλασσα και να μαζέψουν ξύλα για την φωτιά. Βγήκαν όλοι μαζί, και αμέσως ξανοίχτηκαν στην παραλία για τα ξύλα, εντωμεταξύ η μητέρα άρχισε να ετοιμάζει το κρέας (πανσέτα και λουκάνικα), με το που τελείωσε έκοψε πατάτες τηγανιτές και έβγαλε τις πίτες για να ξεπαγώσουν […] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 2)

[…]Ελένη: Νίνα κοίτα πόσο όμορφος είναι ο ουρανός, έχει και μπλε και πορτοκαλί, και άσπρο, φέρε μου το κινητό σου να τον βγάλω μια φωτογραφία
Κατερίνα: Ναι είναι ωραίος ο ουρανός, κάθε απόγευμα είναι έτσι, σαν να έχει χτυπήσει κάποιος και να του έχουν βάλει μπεταντιν.
Ελένη: Χααχαχα αλλά ήταν το μπεταντίν το χαλασμένο, σαν και αυτό που έχουμε σπίτι μας γιατί όταν εεε… είχε χτυπήσει ο Γιώργος στο σχολείο η κυρία του είχε βάλει ένα κόκκινο φάρμακο, ενώ αυτό είναι πορτοκαλί
Κατερίνα: Δεν ξέρω τι χρώμα έχει, αλλά με αυτό μου μοιάζει, λες όλοι να βλέπουν αυτόν τον ουρανό;
Ελένη: Ναι αφού τον βλέπουμε εμείς
Κατερίνα: Μπαμπά δες τον ουρανό
Πατέρας: ναι ναι (δεν γυρίζει όμως να κοιτάξει)
Ελένη: μα δεν κοιτάζεις ρε μπαμπά……
Πατέρας: ναι ναι τον είδα, ε τι;
Κατερίνα: βλέπεις το πορτοκαλί;
Πατέρας: ναι, ναι το βλέπω, παίξτε λίγο εδώ συζητάμε
Ελένη: α καλά…. Φώναξε την μαμά
Κατερίνα: μαμά έλα να δεις! Μα γρήγορα
Μητέρα: τι έγινε; (πετάγεται από το τροχόσπιτο, αγχωμένη για το τι συνέβη)
Ελένη: δες το πορτοκαλί στον ουρανό
Μητέρα: είδατε ωραίο που είναι; Κάθε απόγευμα γίνεται έτσι ο ουρανός, είναι όταν φεύγει ο ήλιος και έρχεται το φεγγάρι
Ελένη: αααα για αυτό σκοτεινιάζει
Μητέρα: ναι! Είναι τόσο όμορφο, μακάρι να το έβλεπε και η γιαγιά σας αυτό
Κατερίνα: ναι- ναι!! Να το βγάλουμε φωτογραφία να το στείλουμε στην γιαγιά να το δει και εκείνη
Μητέρα: ναι βγάλτε το φωτογραφία και πάρτε την ένα τηλέφωνο (και πριν προλάβει να τελειώσει την φράση της παίρνει τηλέφωνο την μητέρα της)
Ελένη: εγώ θέλω να της μιλήσω πρώτη
Κατερίνα: όχι εγώ θέλω
Μητέρα: μην τσακώνεστε και σας ακούσει η γιαγιά, η μια θα βγάλει φωτογραφία και η άλλη θα της μιλήσει[…] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 2)

Σε περιόδους κρίσεων συναντάμε τον εξής χαρακτηριστικό διάλογο:

[…]Μητέρα: εσύ μου την λες, εγώ τι σου φταίω;
Πατέρας: εγώ δεν είπα τίποτα αλλά εσύ ψάχνεις αφορμή να μου την πεις
(ξαφνικά στον χώρο μπαίνει η Ελένη)
Ελένη: μα πάλι μαλώνετε, θα αρχίσω να κλαίω, γιατί φωνάζεις πάλι ρε μπαμπά στην μαμά;
Κατερίνα: και εγώ θα αρχίσω να φωνάζω, δεν σας μπορώ άλλο, όλο μαλώνετε και η Ελένη στενοχωριέται. Και όλο στεναχωρείς και την μαμά ρε μπαμπά.
Μητέρα: μιλούσαμε δεν τσακωνόμασταν
Ελένη: ναι καλά- καλά…
Πατέρας: και οι δυο στα δωμάτια σας, έβγαλε και η μύγα κώλο τώρα, όταν μιλάω με την μάνα σας εσείς δεν θα μιλάτε […](εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 6)

9.9.3. Η ανασφάλεια των παιδιών

Τα παιδιά διακατέχονται από μια συναισθηματική ανασφάλεια, φοβούνται την επαφή με τους ανθρώπους αλλά και την ασφάλεια που μπορεί να τους παρέχει ο πατέρας τους αν δεν είναι εκεί η μητέρα τους.

Συγκεκριμένα για την πρώτη οικογένεια παρατηρούμε τον εξής διάλογο που φανερώνει αυτό το συναίσθημα:

[…]Μάριος: τι έχεις μαμά μου, ο μπαμπάς σε στεναχώρησε;
Μητέρα: όχι Μαριάκο μου, όλα καλά
Μάριος: μα το πρωί ήσουν τόσο χαρούμενη
Μητέρα: και τώρα είμαι απλά πεινάω
Μάριος: εντάξει, εγώ να σου πω σήμερα πήρα άριστα στην ορθογραφία, και ήμουν ο μόνος, ο κύριος μου είπε μπράβο, και μετά με ρώτησε που ήμουν εχθές, εε και εγώ του είπα πως πονούσε η κοιλιά μου τι να του έλεγα, και μετά με ρώτησε αν είμαι καλά σήμερα.
Μητέρα: καλά το έκανες, γιατί Μάριε δεν πρέπει να χάνουμε το σχολείο αν δεν υπάρχει σημαντικός λόγος.
Μάριος: ναι το ξέρω αλλά ποιος να το πει αυτό στον μπαμπά
Μητέρα: σσς δεν πρέπει να σε ακούσει[…] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 5)

Ενώ όσον αφορά τα παιδιά της δεύτερης οικογένειας παρατηρούμε την εξής ανασφάλεια:

[…] τα παιδιά ένοιωσαν μια ανασφάλεια όταν η μητέρα θα έφευγε να πάει στο τροχόσπιτο να το ετοιμάσει και εκείνα θα έμεναν μόνα τους με τον πατέρα, όπως χαρακτηριστικά είπε η μητέρα στην ερευνήτρια:
«τα παιδιά μου νοιώθουν μια μεγάλη ανασφάλεια να μένουν μόνα τους με τον πατέρα τους, ενώ αλλά πρωινά κάνουν πολύ ώρα να πιουν το γάλα τους, σήμερα σε δύο λεπτά το ήπιαν, μόνο και μόνο για να με ακολουθήσουν. Βγάζουν μια ανασφάλεια, μια φοβία, δεν ξέρω πώς να το ονομάσω… ίσως και μια ανησυχία. Δεν τον έχουν μάθει, είναι κολλημένα πάνω μου… αυτό δεν μου αρέσει… ώρες- ώρες με τρομάζει. Θέλω να τον αγαπάνε εξίσου, και να στέκονται και κοντά μου και κοντά του. Πολλές φορές μου θυμίζουν εμένα και τον πατέρα μου, και εγώ δεν τον ήθελα, δεν μου είχε κάνει κάτι συγκεκριμένο αλλά δεν τον είχα ούτε και τον έχω τόσο ανάγκη όσο την μητέρα μου. Κάθε φορά που ήμουν μαζί του, δεν ήξερα τι να του πω ή πώς να φερθώ. Ώρες- ώρες σκέφτομαι μόνη μου μήπως τους το έχω προκαλέσει εγώ;»[...] (ημερολόγιο παρατηρητή κεφάλαιο 2)

9.9.4. Το *παιχνίδι των παιδιών*

Τα παιδιά αρέσκονται στο παιχνίδι διότι τους προκαλεί διάφορα συναισθήματα και εικόνες. Τα παιδιά των δύο οικογενειών φαίνονται τόσο χαρούμενα με τα παιχνίδια που παίζουν είτε με την μητέρα τους είτε με άλλα παιδιά. Αρχικά θα αναφερθούμε στα παιχνίδι των παιδιών με την μητέρα:

[…]Με την αναχώρηση του πατέρα, τα παιδιά βγήκαν από το δωμάτιο τους και έτρεξαν προς το μέρος της μητέρας, την αγκάλιασαν και άρχισαν να ουρλιάζουν δυνατά, και τα δύο. Ώσπου η μητέρα έβαλε τα γέλια και στην πορεία ακολούθησαν και τα παιδιά, ύστερα άρχισαν να τραγουδάνε και οι τρεις το αγαπημένο τους τραγούδι, το οποίο είναι «Μην αρχίζεις την μουρμούρα» . Τα λόγια τα ήξεραν και οι τρεις πολύ καλά, διότι στον Μάριο αρέσει να τραγουδάει και ψάχνει τα λόγια από το ιντερνέτ, τα βρίσκει και έπειτα προσπαθεί να τα μάθει στην μαμά και στον αδερφό του. Αυτό το τραγούδι το είχε ακούσει από την τηλεόραση, όπου παίζει ένα ελληνικό σήριαλ[…] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 6)

Ενώ όσον αφορά το παιχνίδι τους με τα άλλα παιδιά, χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το εξής:

[…]Η γειτονιά έχει πολλά παιδιά… Μπορούσαν να παίζουν ατέλειωτες ώρες με την μπάλα, να κάνουν ποδήλατο ιδιαίτερα τους καλοκαιρινούς μήνες, να παίζουν κρυφτό και κυνηγητό. Βέβαια, υπήρχαν και φορές, ιδιαίτερα τους χειμωνιάτικους μήνες, όπου έπαιζαν με τους υπολογιστές τους. Κάθονταν το ένα δίπλα στο άλλο, σχεδόν πάντα σπίτι της μητέρας και έπαιζαν ηλεκτρονικά παιχνίδια.
Όσον αφορά εκείνη την ημέρα, τα παιδιά και οι μητέρες έδειξαν να το διασκεδάζουν αρκετά, εκείνες συζητούσαν και χαζογελούσαν, ενώ τα παιδιά έπαιζαν με τόση όρεξη και ενέργεια. Όλα αυτά διήρκησαν έως ότου βράδιασε και δεν έβλεπαν πια, η μητέρα φώναξε στα παιδιά και πήγαν σπίτι[…] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 5)

Για την δεύτερη οικογένεια βλέπουμε και εκεί μόνο θετικά συναισθήματα την ώρα του ελεύθερου παιχνιδιού. Συγκεκριμένα στο παιχνίδι με την μητέρα:

[…]Τα δύο κορίτσια και η μητέρα άρχιζαν να καθαρίζουν. Η μικρότερη κόρη έβαλε μουσική από το μικρό κασετοφωνάκι και εκείνες δούλευαν αλλά και τραγούδαγαν. Η ώρα πέρασε πάρα πολύ γρήγορα καθώς η μητέρα μοίραζε αρμοδιότητες στα παιδιά, με χαρά εκείνα προσπαθούσαν να κάνουν ότι τους έλεγε.
Ξαφνικά μετά από μία ώρα, ήρθε στο σημείο αυτό ο πατέρας, ο οποίος άρχιζε να φωνάζει «χαμηλώστε την μουσική, και μην τραγουδάτε δυνατά σαν τις κλώσες, εδώ είναι χωριό και θα γίνουμε ρεζίλι, κρατήστε την όρεξη σας για την παραλία»[...] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 2)

[…]η μικρή Ελένη τους ζήτησε να παίξουν το παιχνίδι «οι μαθητές και η δασκάλα». Το συγκεκριμένο παιχνίδι μοιάζει πολύ με αυτό που έπαιζε πριν, υποδηλώνοντας έτσι μια ανάγκη που έχει και αφορά το σχολείο. Η Ελένη ενώ είναι πολύ φοβισμένη με το σχολείο και αυτό δεν το κρύβει, προσπαθεί να παλέψει και να ξεπεράσει αυτόν το φόβο. Φτιάχνει στο μυαλό της τις ιδανικές φίλες και συμμαθήτριες και την ιδανική δασκάλα και προσπαθεί να συνταιριάξει μέσα από το παιχνίδι το αληθινό και το ψεύτικο συμβάν[...] (ημερολόγιοπαρατηρητή κεφάλαιο 6)

9.9.5. Οι καθημερινές δραστηριότητές τους

Τα παιδιά έχουν μια συγκεκριμένη καθημερινότητα, η οποία χρωματίζεται με διάφορα συναισθήματα. Ειδικά στην πρώτη οικογένεια βλέπουμε πως τα παιδιά με την μητέρα συμμετέχουν σε δραστηριότητες χαράς αλλά όλα αυτά αλλάζουν όταν πλησιάζει η ώρα να έρθει ο πατέρας. Χαρακτηριστικά παραδείγματα:

[…]Είχε το νου της στην ώρα, και από την φιλενάδα της πήγε να πάρει τα παιδιά από το σχολείο. Επέστρεψαν από το σχολείο στο σπίτι, στο δρόμο τους ρωτούσε πως τα πέρασαν και έπειτα πήγε αμέσως στην κουζίνα, έβαλε το μοσχαράκι στην κατσαρόλα και μέτρησε την ποσότητα του κριθαριού.
Τα παιδιά εντωμεταξύ άνοιξαν τηλεόραση και υπολογιστή, ψίλωσαν πολύ δυνατά και τα δύο, έκατσαν στον καναπέ και κοίταζαν λίγο από όλα. Η μητέρα δεν τους έδινε εκείνη την ώρα σημασία απλώς έκοβε την σαλάτα και έστρωνε το τραπέζι, όσο ποιο γρήγορα γινόταν διότι έφθανε η ώρα να επιστρέψει ο πατέρας.
Με το που τα παιδιά άκουσαν τον θόρυβο του αυτοκινήτου του πατέρα, έκλεισαν την τηλεόραση και έκατσαν όμορφα στον καναπέ. Ο Μάριος άνοιξε την πόρτα και με μια φωνή τα δύο αδέρφια είπαν «γεια σου μπαμπά», εκείνος απάντησε «γεια σε όλους, το φαγητό είναι έτοιμο;», η μητέρα απάντησε «ναι έτοιμο είναι, πλύνετε τα χέρια σας και ελάτε όλοι μαζί στο τραπέζι»[…] (εθνογραφική παρατηρητή κεφάλαιο 5)

[…]Τα παιδιά σηκώθηκαν από τα κρεβάτια τους, και άρχισαν να ντύνονται, στο ενδιάμεσο τσακώθηκαν και λίγο για τον ποιος θα μπει πρώτος στο μπάνιο. Ο πατέρας

παρενέβη, λέγοντας *«ακόμα δεν άνοιξε το μάτι σας, οι καυγάδες σας έλειπαν»*. Εκεί αυτόματα όλα σταμάτησαν, πήγαν χωρίς να βγάλουν άχνα στην κουζίνα και ξεκίνησαν να μουρμουρίζουν για το γάλα, μιλούσαν τόσο σιγά που δυσκολευόταν να ακούσει κανείς τι έλεγαν στην μητέρα, μονάχα στο πρόσωπο τους φαινόταν η απογοήτευση[…](εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 2)

Ενώ όσον αφορά τα παιδιά της δεύτερης οικογένειας και εκεί συναντάμε ένα αντίστοιχο συμβάν:

> […]Τα δύο κορίτσια και η μητέρα άρχιζαν να καθαρίζουν. Η μικρότερη κόρη έβαλε μουσική από το μικρό κασετοφωνάκι και εκείνες δούλευαν αλλά και τραγούδαγαν. Η ώρα πέρασε πάρα πολύ γρήγορα καθώς η μητέρα μοίραζε αρμοδιότητες στα παιδιά, με χαρά εκείνα προσπαθούσαν να κάνουν ότι τους έλεγε.
> Ξαφνικά μετά από μία ώρα, ήρθε στο σημείο αυτό ο πατέρας, ο οποίος άρχιζε να φωνάζει «χαμηλώστε την μουσική, και μην τραγουδάτε δυνατά σαν τις κλώσες, εδώ είναι χωριό και θα γίνουμε ρεζίλι, κρατήστε την όρεξη σας για την παραλία»[...] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 2)

9.9.6. Ο τρόπος επικοινωνίας των παιδιών με τον έξω κόσμο

Τα παιδιά της πρώτης οικογένειας φαίνεται να είναι πλήρως ενσωματωμένα με τον περίγυρο τους, χωρίς να υπάρχει κάποιο σημάδι ότι δεν έχουν φίλους και παρέες. Με το πρόγραμμα τους συνήθως βλέπουν το καλοκαίρι τους φίλους τους, και κάποια Σάββατα που δεν έχουν την επόμενη μέρα σχολείο.

Όσον αφορά τα παιδιά της δεύτερης οικογένειας, αντιμετωπίζουν προβλήματα ένταξης τόσο τα παιδιά όσο και η μητέρα. Δεν έχουν ιδιαίτερες επαφές με κανέναν και κλείνονται στον εαυτό τους, όμως αναγνωρίζουν πως αυτό δεν είναι καλό και έπειτα στεναχωριούνται. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το εξής:

> […]Δυστυχώς όμως, δεν έγιναν τα πράγματα με αυτόν τον τρόπο, και η μητέρα όταν έφθασε στο σχολείο και είδε όλες τις άλλες μητέρες μαζί με τους άντρες τους στεναχωρήθηκε πολύ, στοιχείο που το μετέφερε και στα παιδιά. Ήταν και οι τρεις τους όλη την ώρα μαζί, τα παιδιά και η μητέρα περιορίστηκαν μονάχα στις στερεότυπες εκφράσεις του τύπου «Γεια τι κάνεις; Πως τα πέρασες το καλοκαίρι; Και ποιος θα είναι ο/η φετινός/η δάσκαλος/α;». Μέχρι που τελείωσε ο αγιασμός, τα τρία θηλυκά της οικογένειας ήταν όλα μαζί και δεν έφυγε η μια δίπλα από την άλλη.
> Το κλίμα στο αυτοκίνητο του γυρισμού ήταν πολύ βαρύ, καμία δεν μιλούσε, ενώ το ραδιόφωνο δεν έπαιζε, το μόνο που ακούγονταν ήταν ο ήχος του αυτοκινήτου[…] (εθνογραφική παρατήρηση κεφάλαιο 7)

9.10. Συμπεράσματα για τα μέλη των δύο οικογενειών

Στο παρόν κεφάλαιο έγινε προσπάθεια να παρουσιαστούν και να αναλυθούν οι διαδικασίες ρύθμισης και αυτορρύθμισης του συναισθήματος των μελών της οικογένειας. Οι πληροφορίες συλλέχθηκαν κυρίως από την εθνογραφική παρατήρηση και το ημερολόγιο του παρατηρητή, αν και βέβαια χρησιμοποιούνται και πληροφορίες από το γενεόγραμμα και από την ελεύθερη συζήτηση με τα μέλη των οικογενειών έτσι ώστε να εμφανιστεί καλύτερα η ολιστική προσέγγιση του θέματος.

Με την βοήθεια μικρών αποσπασμάτων από την αυτούσια απομαγνητοφώνηση, προσπαθήσαμε να δώσουμε μια καλύτερη εικόνα και αιτιολόγηση των θέσεων που παραθέτουμε. Παρακάτω αναφερόμαστε στην συμπτωματολογία των δύο οικογενειών

και στους ρόλους που καταφεύγουν τα μέλη για να εξισορροπήσουν τις καταστάσεις που ζουν.

9.10.1.Συμπτωματολογία στην οικογένεια

Στα συγκεκριμένα οικογενειακά πλαίσια εμφανίζονται συμπτώματα και τριγωνοποιήσεις ανάμεσα στα μέλη. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτών των περιπτώσεων είναι οι συζυγικές συγκρούσεις, η δυσλειτουργία ενός από τους συζύγους καθώς και σε κάποιες περιπτώσεις δυσλειτουργία ενός από των παιδιών.

Όσον αφορά τις συζυγικές συγκρούσεις παρατηρούμε ότι προκύπτουν επειδή το ένα ή και τα δύο μέλη δεν μπορούν να αλληλοπροσαρμοστούν ούτε μπορούν να διεκδικήσουν με τον σωστό για τον σύντροφο τους τρόπο τα θέλω τους. Αυτή συνήθως είναι η στάση που κρατάνε οι πατεράδες των δύο οικογενειών, ενώ βλέπουμε πως οι μητέρες διστάζουν να αναδιπλωθούν, φοβούμενες μήπως χάσουν την «μάχη». Τέτοιου είδους γάμοι όπως των συμμετεχόντων της δικής μας έρευνας ονομάζονται «συγκρουσιακοί γάμοι» (Ζέρβανος, 2009:153).

Όπως έδειξε και το συγκεκριμένο κεφάλαιο, οι συγκρουσιακοί γάμοι συνιστούν θυελλώδεις σχέσεις στις οποίες κατά ένα μεγάλο μέρος ο θυμός και η αντίδραση του ενός συζύγου εξαπολύεται στο πρόσωπο του άλλου συζύγου, φτιάχνοντας μια συμβίωση αρκετά δύσκολη, και επίπονη. Φτάνοντας σε σημείο να προκαλείται δυσανεξία των συζύγων, και μια εμπόλεμη συμπεριφορά που τρέφει εχθρούς και όχι συνοδοιπόρους στην ρουτίνα της ζωής.

Αναφορικά με την καθεαυτή σύγκρουση βρίσκουμε ότι αποτελεί ένα είδος συναισθηματικής προσέγγισης (Ζέρβανος, 2009:154), η οποία δημιουργεί τάσης φυγής, θυμού, θλίψης. Η κοινή τους ζωή σφραγίζεται από παρατεταμένους διαξιφισμούς, όπου ο ένας σύζυγος ζητάει από τον άλλο δικαίωση και εξηγήσεις, και επειδή βλέπει πως δεν μπορεί να το έχει δεν επιδέχεται συμβίωση αλλά πόλεμο. Πάντα και σε όλες τις σχέσεις, υπάρχουν και οι όμορφες στιγμές, που όμως σε ένα τέτοιο συγκρουσιακό γάμο κρατάνε λίγο. Ένα υπονοούμενο, ένα επιτιμητικό βλέμμα ή ακόμα και το ανέβασμα του τόνου της φωνής φτάνουν για να χαλάσουν την διάθεση του ενός συζύγου, με αποτέλεσμα να ξεκινάει καινούριος κύκλος αντιδράσεων.

Και οι τέσσερις γονείς βλέπουμε πως αποδίδουν τις διαμάχες τους σε συγκεκριμένες αιτίες, όπως έλλειψη χρημάτων, αγάπης, ή στα παιδιά. Όμως το βαθύτερο αίτιο είναι αλλού, βρίσκεται στην συναισθηματική ανωριμότητα των ίδιων να αντιμετωπίσουν με σωστό και ώριμο τρόπο την οικογενειακή τους ζωή. Τα προβλήματα πολλές φορές τα προκαλούν και τα ίδια τα άτομα διότι δεν βρίσκουν την δύναμη να μιλήσουν ειλικρινά και να δείξουν τα πραγματικά τους συναισθήματα.

Ακόμα και το διάστημα αποστασιοποίησης (συνήθως χαρακτηριστικό των μητέρων), και εκείνες αλλά και οι άντρες τους προσπαθούν να αυτοδικαιωθούν κάνοντας συνειρμούς μέσα στο μυαλό τους για το πώς θα ήταν καλύτερα τα πράγματα.

Στην μικρή περίοδο ανακωχής ανάμεσα στο ζευγάρι, φαίνεται μέσα τους να βράζουν από την συγκρουσιακή δύναμη και έτσι το επόμενο ξέσπασμα είναι ακόμα ποιο δυνατό. Ο Haber (1984) υποστήριξε πως η υψηλή διαφοροποίηση των συζύγων συνοδευόταν από ασθενέστερες συζυγικές συγκρούσεις. Το ίδιο υποστηρίζουν και οι Shokwron (1998) καιFriedlander(2000), οι οποίοι διαπίστωσαν πως η ικανοποίηση από τον γάμο σχετίζεται σημαντικά με την διαφοροποίηση των συζύγων (στο Ζέρβανος,2007).

Όσον αφορά τα παιδιά και τις συζυγικές συγκρούσεις φαίνεται άμεσα να μην βλάπτονται σοβαρά η ψυχολογία τους, καταφέρνουν μέσα από την λήθη να ξεχνούν και να ξεπερνούν. Τα παιδιά βλάπτονται όμως έμμεσα από τα λανθασμένα πρότυπα που λαμβάνουν από τους γονείς, δεν μαθαίνουν ποτέ πως είναι η σωστή επικοινωνία και συναισθηματική ολοκλήρωση.

Ένα άλλο σύμπτωμα μέσα στην οικογένεια είναι η δυσλειτουργία του ενός συζύγου. Και στις δύο οικογένειες παρατηρείται το εξής φαινόμενο, η σύζυγος υπερπροσαρμόζεται στις απαιτήσεις του άνδρα τη, προκειμένου να διατηρήσει αλώβητη την συμβίωση τους. Έχουν τη τάση και οι δύο να υποχωρούν είτε προκαταβολικά ή την ώρα του διαπληχτισμού ώστε να μην δημιουργήσουν ένταση και πρόβλημα. Άλλες πάλι φορές βλέπουμε ότι συνθηκολογούν άνευ όρων είτε με τα παιδιά τους, είτε με τον άνδρα τους, παρόλο που ξέρουν πως μια τέτοια κατάσταση λειτουργεί εις βάρος τους. Και σε αυτό το σύμπτωμα βλέπουμε πως τα παιδιά βλάπτονται έμμεσα, διότι εμπεδώνουν στάσεις του «παροχέα βοηθειών» και του «ανήμπορου» ως υποδείγματα συμπεριφοράς (Ζέρβανος, 2007:156).

Τρίτο και τελευταίο σύμπτωμα είναι η άμεση δυσλειτουργεία του παιδιού. Τα παιδιά μέσα από την συζυγική σύγκρουση και τα ψυχοσωματικά των γονέων τους, αναλαμβάνουν νέους ρόλους ή ακόμα και αποκτούν προβλήματα. Το άγχος των γονέων διοχετεύεται στα παιδιά με πολλούς και πλάγιους τρόπους, όπως φαίνεται από τις δύο οικογένειες, το βάρος της μητέρας έχει πέσει πάνω στα παιδιά. Και έτσι τα παιδιά από την μια εξισορροπούν τη λοιπή οικογένεια διατηρώντας παράλληλα τις εντάσεις υπό έλεγχο. Παρατηρούμε πως τα παιδιά των δύο οικογενειών είναι αρκετά προσκολλημένα στην μητέρα τους και εκείνες με την σειρά τους λειτουργούν το ίδιο. Οι πατεράδες σε όλη αυτήν την διαδικασία λειτουργούν παθητικά, αποσύρονται από την συζυγική σχέση, ωθούν ενεργητικά την μητέρα προς εκείνα και εκείνοι είναι ελεύθεροι να ασχοληθούν με οτιδήποτε άλλο θέλουν. Η έκβαση αυτών των τριγώνων είναι κοινή και καταλήγει στην ενδυνάμωση της συγχώνευσης μεταξύ των γονέων και των τέκνων.

Ο Kerr αναφέρει ένα σχετικό απόσπασμα από τις συγχωνευμένες σχέσεις στην ανάπτυξη της σχιζοφρενικής συμπτωματολογίας, που βλέπουμε πως μπορεί να ισχύσει σε πολλές ελληνικές οικογένειες, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό και χωρίς πάντα να οδηγεί στην σχιζοφρένεια αλλά οδηγώντας σε δύσβατα μονοπάτια.

Το παιδί εμφανίζει κάποια ελάχιστα πρώιμα συμπτώματα. Η μητέρα το ξεχωρίζει, το αντιμετωπίζει διαφορετικά. Αισθάνεται ότι την έχει ανάγκη περισσότερο από ότι τα άλλα της παιδιά. Κατακυριεύεται από ανασφάλεια. Σε αυτήν την φάση ο πατέρας παραμένει σε απόσταση. Το παιδί απορροφά ολοκληρωτικά το γονικό και ειδικά μητρικό άγχος, προσπαθώντας να προσαρμοστεί στις ανάγκες τους. Αργότερα το παιδί παρουσιάζει κάποια σχολικά μικροπροβλήματα. Σταδιακά δείχνει κάποια σημάδια απομόνωσης. Επειδή το παιδί αγωνίζεται ασυνείδητα να περισώσει την οικογενειακή γαλήνη, ο περίγυρος θεωρεί ότι όλα βαίνουν καλώς. Η επελαύνουσα σχιζοφρένεια αιφνιδιάζει τους πάντες (Ζέρβανος, 2007: 156).

9.10.2. Οι ρόλοι που αναλαμβάνουν μέσα στην οικογένεια

Αναφορικά με την πρώτη οικογένεια, παρατηρούμε πως η μητέρα λειτουργεί ως ο αρχηγός της οικογένειας, όπου όλα θα πρέπει να τα διεκπεραιώσει η ίδια και να ενδιαφερθεί για τους πάντες και τα πάντα. Η αμείωτη προσήλωση της στην οικογένεια της πολλές φορές της δημιουργούν άγχος και νοιώθει πως από κάποιο άτομο πρέπει να ανατροφοδοτήσει τις δυνάμεις της. Αυτό το άτομο είναι η αδερφή της, η οποία αν και μικρότερη ηλικιακά της προσφέρει ασφάλεια συναισθηματική αλλά και οικονομική. Εκείνη βλέπει στο πρόσωπο της στοιχεία που θα επιθυμούσε να τα είχε ο άντρας της και συνεπώς νοιώθει χαρμολύπη, από την μία γνωρίζει πως το πρόβλημα της θα λυθεί από την άλλη νοιώθει πως όλα αυτά είναι αρμοδιότητα του άνδρα της.

Από την άλλη πλευρά ο άντρας της, νοιώθει πως εκπληρώνει το χρέος του απέναντι στην οικογένεια και πως η ζωή ήταν πολύ σκληρή απέναντι του, αφού λειτουργεί ως κουβαλητής σε δύο οικογένειες. Μέσα στην οικογένεια του θέλει να έχει το ρόλο του αρχηγού, βλέπει πως δεν το πετυχαίνει και προσπαθεί με αυταρχικό τρόπο να το

διεκδικήσει. Όταν βρίσκεται με την μητέρα και την αδερφή του νοιώθει πως είναι από την μια ο κουβαλητής και από την άλλη το μικρό παιδί που πρέπει να το νουθετήσεις και να του δείξεις πως μπορεί όλα να τα καταφέρει. Όσες φορές λαμβάνει τέτοια αντιμετώπιση νοιώθει καλά και ήρεμος, όμως όταν βλέπει πως οι δυο εκείνες γυναίκες παραπονιούνται τότε νοιώθει αίσθημα αποτυχίας και με τα χρόνια έχει μάθει να μετατρέπει την λύπη σε θυμό, έτσι θυμώνει και ξεσπάει, εκεί όλοι τον σέβονται και εκείνος νοιώθει πως όλα είναι σε τάξη.

Τα δύο μικρά παιδιά της οικογένειας λειτουργούν και ως παιδιά που έχουν ανάγκη να παίξουν και να γελάσουν παρέα με την μητέρα τους, αλλά και από την άλλη λειτουργούν ως γονείς που πρέπει να παρηγορήσουν και να υποστηρίξουν την μητέρα τους, ακόμα και αν αυτό σημαίνει πως πρέπει να τσακωθούν με τον πατέρα τους. Για τον οποίο νοιώθουν ανάμεικτα συναισθήματα, από την μια αγάπη αλλά και από την άλλη φόβο εξαιτίας της έκρυθμης συμπεριφοράς του.

Αναφορικά με την μητέρα της δεύτερης οικογένειας βλέπουμε πως αναλαμβάνει τον ρόλο του συντονιστή και ισορροπιστή ανάμεσα στην σχέση της με τον άνδρα της, στις σχέσεις της με τα παιδιά της καθώς και με όλους όσους βρίσκονται τριγύρω. Στην προσπάθεια της να είναι σωστή μητέρα και σύζυγος σωματοποιεί το άγχος και την λύπη της διότι έχει την πεποίθηση πως αυτό είναι το πρέπον. Η γενική αρχή που έχει πάρει από την οικογένεια της είναι πως μια γυναίκα θα πρέπει να ανέχεται και να σκέφτεται πρώτα τους άλλους και μετά εκείνη. Και ενώ παρατηρούμε πως προσπαθεί να το τηρήσει αυτό, νοιώθει παράλληλα την ανάγκη να διαφοροποιηθεί από αυτήν την πεποίθηση και να κοιτάξει τον εαυτό της. Συνεπώς έρχεται σε μια εσωτερική σύγκρουση με τον εαυτό της, η οποία όμως πολλές φορές εμφανίζεται πρωταγωνιστικά και εκεί ψάχνει υποστήριξη από ένα άλλο οικείο πρόσωπο, το οποίο είναι είτε η μητέρα της, είτε τα παιδιά της.

Από την άλλη βλέπουμε πως ο πατέρας έχει μεγαλώσει με αρχές που του επιβάλλουν να είναι ο κουβαλητής των υλικών αγαθών και των χρημάτων και από την άλλη νοιώθει την ανάγκη να νοιώσει και πάλι παιδί, που βασίζεται σε κάποιον άλλο, το άλλο πρόσωπο είναι οι γονείς του. Θεωρεί πως το κοινωνικό χρέος του το πετυχαίνει και όταν διαπληκτίζεται με την γυναίκα του νοιώθει πως αυτό δεν είναι αρκετό, οπότε συγκρούεται με τον εαυτό του, θεωρώντας πως το πρόβλημα είναι η έλλειψη χρημάτων. Πολλές φορές βγάζει το αίσθημα του ανταγωνισμού απέναντι στην πεθερά του, διότι αντιλαμβάνεται πως προσπαθεί να του πάρει το ρόλο του μέσα στην οικογένεια. Και τέλος όταν βλέπει πως δεν μπορεί να λάβει όλη την συναισθηματική πληρότητα από τα παιδιά και την γυναίκα του ανατρέχει στους γονείς του, θεωρώντας πως πάντα θα είναι το μικρό παιδί τους που θα του δείχνουν αγάπη και καθοδήγηση.

Τα παιδιά της δεύτερης οικογένειας λειτουργούν ως τα αδύναμα πλάσματα του οικογενειακού πλαισίου, νοιώθουν δυστυχισμένα εξαιτίας οικονομικών και συναισθηματικών δυσκολιών. Πολλές φορές προσπαθούν να φτιάξουν την διάθεση της μητέρας τους, κάνοντας την να γελάει, γνωρίζοντας πως ο πατέρας τους είναι υπεύθυνος για αυτό πολλές φορές τον κρίνουν και του μιλούν άσχημα. Λειτουργούν δηλαδή ως δικαστές που προσπαθούν να δώσουν δίκαιο ή άδικο στους γονείς τους, όταν καταλήξουν σε κάποιο αποτέλεσμα επεμβαίνουν και μιλάνε σε εκείνους ανοιχτά γνωρίζοντας πως ο πατέρας θα αντιδράσει άσχημα και θα τους φωνάξει.

Συμπεραίνουμε λοιπόν πως όπως σε κάθε οικογενειακό πλαίσιο έτσι και σε αυτά τα δύο, υπάρχουν εκτός από τους καθιερωμένους ρόλους, ο ρόλος του επικριτή, του αρχηγού, του δικαστή, του αθώου, του ένοχου, του συντονιστή και του αποδιοπομπαίου τράγου. Οι ρόλοι δεν είναι πάντα σταθεροί, αλλάζουν ανάλογα με το συμβάν και τις συναισθηματικές εξάρσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

Πώς οι τέσσερις γονείς αξιολογούν τη συναισθηματική τους κατάσταση μέσα από την ημι-δομημένη κλινική συνέντευξη

10.1. Εισαγωγή

Το παρόν κεφάλαιο αναφέρεται στην αξιολόγηση της συναισθηματικής κατάστασης των τεσσάρων γονέων μέσα από την χρήση της ημι-δομημένης κλινικής συνέντευξης με τίτλο «Πως οι γονείς αξιολογούν την συναισθηματική τους κατάσταση». Από ότι φαίνεται οι μητέρες έχουν αναλάβει την συναισθηματική και γνωσιακή κατάσταση των παιδιών τους και συνεπώς κρίθηκε απαραίτητο να ερευνήσουμε τι πιστεύουν οι ίδιες για τα συναισθήματα και αν καταλαβαίνουν πόσο πολύ τις επηρεάζουν στην καθημερινότητα τους. Βέβαια θέλαμε να δούμε και την πλευρά των πατεράδων, τι αναγνωρίζουν και κατανοούν για τα δικά τους συναισθήματα, και ποια πιστεύουν πως πρέπει να είναι η στάση τους απέναντι στα παιδιά.

Το κεφάλαιο αυτό χωρίζεται σε μικρές υποκατηγορίες έτσι ώστε να γίνει ομαδοποίηση των συναισθημάτων, όσον αφορά αίτια, σκέψεις και διαχείριση. Στην συγκεκριμένη έρευνα έλαβαν μέρος οι πατεράδες και οι μητέρες μέσα από την ημι-δομημένη κλινική συνέντευξη, η οποία διήρκησε κατά μέσο όρο για το κάθε μέλος δύο ώρες. Στόχος ήταν η εμβάθυνση στην κατανόηση των συναισθημάτων τους και στον τρόπο που ρυθμίζουν την σχέση τους με τα άλλα μέλη της οικογένειας τους. Ένας δεύτερος επιπρόσθετος στόχος αφορά την σύνδεση με το επόμενο κεφάλαιο, στο οποίο εστιάζουμε στα παιδιά και αρωγός της μάθησης τους είναι η δασκάλα τους στο σχολείο και εξολοκλήρου η μητέρα τους στο σπίτι. Αποσπάσματα από την αυτούσια απομαγνητοφώνηση βρίσκονται στο παράρτημα 2.

10.2. Πώς ορίζουν τα συναισθήματα στην οικογενειακή τους ζωή οι δυο μητέρες

Στο σημείο αυτό αναφερόμαστε στις κατηγορίες που έχουν δημιουργηθεί με βάση όσα ειπώθηκαν από τους τέσσερις γονείς. Οι απαντήσεις τους χωρίζονται σε μικρές υποκατηγορίες ανάλογα με τις απαντήσεις τους, οι οποίες αρχικά είναι γενικές και μετά χωρίζονται σε ειδικές.

10.2.1.Τα συναισθήματα που προκαλούν ευχάριστη διάθεση

Στη συγκεκριμένη κατηγορία συγκαταλέγονται τα συναισθήματα που θεωρούν θετικά για την ζωή τους. Ο λόγος της παρούσας υποκατηγορίας είναι για να δούμε αρχικά αν έχουν ένα κοινό συναισθηματικό λεκτικό κώδικα οι τέσσερις γονείς μεταξύ τους.

> Υποκείμενο 1 (Άνθουλα): Τα συναισθήματα που θεωρώ ευχάριστα είναι η χαρά, η ηρεμία μεγάλο πράγμα, η αγάπη και η ασφάλεια.
>
> Υποκείμενο 2 (Ρία): Λοιπόν τα συναισθήματα που μου προκαλούν ευχαρίστηση είναι… χαρά, υπομονή που λέει και η θρησκεία μας, αγάπη, ηρεμία, ενθουσιασμός αυτά..

Υποκείμενο 3 (Νίκος): Η χαρά, η απόλαυση, ηη… δεν θυμάμαι κάτι άλλο.
Υποκείμενο 4 (Παύλος): Εεε… τι να πω;; είναι η χαρά, η συμπόνια, εεε και τι άλλο.. τι δεν ξέρω…

Με βάση τα συναισθήματα που αναφέρθηκαν παραπάνω δημιουργείται ο παρακάτω πίνακας:

Πίνακας 1: Λέξεις που σχετίζονται με την ευχάριστη διάθεση.

Υποκείμενα / **Συναισθήματα**	**Υποκείμενο 1**	**Υποκείμενο 2**	**Υποκείμενο 3**	**Υποκείμενο 4**	**Ποσοστό% (Σύνολο ατόμων)**
χαρά	✓	✓	✓	✓	100% (4)
ηρεμία	✓	✓			50% (2)
αγάπη	✓				25% (1)
ασφάλεια	✓				25% (1)
υπομονή		✓			25% (1)
Ενθάρρυνση		✓			25% (1)
Συμπόνια				✓	25% (1)
απόλαυση			✓		25% (1)

Με βάση τον πίνακα 1 παρατηρούμε ότι οι μητέρες έχουν μεγαλύτερο λεκτικό εύρος από ότι οι πατεράδες. Οι μητέρες χρησιμοποιούν κατά μέσο όρο τέσσερις με πέντε λέξεις για να περιγράψουν τα συναισθήματα που τους προκαλούν χαρά, ενώ απεναντίας οι πατεράδες χρησιμοποιούν μονάχα δύο λέξεις ο καθένας τους. Βλέπουμε επίσης πως η λέξη χαρά υπάρχει και στα τέσσερα υποκείμενα, με ποσοστό 100%, η λέξη ηρεμία υπάρχει σε ποσοστό 50% και μονάχα για τις μητέρες. Σε ποσοστό 25% βλέπουμε πως αντιστοιχούν άλλες λέξεις όπως συμπόνια, απόλαυση, ενθάρρυνση, ασφάλεια.

Μέσα από την συγκεκριμένη ερώτηση αντιλαμβανόμαστε πως υπάρχει ένας είδος ακαμψίας όσον αφορά τους πατεράδες, σε αναφορές στα συναισθήματα, και οι λέξεις που συνδέονται με ευχαρίστα συναισθήματα είναι περιορισμένες για εκείνους. Συμπεραίνουμε λοιπόν πως οι άνδρες καταλήγουν να παλινδρομούν ανάμεσα στον άντρα που κάποτε ήταν ο πατέρας τους και στον άντρα που ψάχνει μια γυναίκα του σήμερα. Οι άνδρες προσπαθούν να κρυφτούν κάτω από την πανοπλία του σκληρού αρσενικού, που οργανώνει την ζωή του με βάση την λογική. Εκπαιδεύονται με τέτοιο τρόπο ήδη από πολύ μικρή ηλικία, και καταλήγουν να απορρίπτουν ή να αποδυναμώνουν την συναισθηματική τους έκφραση, τόσο ενδόμυχα όσο και λεκτικά.

10.2.2.Τα συναισθήματα που προκαλούν δυσάρεστη διάθεση

Στην κατηγορία αυτή συγκαταλέγονται οι λέξεις με τις οποίες οι γονείς ταυτίζουν την δυσάρεστη διάθεση. Ο λόγος της παρούσας υποκατηγορίας είναι για να δούμε αρχικά αν έχουν ένα κοινό συναισθηματικό κώδικα τα τέσσερα υποκείμενα μεταξύ τους.

Υποκείμενο 1 (Άνθουλα): Εγώ θεωρώ ως αρνητικά συναισθήματα την λύπη, τον θυμό, τον φόβο, την αγανάκτηση, την πληγή, το άγχος και το μίσος.

Υποκείμενο 2 (Ρία): Για εμένα δυσάρεστα συναισθήματα είναι η λύπη, η ντροπή, το μίσος, η απογοήτευση, το άγχος, η ανασφάλεια και τέλος η αγανάκτηση.

Υποκείμενο 3 (Νίκος): εεε…. η λύπη και ο θυμός τι άλλο.

Υποκείμενο 4 (Παύλος): εε.. σίγουρα είναι το μίσος, ο θυμός και η λύπη.

Με βάση τα συναισθήματα που αναφέρθηκαν παραπάνω δημιουργείται ο παρακάτω πίνακας:

Πίνακας 2: Λέξεις που σχετίζονται με την δυσάρεστη διάθεση.

Υποκείμενα / Συναισθήματα	**Υποκείμενο 1**	**Υποκείμενο 2**	**Υποκείμενο 3**	**Υποκείμενο 4**	**Ποσοστό% (Σύνολο ατόμων)**
λύπη	✓	✓	✓	✓	100% (4)
θυμός	✓		✓	✓	75% (3)
φόβος	✓				25% (1)
πληγή					25% (1)
Άγχος	✓	✓			50% (2)
Μίσος	✓	✓		✓	75% (1)
ντροπή		✓			25% (1)
Απογοήτευση		✓			25% (1)
Αγανάκτηση	✓	✓			50% (2)

Αναλύοντας τον παραπάνω πίνακα παρατηρούμε πως το 100%, δηλαδή κοινή απάντηση και από τα τέσσερα μέλη είναι η λύπη, δηλώνοντας πως είναι εξίσου σημαντικό όσο και το συναίσθημα της χαράς. Με μεγάλο ποσοστό (συγκεκριμένα 75%) συναντάμε και το συναίσθημα του θυμού. Και μάλιστα σε ποσοστό 50% φαίνεται να υπάρχει στην ζωή των ανδρών, οι οποίοι, δηλώνουν όπως θα φανεί και στην συνέχεια πως είναι ένα αρκετά σύνηθες συναίσθημα για τους ίδιους.

Παράλληλα παρατηρούμε πως το συναίσθημα του άγχους και της αγανάκτησης βρίσκεται ως χαρακτηριστικό των γυναικών, με ποσοστό 50%.

Ενώ σε μεγάλο ποσοστό, ισάξιο του θυμού συναντάμε το μίσος με 75% αλλά από την πλευρά των θηλυκών στοιχείων, γεγονός που προκαλεί εντύπωση στην ερευνήτρια, η οποία περίμενε μια τέτοια απάντηση από το αντρικό δείγμα.

10.3. Οι λέξεις που προκαλούν συναισθήματα

10.3.1. Το συναίσθημα που προκαλεί η λέξη «παιδιά»

Η παρακάτω κατηγορία αναφέρεται στην λέξη «παιδιά», που μπορεί να είναι μια απλή λέξη για έναν άνθρωπο αλλά για μια μάνα παίρνει μια τελείως διαφορετική ερμηνεία. Για τις δύο μητέρες κρύβει μέσα της πολύ έντονα και ευχάριστα συναισθήματα. Το ίδιο βλέπουμε να ισχύει και για τους πατεράδες. Συγκεκριμένα αναφέρουν τα εξής:

> Υποκείμενο 1 (Ανθούλα):[…]Θα μπορούσα να πω… αυτές είναι μονάχα οι στιγμές που γέννησα τα παιδιά μου και τα πήρα αγκαλιά. Μονάχα εκείνες οι στιγμές ήταν οι καλύτερες, νόμισα πως έφτασα την τελειότητα. Ξέρεις το να φέρνεις στην ζωή ένα δικό σου παιδί, σε κάνει να νοιώθεις πως τίποτα άλλο δεν έχει αξία. Το κοιτάς και νομίζεις πως μαζί θα κατακτήσετε τον κόσμο.

Καταρχήν χαρούμενη με κάνει όταν βλέπω τα παιδιά μου χαρούμενα, και είμαστε όλοι μαζί μια βόλτα ή τρώμε την Κυριακή, χωρίς το άγχος της ώρας. Σκέφτομαι πως θα ήθελα αυτό να κρατούσε για πάντα, να είμαι κοντά στα παιδιά μου και να τα φροντίζω […].

Υποκείμενο 2 (Ρία): […]όταν έκανα τις δυο κορούλες μου!.... για εμένα τα παιδιά μου είναι το παν… είναι η ευτυχία προσωποποιημένη[…].

Υποκείμενο 3 (Νίκος): [...]Και στις γεννήσεις των παιδιών μου όταν τα πρωτοείδα ένοιωθα μεγάλη χαρά, ένοιωθα πραγματικά μας ευτυχισμένος.

Υποκείμενο 4 (Παύλος): […]όταν άφησα έγκυος την γυναίκα μου, ένοιωθα τι να σου πω τώρα; Πολύ πολύ χαρούμενος.

Πίνακας 3: Συναίσθημα και παιδιά.

Υποκείμενα / Συναισθήματα	**Υποκείμενο 1**	**Υποκείμενο 2**	**Υποκείμενο 3**	**Υποκείμενο 4**	**Ποσοστό% (Σύνολο ατόμων)**
ευτυχία	✓	✓	✓	✓	100% (4)
χαρά	✓		✓	✓	75% (3)
Άγγιγμα τελειότητας	✓				25% (1)
Μοναδική αξία	✓				25% (1)
Κατάκτηση κόσμου	✓	✓			50% (2)
Παντοτινή δύναμη		✓			25% (1)

Αναλύοντας τον παραπάνω πίνακα, αντιλαμβάνεται κανείς πως οι γονείς του συγκεκριμένου δείγματος ταυτίζουν την λέξη «ευτυχία» με ποσοστό 100% με τα παιδιά τους. Η ποιο δυνατή στιγμή ευτυχίας είναι όταν ήρθαν στον κόσμο τα παιδιά τους. Και αυτό που δημιουργεί εντύπωση είναι πως δεν αναφέρονται μόνο στην πρώτη γέννα ή σε συγκεκριμένο παιδί αλλά σε όλες εκείνες που έχουν πραγματοποιήσει. Η ευτυχία συνήθως είναι μια στιγμή που έρχεται με την γέννηση του πρώτου παιδιού, εκείνες όμως δείχνουν πως κάθε φορά είναι σαν να είναι και η πρώτη. Είναι πολύ συγκινητικό να αντιλαμβάνεται κανείς πως μπορεί ακόμα και μετά από χρόνια ένας γονιός να θυμάται όλα εκείνα τα δυνατά συναισθήματα που ένοιωσε την στιγμή που πρωτοπήρε το παιδί του στα χέρια του.

Παρατηρούμε επίσης πως οι δύο μητέρες με ποσοστό 50% θεωρούν ότι έχουν κάνει το μεγαλύτερο κατόρθωμα του κόσμου με την γέννηση του παιδιού, τονίζουν επίσης και το μεγαλείο ανατροφής ενός παιδιού. Ενώ οι πατεράδες τονίζουν την σύλληψη του παιδιού και την πρώτη φορά που αντίκρισαν το βρέφος.

Σε ποσοστό 25% βλέπουμε να έχουν εκφράσεις που κρύβουν ιδιαίτερο δέος, όπως αξία, τελειότητα, παντοτινή δύναμη, δηλώνοντας με αυτόν τον τρόπο το συναισθηματικό φόρτο της κατάστασης, που κρύβει μέσα της την αγάπη της μητέρας προς το παιδί της.

10.3.2. Το συναίσθημα που προκαλεί η λέξη «γάμος»

Οι δύο μητέρες στην ερώτηση για το ποιες ήταν οι ποιο ευχάριστες στιγμές της ζωής τους αναφέρουν εκτός από τα παιδιά και τον γάμο τους. Μπορεί στην παρούσα φάση να μην δείχνουν και τόσο ενθουσιασμένες αλλά όπως οι ίδιες ομολογούν ήταν από τις ποιο

όμορφες στιγμές της ζωής του. Άλλωστε δεν είναι τυχαίο πως μπορεί να έχουν περάσει τόσα χρόνια αλλά ακόμα το συγκαταλέγουν στις ποιο όμορφες στιγμές τους. Ενώ από την πλευρά του αντρικού φύλλου, χρειάζεται να γίνει ξεχωριστή ερώτηση για το πώς βλέπουν το γάμο, αφού στις στιγμές ευτυχείας δεν συγκαταλέγουν ούτε τα παιδιά, ούτε και το γάμο.Χαρακτηριστικά αναφέρουν:

> Υποκείμενο 1 (Ανθούλα):[…]ήμουν πραγματικά ευτυχισμένη ήταν όταν παντρεύτηκα, ένοιωθα τόσο όμορφα και ήρεμα, ήθελα πολύ να παντρευτώ γιατί νόμιζα πως αυτό θα ήταν η σωτηρία μου, αλλά τώρα βλέπω πως δεν είναι τόσο ρόδινα μέσα σε ένα γάμο.
>
> Υποκείμενο 2(Ρία): Ήθελα τόσο πολύ να παντρευτώ, ήμασταν χρόνια μαζί εκείνος ήταν ωραίος και τον ήθελαν και άλλες, και έτσι ένοιωσα πως θα τον κέρδιζα για μια ζωή.
>
> Υποκείμενο 3 (Νίκος): […] και χαρά και λύπη μου προκαλεί ο γάμος, χαρά γιατί για αυτό ήρθαμε στη ζωή αλλά και λύπη ειδικά αν παντρεύεσαι μικρός όπως εγώ.
>
> Υποκείμενο 4 (Παύλος): Ο γάμος είναι αναγκαίο κακό άρα σου προκαλεί χαρά στην αρχή και μετά ψάχνει πόρτα να φύγεις, και επειδή δεν βρίσκεις στεναχωριέσαι.

Πίνακας 4. Συναισθήματα και γάμος.

Υποκείμενα / **Συναισθήματα**	**Υποκείμενο 1**	**Υποκείμενο 2**	**Υποκείμενο 3**	**Υποκείμενο 4**	**Ποσοστό% (Σύνολο ατόμων)**
ευτυχία	✓	✓	✓	✓	100% (4)
Ομορφιά- ηρεμία	✓	✓			50% (2)
Σωτηρία	✓				25% (1)
Πολλά χρόνια σχέση		✓			25% (1)
Κέρδος μια ζωή		✓			25% (1)
απογοήτευση	✓	✓			50% (2)
Λύπη	✓	✓	✓	✓	100% (4)

Αναλύοντας τον παραπάνω πίνακα παρατηρούμε πως ο γάμος για τα τέσσερα υποκείμενα του δείγματος μας, έλκει δύο αντίθετους συναισθηματικά πόλους. Από την μία βλέπουμε ένα ποσοστό 100% στην λέξη ευτυχία, και από την άλλη ένα ποσοστό 100% στην λέξη λύπη. Γίνεται φανερό πως στο άκουσμα της λέξης γάμου, υπάρχει το συνταίριασμα με την λέξη ευτυχία. Μιλούν με νοσταλγία για αυτό το συναίσθημα και αναπολούν την ημέρα εκείνη, χωρίς να αναφέρονται σε περεταίρω διευκρινήσεις, όλα συμπεριλαμβάνονται σε αυτήν την λέξη. Στο πίνακα 4 παρατηρούμε πως το υποκείμενο 1 με ποσοστό 25% θεωρεί πως ο γάμος λειτουργεί ως σωτηρία ώστε να ξεφεύγεις από άλλες καταστάσεις ποιο επίπονες και χρονοβόρες, ενώ το υποκείμενο 2 με ποσοστό 25% θεωρεί πως ο γάμος είναι επακόλουθο όταν έχεις πολλά χρόνια σχέση με ένα άτομο.

Βλέπουμε επίσης πως οι δύο γυναίκες, φαντάζοντας προφανώς άλλα πράγματα πως θα ζούσαν στον δικό τους γάμο, και εφόσον αυτό δεν συνέβη νοιώθουν απογοήτευση.

Οι άνδρες των δύο οικογενειών δεν μπαίνουν σε τόσο αναλυτικές συναισθηματικές περιγραφές απλά αναφέρονται στην χαρά και λύπη που νοιώθουν μέσα στο γάμο τους, χωρίς ιδιαίτερες λεπτομέρειες ή διευκρινήσεις.

10.4. Οι στιγμές που προκαλούν δυστυχία- λύπη

10.4.1. Οι στιγμές που οι γονείς ένιωθαν δυστυχία

Μαζί με τα ευχάριστα συναισθήματα έρχονται και τα δυσάρεστα σε αυτήν την ζωή. Οι γονείς εξιστορούν γεγονότα, τα οποία επηρέασαν την ζωή τους, έχοντας αφήσει πίσω ένα αρνητικό συναίσθημα που έγινε άλλοτε κινητήριος δύναμη και άλλοτε ανασταλτικός παράγοντας. Συγκεκριμένα αναφερόμαστε στις εξής καταστάσεις θλίψης:

> Υποκείμενο 1(Ανθούλα):[…]ένοιωσα δυστυχισμένη αρκετές φορές, ξέρεις το να χάνεις πρόσωπα που αγαπάς, αυτό είναι μεγάλο πλήγμα.… Όταν πρέπει να μετακομίσεις από έναν τόπο που περνάς καλά και είναι ο τόπος σου… Ειδικά όταν σκέφτεσαι πως και εσύ σαν μάνα κάποια στιγμή μπορεί να το πάθεις εκεί τρελαίνεσαι… πολλές φορές έπρεπε να επιλέξω ανάμεσα στην οικογένεια μου και στον άντρα μου, όχι επειδή το ήθελα αλλά επειδή με ανάγκαζαν οι καταστάσεις, αυτό σου δημιουργεί μια τεράστια λύπη που δεν γιατρεύεται ποτέ[…].
>
> Υποκείμενο 2 (Ρία): […]Δυστυχισμένη είναι η λέξη που με χαρακτηρίζει από τότε που άφησα το σπίτι και την μάνα μου στην Αθήνα και κατέβηκα στην Κρήτη… Πληγωμένη ένοιωσα από την συμπεριφορά της αδερφής μου, που είχε εξωσυζυγική σχέση και αναγκάστηκα να φύγω από το σπίτι μου εξαιτίας αυτής της κατάστασης[...].
>
> Υποκείμενο 3 (Νίκος): Ναι κυρίως από την γυναίκα μου, δεν με καταλαβαίνει… εεε… και γυρίζει και τα παιδιά εις βάρος μου. Δεν με θέλουν και μου το δείχνουν.
>
> Υποκείμενο 4 (Παύλος): Από την γυναίκα μου, όταν έβλεπα πως άλλαζε, και άλλαζε χωρίς λόγο, αλλά δεν φταίει αυτή, η μάνα της τα έκανε όλα με την αδερφή της.

Οι τέσσερις γονείς μαζί με τις όμορφες στιγμές θυμούνται και εξιστορούν και τις άσχημες στιγμές που έχουν ζήσει και τους προσφέρουν δυστυχία και στεναχώρια. Παρακάτω υπάρχει ένας συνοπτικός πίνακας που εμπεριέχει τα στοιχεία αυτά:

Πίνακας 5: Λόγοι δυστυχίας.

Υποκείμενα / Δυστυχία	**Υποκείμενο 1**	**Υποκείμενο 2**	**Υποκείμενο 3**	**Υποκείμενο 4**	**Ποσοστό% (Σύνολο ατόμων)**
Όταν χάνεις αγαπημένα πρόσωπα	✓				25% (1)
Όταν πρέπει να επιλέξεις σε γονείς ή άνδρα	✓	✓			50% (2)
Όταν μετακομίζεις από τον τόπο σου	✓	✓			50% (2)
Όταν σε πληγώνουν τα αδέρφια σου		✓			25% (1)
Όταν σε πληγώνει ο σύντροφος σου	✓	✓	✓	✓	100% (4)
Όταν σε πληγώνουν τα παιδιά σου			✓		25% (1)
Όταν σε πληγώνει το σόι της γυναίκας σου				✓	25% (1)

Αναλύοντας τον πίνακα 5 βλέπουμε πως 100% δυστυχία μπορεί να προκαλέσει η συμπεριφορά και η στάση του συντρόφου. Φαίνεται πως το κάθε ζεύγος αλληλοεπιδράει μεταξύ τους, σε τέτοιο βαθμό που να καθορίζει την πορεία του γάμου και ολόκληρης της οικογένειας. Σε ποσοστό 50% βλέπουμε πως αφορά τις μητέρες, οι οποίες βρίσκονται σε διλλήματα ανάμεσα στους γονείς τους και στον σύντροφο τους καθώς και με τον τόπο διαμονής, που φαίνεται να της επηρεάζει σε σημαντικό βαθμό.

Σε ποσοστό 25% φαίνεται να ανήκουν άλλοι λόγοι όπως όταν σε πληγώνουν τα παιδιά σου για το υποκείμενο 3, ενώ όταν σε πληγώνει το σόι της γυναίκας σου για το υποκείμενο 4.

10.4.2. Η πληγή που παραμένει ανοικτή

Στο σημείο αυτό αναφερόμαστε σε γεγονότα που προκαλούν μια παραπάνω συγκίνηση στους γονείς και κάθε φορά που σκέφτονται αυτά τα γεγονότα πληγώνονται το ίδιο πολύ όσο την στιγμή που τα έζησαν. Συγκεκριμένα τα συναισθήματα και οι αιτίες που τα προκάλεσαν ήταν τα εξής:

> Υποκείμενο 1 (Ανθούλα): Όσες φορές έπρεπε να επιλέξω ανάμεσα στην οικογένεια μου και στον άντρα μου, όχι επειδή το ήθελα αλλά επειδή με ανάγκαζαν οι καταστάσεις. Ας πούμε σε έναν καυγά, εγώ θα έπρεπε να πάρω θέση, αλλά όταν τσακώνεται η πρώτη σου οικογένεια δηλαδή οι γονείς με την δεύτερη σου οικογένεια δηλαδή τον άντρα σου, αυτό που σου μένει είναι μια πληγή. Που ξέρεις πως το θέμα που την άνοιξε θα την ξανά-ανοίξει… Και μέσα σε όλα αυτά ήταν και η μετακόμιση από το σπίτι μου σε αυτό εδώ το νησί.. εκεί ήμασταν καλά και ήσυχα.. τώρα εδώ έχουν ανοίξει οι ασκοί του Αιόλου και δεν θα κλείσουν ποτέ.
>
> Υποκείμενο 2 (Ρία): Έχω νοιώσει και νοιώθω το ίδιο δυνατά ακόμα… όταν έχεις μια όμορφη και ήσυχη ζωή και μια στιγμή όλα γκρεμίζονται… χάνεται η εμπιστοσύνη του άντρα σου στο πρόσωπο σου… όταν πρέπει να επιλέξεις ανάμεσα στον άντρα και τα παιδιά σου και στους γονείς σου.. αυτό είναι τραγικό!.... αναγκάστηκα για όλα αυτά να αφήσω το σπίτι μου που με τόσο κόπο φτιάξαμε για να έρθω που;; σε ένα βρωμοχώρι και είμαι τόσο νέα ακόμα αλλά αισθάνομαι τόσο γριά.
>
> Υποκείμενο 3 (Νίκος): Όταν έμαθα ότι ο πατέρας μου πέθανε, εκεί νόμιζα πως τελείωνε όλη μου η ζωή. Ήθελα να με πάρει μαζί του. Και όταν μετά αρρώστησε η αδερφή μου, και θα έφευγε και αυτή να βρει τον πατέρα μου, εκεί θα τελείωνα και εγώ.
>
> Υποκείμενο 4 (Παύλος): [...]όταν έμαθα πως και οι δυο μου γονείς είχαν καρκίνο, και όταν έμαθα πως η γυναίκα μου είχε νταλαβέρια με άλλους άντρες, και στις δύο περιπτώσεις τρελάθηκα. Τι να σου πω τώρα;; δεν λέγονται αυτές οι στιγμές, δεν θέλω καθόλου να τις θυμάμαι.

Πίνακας 6: Ανοιχτή πληγή.

Υποκείμενα / **Ανοιχτή πληγή**	**Υποκείμενο 1**	**Υποκείμενο 2**	**Υποκείμενο 3**	**Υποκείμενο 4**	**Ποσοστό% (Σύνολο ατόμων)**
Επιλογή ανάμεσα σε άνδρα και γονείς	✓	✓			50% (2)
Όταν χάνεται η εμπιστοσύνη του συντρόφου σου	✓	✓		✓	75% (3)
Αναγκαστική μετανάστευση	✓	✓			50% (2)
Πένθος			✓		25% (1)
Αρρώστια συγγενικού προσώπου			✓	✓	50% (2)

Αναλύοντας τον πίνακα 6 παρατηρούμε πως η ανοιχτή πληγή τείνει να μοιάζει για τις δύο γυναίκες μεταξύ τους και αντίστοιχα το ίδιο ισχύει και με τους άνδρες με ποσοστό 50%. Φαίνεται καθαρά από τα παραπάνω πως οι μητέρες νοιώθουν τον ίδιο πόνο άσχετα με το χρονικό διάστημα που έχει περάσει από την δημιουργία της πληγής. Άλλωστε και στις δύο περιπτώσεις άλλαξε η ζωή τους από αυτήν την κατάσταση και αυτό τις στεναχωρεί. Επίσης είναι σε θέση να περιγράψουν και τα αίτια που δημιούργησαν αυτήν την κατάσταση.

Όσον αφορά τους πατεράδες βλέπουμε πως στέκονται σε ποιο ξεκάθαρα ζητήματα, όπως είναι το πένθος και η αρρώστια, με ποσοστό 25% και 50% αντίστοιχα.

Ενώ ένα μεγάλο ποσοστό, συγκεκριμένα με 75% βλέπουμε πως ρόλο παίζει η εμπιστοσύνη που χάνεται για τον σύντροφο. Και οι δύο γυναίκες αλλά και ο ένας πατέρας φαίνεται να έχουν περάσει τόσο σοβαρές κρίσεις, τις οποίες δεν θέλουν να θυμούνται στο παρόν.

10.5. Προσωπική αυτοβοήθεια

10.5.1. Λέξεις και φράσεις που σε βοηθούν να απαλύνεις την πληγή

Στο σημείο αυτό, η ερευνήτρια θέλει να μάθει ποιες λέξεις και φράσεις είναι εκείνες που θα βοηθήσουν στην αντιμετώπιση του συγκεκριμένου συναισθήματος, έτσι ώστε με κάποιο τρόπο να αποδυναμωθεί το αρνητικό και να προβληθεί το θετικό συναίσθημα για την περαιτέρω διεξαγωγή της ημέρας.

> Υποκείμενο 1 (Ανθούλα): Προσπαθώ να σκέφτομαι θετικά και αισιόδοξα… ότι είναι μια «μπόρα είναι που θα περάσει, και μετά θα ξαναβγεί ο ήλιος». Μόνο αυτό με παρηγορεί!!... Βέβαια προσπαθώ πάντα να μην δημιουργώ καταστάσεις για αυτό και δεν θα μιλήσω για αυτό που με πλήγωσε.
>
> Υποκείμενο 2 (Ρία): Λέω «πως αν υπάρχει θεός ας με βοηθήσει», προσπαθώ να κάνω υπομονή και πλέον έχω πλησιάσει το θεό και την εκκλησία για να μου δίνει κουράγιο.. κάνω πολλές προσευχές την ημέρα, και παρακαλώ να είμαι ήρεμη και να έχω το κουράγιο να αντιμετωπίζω τα πράγματα.
>
> Υποκείμενο 3 (Νίκος): Δεν λέω κάτι, σαν τι να λέω δηλαδή; Χαζός είμαι να μιλάω μόνος μου; Δεν γίνεται.
>
> Υποκείμενο 4 (Παύλος): Σκέφτομαι στίχους τραγουδιών, μου αρέσουν τα παλιά τα βαριά τραγούδια.

Στο σημείο αυτό αντιλαμβάνεται κανείς, πως οι μητέρες καταλήγουν σε λαϊκές ρήσεις, οι οποίες της βοηθούν να παραμένουν ψύχραιμες. Άλλωστε δεν είναι τυχαίο πως μετά από ένα κακό έρχεται και ένα καλό, εκείνες πιστεύουν πως με υπομονή και κουράγιο θα μπορέσουν να συνεχίσουν την καθημερινότητα τους. Αναφορικά με τους πατεράδες αντιμετωπίζουν με τελείως διαφορετικό τρόπο τα αρνητικά συναισθήματα τους. Παρακάτω υπάρχει ο πίνακας ο οποίος συνοψίζει τις λεκτικές εκφράσεις που βοηθούν στην συναισθηματική ρύθμιση των τεσσάρων γονέων.

Πίνακας 7: Λέξεις και φράσεις αυτοβοήθειας.

Υποκείμενα / Λέξεις και φράσεις Αυτοβοήθειας	Υποκείμενο 1	Υποκείμενο 2	Υποκείμενο 3	Υποκείμενο 4	Ποσοστό% (Σύνολο ατόμων)
Λαϊκή ρήση	✓	✓			50% (2)
Στίχοι τραγουδιών				✓	25% (1)
Καμία λέξη η φράση			✓		25% (1)

Αναλύοντας τον πίνακα 7 παρατηρούμε πως οι δύο μητέρες στηρίζονται σε λαϊκές φράσεις, της οποίες τυγχάνει να λένε τα πρόσωπα που τις υποστηρίζουν. Με ποσοστό 50% φαίνεται να επαναλαμβάνουν η κάθε μια την φράση της τόσες φορές όσες είναι απαραίτητο μέχρι να νοιώσουν καλύτερα.

Παρατηρούμε επίσης πως ο ένας πατέρας βρίσκει διέξοδο μέσα από τα τραγούδια, και τις ρίμες, ταυτίζοντας τον εαυτό του με τα λόγια του τραγουδιού. Δεν είναι μόνο ένα τραγούδι αλλά μια ποικιλία τραγουδιών που ταιριάζουν στο στυλ και το ύφος του ίδιου. Όσον αφορά το υποκείμενο 3 βλέπουμε πως δεν αναφέρεται σε κάτι συγκεκριμένο αλλά ούτε και γενικό, φαίνεται σαν να μην έχει βρει ακόμα ένα προσωπικό κομμάτι αυτοβοήθειας, ή εκδήλωσης των συναισθημάτων του.

10.5.2. Σκέψεις που κάνεις όταν είσαι λυπημένη/ος

Οι δύο μητέρες και οι δύο πατεράδες εκτός από τις σωματικές επιπτώσεις που αντιλαμβάνονται να ισχύουν την χρονική στιγμή που υπάρχει θλίψη, αναφέρονται και στις σκέψεις που αυτόματα έρχονται στο μυαλό τους. Χαρακτηριστικά αναφέρουν:

> Υποκείμενο 1 (Ανθούλα): Πως θα ήθελα να ήταν εφιάλτης ή ψέμα, και αν η κατάσταση είναι πολύ βαριά πως θα ήθελα να ανοίξει η γη και να με καταπιεί.
>
> Υποκείμενο 2 (Ρία): Είναι το ποιο γνωστό συναίσθημα στην ζωή μου, όλο εκεί καταλήγω. Αυτό σκέφτομαι και πάντα προσπαθώ να κάνω κουράγιο και να φανώ δυνατή για τα παιδιά μου.
>
> Υποκείμενο 3 (Νίκος): Γιατί έτυχε πάλι σε εμένα αυτό, και πως θα τα καταφέρω, και να πάω να ανάψω κανένα κεράκι, και τέτοια.
>
> Υποκείμενο 4 (Παύλος): Πάλι μουσική ακούω, τα ίδια, και σκέφτομαι πως θα βρω την λύση μόνος μου, δεν μπορεί κανένας άλλος να με βοηθήσει ή να σκεφτεί όπως εγώ.

Για πρώτη φορά βλέπουμε μια τελείως διαφορετική αντίληψη στις απαντήσεις των υποκειμένων, από την μία τα Υποκείμενα 1 και 3 αναφέρονται σε μια αρχικά αμφισβήτηση και έπειτα σε μια ριζική καταστροφή και από την άλλη τα Υποκείμενα 2 και 4 αναφέρονται σε μια κατάσταση που τείνει να γίνει καθημερινότητα, και πως το μόνο που τους μένει είναι να κάνουν κουράγιο. Χαρακτηριστικά αναφέρονται οι παρατηρήσεις στον παρακάτω πίνακα:

Πίνακας 8: Σκέψεις και συναισθήματα που χρωματίζουν την λύπη.

Υποκείμενα / Σκέψεις για την λύπη	Υποκείμενο 1	Υποκείμενο 2	Υποκείμενο 3	Υποκείμενο 4	Ποσοστό% (Σύνολο ατόμων)
Άρνηση πραγματικότητας	✓		✓		50% (2)
Σκληρή και σύνηθες πραγματικότητα		✓		✓	50% (2)
Καταστροφική διάθεση	✓				25% (1)
Ενθάρρυνση για ζωή ακόμα και με αυτόν τον τρόπο		✓		✓	50% (2)
Επίκληση στο θεό			✓		25% (1)
Ακούσματα μουσικής				✓	25% (1)

Αναλύοντας τον πίνακα 8 παρατηρούμε πως υπάρχει ποικιλία σκέψεων και συναισθημάτων όσον αφορά την λύπη. Με ποσοστό 50% υπάρχει η άρνηση της πραγματικότητας, ενώ όλες οι υπόλοιπες κατηγορίες εμπίπτουν με το 25% μέσα από διάφορες διακυμάνσεις όπως καταστροφική διάθεση, σκληρή και σύνηθες πραγματικότητα.

Ενώ αυτό που μας προκαλεί εντύπωση είναι πως το υποκείμενο 3, με ποσοστό 25% αν και άνδρας φαίνεται να απευθύνεται στο θεό σε περιπτώσεις δύσκολες,αρχικά ζητώντας να μάθει τις αιτίες που του συνέβη το συμβάν και έπειτα για να ζητήσει βοήθεια.

Από την άλλη πλευρά, το υποκείμενο 4, με ποσοστό 25%, έχει ακριβώς τον ίδιο τρόπο αντίδρασης στην λύπη αλλά και στο τραύμα του παρελθόντος. Μέσα από την μουσική κάνει την δική του αυτοθεραπεία.

10.5.3. Σκέψεις που κάνεις όταν είσαι θυμωμένη/ος

Ένα άλλο αρκετά δυνατό συναίσθημα είναι ο θυμός. Οι άνθρωποι πολύ συχνά οδηγούνται σε αυτό το συναίσθημα εξαιτίας εξωτερικών παραγόντων. Συγκεκριμένα τα υποκείμενα της έρευνας αναφέρουν τα εξής:

> Υποκείμενο 1 (Ανθούλα): Πώς να εκδικηθώ, αλλά μετά από λίγο το μετανιώνω και σκέφτομαι πώς να μην το δείξω και να μην φωνάξω σε αυτόν που μου προκάλεσε νεύρα.
>
> Υποκείμενο 2 (Ρία):Όταν είμαι νευριασμένη τα βάζω με όλους και με όλα, δεν με σταματάει τίποτα. Όλα τα ισοπεδώνω και μετά ξεσπάω στον άντρα μου, του κρατάω μούτρα, του φωνάζω, τσακωνόμαστε και μετά από λίγες μέρες είμαστε πάλι καλά.
>
> Υποκείμενο 3 (Νίκος): Θέλω να τα γκρεμίσω όλα, θέλω να παίξω μια του τοίχου και να μπει μέσα. Εεε… και βρίζω κιόλας πολύ, μετά ξεθυμαίνω και ηρεμώ. Δεν φταίω εγώ οι άλλοι φταίνε.
>
> Υποκείμενο 4 (Παύλος): Φτάνω στα όρια της τρέλας, και φταίει το ότι δεν σκέφτομαι, πετάω πράγματα και λέω- λέω χωρίς να καταλαβαίνω τι λέω.

Συμπεραίνει λοιπόν κανείς πως οι δύο μητέρες, ζουν έντονα και το συναίσθημα του θυμού, αρχικά και οι δύο έχουν καταστροφικές τάσεις απλά η μια έχει περισσότερο έντονο ξέσπασμα. Συγκεκριμένα η διαφορά φαίνεται από τον Πίνακα 10.

Πίνακας 9: Σκέψεις και συναισθήματα που χρωματίζουν τον θυμό.

Υποκείμενα / Σκέψεις για τον θυμό	**Υποκείμενο 1**	**Υποκείμενο 2**	**Υποκείμενο 3**	**Υποκείμενο 4**	**Ποσοστό% (Σύνολο ατόμων)**
Εκδίκηση	✓	✓			50% (2)
Απόκρυψη συναισθήματος	✓				25% (1)
Εμφάνιση πρωτόγονων ενστίκτων		✓	✓	✓	75% (3)

Αναλύοντας τον πίνακα 9 παρατηρούμε πως τάσεις εκδικητικές, με ποσοστό 50% εμφανίζουν μονάχα οι γυναίκες, ενώ με ποσοστό 75% εμφανίζονται πρωτόγονα ένστικτα, όπως θυμού, οργής, μάταιων και απαισιόδοξων σχεδίων, κατάργηση της λογικής. Το συγκεκριμένο ποσοστό αφορά τους άνδρες αλλά και την ποιο νέα μητέρα του δείγματος.

Από την άλλη βλέπουμε πως το Υποκείμενο 1 η μητέρα, με ποσοστό 25%, η οποία είναι 42 ετών, φαίνεται να προσπαθεί να τιθασεύσει τα συναισθήματα της και να αποκρύψει την εμφάνιση τους στο περιβάλλον γύρω της, θεωρώντας πως με αυτόν τον τρόπο θα αποφευχθούν χειρότερες καταστάσεις.

10.5.4. Σκέψεις που κάνεις όταν είσαι χαρούμενη/ος

Εκτός από τα δυσάρεστα συναισθήματα υπάρχουν και τα ευχάριστα που και αυτά με την σειρά τους δημιουργούν εικόνες και σκέψεις. Συγκεκριμένα παρακάτω αναφέρονται όλα εκείνα τα στοιχεία που παίζουν ρόλο για τους γονείς.

> Υποκείμενο 1 (Ανθούλα): Καταρχήν χαρούμενη με κάνει όταν βλέπω τα παιδιά μου χαρούμενα, και είμαστε όλοι μαζί μια βόλτα ή τρώμε την Κυριακή, χωρίς το άγχος της ώρας. Σκέφτομαι πάντα πως θα ήθελα αυτό να κρατούσε για πάντα, να είμαι κοντά στα παιδιά μου και να τα φροντίζω.
>
> Υποκείμενο 2 (Ρία): Μακάρι να μην τελείωναν ποτέ, και κάθε φορά όταν θα πω αυτήν την φράση, τότε είμαι πραγματικά ευτυχισμένη… εγώ ευτυχισμένη είμαι όταν σκέφτομαι ότι τα παιδιά μου είναι το παν… είναι η ευτυχία προσωποποιημένη.
>
> Υποκείμενο 3 (Νίκος): Λέω μακάρι να κρατήσει ποιο πολύ, δεν νοιώθω συχνά έτσι.. και έχω κολλήσει δεν ξέρω τι να σου πω τώρα. Εεε… ναι μακάρι να κρατήσει και άλλο.
>
> Υποκείμενο 4 (Παύλος): Να κρατήσει περισσότερο, αλλά ξέρω πως όσο μεγαλώνω φεύγει και η όρεξη και η χαρά.

Και οι δύο μητέρες θεωρούν πως ευτυχία είναι τα ίδια τους τα παιδιά και οι επαφή που έχουν μαζί τους. Στον παρακάτω πίνακα φαίνεται ο λόγος και η αιτία της ευτυχίας των δύο μητέρων:

Πίνακας 10: : Σκέψεις και συναισθήματα που χρωματίζουν την χαρά.

Υποκείμενα / Σκέψεις για την χαρά	Υποκείμενο 1	Υποκείμενο 2	Υποκείμενο 3	Υποκείμενο 4	Ποσοστό % (Σύνολο ατόμων)
Η ύπαρξη των παιδιών	✓	✓			50% (2)
Η φροντίδα των παιδιών	✓				25% (1)
Η χαρά των παιδιών χαρά και δικιά τους	✓	✓			50% (2)
Αναφορά στο να κρατήσει περισσότερο	✓	✓	✓	✓	100% (4)

Αναλύοντας τον πίνακα 10, παρατηρούμε πως 100% είχε το ποσοστό στο οποίο τα τέσσερα μέλη του δείγματος εύχονταν να διαρκέσει το συναίσθημα της χαράς όσο περισσότερη ώρα γίνονταν.

Φαίνεται επίσης πως τα οι μητέρες, τα υποκείμενα ένα και δύο, συσχέτιζαν άμεσα την χαρά της ζωής τους με την ανάπτυξη και την παρουσία των παιδιών, στοιχείο που έλειπε από τις περιγραφές των πατεράδων, οι οποίοι δεν αναφέρθηκαν καθόλου. Οι μητέρες επίσης αναφέρθηκαν ποιο περιγραφικά από ότι οι πατεράδες, οι οποίοι αναφέρθηκαν απλά στην διάρκεια και όχι σε κάποιο γεγονός.

Ένα ακόμα στοιχείο που εκμαιεύεται από την παρούσα υποκατηγορία είναι πως οι μητέρες όταν βλέπουν τα παιδιά τους χαρούμενα, νοιώθουν και εκείνες το ίδιο χαρούμενες, με ποσοστό 50%. Συνεπώς φαίνεται ξεκάθαρα πως οι μητέρες ταυτίζονται με τα συναισθήματα των παιδιών τους, ενώ οι πατεράδες φαίνονται απόντες από αυτή την συναισθηματική σύνδεση.

10.6. Το πρόσωπο κλειδί στη συναισθηματική ρύθμιση

Ο κάθε άνθρωπος χρειάζεται ένα πρόσωπο που θα σταθεί σαν σανίδα σωτηρίας στο πρόβλημα του. Και οι τέσσερις γονείς έχουν ένα τέτοιο πρόσωπο που στηρίζει πολλές φορές και συναισθηματικά αλλά και οικονομικά. Χαρακτηριστικά αναφέρουν:

> Υποκείμενο 1 (Ανθούλα): Η αδερφή μου …και αυτό γιατί είναι μορφωμένη και έχει την ικανότητα να μένει ψύχραιμη και να με καθοδηγεί. Πάντα έχει κάτι να μου πει και να με βγάλει από την δύσκολη θέση…. Η αδερφή μου από την άλλη πάντα θα μου πει κάτι που εγώ δεν είχα σκεφτεί και τα συναισθήματα μου θα είναι ανάμεικτα και περίεργα. Σίγουρα όμως προβληματίζομαι και βλέπω πως για όλα υπάρχει λύση.
>
> Υποκείμενο 2 (Ρία): [...] Η μάνα μου είναι εκείνη που τα μαθαίνει όλα πρώτη! Είναι το στήριγμα μου και ξέρω πως όταν είμαι στεναχωρημένη, τις περισσότερες φορές μου φταίει ότι είμαι μόνη μου, αφού εκείνη είναι μακριά… αλλά και πάλι εκείνη βρίσκει τρόπο να με βοηθήσει…Η μάνα μου έχει ένα μότο «η γυναίκα ήρθε στον κόσμο για να τυραννιέται και να πονάει, δεν μπορείς να πας ενάντια σε αυτό» και έχει απόλυτο δίκιο, έτσι είναι, άρα αυτό με παρηγορεί όταν το σκέφτομαι. Ειδικά αν βλέπει πως έχω δίκιο, δεν θα μου το πει, απλώς θα μου πει αυτήν την φράση.

Υποκείμενο 3 (Νίκος): Η αδερφή μου βέβαια, εκείνη με αγαπάει πάρα πολύ και όταν θα της το πω, θα μου πει τι να κάνω. Μετά το λέμε και στην μάνα μου και λέει και αυτή τη γνώμη της. Εεεε και μετά το λέω και στην γυναίκα μου.

Υποκείμενο 4 (Παύλος): Οι γονείς μου, αυτοί με καταλαβαίνουν καλύτερα, και δεν θα με κοιτάξουν με περίεργο βλέμμα, εεε.. και όταν ηρεμήσω το λέω και στην γυναίκα μου.

Γίνεται αντιληπτό πως οι τέσσερις γονείς έχουν βρει ανθρώπους από το κοντινό οικογενειακό τους πλαίσιο, οι οποίοι είναι εκεί πάντα και πρόθυμοι να βοηθήσουν στην επίλυση του αρνητικού συναισθήματος και του προβλήματος. Στον Πίνακα 11 φαίνονται οι κατηγορίες αναλυτικά που έχουν δημιουργηθεί από τις απαντήσεις τους.

10.6.1. Η χρονική διάρκεια στην εξιστόρηση της κατάστασης

Με την υποκατηγορία αυτή αναφερόμαστε στην χρονική στιγμή που ενημερώνεται το τρίτο πρόσωπο για την κατάσταση. Διότι σε περιόδους έντονων συναισθημάτων το μυαλό θολώνει και αυτόματα προσπαθεί να βρει λύσεις απευθυνόμενο στο πρόσωπο που έχει ουσιαστικά ανάγκη. Συγκεκριμένα τα υποκείμενα της έρευνας αναφέρονται στα εξής πρόσωπα:

Υποκείμενο 1 (Ανθούλα):[…] Αυτή που μαθαίνει πρώτη είναι η αδερφή μου [...].

Υποκείμενο 2(Ρία): […]Η μάνα μου είναι εκείνη που τα μαθαίνει όλα πρώτη![...].

Υποκείμενο 3 (Νίκος): Η αδερφή μου βέβαια […].

Υποκείμενο 4 (Παύλος): […]Οι γονείς μου […].

Αντιλαμβάνεται κανείς πως βαρύτητα στην σημασία της ειδοποίησης δεν έχει μόνο για την ερευνήτρια αλλά και για τα ίδια τα πρόσωπα, που έχουν σκεφτεί για ποιους λόγους παραμένουν σε κάθε περίπτωση τα πρόσωπα αυτά στην πρώτη σκέψη.

10.6.2. Η ανταπόκριση στο κάλεσμα για βοήθεια

Στην υποκατηγορία αυτή, φαίνεται έμμεσα η θέση που παίρνουν εκείνες απέναντι στο κάλεσμα για βοήθεια. Οι δύο μητέρες αναφέρουν:

Υποκείμενο 1 (Ανθούλα): […] άλλωστε εκείνη όποτε και να την χρειάστηκα ήταν πάντα δίπλα μου, αμέσως έρχεται και με διαφωτίζει.

Υποκείμενο 2(Ρία): […] Αλλά και κάτι άλλο να μου συμβαίνει εγώ εκείνη παίρνω τηλέφωνο, διότι ξέρω πως θα τρέξει για να με βοηθήσει, ποτέ δεν την έχω ζητήσει κάτι και να μην το κάνει. Τρέχει στην πρώτη γραμμή η κακομοίρα.

Υποκείμενο 3 (Νίκος):[…] εκείνη με αγαπάει πάρα πολύ και όταν θα της το πω, θα μου πει τι να κάνω.

Υποκείμενο 4 (Παύλος): […]αυτοί με καταλαβαίνουν καλύτερα, και δεν θα με κοιτάξουν με περίεργο βλέμμα […].

Το άτομο κλειδί στην συναισθηματική ρύθμιση, αποτελεί παρών και ουσιαστικό μέλλον για τους τέσσερις γονείς. Εκείνα τα πρόσωπα λειτουργούν ως σωτήρες, οι

οποίοι θέλουν να προστατέψουν τον κάθε γονέα αντίστοιχα. Παρακάτω, στον πίνακα 11 φαίνεται αναλυτικά οι πράξεις του άμεσου καλέσματος.

Πίνακας 11: Πρόσωπο- κλειδί στην συναισθηματική ρύθμιση.

Υποκείμενα / Πρόσωπο	**Υποκείμενο 1**	**Υποκείμενο 2**	**Υποκείμενο 3**	**Υποκείμενο 4**	**Ποσοστό % (Σύνολο ατόμων)**
Η ύπαρξη από το στενό οικογενειακό περιβάλλον	✓	✓	✓	✓	100% (4)
Ένα άτομο	✓	✓			50% (2)
Δύο άτομα			✓	✓	50% (2)
Άμεση ανταπόκριση	✓	✓	✓	✓	100% (4)
Άμεση βοήθεια	✓	✓	✓	✓	100% (4)
Συναισθηματική ενθάρρυνση	✓	✓	✓	✓	100% (4)
Οικονομική υποστήριξη	✓	✓			50% (2)

Αναλύοντας τον πίνακα 11 συμπεραίνουμε πως συγκεντρώνονται τα περισσότερα 100% ποσοστά συγκριτικά με τους προηγούμενους πίνακες. Το πρόσωπο κλειδί στην συναισθηματική ρύθμιση του κάθε γονέα αντίστοιχα είναι άτομο από το στενό οικογενειακό κύκλο, δηλώνει άμεσα ανταπόκριση στο κάλεσμα και αφότου ακούσει και μάθει για το συμβάν δίνει συναισθηματική ενθάρρυνση στο γονέα.

Παρατηρούμε επίσης πως για τα υποκείμενα 1 και 2 το πρόσωπο κλειδί είναι μονάχα ένα, ενώ για τους πατεράδες είναι δύο τα βοηθητικά πρόσωπα.

Παράλληλα με ποσοστό 50% φαίνεται να υπάρχει οικονομική υποστήριξη στις μητέρες από το κάθε πρόσωπο- κλειδί. Στοιχείο αναμενόμενο, αφότου εκείνες δεν έχουν δικό τους μηνιαίο εισόδημα και δεν μπορούν να κινηθούν ελεύθερα καλύπτοντας τις επιθυμίες τους. Ενώ αντίθετα τα υποκείμενα 3 και 4 δουλεύουν και μπορούν να καλύψουν την οικονομική ανάγκη από μόνοι της, άρα επιζητούν μονάχα συναισθηματική στήριξη από τρίτα πρόσωπα.

10.6.3. Η αντίδραση του προσώπου κλειδί στη συναισθηματική ρύθμιση των γονέων

Στην κατηγορία αυτή, γίνεται αντιληπτή η φράση κλειδί του άλλου προσώπου και με ποιο τρόπο στηρίζει την μητέρα ή τον πατέρα αντίστοιχα στο πρόβλημα. Χαρακτηριστικές απαντήσεις είναι οι εξής:

> Υποκείμενο 1(Ανθούλα): Η φράση που συνήθως μου λέει είναι «μην ανησυχείς Ανθούλα μου όλα θα πάνε καλά, αρκεί να περιμένεις, αγάλι- αγάλι γίνεται η αγουρίδα μέλι» Είναι η χαρακτηριστική φράση που ακούω και από την αδερφή μου.

Υποκείμενο 2 (Ρία): […]Η μάνα μου έχει ένα μότο «η γυναίκα ήρθε στον κόσμο για να τυραννιέται και να πονάει, δεν μπορείς να πας ενάντια σε αυτό» και έχει απόλυτο δίκιο, έτσι είναι, άρα αυτό με παρηγορεί όταν το σκέφτομαι […]

Υποκείμενο 3 (Νίκος): Η αδερφή μου λέει «Νίκο, κάνε υπομονή και όλα θα φτιάξουν, θα πάμε να ανάψουμε και ένα κερί ή να κάνουμε αρτοπλασία» το ίδιο μου λέει και η μάνα μου. Αααα… και μου λέει «παιδάκι πάλι εσένα έτυχε και αυτό; Αν ήταν εδώ ο πατέρας σου όλα θα ήταν καλύτερα»

Υποκείμενο 4 (Παύλος):Η μάνα μου θα μου πει «αχ… παιδάκι μου..» αυτό τίποτα άλλο και θα δακρύσει, ενώ ο πατέρας μου θα μου πει «μην στεναχωριέσαι κάτι θα κάνουμε», και ας μην κάνει τίποτα μετά.

Πίνακας 12: Ο άνθρωπος – σωτήρας.

Υποκείμενα / Συμβουλές	**Υποκείμενο 1**	**Υποκείμενο 2**	**Υποκείμενο 3**	**Υποκείμενο 4**	**Ποσοστό % (Σύνολο ατόμων)**
Λαϊκή ρήση	✓	✓			50% (2)
Φράση προσμονής του μέλλοντος			✓		25% (1)
Φράση για υπομονή και επιμονή	✓	✓	✓	✓	100% (4)

Αναλύοντας τον πίνακα 12 φαίνεται πως οι μητέρες στηρίζονται με ποσοστό 50% σε λαϊκές ρήσεις, για το υποκείμενο 1 η φράση απλά δηλώνει υπομονή και επιμονή για την κάλυψη του στόχου, ενώ για την μητέρα που αποτελεί το υποκείμενο 2 της έρευνας φαίνεται η φράση να υποδηλώνει τον ρόλο της γυναίκας στην ζωή, η οποία θεωρείται κατώτερη από τον άνδρα και τραβάει πολλά δεινά.

Στο συγκεκριμένο σημείο, οφείλουμε να τονίσουμε πως οι δύο μητέρες βλέπουν τα πρόσωπα- κλειδιά ως σωτήρες, διότι χρησιμοποιούν φράσεις που τονίζουν το ηθικό τους και παίζουν καθοριστικό ρόλο στην συναισθηματική τους ρύθμιση διότι την φράση αυτή την αναπαράγουν και όταν είναι μόνες τους.

Αναφορικά με τους άντρες παρατηρούμε πως το υποκείμενο 3 προσμένει με περισσότερη αισιοδοξία το μέλλον. Ενώ φαίνεται πως με ποσοστό 100%, τα μέλη της έρευνας θεωρούν πως στην ζωή θα πρέπει να υπομένεις και να επιμένεις.

10.7. Η εξωτερίκευση ή μη των συναισθημάτων

Στην συγκεκριμένη υποκατηγορία οι τέσσερις γονείς καλούνται να αναφερθούν για τον τρόπο που εξωτερικεύουν τα συναισθήματα τους, ή το αντίθετο με ποιο τρόπο καταφέρουν και δεν τα εξωτερικεύουν. Χαρακτηριστικές απαντήσεις είναι οι εξής:

Υποκείμενο 1(Ανθούλα): Όχι προσπαθώ να τους το κρύψω, και πολλές φορές μου έχουν πει «μα εσύ μαμά γιατί δεν γελάς συχνά» επίσης μια μέρα που το μικρό μου το παιδί πήγε σχολείο και μίλησαν για τα συναισθήματα με την κυρία του μου λέει «μα εσύ μαμά ποτέ δεν κλαίς;» Δεν με έχουν δει τα δύο μικρότερα παιδιά μου ποτέ να κλαίω. Ενώ τα δύο μεγαλύτερα άντε να ήταν δύο φορές.

Υποκείμενο 2 (Ρία): Και να μην θέλω το καταλαβαίνουν, ξέρεις είμαι όλη μέρα μαζί τους, μόνο σχολείο που δεν πάμε μαζί! (χαμογελάει) με αποτέλεσμα και να θέλω να τους κρύψω πράγματα δεν γίνεται γιατί το καταλαβαίνουν.

Υποκείμενο 3 (Νίκος): Εεε. (γελάει) και να θέλω να κρυφτώ δεν μπορώ… εγώ δεν θέλω σαν την μάνα τους κρυφοκούκουλα πράγματα. Θέλω να ξέρουν αλλά να μην μιλάνε γιατί είναι μικρά.

Υποκείμενο 4 (Παύλος): Αν δείχνω λέει, αφού φωνάζω και βρίζω, λες να μην το πάρουν χαμπάρι;; σίγουρα το καταλαβαίνουν.

Πίνακας 13: Η εξωτερίκευση ή μη των συναισθημάτων.

Υποκείμενα / **Συναισθήματα**	**Υποκείμενο 1**	**Υποκείμενο 2**	**Υποκείμενο 3**	**Υποκείμενο 4**	**Ποσοστό % (Σύνολο ατόμων)**
Απόκρυψη συναισθήματος	✓				25% (1)
Μη απόκρυψη συναισθήματος		✓	✓	✓	75% (3)
Αναγνώριση των συναισθημάτων από τα παιδιά	✓	✓	✓	✓	100% (4)

Αναλύοντας τον πίνακα 13, βλέπουμε δύο διαφορετικές απόψεις για την αντιμετώπιση των συναισθημάτων ανάμεσα στο υποκείμενο 1 και σε όλα τα υπόλοιπα. Συγκεκριμένα το Υποκείμενο 1 προσπαθεί να κρύψει τα συναισθήματα του και εν μέρει τα καταφέρνει, και από την άλλη πλευρά τα Υποκείμενα 2, 3 και 4 δεν μπαίνουν στην συγκεκριμένη διαδικασία.

Φαίνεται όμως ξεκάθαρα πως και τα τέσσερα μέλη, με ποσοστό 100% είτε προσπαθούν να κρύψουν τα συναισθήματα τους είτε όχι, αυτά γίνονται φανερά από τα παιδιά.

10.8.1.Αντιληπτική ικανότητα των παιδιών

Τα παιδιά όπως φάνηκε και από την προηγούμενη υποκατηγορία αντιλαμβάνονται τα συναισθήματα των γονέων ακόμα και αν εκείνες θέλουν να τα κρύψουν. Αυτό που τίθεται ως υποκατηγορία είναι να δούμε που οφείλεται η αναγνώριση των συναισθημάτων από τα μικρά παιδιά.

Υποκείμενο 1 (Ανθούλα): Όχι προσπαθώ να τους το κρύψω, και πολλές φορές μου έχουν πει «μα εσύ μαμά γιατί δεν γελάς συχνά» επίσης μια μέρα που το μικρό μου το παιδί πήγε σχολείο και μίλησαν για τα συναισθήματα με την κυρία του μου λέει «μα εσύ μαμά ποτέ δεν κλαίς;» Δεν με έχουν δει τα δύο μικρότερα παιδιά μου ποτέ να κλαίω. Ενώ τα δύο μεγαλύτερα άντε να ήταν δύο φορές… Νομίζω πως τα παιδιά μου καταλαβαίνουν ότι κάτι με απασχολεί κυρίως μέσω του τσιγάρου, διότι μου λένε «μαμά γιατί καπνίζεις τόσο πολύ τι έχεις;». Ξέρουν πως όταν καπνίζω σημαίνει πως κάτι με απασχολεί πάρα πολύ.

Υποκείμενο 2 (Ρία): […]πάντα μου λένε «τι έχεις μαμά;» και ειδικά η μικρή μου η Ελένη με αγκαλιάζει και μου λέει «μανουλίτσα μου εγώ σ΄ αγαπώ πολύ μην στεναχωριέσαι. Η μεγάλη μου κόρη δεν δείχνει τόσο πολύ τα συναισθήματα της… Ναι

σίγουρα, ειδικά τα δικά μου παιδιά. Αν είσαι όλη μέρα μαζί τους, και να θέλεις να κρυφτείς αυτό δεν γίνεται. Ένα παιδί σχεδόν πάντα έχει όρεξη να παίξετε και να γελάσετε ή κάτι τέλος πάντως να σου πει, αν εσύ είσαι αφηρημένη και στεναχωρημένη, το παιδί το βλέπει ξεκάθαρα αυτό.

Υποκείμενο 3 (Νίκος): Εεε.. ναι… είναι τα σημερινά παιδιά πολύ έξυπνα.

Υποκείμενο 4 (Παύλος): Δεν υπάρχει περίπτωση να μην με ακούσουν, αλλά δεν ξέρω αν πρέπει ή όχι δεν το έχω σκεφτεί. Τι είναι λάθος;;;;

Οι μητέρες αιτιολογούν την αντιληπτική ικανότητα των παιδιών τους με διαφορετικά επιχειρήματα, ενώ οι πατεράδες απλά παραμένουν στο γεγονός πως τα παιδιά τους ενδιαφέρονται για εκείνους, τα αποτελέσματα συνοψίζονται στον Πίνακα 16.

Πίνακας 14: Αντιληπτική ικανότητα των παιδιών.

Υποκείμενα / **Συναισθήματα**	**Υποκείμενο 1**	**Υποκείμενο 2**	**Υποκείμενο 3**	**Υποκείμενο 4**	**Ποσοστό% (Σύνολο ατόμων)**
Ενδιαφέρονται τα παιδιά για τα συναισθήματα των Γονέων	✓	✓	✓	✓	100% (4)
Παρατηρούν τις καθημερινές τους συνήθειες	✓	✓			50% (2)
Αλλαγή καθημερινών συνηθειών	✓	✓			50% (2)
Αντιμετώπιση συναισθηματικής φόρτισης από τα παιδιά	✓	✓			50% (2)

Αναλύοντας τον πίνακα 14, αναφορικά με την αντιληπτική ικανότητα των παιδιών παρατηρούμε με ποσοστό 100% πως τα παιδιά ενδιαφέρονται για τα συναισθήματα των γονέων τους. Ιδιαίτερα οι μητέρες σχολιάζουν πως τα παιδιά παρατηρούν τις καθημερινές συνήθειες τους, και αν αλλάξει κάτι από την καθημερινή ρουτίνα εκείνα αντιδρούν. Κάνοντας μάλιστα προσπάθειες να αντιμετωπίσουν την μετατροπή του αρνητικού συναισθήματος σε θετικό συναίσθημα, προσπαθούν με παιγνιώδη τρόπο να της παροτρύνουν.

Τα υποκείμενα 3 και 4 δεν εμβαθύνουν σε πληροφορίες τόσο αναλυτικές, απλά το βλέπουν ως κάτι φυσικό και αναμενόμενο.

10.8.2. Αντίληψη των συναισθημάτων των μητέρων ή των πατεράδων από τα παιδιά, στην περίπτωση που εκείνα είναι η αιτία

Στην κατηγορία αυτή αναφερόμαστε στις περιπτώσεις που οι γονείς έχουν έντονη συναισθηματική φόρτιση απέναντι στα παιδιά και εξετάζουμε τον τρόπο που εξωτερικεύουν το συναίσθημα απέναντι στα παιδιά. Χαρακτηριστικά αναφέρουν:

Υποκείμενο 1 (Ανθούλα): Ναι το κάνω αυτό και δεν μου βγαίνει σε καλό, επειδή πάντα στο τέλος το μαθαίνουν αυτό. Όταν τσακωθούν μεταξύ τους θα είναι από τις πρώτες κουβέντες που θα ανταλλάξουν μεταξύ τους. Ή ακόμα και αν δεν μαλώσουν, το ένα μου παιδί νοιάζεται πολύ το άλλο και χωρίς να το θέλουν πάνε και το λένε, θέλοντας και εκείνα να νοιώσουν πως είναι μεγάλα και έτσι μπορούν να βοηθήσουν.

Υποκείμενο 2(Ρία): [...]να σου πω την αλήθεια δεν το έχω σκεφτεί αυτό, δεν θυμάμαι πως αντιδράω εκείνες τις στιγμές, αλλά νομίζω πως μου ξεφεύγει και το λέω… αλλά δεν θυμάμαι, ότι και να σου πω θα είναι ψέμα.

Υποκείμενο 3 (Νίκος): Ηντα λέει να κάνω; Ντα αυτό το ένα συνορίζεται του αλλουνου, όλοι κάνουν κόμμα εναντίον μου. Δεν λέω πράμα σε κανένα.

Υποκείμενο 4 (Παύλος): Δεν παίζει να έχω παράπονο από την μία και να μην έχω από την άλλη, μαζί τα κάνουν όλα αυτές.

Στο σημείο αυτό γίνεται αντιληπτό πως οι μητέρες δεν κρύβουν την δυσαρέσκεια τους αν κάνουν κάτι άσχημο τα παιδιά τους, ενώ οι πατεράδες τα βλέπουν ως μια ομάδα με κοινά συναισθήματα. Παρακάτω είναι ο πίνακας 15, που συνοψίζει τις απαντήσεις τους.

Πίνακας 15: Αιτία τα παιδιά για την ανάπτυξη των αρνητικών συναισθημάτων.

Υποκείμενα / Αρνητικά Συναισθήματα	**Υποκείμενο 1**	**Υποκείμενο 2**	**Υποκείμενο 3**	**Υποκείμενο 4**	**Ποσοστό% (Σύνολο ατόμων)**
Η μητέρα αναφέρει στο άλλο παιδί τι έχει	✓				25% (1)
Εξωτερικεύει τα συναισθήματα	✓				25% (1)
Ξέρει πως είναι λάθος η εξωτερίκευση τέτοιων συναισθημάτων	✓				25% (1)
Βλέπουν τα παιδιά ως μια ομάδα			✓	✓	50% (2)
Δεν υπάρχει παρατήρηση του θέματος		✓			25% (1)

Αναλύοντας τον πίνακα 15 σε σχέση με την αντίληψη των συναισθημάτων των μητέρων από τα παιδιά, στην περίπτωση που εκείνα είναι η αιτία. Φαίνεται τελείως δυσανάλογες οι απαντήσεις τους, το υποκείμενο 1 με ποσοστό 25% αναφέρει πως όταν έχει πρόβλημαμε το ένα της παιδί το λέει στο άλλο, εξωτερικεύοντας τα αρνητικά συναισθήματα της, γνωρίζοντας πως αυτό δεν είναι σωστό. Ενώ το υποκείμενο 2, δεν έχει παρατηρήσει την συμπεριφορά του για το συγκεκριμένο ζήτημα.

Σε μια κοινή κατηγορία, με ποσοστό 50% βρίσκονται οι πατεράδες, οι οποίοι βλέπουν τα παιδιά ως μια ενότητα, την οποία δεν θέλουν ή δεν μπορούν (στοιχείο, το οποίο δεν διευκρινίζεται) να εισχωρήσουν μέσα στην δυάδα και να την σπάσουν. Έχουν

σε τόσο κοινή μοίρα τα παιδιά μεταξύ τους, θεωρώντας πως αν υπάρξει πρόβλημα με το ένα σίγουρα υπάρχει και με το άλλο.

10.9. Σύγκριση εξωτερικών συναισθημάτων

Στην συγκεκριμένη κατηγορία τα υποκείμενα ερμηνεύουν τα συναισθήματα που νοιώθουν. Χωρίζεται σε τρεις μικρότερες υποκατηγορίες του άγχους, του θυμού και της χαράς.

10.9.1. Εξωτερίκευση του άγχους

Η υποκατηγορία για το άγχος αναφέρεται στον τρόπο που βλέπουν και αντιμετωπίζουν το άγχος οι γονείς στην ζωή τους.

> Υποκείμενο 1(Ανθούλα): Πάντα το δείχνω με τον ίδιο τρόπο, καπνίζω και τρώω πολύ, αλλά τα παιδιά μου καταλαβαίνουν πότε διαφέρει το άγχος μου από την στεναχώρια μου, γιατί όταν αισθάνομαι πολύ άγχος μιλάω συνέχεια για το ίδιο θέμα.
>
> Υποκείμενο 2 (Ρία): Είμαι διαρκώς αγχωμένη, για όλα, για την ζωή μου εδώ, για το μέλλον των παιδιών μου, νομίζω πως πλέον δεν μπορώ να το ελέγξω και το εξωτερικεύω, και αυτό μου φαίνεται και δεν το δείχνω με το καλύτερο τρόπο. Τρώω πολύ, κλαίω, φωνάζω, έχω όλες τις εκρήξεις.
>
> Υποκείμενο 3 (Νίκος): Εγώ δεν δείχνω άμα αγχώνομαι, παλιά φαινόταν επειδή κάπνιζα, αλλά τώρα το έχω σταματήσει. Δεν το δείχνω, δεν είμαι καμιά γυναικούλα εγώ.
>
> Υποκείμενο 4 (Παύλος): Εεε…. Δεν αγχώνομαι συχνά, δεν μου αρέσει να νοιώθω έτσι και δεν νοιώθω, ότι πάει και ότι έρθει.

Οι δύο μητέρες αναφέρονται στα αίτια και στον τρόπο που βιώνουν το άγχος στην ζωή τους. Στον παρακάτω πίνακα φαίνονται όλα τα αίτια μαζεμένα:

Πίνακας 16: Εξωτερίκευση του άγχους.

Υποκείμενα / **Άγχος**	**Υποκείμενο 1**	**Υποκείμενο 2**	**Υποκείμενο 3**	**Υποκείμενο 4**	**Ποσοστό% (Σύνολο ατόμων)**
Σταθερός τρόπος ένδειξης άγχους	✓		✓	✓	75% (3)
Αμηχανία	✓	✓			25% (1)
Έντονα συναισθηματικά ξεσπάσματα		✓			25% (1)
Έντονη επιθυμία φαγητού	✓	✓			50% (2)
Έντονη επιθυμία τσιγάρου	✓				25% (1)
Απόκρυψη και έλεγχος άγχους			✓	✓	50% (2)

Αναλύοντας τον πίνακα 16, σε σχέση με την εξωτερίκευση του άγχους παρατηρούμε πως το μεγαλύτερο ποσοστό, συγκεκριμένα το 75% το συγκεντρώνει ο σταθερός τρόπος ένδειξης του άγχους, οι δύο πατεράδες και η μητέρα είναι σε θέση να αναγνωρίζουν πως και με ποιο τρόπο εξωτερικεύουν το άγχος τους. Επειδή λοιπόν αντιλαμβάνονται το άγχος, την ίδια στιγμή με ποσοστό 50% ,προσπαθούν να το αποκρύψουν ή να το ελέγξουν συγκριτικά με τους υπολοίπους.

Με ποσοστό 50%, παρατηρούμε πως οι δύο μητέρες έχουν έντονη την επιθυμία για φαγητό, και παράλληλα υπάρχει η έντονη επιθυμία τσιγάρου από το πρώτο υποκείμενο.

10.9.2. Εξωτερίκευση του θυμού

Με τον όρο θυμό εννοούμε ένα ισχυρό συναίσθημα δυσαρέσκειας ή και εχθρότητας απέναντι σε κάποιον ή κάτι που μας επηρεάζει αρνητικά και μπορεί να προκαλέσει έντονες και καμιά φορά βίαιες αντιδράσεις. Στην συγκεκριμένη περίπτωση ενδιαφερόμαστε να μάθουμε πως βιώνουν οι τέσσερις γονείς την κατάσταση αυτή.

> Υποκείμενο 1 (Ανθούλα): Βράζω- καίγομαι από μέσα μου αλλά προσπαθώ να μην το δείχνω ποτέ στους άλλους, το κρατάω για τον εαυτό μου.
>
> Υποκείμενο 2 (Ρία): Με το ίδιο τρόπο, δεν μπορεί να μην το καταλάβεις, γίνομαι ιδιότροπη και κυρίως πολύ σκληρή με όλους και με όλα.
>
> Υποκείμενο 3 (Νίκος): Εγώ αμά θυμώνω το παίρνουν χαμπάρι όλοι, μα όταν σου λέω όλοι, όλοι, δεν χαρίζω, αρχίζω τις χριστοπαναγίες στο λεπτό.
>
> Υποκείμενο 4 (Παύλος): Πάντα και παντού, δεν είμαι εγώ εκείνη την στιγμή, είναι ο άλλος μου ο εαυτός που θέλει να τα γκρεμίσει όλα στο πέρασμα του.

Και στο συναίσθημα του θυμού αντιδρούν πολύ έντονα τα τρία από τα τέσσερα υποκείμενα, στον παρακάτω Πίνακα φαίνονται συνοπτικά τα αίτια και οι σωματικές αλλαγές τους.

Πίνακας 17: Εξωτερίκευση του θυμού.

Υποκείμενα / **Θυμός**	**Υποκείμενο 1**	**Υποκείμενο 2**	**Υποκείμενο 3**	**Υποκείμενο 4**	**Ποσοστό% (Σύνολο ατόμων)**
Σωματική έξαψη	✓	✓	✓	✓	100% (4)
Αποστασιοποίηση	✓	✓			50% (2)
Επιθετικότητα προς τους άλλους		✓	✓	✓	75% (3)
Σκληρή με τον υπόλοιπο κόσμο		✓	✓	✓	75% (3)

Αναλύοντας τον πίνακα 17, όσον αφορά την εξωτερίκευση του θυμού, παρατηρείται με ποσοστό 100% η σωματική έξαψη των υποκειμένων, αναφορικά με το πώς το βιώνουν εσωτερικά αλλά και εξωτερικά. Μάλιστα το 75% έδειξε πως η έξαψη αυτή

φτάνει σε σημεία επιθετικότητας και σκληρότητας απέναντι στο στενό και ευρύτερο περιβάλλον.

Το υποκείμενο 1 είναι ξεκάθαρο πως σε περιπτώσεις έντονου θυμού προτιμάει να αποστασιοποιείται, ενώ το υποκείμενο 2 φαίνεται να αμφιταλαντεύεται ανάμεσα στην αποστασιοποίηση και στην επιθετικότητα, λειτουργώντας ανάλογα με την περίσταση.

Αντιλαμβανόμαστε πως υπάρχει και στην έκφραση του συγκεκριμένου συναισθήματος ομοιότητα ανάμεσα στους δύο άντρες, οι οποίες λειτουργούν συναισθηματικά με τον ίδιο ακριβώς τρόπο.

10.9.3. Εξωτερίκευση της χαράς

Με τονόροχαρά εννοούμε το συναίσθημα ευχαρίστησης για μια κατάσταση. Και στο σημείο αυτό οι γονείς μας αναφέρουν πως βιώνουν σωματικά και πνευματικά την έννοια της χαράς.

> Υποκείμενο 1 (Ανθούλα): Δεν τα εξωτερικεύω ποτέ ούτε τα καλά μου συναισθήματα γιατί δεν είναι κανένας άνθρωπος που μπορεί να κρύβει τα κακά και τα καλά να τον καταλαβαίνουν όλοι. Στην ζωή όλα είναι ένα θέατρο, σε αυτό λοιπόν το θέατρο εγώ έχω επιλέξει να δείχνω μόνο μια συγκεκριμένη έκφραση, να χαμογελάω σε όλους, ακόμα και αν είμαι χάλια μέσα μου, και να μιλάω ήρεμα και το ίδιο σε όλους.
>
> Υποκείμενο 2 (Ρία): Χαρά νοιώθω όταν πλησιάζει η ώρα να πάω κοντά στην μητέρα μου, ή όταν είναι να κατέβει εκείνη κάτω σε εμάς. Όταν είμαι μαζί της όλα αλλάζουν γίνονται καλύτερα και ομορφότερα, χαρά επίσης έχω όταν έρχονται φίλοι μας από την Αθήνα να μας δουν. Εδώ στο χωριό νοιώθω τεράστια μοναξιά και όταν δω άλλους ανθρώπους χαίρομαι τόσο πολύ. Όταν είμαι χαρούμενη αγκαλιάζω τους πάντες, χαμογελάω και μαγειρεύω περίεργα φαγητά και πάντα ένα γλυκό, δεν έχω κάποιο συγκεκριμένο ότι τύχει.
>
> Υποκείμενο 3 (Νίκος): Εεε… τι να κάνω; Άμα είμαι χαρούμενος, πίνω καμιά ρακί και χαμογελώ, σαν τι πρέπει να κάνω;
>
> Υποκείμενο 4 (Παύλος): Κάνω πλάκες και προσπαθώ να νοιώσει και ο άλλος έτσι.

Τα τέσσερα υποκείμενα περιγράφουν συναισθήματα και καταστάσεις που τους έχουν δώσει απεριόριστη ζωντάνια και ενέργεια στην ζωή τους. Στον παρακάτω πίνακα περιγράφονται σε μικρές υποκατηγορίες όλα εκείνα τα στοιχεία.

Πίνακας 18:Εξωτερίκευση της χαράς.

Υποκείμενα / **Χαρά**	**Υποκείμενο 1**	**Υποκείμενο 2**	**Υποκείμενο 3**	**Υποκείμενο 4**	**Ποσοστό% (Σύνολο ατόμων)**
Εξωτερίκευση		✓	✓	✓	75% (3)
Μη εξωτερίκευση	✓				25% (1)
Ουδετερότητα συναισθήματος	✓				25% (1)
Επικοινωνία καλύτερη με τους γύρω ανθρώπους		✓	✓	✓	75% (3)

Αναλύοντας τον πίνακα 18, αναφορικά με την εξωτερίκευση της χαράς φαίνεται πως το υποκείμενο 1 όπως δεν εκφράζει τα δυσάρεστα έτσι αποκρύπτει και τα ευχάριστα, κρατώντας μια ουδέτερη στάση απέναντι στην ίδια και στο περιβάλλον γύρω της.

Ενώ ταυτόχρονα βλέπουμε από τον παραπάνω πίνακα, πως τα υπόλοιπα τρία υποκείμενα και εξωτερικεύουν την χαρά τους και νοιώθουν την επιθυμία να μοιραστούν την χαρά τους με άλλα πρόσωπα από το περιβάλλον τους. Με ποσοστό 75% αναδεικνύεται η ανάγκη της μητέρας Ρίας και των δύο πατεράδων να μοιραστούν την χαρά τους με τα οικεία πρόσωπα τους.

10.10. Συναίσθημα και σώμα

Η κατηγορία αυτή συνδέει το συναίσθημα με το σώμα των υποκειμένων, γίνεται αναφορά στις επιπτώσεις που οι ίδιοι βλέπουν στο σώμα τους με βάση αυτά που νοιώθουν. Ποιο συγκεκριμένα αναφερόμαστε στα εξής γεγονότα:

> Υποκείμενο 1 (Ανθούλα): πιστεύω ακράδαντα πως επηρεάζει το ένα το άλλο. Εγώ το καταλαβαίνω κυρίως επειδή παχαίνω…. Κανένα φάρμακο δεν με πιάνει, μόλις όμως μου περάσει η στεναχώρια ή το πολύ άγχος, περνάνε και αυτά. Άσε που καπνίζω ποιο πολύ.
>
> Υποκείμενο 2 (Ρία): […]στον καθρέφτη και στην ζυγαριά. Παίρνω συνέχεια κιλά, δεν βάζω κρέμες, δεν περιποιούμαι τον εαυτό μου, δεν φτιάχνω τα μαλλιά μου και το χειρότερο ντύνομαι σαν το λέτσο.
>
> Υποκείμενο 3 (Νίκος): Ναι το βλέπω, άμα είμαι θυμωμένος και βρίζω και χτυπάει πολύ γρήγορα η καρδιά μου, δεν την κάνω καλά, άσε που μετά βλέπω πως έχω πίεση.
>
> Υποκείμενο 4 (Παύλος): Μπα εμένα δεν με επηρεάζει, άλλα πράγματα με πειράζουν, εεε… ίσως ότι καπνίζω να παίζει ρόλο.. καπνίζω ποιο πολύ.

Τα τέσσερα υποκείμενα δεν διστάζουν να αναφερθούν στις αλλαγές που βλέπουν πάνω στο σώμα τους και σε αυτό δίνουν μεγάλο μερίδιο ευθύνης στην κακή συναισθηματική κατάσταση τους. Συγκεκριμένα οι αλλαγές που βλέπουν είναι:

Πίνακας 19: Συναίσθημα και σώμα.

Υποκείμενα / **Ψυχοσωματικά**	**Υποκείμενο 1**	**Υποκείμενο 2**	**Υποκείμενο 3**	**Υποκείμενο 4**	**Ποσοστό% (Σύνολο ατόμων)**
Απότομη αύξηση σωματικού βάρους	✓	✓			50% (2)
Χρήση φαρμάκων χωρίς αποτέλεσμα	✓				25% (1)
Αμέλεια γενικότερου καλλωπισμού	✓	✓			50% (2)
Αύξηση πιέσεως της καρδιάς			✓		25% (1)
Αύξηση καπνίσματος	✓			✓	50% (2)

Αναφορικά με τον πίνακα 19, σε σχέση με τον τρόπο που επηρεάζουν τα συναισθήματα μας το σώμα φαίνεται να υπάρχει αντίκτυπο και στους τέσσερις γονείς. Οι δύο γυναίκες αναφέρουν πως τα αρνητικά συναισθήματα τους προκαλούν απότομη αύξηση σωματικούς βάρους, καθώς έχουν έντονη επιθυμία για φαγητό, σε στάδιο βουλιμίας. Με ποσοστό 50% φαίνεται πως αμελούν άλλες ανάγκες του εαυτού τους,

όπως τον καλλωπισμό και την περιποίηση. Ενώ με ποσοστό 25% βρίσκεται η χρήση φαρμάκων κατά των πονοκεφάλων ή πόνων της μέσης, τα οποία φαίνεται σαν να μην λειτουργούν στο σώμα σε τέτοιες περιόδους.

Με ποσοστό 25% φαίνεται επίσης πως το υποκείμενο 3, λόγω της ηλικίας του, αντιλαμβάνεται πως όταν νευριάζει έχει πρόβλημα με την πίεση του, ανεβαίνει τόσο δυνατά, όπου δεν μπορεί έπειτα να ηρεμήσει εύκολα.

Και τέλος με ποσοστό 50% φαίνεται το υποκείμενο 1 και υποκείμενο 4 να έχουν μεγαλύτερη εξάρτηση από το κάπνισμα, αναγνωρίζοντας πως δεν τους βοηθάει στην υγεία τους.

10.11. Συναίσθημα και σύζυγος

Στο σημείο αυτό ενδιαφερόμαστε να δείξουμε σε ποιο βαθμό μπορεί να επηρεάσει ο σύζυγος και πατέρας των παιδιών την εκάστοτε μητέρα ή και το αντίστροφο. Χαρακτηριστικά αναφέρουν:

> Υποκείμενο 1 (Ανθούλα): κυρίως φοβάμαι τα ξεσπάσματα του, δεν τον νοιάζει να φτάσει τα πράγματα στα άκρα…. Και επίσης έχει ένα κακό συνήθειο, δεν σκέφτεται πως έχει κόσμο τριγύρω, αυτός θα σε βρίσει, θα σου μιλήσει άσχημα, θα σε υποτιμήσει χωρίς κανένα δισταγμό, και αυτό είναι τραγικό αν το σκεφτείς…. Αυτό το φοβάμαι εδώ και πολλά χρόνια… Πάλι θα με προσβάλει, πάλι θα γίνουμε ρεζίλι.
>
> Υποκείμενο 2 (Ρία): Παίζει σημαντικό ρόλο, και όσο τον έχω ανάγκη και του το λέω εκείνος τρομάζει και φεύγει ακόμα ποιο μακριά, σαν να μην υπάρχω για αυτόν και αυτό με τρελαίνει ακόμα περισσότερο. Μπορεί να είμαι χαλιά και να με κάνει καλά, αλλά μπορεί και να είμαι χάλια και να με κάνει χειρότερα, και αυτό δεν το αντέχω.
>
> Υποκείμενο 3 (Νίκος): Άμα με επηρεάζει λέει;;; αμέ! Αυτή πολλές φορές είναι η αιτία και έχω πολλά νεύρα. Και όσο δεν θέλω να της δίνω σημασία, τόσο ποιο πολύ μου το κάνει.
>
> Υποκείμενο 4 (Παύλος): Αυτή με επηρεάζει και έμεινα και τα παιδιά, όλα εκείνη και τα προκαλεί και τα σταματάει. Για αυτό έχω πολλές φορές νεύρα.

Γίνεται αντιληπτό πως υπάρχει μια ιδιαίτερη σύνδεση ανάμεσα σε αυτά που βιώνουν οι μητέρες με την συμπεριφορά του άνδρα τους, το ίδιο ισχύει βέβαια και αντίστροφα. Συναισθήματα που θα μπορούσαμε να πούμε πως δεν είναι και τόσο θετικά βιώνονται και από τα τέσσερα υποκείμενα για τον σύντροφο τους, συγκεκριμένες πληροφορίες δίνονται στον πίνακα 20 που βρίσκεται παρακάτω.

Πίνακας 20: Συναίσθημα και σύζυγος.

Υποκείμενα / **Σύζυγος**	**Υποκείμενο 1**	**Υποκείμενο 2**	**Υποκείμενο 3**	**Υποκείμενο 4**	**Ποσοστό% (Σύνολο ατόμων)**
Φόβος απέναντι στις αντιδράσεις του	✓				25% (1)
στεναχώρια	✓	✓	✓	✓	100%(4)
πικρία	✓	✓			50% (2)
Απογοήτευση	✓	✓			50% (2)
Τρόμος	✓	✓		✓	50% (2)
θυμό			✓	✓	50% (2)

Αναλύοντας τον πίνακα 20, σχετικά με τα συναισθήματα που νοιώθουν απέναντι στον ή στην σύζυγο, φαίνεται πως οι δύο μητέρες εκφράζονται ποιο περιγραφικά και με λεπτομέρεια, αναδεικνύοντας πως νοιώθουν πικρία, θυμό, απογοήτευση και άλλου είδους τέτοια συναισθήματα απέναντι στον άνδρα τους, εξαιτίας των καταστάσεων.

Με ποσοστό 100% βλέπουμε πως το ποιο δυνατό συναίσθημα των τεσσάρων γονέων είναι η λύπη και η στεναχώρια, για διαφορετικούς βέβαια λόγους για τον καθένα. Ενώ με ποσοστό 50% φαίνεται οι δύο άντρες να εκδηλώνουν θυμό απέναντι στην γυναίκα τους, θεωρώντας πως εκείνες και μονάχα εκείνες είναι υπαίτιες για την δική τους προσωπική ανάπτυξη άσχημων συναισθημάτων.

10.12. Συναίσθημα και νοσταλγία για το παρελθόν

Στην συγκεκριμένη υποκατηγορία αναφερόμαστε στο έντονο αίσθημα επιθυμίας για επιστροφή σε μια παλιά κατάσταση. Το συναίσθημα αυτό γίνεται φανερό και στους γονείς, και μάλιστα χαρακτηριστικά αναφέρουν:

> Υποκείμενο 1 (Ανθούλα): Ναι τα παιδικά μου χρόνια, διότι τότε ήμουν ελεύθερη και ευτυχισμένη, πλέον τι είμαι; Τίποτα! (ξεσπάει σε κλάματα). Και δεν φτάνει μόνο αυτό.. όταν φύγαμε από το νησάκι μας για να έρθουμε εδώ.. δεν περίμενα ότι θα υπέγραφα το συμβόλαιο της καταδίκης μου… θέλω τόσο πολύ να γυρίσω πίσω…. απλά να ξέρεις καμιά φορά με πιάνει το παράπονο που ενώ τότε είχα τόσα όνειρα, πλέον δεν έχω τίποτα, ούτε τα πραγματοποίησα αλλά ούτε και συνέχισα ποτέ να κάνω όνειρα για μένα.
>
> Υποκείμενο 2 (Ρία): Είναι η ζωή μου στην Αθήνα, εκεί όσο και αν γκρίνιαζα τώρα που όλα είναι παρελθόν καταλαβαίνω πως ήταν όλα υπέροχα. Ήμασταν στο σπίτι μας, είχαμε τις δουλειές μας, έμενα μαζί με την μάνα μου, όλα ήταν καλά, τώρα.
>
> Υποκείμενο 3 (Νίκος): Ναι είναι κανένα δυο, είναι όταν ήμουν ποιο μικρός, και ήμουν ελεύθερος από τα άγχη και τις βαβούρες. Αν ζούσε ο πατέρας μου ξέρω πως θα είχα να ασχοληθώ μόνο με την οικογένεια μου και όλα θα πήγαιναν καλά, αλλά τώρα έχω πολλές ευθύνες και νοιώθω σκλάβος.
>
> Υποκείμενο 4 (Παύλος): Ναι ουυ πολλές, ειδικά όταν ήμουν νεαρός, ήθελα να ζω την ζωή μου με ένταση και όρεξη. Όσο δεν φαντάζεσαι, κάθε μέρα φρόντιζα για αυτό. Για να σου πω να καταλάβεις, έκανα τρέλες με τους φίλους μου, κόντρες με μηχανάκια, πήγαινα καφέδες, βόλτες συνέχεια, πήγαινα για ψάρεμα όσο μεγάλωνα και το γούσταρα όταν έπιανα ψάρια.

Η νοσταλγία είναι ένα πολύ δυνατό και ρομαντικό συναίσθημα που σε κάνει να θυμάσαι το παρελθόν με μια λαχτάρα σαν να θες να ξαναγυρίσεις πάλι πίσω σε αυτό. Συγκεκριμένα τα τέσσερα υποκείμενα ξέρουν που θα ήθελαν να επιστρέψουν:

Πίνακας 21: Συναίσθημα και νοσταλγία για το παρελθόν.

Υποκείμενα / **Νοσταλγία**	**Υποκείμενο 1**	**Υποκείμενο 2**	**Υποκείμενο 3**	**Υποκείμενο 4**	**Ποσοστό % (Σύνολο ατόμων)**
Για τα παιδικά χρόνια	✓				25% (1)
Επιστροφή στην πρώτη κατοικία	✓	✓			50% (2)
Ελευθερία στα παλιά όμορφα όνειρα και τις ελπίδες	✓	✓	✓	✓	100% (4)
Επιστροφή στην νεαρή ηλικία		✓	✓	✓	75% (3)

Αναλύοντας τον πίνακα 21, αναφορικά με το συναίσθημα και νοσταλγία για το παρελθόν φαίνεται πως και οι τέσσερις γονείς αναπολούν το παρελθόν. Με ποσοστό 100% φαίνεται να αναπολούν την ελευθερία στην παλιά τους ζωή, στην οποία έκαναν όμορφα όνειρα και ήλπιζαν για το καλύτερο. Με ποσοστό 75%, κοντά στην προηγούμενη εκδοχή είναι η επιστροφή στην νεανική ηλικία. Ενώ μονάχα η μια μητέρα, θέλει να ξαναγυρίσει στην παιδική ηλικία.

Γίνεται φανερό πως οι τέσσερις γονείς δείχνουν πως κάτι λείπει από την ζωή τους, και πως όσο μεγαλώνουν τόσο συναισθηματικά πιέζονται, επιζητώντας τις παλιές τους εποχές.

10.13. Συμπεράσματα

Στο παρόν κεφάλαιο έγινε αναφορά στην αξιολόγηση των συναισθημάτων από τις ίδιες τις μητέρες και τους πατεράδες. Με την μέθοδο της συνέντευξης και έπειτα με την μεθοδολογία ανάλυσης περιεχομένου προσπαθήσαμε να δώσουμε μορφή στα συναισθήματα των τεσσάρων γονέων. Αρχικά τους ζητήθηκε να αναφερθούν σε γενικούς όρους όπως ποια θεωρούν θετικά και ποια αρνητικά συναισθήματα. Ο λόγος που τους ζητήθηκε μια τέτοια κατηγορία, είναι για να δούμε το εύρος του συναισθηματικού τους κόσμου, διότι και οι δύο μητέρες σταμάτησαν το σχολείο στις τελευταίες τάξεις του λυκείου και αυτό συνεπάγεται πως ανήκουν στην μεσαία εκπαιδευτική βαθμίδα. Ενώ οι πατεράδες, έφθασαν με το ζόρι μέχρι το γυμνάσιο, στοιχείο που δείχνει το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο τους.

Έπειτα μέσα από την εθνογραφική παρατήρηση φάνηκε πως οι μητέρες είχαν έντονες ανησυχίες για τις ίδιες, τα παιδιά και γενικά για την ζωή τους καθώς δημιουργούν εσωτερικούς διαλόγους με τον εαυτό τους για ότι τους απασχολεί. Οπότε θέλαμε να δούμε τα εκφραστικά νοήματα που δημιουργούν οι δύο μητέρες τόσο στον εσωτερικό διάλογο με τον εαυτό τους όσο και στον εξωτερικό διάλογο με τους άλλους.

Αναφορικά με τους πατεράδες, παρατηρήσαμε μέσα από την εθνογραφική παρατήρηση, την ελεύθερη συζήτηση και την κλινική συνέντευξη του γενεογράμματος πως οι πατεράδες ενώ θέλουν να δείχνουν αδιάφοροι και αποστασιοποιημένοι μπορεί στην πραγματικότητα να υπάρχουν άλλοι λόγοι. Παράλληλα θέλαμε να εξετάσουμε αυτή η απόσταση ποια αιτία έχει.

Έπειτα θέλαμε να δούμε με την μέθοδο της τριγωνοποίησης αν όλα εκείνα τα στοιχεία που συλλέχθηκαν από την εθνογραφική παρατήρηση όσον αφορά την προσωπική αυτοβοήθεια και την τριγωνοποίηση με άλλα άτομα, ισχύει και είναι σε θέση οι μητέρες και οι πατεράδες να το αντιληφθούν.

Επιπλέον θέλαμε να δούμε κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά του συναισθήματος, όπως χρονική διάρκεια, ανταπόκριση στο κάλεσμα και αντιδράσεις που προκαλούνταιαπό την οπτική γωνία των γονέων. Διότι μέσα από την εθνογραφική παρατήρηση, η περισσότερη συλλογή πληροφοριών έγινε από την σκοπιά της μητέρας.

Και τέλος θέλαμε να δούμε αν οι μητέρες και οι πατεράδες εξωτερικεύουν τα συναισθήματα τουςή τα κρατάνε μέσα τους. Μέσα από τις κατηγορίες και τα πινακάκια προσπαθήσαμε να ομαδοποιήσουμε τις απαντήσεις για να δούμε αν οι διαδικασίες ρύθμισης και αυτορρύθμισης του συναισθήματος μοιάζουν για τις δύο γυναίκες και τους δύο άνδρες, βλέποντας με αυτό τον τρόπο τις διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα.

Συμπεράναμε πως παρόλο που δεν γνωρίζονται μεταξύ τους, και ζουν χιλιόμετρα μακριά η μια από την άλλη έχουν κοινά οικογενειακά βιώματα, και σχετικά κοινό τρόπο ρύθμισης και αυτορρύθμισης του συναισθήματος.

Αναφορικά με τον τόπο κατοικίας, παρατηρήσαμε πως ο τόπος παίζει καθοριστικό παράγοντα για το κάθε ένα μέλος ξεχωριστά. Το υποκείμενο 1 (Ανθούλα) μεγάλωσε σε ένα κοσμοπολίτικό νησί, και δείχνει περισσότερες φιλοδοξίες για το μέλλον και το

καλό μορφωτικό επίπεδο των παιδιών της, συνεπώς έχει αυξημένα τα επίπεδα άγχους προσπαθώντας να πετύχουν τους στόχους που είχε θέση εκείνη για τον εαυτό της. Από τον τρόπο που ρυθμίζει τα συναισθήματα της παρατηρούμε πως λειτουργεί βασιζόμενη στην λογική, η οποία πολλές φορές της αποτρέπει να εξωτερικεύει τα συναισθήματα της. Στην προσπάθεια να ρυθμίσει την εξωτερίκευση των αρνητικών συναισθημάτων, φαίνεται να συμβαίνει το ίδιο και στα θετικά συναισθήματα. Γενικά είναι ένας άνθρωπος που ελέγχει τα συναισθήματα της και προσπαθεί να βάζει τα πράγματα γύρω της σε συγκεκριμένα μικρά πλαίσια. Παράλληλα φαίνεται να είναι συναισθηματικά προσκολλημένη στα παιδιά της, αν δηλαδή εκείνα είναι χαρούμενα νοιώθει και εκείνη το ίδιο, ισχύει και για τα υπόλοιπα συναισθήματα όπως λύπη, θυμός, άγχος.

Φαίνεται επίσης να κατέχει εύρος συναισθηματικών λέξεων και εκφράσεων, συμπεραίνουμε μέσα από αυτό ότι αναγνωρίζει, κατανοεί και αντιδράει ανάλογα με τις περιστάσεις, κάνοντας στοχευόμενες κινήσεις.

Με αναπτυγμένο το κριτήριο της εμπειρίας που διαθέτει εξαιτίας των βιωμάτων και την ηλικία της, φαίνεται πως αντιλαμβάνεται πλήρως πως τα συναισθήματα της ίδιας αλλά και των άλλων. Ακόμα και το κακό που κάνει στο σώμα της με το άγχος είναι σε θέση να αναγνωρίσει, και κατά καιρούς προσπαθεί να το ρυθμίσει. Νοιώθει νοσταλγία για την παιδική της ηλικία, διότι θεωρούσε πως ήταν ποιο ευτυχισμένη και ανέμελη, ενώ πλέον βλέπει πως η ζωή της συνεχώς αλλάζει. Παρόλα αυτά δεν αφήνει τον θυμό της, να κυριεύσει το περιβάλλον γύρω της, άρα περιορίζεται σε σωματικές εξάψεις και σε διαρκή διάλογο με τον εαυτό της και με το πρόσωπο κλειδί στην αυτορρύθμιση της.

Το πρόσωπο- κλειδί στην συναισθηματική ρύθμιση της Ανθούλας, είναι η αδερφή της ένα μορφωμένο άτομο, το οποίο λειτουργεί με την λογική υπό το πρίσμα, πως όλα λύνονται με υπομονή και επιμονή. Η μητέρα θαυμάζει αυτό το πρόσωπο, διότι θεωρεί πως του δίνει λύσεις και την δυνατότητα να ρυθμίσει καλύτερα τις σχέσεις της με την οικογένεια της. Άρα προάγεται ότι καθοριστικό ρόλο παίζει η μόρφωση τόσο του ίδιου του υποκειμένου, όσο και του ανθρώπου που βοηθάει στην διαδικασία ρύθμισης του συναισθήματος.

Αναφορικά με το δεύτερο υποκείμενο (Ρία) παρατηρούμε πως ενώ θα περιμέναμε να έχει νοοτροπία της μεγαλούπολης, έχει την νοοτροπία του χωριού. Δηλαδή υποκρύπτω τα συναισθήματα μου, μονάχα στην περίπτωση που δεν θέλω να γίνει θέμα κουτσομπολιού στους γύρω μου, αλλά όταν βρεθώ σε χώρο οικείο έχω έντονα συναισθηματικά ξεσπάσματα, τόσο στην χαρά όσο και στον θυμό ή την λύπη. Με χαρακτηριστικά παραδείγματα, κάνω παρέα με τον κόσμο, τους αγκαλιάζω, τους μιλάω ευχάριστα όταν είμαι καλά, ενώ όταν είμαι θυμωμένη γίνομαι σκληρή και άδικη μαζί τους, ακόμα και αν αυτοί δεν έχουν σχέση με το συμβάν.

Το μεγαλύτερο άγχος της σχετίζεται με τη ζωή της και την τροπή που έχει πάρει και δεν μπορεί να εκπληρώσει τα όνειρα της, τα οποία δεν είναι η εύρεση δουλειάς ή η ανεξαρτησία της, αλλά η επαφή με την μητέρα της και οι διαφορετικοί τρόποι διασκέδασης. Φαίνεται λοιπόν πως καθοριστικό ρόλο παίζει και στο υποκείμενο δύο, η ηλικία, καθώς ακόμα ονειροπολεί και ελπίζει πως θα αλλάξει την ζωή της, ενώ θεωρεί πως δεν υπάρχει άγχος αναφορικά με τα παιδιά, επειδή είναι μικρά σε ηλικία.

Αναγνωρίζει τα συναισθήματα του εαυτού της και έχει την ικανότητα να τα εκφράζει, το ίδιο ισχύει και με τα παιδιά της. Φαίνεται να μπαίνει σε διαδικασίες ρύθμισης του εαυτού της αρκετά συχνά, κάνοντας όμως και πισω- γυρίσματα κάποιες φορές. Διότι παλεύει μέσα της να ισορροπήσει την γυναίκα του εικοστού πρώτου αιώνα, με την γυναίκα παλαιότερων αιώνων. Καθοριστικό ρόλο παίζει το πρόσωπο κλειδί, το οποίο είναι η μητέρα της, η οποία δεν έχει υψηλό μορφωτικό επίπεδο, και πιστεύει σε λαϊκές ρήσεις, οι οποίες θέλουν την γυναίκα ποιο κάτω από τον άνδρα, και πως η γυναίκα ήρθε στο κόσμο για να υποφέρει. Η Ρία δεν μπορεί να αποδεχτεί μια

τέτοια άποψη, αλλά δεν μπορεί και να την απορρίψει, εφόσον θεωρεί πως είναι η μόνη λογική εξήγηση για να αιτιολογήσει όλα αυτά που περνάει. Πιστεύει επίσης πολύ στην γνώμη «τι θα πει ο κόσμος», με αποτέλεσμα να ρυθμίζει την συμπεριφορά της όχι ανάλογα με τον εαυτό της ή το οικογενειακό πλαίσιο αλλά με την κοινή στερεότυπη συμπεριφορά που επιβάλουν οι μικρές κοινωνίες.

Το υποκείμενο τρία, ο άνδρας της Ανθούλας, με το όνομα Νίκος είναι και εκείνος συναισθηματικά μπλεγμένος. Το γεγονός πως μεγάλωσε σε χωριό και του επιβλήθηκαν συγκεκριμένοι κανόνες τον επηρεάζει στις διαδικασίες ρύθμισης του συναισθήματος του με τους άλλους ανθρώπους. Θεωρεί πως προέχει η ευτυχία και η ευημερία των άλλων και μετά η δικιά του. Στην προσπάθεια του να φανεί καλός οικογενειάρχης και στις δύο οικογένειες αγχώνεται πολύ και δεν έχει βρει τρόπο να το εκφράσει παρά μόνο μέσω του θυμού.

Δεν έχει αναπτυγμένο συναισθηματικό λεξιλόγιο, συνεπώς φαίνεται πως δεν μπορεί να αυτορυθμιστεί μέσω του λόγου, σε τέτοιο βαθμό όσο οι γυναίκες του δείγματος. Στις ερωτήσεις για περιγραφή χαράς και λύπης, δεν εστιάζει σε λεπτομέρειες παρά μονάχα σε γενικές παρατηρήσεις ένοιωσα αυτό γιατί έγινε το άλλο.

Ήδη από μικρή ηλικία έχει γαλουχηθεί να συμπεριφέρεται με έμφαση στην λογική, και στα πρέπει, παραγκωνίζοντας τα συναισθήματα. Αναφορικά με τις εμπειρίες της ζωής του φαίνεται πως έχει βιώσει αρκετά έντονα το συναίσθημα της λύπης και του θυμού, συναισθήματα που υπάρχουν ακόμα τόσο έντονα στην ζωή του σχεδόν σε καθημερινή βάση, διότι όπως φάνηκε και από τις απαντήσεις του στην κατηγορία της αυτοβοήθειας, δεν φαίνεται να δίνει συγκεκριμένες απαντήσεις.

Όσον αφορά τα άτομα που λειτουργούν ως αρωγοί στις διαδικασίες ρύθμισης και αυτορρύθμισης του συναισθήματος του, είναι η μητέρα και η αδερφή, οι οποίες βρίσκονται σε χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και οι συμβουλές που του δίνουν αφορούν στερεότυπα των κλειστών κοινωνιών.

Αναφορικά με το υποκείμενο τέσσερα, τον Παύλο παρατηρούμε πως έχει πολλές ομοιότητες με τον Νίκο, στο τρόπο ρύθμισης και αυτορρύθμισης του συναισθήματος. Συγκεκριμένα, αναφέρουμε πως ο Νίκος μεγάλωνε ανάμεσα σε πόλη και σε χωριό, συνεπώς είχε την δυνατότητα να επιλέξει περισσότερο ποια ερεθίσματα και συμπεριφορές θα μιμηθεί. Εκείνος προτίμησε του χωριού, δηλαδή ο άντρας έχει την δυνατότητα και ικανότητα να εξωτερικεύει το θυμό, και να υποκρύπτει την χαρά ή την λύπη.

Δεν χρησιμοποιεί πλούσιο συναισθηματικό λεξιλόγιο συνεπώς γίνεται αντιληπτό πως σταματάει στην πρώτη διαδικασία, δηλαδή την αναγνώριση του συναισθήματος. Δεν μπαίνει στην διαδικασία της κατανόησης τόσο των δικών του συναισθημάτων όσο και των άλλων, ενώ παράλληλα δεν ακούει και τη φωνή του σώματος του. Αναγνωρίζει πως καπνίζει πολύ, αλλά δεν θεωρεί πως ο λόγος είναι το άγχος.

Κατά την διαδικασία της συνέντευξης ήθελε να δείξει χαλαρός και όπως φαίνεται και από τις απαντήσεις του δεν θεωρεί πως έχει άγχος, μέσω όμως της εθνογραφικής παρατήρησης φάνηκε πως έχει και μάλιστα αρκετό, αφού αμφιταλαντεύεται ανάμεσα σε δύο οικογένειες, τι οποίες θέλει να ικανοποιήσει αλλά βλέπει πως είναι δύσκολό.

Βασικό μέσο αυτοβοήθειας για εκείνον είναι η μουσική, με όλα τα συναισθήματα του συνδυάζει την μουσική, το είδος είναι ένα, τα λαϊκά τραγούδια, αλλά ανάλογα με την συναισθηματική του κατάσταση ακούει και το αντίστοιχο τέμπο.

Όσον αφορά τα πρόσωπα κλειδιά που βοηθούν στην διαδικασία ρύθμισης και αυτορρύθμισης του συναισθήματος, είναι οι γονείς του, οι οποίοι ανήκουν στο χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και στηρίζονται πολύ στην γνώμη της κοινωνίας και των κατεστημένων. Οπότε εκείνος μέσα του παλεύει ανάμεσα στα θέλω της δικής του

οικογένειας και στους κανόνες που έχει γαλουχηθεί, οι οποίοι θέλουν τον άνδρα να κατέχει μονάχα τον ρόλο του κουβαλητή.

Συμπερασματικά, αντιλαμβανόμαστε πως οι γονείς έχουν ομοιότητες ως προς το φύλο, οι γυναίκες πλούσιο συναισθηματικό λεξιλόγιο, περισσότερη έμφαση στην ρύθμιση και αυτορρύθμιση των σχέσεων, ενώ οι άντρες ενώ θέλουν να αποκτήσουν μηχανισμό ρύθμισης και αυτορρύθμισης, φαίνεται να μην διαθέτουν γνώσεις και να νοιώθουν πως πηγαίνουν ενάντια στα πιστεύω της κοινωνίας και στον ανδρικό ρόλο τους.

Οι πατεράδες μεταξύ τους δεν έχουν αισθητά μεγάλες διαφορές, σε αντίθεση με τις μητέρες, όπου η Ανθούλα λόγω ηλικίας άρα και περισσότερων εμπειριών και λόγω τόπο καταγωγής φαίνεται να δουλεύει περισσότερα θέματα που αφορούν τον συναισθηματικό της κόσμο.

Βασική διαφορά φαίνεται να υπάρχει ανάμεσα στις μητέρες και στους πατεράδες αναφορικά με τα παιδιά. Οι μητέρες φαίνεται να συνδέουν την συναισθηματική τους κατάσταση με εκείνη των παιδιών τους, ενώ οι πατεράδες δεν αναφέρονται. Επίσης οι μητέρες φαίνεται να εκμαιεύουν δύναμη για να αναπτύξουν την συναισθηματική τους σύνδεση μέσω των παιδιών, ενώ οι πατεράδες φαίνεται να προσπαθούν λιγότερο να αυτορυθμιστούν, ενώ δεν παίζει κανένα ρόλο το παιδί τους στην διαδικασία αυτή.

Το ζευγάρι Ανθούλα και Νίκος, έχουν μεγαλύτερη ηλικία από το ζευγάρι Ρία και Παύλο αλλά παρόλα αυτά σαν δύο σύνολα δεν εμφανίζουν τεράστιες διαφορές, μονάχα ατομικά οι δύο μητέρες βρίσκονται σε αντίθετο πόλο όσον αφορά τις διαδικασίες της ρύθμισης και της αυτορρύθμισης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

Πως βιώνουν και αντιλαμβάνονται τα παιδιά τη ζωή στο πλαίσιο της οικογένειας

11.Εισαγωγή

Το παρόν κεφάλαιο αφορά την ερευνητική διαδικασία που ακολουθήθηκε για την εξερεύνηση του συναισθηματικού και γενεαλογικού κόσμου των παιδιών.

Η συγκεκριμένη μέθοδος χρησιμοποιήθηκε διότι θεωρήθηκε κατάλληλη να εισχωρήσει σε θέματα που αφορούν τα παιδιά και με παιγνιώδη τρόπο να εκφραστούν ελεύθερα. Συνεπώς παρομοιάζουμε την ζωή του παιδιού με την ζωή ενός δέντρου, και το παιδί αναφέρεται με συνδυαστικό τρόπο και στις δύο περιπτώσεις.

Στην παρούσα έρευνα έλαβαν μέρος το αγόρι από την πρώτη οικογένεια και τα δύο κορίτσια από την δεύτερη οικογένεια. Στην πρώτη οικογένεια δεν συλλέχθηκαν δεδομένα από το μεγαλύτερο αδερφό διότι εκείνος, στην συγκεκριμένη φάση είχε αρρωστήσει με πνευμονία και μπαινοέβγαινε στα νοσοκομεία, δεν ήθελε να συμμετάσχει στην δραστηριότητα και όταν ξεπέρασε την συγκεκριμένη φάση, θα έμπαινε στην πρώτη γυμνασίου.

Η παρούσα αφηγηματική μέθοδος χωρίζεται σε τέσσερα μέρη. Το πρώτο μέρος αφορά τους συμβολισμούς και την κατασκευή του ιχνογραφήματος. Τα παιδιά παράλληλα παίρνουν μέρος και σε μια ημι-δομημένη κλινική συνέντευξη, στην οποία αναφέρονται τόσο στην γενεαλογική τους κατάσταση όσο στην αναγνώριση και κατανόηση των συναισθημάτων τους.

Στο δεύτερο μέρος αφηγούνται όμορφα περιστατικά της ζωής τους, που τους πρόσφεραν χαρά και γέλιο. Μέσα από λεπτομερή ανάλυση δίνουν όλες τις πληροφορίες (π.χ. τόπο, πρόσωπα, γεγονός) ώστε να καταλάβει η ερευνήτρια ποιος είναι το πρόσωπο κλειδί στην αυτορρύθμιση τους, τι μηχανισμούς χρησιμοποιούν και τι καταστάσεις προκαλούν την ανάπτυξη των θετικών συναισθημάτων.

Στο τρίτο μέρος αφηγούνται τα άσχημα περιστατικά της ζωής τους, ότι δηλαδή τους πρόσφερε λύπη και στεναχώρια. Και με ακριβώς τον ίδιο τρόπο όπως στα ευχάριστα, αναλύονται και τα δυσάρεστα γεγονότα. Μέσα από λεπτομερή ανάλυση δίνουν όλες τις πληροφορίες (π.χ. τόπο, πρόσωπα, γεγονός) ώστε να καταλάβει η ερευνήτρια ποιος είναι το πρόσωπο κλειδί στην αυτορρύθμιση τους, τι μηχανισμούς χρησιμοποιούν και τι καταστάσεις προκαλούν την ανάπτυξη των αρνητικών συναισθημάτων.

Στο τέταρτο μέρος γίνεται ένα όμορφο κλείσιμο της συγκεκριμένης αφηγηματικής διαδικασίας, όπου τα παιδιά γράφουν γράμμα για το πώς ένοιωσαν κατά την διάρκεια της δραστηριότητας, παίρνουν ένα πιστοποιητικό, το οποίο το έφτιαξε η ερευνήτρια για να τα ευχαριστήσει και τέλος τραγουδάνε όλοι μαζί.

Χαρακτηριστικό απόσπασμα από την αφηγηματική δραστηριότητα βρίσκεται στο παράρτημα 3.

11.1. Η δημιουργία του ιχνογραφήματος και η σύνδεση με τα συναισθήματα τους

Στην αρχή έγινε συζήτηση για τα δέντρα. Το δέντρο στην παρούσα φάση λειτουργεί ως αφορμή για έναρξη της συγκεκριμένης παιδαγωγικής- συναισθηματικής διαδικασίας. Η πρώτη ερώτηση αφορούσε *τι ονομάζουμε δέντρο* και έπειτα *ποια δέντρα γνωρίζουν τα παιδιά.* Οι ερωτήσεις αυτές έχουν ως στόχο τα παιδιά να σκεφτούν ποιο

δέντρο θέλουν να ζωγραφίσουν, και τι θα πρέπει να περιλαμβάνει αυτό, όπως κορμό, ρίζες, κλαδιά, φρούτα, τα οποία συμβολίζουν στοιχεία από την ζωή τους (σε παρακάτω υποκεφάλαια φαίνεται η σύνδεση) Ενδεικτικές απαντήσεις των παιδιών ήταν:

Από το Υποκείμενο 1(Μάριος)

> Ερευνήτρια: Θέλω Μάριε να μου πεις τι λέμε δέντρο; Ποια δέντρα γνωρίζεις;
> Μάριος: την μηλιά, την αχλαδιά, την λεμονιά.. αυτά
> Ερευνήτρια:: δεν γνωρίζεις άλλα;
> Μάριος: εε… δεν θυμάμαι άλλα… ααα και την καρυδιά και την αμυγδαλιά
> Ερευνήτρια: Και τι έχει ένα δέντρο;
> Μάριος: φύλλα, κλαδιά, κορμούς, λουλούδια, αυτά..
> Ερευνήτρια: και που βασίζονται αυτά; Κρέμονται;
> Μάριος: σε ρίζες που είναι βαθιά μέσα στην γη
> Ερευνήτρια: και πάνω από τις ρίζες τι βλέπουμε;
> Μάριος: τον κορμό;
> Ερευνήτρια: πολύ σωστά Μάριε[...].

Από τα Υποκείμενο 2 και 3 (Κατερίνα και Ελένη)

> […] Ερευνήτρια: Θέλω Κατερίνα να μου πεις τι λέμε δέντρο; Ποια δέντρα εννοούμε;
> -Κατερίνα: Την μηλιά, την αχλαδιά την κερασιά, την καστανιά, τα πεύκα, τους φοίνικες
> Ερευνήτρια: Ωραία, για πες μου και εσύ Ελένη, όταν λέμε δέντρα ποια εννοούμε;
> - Ελένη: τις αχλαδιές, τις μηλιές, τις βερικοκιές, εεε τα μήλα…
> Ερευνήτρια: Μου το είπες πριν τις μηλιές, ωραία κορίτσια και τα δέντρα είναι το ίδιο με τα λουλούδια, ζουν τόσο πολύ; Για πες μου Ελένη
> - Ελένη: τα δέντρα έχουν ξύλα, ο κορμός τους είναι από ξύλο.
> Ερευνήτρια: Ωραία για συμπλήρωσε και εσύ Νίνα
> - Κατερίνα: Τα δέντρα ζουν ποιο πολύ καιρό, γιατί είναι γερά επειδή ο κορμός τους είναι από ξύλο, ενώ τα λουλούδια και λίγος αέρας να φυσήξει ο κορμός τους σπάει[…].

Η διεξαγωγή της ερευνητικής διαδικασίας έγινε μαζί στα δύο αδερφάκια, διότι η Ελένη είναι ποιο μικρή και έχει πρόβλημα διάσπασης της προσοχής καθώς και είναι δύσκολο να συμμετέχει σε μια διαδικασία μόνη της. Επίσης πολλές φορές χρειάζεται παρακίνηση για να μιλήσει. Κατά αυτούς τους λόγους θεώρησε απαραίτητο να φτιάξει η ερευνήτρια ένα πλαίσιο, στο οποίο θα συμμετάσχουν και τα δυο παιδιά μαζί. Άλλωστε η συζήτηση έχει ναι μεν καθορισμένες ερωτήσεις, αλλά πολλές φορές δίνει την δυνατότητα για περαιτέρω συζητήσεις.

Ξαναγυρίζοντας στην διαδικασία της έρευνας, οφείλουμε να πούμε πως ο λόγος που ειπώθηκε τι περιλαμβάνει ένα δέντρο είναι για να ζωγραφίσουν και στο χαρτί τους όλα εκείνα τα στοιχεία. Ιδιαιτέρα οι ρίζες ενός δέντρου δεν είναι σύνηθες να υπάρχουν. Συνήθως τα παιδιά ζωγραφίζουν πάνω από την γη, σταματούν στον κορμό και κάνουν γύρω- γύρω χώμα και λουλούδια.

Όμως στην συγκεκριμένη προσέγγιση είναι πολύ σημαντική η ύπαρξη τους διότι συμβολίζουν τις ρίζες και την προέλευση του κάθε ανθρώπου. Σιγά- σιγά λοιπόν η ερευνήτρια από τις ερωτήσεις για τα δέντρα περνάει και στις ερωτήσεις για τα παιδιά και την ζωή τους. Η ερευνήτρια αρχίζει να λέει στα παιδιά πως σήμερα θα μιλήσουν για τις ζωές τους και πως είναι ελεύθερα να πουν ότι εκείνα θέλουν και ότι είναι σημαντικό για τα ίδια, βοηθούμενοι από τις γνώσεις τους για τα δέντρα. Τα παιδιά έδειξαν ιδιαίτερη χαρά για το γεγονός αυτό και η ερευνήτρια σκέφτηκε πως θα ήταν πολύ όμορφο να πουν ένα τραγούδι που γνωρίζουν και αναφέρεται στα δέντρα. Η μικρή Ελένη ειδικά έδειξε πολύ ενθουσιασμό διότι το ένα τραγούδι αναφέρονταν στο όνομα της και εκείνη ταυτιζόταν με αυτό. Τα λόγια του τραγουδιού ήταν τα εξής:

η μηλιά η φορτωμένη,

η Ελένη ανεβασμένη,
κόβει- κόβει μηλαράκια με τα δύο της τα χεράκια,
σπάει το κλωνάρι, η Ελένη πέφτει στο χορτάρι,
με σκισμένη την ποδιά της.
Τρέχει- τρέχει πάει στην μαμά της,
Αχ μαμά μου πως πονάω
άλλη μέρα δεν θα πάω..!

Τα δύο κορίτσια ένοιωσαν ποιο οικεία με την ερευνήτρια και άρχισαν να μιλάνε και να τραγουδάνε μαζί, επαναλαμβάνοντας τον παραπάνω τραγούδι και *το μήλο μου κόκκινο ρόιδο βαμμένο*.

Όσον αφορά το Υποκείμενο 1 (Μάριο), η ερευνήτρια ρώτησε τα εξής:

[…] Ερευνήτρια: μπράβο, και γνωρίζεις κάποιο τραγουδάκι για τα δέντρα;
Μάριος: όχι… η μάλλον ναι, την μηλιά
Ερευνήτρια: θα ήθελες να το τραγουδήσεις;
Μάριος: ναι!

Μήλο κόκκινο ρόιδο βαμμένο,
γιατί με μάρανες τον πικραμένο (επί 2 φορές)
πηγαίνω και έρχομαι, μα δεν σε βρίσκω (επί 2 φορές)
βρίσκω την πόρτα σου μανταλωμένη
τα παραθύρια σου φεγγοβολούν.
Ρωτώ το πάπλωμα, που είναι η κυρά σου;
Η κυρά δεν είναι εδώ
πάει να πιεί νερό (επί 2 φορές).

Έπειτα η ερευνήτρια ένοιωσε έτοιμη να εισάγει τα παιδιά στην δραστηριότητα, η οποία ήταν η ζωγραφιά του δέντρου. Εξήγησε στα παιδιά πως είναι πολύ σημαντικό να συμπεριλάβουν και τις ρίζες του δέντρου, και τον κορμό και τα κλαδιά και τα φρούτα που έχει πάνω του το κάθε δέντρο. Ο τρόπος για να εξηγήσει στα παιδιά την διαδικασία ήταν μέσα από τις ίδιες τους τις γνώσεις, οπότε η συγκεκριμένη φάση διεξήχθη ως εξής:

Υποκείμενο 1(Μάριος)

[…]Ερευνήτρια: πιστεύεις πως υπάρχει διαφορά ανάμεσα σε ένα λουλούδι και σε ένα δέντρο;
Μάριος: Το δέντρο είναι ποιο ψηλό από το λουλούδι, και το λουλούδι δεν ζει τόσο πολύ και το δέντρο είναι ποιο χοντρό.
Ερευνήτρια: Και εμείς χρειαζόμαστε τα δέντρα;
Μάριος: ναι! Μας δίνουν οξυγόνο και ομορφαίνουν τον κόσμο. Μας δίνουν καρπούς που εμείς μπορούμε να τους φάμε και να ζήσουμε.
Ερευνήτρια: Τι βρίσκεται πάνω στην γη και τι κάτω από την γη;
Μάριος: Κάτω από την γη βρίσκονται οι ρίζες και πάνω από την γη βρίσκεται το δέντρο
Ερευνήτρια: και δηλαδή εμείς τώρα που θέλουμε να ζωγραφίσουμε ένα δέντρο τι θα φτιάξουμε;
Μάριος: το χώμα, τον κορμό, τα φύλλα, τους καρπούς, τα κλαδιά και τις ρίζες
Ερευνήτρια: θα ήθελα λοιπόν να μου ζωγραφίσεις ένα δέντρο μεγάλο- μεγάλο
Μάριος: και να τα κάνω όλα αυτά που είπαμε;
Ερευνήτρια: ναι[…].

Όπως φαίνεται και από το ιχνογράφημα 1, η ερευνήτρια άφησε λίγη ώρα τα παιδιά να ζωγραφίσουν με βάση την οδηγία που τους έδωσε και εκείνη έμεινε στον ίδιο χώρο μαζί τους.

Ιχνογράφημα 1. Την ώρα που ζωγραφίζει ο Μάριος το δικό του προσωπικό δέντρο.

Όσον αφορά τα δύο άλλα κορίτσια, οι ερωτήσεις για να γίνει κατανοητό τι πρέπει να ζωγραφίσουν ήταν τα εξής:

> […]Ερευνήτρια: Και εμείς για να ζήσουμε χρειαζόμαστε τα δέντρα; Ε Ελένη;
> Ελένη: Τα χρειαζόμαστε γιατί από αυτά αναπνέουμε, και έχουμε και να φάμε.
> Ερευνήτρια: Και εσύ Νίνα τι έχεις να πεις;
> Κατερίνα: Τα χρειαζόμαστε, γιατί μας δίνουν το οξυγόνο, αλλά όχι μόνο αυτό, παίρνουμε και τους καρπούς τους. Δηλαδή η μηλιά μας δίνει τα μήλα, η αχλαδιά τα αχλάδια, η κερασιά τα κεράσια
> Ερευνήτρια: Ωραία τώρα θέλω να μου φτιάξετε ένα δεντράκι, αλλά θέλω ποιο πριν να μου πείτε υπάρχει κάτι πάνω από την γη και κάτω από την γη; Πες μου Νίνα
> Κατερίνα: Ναι πάνω από την γη είναι ο κορμός, τα κλαδιά, τα φύλλα και ο καρπός, ενώ κάτω από την γη είναι οι ρίζες
> Ερευνήτρια: Ωραία! Συμφωνείς Ελένη;
> Ελένη: Ναι και εγώ τα ίδια θα έλεγα
> Ερευνήτρια: Και θυμάσαι Λενιώ τι είπαμε για τις ρίζες, τι τις θέλει ένα δέντρο;
> Ελένη: Για να στέκεται καλά
> Κατερίνα: Και για να ρουφάνε και το νερό[...].

Οι ζωγραφιές που προέκυψαν από τις παραπάνω ερωτήσεις και γενικά από την διαδικασία της εργασίας ήταν οι εξής:

Εικόνα 8. Την ώρα που ζωγραφίζει η Κατερίνα το δικό του προσωπικό δέντρο.

Η Κατερίνα, το μεγαλύτερο από τα δύο αδέρφια της δεύτερης οικογένειας που συμμετέχει στην έρευνα, έφτιαξε το δέντρο της με ξυλομπογιά. Με πολύ επιμέλεια και προσοχή προσπάθησε να φτιάξει το δέντρο. Όπως φάνηκε και από την εικόνα 8, το παιδί συμπεριέλαβε όλα εκείνα που της είχε ζητήσει η ερευνήτρια.

Στην συνέχεια, στο ιχνογράφημα 2, παρουσιάζεται η ζωγραφιά της μικρότερης αδερφής, η επονομαζόμενη Ελένη, η οποία παρατηρούσε την μεγάλη και προσπάθησε και εκείνη να κάνει κάτι αντίστοιχο.

Ιχνογράφημα 2. Την ώρα που ζωγραφίζει η Ελένη το δικό της προσωπικό δέντρο.

Στο Ιχνογράφημα 2, η οποία απεικονίζει το έργο της Ελένης, παρατηρούμε πως δεν υπάρχει ιδιαίτερη προσοχή και επιμέλεια, αλλά αυτό δεν απασχολεί την ερευνήτρια, εφόσον το παιδί ζωγράφισε ότι είχε ζητηθεί από την ερευνήτρια (ρίζες, κορμός, φρούτα) έστω και υπό την καθοδήγηση και παρότρυνση της μεγαλύτερης αδερφής.

Στο τέλος της εικαστικής τους προσπάθειας, η ερευνήτρια επιβράβευσε τα παιδιά για την προσπάθεια τους και άρχισε τις ερωτήσεις από κάτω προς τα πάνω. Με την φράση από κάτω προς τα πάνω, εννοούμε από τις ρίζες μέχρι να φτάσει στα φρούτα του δέντρου. Ως προς την διεξαγωγή του πρώτου υποκειμένου δηλαδή του Μάριου η διαδικασία των ερωτήσεων ήταν η εξής: Η ερευνήτρια αφήνει το παιδί να ζωγραφίσει, ενώ ο ερευνητής παραμένει στον χώρο παρατηρεί και έπειτα ρωτάει:

> […]Ερευνητής: Ποιο δέντρο φτιάχνεις;
> Μάριος: την μηλιά, είναι το αγαπημένο μου δέντρο, αυτή με τα κόκκινα μήλα
> Ερευνητής: ωραία! Τι έβαψες με καφέ χρώμα;
> Μάριος: έβαψα τον κορμό και τις ρίζες
> Ερευνητής: θα ήθελα τώρα να μου πεις κοιτάζοντας την μηλιά σου από την ζωγραφιά που έφτιαξες και με το τραγούδι που μου είπες για τα κόκκινα μήλα, τι συναισθήματα νοιώθεις;

Μάριος: Στεναχωρημένος
Ερευνητής: γιατί νοιώθεις έτσι;
Μάριος: γιατί λέει ότι είναι μαραμένη,
Ερευνητής: και τι άλλο λέει;
Μάριος: ότι είναι πικραμένη, ότι δεν της ανοίγει την πόρτα, ότι λείπει από εκεί
Ερευνητής: Εμείς όταν τραγουδάμε ένα τραγούδι είμαστε χαρούμενοι ή στεναχωρημένοι αν λέει στενάχωρα πράγματα;
Μάριος: Κάποιες φορές χαρούμενοι είμαστε, και άλλες στεναχωρημένοι
Ερευνητής: γιατί;
Μάριος: Γιατί μου αρέσει να τραγουδάω αλλά αν λέει στενάχωρα πράγματα στεναχωριέμαι και εγώ […].

Η ερευνήτρια βρήκε κατά αυτόν τον τρόπο την αφορμή να ρωτήσει το παιδί πως νοιώθει. Οι λόγοι για μια τέτοια ερώτηση ήταν για να δει την αντιληπτική ικανότητα των παιδιών απέναντι στα συναισθήματα και κατά δεύτερον να δει αν μπορούν να εκφράσουν τα συναισθήματα τους. Ο Μάριος, είχε την ικανότητα και να περιγράψει πως νοιώθει αλλά και να το αιτιολογήσει, είναι ιδιαίτερα εκπληκτικό το γεγονός πως λέει ότι στεναχωριέται γιατί το τραγούδι περιέχει την λέξη *«μαραμένο»* που σημαίνει πως κάτι έχει ξεραθεί και έχει χαλάσει. Το παιδί παρόλο που ακούει ένα τραγούδι με χαρμόσυνο ρυθμό νοιώθει μελαγχολία όταν μιλάει για αυτό διότι λέει για κάτι που παρακμάζει.

Όσον αφορά τα άλλα δύο υποκείμενα, την Κατερίνα και την Ελένη, και εκείνα δείχνουν να αντιλαμβάνονται την σύνδεση των συναισθημάτων- τραγουδιών. Συγκεκριμένα αναφέρουμε τα εξής:

[…]Ερευνήτρια: Πάρα πολύ καλά κορίτσια!! Είμαι περήφανη για εσάς, κα δεν μου λέτε τώρα, όταν τα τραγουδάμε είμαστε χαρούμενοι ή μήπως είμαστε στεναχωρημένοι ή κάτι άλλο;
Ελένη: Είμαστε χαρούμενοι γιατί λέμε τραγούδια όμορφα και παίζουμε με αυτά.
Κατερίνα: Ναι σε αυτά τα δύο τραγούδια είμαστε χαρούμενοι όμως για άλλα δεν είμαστε γιατί τα λόγια τους μας στεναχωρούν[...].

Έπειτα η ερευνήτρια βρίσκει ευκαιρία να αναφερθεί **στους ορισμούς των συναισθημάτων** για να δει αν τα παιδιά αναγνωρίζουν τα συναισθήματα και τι σημαίνει το κάθε συναίσθημα για το κάθε ένα ξεχωριστά.

Όσον αφορά το υποκείμενο 1 (Μάριος):

[…]Ερευνητής: και τι εννοούμε με την λέξη χαρά; Είμαι χαρούμενος;
Μάριος: εε, όταν χαμογελάς, όταν έχεις διάθεση να παίξεις
Ερευνητής: και τι εννοούμε με την λέξη λύπη; Είμαι στεναχωρημένος;
Μάριος: Όταν δεν έχεις όρεξη να παίξεις, ούτε να χαμογελάσεις
Ερευνητής: ξέρεις και άλλα συναισθήματα; Ή μόνο χαρούμενοι ή μόνο στεναχωρημένοι είμαστε;
Μάριος: βαρεμάρα, απογοήτευση
Ερευνητής: και καμιά φορά αν κάνει σεισμό εμείς τι νοιώθουμε;
Μάριος: τρόμο
Ερευνητής: ναι, και αν εγώ περπατάω στο δρόμο και δω έναν μεγάλο σκύλο να μου γαβγίζει εγώ τι θα νοιώσω;
Μάριος: Θα φοβηθώ πολύ
Ερευνητής: Και αν φίλος μας έχει πάρει ένα παιχνίδι και το θέλουμε μετά εμείς πως θα νοιώθουμε;
Μάριος: θα ζηλεύουμε
Ερευνητής: θα ήθελα τώρα να μου πεις όλα αυτά τα συναισθήματα μαζεμένα
Μάριος: χαρά, φόβος, λύπη, αγάπη, τρόμος[…].

Όσον αφορά τα άλλα δύο υποκείμενα (την Κατερίνα και την Ελένη) γίνονται οι ίδιες ερωτήσεις και σε εκείνα, οι απαντήσεις τους είναι οι εξής:

> […]Ερευνήτρια: Τι είναι η χαρά και τι είναι η λύπη;
> Κατερίνα: Συναισθήματα
> Ερευνήτρια: Και ποια είναι τα συναισθήματα μας;
> Ελένη: Είναι η χαρά, η λύπη, η ντροπή
> Κατερίνα: όταν τρομάζουμε, ο τρόμος, τον φόβο, αααα και η ζήλια
> Ερευνήτρια: έχουμε λοιπόν την χαρά, την λύπη, την ντροπή, τον τρόμο, τον φόβο, την ζήλια και άλλο ένα… ποιο μας έμεινε;
> Κατερίνα: Αααα και ο θυμός
> Ερευνήτρια: και όταν τραγουδάμε αυτά τα τραγούδια πως νοιώθουμε;
> Κατερίνα: Εγώ νοιώθω χαρά γιατί είναι τραγουδάκια που τα ξέρω, και δεν λέει κάτι για να φοβηθώ ή να τρομάξω.
> Ερευνήτρια: Και εσύ Ελένη, με το τραγουδάκι που μας είπες πως νοιώθεις;
> Ελένη: Εγώ είμαι χαρούμενη, γιατί λέει για μένα, γιατί γελάω όταν το ακούω[…].

Ξαναγυρνώντας πίσω στην ζωγραφιά, ξεκινήσαμε με πρώτο προορισμότις ρίζες. Η ερώτηση για την σύνδεση των συναισθημάτων με την ζωγραφιά «θα ήθελα να ξαναγυρίσουμε στην ζωγραφιά μας και θα ήθελα να μου πεις γιατί φτιάξαμε τις ρίζες από το δέντρο;»

11.2. Οι συμβολισμοί των παιδιών από το πρώτο μέρος του Δέντρου της ζωής

11.2.1. Οι συμβολισμοί του Μάριου για τις ρίζες του δέντρου

Οι ρίζες του κάθε παιδιού αφορούν την καταγωγή του κάθε παιδιού, που γεννήθηκε, που μεγάλωσε, που μένει τώρα. Η εισαγωγή στο θέμα και οι αρχικές ερωτήσεις και απαντήσεις ήταν οι εξής:

> […]Ερευνητής: θα ήθελα να ξαναγυρίσουμε στην ζωγραφιά μας και θα ήθελα να μου πεις γιατί φτιάξαμε τις ρίζες από το δέντρο;
> Μάριος: γιατί από εκεί παίρνουν νερό τα δέντρα και μετά πηγαίνει στα κλαδιά και μας δίνει οξυγόνο.
> Ερευνητής: πολύ καλά! Και εμείς μοιάζουμε άραγε λίγο με τα δεντράκια;
> Μάριος: ναι πολύ! Γιατί και εμείς για να μεγαλώσουμε θέλουμε νερό και τροφή
> Ερευνητής: άρα είμαστε και εμείς σαν μικρά σποράκια του δέντρου που θέλουμε νερό και φαγητό.. και όπως το δέντρο έχεις ρίζες έτσι και εμείς έχουμε τις δικές μας ρίζες που είναι επίσης και οι άνθρωποι που μας γέννησαν και μας μεγάλωσαν. Μπορούμε να μεγαλώσουμε μόνοι μας;
> Μάριος: θέλουμε την μαμά και τον μπαμπά μας[…].

Βέβαια και ο Μάριος έχει γεννηθεί αλλού και στην συγκεκριμένη χρονική περίοδο μένει σε άλλο τόπο, γεγονός όμως που δεν τον ευχαριστεί και αναπολεί τα παλιά χρόνια. Επίσης σημαντικός παράγοντας σε αυτήν την καταγωγή είναι και η απώλεια από την αλλαγή τόπου κατοικίας, διότι μεγάλωσε με την γιαγιά και τον παππού και τώρα αναγκάστηκε να μεταφερθεί αλλού και να χάσει αυτήν την επαφή, που όπως φαίνεται την είχε πολύ ανάγκη και στον συναισθηματικό αλλά και στον πνευματικό τομέα. Για να οδηγηθούμε σιγά-σιγά σε αυτήν όμως την αποκάλυψη από το παιδί θα πρέπει να κάνουμε κάποιες περαιτέρω ερωτήσεις γενικές για εκείνα και την οικογένεια τους. Συγκεκριμένα θέτουμε τις εξής ερωτήσεις:

[...]Ερευνήτρια: και η μαμά μας μόνη της φύτρωσε;
Μάριος: όχι είχε και εκείνη μαμά και μπαμπά
Ερευνήτρια: Τώρα θα πάρεις ένα μολύβι και αυτό που θα λέμε θα το γράφεις
Μάριος: Εντάξει, είμαι έτοιμος
Ερευνήτρια: Στην ρίζα του δέντρου θα μου γράψεις που γεννήθηκες;
Μάριος: Στην Αθήνα, να το γράψω;
Ερευνήτρια: ναι, θα ήθελα τώρα να μου γράψεις από πού είναι η μαμά σου;
Μάριος: Η μαμά μου είναι από την Κω, και ο μπαμπάς μου από την Κρήτη, από το Ηράκλειο
Ερευνήτρια: πολύ καλά, και η Αθήνα, η Κω, η Κρήτη που ανήκουν, σε ποια χώρα;
Μάριος: στην Ελλάδα
Ερευνήτρια: οπότε εμείς στην άλλη ρίζα θα γράψουμε την χώρα. Και είμαστε έτοιμοι να προχωρήσουμε λίγο ποιο πάνω, και συγκεκριμένα στα κλαδιά του δέντρου[…].

11.2.1.1.Οι συμβολισμοί της Κατερίνας και της Ελένης για τις ρίζες του δέντρου

Οι ρίζες του κάθε παιδιού αφορούν την καταγωγή του κάθε παιδιού, που γεννήθηκε, που μεγάλωσε, που μένει τώρα. Η εισαγωγή στο θέμα και οι αρχικές ερωτήσεις και απαντήσεις ήταν οι εξής:

[…]Ερευνήτρια: Και εμείς μοιάζουμε με τα δεντράκια το ξέρετε;
Κατερίνα, Ελένη: ναι!!!
Ερευνήτρια: Όταν είμαστε μωρά, μοιάζουμε με το μικρό σποράκι του δέντρου, που…
Κατερίνα: και εμείς για να μεγαλώσουμε χρειαζόμαστε νερό και χρειαζόμαστε κάποιον να μας κρατάει όπως το δέντρο για να μεγαλώσουμε.
Ερευνήτρια: και όπως το δεντράκι έχει τις ρίζες του και εμείς για να μεγαλώσουμε χρειαζόμαστε (κάνει παύση για να μιλήσουν τα παιδιά)
Ελένη: την μαμά[...].

Βέβαια και τα δύο παιδιά έχουν γεννηθεί αλλού και στην συγκεκριμένη χρονική περίοδο μένουν και σε άλλους τόπους, τους οποίους όμως δεν τους ευχαριστεί και αναπολούν τα παλιά. Επίσης σημαντικός παράγοντας σε αυτήν την καταγωγή είναι και η απώλεια από την αλλαγή τόπου κατοικίας, διότι μεγάλωσαν με την γιαγιά και τον παππού και τώρα αναγκάστηκαν να μεταφερθούν αλλού και να χάσουν αυτήν την επαφή, που όπως φαίνεται την είχαν πολύ ανάγκη και στον συναισθηματικό αλλά και στον πνευματικό τομέα. Για να οδηγηθούμε σιγά-σιγά σε αυτήν όμως την αποκάλυψη από τα παιδιά θα πρέπει να κάνουμε κάποιες περαιτέρω ερωτήσεις γενικές για εκείνα και την οικογένεια τους. Συγκεκριμένα θέτουμε τις εξής ερωτήσεις:

[…]Ερευνήτρια:: και η μαμά μας ήρθε μόνη της στην γη, έτσι φύτρωσε;
Κατερίνα: όχι είχε και αυτή την δική της μαμά.
Ελένη: έχει και έναν άντρα να της κάνει παρέα.
Ερευνήτρια: Τώρα θα πάρετε ένα μολύβι και θα γράφεται αυτό που νομίζετε με βάση αυτό που σας ρωτάω. Επειδή η Ελένη δεν μπορεί, θα γράφεις εσύ Νίνα και εμείς Ελένη θα το κάνουμε μαζί. Λοιπόν ξεκινάμε:
Ερευνήτρια: Που γεννηθήκατε;
Ελένη: Στην Αθήνα
Ερευνήτρια :άρα στην μια ρίζα θα γράψεις Κατερίνα την λέξη.
Κατερίνα: Αθήνα.
Ερευνήτρια: Εντάξει, και δεν μου λέτε και η γιαγιά στην Αθήνα γεννήθηκε;
Ελένη: όχι σε άλλο χωριό.
Κατερίνα: στα Ιωάννινα, σε ένα χωριό που το λένε Κλεισούρα.

Ερευνήτρια: Ωραία, και η Κλεισούρα, τα Γιάννενα, η Αθήνα, σε ποια χώρα ανήκουν;
Κατερίνα: Στην Ελλάδα.
Ερευνήτρια: το γράφουμε και αυτό, και εσείς παιδιά που ζείτε;
Ελένη: σε ένα χωριό, πολύ μικρό.
Κατερίνα: στην Κρήτη.
Ερευνήτρια: και ποιο συγκεκριμένα, που;
Ελένη: κοντά στο Καστέλι.
Κατερίνα: στην Μ…
Ερευνήτρια:: γράφουμε στην άλλη ρίζα την λέξη Μ…
Κατερίνα: εγώ θα γράψω και την λέξη χωριό δίπλα[...].

Οι ρίζες συμβολίζουν την ιστορία της οικογένειας (προέλευση, οικογενειακό όνομα, καταγωγή). Ιδιαίτερα στις δύο αυτές οικογένειας υπάρχει το μοτίβο, ο πατέρας από την Κρήτη και η μητέρα από ένα άλλο μέρος εκτός Κρήτης. Και οι δύο τόποι καταγωγής της κάθε οικογένειας είναι σε μια άλλη φάση πολιτισμική- κοινωνική και ναι μεν κάνει τυχερά τα παιδιά στην ανάπτυξη της πολύ-πολιτισμικότητας αλλά από την άλλη τα μπερδεύει συναισθηματικά και κοινωνικά. Στα δύο κορίτσια ποιο συγκεκριμένα είναι δύσκολο να αντιληφθούν πως μέχρι πρότινος άκουγαν τσάμικα και κλαρίνα και ακολουθούσαν άλλα ήθη και έθιμα και από την άλλη τώρα ακούν μόνο κρητικά και ασπάζονται κρητικά έθιμα. Η διαφορετικότητα λοιπόν δεν έχει να κάνει μόνο με την μουσική αλλά έχει να κάνει και με τον τρόπο και τους τόπους διασκέδασης τους.

Όσον αφορά το αγόρι, το άλλο παιδί της έρευνας του είναι δύσκολο να σκεφτεί πως ζώντας σε ένα μικρό νησί ακούγοντας παραδοσιακά Κώτικα όργανα και τρώγοντας παραδοσιακά κώτικα παραδοσιακά φαγητά που τόσο λάτρευε, τώρα θα πρέπει να ακούει λύρες και μαντολίνα και μαντινάδες. Επίσης το άλλο μειονέκτημα στην περίπτωση του αγοριού είναι πως στην γειτονιά που έμενε στην Κω, ήταν άνθρωποι που μιλούσαν τούρκικα, στον παιδικό και στο νήπιο συναναστρεφόταν με τέτοια παιδιά και είχε μάθει ήδη μια άλλη κουλτούρα και λεξιλόγιο. Όταν ήρθαν στην Κρήτη του ήταν δύσκολο να εκφραστεί όπως τα άλλα κρητικόπουλα και πολλές απλές λέξεις που τις έλεγαν ή τις πρόφεραν διαφορετικά δεν μπορούσε να τις καταλάβει.

11.2.2. Οι συμβολισμοί του Μάριου για το έδαφος του δέντρου

Το έδαφος αναπαριστά τον τόπο που μένει το παιδί στο παρόν και μερικές από τις δραστηριότητες, που είναι στην καθημερινότητα του. Τα παιδιά ανέφεραν με μεγάλη ευκολία που μένουν και τι κάνουν, αλλά ήταν λίγο διστακτικά διότι άρεσε και στα τρία καλύτερα η πρώτη κατοικία. Ιδιαίτερα ο Μάριος και η Κατερίνα που είναι μεγαλύτερα παιδιά κατάλαβαν και ένοιωσαν την μετακίνηση και οι αναμνήσεις είναι ποιο πολλές.

[…]Ερευνήτρια: και σε ποιο μέρος έχει περάσει πάρα πολύ όμορφα, και λες πως θα ήθελες να ξαναπάς εκεί;
Μάριος: στην Κω, γιατί εκεί ήμασταν όλοι μαζί, και ήμασταν χαρούμενοι.
Ερευνήτρια: εδώ στην Κρήτη δεν περνάς καλά;
Μάριος: περνάω καλά, αλλά ποιο πολύ στο σχολείο, γιατί παίζω με τους φίλους μου
Ερευνήτρια: δεν πάτε βόλτα με τον μπαμπά και την μαμά;
Μάριος: πάμε ποιο πολύ στα χωριά, αλλά δεν περνάω πολύ καλά, γιατί καμιά φορά δεν έχω φίλους για να παίξουμε[...].

Όσον αφορά **τα μέρη που περνούν καλά** αναφέρθηκαν παραπάνω, όμως σε περαιτέρω ερωτήσεις για τους λόγους που δεν περνούν καλά, αξίζει να αναφέρουμε σε αυτό το σημείο τις απαντήσεις:

Υποκείμενο1(Μάριος):

> Ερευνήτρια: τώρα θα ήθελα να μου πεις σε ποιο μέρος πήγες και δεν πέρασες καλά γιατί στεναχωρήθηκες;
> Μάριος: εε…. Καμιά φορά στο χωριό του μπαμπά μου, γιατί ο μπαμπάς όλο λείπει και η γιαγιά λέει πράγματα στην μαμά και εκείνη στεναχωριέται. Και κλαίει εκείνη, και όταν φεύγουμε από το χωριό ο μπαμπάς έχει όλο νεύρα και τσακώνεται με την μαμά. Εεεε… και δεν θέλω να πηγαίνω.

Στην ερώτηση **σε ποιον απευθύνονται όταν θέλουν να πουν τι τους συμβαίνει** όχι μόνο δυσάρεστο αλλά και ευχάριστο, οι απαντήσεις τους είναι οι εξής:

Υποκείμενο1(Μάριος):

> […]Ερευνητής: μάλιστα! Και αν σου συμβεί κάτι πολύ καλό σε ποιον πηγαίνεις να το πεις πρώτα;
> Μάριος: στην μαμά μου, και αν κάνω κάτι που δεν είναι καλό, και πρέπει να το μάθει ο μπαμπάς πάλι στην μαμά πηγαίνω και εκείνη του το λέει.
> Ερευνήτρια: και γιατί δεν το λες στο μπαμπά σου;
> Μάριος: γιατί ο μπαμπάς όλο λείπει και όταν είναι σπίτι κοιμάται.
> Ερευνήτρια: δεν μπορεί όλη την ώρα να κοιμάται, θα είναι και ξύπνιος κάποια στιγμή
> Μάριος: ναι είναι αλλά θέλει ησυχία και πολλές φορές όταν του μιλάω δεν μου ακούει, δεν μου απαντάει[…].

Όσον αφορά **το άτομο και το λόγο που μπορεί να τους κάνει να χαμογελάσουν,** τα παιδιά απαντούν ως εξής:

Υποκείμενο1:

> […] Ερευνήτρια: Θα ήθελα να μου πεις ποιο πρόσωπο είναι αυτό που σε κάνει να γελάς πάρα πολύ;
> Μάριος: Ο Στέλιος, ο αδερφός μου όλο κάνει τρέλες και εγώ όλο γελάω. Καμιά φορά θα του πει ο μπαμπάς «πρόσεχε το ποτήρι που κρατάς γιατί θα το ρίξεις» και μόλις του το λέει αυτός το ρίχνει, ο μπαμπάς αρχίζει να του φωνάζει, εκείνος κλαίει, η μαμά μαζεύει τα γυαλιά και εγώ γελάω.
> Ερευνήτρια: Γιατί γελάς;
> Μάριος: γιατί όπως λέει και ο μπαμπάς είναι απρόσεκτος και ότι πιάνει το ρίχνει, είναι πολύ αστείο και γίνεται έτσι πάντα […].

Όσον αφορά **το άτομο και το λόγο που μπορεί να στεναχωρηθούν** τα παιδιά απαντούν ως εξής:
Υποκείμενο1:

> […] Ερευνήτρια: θα ήθελα να μου πεις ποιος σε έχει στεναχωρήσει ποιο πολύ;
> Μάριος: ο μπαμπάς μου γιατί μόλις κάνεις κάτι, αυτός αρχίζει και φωνάζει. Όλο φωνάζει και βρίζει
> Ερευνήτρια: δηλαδή εκείνος σου φωνάζει ποιο πολύ ή και κάποιο άλλο άτομο όπως π.χ. η μαμά σου;
> Μάριος: η μαμά μου δεν μου φωνάζει, μόνο μου λέει όλη την ώρα διάβαζε και διάβαζε. Ο μπαμπάς μου, μου φωνάζει πάρα πολύ, ότι και να κάνω δεν του αρέσει.
> Ερευνήτρια: θα ήθελα να μου πεις για ποιο λόγο σου φωνάζει;

Μάριος: μου φωνάζει για τα παιχνίδια μου, όταν τα αφήνω στην μέση και μου φωνάζει επειδή λέει είμαι μικρός, και ζωηρός […].

Όταν τα παιδιά είναι μικρά, συνήθως η ερώτηση που τους κάνουν οι μεγαλύτεροι είναι **για το επάγγελμα που θέλουν να κάνουν όταν μεγαλώσουν**, η απάντηση που δίνουν δεν μας παραξενεύει ως προς το επάγγελμα αλλά ως προς την αιτιολόγηση του, διότι δείχνει την σημερινή οικονομική εικόνα της χώρας και πόσο πολύ έχει επηρεάσει τα παιδιά μια τέτοια εξέλιξη. Συγκεκριμένα αναφέρουμε το εξής:
Υποκείμενο1:

[…] Ερευνήτρια: Μάλιστα, θα ήθελα να μου πεις τι θα ήθελες να γίνεις όταν μεγαλώσεις;
Μάριος: Αστροναύτης θέλω να γίνω
Ερευνήτρια: Γιατί θέλεις να γίνεις αστροναύτης;
Μάριος: Γιατί έτσι θα βγάζω πολλά λεφτά και θα μένω σε ένα μεγάλο σπίτι με τα αδέρφια μου.
Ερευνήτρια: μόνο με τα αδέρφια σου θέλεις να μείνεις εκεί;
Μάριος: και με την μαμά μου […].

Με αφορμή για τα δικά τους προσωπικά όνειρα ρωτάμε **τι εύχονται για την οικογένεια τους,** για να δούμε αν όντως τα λεφτά που θεωρούν πως παίζουν ρόλο στην δική τους ζωή αν ισχύει και για τους γονείς τους.
Υποκείμενο1:

[…] Ερευνήτρια: Για την οικογένεια σου τι ονειρεύεσαι να γίνει;
Μάριος: να είναι καλά, να είναι όλοι μαζί και να μην στεναχωριούνται και να είναι υγιείς.

Αντιλαμβάνεται κανείς από τις απαντήσεις τους πως τα παιδιά θεωρούν ως μέγιστη ανάγκη για τα ίδια αλλά και για τις οικογένειες τους να έχουν υγεία, να είναι χαρούμενοι και να έχουν λεφτά. Είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακό να βλέπεις μικρά παιδιά να φιλοσοφούν κατά αυτόν τον τρόπο την ζωή.

Στο ερώτημα σε τι νοιώθουν τα παιδιά ικανά να υλοποιήσουν, θέτουμε και ένα άλλο ερώτημα το οποίο αφορά **τα συναισθήματα που νοιώθουν όταν επιτυγχάνουν το στόχο τους,** ή ακόμα και πόσο ρόλο παίζει η διάθεση τους στην επίτευξη του στόχου.
Υποκείμενο1:

[…] Ερευνήτρια: Τι είναι αυτό που κάνεις και είσαι πάρα πολύ καλός;
Μάριος: στην ζωγραφική είμαι πάρα πολύ καλός, μου αρέσει πολύ να ζωγραφίζω.
Ερευνήτρια: και πότε σου αρέσει να ζωγραφίζεις, όταν είσαι χαρούμενος ή όταν είσαι στεναχωρημένος;
Μάριος: όπως και να είμαι ζωγραφίζω, αλλά οι ζωγραφιές μου είναι διαφορετικές. Αν δεν μου αρέσει τις σκίζω και τις πετάω, εε… ποιο πολύ ζωγραφίζω όταν είμαι χαρούμενος είναι ποιο ωραίες […].

11.2.2.1. Οι συμβολισμοί της Κατερίνας και της Ελένης για το έδαφος του δέντρου

Το έδαφος αναπαριστά που μένει το παιδί στο παρόν και μερικές από τις δραστηριότητες, που είναι στην καθημερινότητα του παιδιού. Τα παιδιά ανέφεραν με μεγάλη ευκολία που μένουν και τι κάνουν, αλλά ήταν λίγο διστακτικά διότι άρεσε και στα τρία καλύτερα η πρώτη κατοικία. Ιδιαίτερα ο Μάριος και η Κατερίνα που είναι

μεγαλύτερα παιδιά κατάλαβαν και ένοιωσαν την μετακίνηση και οι αναμνήσεις είναι ποιο πολλές.

> […] Ελένη: Εδώ στο χωριό δεν περνάω καλά, θέλω να είμαι στην Κλεισούρα.
> Κατερίνα: Εγώ περνούσα καλά στην Αθήνα με την γιαγιά, ενώ εδώ δεν περνάω καλά. Δεν μου αρέσει να πηγαίνω στα χωράφια εδώ, γιατί γεμίζω χώματα και δεν περνάω καλά.
> Ερευνήτρια: Και ποια είναι τα μέρη που έχετε περάσει πάρα μα πάρα πολύ όμορφα;
> Ελένη: Εγώ στην Κλεισούρα [...].

Όσον αφορά **τα μέρη που περνούν καλά** αναφέρθηκαν παραπάνω, όμως σε περαιτέρω ερωτήσεις για τους λόγους που δεν περνούν καλά, αξίζει να αναφέρουμε σε αυτό το σημείο τις απαντήσεις:

> Ερευνήτρια: Και τώρα θέλω να θυμηθείτε σε ποιο μέρος πήγατε και δεν περάσατε καλά, γιατί στεναχωρηθήκατε; Και είπατε εγώ δεν θέλω να ξαναπάω
> Ελένη: Εδώ στο χωριό δεν περνάω καλά, θέλω να είμαι στην Κλεισούρα. Εκεί είχα φίλους και η μαμά μου ήταν χαρούμενη, εδώ ο μπαμπάς μου όλο λείπει.
> Κατερίνα: Εγώ περνούσα καλά στην Αθήνα με την γιαγιά, ενώ εδώ δεν περνάω καλά. Δεν μου αρέσει να πηγαίνω στα χωράφια εδώ, γιατί γεμίζω χώματα και δεν περνάω καλά. Και η μαμά όλο κλαίει, ο μπαμπάς λείπει αλλά και όταν είναι σπίτι είναι με τους γονείς του, και δεν μου δίνει σημασία.

Στην ερώτηση σε ποιον απευθύνονται **όταν θέλουν να πουν τι τους συμβαίνει όχι μόνο δυσάρεστο αλλά και ευχάριστο,** οι απαντήσεις τους είναι οι εξής:

> […]Ερευνήτρια: και ποιο από αυτά τα άτομα σας έχει κάνει να νοιώσετε πολύ καλά, πολύ χαρούμενα, να είστε πολύ χαρούμενα;
> (ακολουθεί σιωπή δευτερολέπτων, τα παιδιά σκέφτονται)
> Ελένη: η μαμά και η γιαγιά
> Κατερίνα: η γιαγιά και η μαμά
> Ερευνήτρια: ο μπαμπάς σας;
> Ελένη: Ο μπαμπάς όλο λείπει, η μαμά παίζει μαζί μας και αν δούμε και τη γιαγιά παίζουμε όλοι μαζί
> Κατερίνα: Η μαμά γελάει μαζί μας, και όταν στεναχωριόμαστε στεναχωριέται και εκείνη. Ο μπαμπάς δεν μας καταλαβαίνει, το λέει και η μαμά[…].

Όσον αφορά **το άτομο και το λόγο που μπορεί να τους κάνει να χαμογελάσουν,** τα παιδιά απαντούν ως εξής:

> […]Ερευνήτρια: και ποιο από αυτά τα άτομα σας έχει κάνει να νοιώσετε πολύ καλά, πολύ χαρούμενα, να είστε πολύ χαρούμενα;
> (ακολουθεί σιωπή δευτερολέπτων, τα παιδιά σκέφτονται)
> Ελένη: η μαμά και η γιαγιά
> Κατερίνα: η γιαγιά και η μαμά
> Ερευνήτρια: ο μπαμπάς σας;
> Ελένη: Ο μπαμπάς όλο λείπει, η μαμά παίζει μαζί μας και αν δούμε και τη γιαγιά παίζουμε όλοι μαζί
> Κατερίνα: Η μαμά γελάει μαζί μας, και όταν στεναχωριόμαστε στεναχωριέται και εκείνη. Ο μπαμπάς δεν μας καταλαβαίνει, το λέει και η μαμά[…].

Όσον αφορά **το άτομο και το λόγο που μπορεί να στεναχωρηθούν** τα παιδιά απαντούν ως εξής:

[…]Ερευνήτρια: Και από την οικογένεια σας ποιο άτομο σας στεναχωρεί περισσότερο;
Κατερίνα: Εμένα ο μπαμπάς, δεν μου δίνει σημασία όταν του μιλάω και όταν είναι εδώ, ασχολείται με άλλα πράγματα.
Ελένη: ναι και το χειρότερο είναι που βλέπει και αγώνες στην τηλεόραση και εμείς ούτε τηλεόραση δεν έχουμε
Κατερίνα: και άμα δεν βλέπει αγώνες θα βλέπει ειδήσεις
Ελένη: και εμείς θα πρέπει να κάνουμε και ησυχία[...].

Όταν τα παιδιά είναι μικρά, συνήθως η ερώτηση που τους κάνουν οι μεγαλύτεροι είναι **για το επάγγελμα που θέλουν να κάνουν όταν μεγαλώσουν**, η απάντηση που δίνουν δεν μας παραξενεύει ως προς το επάγγελμα αλλά ως προς την αιτιολόγηση του, διότι δείχνει την σημερινή οικονομική εικόνα της χώρας και πόσο πολύ έχει επηρεάσει τα παιδιά μια τέτοια εξέλιξη. Συγκεκριμένα αναφέρουμε το εξής:

[…]Ερευνήτρια: τώρα θέλω να μου πείτε τι ονειρεύεστε για την ζωή σας;
Ελένη: εγώ θέλω να γίνω γιατρός γιατί θέλω να βγάλω πολλά λεφτά και Θα παίρνω ότι θέλω
Κατερίνα: εγώ ονειρεύομαι να γίνω αισθητικός, γιατί έρχονται οι φίλες μου και τους φτιάχνω τα νύχια και τα μαλλιά. Έχω πολλά μανό, γιατί μου αρέσουν…

Με αφορμή για τα δικά τους προσωπικά όνειρα ρωτάμε **τι εύχονται για την οικογένεια τους,** για να δούμε αν όντως τα λεφτά που θεωρούν πως παίζουν ρόλο στην δική τους ζωή αν ισχύει και για τους γονείς τους.

Ερευνήτρια: και για την οικογένεια σας τι ονειρεύεστε;
Κατερίνα: να έχουμε υγεία, να έχουμε λεφτά για να πηγαίνουμε βόλτες
Ερευνήτρια: και εσύ Ελένη;
Ελένη: να κάνουμε μια μεγάλη αγκαλιά και να μείνουμε πολύ ώρα έτσι, και να γελάμε όλοι! Ο μπαμπάς, η μαμά, η Νίνα και εγώ[…].

Αντιλαμβάνεται κανείς από τις απαντήσεις τους πως τα παιδιά θεωρούν ως μέγιστη ανάγκη για τα ίδια αλλά και για τις οικογένειες τους να έχουν υγεία, να είναι χαρούμενοι και να έχουν λεφτά. Είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακό να βλέπεις μικρά παιδιά να φιλοσοφούν κατά αυτόν τον τρόπο την ζωή.

Στο ερώτημα σε τι νοιώθουν τα παιδιά ικανά να υλοποιήσουν, θέτουμε και ένα άλλο ερώτημα το οποίο αφορά **τα συναισθήματα που νοιώθουν όταν επιτυγχάνουν το στόχο τους,** ή ακόμα και πόσο ρόλο παίζει η διάθεση τους στην επίτευξη του στόχου.

[…]Ερευνήτρια: και τι άλλο σας αρέσει να κάνετε;
Κατερίνα: να χορεύουμε και μου αρέσει να ζωγραφίζω, αυτό θα γράψω στην κόλλα μου. Όταν κάνω αυτά είμαι πολύ χαρούμενη και αν έχω στεναχωρηθεί πριν το ξεχνάω.
Ελένη: να τραγουδάμε γιατί με το τραγούδι σου περνάνε όλες οι κακές σκέψεις. Μετά έχω ξεχάσει γιατί στεναχωρήθηκα, για αυτό τραγουδάω όσο ποιο δυνατά μπορώ για να ξεχάσω[…].

11.2.3. Οι συμβολισμοί του Μάριου για τον κορμό του δέντρου

Στο επόμενο στάδιο βρίσκεται ο κορμός του δέντρου, όπου τα παιδιά μπορούν να μιλήσουν και να αναπαραστήσουν μέσα από την ζωγραφική μερικές από τις δεξιότητες τους. Βέβαια αυτό που κάνει εντύπωση είναι το γεγονός πως δεν έκανε κανένα κουφάλα στο δέντρο, και οι γραμμές τους είναι ευθείες. Τα παιδιά στο σημείο αυτό

μιλούν για την καθημερινότητα τους και για τις πτυχές της ζωής τους. Αποφασίσαμε λοιπόν από την δεξιά πλευρά να βάλουμε τις ενασχολήσεις με τους φίλους και από την αριστερή πλευρά με την οικογένεια.

Στο κομμάτι αυτό αναφέρονται τα παιδιά στην ευγένεια και στην τρυφερότητα που δείχνουν τα παιδιά απέναντι στους γονείς τους. Η ερευνήτρια κάνει ερωτήσεις σχετικά με τα χόμπι και τις ασχολίες των παιδιών, πόσο καιρό ασχολούνται με αυτά, ποιος ασχολείται μαζί τους ή ακόμα ποιος τον ενέπνευσε. Τα παιδιά ενθαρρύνονται να μιλήσουν για τον εαυτό τους και τις ικανότητες τους, και για τον άνθρωπο που είναι σημαντικός και τους βοηθάει σε αυτό που θέλουν.

Τα παιδιά στο σημείο αυτό αναφέρονται για τις επιθυμίες που έχουν όσον αφορά **την μελλοντική εξέλιξη της οικογένειας τους και πάλι κινούνται προς τον σκοπό των θετικών συναισθημάτων και της σημασίας της υγείας.** Συγκεκριμένα αναφέρουν:

> […]Ερευνήτρια: Υπάρχει κάτι που εύχεσαι να ήταν διαφορετικό ή που ελπίζεις να αλλάξει με την οικογένεια σου;
> Μάριος: Εύχομαι να μην πηγαίνουμε στα χωριά τόσο συχνά γιατί κουράζομαι και δεν περνάω καλά. Αααα! Και ποιο πολύ να έχουμε λεφτά στο σπίτι να φάμε και να πάρουμε ότι θέλουμε. Θα ήθελα να φτιάξουμε ένα ποιο μεγάλο σπίτι με αυλή και μεγάλο κήπο[…].

Μέσα από αυτήν την διαδικασία προέκυψαν ζητήματα και συναισθήματα που μας οδήγησαν σε άλλες περαιτέρω ερωτήσεις, στις δύσκολες εποχές που ζούμε τα παιδιά είναι δύσκολο να αντιληφθούν γιατί ο συμμαθητής τους έχει ένα παιχνίδι και εκείνα δεν μπορούν να το έχουν συγκεκριμένα αναφέρουν τις εξής καταστάσεις που ανέπτυξαν το συναίσθημα της ζήλιας και αναγνώρισαν πως δεν ήταν καλό.

> […]Ερευνήτρια: και το γεγονός πως δεν έχεις κάποια πράγματα που βλέπεις πως οι άλλοι τα έχουν σε κάνει να ζηλεύεις;
> Μάριος: ναι πολύ. Όταν βλέπω τους συμμαθητές μου και έχουν κάποια πράγματα εγώ στεναχωριέμαι.
> Ερευνήτρια: και τι ήταν αυτό που σε έκανε να ζηλέψεις περισσότερο;
> Μάριος: μια κονσόλα που είχε ο Νίκος, ο φίλος μου, μου άρεσε πολύ και μόνο εγώ δεν την πήρα. Μετά από αυτόν, όλα τα άλλα παιδιά την αγόρασαν.
> Ερευνήτρια: και εσύ δεν το είπες στην μαμά σου;
> Μάριος: ναι το είπε και εκείνη μου είπε ότι θα ρωτήσει το μπαμπά αλλά εκείνος έλεγε πως δεν την χρειάζομαι και τώρα που πηγαίνω στο δημοτικό δεν θα έπρεπε να έχω παιχνίδια αλλά βιβλία. Εγώ έκλαιγα πολύ γιατί την ήθελα, εε και τότε η μαμά το είπε στην θεία μου και μου είπε εκείνη πως θα την πάρει[...].

11.2.3.1. Οι συμβολισμοί της Κατερίνας και της Ελένης για τον κορμό του δέντρου

Τα παιδιά στο σημείο αυτό αναφέρονται για τις επιθυμίες που έχουν όσον αφορά **την μελλοντική εξέλιξη της οικογένειας τους και πάλι κινούνται προς τον σκοπό των θετικών συναισθημάτων και της σημασίας της υγείας.** Συγκεκριμένα αναφέρουν:

> […]Ερευνήτρια: Υπάρχει κάτι που εύχεσαι να ήταν διαφορετικό ή που ελπίζεις να αλλάξει με την οικογένεια σου;
> Ελένη: να παίζουμε και να είναι και ο μπαμπάς μαζί μας, και να μένει ποιο κοντά η γιαγιά μας και να έχουμε λεφτά… και να έχουμε υγεία… και να είμαστε χαρούμενοι…. Και… και… δεν θυμάμαι κάτι άλλο…
> Κατερίνα: εγώ θα ήθελα.. να είχαμε λεφτά, να ήμασταν όλοι μαζί μακριά από εδώ και να γελάμε… και το ποιο σημαντικό να έχουμε την υγεία μας[…].

Μέσα από αυτήν την διαδικασία προέκυψαν ζητήματα και συναισθήματα που μας οδήγησαν σε άλλες περαιτέρω ερωτήσεις, στις δύσκολες εποχές που ζούμε τα παιδιά είναι δύσκολο να αντιληφθούν γιατί ο συμμαθητής τους έχει ένα παιχνίδι και εκείνα δεν μπορούν να το έχουν συγκεκριμένα αναφέρουν τις εξής καταστάσεις που ανέπτυξαν το συναίσθημα της ζήλιας και αναγνώρισαν πως δεν ήταν καλό.

> […]Ελένη: εγώ… εγώ…. Θα ήθελα να πάμε όλοι μαζί στην Κλεισούρα, να έχουμε παιχνίδια, και να βλέπω τους γονείς μου να χαμογελάμε. Αααα και δεν θέλω να ζηλεύω.
> Ερευνήτρια: γιατί πότε ένοιωσες έτσι;
> Ελένη: όταν όλα τα παιδιά είχαν playmobil εδώ στο χωριό και εγώ δεν είχα, και όταν τα άλλα παιδιά έχουν παιχνίδια και εγώ δεν έχω.
> Ερευνήτρια: η Ελένη μας είπε πότε νοιώθει το συναίσθημα της ζήλιας, εσύ Νίνα;
> Κατερίνα: όταν οι φίλες μου έχουν περισσότερα πράγματα από εμένα, οι φίλες μου έχουν δωμάτιο δικό τους και δικό τους κρεβάτι, ενώ εγώ δεν έχω.. αλλά δεν ζηλεύω πολύ γιατί όταν έχουμε χρήματα, πάω και εγώ εκδρομή
> Ερευνήτρια: Και ποιος σου έχει μάθει να μην ζηλεύεις, και να σκέφτεσαι πως έχεις και εσύ πολλά πράγματα; Ότι δηλαδή να βλέπεις τι έχεις και εσύ που οι άλλοι μπορεί να μην το έχουν
> Κατερίνα: η μαμά και λίγο ο μπαμπάς.
> Ερευνήτρια: θέλεις να μου πεις ένα παράδειγμα
> Κατερίνα: Προχθές η Ιωάννα και η αδερφή της πήραν μια φουσκωτή πισίνα από τα Jumbo για μέσα στο σπίτι, εε.. εγώ στεναχωρήθηκα πολύ για τι θέλω και εγώ, αλλά η μαμά μου είπε πως εμείς έχουμε πάει σε αληθινή θάλασσα ενώ εκείνα τα παιδιά μπορεί να μην έχουν πάει και ποτέ.
> Ελένη: και εγώ θέλω να πω. Προχθές πήγαν τα άλλα παιδιά στο λούνα παρκ στο Ηράκλειο, ενώ εμείς δεν είχαμε λεφτά και δεν μπορούσαμε να πάμε. Και τότε η μαμά μου είπε πως εμείς έχουμε πάει στην Αθήνα στο AllouFunPark και στον μεγάλο ζωολογικό κήπο, ενώ εκείνα δεν πρόκειται να πάνε ποτέ τους, γιατί έμεναν από πάντα σε αυτό το χωριό.
> Κατερίνα: μπορεί να τα ξέρουν αλλά δεν έχουν πάει, και δεν θα πάνε.

11.2.4. Οι συμβολισμοί του Μάριου για τα φύλλα του δέντρου

Τα φύλλα αντιπροσωπεύουν τους ανθρώπους που θεωρούν σημαντικούς για την ζωή τους τα ίδια τα παιδιά. Η ερευνήτρια ξεκαθαρίζει ότι δεν έχει σημασία αν είναι στην ζωή ή έχουν πεθάνει. Και αυτό γιατί δεν σημαίνει πως επειδή έχουν πεθάνει παύουν να είναι σημαντικοί για εμάς. Όλες αυτές οι ερωτήσεις καλούν κατά κάποιο τρόπο το παιδί να πει ιστορίες σχετικά με το τι ήταν σημαντικό στη σχέση του παιδιού με το άτομο που αναφέρει. Παρακάτω φαίνεται ξεκάθαρα **ποια είναι αυτά τα πρόσωπα και γιατί είναι σημαντικά για εκείνα.**

> Ερευνήτρια: θα ήθελα να μου πεις ποιον αγαπάς πάρα μα πάρα πολύ;
> Μάριος: την αδερφή μου και την μαμά μου.
> Ερευνήτρια: ωραία, και γιατί νομίζεις πως είναι άτομα ξεχωριστά για σένα;
> Μάριος: γιατί είναι δίπλα μου όποτε την θέλω και με κάνει να νοιώθω καλά.
> Ερευνήτρια: είναι κοντά σου η αδερφή σου, σε παίρνει τηλέφωνα;
> Μάριος: ναι μιλάμε στο τηλέφωνο αρκετά συχνά, και όταν έρχεται κάθεται πολλές μέρες αλλά εμένα μου φαίνονται πολύ λίγες. Η χαρά μου είναι να έρθουν οι γιορτές και να είμαστε όλοι μαζί.
> Ερευνήτρια: και όταν λείπει από εδώ εσύ την θυμάσαι;
> Μάριος: ναι μου λείπει ποιο πολύ.

11.2.4.1. Οι συμβολισμοί της Κατερίνας και της Ελένης για τα φύλλα του δέντρου

Τα φύλλα αντιπροσωπεύουν τους ανθρώπους που θεωρούν σημαντικούς για την ζωή τους τα ίδια τα παιδιά. Η ερευνήτρια ξεκαθαρίζει ότι δεν έχει σημασία αν είναι στην ζωή ή έχουν πεθάνει. Και αυτό γιατί δεν σημαίνει πως επειδή έχουν πεθάνει παύουν να είναι σημαντικοί για εμάς. Όλες αυτές οι ερωτήσεις καλούν κατά κάποιο τρόπο το παιδί να πει ιστορίες σχετικά με το τι ήταν σημαντικό στη σχέση του παιδιού με το άτομο που αναφέρει. Παρακάτω φαίνεται ξεκάθαρα **ποια είναι αυτά τα πρόσωπα και γιατί είναι σημαντικά για εκείνα.**

> Ερευνήτρια: Τώρα λοιπόν για να τελειώσουμε με τα φύλλα του δέντρου, θέλω να μου πείτε ποια πρόσωπα είναι σημαντικά για εσάς;
> Ελένη: η μαμά και ο μπαμπάς, οι γιαγιάδες μας, ο θείος μας και η θεία μας.
> Κατερίνα: η μαμά και ο μπαμπάς, η γιαγιά μας, ο θείος μας και η θεία μας, α! και οι παππούδες μας.

11.2.5. Οι συμβολισμοί του Μάριου για τα φρούτα του δάσους

Τα φρούτα στο δένδρο αναπαριστούν δώρα, που δόθηκαν στα παιδιά από τους ανθρώπους που τα πλαισιώνουν. Αυτά δεν χρειάζεται να είναι μόνο υλικά αγαθά αλλά μπορεί να είναι ευγένεια, αγάπη, φροντίδα, περίθαλψη, ευγνωμοσύνη από άλλους. Στην συνέχεια θα δούμε κάποια αποσπάσματα από τα υποκείμενα που συμμετέχουν στην έρευνα.

> […]Ερευνήτρια: όπως ίσως έχεις προσέξει, το δέντρο κάνει πρώτα τα ανθάκια και μετά το ανθάκι γίνεται σιγά- σιγά καρπός και στην συνέχεια μήλο. Η χαρά της φύσης κάνει αυτό το δώρο στο δέντρο για να το ευχαριστήσει. Εσύ έχεις πάρει ποτέ κάποιο δώρο που να χάρηκες πάρα πολύ;
> Μάριος: ναι τα playmobil με το σπιτάκι τους, όλο το πακέτο μαζί
> Ερευνήτρια: πολύ όμορφο δώρο και ποιος το έδωσε;
> Μάριος: Ο αδερφός μου ο Στέλιος
> Ερευνήτρια: και γιατί σου έκανε αυτό το δώρο;
> Μάριος: μου το πήραν όλα μου τα αδέρφια, ο Μιχάλης και η Μαρία είχαν μαζέψει κάποια λεφτά και του τα έδωσαν. Ο Στέλιος πήγε μετά με την μαμά μου και μου τα πήραν. Ήμουν πολύ χαρούμενος, γιατί τα μάζευαν και εγώ δεν ήξερα τίποτα και στα γενέθλια μου μαζεύτηκαν στο σπίτι οι θείες και τα αδέρφια μου όλα και η μαμά μας έκοψε την τούρτα που έφτιαξε για μένα, μου άρεσε πάρα πολύ. Ήταν η ποιο χαρούμενη μου μέρα, δεν θα την ξεχάσω ποτέ. Ήμασταν όλοι μαζί και ήμασταν καλά και μου έκαναν ρούχα δώρο οι θείες μου και τα αδέρφια μου το playmobil.
> Ερευνήτρια: χαίρομαι που μου τα είπες όλα αυτά, και τώρα λογικά τα ρούχα τα φοράς αλλά τα playmobil τα προσέχεις, παίζεις με αυτά;
> Μάριος: ναι ακόμα παίζω με αυτά, από το καλοκαίρι που μου τα πήραν. Και καμιά φορά φωνάζω φίλους μου από το σχολείο και έρχονται να παίξουμε με αυτά.
> Ερευνήτρια: και λογικά η οικογένεια σου βλέπει πως εσύ ασχολείσαι με το παιχνίδι που σου πήραν, σωστά;
> Μάριος: ναι και όλοι μου χαμογελάνε, και για αυτό το πάρτι ακόμα συζητάμε, και το έμαθαν και οι άλλοι παππούδες από την Κω, και πολλοί συγγενείς μας.

Στην συνέχεια η ερευνήτρια ζητάει από τα παιδιά να προσθέσουν κάτι ακόμα στην ζωγραφιά τους, αν το θεωρούν απαραίτητο. Στο σημείο αυτό ο Μάριος θέλει να προσθέσει:

Ερευνήτρια: ότι θέλεις μπορείς να κάνεις είναι δικιά σου η ζωγραφιά, απλά θα ήθελα να μου πεις όταν τελειώσεις γιατί θέλεις να υπάρχουν αυτά δίπλα στο δέντρο μας.
Μάριος: Λοιπόν θέλω το δέντρο γιατί με την γιαγιά από την Κω πηγαίναμε βόλτες και όταν κουραζόμασταν βρίσκαμε ένα δέντρο με μεγάλη σκιά και καθόμασταν από κάτω. Εκεί μας έλεγε παραμύθια, και μετά από λίγη ώρα φεύγαμε. Για αυτό ζωγραφίζω και τον ήλιο γιατί συνήθως πηγαίναμε μεσημέρι.
Ερευνήτρια: μα ήσουν μικρό παιδάκι και θυμάσαι λεπτομέρειες πολλές
Μάριος: ναι θυμάμαι πολλά γιατί πέρασα καλά.

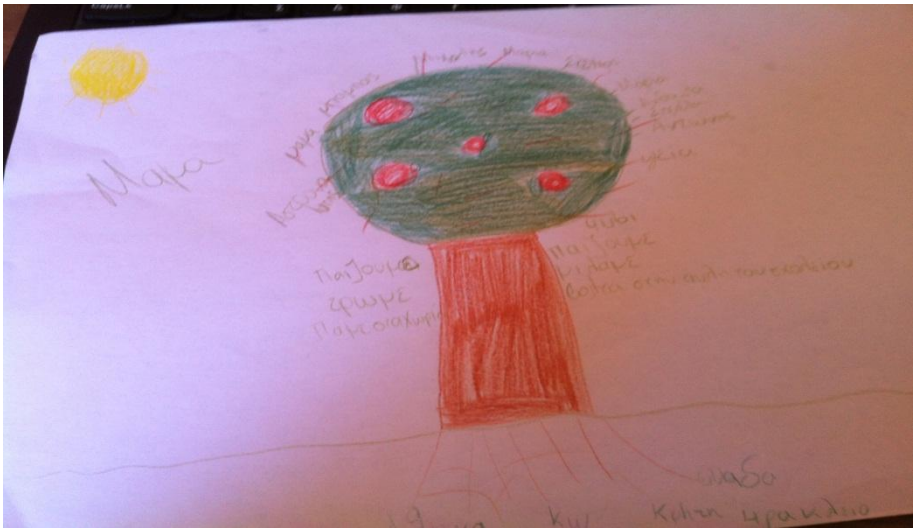

Ιχνογράφημα 3. Ο λαμπερός ήλιος, που συμβολίζει τα δύο πρόσωπα που αγαπά.

Όπως φαίνεται και από το Ιχνογράφημα 3, ο Μάριος ήθελε να προσθέσει ένα μεγάλο ήλιο, στην πάνω αριστερή πλευρά της ζωγραφιάς, ο ήλιος για το παιδί συνδυάζει μια συγκεκριμένη καιρική κατάσταση καθώς και το συναίσθημα της χαράς που ένοιωθε ψυχικά.

11.2.5.1. Οι συμβολισμοί της Κατερίνας και της Ελένης για τα φρούτα του δάσους

Τα φρούτα στο δένδρο αναπαριστούν δώρα, που δόθηκαν στα παιδιά από τους ανθρώπους που τα πλαισιώνουν. Αυτά δεν χρειάζεται να είναι μόνο υλικά αγαθά αλλά μπορεί να είναι ευγένεια, αγάπη, φροντίδα, περίθαλψη, ευγνωμοσύνη από άλλους. Στην συνέχεια θα δούμε τα χαρακτηριστικά αποσπάσματα από τα δύο παιδιά που συμμετέχουν στην έρευνα.

Ερευνήτρια: Αφού λοιπόν τα φτιάξετε θα ήθελα να μου σκεφτείτε πως τα μήλα είναι κάτι άλλο, όπως για παράδειγμα τα δώρα ή η ιδιαίτερη φροντίδα που σας έδωσε το αγαπημένο σας πρόσωπο, ωραία;
Ελένη: ναι, κατάλαβα, εμένα το καλύτερο δώρο που μου έκανε η μαμά είναι ένα πολύχρωμο καλαμάκι.
Ερευνήτρια: Καλαμάκι; Για να πίνεις το γάλα σου;
Ελένη: Εγώ δεν μπορούσα να πιω το γάλα από το ποτήρι και ήθελα το μπιμπερό μου, αλλά η μαμά στεναχωριόταν γιατί μου έλεγε πως μεγάλωσα και δεν είμαι μωρό να πίνω από εκεί. Έτσι τα Χριστούγεννα που έφυγαν, εγώ είχα ζητήσει από τον Άγιο Βασίλη να μου φέρει ένα όμορφο καλαμάκι που θα με βοηθήσει να πίνω ποιο γρήγορα το γάλα μου, και εγώ σαν την Νίνα. Εεε και η μαμά μου, την επόμενη μέρα, στο χριστουγεννιάτικο δέντρο μου έβαλε το καλαμάκι. Εγώ τώρα μόνο από εκεί πίνω.
Ερευνήτρια: και εσύ Νίνα;

Νίνα: Εμένα η γιαγιά μου, μου πήρε το πρώτο μου μπλοκ ζωγραφικής σε μια κασετίνα με πολλούς μαρκαδόρους. Η γιαγιά μου ήξερε πως μου άρεσε πολύ να ζωγραφίζω και πως ήθελα ένα μεγάλο μπλοκ και δεν ήθελα να γράφω σε μικρές κόλλες. Εεε και μια μέρα όταν ήμασταν στην Αθήνα, ήρθε στο δωμάτιο μου, με ξύπνησε και μόλις άνοιξα τα μάτια μου τι να δω; Το μπλοκ!!! Το αγαπώ και το προσέχω πολύ, ότι και να ζωγραφίσω από εκεί, το βάζω σε ένα φάκελο, η μαμά γράφει τα στοιχεία της Κλεισούρας και τα στέλνουμε με το ταχυδρομείο.

Στην συνέχεια η ερευνήτρια ζητάει από τα παιδιά να προσθέσουν κάτι ακόμα στην ζωγραφιά τους, αν το θεωρούν απαραίτητο. Στο σημείο αυτό τα δύο κορίτσια θέλουν να προσθέσουν:

[…]Ερευνήτρια: Ωραία! Θα ήθελα τώρα να δούμε αν θέλετε να προσθέσουμε κάτι ακόμα στο δεντράκι μας.
Κατερίνα: Εγώ θα ήθελα να κάνω ένα λουλούδι αλλά να είναι μικρό διπλά στο δέντρο και να το ξανά ζωγραφίσω σε μια άλλη κόλα και να σου πω τι θα λέει το κάθε πέταλο[…].

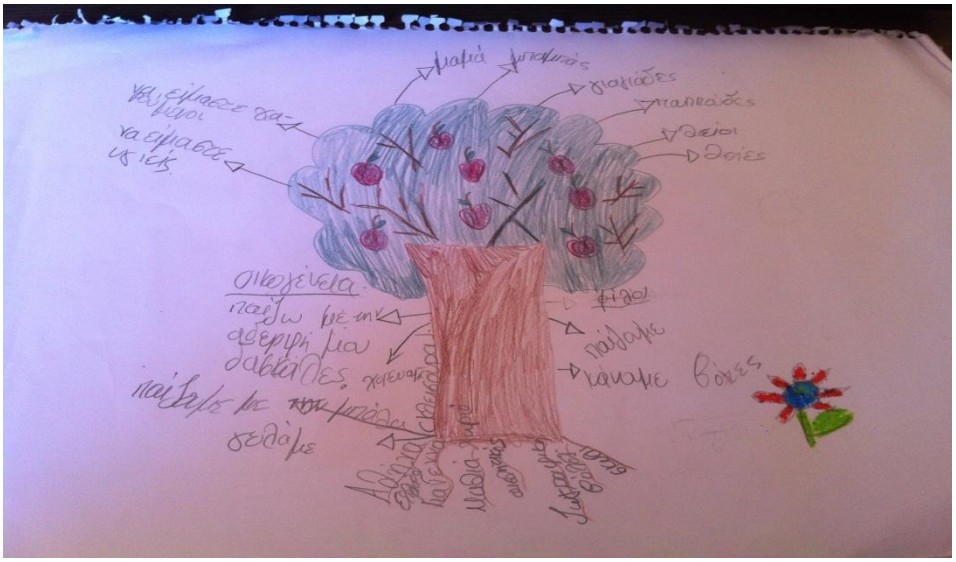

Ιχνογράφημα 4. Το λουλούδι δίπλα στο δέντρο της Κατερίνας.

Το υποκείμενο 2 (Κατερίνα), αρχικά ζωγράφισε ένα λουλούδι με λαδομπογιά γιατί ήθελε να ξεχωρίζει όπως ειπώθηκε από την ίδια, από το δέντρο και επίσης ήθελε να θυμάται ποιο έκανε πρώτο και μετά δεύτερο. Η αιτιολόγηση δεν δόθηκε για την συγκεκριμένη κίνηση, αν δηλαδή παίζει κάποιο ρόλο για το ποιο έφτιαξε πρώτο και ποιο δεύτερο. Το αποτέλεσμα του έργου της φαίνεται στο Ιχνογράφημα 4.

Στην συνέχεια ζήτησε να κάνει σε μια άλλη κόλλα ποιο μεγάλο το λουλούδι γιατί ήθελε να γράψει σε κάθε πέταλο και ένα όνομα, ήθελε να εκφραστεί και με αυτόν τον τρόπο ποιο αναλυτικά και αυτό δεν θα μπορούσαμε να της το στερήσουμε. Συνεπώς στο ιχνογράφημα 5, που ακολουθεί, βρίσκεται και η δεύτερη ζωγραφιά της Κατερίνας, η είναι αναπόσπαστο κομμάτι της παραπάνω ζωγραφιάς, η οποία στην ουσία έκανε το ίδιο λουλούδι απλά ποιο μεγάλο έτσι ώστε να μπορέσει να γράψει σε κάθε πέταλο.

Ιχνογράφημα 5. Τα πέταλα του λουλουδιού.

Για το συγκεκριμένο λουλούδι οι διευκρινήσεις που έδωσε η Κατερίνα ήταν η εξής:

> […]Κατερίνα: θέλω να σου πω ότι στο λουλούδι έχω βάλει τα άτομα που αγαπώ και με αγαπάνε και είναι οι γονείς, οι γιαγιάδες, οι παππούδες, ο θείος και η θεία. Μετά γράφω την λέξη Ειρήνη γιατί θέλω να έχουμε ειρήνη μεταξύ μας και να μιλάμε και να γελάμε όλοι μαζί. Μετά λέω τι θέλω να γίνω όταν μεγαλώσω, θέλω να γίνω ή οδοντίατρος, ή δασκάλα, ή κομμώτρια ή αισθητικός. Η μαμά είχε βγάλει κάτι με τα δόντια και τώρα όταν της λέμε πονάω ξέρει αμέσως τι είναι και αυτό εμένα μου αρέσει γιατί σταματάω να πονάω, θέλω να γίνω δασκάλα γιατί μου αρέσουν αυτά που κάνουμε τώρα και εσύ είσαι δασκάλα και για αυτό μας τα κάνεις, θέλω να γίνω κομμώτρια ή αισθητικός γιατί ο νονός μου είναι κομμωτής και η νονά μου αισθητικός και μου αρέσει όταν πηγαίναμε Αθήνα στο Κομμωτήριο τους. Αα!! Για αυτό τους βάζω και αυτούς στο λουλούδι. Και ποιο πολύ θα ήθελα να έχουμε όλοι την υγεία μας, και να μην πονάμε![...]

Όσον αφορά το Υποκείμενο 3 (Ελένη), ήθελε και εκείνη να προσθέσει κάποια πράγματα στην ζωγραφιά της, ο διάλογος που διατυπώθηκε από την ερευνήτρια και το παιδί ήταν ο εξής:

> […]Ερευνήτρια: ναι αμέ! Σου δίνω όσο χρόνο θέλεις για να δεις πως θα το κάνεις, αλλά μετά θέλω να μου πεις αναλυτικά τις σκέψεις σου. Και εσύ Ελένη;
> Ελένη: Εγώ θέλω να κάνω έναν ήλιο μεγάλο, που να γελάει και γρασίδι.
> Ερευνήτρια: Και γιατί ο ήλιος θέλεις να γελάει;
> Ελένη: Γιατί είναι σαν τον μπαμπά και την μαμά που είναι ποιο ψηλοί αλλά κοιτάζουν το δέντρο τους δηλαδή εμένα και μου χαμογελάνε, γιατί βλέπουν πως είμαι καλό παιδί και κάνω καλά πράγματα.
> Ερευνήτρια: Και το γρασίδι;
> Ελένη: Το γρασίδι είναι η αδερφή μου γιατί αυτή με βοηθάει σε όλα, και είμαστε παντού μαζί, και το χώμα με το λουλούδι μαζί είναι πάντα[…].

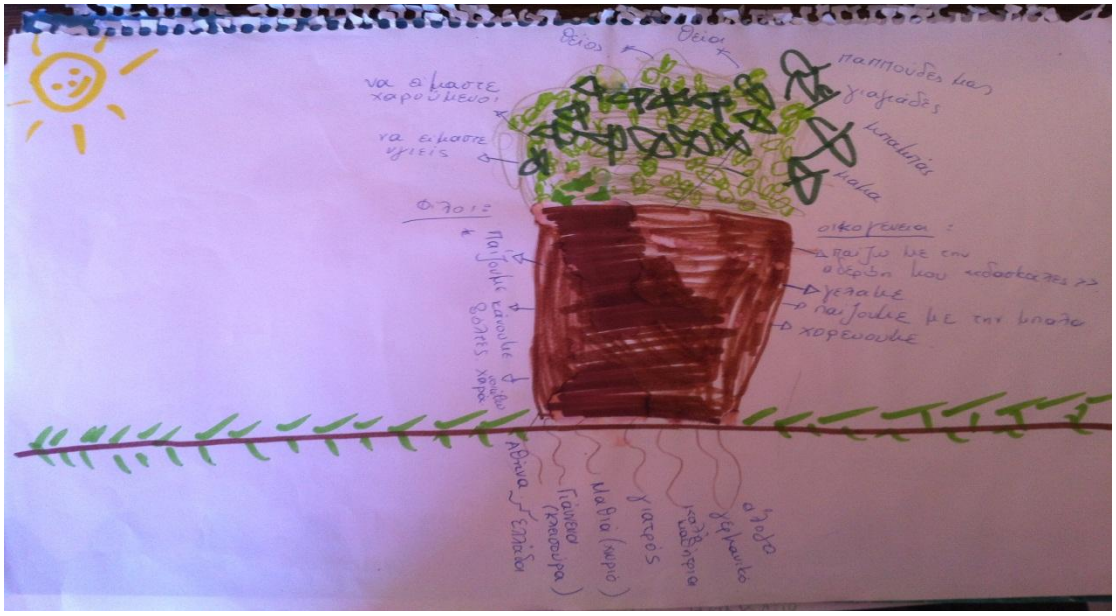

Ιχνογράφημα 6. Ο λαμπερός ήλιος και το καταπράσινο γρασίδι.

Όπως φαίνεται και από το Ιχνογράφημα 6, ζωγράφισε ξανά το δέντρο της με μαρκαδόρο και πρόσθεσε έναν ήλιο και γρασίδι, τα οποία τα παρομοίωσε από μόνη με τα μέλη της οικογένειας της. Καθώς τα παιδιά ζωγράφιζαν τα δέντρα τους και ανέπτυσσαν τις δικές τους ιστορίες, στο χώρο υπήρχε ησυχία αλλά παράλληλα και μια αίσθηση ενέργειας και συγκέντρωσης.

Μέσα από την διαδικασία της ζωγραφιάς του δέντρου και από κάθε διαδικασία ξεχωριστά, τις ρίζες, το έδαφος, τον κορμό, τα κλαδιά, τα φύλλα, και τα φρούτα, τα παιδιά βρήκαν τρόπους να γράψουν, να ζωγραφίσουν και να αναπαραστήσουν την δική τους ιστορία, τα δικά τους όνειρα και τις ελπίδες που έχουν για το μέλλον τους.

Στην συνέχεια ακολουθεί το δεύτερο μέρος της διαδικασίας όπου ονομάζεται «Το δάσος της ζωής» και τα παιδιά θα εμβαθύνουν περισσότερο στα νοήματα της ζωής τους.

11.3. Οι αφηγήσεις των παιδιών από το δεύτερο μέρος με τίτλο: Το δάσος της ζωής

11.3.1. Η αφήγηση του Μάριου

Όταν τα παιδιά τελείωσαν με την ζωγραφιά τους, τους καλέσαμε να κολλήσουν τις ζωγραφιές τους στον τοίχο. Αυτό όμως που έκανε εντύπωση στην ερευνήτρια, ήταν πως τα παιδιά την μια μέρα που είχαν κενό, φαίνεται πως απασχολήθηκαν με το θέμα του δέντρου και έφτιαξαν και άλλα δέντρα σαν ζωγραφιά.

Συγκεκριμένα ο Μάριος έφτιαξε μια ζωγραφιά, όπως φαίνεται και στο ιχνογράφημα 7 με πολλά άλλα δέντρα και κόλλησε την μια ζωγραφιά δίπλα στην άλλη.

Ιχνογράφημα 7. Το δάσος του Μάριου.

Ο διάλογος που διατυπώθηκε στην συγκεκριμένη διαδικασία ήταν ο εξής:

> [...]Μάριος: ξέρεις τι σκέφτηκα; Θέλω να φτιάξω σε ένα άλλο χαρτί και άλλα δέντρα για να μην είναι το δικό μου μόνο του.
> Ερευνήτρια: Βρίσκω την ιδέα σου καταπληκτική!!! Θα ήθελα να το κάνεις για να φτιάξουμε τι με τα πολλά δέντρα μαζεμένα;
> Μάριος: Ένα δάσος που έχει ένα δέντρο μαγικό, σαν και τα παραμύθια ε;;
> Ερευνήτρια: Ναι Μάριε μου σαν τα παραμύθια
> (ξεκινάει να ζωγραφίζει σε μια κόλλα μαζεμένα δέντρα, και έπειτα κολλάει τα δύο χαρτιά στον τοίχο)
> Μάριος: τώρα μου αρέσει καλύτερα, είναι ποιο όμορφο!![...].

Καθώς έφτιαξαν τις ζωγραφιές τους και δημιουργήθηκε μια ημι-δομημένη κλινική συνέντευξη με το κάθε παιδί ξεχωριστά, επόμενος στόχος ήταν να ενημερωθούμε για τις ελπίδες και τα όνειρα τους. Κατά την διάρκεια του συγκεκριμένου δεύτερου μέρους, η ερευνήτρια έκανε και στα τρία παιδιά διάφορες ερωτήσεις σχετικά με τα όνειρα, τις ελπίδες που έχουν, πως καταφέρνουν να διατηρήσουν τα όνειρα τους και ποιοι άλλοι από την οικογένεια τους τα βοηθάνε για την εκπλήρωση τους και τι άλλο ξέρουν εκείνοι για αυτά. Οι απαντήσεις τους ήταν από καρδιάς και πολύ ζεστές.

Ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα πάνω **στα όνειρα και τις φιλοδοξίες** που έχει το κάθε παιδί είναι τα εξής:

> […]Ερευνήτρια: Μου είπες πως θέλεις να μελετήσεις πάρα πολύ, να είσαι καλός μαθητής για να σπουδάσεις όπως και τα αδέρφια σου για να βοηθήσετε οικονομικά τους γονείς σου. Μπορείς να μου πεις πόσο καιρό έχεις αυτές τις ελπίδες και τα όνειρα και τι σε επηρεάζει στο να τα καταφέρεις;

Μάριος: Να σου πω, εμένα η μαμά μου, είχε περάσει δασκάλα αλλά γνώρισε τον μπαμπά μου και δεν πήγε στην σχολή της και τώρα στεναχωριέται όταν το σκέφτεται. Είναι μεγάλο όνειρο της να σπουδάσουν όλα τα παιδιά της, και τα αδέρφια μου το κάνουν αυτό, και ο Στέλιος που είμαστε μαζί προσπαθεί για αυτό. Εγώ βαριέμαι ώρες-ώρες αλλά από την άλλη πρέπει να διαβάσω. Όταν το καταλαβαίνει η μαμά πως δεν διαβάζω τότε μου λέει να προσπαθήσουμε μαζί, εγώ πάντα στην αρχή δεν θέλω αλλά μετά μου αρέσει να μου λέει η κυρία Άριστα.
Ερευνήτρια: άρα τα όνειρα σου σχετίζονται με αυτά που σου λένε η μητέρα σου και τα αδέρφια σου;
Μάριος: ναι πάρα πολύ, θέλω να φτάσω και εγώ ψηλά όπως και εκείνα.
Ερευνήτρια: θα ήθελες να μου πεις πως θα προσπαθήσεις να κρατήσεις τα όνειρα σου; Μου είπες πως υπάρχουν στιγμές που κουράζεσαι ή βαριέσαι όταν διαβάζεις;
Μάριος: εκεί πάντα το καταλαβαίνει η μαμά και έρχεται να διαβάσουμε μαζί. Και πάντα μου λέει για εκείνη και τα αδέρφια μου.
Ερευνήτρια: και τα αδέρφια σου ή ο μπαμπάς σου δεν σου λένε κάτι;
Μάριος: ο μπαμπάς μου, μου λέει πως δεν χρειάζεται να είμαι καλός μαθητής γιατί κάποιος δεν πρέπει να σπουδάσει για να αναλάβει τα χωράφια μας και τα ζώα. Και εγώ στεναχωριέμαι όταν μου το λέει, δηλαδή τα αδέρφια μου σπούδασαν και εγώ θα είμαι στα χώματα και στις λάσπες; Είναι άδικο!
Ερευνήτρια: Μπορεί να μην το εννοεί, να το λέει με αυτόν τον τρόπο για να σε παρακινήσει να διαβάσεις.
Μάριος: όχι το εννοεί, γιατί ένα πρωί εγώ ξύπνησα και πήγα να κρυφακούσω στην κουζίνα τι λένε, και εκεί τον άκουσα να λέει στην μαμά ότι «να μην διαβάζεις Ανθούλα τον Μάριο, οι άλλοι δεν θέλουν τα χωράφια, εγώ μόνος μου θα τα έχω; Κάποιος πρέπει να τα αναλάβει, ας τα πάρει ο Μάριος όταν μεγαλώσει.»
Ερευνήτρια: και εσύ τι έκανες τότε;
Μάριος: έφυγα κλαίγοντας για το δωμάτιο μου, ήρθαν και οι δύο και μου είπαν πως ήταν ψέμα αλλά εγώ στεναχωρήθηκα πολύ και ξέρω ότι το εννοούσε[…].

Όσον αφορά το πρόσωπο που θα αναφέρουν την όλη αυτή συζήτηση, τα παιδιά δίνουν τις δικές τους απαντήσεις, κάνοντας ιδιαίτερα σαφή το συναισθηματικό τρίγωνο που ισχύει στο μυαλουδάκι τους. Αναρωτιόμαστε **σε ποιο άτομο θα αναφέρουν την παραπάνω συζήτηση**, γιατί με αυτόν τον τρόπο γίνεται ξεκάθαρο σε ποιον μιλάνε τα παιδιά για τα συναισθήματα τους αλλά και για τα θέματα που τους απασχολούν είτε θετικά είτε αρνητικά.

[…]Ερευνήτρια: και από όλα αυτά που συζητάμε σε ποιον θα τα πεις;
Μάριος: στην μαμά μου και θα πάρω τηλέφωνο και την θεία μου να της το πω που και εκείνης της αρέσουν οι συζητήσεις[…].

Και το τελευταίο ερώτημα που τίθεται στο δεύτερο μέρος της όλης διαδικασίας αφορά **τα συναισθήματα που νοιώθουν τα παιδιά όταν μιλάνε για τα όνειρα και τις ελπίδες τους σε άλλα πρόσωπα.** Οι απαντήσεις των παιδιών ήταν οι εξής:

[…]Ερευνήτρια: Και τέλος, θα ήθελα να σε ρωτήσω σου αρέσει που μου μιλάς για τα όνειρα και τις ελπίδες σου;
Μάριος: ναι μου αρέσει πολύ, όταν μιλάω μαζί σου είναι σαν να μιλάω με την αδερφή μου ή την μαμά μου και αυτό μου αρέσει πολύ[…].

11.3.2. Η αφήγηση της Κατερίνας και της Ελένης

Το Υποκείμενο 2 (Κατερίνα) έφτιαξε μια ζωγραφιά με τα συναισθήματα που της δημιούργησε η όλη διαδικασία με το δέντρο. Συγκεκριμένα στο ιχνογράφημα 8

φαίνεται η δικιά της οπτική γωνία, για όσα είχαν ειπωθεί μέχρι εκείνη την στιγμή κατά την διάρκεια της δραστηριότητας.Χαρακτηριστικό απόσπασμα από τον διάλογο που διατυπώθηκε ανάμεσα στην ερευνήτρια και την Κατερίνα ήταν ο εξής:

> […]Ερευνήτρια: γιατί έφτιαξες αυτή την ζωγραφιά;
> Κατερίνα: γιατί το δικό μου δέντρο έχει και αυτό συναισθήματα, και με ρώτησες για αυτά και ήθελα να πω πως αν έκανα πολλά δέντρα θα έκανα και αυτό το πρόσωπο στο κορμό τους.
> Ερευνήτρια: δηλαδή όλα αυτά νοιώθει το δικό σου δεντράκι;
> Κατερίνα: ναι, όλα αυτά που λέγαμε χθες, με έκαναν να σκεφτώ πως νοιώθουμε διαφορετικά πράγματα, με όλα αυτά που με ρωτούσες ένοιωθα πότε χαρά, και πότε θλίψη. Και έχω βάλει μέσα πρόσωπα στο δέντρο που με κάνουν να νοιώθω έτσι και πολλές φορές μιλάω διαφορετικά γιατί νοιώθω διαφορετικά[…].

.Ιχνογράφημα 8.Τα συναισθήματα του δέντρου από την Κατερίνα.

Και το τρίτο Υποκείμενο, η Ελένη, ήθελε να εκφράσει την δική της άποψη και είχε ετοιμάσει την δική της ζωγραφιά. Η ερευνήτρια ξαφνιάστηκε μόλις είδε την ζωγραφιά διότι δεν μπορούσε να καταλάβει το συνειρμό του μικρού κοριτσιού, συνεπώς έθεσε κάποιες ερωτήσεις για να δει πως ερμηνεύεται η παραπάνω ζωγραφιά.

> […]Ερευνήτρια: Θέλεις να μου πεις τι έφτιαξες;
> Ελένη: ναι να σου πω…. Έφτιαξα ένα σπίτι και πολλά μικρά λουλούδια. Από πάνω υπάρχει ο ήλιος αλλά υπάρχουν και γκρίζα σύννεφα γιατί κάτι λείπει από το σπίτι.
> Ερευνήτρια: τι λείπει από το σπίτι;
> Ελένη: λείπει το δεντράκι του. Το δικό του δέντρο είναι λίγο ποιο μακριά, και δεν το βλέπει αυτός που μένει στο σπίτι, δηλαδή εγώ.
> Ερευνήτρια: και γιατί είναι μακριά;
> Ελένη: γιατί ότι αγαπάμε ο θεός μας το παίρνει μακριά, έτσι λέει η μαμά.
> Ερευνήτρια: δηλαδή εσύ αγαπάς το δεντράκι;
> Ελένη: ναι το αγαπώ αλλά μου λείπει και στεναχωριέμαι.
> Ερευνήτρια: και γιατί δεν έφτιαξες το σπίτι κοντά στο δεντράκι;
> Ελένη: δεν το έφτιαξα κοντά γιατί εμένα το σπίτι μου είναι σε αυτό το χωριό και το δέντρο δηλαδή η γιαγιά μου και το κανονικό μου σπίτι είναι αλλού. Εγώ πρέπει να φύγω από το σπίτι με τα γκρίζα σύννεφα και να πάω στο δέντρο που είναι μόνο ο ήλιος[…].

Στο ιχνογράφημα 9 φαίνεται η ζωγραφιά που έφτιαξε η Ελένη, η οποία μιμήθηκε την αδερφή της, στην δημιουργία και μιας ακόμα εικόνας, αλλά παρόλα αυτά είχε την ανάγκη να δημιουργήσει ένα τελείως διαφορετικό ιχνογράφημα, θέλοντας με αυτό τον τρόπο να εκφράσει τα συναισθήματα της.

Ιχνογράφημα 9. Το σπίτι κοντά στο δέντρο.

Καθώς μιλούσε το κάθε παιδί, ενημερωθήκαμε για τις ελπίδες και τα όνειρα τους. Κατά την διάρκεια του συγκεκριμένου δεύτερου μέρους, η ερευνήτρια έκανε και στα τρία παιδιά διάφορες ερωτήσεις σχετικά με τα όνειρα, τις ελπίδες που έχουν, πως καταφέρνουν να διατηρήσουν τα όνειρα τους και ποιοι άλλοι από την οικογένεια τους τα βοηθάνε για την εκπλήρωση τους και τι άλλο ξέρουν εκείνοι για αυτά. Οι απαντήσεις τους ήταν από καρδιάς και πολύ ζεστές.

Ένα χαρακτηριστικό **απόσπασμα πάνω στα όνειρα και τις φιλοδοξίες** που έχει το κάθε παιδί είναι τα εξής:

> […] Ερευνήτρια:Μου είπες πως θέλεις να μελετήσεις πάρα πολύ, να είσαι καλή μαθήτρια για να σπουδάσεις και μαζί με την αδερφή σου να βοηθήσετε οικονομικά τους γονείς σου. Επίσης ως μεγαλύτερη κατάλαβα πως προστατεύεις και αγαπάς πολύ την μικρότερη αδερφή σου την Ελένη. Μπορείς να μου πεις πόσο καιρό έχεις αυτές τις ελπίδες και τα όνειρα και τι σε επηρέασε στο να τα καταφέρεις;
> (η Κατερίνα μου ζητάει λίγο χρόνο να σκεφτεί): Βλέπω πόσο σκληρά δουλεύουν οι γονείς μου για να τα βγάλουμε πέρα οικονομικά και εγώ θέλω να έχουμε μια καλύτερη ζωή. Και από την άλλη η γιαγιά μου ήταν πάντα με ένα βιβλίο στο χέρι γιατί λέει πως μόνο με τις γνώσεις μπορείς να τα καταφέρεις, γιατί γίνεσαι ποιο έξυπνος.
> Ερευνητής: άρα τα όνειρα σου σχετίζονται με αυτά που σου λέει η μαμά και η γιαγιά;
> Κατερίνα: Ναι έτσι είναι.
> Ερευνητής: θα ήθελες να μου πεις πως θα προσπαθήσεις να κρατήσεις τα όνειρα σου; Δηλαδή δεν υπάρχουν στιγμές που κουράζεσαι ή βαριέσαι όταν διαβάζεις;

Κατερίνα: ναι πολλές φορές, και δεν είναι μόνο ότι βαριέμαι αλλά κάποιες φορές δεν καταλαβαίνω τι πρέπει να κάνω, γιατί είναι δύσκολα, αλλά εκεί έχω την μαμά και την γιαγιά να μου μιλάνε και να μου λένε να μην τα παρατάω. Και ξέρεις τι άλλο σκέφτομαι;
Ερευνητής: πες μου τι;
Κατερίνα: Σκέφτομαι τον μπαμπά μου, που δεν τελείωσε το γυμνάσιο, και είναι ποιο χαζός από την μαμά και όλα τα κάνει η μαμά γιατί εκείνος δεν μπορεί, και όλο σηκώνει βάρη και όλο πονάει, και όλο είναι στεναχωρημένος. Ενώ η γιαγιά που διαβάζει μου χαμογελάει και μου λέει πολλά πράγματα που ο μπαμπάς δεν τα ξέρει[…].

Στην συνέχεια παρουσιάζουμε ένα απόσπασμα από την Ελένη, η οποία μιλάει και εκείνη για τα δικά της όνειρα και τις φιλοδοξίες. Είναι το μοναδικό σημείο στο οποίο διαχωρίζονται οι απόψεις τους, και αυτό γιατί θέλαμε να αφήσουμε ελεύθερα τα κορίτσια να εκφραστούν, αλλά και να μην επηρεάσουν η μια την άλλη.

[…]Ερευνήτρια: Ελένη εσύ μου είπες πως θέλεις να γίνεις γιατρός όταν θα μεγαλώσεις. Και για αυτό θα διαβάσεις πολύ και θα γίνεις και εσύ καλή μαθήτρια, σωστά;
Ελένη: Ναι θέλω να γίνω γιατρός για να βοηθάω τους άλλους ανθρώπους και τον μπαμπά μου, που λέει ότι πονάει πολύ η μέση του και το κεφάλι του. Και θα βοηθήσω και τους γεράκους που φροντίζει η μαμά, που και αυτοί πονάνε. Έτσι θα βγάλω πολλά λεφτά
Ερευνητής: και γιατί θέλεις να βγάλεις πολλά λεφτά;
Ελένη: Για να παίρνω ότι θέλω και για να βοηθήσω την μαμά και τον μπαμπά μου γιατί δεν έχουμε λεφτά για αυτό είμαστε σε αυτό το χωριό με τόσους πολλούς γέρους.
Ερευνητής: Και ξέρει κανείς άλλος ότι θέλεις να γίνεις γιατρός;
Ελένη: ναι η γιαγιά και μου έχει πει μπράβο, και μου λέει πως τότε θα ζήσει πολλά χρόνια και μαζί μας γιατί θα την φροντίζω εγώ.
Ερευνητής: Και πως θα κρατήσεις τα όνειρα σου αληθινά, αφού εγώ ξέρω πως βαριέσαι λίγο να διαβάζεις;
Ελένη: ναι τώρα βαριέμαι, γιατί είμαι μικρή αλλά αφού θα είμαστε όλοι μαζί, ο μπαμπάς και η μαμά και η γιαγιά και η Νίνα, εγώ θα πάω και στην γιατρό που έχει παιχνίδια και θέλει όλο να μιλάμε και όλο με διορθώνει. Αλλά εγώ δεν στεναχωριέμαι πια γιατί θα μάθω να μιλάω και θα με καταλαβαίνουν οι άλλοι. (λογοθεραπεύτρια)
Ερευνητής: Δεν πιστεύω να σε κουράζω και εγώ όπως εκείνη;
Ελένη: όχι, γιατί δεν με διορθώνεις και δεν μου λες συνέχεια ότι δεν καταλαβαίνεις τι λέω. Εγώ αυτήν δεν την θέλω αλλά αφού λέει η μαμά και η γιαγιά ότι είναι καλή και ότι πρέπει να πηγαίνω εκεί, εγώ δεν θέλω να τις στεναχωρώ […].

Όσον αφορά το πρόσωπο που θα αναφέρουν την όλη αυτή συζήτηση, τα παιδιά δίνουν τις δικές τους απαντήσεις, κάνοντας ιδιαίτερα σαφή το συναισθηματικό τρίγωνο που ισχύει στο μυαλουδάκι τους. Αναρωτιόμαστε **σε ποιο άτομο θα αναφέρουν την παραπάνω συζήτηση**, γιατί με αυτόν τον τρόπο γίνεται ξεκάθαρο σε ποιον μιλάνε τα παιδιά για τα συναισθήματα τους αλλά και για τα θέματα που τους απασχολούν είτε θετικά είτε αρνητικά. Χαρακτηριστικά αποσπάσματα είναι τα εξής:

Υποκείμενο 2 (Κατερίνα):

[…]Ερευνήτρια: Όλα αυτά που συζητάμε σε ποιον θα τα πεις;
Κατερίνα: Στην μαμά και στην γιαγιά γιατί σήμερα σκέφτηκα πολύ, και πέρασα όμορφα, δεν έχει ασχοληθεί άλλος τόσο πολύ με εμένα, να με ρωτάει όλα αυτά και νοιώθω μεγάλη γιατί ξέρω τι να σου πω […].

Υποκείμενο 3(Ελένη):

> [...]Ερευνητής: και σε ποιον από όλους θα πεις αυτά που λέμε τώρα;
> Ελένη: στην μαμά και στην γιαγιά γιατί θα με δουν και εμένα μεγάλη και εσύ μου είπες πολλές φορές μπράβο και εγώ θέλω να γίνω γιατρός και αυτό μου αρέσει[…].

Και το τελευταίο ερώτημα που τίθεται στο δεύτερο μέρος της όλης διαδικασίας αφορά **τα συναισθήματα που νοιώθουν τα παιδιά όταν μιλάνε για τα όνειρα και τις ελπίδες τους σε άλλα πρόσωπα.** Οι απαντήσεις των παιδιών ήταν οι εξής:

Υποκείμενο 2(Κατερίνα):

> [...] Ερευνητής: Και τέλος, θα ήθελα να σε ρωτήσω σου αρέσει που μου μιλάς για τα όνειρα και τις ελπίδες σου;
> Κατερίνα: ναι μου αρέσει πολύ, γιατί όλοι με ρωτάνε τι θα γίνω όταν μεγαλώσω αλλά κανένας δεν με ρωτάει τόσα πολλά, και έτσι όπως μιλάμε νοιώθω πως θέλω να γίνω δασκάλα και να ρωτάω τα άλλα παιδιά όπως εσύ και να ντύνομαι ωραία. Μου αρέσει να μιλάω για μένα, και τώρα που θα φύγεις αυτά θα παίξουμε με την Ελένη […].

Υποκείμενο 3(Ελένη):

> […]Ερευνήτρια: Σου αρέσει να μιλάς για τα όνειρα και τις ελπίδες που έχεις για τους άλλους και την ζωούλα σου;
> Ελένη: ναι μου αρέσει, γιατί μιλάω- μιλάω και εσύ με ακούς και με ακούει και η Νίνα, και η μαμά θα έχει περιέργεια τι λέμε τόση ώρα, και εγώ θα έχω πολλά να της πω. Η δασκάλα που μιλάμε (λογοθεραπεύτρια) μου λέει να μιλάω πολύ και να κάνω προτάσεις, και εδώ τόση ώρα μιλάω και μιλάω και θα είμαι καλύτερη στο επόμενο μάθημα, το ξέρω!![…].

Με τα δέντρα της ζωής κολλημένα το ένα δίπλα στο άλλο, και τις ιδιαίτερες ζωγραφιές που έφτιαξαν τα παιδιά στην αρχή, πήραμε λίγο χρόνο να καθρεφτιστούμε μέσα από το δάσος με τα όμορφα δέντρα και τα περίεργα σχέδια και χρώματα. Σε αυτό το σημείο η ερευνήτρια έκανε αναπλαισίωση του θέματος, για να προσέξουν τα παιδιά τις δυνατές και γερές ρίζες που έχουμε όλοι στην ζωή μας. Μας δόθηκε η δυνατότητα να μιλήσουμε για τους ανθρώπους, με τους οποίους συνδεόμαστε και μας έχουν διδάξει πολλά πράγματα στην ζωή μας και οι οποίοι συνεχίζουν να μας φροντίζουν μέχρι και σήμερα. Αναφέραμε επίσης τα όνειρα και τις ελπίδες που έχουμε στην ζωή μας για τον εαυτό μας, ποιοι μας στηρίζουν σε αυτά, πως δημιουργήθηκαν και ποιες προσπάθειες κάνουμε για να τα διατηρήσουμε και να τα πραγματοποιήσουμε.

Μετά την αναπλαισίωση του θέματος, μιλήσαμε για τα δέντρα και τα δάση, συζητήσαμε για παράδειγμα τι κοινό έχουν τα δέντρα με τους ανθρώπους και με ποιο τρόπο τα δέντρα στηρίζουν το δάσος στο οποίο ανήκουν. Σε αυτό το σημείο η διάθεση των παιδιών ήταν πολύ φιλική και ζεστή.

11.4. Οι αφηγήσεις των παιδιών από το τρίτο μέρος με τίτλο: Όταν έρχεται η καταιγίδα

Έχοντας δημιουργήσει ένα διαφορετικό μέρος για να πατήσουν τα παιδιά, μετά δημιουργούμε χώρο να μιλήσουμε για τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα παιδιά στην ζωή τους. Η ερευνήτρια προσπαθεί να βρει τρόπους να μιλήσουν για κάποιες από τις εμπειρίες τους. Στο σημείο αυτό, προσπαθούμε να βρούμε τους τρόπους, π.χ.

μηχανισμούς άμυνας που προσπαθούν να βρουν τα παιδιά για να ανταποκριθούν στους συναισθηματικούς ή μη τρόπους που αντιμετωπίζουν τα προβλήματα της ζωής.

Μέσα από αυτήν την συζήτηση ελπίζουμε ότι κάθε ένα από τα παιδιά θα θεωρήσει ικανό τον εαυτό του να μιλήσει σχετικά με τις εμπειρίες της ζωή του και επίσης τις δεξιότητες και γνώσεις που θα ήταν πιο ορατές σε αυτά. Για να ξεκινήσει η συζήτηση περί αυτού του θέματος επιστήσαμε την προσοχή των παιδιών στους κινδύνους που πολλές φορές αντιμετωπίζουν τα δέντρα και τα δάση για να φθάσουμε στο σημείο να μιλήσουμε και για τις δικές τους ζωές. Η κύρια συνδετική ερώτηση για να περάσουμε από τους κινδύνους των δέντρων, στους κινδύνους της ζωής ήταν η εξής: «*έχουμε όμορφα δέντρα, που έχουν ισχυρές ρίζες, όμορφα φύλλα και φρούτα. Όσο όμορφα και αν είναι τα δέντρα και γενικά τα δάση μας, μπορούμε να πούμε ότι δεν κινδυνεύουν;»* Τα παιδιά άρχισαν να μιλάνε για αυτούς τους κινδύνους με πολύ μεγάλη ευχέρεια λόγου, έπειτα τέθηκε η συμπληρωματική αλλά κύρια ερώτηση *«όπως τα δέντρα και τα δάση έτσι και τα παιδιά αντιμετωπίζουν κινδύνους και προβλήματα στην ζωή τους;»* Τα παιδιά εννοείται πως είπαν «ναι» χωρίς δεύτερη σκέψη. Αφού ονοματίσαμε μερικούς από τους κινδύνους, έπειτα με τα παιδιά συζητήσαμε σε βάθος τα αποτελέσματα των κινδύνων που έχουν τα ίδια στην ζωή τους. Ένιωσαν αλληλεγγύη καθώς έδωσαν φωνή σε άσχημα πράγματα, που οι άνθρωποι κάνουν πολλές φορές ενοχοποιώντας τα παιδιά. Έπειτα κλήθηκαν να μιλήσουν για τις δικές τους εμπειρίες.

Αυτό που προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση στην ερευνήτρια ήταν ο ενθουσιασμός και η προσήλωση που έδειξαν τα παιδιά καθώς μιλούσαν για τα προβλήματα γενικά αλλά και για τα δικά τους τα προσωπικά ζητήματα. Έχοντας φτάσει σε ένα σημείο, όπου έχουν ονομαστεί οι καταιγίδες της ζωής και τα αποτελέσματα αυτών έχουν διεξοδικά εντοπιστεί, μετά η ερευνήτρια ρώτησε τα παιδιά αν ήταν λάθος του δέντρου ή του δάσους που ήρθαν οι καταιγίδες. Ρωτήσαμε αν υπήρχε θέμα να κατηγορηθεί το δέντρο ή το δάσος για τους κινδύνους που αντιμετωπίζουν, π.χ. τις πυρκαγιές κτλπ.

Τα παιδιά είπαν ομόφωνα «όχι», αφού ένοιωσαν την ανάγκη να εκπροσωπήσουν τα δέντρα. Δεν ευθύνονται τα δέντρα για αυτά, αλλά κάποιοι άλλοι παράγοντες όμως δυστυχώς τα παιδιά επωμίζονται τις ευθύνες. Η συνδετική ερώτηση ανάμεσα στα προβλήματα των δασών και τα προβλήματα των ανθρώπων ήταν η εξής: *«Πως όμως τα παιδιά αντιδρούν στις καταιγίδες που έρχονται στις ζωές τους;»*

Τα παιδιά ξεκίνησαν να λένε θέματα που αφορούσαν την δική τους προσωπική ζωή. Συγκεκριμένα, χαρακτηριστικά αποσπάσματα των παιδιών είναι τα εξής:

11.4.1. Η αφήγηση του Μάριου: Όταν έρχεται η Καταιγίδα

> […]Ερευνήτρια: Βέβαια Μάριε να ξέρεις πως όπως τα δέντρα και τα δάση έτσι και οι άνθρωποι αντιμετωπίζουν κινδύνους και προβλήματα στην ζωή τους.
> Μάριος: ναι το ξέρω πολύ καλά αυτό. Είναι πολλά παιδιά όπως εγώ που δεν έχουμε φαγητό, ξέρω άλλα παιδιά που δεν έχουν σπίτι να κοιμηθούν, άλλα που δεν τα αγαπάνε οι γονείς τους. Επίσης είναι και κάτι παιδιά που οι γονείς τους, τους φωνάζουν και τα δέρνουν.
> Ερευνήτρια: ναι συμφωνώ μαζί σου είναι πολλά τα προβλήματα που μπορεί να έχει ένα παιδί ακόμα και αν είναι μικρό σε ηλικία. Και εσένα στην ζωούλα σου ποιο είναι το θέμα που σε στεναχωρεί;
> Μάριος: Εμένα το πρόβλημα μου είναι ότι δεν έχουμε πολλά λεφτά και ο μπαμπάς όλο φωνάζει. Και δεν μου αρέσει που οι άνθρωποι τσακώνονται.
> Ερευνήτρια: Θέλεις να μου μιλήσεις για κάποιο συμβάν που συνέβη και σε στεναχώρησε και το θυμάσαι;
> Μάριος: Η μαμά μου για να έχουμε περισσότερα λεφτά το καλοκαίρι που μας πέρασε, βρήκε σε ένα ξενοδοχείο δουλειά, σαν καθαρίστρια. Εγώ με τον Στέλιο αφού δεν είχαμε

σχολείο πήγαμε να μείνουμε στο χωριό με τον παππού και την γιαγιά. Μια μέρα ο παππούς γύρισε σπίτι, ήταν μεθυσμένος και πεινούσε. Η γιαγιά έκανε αυγά με πατάτες τηγανιτές. Είχαμε κόψει μαζί τις πατάτες, τις είχαμε τηγανίσει και ετοιμάζονταν στο τηγάνι και τα αυγά. Όταν μπήκε ο παππούς στο σπίτι άρχιζε και φώναζε «βάλε μου μωρή να φάω» και η γιαγιά του είπε «τώρα ένα λεπτό να τα βγάλω από το τηγάνι» εκείνος είπε «τώρα πεινάω, βγάλτα», εκείνη τα έβγαλε από το τηγάνι και τα έβαλε σε ένα γυάλινο πιάτο. Εεε… και όταν είδε ο παππούς τα μελάτα αυγά της είπε «δεν μου αρέσουν τα μελάτα αυγά» και της πέταξε το πιάτο στα μούτρα. Η γιαγιά μας φορούσε γυαλιά και με το πιάτο, έσπασαν όλα και άρχισαν να τρέχουν αίματα από τα μάτια της. Εμείς αρχίσαμε και ουρλιάζαμε, μαζεύτηκε όλο το χωριό, ο παππούς φώναζε πολύ. Εμείς νομίζαμε ότι θα πεθάνει, και είχαμε και το χωριό έξω από την πόρτα να λέει «ανοίξτε- ανοίξτε, τι συμβαίνει;». Η γιαγιά πήρε τηλέφωνο το θείο και εκείνος ήρθε και την πήγαμε στο νοσοκομείο. Όλο το χωριό ήταν εκεί και φώναζε στον παππού μου, εμείς όλο κλαίγαμε.
Μετά ο μπαμπάς μου το έμαθε και νευρίασε με τον παππού και την μαμά γιατί λέει μας άφησε στο χωριό. Εγώ στεναχωρήθηκα πολύ, όλο κλαίγαμε και όταν άρχισαν να μαλώνουν οι γονείς μας εμείς φωνάζαμε «σταματήστε και εσείς». Η μαμά μας αγκάλιασε και πήγαμε σπίτι, από το πολύ κλάμα κοιμηθήκαμε στην αγκαλιά της.
Ερευνήτρια: Και με την γιαγιά τι έγινε;
Μάριος: η γιαγιά έχασε το ένα μάτι της, και δεν βλέπει καθόλου, ο παππούς γύρισε στο σπίτι, και μετά από λίγες μέρες γύρισε και εκείνη. Μετά από μέρες όλοι ήταν όπως παλιά. Αλλά εμείς στεναχωρηθήκαμε πάρα πολύ και κάθε βράδυ για καιρό κλαίγαμε. Ακόμα δεν έχουμε πάει στο χωριό, μόνο μιλάμε με την γιαγιά στο τηλέφωνο, και μας λέει συγνώμη.
Ερευνήτρια: και με τον παππού δεν μιλάτε;
Μάριος: όχι δεν μας αφήνει ο μπαμπάς […].

Όσον αφορά το άτομο που υποστηρίζει και είναι γνώστης των καταστάσεων εξακολουθεί να είναι **το άτομο που υποστηρίζει** και σήμερα. Και αυτό είναι πολύ σημαντικό, όταν βλέπεις πως υπάρχουν σταθερά τρίγωνα στην ζωή ειδικά των παιδιών που τα στήριζαν στις δύσκολες στιγμές του παρελθόντος αλλά και στις τωρινές στιγμές του παρόντος. Αναφέρουν συγκεκριμένα:

[…]Μάριος: Η μαμά και η θεία η Μαρία, ήταν συνέχεια στο σπίτι. Εγώ όμως άκουσα πως αν είχαμε λεφτά και τα δίναμε η γιαγιά μπορεί να έβλεπε, αλλά δεν έχουμε λεφτά. (ξεσπάει σε κλάματα)
Ερευνήτρια: Μάριε μου δεν θέλω να στεναχωριέσαι και να κλαις, όλα θα πάνε καλά, θα το δεις.
Μάριος: Η μαμά ήθελε να πάμε σε μια κυρία να της μιλήσουμε αλλά ο μπαμπάς έλεγε «δεν έχουμε χρήματα για πέταμα, τα παιδιά είναι αγόρια και θα το ξεπεράσουν, δεν χρειάζονται ειδικοί και τρέλες». Εγώ λέω ότι ο μπαμπάς έχει δίκιο, να της δώσουμε αυτά τα λεφτά της γιαγιάς να πάει να φτιάξει το μάτι της. Αλλά μόλις το λέω αυτό στην μαμά αρχίζει και κλαίει[…].

Είναι πολύ σημαντικό στο σημείο αυτό να αναφέρουμε **τους τρόπους που τα παιδιά καταφέρνουν να ξεπεράσουν τις δυσκολίες,** δηλαδή τι κάνουν τα ίδια για να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα. Παρακάτω φαίνεται τι απαντούν τα παιδιά στο ερώτημα αυτό:

[…]Ερευνήτρια: Ναι αλλά αυτό συνέβη, δεν μπορούμε να γυρίσουμε πίσω τον χρόνο και να πούμε ότι δεν έγινε. Τι κάνεις για να το ξεχάσεις;
Μάριος: Η θεία η Μαρία μου λέει να μην στεναχωριέμαι, πως αυτά συμβαίνουν και πως όταν μεγαλώσω εγώ και ο αδερφός μου να μην κάνουμε τέτοια στην γυναίκα που θα παντρευτούμε. Εεε… και η μαμά και η θεία όλο μας μιλάνε.

Ερευνήτρια: Τώρα θα ήθελα να μου πείς οι καταιγίδες πάντα είναι παρούσες στην ζωή του δάσους;
Μάριος: ναι χρειάζεται και νερό ένα δάσος για να μεγαλώσει και να γίνει μεγάλο[…].

Έπειτα ακολουθεί το σημείο της αισιοδοξίας, δηλαδή την στιγμή που καταφέρνουν τα παιδιά να ξεπεράσουν τον πρόβλημα, διότι όπως και στα καιρικά φαινόμενα μετά από κάθε καταιγίδα έρχεται ο ήλιος. Η ζωή των παιδιών μετά την επερχόμενη καταιγίδα είναι η εξής:

[…]Ερευνήτρια: και στην ζωή των ανθρώπων μόνο οι καταιγίδες υπάρχουν;
Μάριος: όχι πάντα, πότε βγαίνει ο ήλιος και πότε βρέχει. Η θεία μου λέει πως όλα είναι κύκλος που γυρίζει, και έχουμε τα πάνω μας και τα κάτω μας.
Ερευνήτρια: και στην ζωούλα σου πως είναι η κατάσταση όταν περάσουν οι καταιγίδες;
Μάριος: εγώ όταν στεναχωριέμαι μετά γελάω γιατί όλα περνάνε, όπως σου είπα ρόδα είναι και γυρίζει. Όλα φτιάχνουν, η μαμά μου όλα τα λύνει και τα διορθώνει [...].

11.4.1.1. Η αφήγηση της Κατερίνας και της Ελένης: Όταν έρχεται η καταιγίδα

[…]Κατερίνα: να μην έχουν λεφτά και να αναγκαστούν να φύγουν από το σπίτι τους
Ελένη: να είναι πάντα κουρασμένος ο μπαμπάς και να μη σου μιλάει
Κατερίνα: να σε κοροϊδεύουν οι φίλοι σου
Ελένη: ναι και να σε θεωρούν φτωχό τα άλλα παιδιά
Ερευνήτρια: αυτά τα προβλήματα που μου λέτε εσείς τώρα αφορούν εσάς ή άλλα παιδάκια;
Κατερίνα: εμάς είναι όλα, η γιαγιά άρρωστη και μένει μακριά ενώ παλιά μέναμε όλοι στην Αθήνα. Δεν έχουμε λεφτά και οι γονείς μας δουλεύουν σαν τα σκυλιά στο χωριό για να φάμε. Και ο μπαμπάς δεν μου μιλάει πια, όλο είναι στον κόσμο του.
Ελένη: ναι και έχουμε και αυτόν τον παππού που όλα τα λεφτά του τα δίνει στην μπύρα και στο κρασί.
Κατερίνα: και η μαμά όλο κλαίει
Ελένη: και η μαμά κλαίει, και ο μπαμπάς πίνει με τον παππού και όλο λέει να κάνουμε ησυχία και του μιλάω και δεν με ακούει.
Κατερίνα: και έχουμε και τις κόρες του Νικολακάκη που έχουν λεφτά και κάθε μέρα φοράνε άλλα και η Ιωάννα στην εκκλησία με κοροϊδεύει ότι φοράω όλο τα ίδια ρούχα, και δεν έχω λεφτά.
Ελένη: ναι και εγώ δεν είχα λεφτά πολλές μέρες στο σχολείο να φάω και η μαμά μου έδινε σκέτο ψωμί, αλλά εγώ δεν το έδειχνα στους φίλους μου.
Ερευνήτρια: γιατί δεν το έδειχνες στους φίλους σου;
Κατερίνα: τα άλλα παιδιά τρώγανε τοστ και εμείς θα βγάλουμε το ψωμί, τι είμαστε; Θα μας κορόιδευαν.
Ελένη: και για τρεις μέρες δεν πήγαμε σχολείο γιατί δεν είχαμε ούτε ψωμί.
Κατερίνα: αααα! Και κάτι άλλο εγώ δεν ξαναμιλάω στην Ιωάννα και στην αδερφή της.
Ερευνητής: γιατί;
Κατερίνα: γιατί ξέρεις τι;; όταν χάλασε το λεωφορείο που μας πήγαινε Καστέλι στο σχολείο, έπρεπε να μας πηγαίνει ο μπαμπάς με το αυτοκίνητο και επειδή δεν είχαμε λεφτά του έδωσε ο θείος ο Νίκος, αλλά επειδή θα πήγαιναν και τα παιδιά από εδώ το χωριό είπε η μαμά να μας πηγαίνουν εναλλάξ. Στην αρχή ήταν όλα καλά, αλλά μετά μια μέρα είχε έρθει και η μαμά και η μαμά της Δέσποινας και πάμε προς το αυτοκίνητο και γυρίζει η Δέσποινα και λέει στην μαμά της μπροστά μας «μαμά πες μου σε παρακαλώ ότι ήρθες με το αυτοκίνητο μας γιατί δεν θέλω να μπω σε αυτό το βρώμικο σαραβαλάκι» και εννοούσε το αυτοκίνητο μας η κακίστρο.
Ερευνήτρια: και η μαμά της δεν της είπε τίποτα;
Ελένη: της είπε «μην ανησυχείς παιδί μου ήρθαμε με δύο αυτοκίνητα»
Ερευνήτρια: και η μαμά σας το άκουσε;

Κατερίνα: ναι το άκουσε και νευρίασε πολύ και..
Ελένη: και πήγε να βάλει μπρος το αυτοκίνητο και έπεσε σε ένα άλλο, και τρακάραμε.
Ερευνήτρια: και χτυπήσατε;
Παιδιά: όχι, αλλά η αρχίσαμε να κλαίμε και οι τρεις
Ερευνήτρια: και μετά τι έγινε;
Κατερίνα: ένας χωριανός μας πήρε τηλέφωνο τον μπαμπά για να του πει τι έγινε γιατί εμείς κλαίγαμε στο αυτοκίνητο και δεν βγαίναμε.
Ερευνήτρια: και μετά τι έγινε;
Ελένη: ο μπαμπάς δεν είχε πώς να έρθει και τον έφερε ένας γείτονας στο χωριό και μόλις ήρθε άρχιζε να φωνάζει στην μαμά και να της λέει «είσαι άχρηστη, ούτε να οδηγήσεις δεν είσαι ικανή, να πάθουν και τίποτα τα παιδιά, και τώρα που θα βρούμε λεφτά να πληρώσουμε τον άνθρωπο, χαζή, ηλίθια» και κάτι τέτοια της έλεγε.
Ερευνήτρια: και η μαμά σας δεν απάντησε;
Ελένη: μόνο κλαίγαμε, και εκείνη την στιγμή την αγκαλιάσαμε σφιχτά.
Κατερίνα: μετά ο άνθρωπος είπε να φύγουμε και πως θα τον πάρει τηλέφωνο να κανονίσουν την ζημιά.
Ερευνήτρια: και ποιος σας βοήθησε να αντιμετωπίσετε αυτήν την κατάσταση;
Ελένη: εγώ πήρα τον θείο Νίκο και την θεία Βάγια και ήρθαν από τα Χανιά την ίδια μέρα.
Κατερίνα: και όλο κλαίγαμε, εγώ, η μαμά και η Ελένη. Εγώ πήρα την γιαγιά και εκείνη μου είπε να μην κλαίω και πως θα δώσει λεφτά στην μαμά να το φτιάξουμε και το δικό μας και το άλλο. Ο μπαμπάς ούτε που ήθελε να ακούσει τι του έλεγε η μαμά για την Δέσποινα και την μαμά της. Πήγαμε σπίτι και η μαμά ήρθε στο δωμάτιο μας και κλαίγαμε όλοι μαζί. Μέχρι που ήρθαν ο θείος και η θεία και μας πήραν όλους και πήγαμε στην Χερσόνησο να φάμε πίτσα. Και την επόμενη μέρα πήγε ο μπαμπάς με τον θείο και κανόνισαν τα αυτοκίνητα.
Ελένη: οι θείοι έκατσαν πολλές μέρες μαζί μας γιατί εμείς δεν μπορούσαμε να κοιμηθούμε και δεν πηγαίναμε για τρεις μέρες στο σχολείο. Η Δέσποινα τα φταίει όλα..
Κατερίνα: ναι εκείνη και η μάνα της, τώρα δεν τους μιλάμε.
Ερευνήτρια: είναι πολύ σοβαρά όλα αυτά που μου λέτε και πραγματικά στεναχωριέμαι πολύ για αυτό. Αν παρομοιάσουμε το σπίτι σας με αυτό το δάσος που φτιάξατε, ποιος πιστεύετε ότι φταίει που ήρθαν οι καταιγίδες;
Κατερίνα: οι άλλοι, η κοινωνία γιατί σε κάποιους δίνει λεφτά ενώ σε άλλους όχι.
Ελένη: ναι εμείς δεν έχουμε λεφτά για αυτό και μένουμε στο χωριό
Ερευνήτρια: Φταίει το δάσος ή το δέντρο για τους κινδύνους που αντιμετωπίζει;
Παιδιά: όχι δεν φταίει το δάσος
Κατερίνα: οι άλλοι φταίνε (και αρχίζει να κλαίει, σταματάμε για δέκα λεπτά, γιατί αμέσως μετά ξεκίνησε και η Ελένη)
Ερευνήτρια: γιατί κλαίτε;
Κατερίνα: γιατί το θυμηθήκαμε πολύ, και η μαμά από τότε δεν έχει ξανά- οδηγήσει.
Ερευνήτρια: και αυτός είναι ο τρόπος που αντιμετωπίζετε αυτήν την κατάσταση με το να κλαίτε;
Ελένη: ναι γιατί η μαμά δεν έφταιγε, ήταν στεναχωρημένη, δεν ήθελε να μας κάνει κακό. Και επίσης ήξερε πως δεν έχουμε χρήματα και δεν θα τρακάρε ένα άλλο αυτοκίνητο επίτηδες[…].

Όσον αφορά το άτομο που υποστηρίζει και είναι γνώστης των καταστάσεων εξακολουθεί να είναι **το άτομο που υποστηρίζει** και σήμερα. Και αυτό είναι πολύ σημαντικό, όταν βλέπεις πως υπάρχουν σταθερά τρίγωνα στην ζωή ειδικά των παιδιών που τα στήριζαν στις δύσκολες στιγμές του παρελθόντος αλλά και στις τωρινές στιγμές του παρόντος. Αναφέρουν συγκεκριμένα:

[...]Ερευνήτρια: Ναι αλλά αυτό συνέβη, δεν μπορούμε να γυρίσουμε πίσω τον χρόνο και να πούμε ότι δεν έγινε. Τι κάνετε για να το ξεχάσετε;

Κατερίνα: η γιαγιά μας λέει να κάνουμε την προσευχή μας και με την βοήθεια του θεού δεν θα πάθουμε ποτέ ξανά τίποτα.
Ελένη: η γιαγιά και η μαμά λένε πως ο θεός μας προστατεύει από τους κακούς πειρασμούς αρκεί να πηγαίνουμε τις Κυριακές στην εκκλησία και να κάνουμε το σταυρό μας.
Ερευνήτρια: και αυτό σας βοηθάει να μην στεναχωριέστε, και να μην χάνετε τις ελπίδες σας;
Κατερίνα: ναι πολύ! Η γιαγιά και η μαμά έχουν λύση σε όλα, ειδικά η γιαγιά εκείνη δεν κλαίει σαν την μαμά
Ελένη: εγώ το λέω σε όλους και ότι μου αρέσει από αυτά που μου λένε το κάνω.
Κατερίνα: Η μαμά σου έχει πει Ελένη να μην τα λες στον κόσμο τα προβλήματα μας.
Ερευνήτρια: Να σας πω κάτι κορίτσια;[...]

Είναι πολύ σημαντικό στο σημείο αυτό να αναφέρουμε **τους τρόπους που τα παιδιά καταφέρνουν να ξεπεράσουν τις δυσκολίες,** δηλαδή τι κάνουν τα ίδια για να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα. Παρακάτω φαίνεται τι απαντούν τα παιδιά στο ερώτημα αυτό:

[…]Ερευνήτρια:μήπως και εσείς λοιπόν παιδιά θα πρέπει να βρείτε τρόπους να προστατεύεστε από αυτούς που σας πληγώνουν ή σας ενοχλούν;
Κατερίνα: ναι πρέπει, αλλά είδα την μαμά πολύ στεναχωρημένη. Εγώ πάντως προσπαθώ να μην το σκέφτομαι και να λέω όπως και το τραγούδι, ότι όλα θα πάνε καλά. Δεν μπορούμε να κλαίμε όλη την ώρα.
Ελένη: εγώ τότε προσπαθώ να μην κλαίω, και τραγουδάω. Η γιαγιά λέει πως τα μικρά παιδιά δεν πρέπει να στεναχωριούνται για αυτό και εγώ δεν κλαίω, όλο προσπαθώ να γελάω[…].

Έπειτα ακολουθεί το σημείο της αισιοδοξίας, δηλαδή την στιγμή που καταφέρνουν τα παιδιά να ξεπεράσουν τον πρόβλημα, διότι όπως και στα καιρικά φαινόμενα μετά από κάθε καταιγίδα έρχεται ο ήλιος. Η ζωή των παιδιών μετά την επερχόμενη καταιγίδα είναι η εξής:

[…]Ερευνήτρια: και στην ζωούλα σας πως είναι η κατάσταση όταν περάσουν οι καταιγίδες;
Ελένη: γελάμε πολύ και παίζουμε ποιο ωραία παιχνίδια με την μαμά και την Νίνα, τραγουδάμε, χορεύουμε, κάνουμε γυμναστική και πάμε βόλτα με τα πόδια.
Κατερίνα: ναι όταν τελειώνουν οι καταιγίδες, έχουμε μόνο γέλια και χαρές, δεν θέλουμε να στεναχωριέται η μαμά. Και θέλω όλοι να είμαστε καλά, και μετά από την στεναχώρια έχουμε χαρά.
Ελένη: Αν είμαστε καλά πάμε και παίζουμε με τα παιδιά του χωριού έξω, και πάμε καμιά βόλτα μέχρι την Χερσόνησο τα καλοκαίρια. Το χειμώνα είμαστε εδώ…
Κατερίνα: και γελάμε περισσότερο με τα αστεία του θείου […].

Τα παιδιά συμφώνησαν λοιπόν, πως μετά από κάθε καταιγίδα (στεναχώρια) βγαίνει ο ήλιος (η χαρά), και εμείς πρέπει να γνωρίζουμε και να προετοιμαζόμαστε για όλα. Τα παιδιά μίλησαν επίσης και για τα άτομα που είναι δίπλα τους, και τα υποστηρίζουν θέλοντας έμμεσα με αυτόν τον τρόπο να δείξουν πόσο σημαντική είναι η αγάπη στην ζωή τους. Και κάπως έτσι φτάνουμε στο τελευταίο μέρος της διαδικασίας, το οποίο συνδέεται άμεσα με την χαρά την ελπίδα και την υλοποίηση των ονείρων.

11.5. Το γράμμα και οι αφηγήσεις των παιδιών στο τέταρτο μέρος με τίτλο: Πιστοποιητικά και τραγούδια

Στο τελευταίο αυτό μέρος του Δέντρου της Ζωής, η ερευνήτρια δίνει στα παιδιά ένα πιστοποιητικό το οποίο κατοχυρώνει πως τα παιδιά συμμετείχαν σε αυτήν την έρευνα.

Είναι μια ένδειξη ευχαριστίας στα παιδιά από την μεριά της ερευνήτριας, για να τους δείξει πόσο πολύ τα ευχαριστεί και τα συγχαίρει που μίλησαν για την ζωή τους, που μοιράστηκαν μαζί εμπειρίες, βιώματα αλλά και τον συναισθηματικό τους κόσμο. Το πιστοποιητικό ήταν αυτοσχέδιο χαρτί, το οποίο έφτιαξε η ερευνήτρια για κάθε παιδί ξεχωριστά. Η μορφή του φαίνεται στην εικόνα 9:

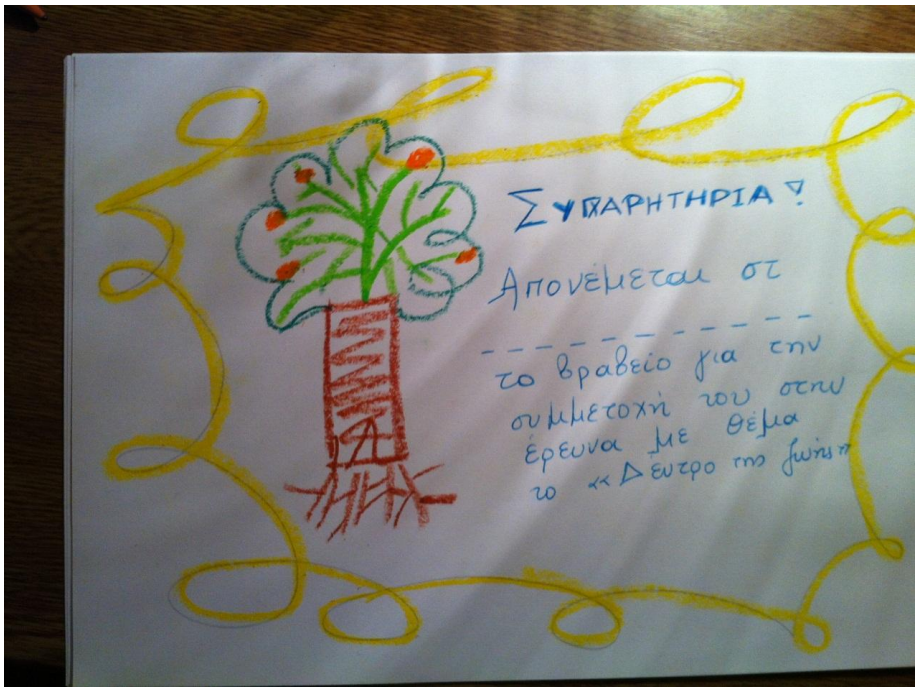

Εικόνα 9. Το πιστοποιητικό των παιδιών.

Τα παιδιά με την σειρά τους χάρηκαν με αυτήν την κίνηση, και μάλιστα κρέμασαν τα χαρτιά στο δωμάτιο τους. Ένοιωθαν πολύ υπερήφανα για τον εαυτό τους και εξέφραζαν πολύ χαρά και ενέργεια στην όλη διαδικασία. Στοιχείο που δεν μπορεί να προσπεραστεί από την ερευνήτρια, είναι ότι ζήτησε από τα παιδιά να γράψουν ένα γράμμα, σε ένα άτομο που εκείνα θέλουν και να του εκφράζουν σκέψεις και συναισθήματα που βίωσαν σε όλη την διάρκεια της παιδαγωγικής άσκησης « Το δέντρο της ζωής». Συγκεκριμένα παρακάτω φαίνονται τα γράμματα των παιδιών:

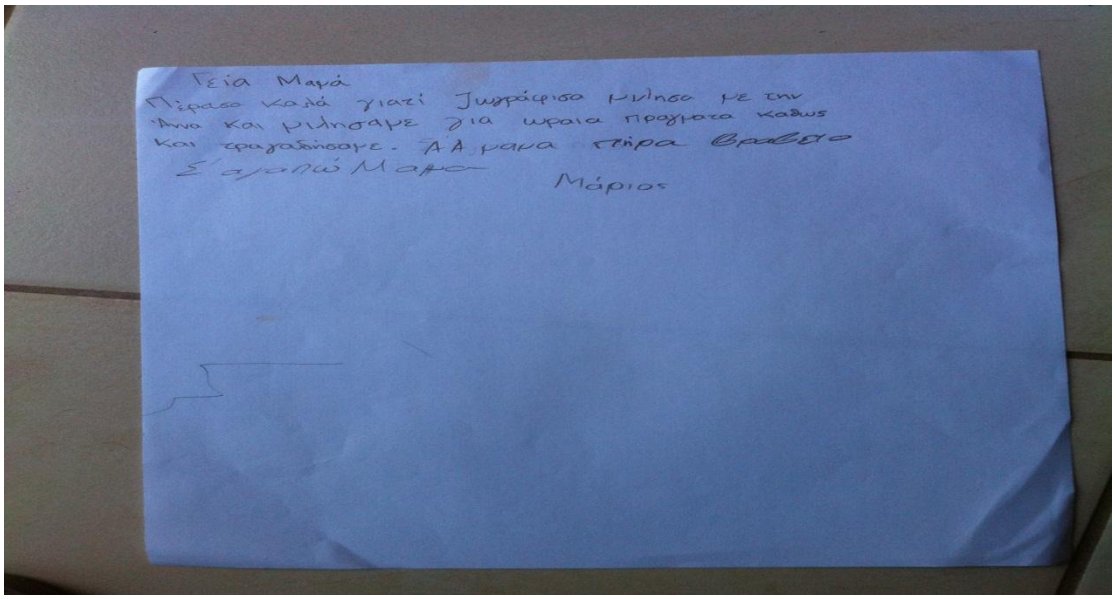

Εικόνα 10. Το γράμμα του Μάριου για την μαμά του.

Ο Μάριος έγραψε ένα γράμμα στην μαμά του, ήταν σύντομος αλλά περιεκτικός. Αναφέρθηκε στα συναισθήματα που ένοιωσε με την συγκεκριμένη δραστηριότητα, και στο τέλος εξέφρασε την αγάπη του για την μαμά του. Αναφέρθηκε επίσης και στο βραβείο που πήρε, θεωρώντας πως επιβραβεύτηκε η προσπάθεια του.

Στην συνέχεια, στην εικόνα 11, παρουσιάζεται το γράμμα της Κατερίνας.

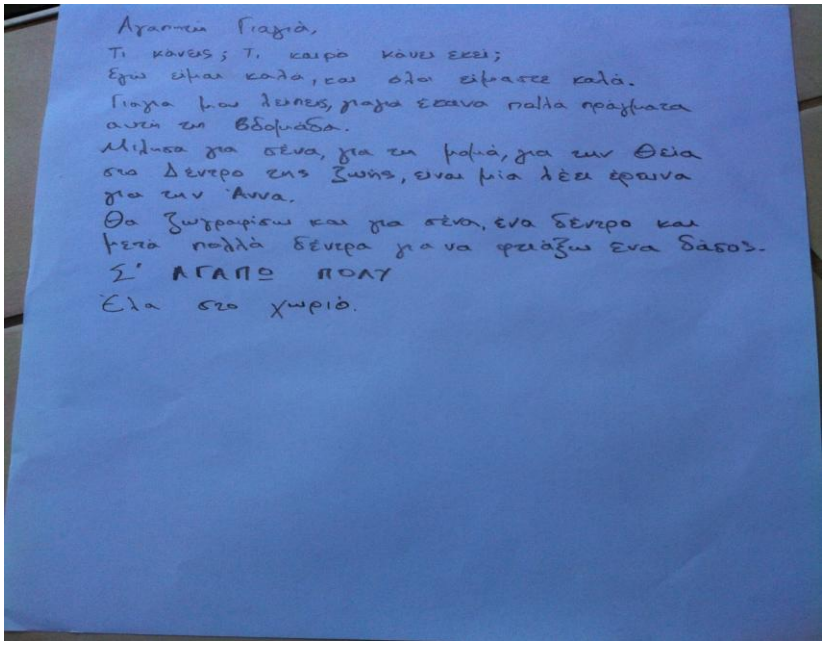

Εικόνα 11. Το γράμμα της Κατερίνας στην γιαγιά της.

Η Κατερίνα ήταν ποιο περιεκτική και πλατωνική στο γράμμα της, το οποίο έγραψε για την γιαγιά της. Αναφέρθηκε στα άτομα που μίλησε στην αφήγηση και της είπε πως θα ζωγραφίσει κάτι και για εκείνη. Και εκείνη εξέφρασε στο τέλος του γράμματος την αγάπη της και την επιθυμία της να την δει.

Στην συνέχεια στην εικόνα 12, παρουσιάζεται το γράμμα της Ελένης, το οποίο έγραψε μόνη της, αλλά με πολύ παρότρυνση και παράκληση από την ερευνήτρια και την αδερφή της Ελένης. Παρόλα αυτά προσπάθησε αρκετά και στο τέλος ένοιωσε μεγάλη ικανοποίηση για τον εαυτό της. Ότι έχει ειπωθεί το έχει γράψει και το έχει σκεφτεί η ίδια. Και εκείνη όπως φαίνεται από την εικόνα 12 στα συναισθήματα της, απέναντι στην διαδικασία που βίωσε, αλλά και στα συναισθήματα που νοιώθει απέναντι στην γιαγιά της.

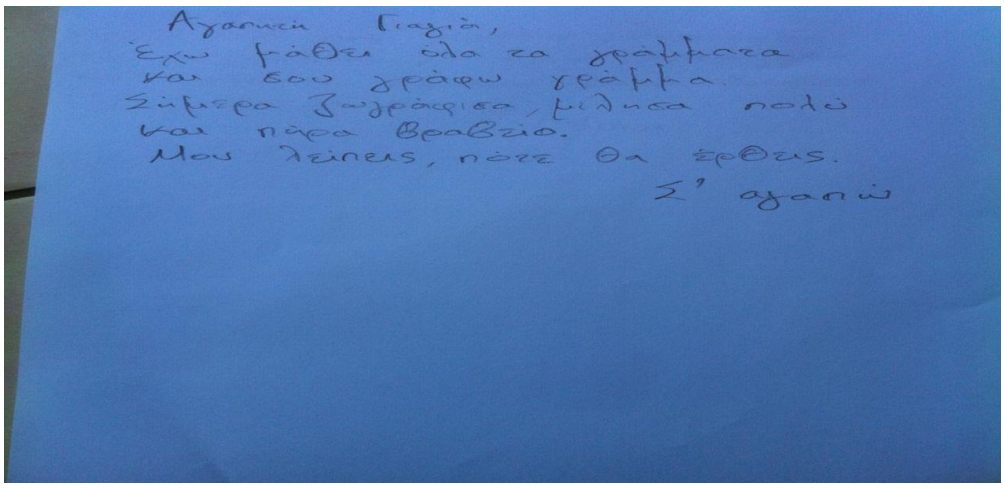

Εικόνα 12. Το γράμμα της Ελένης προς την γιαγιά της.

Μετά από αυτήν την διαδικασία τα παιδιά μαζί με την ερευνήτρια τραγούδησαν ότι επέλεξαν τα ίδια. Τα παιδιά επέλεξαν έτοιμα τραγούδια και μελοποιημένα ποιήματα, βρήκαν τα λόγια από τα βιβλία τους, τα μελετήσαμε λιγάκι και έπειτα με απαλή μελωδία αρχίσαμε να τραγουδάμε. Κατά αυτόν τον τρόπο ολοκληρώθηκε η όλη διαδικασία, αφήνοντας σε όλους μας θετικά συναισθήματα.

Όσον αφορά τον Μάριο, το τραγουδάκι που επέλεξε ονομάζεται «Το τραγούδι για το δέντρο της ζωής». Και τα λόγια είναι τα εξής:

«Τραγούδι για το δέντρο της ζωής»

Το όμορφο μας το δεντράκι,
Που θέλει πότισμα λιγάκι
Όλους τους φροντίζει
Και κακία δεν κρατάει
Πάει κάθε μέρα το πουλάκι
Και κάθεται στο αυριανό κλαδάκι
Και όλο τιτιβίζει, κι όλο τιτιβίζει
Και ξυπνάει το αλεπουδάκι
Και όλο του γκρινιάζει
Αλλά μετά του χαμογελάει

Το όμορφο μας το δεντράκι
Περιμένει το βροχαλάκι
Τα φύλλα του να πρασινίσουν
Και τα ανθάκια του να ανθίσουν

Το όμορφο μας το δεντράκι την αγάπη μας θέλει λιγάκι

Όσον αφορά την Κατερίνα και την Ελένη, επέλεξαν ένα μελοποιημένο ποίημα, το οποίο ήθελαν να το τραγουδήσουν μαζί. Τα λόγια του τραγουδιού είναι τα εξής:

Μια φορά και έναν καιρό ήταν μια μηλιά... και αγαπούσε ένα αγοράκι. Κάθε μέρα το αγοράκι πήγαινε και μάζευε τα φύλλα της και τα έπλεκε στεφάνι και έπαιζε τον βασιλιά του δάσους... Σκαρφάλωνε στον κορμό της κι έκανε κούνια στα κλαδιά της, κι έτρωγε μήλα, παίζανε και κρυφτό κι όταν το αγόρι κουραζόταν αποκοιμόταν στον ίσκιο της.
Και το αγόρι αγαπούσε την μηλιά πάρα πολύ κι η μηλιά ήταν ευτυχισμένη....

Μα πέρασαν τα χρόνια και το αγόρι μεγάλωσε και πολλές φορές η μηλιά έμενε μοναχή... Τότε μια μέρα το αγόρι πήγε στην μηλιά κι η μηλιά του είπε... «Έλα αγόρι να σκαρφαλώσεις στον κορμό μου και να κάνεις κούνια στα κλαδιά μου...» ...«Είμαι μεγάλος για να σκαρφαλώνω και να παίζω» είπε το αγόρι. «Θέλω να αγοράσω πράγματα να καλοπεράσω, θέλω λεφτά… μπορείς να μου δώσεις λεφτά;» [...] «Λυπάμαι μα δεν έχω λεφτά» είπε η μηλιά, «Έχω μονάχα φύλλα και μήλα. Πάρε τα μήλα μου, και πούλησε τα στην πόλη έτσι θα έχεις λεφτά και θα σαι ευτυχισμένο» ...και έτσι έγινε... και η μηλιά ήταν ευτυχισμένη.
Μα το αγόρι έκανε πολύ καιρό να ξαναφανεί και η μηλιά ήταν λυπημένη... Ώσπου μια μέρα το αγόρι ξαναγύρισε... «Έλα να παίξουμε όπως παλιά και να σαι ευτυχισμένο», είπε η μηλιά. «Δεν έχω καιρό για παιχνίδια», είπε το αγόρι, «Θέλω ένα σπίτι, να μου δίνει ζεστασιά, μπορείς να μου δώσεις ένα σπίτι;»... «Μπορείς να κόψεις τα κλαδιά μου και να χτίσεις ένα σπίτι και τότε θα είσαι ευτυχισμένος», είπε η μηλιά.... και έτσι το αγόρι έκοψε τα κλαδιά της και πήγε να χτίσει το σπίτι του... και η μηλιά ήταν ευτυχισμένη.
Μα το αγόρι έκανε πολύ καιρό να ξαναφανεί.... Κι όταν γύρισε πάλι δεν μπορούσε να παίξει με την μηλιά, γιατί ήταν γέρος, και ζήτησε από την μηλιά μια βάρκα γιατί ήθελε να ταξιδέψει… «Κόψε τον κορμό μου και φτιάξε μια βάρκα», είπε η μηλιά, «για να σαι ευτυχισμένο»... και έτσι έγινε... Και η μηλιά ήταν ευτυχισμένη, μα όχι πραγματικά.

Και ύστερα από πολύ καιρό το αγόρι ξαναγύρισε... «Λυπάμαι αγόρι μα δεν μου απόμεινε τίποτα πια να σου δώσω, δεν είμαι πια παρά ένα γέρικο κούτσουρο», είπε η μηλιά. «Δεν θέλω και πολλά τώρα πια, μονάχα ένα ήσυχο μέρος να ξαποστάσω», είπε το αγόρι που τώρα πια είχε γίνει παππούς. «Τότε, ένα γέρικο κούτσουρο είναι ότι πρέπει για να ξαποστάσεις, έλα αγόρι, κάτσε, κάτσε και ξεκουράσου»...και έτσι έγινε...και η μηλιά ήταν ευτυχισμένη!

11.6. Γενικά συμπεράσματα των παιδιών από την αφήγηση για το δέντρο της ζωής

Το δέντρο της ζωής έχει εφαρμοστεί σε μια μεγάλη ποικιλία ανθρώπων με διαφορετικό πολιτισμικό περιεχόμενο. Κάθε ένας που χρησιμοποιεί το συγκεκριμένο εργαλείο το τροποποιεί και δημιουργεί προσθαφαιρέσεις ανάλογα με τις ανάγκες των ατόμων που μελετά. Σε όλες τις εθνικές κληρονομιές, όλων των χωρών και ηπείρων, οι άνθρωποι νοιώθουν την ανάγκη να εξυμνήσουν τα δέντρα και να μιλήσουν μέσα από την τέχνη και την ιστορία για αυτά. Κατά αυτό τον λόγο πήρε και το όνομα του η άσκηση αυτή. Για τον DenboroughDavid (2008), το δέντρο της ζωής πλησιάζει προσεγγίσεις που τις ονομάζει «η γλώσσα της αφήγησης» των παιδιών. Με το να συγκεντρώνονται οι ερευνητές και τα παιδιά της εκάστοτε έρευνες, στις θετικές πλευρές της ζωής ανακαλύπτουν μαζί ότι ακόμα και σε στιγμές πόνου θλίψης και όλου του φάσματος των αρνητικών συναισθημάτων, υπάρχουν δεξιότητες, ελπίδες και όνειρα.

Τα παιδιά έχουν την δύναμη να ξαναπούν με χαρούμενο τρόπο και θετικές σκέψεις πως ακόμα και η ποιο οδυνηρή ανάμνηση συζητιέται με ασφαλούς όρους, οι οποίοι συμπεριλαμβάνονται στο καταφύγιο του δέντρου της ζωής. Στην παρούσα έρευνα φάνηκε ξεκάθαρα πως, όταν έρχεται μια καταιγίδα στο δάσος τα παιδιά υπογραμμίζουν τις δεξιότητες και τις γνώσεις τους καθώς αντιμετωπίζουν τις δυσκολίες του δέντρου σαν να ήταν δικιές τους. Με τον ίδιο θαρραλέο τρόπο αντιμετωπίζουν και τις δικιές τους δυσκολίες, δείχνοντας τον δρόμο προς την ελπίδα και την χαρούμενη πλευρά της ζωής.

Η μέθοδος «Δέντρο της ζωής» μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να αναδείξει τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα παιδιά και οι μεγάλοι, όχι όμως για να επαναφέρει αρνητικές εικόνες και συναισθήματα στο μυαλό και την ψυχή των παιδιών αλλά για να ενδυναμώσει την δύναμη του κάθε ανθρώπου και να του αναδείξει πως τα όνειρα και οι ελπίδες για το μέλλον μπορεί να τον οπλίσουν με θετικά συναισθήματα, τα οποία θα αποτελούν απαραίτητο σύμμαχο για το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον του.

Ο επαναπροσδιορισμός που δημιουργείται μέσα από όλη αυτήν την διαδικασία όσον αφορά τις γενιές και τα συναισθηματικά τρίγωνα δεν αποτελεί μονάχα μια ρομαντική διαδικασία αλλά δείχνει τις σταθερές, τις αξίες και την αλληλεγγύη που δείχνουν οι άνθρωποι αναμεταξύ τους. Τονίζει επίσης την σημασία που έχουν τα συναισθήματα μας στην ζωή μας και τον ρόλο που παίζουν στην νοητική ανάπτυξη του κάθε παιδιού.

Συγκεκριμένα επίσης συμπεράσματα που προέκυψαν από την αφηγηματικά προσέγγιση είναι πως τα παιδιά ενεργοποιούν καλύτερα την διαδικασία μάθησης και συνεργασίας όταν σχετίζεται η δραστηριότητα με το παιχνίδι ή έχει παιγνιώδης μορφή. Όσον αφορά τα συναισθήματα έχουν την ικανότητα να αναγνωρίζουν, να κατανοούν και να μιλούν για το πώς νοιώθουν αν αναπτυχθεί ένα φιλικό και οικείο περιβάλλον.

Παράλληλα έχουν την ικανότητα να αναγνωρίζουν τις διαδικασίες ρύθμισης και αυτορρύθμισης του συναισθήματος, ακόμα και από αυτήν την μικρή ηλικία. Τα παιδιά έχουν την ανάγκη να μιλήσουν για τα συναισθήματα τους είτε αυτά είναι ευχάριστα είτε είναι δυσάρεστα, με την ίδια ευκολία.

Όσον αφορά την ιχνογραφική διαδικασία με χαρά και με λεπτομέρεια έφτιαξαν το δέντρο τους, προσθέτοντας και τις ρίζες ένα στοιχείο που είχε ειπωθεί πρώτα

προφορικά όμως αποτυπώθηκε στο μυαλό των παιδιών και προσπάθησαν να το φτιάξουν. Παράλληλα βέβαια, όταν ρωτήθηκαν αν ήθελαν να προσθέσουν κάτι ακόμα στην ζωγραφιά τους εκείνα δημιούργησαν μια ακόμα λεπτομέρεια που για εκείνα κάτι σήμαινε.

Σε μια επόμενη συνάντηση και τα τέσσερα παιδιά είχαν ετοιμάσει και μια ακόμα ζωγραφιά που ταίριαζε με τα αρχικά ιχνογραφήματα τους. Δείχνοντας μας το έντονο ενδιαφέρον των παιδιών για το θέμα, ενώ παράλληλα και την επιθυμία να εκφραστούν μέσω της ζωγραφικής.

Εντύπωση επίσης προκάλεσε στην ερευνήτρια, οι αφηγήσεις των παιδιών και η τεκμηρίωση των ερωτήσεων που έκανε η ερευνήτρια στα παιδιά. Με βάση τις ερωτήσεις της ημι-δομημένης κλινικής συνέντευξης για τα συναισθήματα και την κλινική συνέντευξη του γενεογράμματος που υλοποιήθηκαν από τους γονείς (όπως αναφέρεται στα κεφάλαια εφτά και δέκα), δημιουργήθηκαν ή αναπαράχθηκαν οι ίδιες ερωτήσεις ώστε να δούμε και τον τρόπο σκέψεις των παιδιών όσον αφορά την συναισθηματική ρύθμιση και αυτορρύθμιση του συναισθήματος των παιδιών.

Τα παιδιά απάντησαν και μέσα από τις απαντήσεις δημιουργήθηκε τριγωνοποίηση όπου φάνηκε πως μικροί και μεγάλοι αναφέρθηκαν στα ίδια ή παρόμοια συμβάντα με σχετικά μεγάλη ακρίβεια. Τα αποτελέσματα τους επαληθεύονται ακόμα και σε ένα τόσο υποκειμενικό ζήτημα όπως είναι τα συναισθήματα, τα οποία είναι από την φύση τους ποιο υποκειμενικά.

Παρόλα αυτά φαίνεται πως οι προσκολλήσεις των παιδιών με τις μητέρες τους είναι τόσο μεγάλη που χρησιμοποιούν λέξεις και φράσεις για να τεκμηριώσουν τον λόγο τους, ενώ ένα μεγάλο ποσοστό των αρνητικών συναισθημάτων τους οφείλεται στα αρνητικά συναισθήματα που βιώνουν οι ίδιες.

Στο τέταρτο μέρος της αφηγηματικής προσέγγισης, τα παιδιά γράφουν γράμμα στο άτομο προσκόλλησης τους και εκφράζουν χωρίς παρότρυνση την αγάπη τους για εκείνες, και το πώς βίωσαν την όλη διαδικασία.

Βέβαια στα γράμματα, ο Μάριος και η Κατερίνα, τα οποία είναι ηλικιακά μεγαλύτερα, εξέφρασαν με περισσότερες λεπτομέρειες την διαδικασία, από ότι η Ελένη, η οποία είναι μικρότερη. Βέβαια και η Ελένη, αν και αρχικά ζορίστηκε να γράψει και να συμμετάσχει, κατόπιν παρότρυνσης της ερευνήτριας και της αδερφής της συμμετείχε ενεργά και με όρεξη.

Συμπεραίνουμε επίσης πως η Κατερίνα ως μεγαλύτερη αδερφή φαίνεται να έχει τον ηγετικό ρόλο και να επηρεάζει άμεσα την μικρότερη της αδερφή. Ιδιαίτερη διαφορά ανάμεσα στον φύλο των παιδιών δεν παρουσιάστηκε, άλλωστε ήταν ένα το αγόρι της έρευνας και δύο τα κορίτσια, ίσως αν υπήρχε μεγαλύτερο εύρος παιδιών να φαινόταν ξεκάθαρα τι ρόλο έχει το φύλο του παιδιού σε μια τέτοια ερευνητική διαδικασία.

Το Δέντρο της ζωής μπορεί κάλλιστα να χρησιμοποιηθεί ως αφετηρία για ευρύτερες έρευνες που θα αφορούν όπως αναφέρει και ο ίδιος ο Denborough, στην διαγενεακή αναγνώριση, η οποία αφορά την σύνδεση των νεότερων ανθρώπων με τις παλαιότερες γενιές, δημιουργώντας μια διαρκή αλληλεπίδραση. Μια άλλη συζήτηση- έρευνα θα μπορούσε να αναφέρεται στην περιβαλλοντική εκπαίδευση. Οι σχέσεις που τα παιδιά αλλά και οι ενήλικες έχουν με το φυσικό κόσμο παρέχει πλούσιο υλικό για ψυχοκοινωνική και συλλογική δουλειά για εξερεύνηση. Και τέλος μια άλλη έρευνα που προς αυτήν την κατεύθυνση κινηθήκαμε και εμείς ήταν για την προστασία του παιδιού. Μέσα από τις εκπαιδευτικές συνεδρίες, οι αφηγήσεις μικρών και μεγάλων μπορεί να δημιουργήσουν «προστατευτικές συμπεριφορές»των μεγάλων προς τα μικρά παιδιά.

Με όλους αυτούς και άλλους πολλούς τρόπους μπορεί η συγκεκριμένη μέθοδος να συνεισφέρει στο να ενισχύσει την ευαισθησία των παιδιών και των μεγάλων για θέματα που αφορούν είτε τις σχέσεις τους, είτε το περιβάλλον γύρω τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

Σύνοψη αποτελεσμάτων, συζήτηση, συμπεράσματα

12.1. Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία είχε ως στόχο τις διαδικασίες ρύθμισης και αυτορρύθμισης του συναισθήματος που χρησιμοποιούν στην καθημερινή τους ζωή οι γονείς και τα παιδιά μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο.

Τα εργαλεία που χρησιμοποιήσαμε για την υλοποίηση του στόχου μας ήταν το γενεόγραμμα, η ημι-δομημένη κλινική συνέντευξη, η εθνογραφική παρατήρηση, το ημερολόγιο του παρατηρητή και τέλος την αφηγηματική προσέγγιση με τίτλο «Το δέντρο της ζωής». Η τελευταία μέθοδος χρησιμοποιήθηκε μονάχα στα παιδιά για συλλογή πληροφοριών επί του θέματος μέσα από ένα παιγνιώδες τρόπο.

Υπό το πρίσμα της οικο-συστημικής προσέγγισης μελετήσαμε την δομή και την καθημερινότητα των μελών (γονείς και παιδιά) και για τις δύο οικογένειες. Απώτερος στόχος μας ήταν η ολιστική προσέγγιση των δύο οικογενειών όσον αφορά τον συναισθηματικό τους κόσμο και ποιο συγκεκριμένα τις διαδικασίες και τους μηχανισμούς άμυνας που χρησιμοποιούν για να ανταπεξέλθουν στις δυσκολίες γενικά της καθημερινότητας αλλά και ειδικά στην επαφή τους με τα υπόλοιπα άτομα που πλαισιώνουν την οικογένεια τους.

Η έρευνα χωρίστηκε σε τέσσερις φάσεις, έτσι ώστε να προσεγγίσουμε τα άτομα πότε σαν ολότητα και πότε σαν ένα ξεχωριστό μεμονωμένο άτομο. Παράλληλα με τις συγκεκριμένες φάσεις χρησιμοποιήσαμε την εθνογραφική παρατήρηση όπου διήρκησε δύο μήνες για την κάθε οικογένεια, σχεδόν επί καθημερινής βάσης για την συλλογή των απαραίτητων πληροφοριών. Προσπαθήσαμε με αυτόν τον τρόπο να εξάγουμε όσο περισσότερα στοιχεία για την δομή των τεσσάρων γονέων καθώς και την γενεά πριν και μετά από εκείνους. Οι τρείς γενιές περιπλέκονται μεταξύ τους, δημιουργώντας ιδιαίτερες συναισθηματικές ισορροπίες που προσπαθήσαμε στα παραπάνω κεφάλαια να αναλύσουμε.

Στην συνέχεια παρουσιάζονται ξεχωριστές κατηγορίες συμπερασμάτων σχετικά με τις δύο οικογένειες.

12.2. Σύνοψη αποτελεσμάτων

Στην παρούσα εργασία αναφερόμαστε σε δύο οικογένειες, οι οποίες μένουν τα τελευταία χρόνια στην Κρήτη. Η πρώτη οικογένεια αποτελείται από έξι άτομα (πολύτεκνη οικογένεια), όμως στην παρούσα έρευνα αναφερόμαστε μονάχα στα τέσσερα διότι τα άλλα δύο αδέρφια είναι δίδυμα και είναι το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα φοιτητές, οπότε δεν αποτελούν μέρος της έρευνας. Τα άτομα που μελετάμε είναι τους γονείς και τα δύο μικρότερα παιδιά τους, τα οποία είναι και τα δύο αγόρια και πηγαίνουν δημοτικό. Όσον αφορά την δεύτερη οικογένεια αποτελείται από τέσσερα άτομα, δύο γονείς και δύο μικρότερα παιδιά τους. Τα δύο κορίτσια πηγαίνουν και εκείνα δημοτικό.

Η συνεργασία της ερευνήτριας με τα υποκείμενα της έρευνας ήταν πολύ καλή, ιδιαίτερα με τα παιδιά και τις μητέρες. Τα παιδιά έδειχναν να διασκεδάζουν, ήδη από την αρχή δεν είχαν άγχος από την παρουσία της ερευνήτριας, και στις δραστηριότητες που έκαναν έδειξαν να ξεδιπλώνουν τον παιγνιώδη χαρακτήρα τους. Όσον αφορά τις

δύο μητέρες, είχαν πολύ όρεξη να ξεδιπλώσουν τον συναισθηματικό τους κόσμο, ενώ παράλληλα είδαν στο πρόσωπο της ερευνήτριας έναν άνθρωπο πρόθυμο να ακούσει και να συμμεριστεί τα προβλήματα τους. Δεν μπορούμε να πούμε πως ισχύει το ίδιο και για τους άνδρες- πατεράδες. Στις συνεντεύξεις- συναντήσεις έδειχναν έναν αλλοπρόσαλλο χαρακτήρα, την μια είχαν όρεξη να μιλήσουν και να εκφραστούν συναισθηματικά και την άλλη απαντούσαν μονολεκτικά και κοφτά.

Παρόλα αυτά, καταφέραμε να συλλέξουμε όλο το απαραίτητο υλικό για την γενική και ειδική διεξαγωγή συμπερασμάτων για τις διαδικασίες ρύθμισης και αυτορρύθμισης των συναισθημάτων όλων των μελών των δύο οικογενειών.

12.2.1. Σύνοψη συμπερασμάτων όσον αφορά στη δομή και τη λειτουργία των δύο οικογενειών

Με βάση το γενεόγραμμα και την ελεύθερη συζήτηση για τα παιδικά- εφηβικά- νεανικά χρόνια των τεσσάρων γονέων προέκυψαν κάποια συμπεράσματα, τα οποία μας ενδιαφέρουν να αντιληφθούμε καλύτερα γιατί τα άτομα δρουν και αντιδρούν με τον συγκεκριμένο τρόπο. Άλλωστε δεν είναι τυχαίο πως *«η λειτουργική θέση που εμπεδώνει ένας άνθρωπος μέσα στην οικογένεια καταγωγής του τον επηρεάζει σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό εφ' όρου ζωής και συγκεκριμενοποιεί με ποιον τρόπο και σε ποια θυμικά δίπολα ή τρίγωνα κατατείνει να εμπλακεί»* (Ζέρβανος, 2007: 75).

Η μητέρα της πρώτης οικογένειας αποτελεί το δεύτερο κατά σειρά παιδί στην οικογένεια, έχοντας έναν μεγαλύτερο αλλά αρκετά αδύναμο αδερφό. Συνεπώς εκείνη ανέλαβε να πάρει την θέση υπευθυνότητας, ανάμεσα στα αδέρφια της. Άλλωστε τα παιδιά που ανήκουν στην μεσαία τάξη χρειάζεται να παλέψουν περισσότερο στην οικογένεια για να βρουν την θέση τους, σε σύγκριση με τα πρωτότοκα και τα υστερότοκα. Ο πατέρας δε, της πρώτης οικογένειας αποτελεί το πρώτο παιδί στην οικογένεια, που από μικρός είχε αναλάβει όλες τις ευθύνες. Έτσι λοιπόν με την δημιουργία της οικογένειας δύο υπεύθυνων ατόμων, ο ένας θα έπρεπε να κάνει πίσω και να αναλάβει ο ποιο ικανός. Ο πατέρας παραχώρησε την θέση του όσον αφορά την ανατροφή και την συντήρηση του σπιτιού στην μητέρα.

Αναφορικά με την δεύτερη οικογένεια, η μητέρα αποτελεί και εκείνη το δεύτερο παιδί της οικογένειας, ενώ ο πατέρας είναι το τρίτο και τελευταίο παιδί στην σειρά γέννησης. Συνεπώς εκείνος προτιμά να είναι ο ακόλουθος, ενώ πολλές φορές φαίνεται να προτιμά όσο λιγότερες οικογενειακές ευθύνες και παράλληλα φαίνεται να διακατέχεται από αίσθημα ανεμελιάς και συναισθηματικής μειονεκτικότητας απέναντι στο οικείο περιβάλλον του (Adler, 1956:110).

Αναφορικά με την πρώτη οικογένεια βλέπουμε πως και τα δύο άτομα είναι υπεύθυνα απλά έχουν μοιράσει τις ευθύνες, και αντιλαμβανόμαστε πως σίγουρα ο ρόλος του πατέρα θα ήταν πολύ ποιο δυνατός και θερμός αν δεν είχε αναλάβει την φροντίδα της μητέρας και της αδερφής του. Κοινό στοιχείο των δύο γονέων είναι η αγάπη και η έντονη προσκόλληση με την οικογένεια τους, και ιδιαίτερα με τα αδέρφια τους. Μεγάλωσαν σε δύο παραδοσιακές οικογένειες, όπου οι ρόλοι των γυναικών και των αντρών ήταν πάντα ξεκάθαροι και διαχωρισμένοι. Οι δύο γονείς δεν έζησαν την νεανική τους ηλικία κοντά στους γονείς τους, για οικονομικούς και μορφωτικούς ρόλους και παρατηρούμε ότι όσο περνούν τα χρόνια η επιθυμία τους μεγαλώνει όλο και ποιο πολύ να ζήσουν όσα περισσότερα μπορούν μαζί τους ενώ παράλληλα να πάρουν την αγάπη και την φροντίδα που δεν πήραν τότε.

Αναφορικά με την δεύτερη οικογένεια βλέπουμε πως η μητέρα αναλαμβάνει το ρόλο του υπεύθυνου μέσα στο σπίτι και στην ανατροφή των παιδιών. Εκείνη έχει τον ρόλο του γονέα και ο άντρας της τον ρόλο του παιδιού.

Μέσα από την ομαδοποίηση των στοιχείων αντιλαμβανόμαστε πως οι δύο μητέρες πέρασαν τα παιδικά τους χρόνια μακριά από το νησί. Η Ανθούλα καταγόταν από την Κρήτη αλλά γεννήθηκε και μεγάλωσε σε ένα νησί των Δωδεκανήσων, και μετά από απαίτηση του άνδρα της κατέβηκε πλέον παντρεμένη με παιδιά στην Κρήτη. Η Ρία δε, καταγόταν από τα Ιωάννινα, αλλά γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Αθήνα, μετά όμως από απαίτηση και εκείνη του άνδρα της κατέβηκαν στην Κρήτη τα τελευταία τέσσερα χρόνια. Παρατηρούμε λοιπόν πως και οι δύο μητέρες, αναγκάστηκαν για πολλοί σοβαρούς λόγους να κατέβουν στην Κρήτη μετά από απαίτηση του άνδρα της κάθε μιας.

Στην περίπτωση του πατέρα της πρώτης οικογένειας, η αιτία ήταν ο ξαφνικός θάνατος του πατέρα του, οπότε εκείνος θα έπρεπε να στηρίξει την μητέρα και την αδερφή του τόσο συναισθηματικά όσο και οικονομικά. Ενώ στην περίπτωση του πατέρα, η ξαφνική ασθένεια της μητέρας του και η περίεργη κατάσταση με την αδερφή της γυναίκας του, τον ανάγκασαν να έρθει στο νησί.

Οι μητέρες ήξεραν πως με την παρουσία τους στο νησί αυτό θα σήμαινε πως θα έπρεπε να ανεχτούν τα πεθερικά, με τα οποία προσπαθούσαν να κρατήσουν τυπικές και ουδέτερες σχέσεις. Δεν είχαν, όπως αναφέρουν, άλλη επιλογή έπρεπε να στηρίξουν την οικογένεια τους.

Οι πατεράδες, όντως άλλαξαν άρδην συμπεριφορά, με την φροντίδα των δύο οικογενειών δεν τα έβγαζαν πέρα ούτε συναισθηματικά, ούτε οικονομικά. Το καθημερινό άγχος και η θλίψη τους κυρίευε μέρα με την μέρα, και ενώ θα περίμενε κανείς πως θα ξεθύμανε όλο αυτό το συναισθηματικό μένος όσο περνούσαν τα χρόνια, η αυταρχικότητα και η μισαλοδοξία εδραίωναν την παρουσία τους.

Οι σχέσεις καταγωγής των μελών δείχνει να επηρεάζει σημαντικά τόσο την ρύθμιση όσο και την αυτορρύθμιση των συναισθημάτων τους, καθώς όλο και περισσότερο τριγωνοποιούνται με τις οικογένειες τους. Η μητέρα της πρώτης οικογένειας προσκολλάται περισσότερο στην αδερφή της, ενώ από την άλλη η μητέρα της δεύτερης οικογένειας προσκολλάται περισσότερο στην μητέρα της. Συναισθήματα και ουσιαστική επικοινωνία επιζητούν από τα εξ' αίματος οικογενειακά τους πρόσωπα, ενώ δεν διστάζουν να κάνουν συμμαχία με εκείνα εναντίον των ανδρών τους. Η συγκεκριμένη τριγωνοποίηση έχει γίνει φανερή από τους άνδρες των δύο οικογενειών, οι οποίοι αντιδρούν άσχημα και μάλιστα δεν διστάζουν να φτάσουν μέχρι τα άκρα για να επιβάλλουν την κυριαρχία τους.

Ένα άλλο στοιχείο που παρατηρήσαμε από την μελέτη του γενεογράμματος είναι πως οι γυναίκες μεγαλώνουν με συγκεκριμένα πιστεύω και αξίες που θέλουν την γυναίκα υπό και τον άνδρα ως την κεφαλή του σπιτιού. Συγκεκριμένα πιστεύουν πως μια γυναίκα δεν πρέπει να εργάζεται θα πρέπει να φροντίζει τον άνδρα, τα παιδιά και το νοικοκυριό, χώρος για δουλειά δεν υπάρχει, αφού θα πρέπει όλα και πάντα εκείνες να τα υλοποιούν.

Όσον αφορά τους συζύγους, απουσιάζουν σχεδόν όλη μέρα από το σπίτι. Ιδιαίτερα, στην πρώτη οικογένεια, ο πατέρας πηγαίνει στο σπίτι για να φάει και να κοιμηθεί, όλες τις υπόλοιπες στιγμές τις περνάει μακριά από εκεί. Ο πατέρας της δεύτερης οικογένειας απουσιάζει και εκείνος αρκετά συχνά από το σπίτι, αλλά κυρίως όταν ξέρει πως θα πρέπει να διεκπεραιώσει κάποια δουλειά ή όταν βλέπει πως υπάρχει ένταση μέσα στο σπίτι.

Τις γυναίκες δεν φαίνεται να τους ενοχλεί πολύ αυτή η απουσία, διότι τότε νοιώθουν ποιο ήρεμες συναισθηματικά και μπορούν να παίξουν ελεύθερα με τα παιδιά τους. Παράλληλα μιλάνε και στο τηλέφωνο με τα αγαπημένα τους πρόσωπα, τα οποία είτε λόγω απόστασης είτε λόγω περιορισμού δεν μπορούν να τις βλέπουν συχνά.

Ένα άλλο στοιχείο που βλέπουμε μελετώντας το γενεόγραμμα των δύο οικογενειών είναι πως αντιδρούν οι οικογένειες τους στο χρόνιο άγχος με τη χρήση αλκοόλ. Η μητέρα της πρώτης οικογένειας και ο πατέρας της δεύτερης οικογένειας βλέπουν τους πατεράδες τους να κάνουν κατάχρηση αλκοόλ. Δικαιολογούν εν μέρει αυτήν την συμπεριφορά. Ο πατέρας της Ανθούλας πίνει επειδή πέθανε η μικρότερη του κόρη, ενώ όσο ζούσε είχε προβλήματα με την καρδιά του. Ο πατέρας του Παύλου πίνει επειδή είχε μαζέψει κάποια λεφτά και είχε φτιάξει σπίτι αλλά τα έπαιξε στα χαρτιά και εκεί τα έχασε όλα, αυτό τον πλήγωσε τόσο πολύ που δεν μπορεί να το ξεχάσει.

Παράλληλα βλέπουμε πως η ασθένεια της κατάθλιψης φλερτάρει με τις οικογένειες και των τεσσάρων γονέων. Η γιαγιά της Ανθούλας, πέθανε από κατάθλιψη μετά τον θάνατο της μικρότερης της αδερφής, η μητέρα του Νίκου έπαθε κατάθλιψη μετά τον θάνατο του πατέρα του, η γιαγιά της Ρίας πέθανε και εκείνη από κατάθλιψη όταν πέθανε το ένα παιδί της, και τέλος η μητέρα του Παύλου μετά που αρρώστησε εμφάνισε και τα πρώτα σοβαρά δείγματα κατάθλιψης.

Όσον αφορά τις δύο οικογένειες, φαίνεται να τα βγάζουν πολύ δύσκολα οικονομικά, με αποτέλεσμα να υπάρχουν πολλοί διαπληκτισμοί εξαιτίας της έλλειψης τους ανάμεσα στο ζευγάρι, το οποίο γίνεται αισθητό και από τα παιδιά, τα οποία πολλές φορές στερούνται τα βασικά και εκεί αναλαμβάνουν δράση στην πρώτη οικογένεια η θεία και στην δεύτερη η γιαγιά.

Από την βιογραφία των συζύγων παρατηρούμε πως οι άνδρες έχουν φτάσει μέχρι το γυμνάσιο στην σχολική βαθμίδα, ενώ οι μητέρες τελείωσαν με επιτυχία το λύκειο, ήταν καλές μαθήτριες αλλά οι ξαφνικές εγκυμοσύνες τις ανάγκασαν να σταματήσουν απότομα την παιδαγωγική τους κατάρτιση. Στην μητέρα της πρώτης οικογένειας, αυτή η αποτυχία, όπως την ονομάζει της έχει γίνει απωθημένο και θέλει να σπουδάσει τα παιδιά της, αλλά δεν μένει μόνο στα λόγια, τα διαβάζει καθημερινά, ενώ το καλοκαίρι πάλι τους παίρνει εξωσχολικά βιβλία για επανάληψη. Νοιώθει μεγάλη ικανοποίηση όταν βλέπει πως είναι άριστοι μαθητές.

Η μητέρα της δεύτερης οικογένειας δεν έχει εκφράσει τόσο έντονα το συναίσθημα το να σπουδάσει τα παιδιά της, αν και βέβαια και εκείνη προσπαθεί να τα στηρίξει στα μαθήματα όσο ποιο πολύ μπορεί. Αναφέρει πως θα ήθελε να σπουδάσουν μήπως και έχουν εκείνα καλύτερη τύχη από εκείνη.

Οι δύο πατεράδες μετά το τέλος του γυμνασίου έπιασαν δουλειά, όπου μπορούσε ο καθένας. Βέβαια ο Νίκος είχε καλύτερη τύχη από τον Παύλο, διότι ο πρώτος βρήκε μόνιμη δουλειά ενώ παράλληλα κράτησε και τα χωράφια με τις ελιές, τα αμπέλια και τις πατάτες. Εδώ και πολλά χρόνια ασχολείται και με τα δύο δουλειές προσπαθώντας με αυτόν τον τρόπο να βγάλει όσα περισσότερα χρήματα γινόταν για να συντηρήσει τα τόσα άτομα.

Ο πατέρας της δεύτερης οικογένειας δούλευε σε περιστασιακές δουλειές και δεν φρόντισε να αξιοποιήσει τα μετάλλια που έπαιρνε από την πάλη εξαιτίας των κακών παρεών και των ουσιών που έμπλεξε. Αυτός ήταν και ο λόγος που ο πατέρας της Ρίας, δεν ήθελε ποτέ τον Παύλο για γαμπρό του, διότι ήξερε πως η κόρη του θα κακοπερνούσε. Έκανε τα πάντα να τους χωρίσει αλλά τελικά δεν τα κατάφερε, διότι η Ρία ήθελε να φύγει από το σπίτι και να σταματήσει να μαθαίνει για τις ερωτικές περιπέτειες του πατέρα.

Όπως πληροφορούμαστε μέσα από το γενεόγραμμα και οι δύο γυναίκες ήθελαν να μικροπαντρευτούν διότι ήθελαν να ξεφύγουν από τον αυταρχικό πατέρα τους θεωρώντας πως θα έχουν καλύτερη τύχη στον δικό τους γάμο, και πως θα έβρισκαν επιτέλους την συναισθηματική ισορροπία που επιθυμούσαν. Οι ρόλοι της συζύγου και της μητέρας, τους έδωσε νόημα και δύναμη να παλέψουν για το καλύτερο της οικογένειας τους. Έμαθαν έτσι από μικρή ηλικία και χωρίς βοήθεια πώς να μεγαλώνουν

ένα παιδί και να φροντίζουν ένα σπίτι. Ιδιαίτερα η Ανθούλα δεν είχε βοήθεια από κανένα, ενώ πάλι η Ρία είχε για μεγάλα χρονικά διαστήματα την μητέρα της.

Παρατηρούμε πως υπάρχει η τάση τριγωνοποίησης ανάμεσα στην Ανθούλα και την αδερφή της αφήνοντας έξω τον άνδρα της. Ενώ σχεδόν το ίδιο μοντέλο κυριαρχεί και στην άλλη οικογένεια, όπου η Ρία και η μητέρα της τριγωνοποιούνται έναντι του πατέρα. Ήδη αυτό το μοντέλο επικρατούσε και από την πατρική της οικογένεια, όπου στην οικογένεια της Ρίας ήταν η μητέρα της με την γιαγιά της εναντίον του πατέρα. Στην οικογένεια της Ανθούλας παρατηρούνταν δύο μεγάλα τρίγωνα, το ένα αφορούσε την μητέρα και την γιαγιά της εναντίον του πατέρα της και το άλλο αφορούσε την μητέρα και τον αδερφό της εναντίον εκείνης. Παρόλα αυτά βλέπουμε πως τα συγκεκριμένα τρίγωνα ισχύουν εδώ και πολλά χρόνια στην ζωή τους και επιλέγουν συνειδητά οι δύο μητέρες να τα κρατούν σταθερά παρά τις συναισθηματικές αστάθειες που κυριαρχούν στην ζωή τους.

Όσον αφορά τους πατεράδες βλέπουμε πως και εκείνοι δημιουργούν τα δικά τους τρίγωνα, συγκεκριμένα ο Νίκος είναι ένα με την μητέρα και την αδερφή του έναντι της γυναίκας του. Από την άλλη και ο Παύλος φαίνεται να είναι ένα με τον πατέρα και την μητέρα του κατά της γυναίκας του. Τα ίδια μοτίβα ισχύουν και για τις πατρικές τους οικογένειες, ποιο συγκεκριμένα η μητέρα του Νίκου ήταν ένα με την δική της μητέρα εναντίον του πατέρα του και αντιστρόφως ίσχυε το ίδιο, ίδιες συνθήκες επικρατούσαν και για την οικογένεια του Παύλου.

Ένα άλλο ζήτημα που προκύπτει από το γενεόγραμμα είναι η παρουσία των παιδιών. Φαίνεται να φέρνει ιδιαίτερη χαρά η κάθε μία γέννηση των παιδιών, δεν φαίνεται να ισχύει το ίδιο και για τους πατεράδες, οι οποίοι στην παρουσία του πρώτου παιδιού δείχνουν ιδιαίτερο ενθουσιασμό, διότι έτσι θα διαιωνίσουν το είδος τους και δεν θα έχουν τους γονείς τους να τους φωνάζουν, όμως όσον αφορά τα υπόλοιπα παιδιά είτε νοιώθουν πως ήρθαν σε λάθος χρονική στιγμή, είτε αμφιβάλλουν όπως ο πατέρας της δεύτερης οικογένειας για την πατρότητα του παιδιού. Βέβαια αυτή την αρνητικότητα δεν διστάζουν να την δείξουν και στα παιδιά τους, θεωρώντας πως πρέπει να είναι ενημερωμένα για όλα άσχετα με την ανωριμότητα της παιδικής τους ηλικίας.

Συμπεραίνουμε λοιπόν πως οι στόχοι των γονέων από κάθε μέλος είναι λιγάκι διαφορετικοί μεταξύ τους, οι γυναίκες επιθυμούν έναν αληθινό γάμο, με τις όμορφες κυρίως στιγμές του ζεύγους και την ύπαρξη χαρωπών και υγειών παιδιών, ενώ από την άλλη εκείνοι θα ήθελαν να είχαν περισσότερα λεφτά για να μπορούσαν να τα βγάλουν ευκολότερα πέρα. Ενδιαφέρονται για την κάλυψη των δικών τους αναγκών και ονείρων και έπειτα για το κοινό καλό.

12.2.2. Σύνοψη αποτελεσμάτων από την καθημερινή ζωή των τεσσάρων γονέων

Κατά την περίοδο που πραγματοποιήθηκε η έρευνα στις δύο οικογένειες παρατηρούμε πως οι δύο μητέρες νοιώθουν μια έντονη συναισθηματική φόρτωση και ανησυχία όσον αφορά το μέλλον των ίδιων αλλά και των οικογενειών τους.

Οι δύο μητέρες είναι υπεύθυνες για το νοικοκυριό αλλά και για την διαπαιδαγώγηση των παιδιών τους, αναφορικά με τους πατεράδες, εκείνοι έχουν την δουλειά, την ενασχόληση με το χόμπι τους και την φροντίδα της πατρικής τους οικογένειας. Όσον αφορά την δική τους οικογένεια, νοιώθουν πως εκπληρώνουν με μεγάλη επιτυχία τα συζυγικά και πατρικά τους καθήκοντα. Ενώ οι μητέρες φαίνεται να έχουν αντίθετη γνώμη για αυτήν την κατάσταση, νοιώθουν συναισθηματικά κουρασμένες αφού αναγκάζονται να μοιράζονται επί καθημερινής βάσης τον άνδρα τους με τις οικογένειες εκείνων.

Αναφορικά με τα παιδιά των δύο οικογενειών, φαίνεται να έχουν έντονη προσκόλληση στις μητέρες τους, αφού με εκείνες περνούν την ημέρα τους, μοιράζονται μαζί της τις χαρές αλλά και τις λύπες. Για τους πατεράδες νοιώθουν φόβο και άγχος για τις αντιδράσεις τους, αυτά τα συναισθήματα γίνονται ποιο εύκολα αντιληπτά στην πρώτη οικογένεια, όπου προσπαθούν να του δείξουν πολλές φορές μια άλλη εικόνα, την εικόνα που εκείνος επιθυμεί, ενώ νοιώθουνε ελευθερία όταν εκείνος λείπει από το σπίτι.

Ήδη από το γενεόγραμμα φαίνεται πως οι γονείς και των δύο οικογενειών έχουν συναισθηματικά τριγωνοποιηθεί με τις οικογένειες καταγωγής τους και φαίνεται πως έχουν μείνει στην παιδική τους φάση. Που όμως δημιουργεί προβλήματα στην οικογένεια που έχουν δημιουργήσει. Διαπιστώνουμε επίσης πως μεταξύ των ζευγαριών υπάρχει και ο ανταγωνισμός για αυτού του είδους τις σχέσεις. Ο κάθε σύζυγος προσπαθεί να δείξει πως οι δικοί του γονείς και αδέρφια είναι καλύτερα, πως εκείνος είναι σωστός και έχει βρει ισορροπία μέσα στις δύο οικογένειες, ενώ ο σύντροφος τους λειτουργεί ακριβώς αντίθετα.

Συμπεραίνουμε λοιπόν πως δεν είναι εύκολη η διαδικασία της συναισθηματικής ρύθμισης των υποκειμένων καθώς φαίνεται ότι εκτός από τα ενδοοικογενειακά ζητήματα, υπάρχουν και πολλά προβλήματα που φέρουν ένα χρόνιο πρόβλημα, και ενώ περνούν τα χρόνια εκείνοι δεν μπορούν να θέσουν όρια και προϋποθέσεις απλά διαιωνίζουν καταστάσεις ψυχοφθόρες.

Αναφορικά με την πρώτη οικογένεια, βλέπουμε την μητέρα να οργανώνει και να φροντίζει την καθημερινότητα τόσο της ίδιας, όσο και των παιδιών της. Είναι η μόνη που φροντίζει για το νοικοκυριό αλλά και τα μέλη της. Ο πατέρας είναι εκείνος που φέρνει τα υλικά αγαθά μέσα στο σπίτι και απαιτεί από τους άλλους να τον σέβονται και να ικανοποιούν τις επιθυμίες του. Λείπει σχεδόν όλη μέρα από το σπίτι, ενώ όταν βρίσκεται εκεί, ή θα κοιμάται ή θα γεύεται κάποιο δείγμα ή απλά θα βλέπει τηλεόραση. Δεν ξέρει και δεν ασχολείται με την διαπαιδαγώγηση των παιδιών του, και πολλές φορές δείχνει να μπερδεύει τις τάξεις που φοιτούν στο σχολείο ή ποια είναι τα χόμπι τους. Τα παιδιά της οικογένειας, φαίνεται πως έχουν μια πολύ στενή σχέση με την μητέρα τους, μαζί παίζουν, μαζί διαβάζουν και μαζί κάνουν πολλά και διαφορετικά πράγματα. Μιλάνε ελάχιστα με τον πατέρα τους, ενώ φροντίζουν να κάνουν ησυχία και να έχουν τα πράγματα τους σε τάξη όταν είναι εκείνος στο σπίτι.

Παρόμοια κατάσταση παρουσιάζεται και για την δεύτερη οικογένεια, η μητέρα είναι υπεύθυνη για την φροντίδα του σπιτιού και του νοικοκυριού της, ενώ ο πατέρας λείπει όλη μέρα, γυρίζει στο σπίτι για την κάλυψη των βασικών προσωπικών του αναγκών, ενώ δεν ασχολείται καθόλου με τα παιδιά. Τα οποία είναι προσκολλημένα στην μητέρα τους, νοιώθουν αμηχανία όταν εκείνη χρειάζεται να λείψει από το σπίτι ακόμα και αν είναι για λίγη ώρα, αποφεύγουν να απασχολούν τον πατέρα τους με κάτι που μπορεί να σκεφτούν ,ενώ αν θέλουν κάποια χάρη από εκείνον, απευθύνονται στην μητέρα για να κάνει τον διαμεσολαβητή.

Παρόλα αυτά βλέπουμε πως τα παιδιά επιζητούν την ασφάλεια και την ενότητα που τους παρέχουν οι γονείς τους. Και τα αγόρια αλλά και τα κορίτσια των δύο οικογενειών φαίνεται να επεμβαίνουν στους καυγάδες των γονιών τους, για να υποστηρίξουν την μητέρα τους, αλλά και τονίζοντας πως δεν μπορούν να τους βλέπουν να μαλώνουν και απαιτούν να σταματήσουν. Φαίνονται πολύ ευαίσθητα στο θέμα των διαπληχτισμών τόσο όσον αφορά την σχέση των γονιών τους, όσο και την σχέση τους με τα αδέρφια τους. Δείχνουν και εκείνα ιδιαίτερη αδυναμία στην οικογένεια της μητέρας τους, και φαίνεται πως τα άτομα που είναι προσκολλημένα οι μητέρες τους (στην πρώτη οικογένεια η θεία τους, και στην δεύτερη οικογένεια η γιαγιά τους) να νοιώθουν και εκείνα έντονη αγάπη και συναισθηματική ασφάλεια.

Με τις οικογένειες των πατεράδων τους, δεν δείχνουν τόση χαρά, ούτε τόση αγάπη, πιστεύοντας πως εκείνες ευθύνονται που δεν είναι ο μπαμπάς τους κοντά. Δεν μπορούμε να πούμε με σιγουριά πως αντιμετωπίζουν το θέμα ανταγωνιστικά, ίσως η έκφραση που αρμόζει είναι η συναισθηματική συγχώνευση που νοιώθουν τα παιδιά με τα συναισθήματα της μητέρας ειδικά αλλά και με την ίδια γενικά.

Η καθημερινότητα τους καταγράφθηκε με βάση την εθνογραφική παρατήρηση και το ημερολόγιο του παρατηρητή, για μεγάλο χρονικό διάστημα εντοπίζοντας ευχάριστα και δυσάρεστα γεγονότα. Επιλέχτηκε από την ερευνήτρια, να μελετηθεί περισσότερο το διάστημα που ανοίγουν τα σχολεία, διότι για την κάθε οικογένεια είναι ένα πολύ βασικό και καίριο ξεκίνημα, στο οποίο η ρουτίνα της καθημερινότητας αλλάζει, έτσι φεύγουμε από το καλοκαίρι που κρύβει ανεμελιά και παιχνίδι για τα παιδιά και μπαίνουμε στο φθινόπωρο όπου οργανώνονται για να ξαναγυρίσουν στο σχολείο και στα διαβάσματα τους. Η συγκεκριμένη περίοδος και για τις δύο οικογένειες κρύβει μέσα της άγχος για το καινούριο ξεκίνημα, καθώς και εστίαση στην ζωή των παιδιών. Παρατηρήθηκε πως οι μητέρες συμπάσχουν στο άγχος των παιδιών τους, και τροποποιούν την ρουτίνα τους με βάση την συγκεκριμένη σχολική χρονιά, ενώ αντίθετα βλέπουμε τους πατεράδες, να μένουν αμέτοχοι τόσο συναισθηματικά όσο και ρεαλιστικά. Τους περνάει αδιάφορη η συναισθηματική φόρτιση των παιδιών τους, ενώ δεν αλλάζουν το πρόγραμμα τους για να είναι δίπλα τους εκείνες τις ώρες.

Μέσα από την μελέτη των δύο οικογενειών καταλήξαμε στο συμπέρασμα πως τα μέλη θέλουν να είναι μαζί, αλλά με διαφορετικό τρόπο ο καθένας τους. Οι μητέρες επιζητούν από τους συζύγους τους να είναι ουσιαστικά δίπλα τους, με το να τους δείχνουν όχι μόνο τα αρνητικά συναισθήματα όπως το θυμό, αλλά και τα θετικά συναισθήματα όπως της αγάπης, της χαράς και της στοργής. Το ίδιο φαίνεται να επιζητούν και τα παιδιά των δύο οικογενειών από τους πατεράδες τους. Όσον αφορά εκείνους, θα ήθελαν να δείχνουν περισσότερη κατανόηση οι σύντροφοι τους για τον τρόπο ζωής που έχουν επιλέξει.

Με βάση την παρούσα κατάσταση συμπεραίνουμε πως τα μέλη δίνουν έμφαση στα συναισθήματα τους και προσπαθούν να ακούσουν την καρδιά τους και λιγότερο την λογική. Το κάθε μέλος ξεχωριστά, έχει βρει συγκεκριμένες διαδικασίες ρύθμισης για να μπορεί να αυτορυθμιστεί και έτσι να νοιώθει ήρεμα και όμορφα, ενώ παράλληλα έχει βρει και συγκεκριμένες διαδικασίες ρύμθισης του συναισθήματος του απέναντι στα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας του.

12.2.3. Σύνοψη αποτελεσμάτων από τη συναισθηματική κατάσταση των γονέων της οικογένειας

Η συναισθηματική κατάσταση των γονέων φαίνεται να περνάει από διάφορες διακυμάνσεις. Η αιτία για αυτές τις διακυμάνσεις είναι η ουσιαστική έλλειψη επικοινωνίας ανάμεσα στα μέλη. Ποιο συγκεκριμένα βλέπουμε τις μητέρες να προσπαθούν να αποφύγουν τσακωμούς και λογομαχίες με τους άνδρες, θεωρώντας πως η θέση και ο ρόλος της γυναίκας είναι να αφήνει τον άνδρα να νοιώθει πως εκείνος είναι ο κυρίαρχος του σπιτιού.

Ενώ παράλληλα αναγνωρίζουν πως ακόμα και αν προσπαθήσουν να βρουν το δίκιο τους είναι σαν να ψάχνουν μια σταγόνα μέσα στον ωκεανό. Οι άνδρες του σπιτιού λειτουργούν με μία τελείως διαφορετική λογιή, θεωρούν πως δεν υπάρχει κατανόηση από την πλευρά των συζύγων τους και προσπαθούν να βρουν το δίκιο τους μέσα από τον καυγά, αναγνωρίζουν πως η σιωπή τους δεν σημαίνει αποδοχή της άποψης τους και έτσι θυμώνουν ποιο πολύ. Ο θυμός αυτός φαίνεται να μην περνάει μετά την λήξη της αντιπαράθεσης, απλώς συσσωρεύεται μέσα τους και σε άσχετες στιγμές βγαίνει στην

επιφάνεια. Όσο περνάει ο καιρός, ο θυμός που νοιώθουν μεγαλώνει με αποτέλεσμα τα ξεσπάσματα να δυναμώνουν όλο και περισσότερο, με αυτόν τον τρόπο πιστεύουν πως θα βρουν το δίκιο τους και θα αθωωθούν.

Οι μητέρες δεν μπορούν να ερμηνεύσουν αυτή την συμπεριφορά ως συνέπεια να μεγαλώνει το άγχος που νοιώθουν για την συζυγική τους σχέση. Η λύπη, η πικρία και η απαισιοδοξία αιωρούνται από πάνω τους, και αυτό δεν το αντέχουν. Αναπολούν συχνά το παρελθόν τους, σε σημείο που σχεδόν σε καθημερινή βάση αναφέρονται στα παιδιά, στην ερευνήτρια και στα κοντινά τους πρόσωπα για τις όμορφες στιγμές του παρελθόντος.

Η έλλειψη αναγνώρισης των συναισθημάτων και από τις δύο πλευρές των συζύγων δημιουργεί το χάσμα της απομάκρυνσης, ψάχνοντας κατά αυτόν τον τρόπο ένα άλλο σύμμαχο στην ζωή για αυτό και ανατρέχουν να βρουν παρηγοριά στις αρχικές τους οικογένειες. Εμπλέκοντας έτσι, τον συναισθηματικό αλλά και υλικό κόσμο της τωρινής τους οικογένειας, με την μητρική τους. Και ενώ δεν είχαν ποτέ στο παρελθόν ιδιαίτερο δέσιμο με τα πρόσωπα εκείνα, τα τελευταία χρόνια έχουν προσκολληθεί σε εκείνες, συγχωνεύοντας τις σκέψεις και την καθημερινότητα τους.

Οι πατεράδες έχουν και εκείνοι αρκετά ιδιαίτερο δέσιμο με τις μητέρες τους και με την αδερφή (ο Νίκος), και με τον πατέρα (ο Παύλος) αλλά οι λόγοι οφείλονταν στο πένθος στην πρώτη περίπτωση και στην αρρώστια στην δεύτερη περίπτωση. Παρόλα αυτά και εκείνοι έχουν συγχωνευτεί με τις πατρικές τους οικογένειες, δημιουργώντας ένα τρίγωνο ενάντιο στην γυναίκα και τα παιδιά τους.

Αυτό βέβαια δεν σημαίνει πως δεν αγαπούν τα παιδιά τους, με βάση την συγκεκριμένη μεθοδολογία που ακολουθήσαμε στην παρούσα έρευνα, φάνηκε πως οι πατεράδες νοιώθουν μόνο αγάπη για τα παιδιά τους, ενώ όσον αφορά τις γυναίκες τους νοιώθουν ανάμεικτα συναισθήματα, από την μια αγάπη αλλά και από την άλλη θυμό που δεν τους καταλαβαίνουν και δεν τους υπακούν.

Από την μεριά των μητέρων φάνηκε πως μόνο έντονη αγάπη και προσκόλληση νοιώθουν για τα παιδιά τους. Ενώ όσον αφορά τους άνδρες τους νοιώθουν και εκείνες ανάμεικτα συναισθήματα, από την μια αγάπη και από την άλλη απογοήτευση από την έλλειψη εμπιστοσύνης και κυριαρχίας που τους δείχνουν.

Όσον αφορά τα παιδιά φάνηκε πως έχουν ιδιαίτερη αδυναμία στις μητέρες τους, ενώ για τον πατέρα τους νοιώθουν ανάμεικτα συναισθήματα, από την μια αγάπη, και από την άλλη φόβο για τις αντιδράσεις τους απέναντι στα ίδια και στην μητέρα τους.

Παρόλα αυτά όλα τα μέλη των δύο οικογενειών δεν φαντάζονται την ζωή τους χωριστά, απλά εύχονται να αλλάξουν τα πράγματα όπως συμφέρει τον καθένα τους.

Έπειτα μέσα από την εθνογραφική παρατήρηση φάνηκε πως οι μητέρες είχαν έντονες ανησυχίες για τις ίδιες, τα παιδιά και γενικά για την ζωή τους καθώς δημιουργούν εσωτερικούς διαλόγους με τον εαυτό τους για ότι τους απασχολεί. Οπότε θέλαμε να δούμε τα εκφραστικά νοήματα που δημιουργούν οι δύο μητέρες τόσο στον εσωτερικό διάλογο με τον εαυτό τους όσο και στον εξωτερικό διάλογο με τους άλλους.

Αναφορικά με τους πατεράδες, παρατηρήσαμε μέσα από την εθνογραφική παρατήρηση, την ελεύθερη συζήτηση και την κλινική συνέντευξη του γενεογράμματος πως οι πατεράδες ενώ θέλουν να δείχνουν αδιάφοροι και αποστασιοποιημένοι μπορεί στην πραγματικότητα να υπάρχουν άλλοι λόγοι. Παράλληλα θέλαμε να εξετάσουμε αυτή η απόσταση ποια αιτία έχει, και καταλήξαμε στο συμπέρασμα πως δεν επικοινωνούν σωστά τα ζεύγη μεταξύ τους, δεν αναφέρονται στα συναισθήματα τους και πολλές φορές δεν εκφράζουν ξεκάθαρα και ώριμα αυτό που θέλουν.

Μέσα από την έρευνα φάνηκε πως επηρεάζονται πολύ από τα πρόσωπα έξω από την οικογένεια τους. Ιδιαίτερα ο πατέρας της πρώτης οικογένειας, ακούει πολύ την μητέρα και την αδερφή του, προσπαθεί να μην τους δυσαρεστεί ακόμα και αν αυτό επηρεάζει

αρνητικά την οικογένεια του. Ψάχνει να βρει μια ισορροπία ανάμεσα στις δύο οικογένειες, αλλά βλέπει πως αυτό είναι ανέφικτο και αγχώνεται για το μέλλον. Η έντονη ανάγκη για αποδοχή από την πατρική του οικογένεια του προκαλεί ακόμα μεγαλύτερο άγχος όταν νοιώθει πως δεν τα καταφέρνει. Ενδιαφέρεται περισσότερο να παίρνει αγάπη και αποδοχή από τα δύο αυτά πρόσωπα, ενώ φαίνεται παράλληλα να νοιώθει δεδομένα τα παιδιά και την γυναίκα του.

Η μητέρας αυτής της οικογένειας, αντιλαμβάνεται αυτή την αμφίρροπη κατάσταση, βλέπει πως δεν μπορεί να την αλλάξει και αναζητά την αγάπη και την στοργή της μικρότερης αδερφής της, την οποία την έχει πρότυπο σε όλους τους τομείς. Επαναλαμβάνει συχνά την φράση *«δεν άκουσα τους γονείς μου… εκείνοι μου έλεγαν σπούδασε πρώτα, βρες δουλειά μετά, και στην πορεία ο γάμος… αλλά εγώ βιάστηκα και τι κατάλαβα; Τίποτα…»* Πολλές φορές μονολογεί με αυτήν την φράση, θεωρώντας πως απέτυχε στην ζωή της επειδή δεν τους άκουσε, όμως επειδή ντρέπεται να το παραδεχτεί μπροστά τους, προσπαθεί να κρατάει μια απόσταση από εκείνους, για να μην δουν τι συμβαίνει στην οικογένεια της. Πρώτα από όλα γιατί θα πρέπει να παραδεχτεί μπροστά τους πως είχαν δίκιο, και επειδή δε θέλει να τους στεναχωρήσει και να τους δημιουργήσει ένα επιπρόσθετο άγχος, όπως ο μεγαλύτερος αδερφός της.

Τα παιδιά με την σειρά τους θεωρούν πως η γιαγιά και η θεία τους από την μεριά του πατέρα φταίνε για την κατάσταση τους, και δείχνουν μια τεράστια οργή απέναντι τους, τους μιλάνε άσχημα, ή αποφεύγουν να τις συναντήσουν. Αντίθετα με την αδερφή της μητέρας, την υπεραγαπούν και αν χρειάζονται κάτι ανατρέχουν σε εκείνη, διότι ξέρουν πως θα τα βοηθήσει, νοιώθουν μια ασφάλεια μαζί της και την αντιμετωπίζουν ως δεύτερη μητέρα τους.

Αναφορικά με την δεύτερη οικογένεια, ο πατέρας φαίνεται να επιθυμεί τον χαμένο χρόνο που έζησε μακριά από τους γονείς του, θεωρεί πως είναι ο μοναδικός που μπορεί να τους βοηθήσει, για αυτό και είναι πάντα εκεί για αυτούς. Κοντά τους, είναι ήρεμος και χαρούμενος, ενώ όταν διαπληχτίζεται η γυναίκα του με την μητέρα του δεν παίρνει θέση αλλά και να πάρει πάντα υποστηρίζει την μητέρα του. Πιστεύοντας πως όσο και δίκιο και να είχε η γυναίκα του, θα έπρεπε να δείξει σεβασμό στην μεγαλύτερη γυναίκα.

Η γυναίκα του από την άλλη, θεωρεί πως ο άνδρας της παραμένει ένα ανώριμο παιδί, που δεν ήταν έτοιμος να κάνει οικογένεια και παιδιά. Η άποψη αυτή την πληγώνει πολύ, αφού νοιώθει πως μόνη της και με τα παιδιά δεν μπορεί να τα βγάλει πέρα. Έτσι νοιώθει πως η δική της μάνα, η οποία λειτουργεί ως πρότυπο για εκείνη, θα την βοηθήσει να ξεπεράσει όλες τις δυσκολίες και πως με εκείνη στο πλάι της όλα θα πηγαίνουν καλά. Η τόσο έντονη προσκόλληση με εκείνη ξεκίνησε όταν έμεινε έγκυος, όπου έμεινε αβοήθητη και η μάνα της την καθοδηγούσε σε όλα, όσο έχουν γεωγραφική απόσταση μεταξύ τους εκείνη δεν είναι καλά, νοιώθει πως κάτι της λείπει. Προσπαθεί μέσα από τα τηλέφωνα να καλύψει αυτό το κενό αλλά δεν τα καταφέρνει πάντα και έτσι καταλήγει να κλαίει μόνη της για ώρες.

Τα παιδιά της δεύτερης οικογένειας, αγαπούν και εκείνα την γιαγιά τους (από την πλευρά της μητέρας), και ενώ είναι δίπλα στην άλλη γιαγιά δείχνουν πως δεν την θέλουν και πως δεν την αγαπούν. Μιλάνε πάρα πολλές ώρες με τον παππού και την γιαγιά που είναι μακριά, ενώ με τους άλλους παππούδες αναφέρονται μονάχα στα τυπικά θέματα και αυτό χωρίς πολύ όρεξη.

Συμπεραίνουμε λοιπόν πως το κάθε μέλος έχει έναν διαφορετικό συναισθηματικό κόσμο που συγχωνεύεται με τα πρόσωπα που δείχνουν αδυναμία, θέλουν οι μητέρες και τα παιδιά να αλλάξει η κατάσταση που ζουν στο παρόν ακόμα και αν αυτό σημαίνει μετακόμιση σε άλλη πόλη ή άλλο νησί. Όσον αφορά τους πατεράδες, θεωρούν πως όλα είναι σε τάξη και πως οι μητέρες περνούν απλώς μια κρίση ηλικίας, για τα παιδιά

αναφέρουν πως είναι λογικό να κάνουν και να νοιώθουν ότι και οι μάνες τους και πως με το πέρασμα του χρόνου θα καταλάβουν πως οι ίδιοι είχαν δίκιο σε όλα.

12.2.4. Σύνοψη αποτελεσμάτων από την αφήγηση των παιδιών για το Δέντρο της ζωής

Όσον αφορά την σύνοψη των αποτελεσμάτων θεωρήσαμε απαραίτητο να αναφερθούμε αναλυτικά στον τρόπο που βλέπουν τα παιδιά τα συναισθήματα τους και πως αξιολογούν την καθημερινή τους ζωή μέσα από μια συγκεκριμένη μεθοδολογική αφηγηματική προσέγγιση με τίτλο «Το δέντρος της ζωής».

Η συγκεκριμένη αφηγηματική προσέγγιση αναφέρεται σε τέσσερις φάσεις προσεγγίζοντας τα συναισθήματα τόσο τα αρνητικά, όσο και τα θετικά. Έπειτα η στην τρίτη φάση, το παιδί μέσα από συγκεκριμένες ερωτήσεις αναφέρεται στις διαδικασίες που χρησιμοποιεί για την ρύθμιση του με τους άλλους ανθρώπους ή την αντιμετώπιση του προβλήματος και στην αυτορρύθμιση του για να καταφέρει τον επιδιωκόμενο τρόπο.

Οι περισσότερες έρευνες επικεντρώνονται σε θέματα γονικής έκφρασης όσον αφορά την συγκίνηση. Ωστόσο όμως η συναισθηματική αυτό- έκφραση κάθε μέλους της οικογένειας συμβάλλει στην συνολική οικογενειακή εκφραστικότητα και στο συναισθηματικό κλίμα της. Η γονική έκφραση των θετικών συναισθημάτων έχει συνδεθεί με την προ-κοινωνική συμπεριφορά των παιδιών, τις κοινωνικές ικανότητες, την θετική συναισθηματικότητα και την ποιότητα της σχέσης γονέα-παιδιού (Morrisetal.,2007). Από την άλλη πλευρά, η γονική έκφραση του αρνητικού συναισθήματος, τείνει να συνδέεται με φτωχότερα αναπτυξιακά αποτελέσματα, όπως μη εξωτερίκευση της συμπεριφοράς, καθώς και με αρνητική εκφραστικότητα στην κοινωνικο- συναισθηματική ανάπτυξη.

Μέσα από τις πρόσφατες έρευνες έχει βρεθεί πως συνδέεται άμεσα η δομή του εγκεφάλου με την έκφραση και ρύθμιση των συναισθημάτων. Τα δύο αυτά μέση αλληλοσυνδέονται και αλληλεπιδρούν μέσα από το εκάστοτε κοινωνικο-πολιτσιμικό πλαίσιο. Μάλιστα ο Damasio (1999) υποστήριξε μέσα από τις μελέτες του πως η παραγωγική σύνθεση του συναισθήματος επιτυγχάνεται μέσα από τον λόγο και τις γνωστικές διαδικασίες που προσλαμβάνει ένα παιδί (Mahn&Steiner,2002).

Η νευροεπιστήμη και η γνωστική νευροεπιστήμη έχουν αποδεχτεί πως αλληλοεπηρεάζονται χωρίς να υπάρχουν αντιθέσεις μεταξύ τους. Μάλιστα οι Brothers (1997) αναφέρουν πως οι γνωστικές έννοιες εστιάζουν στην κοινωνική αλληλεπίδραση με τέτοιο τρόπο ώστε να αντιλαμβάνονται το συναίσθημα διαλογικά και έπειτα διαμορφώνουν το ανθρώπινο επικοινωνιακό σύστημα ανταλλαγών.

Μέσα από παιγνιώδης διαδικασίες, οι οποίες εμπλέκουν τα εικαστικά και την μουσική, τα παιδιά ξεδιπλώνουν τον συναισθηματικό τους κόσμο όσον αφορά το οικογενειακό πλαίσιο μέσα στο οποίο μεγαλώνουν. Μέσα από τα μάτια των παιδιών βλέπουμε την καθημερινότητα των ίδιων και των οικογενειών τους, ενώ παράλληλα γίνεται και η τριγωνοποίηση του ερευνητικού υλικού που έχει συλλεχθεί από όλες τις προηγούμενες φάσεις της εργασίας.

Στην πρώτη φάση τα παιδιά αναφέρθηκαν σε ερωτήσεις του γενεογράμματος τους, και στις σχέσεις που έχουν με τα μέλη της οικογένειας τους, απαραίτητο βέβαια κρίθηκε και το γεγονός να γίνει πρώτα η αναγνώριση των συναισθημάτων και η αντιληπτική τους ικανότητα για το θέμα έτσι ώστε να προχωρήσουμε σε ποιο εις βάθος ερωτήσεις.

Η μέθοδος «Δέντρο της ζωής» μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να αναδείξει τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα παιδιά και οι μεγάλοι, όχι όμως για να επαναφέρει

αρνητικές εικόνες και συναισθήματα στο μυαλό και την ψυχή των παιδιών αλλά για να ενδυναμώσει την δύναμη του κάθε ανθρώπου και να του αναδείξει πως τα όνειρα και οι ελπίδες για το μέλλον μπορεί να τον οπλίσουν με θετικά συναισθήματα, τα οποία θα αποτελούν απαραίτητο σύμμαχο για το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον του. Λειτουργεί η συγκεκριμένη μέθοδος ως την διαδικασία την οποία μπορούν να χρησιμοποιούν τα παιδιά τους για την ρύθμιση του συναισθήματος τους.

Ο επαναπροσδιορισμός που δημιουργείται μέσα από όλη αυτήν την διαδικασία όσον αφορά τις γενιές και τα συναισθηματικά τρίγωνα δεν αποτελεί μονάχα μια ρομαντική διαδικασία αλλά δείχνει τις σταθερές, τις αξίες και την αλληλεγγύη που δείχνουν οι άνθρωποι αναμεταξύ τους. Τονίζει επίσης την σημασία που έχουν τα συναισθήματα μας στην ζωή μας και τον ρόλο που παίζουν στην νοητική ανάπτυξη του κάθε παιδιού.

Όσον αφορά τα αποτελέσματα που παρουσιάστηκαν από την παρούσα μεθοδολογία, είναι πως τα παιδιά της ηλικίας 10 με 13 αναγνωρίζουν τα συναισθήματα, τόσο σε επίπεδο λεκτικό όσο και σε επίπεδο εκφραστικό. Δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην εξερεύνηση των δικών τους συναισθημάτων και βρίσκονται σε φάση που αναγνωρίζουν ποιος τους τα δημιουργεί, τι επίδραση ψυχική και σωματική έχουν καθώς και πως μπορούν να αλλάξουν το αρνητικό συναίσθημα σε θετικό (διαδικασία ρύθμισης).

Φαίνεται επίσης πως αγαπούν πολύ το παιχνίδι, και οτιδήποτε θέμα τους παρουσιαστεί με παιγνιώδης τρόπο. Ιδιαίτερα τα κορίτσια της δεύτερης οικογένειας ένοιωσαν πολλές φορές την ανάγκη να μιλήσουν για το πώς νοιώθουν. Ενώ παράλληλα δεν δίστασαν να αναφερθούν πως κάποια από τα αρνητικά συναισθήματα που νοιώθουν, ιδιαίτερα το άγχος και η θλίψη σχετίζονται με την κατάσταση που επικρατεί στο σπίτι τους.

Και τα τέσσερα παιδιά, όταν βλέπουν στεναχωρημένη την μητέρα τους, επηρεάζονται και προσπαθούν να την κάνουν να το ξεπεράσει. Δείχνουν να στηρίζονται στην γνώμη και στην βοήθεια που τους προσφέρει η μητέρα τους. Αναφέρουν μάλιστα πως ότι και να τους συμβεί, ευχάριστο ή δυσάρεστο τείνουν να το λένε στην μητέρα τους, ενώ αποφεύγουν να το πουν στον πατέρα τους, για τον οποίο το συναίσθημα που είναι ποιο έντονο στην σχέση τους είναι ο φόβος και το άγχος.

Αντιλαμβάνονται επίσης πως έχουν την δύναμη να επηρεάζουν την οικογενειακή κατάσταση για αυτό και σε περιόδους καυγάδων ανάμεσα στους γονείς, επεμβαίνουν μιλώντας για το πώς νοιώθουν ή τον λόγο που πρέπει να σταματήσουν να τσακώνονται.

Μικρή απόκλιση συμπεριφοράς βλέπουμε στα αγόρια της πρώτης οικογένειας, που γαλουχούνται με την ιδέα *πως οι άνδρες δεν κλαίνε, πως δεν πρέπει να συμπεριφέρονται σαν κοριτσάκια.* Εκφράσεις που αναφέρει ο πατέρας στα παιδιά του, οι οποίες έχουν ως αποτέλεσμα την μη έκφραση τους όταν είναι εκείνος μπροστά. Βέβαια, φαίνεται πως και τα δύο είναι αρκετά ευαίσθητα, γεγονός πολύ λογικό μιας που μεγαλώνουν κυρίως με την φροντίδα της μητέρας τους.

Και τέλος το πρόσωπο εμπιστοσύνης που μιλάνε για το πώς νοιώθουν συμπίπτει με το άτομο που έχουν διαλέξει οι μητέρες τους. Συγκεκριμένα, τα αγόρια, μιλάνε στην θεία τους όταν έχουν κάποιο πρόβλημα, ή κάποια χαρά, ενώ παράλληλα νοιώθουν μεγαλύτερη συναισθηματική ασφάλεια όταν είναι κοντά τους.

Τα κορίτσια της δεύτερης οικογένειας νοιώθουν και εκείνα την ανάγκη να μιλάνε με την γιαγιά τους (από την μεριά της μητέρας τους), όχι μόνο για το τι έφτιαξαν, με ποιο παιχνίδι ασχολήθηκαν αλλά και πως νοιώθουν, τι τις κάνει χαρούμενες αλλά και ποιο θέμα τις στεναχωρεί.

Μάλιστα πολλές φορές ξέρουν πως με την παρέμβαση του τρίτου προσώπου, θα διορθωθεί η κατάσταση μέσα στο σπίτι τους, οπότε σπεύδουν να ενημερώσουν εκείνα για το συμβάν που χάλασε την οικογενειακή γαλήνη.

Αναφορικά με τα γενικά αποτελέσματα της έρευνας φαίνεται να επιβεβαιώνονται οι υποθέσεις που είχαμε κάνει, για τις διαδικασίες ρύθμισης και αυτορρύθμισης των παιδιών. Τα παιδιά μπορούν να αναγνωρίσουν στον εαυτό τους και στους άλλους τα συναισθήματα, αντιλαμβάνονται την αιτία τους και βρίσκονται σε μια διαρκεί κίνηση για την αντιμετώπιση τους. Η τόσο κοντινή επαφή με την μητέρα τους, επηρεάζει άμεσα και τον συναισθηματικό τους κόσμο, σε σημείο που τα πρόσωπα συγχωνεύονται μεταξύ τους και ότι αισθάνεται το ένα μέλος, αυτόματα το συμμερίζονται και οι υπόλοιποι.

Συγκεκριμένα επίσης συμπεράσματα που προέκυψαν από την αφηγηματικά προσέγγιση είναι πως τα παιδιά ενεργοποιούν καλύτερα την διαδικασία μάθησης και συνεργασίας όταν σχετίζεται η δραστηριότητα με το παιχνίδι ή έχει παιγνιώδης μορφή. Όσον αφορά τα συναισθήματα έχουν την ικανότητα να αναγνωρίζουν, να κατανοούν και να μιλούν για το πώς νοιώθουν αν αναπτυχθεί ένα φιλικό και οικείο περιβάλλον.

Παράλληλα έχουν την ικανότητα να αναγνωρίζουν τις διαδικασίες ρύθμισης και αυτορρύθμισης του συναισθήματος, ακόμα και από αυτήν την μικρή ηλικία. Τα παιδιά έχουν την ανάγκη να μιλήσουν για τα συναισθήματα τους είτε αυτά είναι ευχάριστα είτε είναι δυσάρεστα, με την ίδια ευκολία.

Όσον αφορά την ιχνογραφική διαδικασία με χαρά και με λεπτομέρεια έφτιαξαν το δέντρο τους, προσθέτοντας και τις ρίζες ένα στοιχείο που είχε ειπωθεί πρώτα προφορικά όμως αποτυπώθηκε στο μυαλό των παιδιών και προσπάθησαν να το φτιάξουν. Παράλληλα βέβαια, όταν ρωτήθηκαν αν ήθελαν να προσθέσουν κάτι ακόμα στην ζωγραφιά τους εκείνα δημιούργησαν μια ακόμα λεπτομέρεια που για εκείνα κάτι σήμαινε.

Σε μια επόμενη συνάντηση και τα τέσσερα παιδιά είχαν ετοιμάσει και μια ακόμα ζωγραφιά που ταίριαζε με τα αρχικά ιχνογραφήματα τους. Δείχνοντας μας το έντονο ενδιαφέρον των παιδιών για το θέμα, ενώ παράλληλα και την επιθυμία να εκφραστούν μέσω της ζωγραφικής.

Εντύπωση επίσης προκάλεσε στην ερευνήτρια, οι αφηγήσεις των παιδιών και η τεκμηρίωση των ερωτήσεων που έκανε η ερευνήτρια στα παιδιά. Με βάση τις ερωτήσεις της ημι-δομημένης κλινικής συνέντευξης για τα συναισθήματα και την κλινική συνέντευξη του γενεογράμματος που υλοποιήθηκαν από τους γονείς (όπως αναφέρεται στα κεφάλαια εφτά και δέκα), δημιουργήθηκαν ή αναπαράχθηκαν οι ίδιες ερωτήσεις ώστε να δούμε και τον τρόπο σκέψεις των παιδιών όσον αφορά την συναισθηματική ρύθμιση και αυτορρύθμιση του συναισθήματος των παιδιών.

Τα παιδιά απάντησαν και μέσα από τις απαντήσεις δημιουργήθηκε τριγωνοποίηση όπου φάνηκε πως μικροί και μεγάλοι αναφέρθηκαν στα ίδια ή παρόμοια συμβάντα με σχετικά μεγάλη ακρίβεια. Τα αποτελέσματα τους επαληθεύονται ακόμα και σε ένα τόσο υποκειμενικό ζήτημα όπως είναι τα συναισθήματα, τα οποία είναι από την φύση τους ποιο υποκειμενικά.

Παρόλα αυτά φαίνεται πως οι προσκολλήσεις των παιδιών με τις μητέρες τους είναι τόσο μεγάλη που χρησιμοποιούν λέξεις και φράσεις για να τεκμηριώσουν τον λόγο τους, ενώ ένα μεγάλο ποσοστό των αρνητικών συναισθημάτων τους οφείλεται στην στα αρνητικά συναισθήματα που βιώνουν οι ίδιες.

Στο τέταρτο μέρος της αφηγηματικής προσέγγισης, τα παιδιά γράφουν γράμμα στο άτομο προσκόλλησης τους και εκφράζουν χωρίς παρότρυνση την αγάπη τους για εκείνες, και το πώς βίωσαν την όλη διαδικασία.

Βέβαια στα γράμματα, ο Μάριος και η Κατερίνα, τα οποία είναι ηλικιακά μεγαλύτερα, εξέφρασαν με περισσότερες λεπτομέρειες την διαδικασία, από ότι η Ελένη, η οποία είναι μικρότερη. Βέβαια και η Ελένη, αν και αρχικά ζορίστηκε να

γράψει και να συμμετάσχει, κατόπιν παρότρυνσης της ερευνήτριας και της αδερφής της συμμετείχε ενεργά και με όρεξη.

Συμπεραίνουμε επίσης πως η Κατερίνα ως μεγαλύτερη αδερφή φαίνεται να έχει τον ηγετικό ρόλο και να επηρεάζει άμεσα την μικρότερη της αδερφή. Ιδιαίτερη διαφορά ανάμεσα στον φύλο των παιδιών δεν παρουσιάστηκε, άλλωστε ήταν ένα το αγόρι της έρευνας και δύο τα κορίτσια, ίσως αν υπήρχε μεγαλύτερο εύρος παιδιών να φαινόταν ξεκάθαρα τι ρόλο έχει το φύλο του παιδιού σε μια τέτοια ερευνητική διαδικασία.

12.3. Συζήτηση

Όπως αναφέραμε και παραπάνω, κεντρικός στόχος της παρούσας έρευνας είναι η μελέτη εις βάθος των διαδικασιών ρύθμισης και αυτορρύθμισης του συναισθήματος στα πλαίσια δύο οικογενειών μέσα από την εθνογραφική και συστημική προσέγγιση. Προκειμένου να συλλέξουμε το ερευνητικό υλικό μας χρησιμοποιήσαμε μια σειρά από ερευνητικές μεθόδους της ποιοτικής μεθοδολογίας, ώστε να διασφαλίσουμε την αξιοπιστία και την εγκυρότητα της έρευνας.Με την μέθοδο του τριγωνισμού προσπαθήσαμε να καταλήξουμε σε όσο το δυνατόν ασφαλέστερα συμπεράσματα, έτσι ώστε η μία μέθοδος να συμπληρώνει την άλλη.

Πιο συγκεκριμένα, οι τεχνικές που χρησιμοποιούνται για να αυξήσουν την πιθανότητα εγκυρότητας και αξιοπιστίας είναι οι ακόλουθες (Χασσάνδρα & Γούδας, 2003: 12-13):

1. **Η παρατεταμένη ενασχόληση**. Πριν ξεκινήσει η διαδικασία της έρευνας, ο ερευνητής θα πρέπει να αφιερώσει αρκετό χρόνο μέσα στο πεδίο ώστε να εξοικειωθεί με τα υποκείμενα και τις καταστάσεις του πεδίου.
2. **Η επίμονη παρατήρηση.** Μέσα από την εις βάθος και με συστηματικό τρόπο παρατήρηση μπορούν να επισημανθούν χαρακτηριστικά που υπάρχουν στο πεδίο και που μπορεί να μελετηθούν και να παρατηρηθούν.
3. **Η τριμερής διασταύρωση πηγών και θεωριών.** Συνδυάζοντας την θεωρητική βιβλιογραφική επισκόπηση με την συλλογή των δεδομένων από διαφορετικά μεθοδολογικά εργαλεία πετυχαίνεται καλύτερη και ορθρότερη αξιοπιστία και αντικειμενικότητα των αποτελεσμάτων. Η διαδικασία αυτή λέγεται αλλιώς μέθοδος τριγωνοποίησης όπου τα ευρήματα εξετάζονται από διαφορετικές οπτικές γωνίες.
4. **Λεπτομερής εξέταση από συνάδελφο.** Η διαδικασία της έρευνας, τόσο όσον αφορά το σχεδιασμό, όσο και την συλλογή των δεδομένων εξετάζεται και από ένα τρίτο πρόσωπο. Στην συγκεκριμένη εργασία η εξωτερική πλευρά διερεύνησης του θέματος έγινε από τον κ. Πουρκό Μάριο. Ο οποίος προσπάθησε να βοηθήσει την ερευνήτρια σε αδυναμίες και προβλήματα που προέκυχαν από την πλευρά του ερευνητή.
5. **Ανάλυση αρνητικής περίπτωσης.** Υπάρχουν περιπτώσεις ερευνών που καταλήγουν σε αρνητικές ή λανθασμένες περιπτώσεις, και σε αυτήν την περίπτωση οφείλει ο ερευνητής να επανεξετάσει τα συμπεράσματα του και γενικά την εργασία του.
6. **Καταλληλότητα αναφορών.**Με τον όρο καταλληλότητα αναφορών εννοούμε την διαδικασία συλλογής των δεδομένων που μπορεί να γίνει μέσω οπτικο-ακουστικού υλικού. Ο ερευνητής με αυτόν τον τρόπο δεν χάνει δεδομένα και πληροφορίες, που ίσως εκείνη την στιγμή να μην είχε σπουδαιολογήσει. Στην συγκεκριμένη έρευνα χρησιμοποιήθηκε μονάχα μαγνητοφωνάκι, εφόσον τα υποκείμενα δεν ήθελαν πλήρη εχεμύθεια.

7. **Έλεγχος από τους συμμετέχοντες.** Στην συγκεκριμένη διαδικασία ελέγχονται ταδεδομένα και τα ευρήματα που προκύπτουν από την έρευνα από τους ίδιους τους συμμετέχοντες. Ο έλεγχος από τους συμμετέχοντες μπορεί να επιτευχθεί τόσο κατά την διάρκεια της ερευνητικής όσο και μετά την λήξη της.

Με βάση την συστημική και εθνογραφική προοπτική, η πρώτη διαπίστωση που κάναμε ήταν ότι μέσα σε ένα οικογενειακό πλαίσιο επιβάλλεται τα μέλη της να μπορούν να προσαρμόζονται συναισθηματικά ώστε ο ένας να καλύπτει τις ανάγκες του άλλου, και να βρουν τρόπους να ζουν αρμονικά. Αναφορικά με τις δύο οικογένειες, έχουν αντιληφθεί αυτήν την επιτακτική ανάγκη αλλά όχι σε τέτοιο βαθμό ώστε να υπάρχει μια αρμονική συμβίωση.

Η αιτία για αυτήν την ανυπαρξία είναι η διαφορετική θέση και ο ρόλος της μητέρας και του άνδρα. Οι παλιές πεποιθήσεις που ορίζουν υπό την γυναίκα, όσο και αν έχει προοδεύσει η σύγχρονη εποχή. Αυτή η κατάσταση έχει επιπτώσεις συναισθηματικές σε όλα τα μέλη, συγκεκριμένα οι μητέρες νοιώθουν ένα διαρκές άγχος και μια θλίψη τόσο για τις πράξεις τους όσο και των συντρόφων τους, τα παιδιά νοιώθουν φόβο απέναντι στον πατέρα τους, ενώ εκείνοι με την σειρά τους νοιώθουν θυμό απέναντι στα παιδιά και στην γυναίκα τους που δεν τα καταλαβαίνουν.

Η συμπεριφορά του γονέα προς το παιδί συμβάλει στην δημιουργική ατμόσφαιρα της οικογένειας (Darling&Steinberg,1993). Το γονικό στιλ αντανακλά τις γονικές στάσεις και συμπεριφορές προς τα παιδιά, ορίζοντας την γονική ανταπόκριση και την σωστή ανατροφή. Οι γονείς που έχουν υψηλές προσδοκίες για τα παιδιά τους, θέτουν κανόνες και βάζουν όρια (Maccoby & Martin, 1983). Συνεπώς η μητρική συμπάθεια και η παρατηρούμενη ανταπόκριση συνδέονται με χαμηλότερα επίπεδα αρνητικών συναισθημάτων διότι επιτυγχάνεται μια σωστή συναισθηματική ρύθμιση (Eisenberg, Fabes, Schaller, Carlo&Miller, 1991). Ενώ αντίθετα, η αρνητική ανατροφή των παιδιών, για παράδειγμα μέσα από την εχθρότητα, τον ψυχολογικό έλεγχο, τον αρνητικό έλεγχο, ή την έλλειψη ευαισθησίας, τότε υπάρχουν αρκετές ενδείξεις πως συνδέεται με την κακή συναισθηματική ρύθμιση.

Ομοίως και οι Morrisetal (2002) συσχέτισαν την έκθεση των παιδιών με την εχθρότητα που νοιώθουν τα ίδια απέναντι στους άλλους, κατέληξαν στο συμπέρασμα πως η εχθρική στάση που βίωναν από τις μητέρες τους, διαχεόταν και από εκείνα προς τους άλλους. Και ακόμα και στις περιπτώσεις που ήθελαν να φερθούν διαφορετικά δεν είχαν την κατάλληλη αυτορρύθμιση για να το αντιστρέψουν. Επίσης κατέληξαν και στο συμπέρασμα πως η έλλειψη ευαισθησίας και διέγερσης, καθώς και τα καταθλιπτικά συμπτώματα προβλέπουν απορρύθμιση των συγκινήσεων των παιδιών.

Συμπεραίνουμε ακόμη, πως δεν μπορούμε να μιλήσουμε για την οικογένεια με την στενή έννοια του λόγου διότι έχουν συγχωνευτεί με τις πατρικές και μητρικές τους οικογένειες με αποτέλεσμα να επηρεάζονται άμεσα τόσο θετικά όσο και αρνητικά. Συνεπώς η κατάσταση αυτή, δηλαδή η φροντίδα τόσων μελών υπό το πρίσμα της οικονομικής κρίσης που βιώνουν, και το άνδρα να δουλεύει μονάχα δημιουργεί από μόνη της όλη αυτή η κατάσταση περισσότερο άγχος και προβλήματα.

Οι λόγοι ύπαρξης αυτών των συγχωνεύσεων είδαμε πως είναι το πένθος και έπειτα η ασθένεια για την πρώτη οικογένεια και στην δεύτερη οικογένεια η ασθένεια και ο αλκοολισμός. Άλλαξαν τις ισορροπίες όχι μόνο στο βραχυπρόθεσμο διάστημα αλλά και στο μακροπρόθεσμο που μελετάμε εμείς. Οι αλλαγή ισορροπιών άλλαξε με τα γεγονότα και από εκεί και έπειτα καθιερώθηκε όσον αφορά την καθημερινότητα τους.

Συμπεραίνουμε ακόμα πως και ο ρόλος των παιδιών τείνει να έχει αυτήν την συμπεριφορά που χρησιμοποιούν οι γονείς τους, φαίνεται να έχουν προσκολληθεί με την μητέρα τους, η οποία στην ουσία είναι εκείνη που ασχολείται μαζί τους επί καθημερινής βάσης, ενώ όσον αφορά την ευρύτερη οικογένεια φαίνεται να

συγχωνεύονται με τα άτομα που αγαπάει η μητέρα και τα θεωρεί σημαντικά για την ζωή της. Όσον αφορά τα άτομα που επιθυμεί ο πατέρας, δείχνουν δυσαρέσκεια θεωρώντας πως εκείνα φταίνε για την απομάκρυνση του πατέρα τους από εκείνα. Πολλές φορές διακρίναμε το αίσθημα της ζήλιας και του ανταγωνισμού απέναντι τους.

Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί πως τα παιδιά παίρνουν ουσιαστικό ρόλο στους καυγάδες των γονιών τους, εκφράζοντας τα συναισθήματα τους, θεωρώντας πως έτσι θα σταματήσουν τον καυγά. Η παρέμβαση των γονέων φαίνεται να ενοχλεί τους πατεράδες για αυτό και βγάζουν θυμό απέναντι τους, μετατοπίζοντας το πρόβλημα σε εκείνα, αλλά και στην διαπαιδαγώγηση που τους παρέχει η μητέρα.

Εντοπίσαμε ακόμα πως το φύλο του παιδιού καθορίζει και το βαθμό έκφρασης των συναισθημάτων τους, συγκεκριμένα τα αγόρια αποφεύγουν τόσο στην καθημερινότητα όσο και στην μεθοδολογία το «Δέντρο της ζωής» να αναφερθούν στα συναισθήματα τους, σε σύγκριση με τα κορίτσια που δίνουν έμφαση στον συναισθηματικό τους κόσμο. Βέβαια, σε σύγκριση με άλλες έρευνες φαίνεται πως τα αγόρια αυτά είναι περισσότερο εκφραστικά σε σύγκριση με άλλα παιδιά των ηλικιών τους, και ο λόγος είναι η διαπαιδαγώγηση που λαμβάνουν από μια γυναίκεια φιγούρα, δηλαδή την μητέρα τους.

Αναφορικά με τον τόπο κατοικίας, παρατηρήσαμε πως ο τόπος παίζει καθοριστικό παράγοντα για το κάθε ένα μέλος ξεχωριστά. Το υποκείμενο 1 (Ανθούλα) μεγάλωσε σε ένα κοσμοπολίτικό νησί, και δείχνει περισσότερες φιλοδοξίες για το μέλλον και το καλό μορφωτικό επίπεδο των παιδιών της, συνεπώς έχει αυξημένα τα επίπεδα άγχους προσπαθώντας να πετύχουν τους στόχους που είχε θέση εκείνη για τον εαυτό της. Από τον τρόπο που ρυθμίζει τα συναισθήματα της παρατηρούμε πως λειτουργεί βασιζόμενη στην λογική, η οποία πολλές φορές της αποτρέπει να εξωτερικεύει τα συναισθήματα της. Στην προσπάθεια να ρυθμίσει την εξωτερίκευση των αρνητικών συναισθημάτων, φαίνεται να συμβαίνει το ίδιο και στα θετικά συναισθήματα. Γενικά είναι ένας άνθρωπος που ελέγχει τα συναισθήματα της και προσπαθεί να βάζει τα πράγματα γύρω της σε συγκεκριμένα μικρά πλαίσια. Παράλληλα φαίνεται να είναι συναισθηματικά προσκολλημένη στα παιδιά της, αν δηλαδή εκείνα είναι χαρούμενα νοιώθει και εκείνη το ίδιο, ισχύει και για τα υπόλοιπα συναισθήματα όπως λύπη, θυμός, άγχος.

Φαίνεται επίσης να κατέχει εύρος συναισθηματικών λέξεων και εκφράσεων, συμπεραίνουμε μέσα από αυτό ότι αναγνωρίζει, κατανοεί και αντιδράει ανάλογα με τις περιστάσεις, κάνοντας στοχευόμενες κινήσεις.

Με αναπτυγμένο το κριτήριο της εμπειρίας που διαθέτει εξαιτίας των βιωμάτων και την ηλικία της, φαίνεται πως αντιλαμβάνεται πλήρως πως τα συναισθήματα της ίδιας αλλά και των άλλων. Ακόμα και το κακό που κάνει στο σώμα της με το άγχος είναι σε θέση να αναγνωρίσει, και κατά καιρούς προσπαθεί να το ρυθμίσει. Νοιώθει νοσταλγία για την παιδική της ηλικία, διότι θεωρούσε πως ήταν ποιο ευτυχισμένη και ανέμελη, ενώ πλέον βλέπει πως η ζωή της συνεχώς αλλάζει. Παρόλα αυτά δεν αφήνει τον θυμό της, να κυριεύσει το περιβάλλον γύρω της, άρα περιορίζεται σε σωματικές εξάψεις και σε διαρκή διάλογο με τον εαυτό της και με το πρόσωπο κλειδί στην αυτορρύθμιση της.

Το πρόσωπο- κλειδί στην συναισθηματική ρύθμιση της Ανθούλας, είναι η αδερφή της ένα μορφωμένο άτομο, το οποίο λειτουργεί με την λογική υπό το πρίσμα, πως όλα λύνονται με υπομονή και επιμονή. Η μητέρα θαυμάζει αυτό το πρόσωπο, διότι θεωρεί πως του δίνει λύσεις και την δυνατότητα να ρυθμίσει καλύτερα τις σχέσεις της με την οικογένεια της. Άρα προάγεται ότι καθοριστικό ρόλο παίζει η μόρφωση τόσο του ίδιου του υποκειμένου, όσο και του ανθρώπου που βοηθάει στην διαδικασία ρύθμισης του συναισθήματος.

Αναφορικά με το δεύτερο υποκείμενο (Ρία) παρατηρούμε πως ενώ θα περιμέναμε να έχει νοοτροπία της μεγαλούπολης, έχει την νοοτροπία του χωριού. Δηλαδή υποκρύπτω

τα συναισθήματα μου, μονάχα στην περίπτωση που δεν θέλω να γίνει θέμα κουτσομπολιού στους γύρω μου, αλλά όταν βρεθώ σε χώρο οικείο έχω έντονα συναισθηματικά ξεσπάσματα, τόσο στην χαρά όσο και στον θυμό ή την λύπη. Με χαρακτηριστικά παραδείγματα, κάνω παρέα με τον κόσμο, τους αγκαλιάζω, τους μιλάω ευχάριστα όταν είμαι καλά, ενώ όταν είμαι θυμωμένη γίνομαι σκληρή και άδικη μαζί τους, ακόμα και αν αυτοί δεν έχουν σχέση με το συμβάν.

Το μεγαλύτερο άγχος της σχετίζεται με τη ζωή της και την τροπή που έχει πάρει και δεν μπορεί να εκπληρώσει τα όνειρα της, τα οποία δεν είναι η εύρεση δουλειάς ή η ανεξαρτησία της, αλλά η επαφή με την μητέρα της και οι διαφορετικοί τρόποι διασκέδασης. Φαίνεται λοιπόν πως καθοριστικό ρόλο παίζει και στο υποκείμενο δύο, η ηλικία, καθώς ακόμα ονειροπολεί και ελπίζει πως θα αλλάξει την ζωή της, ενώ θεωρεί πως δεν υπάρχει άγχος αναφορικά με τα παιδιά, επειδή είναι μικρά σε ηλικία.

Αναγνωρίζει τα συναισθήματα του εαυτού της και έχει την ικανότητα να τα εκφράζει, το ίδιο ισχύει και με τα παιδιά της. Φαίνεται να μπαίνει σε διαδικασίες ρύθμισης του εαυτού της αρκετά συχνά, κάνοντας όμως και πισω- γυρίσματα κάποιες φορές. Διότι παλεύει μέσα της να ισορροπήσει την γυναίκα του εικοστού πρώτου αιώνα, με την γυναίκα παλαιότερων αιώνων. Καθοριστικό ρόλο παίζει το πρόσωπο κλειδί, το οποίο είναι η μητέρα της, η οποία δεν έχει υψηλό μορφωτικό επίπεδο, και πιστεύει σε λαϊκές ρήσεις, οι οποίες θέλουν την γυναίκα ποιο κάτω από τον άνδρα, και πως η γυναίκα ήρθε στο κόσμο για να υποφέρει. Η Ρία δεν μπορεί να αποδεχτεί μια τέτοια άποψη, αλλά δεν μπορεί και να την απορρίψει, εφόσον θεωρεί πως είναι η μόνη λογική εξήγηση για να αιτιολογήσει όλα αυτά που περνάει. Πιστεύει επίσης πολύ στην γνώμη «τι θα πει ο κόσμος», με αποτέλεσμα να ρυθμίζει την συμπεριφορά της όχι ανάλογα με τον εαυτό της ή το οικογενειακό πλαίσιο αλλά με την κοινή στερεότυπη συμπεριφορά που επιβάλουν οι μικρές κοινωνίες.

Το υποκείμενο τρία, ο άνδρας της Ανθούλας, με το όνομα Νίκος είναι και εκείνος συναισθηματικά μπλεγμένος. Το γεγονός πως μεγάλωσε σε χωριό και του επιβλήθηκαν συγκεκριμένοι κανόνες τον επηρεάζει στις διαδικασίες ρύθμισης του συναισθήματος του με τους άλλους ανθρώπους. Θεωρεί πως προέχει η ευτυχία και η ευημερία των άλλων και μετά η δικιά του. Στην προσπάθεια του να φανεί καλός οικογενειάρχης και στις δύο οικογένειες αγχώνεται πολύ και δεν έχει βρει τρόπο να το εκφράσει παρά μόνο μέσω του θυμού.

Δεν έχει αναπτυγμένο συναισθηματικό λεξιλόγιο, συνεπώς φαίνεται πως δεν μπορεί να αυτορυθμιστεί μέσω του λόγου, σε τέτοιο βαθμό όσο οι γυναίκες του δείγματος. Στις ερωτήσεις για περιγραφή χαράς και λύπης, δεν εστιάζει σε λεπτομέρειες παρά μονάχα σε γενικές παρατηρήσεις ένοιωσα αυτό γιατί έγινε το άλλο.

Ήδη από μικρή ηλικία έχει γαλουχηθεί να συμπεριφέρεται με έμφαση στην λογική, και στα πρέπει, παραγκωνίζοντας τα συναισθήματα. Αναφορικά με τις εμπειρίες της ζωής του φαίνεται πως έχει βιώσει αρκετά έντονα το συναίσθημα της λύπης και του θυμού, συναισθήματα που υπάρχουν ακόμα τόσο έντονα στην ζωή του σχεδόν σε καθημερινή βάση, διότι όπως φάνηκε και από τις απαντήσεις του στην κατηγορία της αυτοβοήθειας, δεν φαίνεται να δίνει συγκεκριμένες απαντήσεις.

Όσον αφορά τα άτομα που λειτουργούν ως αρωγοί στις διαδικασίες ρύθμισης και αυτορρύθμισης του συναισθήματος του, είναι η μητέρα και η αδερφή, οι οποίες βρίσκονται σε χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και οι συμβουλές που του δίνουν αφορούν στερεότυπα των κλειστών κοινωνιών.

Αναφορικά με το υποκείμενο τέσσερα, τον Παύλο παρατηρούμε πως έχει πολλές ομοιότητες με τον Νίκο, στο τρόπο ρύθμισης και αυτορρύθμισης του συναισθήματος. Συγκεκριμένα, αναφέρουμε πως ο Νίκος μεγάλωνε ανάμεσα σε πόλη και σε χωριό, συνεπώς είχε την δυνατότητα να επιλέξει περισσότερο ποια ερεθίσματα και

συμπεριφορές θα μιμηθεί. Εκείνος προτίμησε του χωριού, δηλαδή ο άντρας έχει την δυνατότητα και ικανότητα να εξωτερικεύει το θυμό, και να υποκρύπτει την χαρά ή την λύπη.

Δεν χρησιμοποιεί πλούσιο συναισθηματικό λεξιλόγιο συνεπώς γίνεται αντιληπτό πως σταματάει στην πρώτη διαδικασία, δηλαδή την αναγνώριση του συναισθήματος. Δεν μπαίνει στην διαδικασία της κατανόησης τόσο των δικών του συναισθημάτων όσο και των άλλων, ενώ παράλληλα δεν ακούει και τη φωνή του σώματος του. Αναγνωρίζει πως καπνίζει πολύ, αλλά δεν θεωρεί πως ο λόγος είναι το άγχος.

Κατά την διαδικασία της συνέντευξης ήθελε να δείξει χαλαρός και όπως φαίνεται και από τις απαντήσεις του δεν θεωρεί πως έχει άγχος, μέσω όμως της εθνογραφικής παρατήρησης φάνηκε πως έχει και μάλιστα αρκετό, αφού αμφιταλαντεύεται ανάμεσα σε δύο οικογένειες, τι οποίες θέλει να ικανοποιήσει αλλά βλέπει πως είναι δύσκολό.

Βασικό μέσο αυτοβοήθειας για εκείνον είναι η μουσική, με όλα τα συναισθήματα του συνδυάζει την μουσική, το είδος είναι ένα, τα λαϊκά τραγούδια, αλλά ανάλογα με την συναισθηματική του κατάσταση ακούει και το αντίστοιχο τέμπο.

Όσον αφορά τα πρόσωπα κλειδιά που βοηθούν στην διαδικασία ρύθμισης και αυτορρύθμισης του συναισθήματος, είναι οι γονείς του, οι οποίοι ανήκουν στο χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και στηρίζονται πολύ στην γνώμη της κοινωνίας και των κατεστημένων. Οπότε εκείνος μέσα του παλεύει ανάμεσα στα θέλω της δικής του οικογένειας και στους κανόνες που έχει γαλουχηθεί, οι οποίοι θέλουν τον άνδρα να κατέχει μονάχα τον ρόλο του κουβαλητή.

Συμπερασματικά, αντιλαμβανόμαστε πως οι γονείς έχουν ομοιότητες ως προς το φύλο, οι γυναίκες πλούσιο συναισθηματικό λεξιλόγιο, περισσότερη έμφαση στην ρύθμιση και αυτορρύθμιση των σχέσεων, ενώ οι άντρες ενώ θέλουν να αποκτήσουν μηχανισμό ρύθμισης και αυτορρύθμισης, φαίνεται να μην διαθέτουν γνώσεις και να νοιώθουν πως πηγαίνουν ενάντια στα πιστεύω της κοινωνίας και στον ανδρικό ρόλο τους.

Οι πατεράδες μεταξύ τους δεν έχουν αισθητά μεγάλες διαφορές, σε αντίθεση με τις μητέρες, όπου η Ανθούλα λόγω ηλικίας άρα και περισσότερων εμπειριών και λόγω τόπο καταγωγής φαίνεται να δουλεύει περισσότερα θέματα που αφορούν τον συναισθηματικό της κόσμο.

Βασική διαφορά φαίνεται να υπάρχει ανάμεσα στις μητέρες και στους πατεράδες αναφορικά με τα παιδιά. Οι μητέρες φαίνεται να συνδέουν την συναισθηματική τους κατάσταση με εκείνη των παιδιών τους, ενώ οι πατεράδες δεν αναφέρονται. Επίσης οι μητέρες φαίνεται να εκμαιεύουν δύναμη για να αναπτύξουν την συναισθηματική τους σύνδεση μέσω των παιδιών, ενώ οι πατεράδες φαίνεται να προσπαθούν λιγότερο να αυτορυθμιστούν, ενώ δεν παίζει κανένα ρόλο το παιδί τους στην διαδικασία αυτή.

Το ζευγάρι Ανθούλα και Νίκος, έχουν μεγαλύτερη ηλικία από το ζευγάρι Ρία και Παύλο αλλά παρόλα αυτά σαν δύο σύνολα δεν εμφανίζουν τεράστιες διαφορές, μονάχα ατομικά οι δύο μητέρες βρίσκονται σε αντίθετο πόλο όσον αφορά τις διαδικασίες της ρύθμισης και της αυτορρύθμισης.

Και τέλος συμπεραίνουμε πως τα μέλη και των δύο οικογενειών θέλουν να είναι μαζί και ενωμένα, αν και δεν νοιώθουν ικανοποιημένα με την καθημερινότητα τους. Θέλουν κάτι διαφορετικό αλλά στα πλαίσια της ενωμένης οικογένειας, το κάτι διαφορετικό από την πλευρά των μητέρων είναι η συναισθηματική ανταπόκριση των πατεράδων απέναντι τους, από την πλευρά των πατεράδων αναγνώριση των συναισθημάτων τους, και κατανόηση των πράξεων τους. Τα παιδιά με την σειρά τους θα ήθελαν περισσότερη ενασχόληση των πατεράδων απέναντι τους, καθώς και περισσότερο συναισθηματικό ενδιαφέρον από την πλευρά των πατεράδων τους. Επίσης συμπεράναμε πως για τα παιδιά παίζει ιδιαίτερο ρόλο η συναισθηματική κατάσταση των μητέρων τους, φαίνεται

να επηρεάζονται άμεσα από τα συναισθήματα της, και συνήθως ξέρουν την αιτία, χωρίς εκείνη να τους αναφέρει κάτι.

12.4. Συμπεράσματα

Η συγκεκριμένη έρευνα αναφέρεται στην περίπτωση μελέτης δύο οικογενειών, η μια είναι εξαμελής και η άλλη τετραμελής. Στόχος μας είναι η μελέτη των διαδικασιών ρύθμισης και αυτορρύθμισης του συναισθήματος μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο.

Η συλλογή των δεδομένων έγινε με διάφορους τρόπους, και βασική παράμετρος ήταν να δούμε πως οι δύο οικογένειες λειτουργούν μέσα από το οικο-συστημικό πλαίσιο. Προκειμένου να διασφαλίσουμε την αξιοπιστία των γενικών αλλά και ειδικών κατηγοριών χρησιμοποιήσαμε έρευνες και θεωρίες που αφορούσαν την συναισθηματική κατάσταση των οικογενειών καθώς και την βοήθεια του κ. Πουρκού Μάριου.

Στην συγκεκριμένη εργασία τονίζονται τα οικογενειακά πιστεύω, οι αξίες και οιπεποιθήσεις που έχουν αναπτύξει οι γονείς και τα μεταφέρουν είτε σκόπιμα είτε υποσυνείδητα στα παιδιά τους. Όσον αφορά αυτήν την συναισθηματική μετατόπιση από γενιά σε γενιά, καθοριστικό ρόλο παίζουν και οι εκφράσεις που ειπώθηκαν στο παρελθόν. Οι τωρινοί γονείς στην προσπάθεια να ενισχύσουν τον λόγο τους έναντι των παιδιών, ανακαλούν τέτοιες πληροφορίες ώστε να κινήσουν και τα δικά τους παιδιά προς αυτήν την κατεύθυνση (Gottman&Thompson, 1991:293).

Συμπεραίνουμε λοιπόν πως η παιδική συναισθηματική ρύθμιση και οι οικογενειακές επιρροές είναι διπλής κατεύθυνσης διαδικασίες, διότι υποστηρίζουν ότι σε ένα οικογενειακό σύστημα, τα παιδιά και οι γονείς επηρεάζουν αμοιβαία την συναισθηματική ρύθμιση και ανάπτυξη. Ένα άλλο συμπέρασμα που πραγματοποιείται είναι η γονική αντιδραστικότητα και η συναισθηματική ρύθμιση στην ψυχική υγεία, καθώς και το οικογενειακό ιστορικό, στοιχεία τα οποία επηρεάζουν ότι παρατηρεί το παιδί, αλλά και παράλληλα την συναισθηματική κατάσταση ολόκληρης της οικογένειας.

Συγκεκριμένα, οι πεποιθήσεις των γονέων σχετικά με τα συναισθήματα, και την δική τους σχέση γονέα- παιδιού καθώς και η ικανότητα τους να ελέγχουν τα συναισθήματα τους, δημιουργούν αλληλεπίδραση ανάμεσα στους ίδιους και στα παιδιά τους, ρυθμίζοντας με αυτόν τον τρόπο την συναισθηματική κατάσταση ολόκληρης της οικογένειας (Gottman, Katz &Hooven, 1997).

Μέσα από την συγκεκριμένη έρευνα θέλαμε να τονίσουμε το ρόλο που παίζει το οικο-συστημικό πλαίσιο στις διαδικασίες ρύθμισης και αυτορρύθμισης του συναισθήματος, εστιάζοντας σε κάθε μέλος ξεχωριστά αλλά και στο γενικότερο πλαίσιο τους.

Τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν πως όλα τα μέλη δρουν είτε λίγο είτε πολύ ανάλογα με την συναισθηματική τους κατάσταση. Για να γίνει όμως αντιληφτεί η αιτία που έχουν προκληθεί αυτά τα συναισθήματα οφείλαμε να κάνουμε μια ανασκόπηση στο παρελθόν τους, αλλά και στην προηγούμενη γενιά του κάθε γονιού. Ιδιαίτερα από την στιγμή που βλέπουμε πως αλληλοεξαρτώνται οι τρεις γενιές μεταξύ τους ακόμα και σε αυτό το διάστημα που μελετάμε.

Μέσα από το γενεόγραμμα συλλέξαμε πληροφορίες απαραίτητες για το κάθε μέλος ξεχωριστά, και με βάση τις ημι-δομημένες συνεντεύξεις είδαμε ποιο συγκεκριμένες έννοιες και ζητήματα που αφορούν τον συναισθηματικό τους κόσμο. Στην συνέχεια μέσα από την εθνογραφική παρατήρηση και το ημερολόγιο του παρατηρητή, αντιληφθήκαμε πως λειτουργούν μέσα σε ένα οργανωμένο πλαίσιο όσον αφορά την

οικογενειακή δομή, τα τρίγωνα που έχουν δημιουργηθεί και τους ρόλους που έχουν αναλάβει τα μέλη των δύο οικογενειών.

Σε πρώτο επίπεδο παρατηρούμε πως τα παιδιά φαίνεται να είναι πολύ ενωμένα μεταξύ τους, παίζουν μεταξύ τους αλλά και με την μητέρα τους. Διαβάζουν οι τρεις τους όλοι μαζί και μεταφέρουν ο ένας τα συναισθήματα του στον άλλον. Η μητέρα έχει αφοσιωθεί σώμα και ψυχή στην ανατροφή και φροντίδα των παιδιών της. Μέσα από το Δέντρο της ζωής παρατηρήσαμε πως τα παιδιά επηρεάζονται άμεσα από τα γεγονότα του σπιτιού τους, έχουν την ανάγκη να νοιώσουν ασφάλεια και συνεχίζουν και εκείνα να ακολουθούν το μοτίβο των μητέρων τους.

Εκτός από την γονική αντίδραση απέναντι στα συναισθήματα των παιδιών, οι γονείς μπορούν επίσης εσκεμμένα να διδάξουν στα παιδιά στρατηγικές για την ρύθμιση των συναισθημάτων τους. Για παράδειγμα, οι γονείς παρέχουν μερικές φορές στα παιδιά τους ειδικές προτάσεις για την αντιμετώπιση των αρνητικών συναισθημάτων (π.χ. πάρτε μια βαθιά ανάσα και σκέψου κάτι ωραίο). Στις μελέτες των Morris, Silk, Steinberg, Aucoin και Keyes (2007) φάνηκε πως οι γονείς όταν βλέπουν τα παιδιά τους απογοητευμένα και στεναχωρημένα προσπαθούν να τα βοηθήσουν μιλώντας τους για το θέμα. Άλλες πάλι φορές προσπαθούν να τα αποπροσανατολίσουν ώστε να συνδεθούν με τα χαμηλότερα επίπεδα της λύπης ή του θυμού. Ομοίως οι Gilliom, Shaw, Beck, Schonberg και Lukon (2002) διαπίστωσαν πως η προσοχή των παιδιών μπορεί να μετατοπιστεί ώστε να αναζητηθούν οι πληροφορίες που δημιούργησαν αυτή την απογοήτευση, ώστε να ξεπεραστούν ποιο εύκολα, βρίσκοντας την λύση στο πρόβλημα. Οι καταστάσεις αυτές φάνηκε να είναι ποιο εύκολες όταν ήταν παρόν η μητέρα (Morrisetal.,2007).

Μέσα από παιγνιώδης διαδικασίες ήταν ποιο εύκολο να μιλήσουν τα παιδιά για τον τρόπο που προσπαθούν να ρυθμίσουν τα συναισθήματα τους όσον αφορά τους άλλους αλλά και τον ίδιο τους τον εαυτό. Η ηλικία αλλά και η ιδιοσυγκρασία των παιδιών φαίνεται να επηρεάζουν το λεκτικό επίπεδο τους όσον αφορά την αιτιολόγηση των συναισθημάτων τους και κάποιες φορές και την αναγνώριση τους. Τα παιδιά επίσης έδειξαν ιδιαίτερη ευκολία να αναφερθούν σε ένα χαρούμενο γεγονός από ότι σε γεγονός που τα στεναχωρεί αλλά με λίγη παρότρυνση από τα αδερφάκια τους και από την ερευνήτρια, τα εμπόδια ξεπεράστηκαν.

Έγινε επίσης ξεκάθαρο πως το Δέντρο της ζωής μπορεί να έχει και θεραπευτικό χαρακτήρα, αφού τα παιδιά έχουν ανάγκη να μιλήσουν για αυτά που νοιώθουν και ειδικά όταν συνδυάζεται με παιγνιώδεις τρόπους (ζωγραφική και τραγούδι) δείχνουν να ψάχνουν μόνα τους την μείωση του αρνητικού συναισθήματος και την αύξηση του θετικού.

Με βάση τα εργαλεία και τις μεθόδους που χρησιμοποιήσαμε πήραμε απαντήσεις για τις υποθέσεις που είχαμε κάνει, τόσο επιβεβαιώνοντας τις, όσο και βλέποντας ποια είναι η απάντηση τους. Συγκεκριμένα είδαμε πως τα παιδιά του δημοτικού παρόλο που βρίσκονται σε διαφορετική ηλικιακή γκάμα, μπορούν να αναγνωρίζουν τα συναισθήματα τους και να συμπεριφέρονται αναλόγως.

Και στις δύο οικογένειες τα παιδιά εκφράζονται λεκτικά τόσο σε αγχωμένες αλλά και κανονικές συνθήκες, χρησιμοποιώντας φράσεις των μεγαλυτέρων, μιμούμενοι εκείνους. Και ενώ βλέπουμε πως έχουν οξύθυμους και επιθετικούς πατεράδες ούτε στην πρώτη αλλά ούτε και στην δεύτερη οικογένεια δεν φαίνεται να μιμούνται τα παιδιά αυτή την συμπεριφορά. Η δικής τους προσωπικότητα φαίνεται να τείνει περισσότερο στην συμπεριφορά της μητέρας τους, ακόμα και στην πρώτη οικογένεια όπου τα παιδιά είναι αγόρια.

Όσον αφορά τον ρόλο της συναισθηματικής ρύθμισης των μελών σε καθημερινή βάση, φαίνεται να παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στην αρμονική ή μη συνύπαρξη των

μελών. Και στις δύο οικογένειες βλέπουμε πως τον ρόλο του συντονιστή παίζουν οι μητέρες αλλά και τα παιδιά. Οι μητέρες προσπαθώντας να αποφύγουν εντάσεις και τσακωμούς με τους άνδρες τους, ενώ τα παιδιά προσπαθώντας να μην κάνουν πράγματα και οτιδήποτε άλλο ξέρουν πως ενοχλεί τον πατέρα τους.

Οι μητέρες φαίνεται να προσπαθούν να αυτορυθμιστούν περισσότερο από τους πατεράδες, αναγνωρίζοντας τα συναισθήματα τους και χρησιμοποιώντας δικές τους μεθόδους απεγκλώβισης του άγχους και της λύπης. Ενώ οι πατεράδες φαίνεται πως προσπαθούν να αυτορυθμιστούν ξεσπώντας σε λεκτικό επίπεδο ή μέσω της απουσίας τους από ότι δεν τους αρέσει. Τα παιδιά από την άλλη φαίνεται να αυτορυθμίζονται μέσω της μητέρας τους, μιλάνε πολύ μαζί της και ανάλογα του τι θα ακούσουν προσπαθούν να βάλουν σε τάξη τα συναισθήματα τους.

Οι πατεράδες φαίνεται να έχουν βρει το νόημα της ζωής τους, βάζοντας όλα τα θέμα τους σε τάξη χωρίς να νοιώθουν την ανάγκη να απολογηθούν για τις πράξεις τους. Από την άλλη οι μητέρες, ψάχνουν να βρουν νέο νόημα στην ζωή τους, μιας που βλέπουν πως τα παιδιά τους μεγαλώνουν και δεν τα έχουν τόση ανάγκη όσο πριν. Οπότε για εκείνες μπαίνουν νέες σκέψεις και ιδέες για να ανατροφοδοτηθούν συναισθηματικά, που φαίνεται ότι το έχουν πολύ ανάγκη.

Καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη των διαδικασιών ρύθμισης και αυτορρύθμισης, όπως είχαμε υποθέσει παίζει η αφήγηση και ο λόγος των υποκειμένων. Η αφήγηση άλλωστε είναι μια μορφή επικοινωνίας όπου τα υποκείμενα, πομπός και δέκτης μοιράζονται γνώσεις και συναισθήματα. Πρωτοεμφανίστηκε με την μορφή προφορικού λόγου, εμπλουτισμένου με τις εκφράσεις σώματος και με τις χειρονομίες. Βλέπουμε πως η αφήγηση μπορεί να μεταδοθεί από γενιά σε γενιά, στοιχείο που καθιερώνει τις αξίες και τις αρχές που έχουν μεγαλώσει τα υποκείμενα μεταξύ τους. Και άλλωστε φαίνεται πως και στις δύο οικογένειες τόσο η γνώμη του κόσμου, όσο και οι γνώμη των οικογενειών τους καθορίζουν μέχρι και τις σχέσεις που αναπτύσσουν οι παρούσες οικογένειες τους.

Ένα άλλο στοιχείο που είχαμε υποθέσει και έγινε αντιληπτό μέσα από την παρούσα έρευνα είναι πως η έκφραση των συναισθημάτων μπορεί να βοηθήσει στην ανάπτυξη του προσωπικού εαυτού. Τα παιδιά συνομιλούν συχνά με την μητέρα τους, για τα συναισθήματα, πως δημιουργήθηκαν και πως τα διαχειριζόμαστε, συνεπώς αποκτούν μια ακόμη αντίληψη των πράξεων τους που σχετίζεται άμεσα με το συναίσθημα αλλά και με την γνώση.

Αυτό όμως που δεν είχαμε υποθέσει είναι ο ρόλος του πατέρα, ο οποίος σχεδόν σε όλες τις φάσεις των παιδιών μένει αμέτοχος και αδιάφορος. Εξακολουθεί να πιστεύει πως το μεγάλωμα των παιδιών είναι γυναικεία υπόθεση και δεν είναι διατεθειμένος να κάνει υποχωρήσεις και πράξεις που είναι ενάντιες στον τρόπο που έχει μεγαλώσει. Ο ρόλος του κουβαλητή, που του έχει ανατεθεί φαίνεται να μην αλλάζει, θεωρώντας πως καλύπτει το χρέος του απέναντι στην οικογένεια του.

Επίσης ένα άλλο στοιχείο που φαίνεται να παίζει περισσότερο ρόλο από όσα πιστεύαμε αρχικά στις υποθέσεις μας είναι τα τρίγωνα με τις πατρικές και μητρικές τους οικογένειες. Φαίνεται σαν να είναι άμεσα και έμμεσα προσηλωμένες/οι σε σχέσεις οι οποίες δεν φέρουν πάντα θετική έκβαση στην οικογένεια που έχουν δημιουργήσει. Ιδιαίτερα η προσκόλληση των πατεράδων στην μητέρα και σε κάποιο άλλο τόσο οικείο πρόσωπο (αδερφή στην πρώτη οικογένεια, πατέρας στην δεύτερη οικογένεια) φαίνεται να διαμορφώνει ένα δυσλειτουργικό άνθρωπο που δεν μπορεί να λειτουργήσει αυτόνομα. Ενώ παράλληλα γίνεται αντιληπτό πως και τα παιδιά τείνουν να αναπτύσσουν παρόμοια τρίγωνα, σαν να περνάνε από γενιά σε γενιά.

Η συναισθηματική οικογενειακή κληρονομιά καθορίζει την εξέλιξη και των επόμενων γενεών. Σύμφωνα με την έρευνα των Saarni, Campos, Camras

καιWitherington (2006) η οικογενειακή ιστορία και τα πιστεύω τους για τα συναισθήματα και τις οικογενειακές εξάρσεις παίζουν καθοριστικό ρόλο στην ψυχοσύνθεση των γονέων για τον τρόπο ανατροφής των παιδιών τους.

Οι γονείς συμπεριφέρονται όπως έχουν μάθει και από τους δικούς τους γονείς, και πολλές φορές ενώ βλέπουν πως ο τρόπος που μεγάλωσαν συναισθηματικά δεν τους ικανοποιεί, αντιλαμβάνονται πως δεν μπορούν να υιοθετήσουν έναν τελείως διαφορετικό, διότι χάνεται κατά αυτόν τον τρόπο και η δική τους αυτορρύθμιση. Μάλιστα ο Gottman (1996,1997) αναφέρει πως η μετά-φιλοσοφία των γονέων επηρεάζεται από την σχέση που είχαν και έχουν με τους δικούς τους γονείς, και πολλές φορές στον τομέα της δικής τους αυτορρύθμισης τίθεται ερωτήματα σχετικά με την ρύθμιση την δική τους (όπως π.χ. θλίψη ή θυμό).

Ιδιαίτερα η συναισθηματική ακρόαση που αναφέραμε στο θεωρητικό μέρος της εργασίας, βασίζεται στην προσωπική εμπειρία που είχαν οι γονείς με τους δικούς τους γονείς όταν ήταν παιδιά. Οι Ramsden καιHubbard (2002) ανέφεραν πως η γονική παραδοχή των αρνητικών συναισθημάτων βασίζεται στην δική τους προσωπική εμπειρία, πως αυτορυθμίστηκαν εκείνοι όταν ήταν παιδιά και στην εκάστοτε παροντική φάση ανατρέχουν σε αυτές τις μνήμες του παρελθόντος ώστε να κατανοήσουν πως θα αποκτήσουν συναισθηματική ρύθμιση από την θέση όμως του γονέα.

Όσον αφορά αυτήν την συναισθηματική μετατόπιση από γενιά σε γενιά, καθοριστικό ρόλο παίζουν και οι εκφράσεις που ειπώθηκαν στο παρελθόν. Οι τωρινοί γονείς στην προσπάθεια να ενισχύσουν τον λόγο τους έναντι των παιδιών, ανακαλούν τέτοιες πληροφορίες ώστε να κινήσουν και τα δικά τους παιδιά προς αυτήν την κατεύθυνση (Gottman&Thompson, 1991:293).

Παρόλο που η συγκεκριμένη έρευνα έδωσε χρήσιμες πληροφορίες για την οικογενειακή δομή, και τις διαδικασίες ρύθμισης και αυτορρύθμισης του συναισθήματος όλων των μελών φαίνεται να υπάρχουν και κάποιοι περιορισμοί, τους οποίους θα αναφέρουμε στο παρακάτω κεφάλαιο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

Περιορισμοί της έρευνας και προτάσεις για μελλοντική έρευνα

Η συγκεκριμένη ερευνητική εργασία βασίζεται στην ποιοτική ανάλυση, τόσο όσον αφορά την συλλογή όσο και την ανάλυση των αποτελεσμάτων. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να εγκυμονεί προβλήματα εγκυρότητας και αξιοπιστίας, όπως άλλωστε όλες οι έρευνες που βασίζονται στην ποιοτική μέθοδο. «*Οι ερευνητικές διαδικασίες που υπάρχουν δεν έχουν όλες την ίδια μορφή και σύσταση μεταξύ τους και ταυτόχρονα δεν επάγονται σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο-πρότυπο. Διαφορετικά είδη έρευνας και μεθοδολογίας αντικατοπτρίζουν και διαφορετικά φιλοσοφίες και πρακτικές και στηρίζονται σε συγκεκριμένες θεωρίες και επιστημολογικές παραδοχές*» (Πουρκός, 2010α, 2010β, 2010γ, 2010δ, 2010ε).

Η ποιοτική έρευνα στηρίζεται σε μελέτες ειδικών περιπτώσεων ή πληροφοριών που έχουν προκύψει από μεμονωμένα άτομα ή καταστάσεις. Η ποιοτική έρευνα διερευνά διαδικασίες που βρίσκονται πίσω από τις παρατηρούμενες συσχετίσεις μεταξύ των παραγόντων, χαρτογραφεί τις ατομικές απαντήσεις και αναζητά την σημασία και το πλαίσιο μέσα στο οποίο εκδηλώνεται μια συμπεριφορά(Robson, 2007).

Η ποιοτική έρευνα θεωρήθηκε πως εκπροσωπεί το εναλλακτικό παράδειγμα, ανοίγοντας με αυτόν τον τρόπο ένα ευρύτατο δημόσιο- επιστημονικό διάλογο, με άλλους να τάσσονται υπέρ και άλλους κατά. Η εκπαιδευτική έρευνα πλέον τείνει να χρησιμοποιεί και τους δύο τύπους, προσθέτοντας ακόμα και τον μεικτό τρόπο, δηλαδή ποιοτικό και ποσοτικό τρόπο μαζί (βλ. Πουρκός, 2013α, 2013β, 2013γ). Οι κοινωνικές επιστήμες αποδέχονται και τους δύο αρκεί να καλύπτει το στόχο και τους σκοπούς του συγκεκριμένου ερευνητικού θέματος (Robson, 2007).

Η αξιολόγηση της ποιότητας και των αποτελεσμάτων μιας ποιοτικής έρευνας ορίζεται από την εμπιστευσιμότητα. Σύμφωνα με τους Lincoln και Guba (1985), τα κριτήρια που χρησιμοποιούνται προκειμένου να διασφαλίσουν την εμπιστευσιμότητα είναι η αξιοπιστία, η εγκυρότητα, η επιβεβαιωσιμότητα και η μεταβιβασιμότητα. Η αξιοπιστία, από την μία, σχετίζεται με την εμπιστοσύνη για την αλήθεια των δεδομένων και των στοιχείων. Ενώ η μεταβιβασιμότητα αναφέρεται στη δυνατότητα που έχουν τα ερευνητικά στοιχεία να μεταφερθούν και σε άλλα πλαίσια. Η επιβεβαιωσιμότητα από την άλλη, αναφέρεται στην αντικειμενικότητα των δεδομένων ώστε να υπάρχει συμφωνία ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα άτομα για την ορθότητα των δεδομένων (Χασσάνδρα & Γούδας, 2003).

Η συγκεκριμένη έρευνα βασίζεται στην εθνογραφική προσέγγιση δύο οικογενειών. Ωστόσο όμως η εθνογραφική προσέγγιση έχει δεχτεί κριτική για ορισμένα ζητήματα της. Μία πρώτη δυσκολία που μπορεί να επηρεάσει την αξιοπιστία και την εγκυρότητα της έρευνας είναι ο ορισμός της κατάστασης. Οι συμμετέχοντες καλούνται να δώσουν τον δικό τους ορισμό αναφορικά με την συγκεκριμένη κατάσταση, παρόλα αυτά όμως δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι έχουν το μονοπώλιο σε αυτές τις πληροφορίες (Cohenetal., 2008:267). Παρατηρείται το φαινόμενο, οι συμμετέχοντες να μην έχουν γνώση της πραγματικής κατάστασης, ενώ μπορεί εσκεμμένα κάποιες φορές να παραμορφώνουν ή να παραποιούν την πληροφορία, θεωρώντας πως αυτό είναι το σωστό.

Για να αποφευχθεί μια τέτοια ασάφεια χρησιμοποιήσαμε και άλλες μεθόδους συλλογής πληροφοριών χρησιμοποιώντας την μέθοδο της τριγωνοποίησης. Οι τεχνικές

τριγωνοποίησης στις κοινωνικές επιστήμες προσπαθούν να αποτυπώσουν ή να αναλύσουν με πιο εκτενή και βαθύ τρόπο την πολυπλοκότητα της κατάστασης και των ανθρώπινων συμπεριφορών, μελετώντας με αυτόν τον τρόπο το ίδιο θέμα από διαφορετικές οπτικές γωνίες. Η τριγωνοποίηση είναι *«ένας ισχυρός τρόπος εφαρμογής της ταυτόχρονης εγκυρότητας, ιδιαιτέρως στην ποιοτικού τύπου έρευνα»* (Campbell&Fiske,1959, στο Cohen,2008:189). Επιπρόσθετα, όσο περισσότερο αναμειγνύονται οι μέθοδοι μεταξύ τους τόσο περισσότερο αυξάνεται η εμπιστοσύνη που επιδεικνύει ο ερευνητής για το θέμα του.

Ένα άλλο επίσης σοβαρό κώλυμα όσον αφορά την αξιοπιστία είναι η αντιδραστικότητα (φαινόμενο Hawthorne), το οποίο αναφέρεται στην παρουσία του ερευνητή στο πεδίο, με αποτέλεσμα πολλές φορές ακόμα και άθελα του να διαφοροποιείται η κατάσταση καθώς οι συμμετέχοντες προσπαθούν να παραλείψουν, να εντυπωσιάσουν, να αρνηθούν, να υποκρύψουν ή ακόμα και να επηρεάσουν υπέρ τους τον ερευνητή. Σε αυτό το σημείο ο ρόλος της ερευνήτριας είναι να αντιμετωπίσουν με προσοχή την παρουσία τους στο πεδίο, και ένας τρόπος επίτευξης αυτής της κατάστασης είναι η μακροχρόνια παραμονή τους στο πεδίο (Cohenetal., 2008: 269).

Το φαινόμενο της «άλω» ή αλλιώς της αυτοεκπληρούμενης προφητείας, είναι ακόμα ένα ζήτημα που τίθεται να λύσει οποιοσδήποτε ερευνητής, στο οποίο οι υπάρχουσες και οι παρεχόμενες πληροφορίες χρησιμοποιούνται με συγκεκριμένο τρόπο έτσι ώστε δημιουργούνται συγκεκριμένα συμπεράσματα τα οποία διαβάζονται με έναν συγκεκριμένο τρόπο. Και πάλι όμως το ζήτημα αυτό της αξιοπιστίας με τις κατάλληλες κινήσεις του ερευνητή μπορεί να αντιμετωπιστεί, ένας τρόπος είναι με την τριγωνοποίηση ή ακόμα και την συμβουλή ενός εξωτερικού παρατηρητή.

Δυσκολία έγκειται επίσης στο να εστιάσουμε στο οικείο, πολλές φορές τα υποκείμενα και ο ερευνητής βρίσκονται τόσο κοντά στην κατάσταση όπου παραλείπουν κάποιες διαστάσεις, οι οποίες όμως μπορεί να είναι πολύ βασικές και καίριες. Το κύριο τότε μέλημα του ερευνητή είναι να μετατρέψει το οικείο σε άγνωστο. Ο Delamont (1981, στο Cohen, 2008: 268) προτείνει την μελέτη άλλων παραγόντων έτσι ώστε να ισοσταθμιστεί η κατάσταση. Συγκεκριμένα αναφέρει την μελέτη ασυνήθιστων παραδειγμάτων για το ίδιο θέμα (π.χ. μη τυπικό ωρολόγιο πρόγραμμα ή ασυνήθιστη οργάνωση του σπιτιού), την μελέτη και ενασχόληση με περισσότερο από ένα θέμα, αλλά με εμβάθυνση λεπτομερή σε όλα.

Η δυνατότητα συνεχούς τροποποίησης και διαφοροποίησης των καταστάσεων μπορεί να βοηθήσουν την τάση εστίασης σε πολύ συγκεκριμένα πεδία και καταστάσεις τα οποία μπορεί να αναδεικνύουν τις διαφορές παρά τις ομοιότητες, για αυτό θα πρέπει να λαμβάνονται εξίσου υπόψη και οι ομοιότητες αλλά και οι διαφορές.

Η έρευνα που διεξάγεται σε μικρό-επίπεδο κινδυνεύει να θέσει όρια τα οποία αποκλείουν παράγοντες που λειτουργούν σε μακρο-επίπεδο. Πιο συγκεκριμένα αναφερόμαστε στις μελέτες που υπερτονίζουν το τι είναι πολύ στενά συνδεδεμένες με το ερευνητικό τους πεδίο, αφήνοντας πίσω ευρύτερες τάσεις που μπορεί να είναι εξίσου σημαντικές (Cohenetal., 2008: 267).

Ένα άλλο πολύ σοβαρό πρόβλημα σε όλες τις έρευνες είναι το ζήτημα της γενικευσιμότητας. Τα συμπεράσματα της έρευνας θα πρέπει να εξηγούν ευρύτερα φαινόμενα ή ακόμα και υπό προϋποθέσεις να θεμελιώνουν γενικεύσεις.

Όσον αφορά τα αποτελέσματα θα πρέπει να έχουν αξία όταν θα χρησιμοποιηθούν και από άλλους ερευνητές και σε άλλα ευρύτερα πεδία. Για αυτό στην παρούσα μελέτη εξετάστηκαν δύο οικογένειες αντί μιας, για να δούμε αν οι διαδικασίες συναισθηματικής ρύθμισης και αυτορρύθμισης είναι ίδιες σε περισσότερο από μια οικογένεια, ή ακόμα και ποιοι μπορεί να είναι οι παράγοντες που επηρεάζουν και πως

τις αξιολογούν τα ίδια τα υποκείμενα, και αν αυτό μπορεί να έχει χαρακτήρα ευρύτερα εμβέλειας.

Και τέλος, ο βαθμός ακρίβειας της αναπαράστασης από τον ερευνητή όσον αφορά ζητήματα των υποκείμενων σχετικά με απόψεις, στάσεις, και συμπεριφορές μπορεί να καθορίσει την αξιοπιστία της έρευνας.

Σύμφωνα με όλα τα παραπάνω ο κάθε ερευνητής θα πρέπει να σέβεται το ερευνητικό του πεδίο, και στην συγκεκριμένη περίπτωση τις δύο οικογένειες που ενσωματώνεται. Θα πρέπει να δείξει εμπιστοσύνη αλλά παράλληλα και κριτική σκέψη σε όλα όσα λέγονται ή υποβόσκουν. Για να επιτευχθεί μια τέτοια στάση θα πρέπει να δείξει εμπιστοσύνη και ειλικρίνεια απέναντι τους, και ακόμα και αν χρειαστεί να τους δώσει λίγο χρόνο για να επιτευχθεί μια επιτυχημένη και ειλικρινής επικοινωνία.

Η επικοινωνία βασίζεται βέβαια και στους συμμετέχοντες, οι οποίοι πρέπει να είναι δεκτικοί και αληθινοί και να δείξουν εμπιστοσύνη στον ερευνητή, και εκείνος με την σειρά του να προσπαθήσει να μην τους απογοητεύσει.

Λαμβάνοντας υπόψη όλες τις παραπάνω παραμέτρους, εκπονήθηκε η παρούσα έρευνα στη βάση της εθνογραφικής και συστημικής μεθοδολογικής προσέγγισης. Βαθύτερος στόχος μας είναι να μελετήσουμε τον τρόπο που ρυθμίζουν οι οικογένειες τα συναισθήματα τους, τόσο σε προσωπικό όσο και ατομικό επίπεδο έτσι ώστε να δούμε πως μπορεί ένας γάμος να εξελιχθεί σε έναν καλό αρωγό για την σωστή συναισθηματική αλλά και βιοσωματική ανάπτυξη των παιδιών, αλλά και των ίδιων των γονέων.

Άλλωστε κάθε φαινόμενο που ερευνάται είναι πλαισιοθετημένο ποικιλοτρόπως (διαπροσωπικά, χωρο-χρονικά, ιστορικά και πολιτισμικά, καθώς και πραγματιστικά) Κρίνεται λοιπόν πως η κατάλληλη κατανόησή του δεν σχετίζεται με μέσους όρους και ποσοτικούς δείκτες αλλά σε ένα πολύπλοκο δυναμικό δίκτυο ενσώματων αλληλεπιδραστικών και διαλογικών σχέσεων και συζεύξεων που αναδύονται μέσα από τις λεπτομέρειες και τις ποιοτικές αναλύσεις (Πουρκός, 1997).

Επισημαίνουμε πως τόσο η συλλογή όσο και η ανάλυση των ευρημάτων έγινε με βάση την εποπτεία και τον έλεγχο του επιβλέποντα καθηγητή του κ.Πουρκού, και κατά αυτόν τον λόγο ως ένα βαθμό έχει μεγαλύτερη αξιοπιστία.

Το παρόν θέμα είναι αρκετά ενδιαφέρον και ειδικά αν σκεφτεί κανείς πως συνήθως η μελέτη των συναισθημάτων γίνεται με βάση την ποσοτική έρευνα, και έτσι δεν καταγράφονται αυτούσια αποσπάσματα λεκτικά που κρύβουν μέσα τους το συναισθηματικό κόσμο των υποκειμένων. Καλό θα ήταν στο μέλλον οι ερευνητές να δείξουν ενδιαφέρον για περαιτέρω μελέτη του θέματος και όχι μόνο για την αξιοπιστία η μη της εργασίας.

Επίσης καλό είναι να σκεφτεί κανείς πως η συγκεκριμένη έρευνα έγινε κάτω από συγκεκριμένο χρονικό διάγραμμα, γεγονός που περιορίζει την χρονική εμβάθυνση της οικογένειας, και ίσως σε μια πιο μακροχρόνια έρευνα να συλλέγονταν περισσότερα στοιχεία των διαδικασιών ρύθμισης και αυτορρύθμισης του συναισθήματος. Εμείς προσπαθήσαμε να εστιάσουμε στην λεκτική έκφραση των συναισθημάτων, αλλά θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον να μελετηθούν και οι διαδικασίες ρύθμισης του συναισθήματος από την μη έκφραση των συναισθημάτων με βάση τις μη λεκτικές συμπεριφορές.

Παράλληλα θα ήταν χρήσιμο να μελετηθεί το συγκεκριμένο θέμα με μεγαλύτερη εμβέλεια πληθυσμού, σε παραπάνω από δύο οικογένειες. Εμείς προσπαθήσαμε να μελετήσουμε εις βάθος τα τέσσερα μέλη, με περισσότερη εμβάθυνση στην μητέρα, αλλά θα ήταν σκόπιμο να μελετήσουμε εις βάθος όχι μόνο τους ίδιους τους γονείς αλλά την προηγούμενη γενιά τους για να δούμε αν τελικά κάποιες συμπεριφορές είναι

κληρονομικές ή αποτελούν προϊόν μάθησης. Επίσης θα ήταν σκόπιμο να μελετήσουμε και άλλα πολιτισμικά πλαίσια για να δούμε την καθολική αξία των συναισθημάτων.

Ένα άλλο στοιχείο που θα μπορούσαμε να μελετήσουμε σε μια επόμενη έρευνα είναι το φύλο των παιδιών. Μπορεί να είχαμε δείγμα από δύο αγόρια και δύο κορίτσια αλλά δυστυχώς με βάση το χρονικό όριο της εργασίας και τους στόχους της έρευνας δεν μπορέσαμε να εμβαθύνουμε σε ιδιαίτερες λεπτομέρειες για τις ηλικιακές διαφορές και την διαχείρισή των συναισθημάτων τους. Η έρευνα θα μπορούσε να γίνει και σε μεγαλύτερη γκάμα παιδιών και να ερευνηθούν περισσότερο οι διαδικασίες ρύθμισης και αυτορρύθμισης του συναισθήματος.

Στην συγκεκριμένη έρευνα μελετήσαμε δύο οικογένειες όσον αφορά το γενεόγραμμα τους, την δομή, λειτουργία και την καθημερινότητα τους, καθώς και τις συγκεκριμένες διαδικασίες που χρησιμοποιούν για την ρύθμιση και αυτορρύθμιση των συναισθημάτων τους. Συλλέχθηκαν αρκετές πληροφορίες από όλα τα μέλη, τα οποία δίνεται η δυνατότητα να αναλυθούν με αυτόν και με πολλούς ακόμα άλλους τρόπους ανάλογα με τις ανάγκες της εκάστοτε έρευνας. Η εθνογραφική παρατήρηση σου δίνει την δυνατότητα να δημιουργείς μεγάλο πλαίσιο πληροφοριών και διαπιστώσεων, τα οποία μπορεί να σε οδηγήσουν και σε νέα μονοπάτια αρκεί να υπάρχει διάθεση και χρόνος. Αυτό όμως που διαπιστώσαμε είναι ότι χρειάζονται και επιπλέον τρόποι διαχείρισης του υλικού, τόσο από την εθνογραφική παρατήρηση όσο και από τις συνεντεύξεις.

Συνοψίζοντας όλα τα παραπάνω, τοποθετώντας την παρούσα έρευνα σε μια μελλοντική προοπτική, προτείνουμε να χρησιμοποιηθεί μεγαλύτερο δείγμα οικογενειών, από διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια, με παιδιά διαφορετικών ηλικιών. Επίσης καλό θα ήταν η έρευνα να χρησιμοποιεί εξίσου και τις τρεις γενιές και ειδικά όπως σε περιπτώσεις τέτοιων οικογενειών όπου μοιράζονται την καθημερινότητα τους. Για να επιτευχθεί ένα τέτοιο γεγονός χρειάζεται μακροχρόνια έρευνα και εμπειρία από την μεριά του ερευνητή. Και αν υπάρχει η δυνατότητα η έρευνα να διεξαχθεί από περισσότερους ερευνητές τόσο η συλλογή του υλικού όσο και η χρήση και η αξιολόγηση του. Κατά αυτόν τον τρόπο θα διασφαλιστεί περαιτέρω η αξιοπιστία και εγκυρότητάς τους.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η παρούσα εργασία αναφέρεται σε μια προσπάθεια μελέτης δύο οικογενειών με διάφορα μεθοδολογικά εργαλεία όσον αφορά τις διαδικασίες ρύθμισης και αυτορρύθμισης των συναισθημάτων. Επιλέχθηκαν οι συγκεκριμένες οικογένειες διότι παρουσίαζαν αρκετές ομοιότητες οι αφηγήσεις τους όσον αφορά την οικογενειακή τους δομή και λειτουργία. Θέλαμε λοιπόν να εξετάσουμε τις περιπτώσεις όπου ο πατέρας είναι αυταρχικός και απόλυτος και η μητέρα προσπαθεί να κρατήσει τις ισορροπίες μέσα στο σπίτι. Ενώ ταυτόχρονα μας ενδιέφερε να δούμε πως λειτουργούν τα παιδιά μέσα σε ένα τέτοιο οικογενειακό πλαίσιο.

Το ενδιαφέρον μας δημιουργήθηκε από το βιβλίο του Bowen για τα συναισθηματικά τρίγωνα μέσα στην οικογένεια αλλά και τον ρόλο των γενεών στο πέρασμα του χρόνου. Ο MurrayBowen (1972) έγραψε το βιβλίο με τίτλο «TowardthedifferentiationofaselfinOne'sFamily», το οποίο μεταφράστηκε στα ελληνικά το 1996 από την Ε. Γκίκα και Μ.Λεβή, εκδόσεις ελληνικά γράμματα. Το παρόν βιβλίο αναφέρεται στα τρίγωνα μέσα στην οικογένεια καθώς και στην διαφοροποίηση του εαυτού μέσα σε αυτά. Το συγκεκριμένο βιβλίο αποτελεί πηγή έμπνευσης για πολλούς ερευνητές, διότι αναφέρεται στα συναισθηματικά συμπλέγματα που δημιουργούνται, αλλά παράλληλα ψάχνει τα αίτια και την συνέχειά του. Στην συνέχεια ακολούθησαν οι έρευνες για τα συναισθήματα μέσα στο οικογενειακό πλαίσιο και συγκεκριμένα δημοσιεύσεις του Vygotsky αναφορικά με τα συναισθήματα, μελέτη την οποία βέβαια άφησε ανολοκλήρωτη εξαιτίας του πρόωρου θανάτου του.

Μέσα από την ανασκόπηση μας για το παρόν θέμα είδαμε πως οι περισσότερες μελέτες αναφέρονται σε ποσοτικού τύπου αναλύσεις χωρίς να περιλαμβάνουν ιδιαίτερη σαφήνεια για τον αφηγηματικό τρόπο και την πλήρη εικόνα του οικογενειακού πλαισίου. Το ενδιαφέρον μας βασίστηκε για αυτό τον λόγο σε έναν πιο συστηματικό και εθνογραφικό τρόπο μέσα από τις παραδοχές της οικο-σωματικο-βιωματικής προσέγγισης, όπου τα συναισθήματα βρίσκονται σε κύριο ρόλο και αποτελούν τηβάση για τα προσωπικά μας βιώματα.

Η συγκεκριμένη θέση είχε μάλιστα ενισχυθεί από τα μαθήματα του μεταπτυχιακού προγράμματος που διεξήγαγε ο καθηγητής κ.Μάριος Πουρκός και που αφορούσε τη συστημική, εθνογραφική, πολυτροπική και γενικότερα οικο-σωματικο-βιωματική προσέγγιση της οικογένειας στο μεταβαλλόμενο κόσμο που ζούμε υπό το πρίσμα της Βιωματικής, Ευρετικής, και Αφηγηματικής-Διαλογικής Ψυχοπαιδαγωγικής (Πουρκός,& Κατσαρού, 2011). Μέσα από τα μαθήματα και το σεμινάριο του δόθηκε το έναυσμα για περισσότερη μελέτη και δημιουργία έρευνας η οποία θα βασίζεται στις διαδικασίες ρύθμισης και αυτορρύθμισης του συναισθήματος με έναν άλλο εναλλακτικό τρόπο, μέσα δηλαδή από την πολυτροπική ποιοτική έρευνα και τα εργαλεία της.

Οι δύο οικογένειες που μπήκαν στην διερευνητική διαδικασία στην αρχή δεν εξέφρασαν κάποιες ανησυχίες και προβληματισμούς, αλλά με την πάροδο του χρόνου όλες οι καταστάσεις εξομαλύνθηκαν και βρέθηκαν μάλιστα να δείχνουν να το απολαμβάνουν, αφού μπήκαν στην διαδικασία να εκφράσουν ελεύθερα τα συναισθήματα και τις σκέψεις τους. Ιδιαίτερα οι μητέρες ένοιωθαν πως βρήκαν ένα σύμμαχο στα προβλήματα τους, αφού πολλά από αυτά που έλεγαν στις συνεντεύξεις τους φάνηκαν να σκιαγραφούνται στην καθημερινότητα τους, πιστεύοντας έτσι πως κάποιος καταλαβαίνει τι περνάνε. Από την άλλη οι πατεράδες, ενώ στην αρχή έδειχναν πως δεν θα έπρεπε να τους υπολογίζουμε στην έρευνα μας, στην πορεία ένοιωθαν την ανάγκη να αιτιολογήσουν τις πράξεις και τα έργα τους, διότι δεν νοιώθουν οι θύτες αλλά τα θύματα, που ψάχνουν να βρουν το δίκιο τους. Όσον αφορά τα παιδιά έδειχναν να διασκεδάζουν με την μεθοδολογία που ακολουθήσαμε για εκείνα, δείχνοντας μας

πως το παιχνίδι είναι αναγκαίο για τα ίδια και πως μπορεί να αποτελέσει τον καλύτερο τρόπο έκφρασης τόσο των θετικών όσο και των αρνητικών συναισθημάτων τους. Γενικότερα η παρούσα διαδικασία της έρευνας έδωσε την δυνατότητα σε όλα τα μέλη να εκφράσουν ελεύθερα και άφοβα τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους. Και ειδικά προς το τέλος της εθνογραφικής παρατήρησης τα μέλη των δύο οικογενειών φαίνονταν να είχαν γίνει ένα με την ερευνήτρια.

Η έρευνα διήρκησε σχεδόν δύο χρόνια από την ημέρα της πρώτης συνάντησης ως την τελευταία μέρα ολοκλήρωσης του ερευνητικού υλικού, διότι οι οικογένειες ήταν δύο και έμεναν σε διαφορετικές πόλεις. Επίσης, με την γενικότερη απουσία του πατέρα από το σπίτι, ειδικά στην περίπτωση της πρώτης οικογένειας, κάποιες συναντήσεις πήγαιναν πίσω. Ενώ παράλληλα η συμμετοχή των υποκειμένων δεν ήταν πάντα εύκολα ειδικά τον πρώτο καιρό.

Τα οφέλη της συγκεκριμένης έρευνας ήταν πάρα πολλά, πρώτα από όλα διότι είδαμε πως λειτουργεί συναισθηματικά το κάθε μέλος και έπειτα ποιες είναι οι διαδικασίες που ακολουθεί για να μπορεί να συνυπάρχει ομαλά με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειάς του, ενώ παράλληλα να είναι καλά και με τον ίδιο του τον εαυτό. Παράλληλα είδαμε πως λειτουργούν τα μέλη στην καθημερινή τους ρουτίνα όσον αφορά τις υποχρεώσεις και τους ρόλους τους υπό το πρίσμα της οικονομικής κρίσης.

Το βασικό δεδομένο που είδαμε είναι πως τα μέλη των οικογενειών μπορούν μέσω των συνεντεύξεων και του γενεογράμματος να μιλήσουν για τις συναισθηματικές τους σχέσεις με τα άλλα υποκείμενα, αλλά το θέμα δεν ήταν απλά να δούμε πως τα παρουσιάζουν θεωρητικά αλλά και στην πράξη πως λειτουργούν. Έπειτα είδαμε πως η εξοικείωση των μελών με τον ερευνητή δίνει την δυνατότητα για περαιτέρω εμβάθυνση σε ζητήματα καρδιάς, τα οποία όπως μας είπαν δεν είχαν αναφέρει ποτέ και σε κανέναν στο παρελθόν. Ιδιαίτερα οι μητέρες, το είδαν σαν μια μορφή ψυχοθεραπείας, που μιλούσαν για όλα και για όλους. Επίσης φάνηκε πως οι γονείς μπορούν να μιλήσουν πιο εύκολα για γεγονότα του παρελθόντος είτε είναι ευχάριστα είτε είναι δυσάρεστα, από ότι να κάνουν σχέδια για το μέλλον ή να μιλήσουν για το παρόν.

Οι γονείς των δύο οικογενειών θεωρούν πως παλιά περνούσαν πιο καλά στην ζωή τους και νοιώθουν την τάση να αναπολούν αυτές τις στιγμές, ενώ παράλληλα νοιώθουν την ανάγκη να μιλήσουν και για τις άσχημες στιγμές διότι θεωρούν πως αυτές οφείλονται για τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν στο παρόν.

Επομένως η συγκεκριμένη εργασία είχε πολλαπλά οφέλη, βοήθησε τα μέλη των οικογενειών από τον πιο μεγάλο μέχρι τον πιο μικρό να δει στοιχεία που ποτέ δεν είχε συνδέσει με άλλα θέματα της ζωής του, να νοιώσει πράγματα και να αξιολογήσει τα μέλη της υπόλοιπης οικογένειας του, ακόμα και να βγάλει την πικρία που νοιώθει για πράγματα, τα οποία έβλεπε και δεν παραδεχόταν και κατέληγαν σε ψυχοσωματικά ζητήματα (όπως κάπνισμα και πολύ φαγητό).

Η όλη διαδικασία, τα εργαλεία αλλά και οι πληροφορίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν και ως κλινική περίπτωση οικογενειών με έμφαση στην επιθετικότητα του πατέρα ή σε άλλα ζητήματα όπως η μελέτη διευρυμένων οικογενειών και οι συνέπειες τους στο παρόν και στο μέλλον.

Ταυτόχρονα, όσον αφορά την ερευνήτρια και εκείνη ήρθε σε επαφή με την εικόνα της σημερινής οικογένειας κάτω από την πίεση του άγχους, του θυμού και των οικονομικών δυσκολιών που μπορεί να περνάνε τα μέλη, βοηθώντας και την ίδια υπό το πρίσμα του τρίτου προσώπου να δει μια άλλη πραγματικότητα. Επίσης συνειδητοποίησε την δύναμη που μπορεί να κρύβει η πολυτροπική ποιοτική έρευνα και τα εργαλεία της, τα οποία γνώρισε στα μαθήματα του κ.Μάριου Πουρκού, ανοίγοντας της νέους ορίζοντες τόσο προσωπικούς όσο και επαγγελματικούς.

Επιπρόσθετα, η όλη διαδικασία δοκίμασε και τις αντοχές της ερευνήτριας, ώστε να μπορεί να ξεπερνάει τις δυσκολίες και τα διλλήματα που αντιμετωπίζει ο εκάστοτε ερευνητής που εισέρχεται σε κάθε στάδιο της έρευνας. Ακόμα και ζητήματα που φαίνονται απλά όπως η αναγνώριση των συναισθημάτων των υποκειμένων από τους ίδιους, καταλήγει σε πολύ δύσκολο κομμάτι καθότι τα υποκείμενα τόσο οι μικροί όσο και οι μεγάλοι ζορίζονται να συνταιριάξουν γεγονότα και απλές θεωρίες. Το χτίσιμο της εμπιστοσύνης και γενικότερα της σχέσης της ερευνήτριας με τα μέλη των δύο οικογενειών ήταν τελικά πιο δύσκολο στην πράξη από ότι ακούγεται στην θεωρία. Παρόλα αυτά με την βοήθεια των ίδιων των μελών και με την θέληση της ερευνήτριας όλα μπήκαν στην θέση τους μετά από κάποιο χρονικό διάστημα. Όλα αυτά βέβαια δεν θα είχαν γίνει πραγματικότητα, αν δεν υπήρχε η παρότρυνση και η βοήθεια του κ.Μάριου Πουρκού όπου με τις κατευθυντήριες οδούς και τα απαραίτητα θεωρητικά εργαλεία καταφέραμε να φθάσουμε εις πέρας την εργασία, μέσα στα πλαίσια της κοινωνικο-ιστορικής-πολιτισμικής προσέγγισης υπό το πρίσμα του οικολογικά και συστημικά έγκυρου τρόπου.

Αξίζει επίσης να σημειωθεί πως η τόσο στενή επαφή της ερευνήτριας με τα μέλη των δύο οικογενειών και η αναφορά σε τόσο προσωπικά και λεπτά ζητήματα έδωσε ένα ακόμα περισσότερο βιωματικό και προσωπικό τρόπο προσέγγισης του θέματος, στο οποίο κανένας δεν ήθελε να φτάσει στο τέλος.

Ο κάθε ερευνητής αντιμετωπίζει τις δικιές του δυσκολίες αλλά ιδιαίτερα όταν αναφερόμαστε σε μια εθνογραφική παρατήρηση, και γενικά σε ποιοτικού τύπου μεθοδολογίες, οι καταστάσεις είναι πολύ ποιο δύσκολες και επίπονες. Θέλει ισχυρά κίνητρα και πιστεύω για να μπορέσει κανείς να φτάσει στην εκπλήρωση των καθηκόντων του και να φανεί σωστός ερευνητής. Στο σημείο αυτό, η ώθηση δίνεται από τις οικογένειες που συμμετείχαν, από τον επόπτη της εργασίας καθώς και από τον αρχικό στόχο που είχε θέσει η ερευνήτρια.

Άλλωστε ο δρόμος προς την μάθηση και την γνώση είναι μοναχικός, και απαιτεί πολλές θυσίες και κόπο για να επιτευχθεί το αποτέλεσμα, αλλά όταν φθάνει κάποιος στην ολοκλήρωση του έργου μπορεί να πει με σιγουριά πως άξιζαν τελικά όλες οι θυσίες και οι κόποι.

Και τέλος θα θέλαμε να κάνουμε μια γενική επισκόπηση τόσο των μέσων όσο και των μεθόδων που χρησιμοποιήθηκαν. Η επιλογή του κατάλληλου εργαλείου για την ανάλυση των δεδομένων είναι σχεδόν όλες τις φορές δύσκολη υπόθεση και θα πρέπει να γίνεται με προσοχή και με βάση κάποια συγκεκριμένα κριτήρια (Ιωσηφίδης,2005).

Οι δύο βασικές κατηγορίες που μπορεί να εντοπιστούν είναι τα χαρακτηριστικά της ερευνητικής διαδικασίας και η αναλυτική διαδικασία. Όσον αφορά την πρώτη, αναφερόμαστε στα χαρακτηριστικά του ερευνητικού εγχειρήματος (μία ή πολλές πηγές, η αυστηρή ήη μη δομημένη βάση καθώς και ο όγκος των πληροφοριών). Όσον αφορά την δεύτερη κατηγορία αναφερόμαστε στον τύπο και στο στυλ της ανάλυσης των ποιοτικών δεδομένων (π.χ. δυνατότητα τμηματοποίησης των δεδομένων ή παρουσίαση εννοιολογικών δικτύων) (Ιωσηφίδης,2005:272).

Σε κάθε όμως περίπτωση, και «*οποιοδήποτε εργαλείο χρησιμοποιηθεί πρέπει να τονιστεί πως στην κοινωνική έρευνα το βασικότερο μέσο ανάλυσης είναι ο ίδιος ο ερευνητής-αναλυτής και οι θεωρητικές του ικανότητες. Τα εργαλεία και μέσα της ποιοτικής μεθοδολογίας μπορούν να υποστηρίξουν και να βοηθήσουν ως ένα βαθμό, το πολυδιάστατο και περίπλοκο αυτό έργο»* (Ιωσηφίδης,2005:272).

Θα θέλαμε λοιπόν να πούμε πως είναι μια έρευνα που ασφαλώς και έχει τρωτά σημεία, αλλά αυτό που θα πρέπει να ενδιαφέρει τους επόμενους ερευνητές είναι όχι η κριτική της παρούσας εργασίας αλλά η περαιτέρω εμβάθυνση σε οικογένειες που προσπαθούν ακόμα και μετά από τόσα χρόνια γάμου και με παιδιά σε τάξεις δημοτικού

και άνω, να βρουν τις διαδικασίες ρύθμισης και αυτορρύθμισης του συναισθήματος τους ώστε να μπορούν να συνυπάρχουν κάτω από ένα αρμονικό, ηθικό, κοινωνικό και ενιαίο οικογενειακό πλαίσιο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

AntjevonSuchodoletz, TrommsdorffG, HeikampT., WieberF., GollwitzerP. (2009). Transition to school: The role of kindergarten children's behavior regulation. *Learning and Individual Differences, 19,* 561-566.

Adler, A. (1956). *Individual psychology of Alfred Adler.* Oxford: HarperCollins.

Aspinwall,L.G., &Taylor,S.E.(1997). A stritch in time: Self-regulation and proactive coping. *Psychological* Bulletin,121,417-436.

Barret, K.C., Fox,G.A. Fidler D.J., & Daunhauer L.A. (2014). *Handbook of self-regulatory processes in development: New directions and international perspectives***,** New York: Psychology Press.

Barrett, K. C. (1998). A functionalist perspective to the development of emotions. Στο M.F. Mascolo & S. Griffin (Eds.), *What develops in emotional development?* (σσ. 109–133). New York: Plenum.

Bartholomew, K., & Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a four category model. *Journal of Personality and Social Psychology, 61,* 226-244.

Beebe, B., & Lachmann, F. M. (1988). The contribution of mother-infant mutual influence to the origins of self and object representations. *PsychoanalyticPsychology, 5,* 305-337.

Beebe, B., & Lachmann, F. M. (1994). Representation and internalization in infancy: Three principles of salience. *Psychoanalytic Psychology, 11,* 127-165.

Beebe, B., Lachmarm, F. M., & Jaffe, J. (1997). Mother-infant interaction structures and presymbolic self and object representations. *Psychoanalytic Dialogues, 7,* 133-182.

Beebe, B., & Stern, D. (1977). Engagement--disengagement and early object experiences. Στο N. Freedman & S. Grand (Eds.), *Communicative structures and psychic structures* (σσ. 35-55). New York: Plenum.

Berlin, L.J., &Cassidy,J. (2003). Mothers' self-reported control of their preschool children's emotional expressiveness: Alongitudinal study of associations with infant- mother attachment and children's emotion regulation. *SocialDevelopment,12,*477-495.

Bettelheim (1995). *Η γοητεία των παραμυθιών. Μια ψυχαναλυτική προσέγγιση,* Αθήνα: Ιλαρος.

Bird, M., Hammersley, M., Gomm, R., & Woods, P. (1999). *Εκπαιδευτική Έρευνα στην Πράξη, Εγχειρίδιο Μελέτης,* (μτφρ. Ε. Φράγκου). Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

BodrovaE., GermerothC. &LeongD.J. (2013*).* Play and Self- Regulation: Lessons from Vygotsky. *AmericanJournalofPlay, 6* (1), 111- 123.

Bowlby (1995). *Δημιουργία και διακοπή των συναισθηματικών δεσμών.* Αθήνα: Καστανιώτης.

Bowen, M. (1996). *Τρίγωνα στην οικογένεια. ανωνύμου για τη διαφοροποίηση του εαυτού* (μτφρ. Ε. Γκίκα & Μ. Λέβη, Επιμέλεια – Εισαγωγή Κ. Χαραλαμπάκη). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Brackett M., Reyes M, River, Elbertson & Salovey P., (2011).Classroom emotional climate, teacher affiliation, and student conduct. *Journal of Classroom Interaction, 46* (1), 27-36.

Bronfenbrenner, U., (1974). Developmental research, public policy, and the ecology of childhood. Child *Development, 45* (1), 1-5.

Bronfenbrenner, U., (1979). *The ecology of human development: experiments by nature and design.* Cambridge, Massachusetts: Harvard University.

Bronfenbrenner, U., (1986). Ecology of the family as a context for human development: research perspectives. *DevelopmentalPsychology, 22* (6): 723- 742.

BrowneJ. (2007).*Δαρβίνος: Η προέλευση των ειδών.* Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Bruner J. (1997). *Πράξεις νοήματος.* (μτφρ. Η. Ρόκου, Γ. Καλομοίρης, Επιμέλεια *Α.*Ζώτος, Ι. Χατζηνικολή, & Μ. Τσαγκαράκης). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Bruner J.(2004).*Δημιουργώντας ιστορίες: Νόμος, λογοτεχνία, ζωή* (μτφρ. Γ. Κουγιουμουτζάκης, Επιμέλεια Γ. Κουγιουμουτζάκης).Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Bruner, J., &Feldman, C. F.(1996). Group narrative as a cultural context of autobiography. Στο D. Rubin (Ed.), *Remembering our past: Studies in autobiographical memory* (σσ. 291-317). Cambridge: Cambridge University Press.

Brown, A., & Taylor, D. (1997). *Gabr'l Blow Sof': Sumter County, Alabama, Slave Narratives*. The University of West Alabama: Livingston Press.

Bretherton. I. (1997). Η καταγωγήτηςθεωρίαςτηςπροσκόλλησης: John Bowlby Mary Ainsworth. Στο Γ. Κουγιουμουτζάκης (επιμ.) *Αναπτυξιακή Ψυχολογία Παρελθόν, Παρόν και Μέλλον.* Ηράκλειο Κρήτης:Πανεπιστημιακές Εκδόσεις.

Cohen, L., & Manion, L., (1994). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*.Αθήνα: Μεταίχμιο.

Cohen, L., &Manion, L.,Morrison, K. (2008). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας, Νέα συμπληρωμένη και αναθεωρημένη έκδοση*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Γκόλντρικ. Μ.Μ, Γκέρσον Ρ., (1999).*Το γενεόγραμμα: Εργαλείο αξιολόγησης για την οικογένεια*. Αθήνα: Κέδρος.

Cole P.M. & Deater-Deckard K. (2009). Emotion regulation, risk, and psychopathology. *Journal of Child Psychology and Psychiatry 50*(11), 1327- 1330.

Δαφέρμος, Μ. (2002). *ΗΠολιτισμική-ΙστορικήθεωρίατουVygotsky: Φιλοσοφικές, Ψυχολογικές, ΠαιδαγωγικέςΔιαστάσεις*. Αθήνα: Άτραπός.

Δαφέρμος, Μ. & Μπαλή, Β. (2009). Η σημασία της Βιωματικής Εμπειρίας μέσω του Παιχνιδιού στην εκπαίδευση των Παιδιών με Μερική ή Ολική Απώλεια Όρασης. Στο Μ.Α. Πουρκός (Επιμ.),*Τέχνη- Παιχνίδι- Αφήγηση: Ψυχολογικές και Ψυχοπαιδαγωγικές Διαστάσεις* (σσ. 297-308). Αθήνα: Τόπος.

Darling, N., &Steinberg, L. (1993). Parenting style as context: An integrative model. *Psychological Bulletin,113*,487-496.

Damasio A. (2000). *The feeling of what happens: Body and emotion in the making of consciousness.* Mariner Books Publishers.

Darwin Charles (1998). *The expressions of the emotions in man and animals, with introduction, afterward and commentaries by Paul Ekman.* Oxford:HarperCollinsPublishers.

Δεληγιάννη, Κ.Γ. (2013). *Λειτουργία της πυρηνικής οικογένειας σε κρίση και αναπαραστάσεις των παιδιών στο παιχνίδι με το κουκλόσπιτο: μελέτη περίπτωσης με βάση την οικο-συστημική θεωρία και μεθοδολογία.* Μεταπτυχιακή Εργασία (εποπτ. Μ.Α. Πουρκος), Πανεπιστήμιο Κρήτης: Παιδαγωγικό Προσχολικής Εκπαίδευσης.

Denzin, N.K. (1997). Triangulation in educational research.Στο J.P. Keeves (Ed.), *Educational research, methodology and measurement: An international handbook (*σσ. 318-322), (2ηέκδοση). Oxford, New York, Minato-Ku: Pergamon.

Denham S.A. (1998). *Emotional development in young children.* New York: Guilford Press.

Denham, S.A., Mitchell-Copeland,J., Strandberg, K. Auerbach,S., & Blair, K. (1997). Parental contributions to preschoolers' emotional competence: Direct and indirect effects. *Motivation and Emotion,21*, 65-86.

Denborough, D. (2008). *Collective narrative practice: Responding to individuals, groups, and communities who have experienced trauma.* Adelaide: Dulwich Centre Publications.

Dunn, J.(1999). Ο*ιστενέςπροσωπικέςσχέσειςτωνμικρώνπαιδιών*.Αθήνα: Δάρδανος.

Eisenberg N.(1998). *Handbook of child psychology: Social, emotional and personality development.*(5ηέκδοση). New York: Wiley.

Eisenberg, N., &Morris,A.S. (2002). Children's emotion-related regulation. ΣτοH. Reese & R.Kail (Eds.), *Advances in child development and behavior* (σσ.189-229)(τόμ.30). San Diego, CA: Academic Press.

Eisenberg,N.,& Spinrad T. (2004). Emotion-related regulation: Sharpening the definition. *Child Development, 75*(2), 334-339.

Eisenberg,N. & Spinrad T.,& Morris, A. (2002). Regulation, resiliency, and quality of social functioning. Self *and Identity,1*,121-128.

Eisner, E. (1979). *The educational imagination: On the design and evaluation of school programs*. New York: Macmillan.

Eisner, E., & Peshkin, A. (1990). *Qualitative inquiry in education: The continuing debate*. New York: Teachers College Press.

Eisner, E. (1991). *The enlightened eye: Qualitative inquiry and the enhancement of educational practice.* New York: Macmillan.

Ekman P. , Frieshen, W.V, & Ancolis S, (1980). Facial sings of emotional experience journal of personality and social psychology. *Journal of Personality and SocialPsychology, 39*(6),1125-1134.

Ekman, P., Friesen, W. V.(1975). *Unmasking the face: A guide to recognizing emotions from facial cues.* New Jersey: Spectum- PresticeHall.

Elias, M.J., Zins, J.E., Weissberg, R.P., Frey, K.S., Greenberg, M.T., Haynes, N.M., Kessler, R., Schwab- Stone, M.E., & Shriver, T.P. (1997). *Promoting Social and Emotional Learning: Guidelines for Educators. TheAssociation for Supervision and Curriculum Development.* USA:Alexandria.

Faulkner, D., Swann, J., Baker, S., Bird, M., & Carty, J.(1999).*Εξέλιξη του παιδιού στο κοινωνικό περιβάλλον, Εγχειρίδιο Μεθοδολογίας,* (μτφρ. Α. Ραυτοπούλου). Πάτρα: ΕλληνικόΑνοικτόΠανεπιστήμιο.

Fogel, A. (1992a). Co-regulation, perception and action. *Human Movement Science,11*, 505-523.

Fogel, A. (1992b). Movement and communication in human infancy: The social dynamics of development. *Human Movement Science, 11*, 387--423.

Frymier, A.B.,(1994). A model of Immediacy in the classroom. *CommunicationQuarterly, 42,*133-144.

Ζέρβανος Κ., (2009). *Τα οικογενειακά συστήματα: Εισαγωγή στη θεωρία συστημάτων οικογένειας (BowenTheory).* Αθήνα: Αίολος.

Gadamer, H.G. (1975). *Truth and method*. New York: Continuum.

Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures.* New York: Basic Books.

George J. M. (2000). Emotions and leadership: The role of emotional intelligence.*Human Relations, 53(*8), *1027-1055.*

Goleman, D. (1996).*Συναισθηματική νοημοσύνη. Γιατί το "EQ" είναι πιο σημαντικό από το "IQ";* (επιμ. Ι.Ν. Νέστορος, Χρ. Ξενάκη). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Goleman, D. (2008). The secret to success: New research says social-emotional learning helps students in every way. *Educational Digest, 74* (4), 8-9.

Gottman J. Katz, L.F., Hooven C. (1996). *Parental meta-emotion philosophy and the emotional life of families: Theoretical models and preliminary Data*, 10 (3), 243-268.

GottmanJ.(2000). *Η συναισθηματική νοημοσύνη των παιδιών: Πώς να μεγαλώσουμε παιδιά με συναισθηματική νοημοσύνη*. Αθήνα: ΕλληνικάΓράμματα

Gottman,J.M., & De Claire, J. (1997). *The heart of parenting: How to raise an emotionally intelligent child.* London, UK: Bloomsbury.

Gross, J. (1998). The Emerging Field of Emotion Regulation: An Integrative Review. *Review of General Psychology, 2*, 271-299.

Gross, J. & Thompson, R.A. (2007). *Emotion regulation: Conceptual foundations. Handbook of emotion regulation.* New York: Guilford Press.

Halbertsadt, A. G. (1983). Family expressiveness styles and nonverbal communication skills. *Journal of Nonverbal Behavior 8* (1), 14-26.

Halbertsadt, A. G. (1986). Family socialization of emotional expression and nonverbal communication styles and skills.*Journal of Personality and Social Psychology,* 51,827-836.

Halberstadt A.G., Cassidy, J., Stifter, C.A., Parkem R.D.,& Fox, N.A.(1995). Self-Expressiveness within the family context: Psychometric support for a new measure. *Psychological Assessment, 7,* 93-103.

Hegel, G. (1980). *ΗφιλοσοφίατηςΙστορίας*(μτφρ. Α. Μανούση*),* (τ.2). Αθήνα: Νεφέλη.

Hochschild, A. (1979). Emotion work, feeling rules, and social structure. *AmericanJournal of Sociology, 85,* 551-575.

Holmes J. (2001). *The search for the Secure Base: Attachment theory and Psychotherapy.* East Sussex: Brunner Routledge.

Holmes J. (1996). *Attachment, intimacy, automany, using attachment theory in adult psychotherapy*. New Jersey:Alfa Graphics.

Holodynski, M. (1996*).* Emotional development and the interiorization of emotional expression. *Journal of Russian and East European Psychology,34,* 24–32.

Holodynski, M. (2004). The miniaturization of expression in the development of emotional self-regulation.*Developmental Psychology,40,* 10–27.

Holodynski, M., & Friedlmeier, W. (2006). *Development of emotions and emotion regulation*. New York: Springer.

Holodynski, M., & Friedlmeier, W. (2012). Affect and culture. Στο J. Valsiner (Ed.), *The Oxford handbook of culture and psychology* (σσ. 957–986). New York: Oxford University Press.

Holodynski,M., Seeger, D., Kortas-Hartmann, P., & Wörmann, V. (2013). Placing emotion regulation in a developmental framework of self-regulation. Στο K. C. Barrett, N. A. Fox, G. A. Morgan, D. Fidler, & L. Daunhauer (Eds.), *Handbook of self-regulatory processes in development: New directions and international perspectives* (σσ. 27–59). New York: Routledge.

Holodynski, M., von Olberg, B., & Upmann, K. (2001, June). *Mental signs of expression and recognition of one's own feelings*. Poster presented at the Amsterdam Feelings & Emotions Symposium, Amsterdam, the Netherlands.

Ιωσηφίδης, Θ. (2003). *Ανάλυση Ποιοτικών Δεδομένων στις Κοινωνικές Επιστήμες*. Αθήνα: Κρητική.

Ιωσηφίδης Θ. & Σπυριδάκης Μ. (2006). *Ποιοτική κοινωνική έρευνα: Μεθοδολογικές προσεγγίσεις και ανάλυση δεδομένων.* Αθήνα: Κριτική.

Jahromi, L.B., Gulsrud, A., & Kasari C. (*2008*). Emotional competence in children with down syndrome: Negativity and regulation. *AmericanJournalonMentalRetardation, 113*(1),32-43.

Κακαβούλης, Κ.Α. (1997). *Συναισθηματική ανάπτυξη και αγωγή*. Αθήνα: Κακαβούλης.

Καλλιάντα, Θ. (2009), Το παιχνίδι και το Εκπαιδευτικό Δράμα ως εργαλείο Διδασκαλίας και Μάθησης: Μια πρόταση εφαρμογής βασισμένη στην κοινωνικο- ιστορική και πολιτισμική προσέγγιση του L.S. Vygotsky. Στο Μ.Α. Πουρκός (Επιμ.), *Τέχνη-παιχνίδι-αφήγηση: Ψυχολογικές και ψυχοπαιδαγωγικές διαστάσεις* (σσ. 269-296), Αθήνα: Τόπος.

Κατάκη Χ. (2012). *Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας*. Αθήνα: Πεδίο.

Karpov Y.V.(2005). *The neo-Vygotskian approach to child development.*Cambridge: Cambridge University Press.

Kerr, M.E. (1988*).* Chronic anxiety and definition a self. *The antlantic monthly,* 35-58.

Kerr, M.E. (2003). *One family's story, A primer on Bowen theory, Bowen Center for the Study of the Family*. Georgetown Family Center.

Kochanska, G. (1997). Mutually responsive orientation between mothers and their young children: Implications for early socialization. *Child Development, 68,* 94-112.

Kochanska G. & Aksan N. (2006). Children's Conscience and Self-Regulation.*JournalofPersonality, 74*(6),1507-1832.

Κουρτη Ε. (1998). *Συναισθήματα και κοινωνικός έλεγχος: Αρνητικά συναισθήματα των παιδιών και κοινωνικός λόγος.* Αθήνα: Sextant.

Κυριαζή, Ν. (1998). *Η κοινωνιολογική έρευνα – Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*. Αθήνα: Ελληνικές Επιστημονικές Εκδόσεις.

Κυριαζή Ν. (2011). *Η κοινωνιολογική έρευνα*. Αθήνα: Πεδίο.

Κρεμμυδά, Ι. (2010). *Οι οικογενειακές σχέσεις σε δύο ελληνίδες μητέρες: Πως τις αντιλαμβάνονται, βιώνουν, αναπαριστούν- Μελέτη περίπτωσης*: Μεταπτυχιακή Εργασία (εποπτ. Μ.Α. Πουρκος). Πανεπιστήμιο Κρήτης: Παιδαγωγικό Προσχολικής Εκπαίδευσης.

Kuhn, T. (1987). *Η δομή των επιστημονικών επαναστάσεων* (μτφρ. Γ. Γεωργακόπουλος & Β. Κάλφας). Θεσσαλονίκη: Σύγχρονα Θέματα.

Lagattuta K.H. (2013). *Children and emotion: New insights into developmental affective science*. UK:Karger Medical and Scientific Publishers.

Leont'ev, A.N. (1978). *Activity, consciousness and personality.* Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Lincoln, Y., & Guba, E. (1985). *Naturalistic inquiry*. Beverly Hills, CA: Sage.

ΛυκαρδοπούλουΚ.(2010). *Ανδρόγυνο:Η θέση και ο ρόλος του στην σημερινή κοινωνία.* Αθήνα: ΜέγαςΣείριος.

Mahn H., Steiner J. V. (2008). The gift of confidence: A Vygotskian view of emotions. ΣτοW.G. Wells & G. Claxton (Eds.), *Learning for life in the 21st century: sociocultural perspectives on the furure of education* (σσ. 46-58). Blackwell Publishing Ltd.

Mc Rae K., Gross J.J. Weber J., Robertson E.R., Sokol- Hessner P., Ray R.D., Gabrieli J.,&Ochsner K. (2011). The development of emotion regulation: An fMRI study of cognitive reappraisal in children, adolescents and young adults. *Soc Cogn Affect Neurosci*, 7 (1), 11-22.

Mesquita G. R. (2012). Vygotsky and the theories of emotions: In search of a possible dialogue. Vygotsky e as teorias das emoções: em busca de um possível dialog. *Psicol. Reflex. Crit., Porto Alegre*, 25 (4), 809-816.

Morris A. S., Silk,J.S., Steineberg L. Myers, & S. Robinson, R.L. (2007).*The role of the family context in the development of emotion regulation*. 16 (I), (2), 361-388.

Μπόντη, Ε. (2006). Η γνωστική λειτουργία παιδιών με διαταραχές της ψυχονοητικής ανάπτυξης μέσα από τις θεωρίες του Piaget και του Vygotsky: Σκέψεις για το σχεδιασμό συνθετικών προγραμμάτων ψυχοπαιδαγωγικής παρέμβασης. *ΑρχείαΕλληνικής Ιατρικής, 23* (1), 9-15.

Otley, K., &JenkinsM.J. (2004). *Συγκίνηση: Ερμηνείες και κατανόηση.* Αθήνα: Παπαζήση.

Oppenheim, D., Nir, A., Warren, S., & Emde, R. (1997). Emotion regulation in mother-child narrative co-constructions: Associations with children's narratives and adaption. *Developmental Psychology, 33,* 284-294.

Oppenheim, D., Waboldt, F., Gavin, L.,A., Renouf, A.G.,& Emde, R.N. (1996). Couples' Co- construction of the Story of their Child's Birth: Associations with Marital Adaption. *Journal of Narrative and Life History, 6,* 1-21.

Παπαδιώτη-Αθανασίου, Β. (2000). *ΟικογένειακαίΌρια: ΣυστημικήΠροσέγγιση*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Πηγιάκη, Π. (1988). *Εθνογραφία Η μελέτη της ανθρώπινης διάστασης στην κοινωνική και παιδαγωγική έρευνα*. Αθήνα: Γρηγόρης.

Πλωμαρίτου, Β. (2004). *Πρόγραμμα ανάπτυξης συναισθηματικής νοημοσύνης.* Αθήνα: Γρηγόρη.

Πούλου, Μ.(2008). *Κοινωνική και συναισθηματική μάθηση: μια προσέγγιση πρόληψης και αντιμετώπισης των συναισθηματικών και συμπεριφορικών δυσκολιών των μαθητών στο σχολείο.* Στο Σ. Νικολόπουλος (Επιμ.), *Σχολική Ψυχολογία. Εφαρμογές στο σχολικό περιβάλλον* (σσ. 237-281).Αθήνα: Τόπος.

Πουρκός, Μ. (1997). *Ο ρόλος του πλαισίου στην ανθρώπινη επικοινωνία, την εκπαίδευση και την κοινωνικο-ηθική μάθηση. Η οικο-σωματική-βιωματική προσέγγιση ως*

εναλλακτική πρόταση στο γνωστικισμό: Προς μια Βιωματική, Ευρετική, και Επικοινωνιακή Ψυχοπαιδαγωγική. Αθήνα: Gutenberg.

Πουρκός, Μ. (2000*). Η διδασκαλία, η μάθηση και η ανάπτυξη ως οικο-σωματικό- βιωματική διαδικασία: Προς μια εναλλακτική ερευνητική μεθοδολογική προσέγγιση στην εκπαίδευση.* Στο Δ. Καρτσάκης, Χ., Τσιατσιανάς, Θ. Ελευθεράκης (Επιμ.), *Πολιτισμός και εκπαίδευση: Δυναμική όσμωση στην παιδαγωγική διαδικασία* (σσ.54-96). Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Πουρκός, Μ.Α. (2008). *Ενσώματος νους, πλαισιοθετημένη γνώση και εκπαίδευση*, Αθήνα: Gutenberg.

Πουρκός, Μ.Α. (2009*).Τέχνη, παιχνίδι, αφήγηση: Ψυχολογικές και ψυχοπαιδαγωγικές διαστάσεις.* Αθήνα: Τόπος.

Πουρκός, Μ. (2010α). Η έννοια της θεωρίας και ο ρόλος της στην έρευνα των κοινωνικών επιστημών: Οι «κρίσεις» και τα βασικά «παραδείγματα». Στο Μ. Πουρκός & Μ. Δαφέρμος (Επιμ.), *Ποιοτική έρευνα στις κοινωνικές επιστήμες: Επιστημολογικά, μεθοδολογικά και ηθικά ζητήματα* (σσ. 59-130). Αθήνα: Τόπος.

Πουρκός, Μ. (2010β). Η διαμάχη μεταξύ ποιοτικής και ποσοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες: Διευρύνοντας τις προοπτικές στη μεθοδολογία και τον ερευνητικό σχεδιασμό. Στο Μ. Πουρκός & Μ. Δαφέρμος (Επιμ.), *Ποιοτική έρευνα στις κοινωνικές επιστήμες: Επιστημολογικά, μεθοδολογικά και ηθικά ζητήματα* (σσ. 131-176).Αθήνα: Τόπος.

Πουρκός, Μ. (2010γ). Η φαινομενολογική μέθοδος έρευνας: Από τη φιλοσοφική προοπτική στην επιστημονική ποιοτική έρευνα. Στο Μ. Πουρκός & Μ. Δαφέρμος (Επιμ.), *Ποιοτική έρευνα στις κοινωνικές επιστήμες: Επιστημολογικά, μεθοδολογικά και ηθικά ζητήματα* (σσ. 371-412).Αθήνα: Τόπος.

Πουρκός, Μ. (2010δ). Επιστημολογικά-μεθοδολογικά «παραδείγματα» στη θεωρία και έρευνα της σύγχρονης ψυχολογίας: Βασικές παραδοχές και η κριτική τους. Στο Μ. Πουρκός & Μ. Δαφέρμος (Επιμ.), *Ποιοτική έρευνα στην ψυχολογία και την εκπαίδευση: Επιστημολογικά, μεθοδολογικά και ηθικά ζητήματα* (σσ. 79-180). Αθήνα: Τόπος.

Πουρκός, Μ. (2010ε). Η ποιοτική μεθοδολογία στην ψυχολογία και το ερμηνευτικό «παράδειγμα»: Η ψυχολογία ως ανθρωπιστική επιστήμη. Στο Μ. Πουρκός & Μ. Δαφέρμος (Επιμ.), *Ποιοτική έρευνα στην ψυχολογία και την εκπαίδευση: Επιστημολογικά, μεθοδολογικά και ηθικά ζητήματα* (σσ. 179-222). Αθήνα: Τόπος.

Πουρκός, Μ.Α. (2011).*Η οικολογική προσέγγιση στην αντιληπτική μάθηση και ανάπτυξη*. Αθήνα:Gutenberg.

Πουρκός, Μ. (2013α). Πρόλογος. Στο Μ. Πουρκός (Επιμ.), *Δυνατότητες και όρια της μείξης των μεθοδολογιών στην κοινωνική, ψυχολογική και εκπαιδευτική έρευνα: Επιστημολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα των προοπτικών διεύρυνσης του ερευνητικού σχεδιασμού* (σσ. 5-13). Αθήνα: Ίων.

Πουρκός, Μ. (2013β). Εισαγωγή – Το ζήτημα της μείξης των μεθοδολογιών/μεθόδων στην κοινωνική, ψυχολογική και εκπαιδευτική έρευνα: Θεωρητική και ιστορική οριοθέτηση του πεδίου. Στο Μ. Πουρκός (Επιμ.), *Δυνατότητες και όρια της μείξης των μεθοδολογιών στην κοινωνική, ψυχολογική και εκπαιδευτική έρευνα: Επιστημολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα των προοπτικών διεύρυνσης του ερευνητικού σχεδιασμού* (σσ. 39-132). Αθήνα: Ίων.

Πουρκός, Μ. (2013γ). Δυνατότητες και όρια των στρατηγικών διεύρυνσης του ερευνητικού σχεδιασμού (μείξης των μεθοδολογιών) στην κοινωνική, ψυχολογική και εκπαιδευτική έρευνα. Στο Μ. Πουρκός (Επιμ.), *Δυνατότητες και όρια της μείξης των μεθοδολογιών στην κοινωνική, ψυχολογική και εκπαιδευτική έρευνα: Επιστημολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα των προοπτικών διεύρυνσης του ερευνητικού σχεδιασμού* (σσ. 133-182). Αθήνα: Ίων.

Πουρκός, Μ., & Δαφέρμος, Μ. (Επιμ.) (2010α). *Ποιοτική έρευνα στις κοινωνικές επιστήμες: Επιστημολογικά, μεθοδολογικά και ηθικά ζητήματα.* Αθήνα: Τόπος.

Πουρκός, Μ., & Δαφέρμος, Μ. (2010β). *Ποιοτική έρευνα στην ψυχολογία και την εκπαίδευση: Επιστημολογικά, μεθοδολογικά και ηθικά ζητήματα.* Αθήνα: Τόπος.

Πουρκός, Μ., & Κατσαρού, Ε. (Επιμ.) (2011). *Βίωμα, μεταφορά και πολυτροπικότητα: Εφαρμογές στην επικοινωνία, την εκπαίδευση, τη μάθηση και την γνώση.* Θεσσαλονίκη: Νησίδες.

RobsonC. (2007). *Η έρευνα του πραγματικού κόσμο: ένα μέσο για κοινωνικούς επιστήμονες και επαγγελματίες ερευνητές*. Αθήνα: Gutenberg.

Roberts, W., & Strayer, J. (1987). Parents' responses to the emotional distress of their children: Relations with children's competence. *Developmental Psychology,23,*415-422.

Saarni, C., Mumme, D., & Campos, J. (1998). *Emotional development:Action, communication and understanding*. Στο N. Eisenberg (ed), *Handbook of child Psychology: Social, emotional and personality development* (237-309) (5ηέκδοση). New York: Wiley.

Sander, L. (1977). The regulation of exchange in the infant--caretaker system and some aspects of the context-content relationship. Στο M. Lewis & L. Rosenbhim (Eds.), *Interaction, conversation, and the development of language* (σσ.133-156).New York: Wiley.

Sander, L. (1995). Identity and the experience of specificity in a process of recoguition. *PsychoanalyticDialogues, 5*(4), 579-593.

Sarbin, T.R. (1986). *Narrative psychology: the storied nature of human conduct.* Westport: Greenwood Publishing.

Schultz, M, Waldiger,R., Hauser S.,& Allen, J. (2005). Adolescents' behavior in the presence of interparental hostility: Developmental and emotion regulatory influences. *Development and Psychopathology,17*, 489-507.

Spinoza, B. (χ.χ.) *Ηθική* (μτφρ. Μ. Ζωγράφου). Αθήνα: Πέλλα.

Srauf,A. (2000). *Συναισθηματική ανάπτυξη: Η οργάνωση της συναισθηματικής ζωής στα πρώιμα χρόνια.* Αθήνα: Καστανιώτη.

Shweder, R. A., Haidt, J., Horton, R.,& Joseph, C. (2008). The cultural psychology of the emotions: Ancient and renewed. Στο M. Lewis, J.M. Haviland-Jones & L.F. Barrett (Eds.), *Handbook of emotions* (σσ. 409–427) (3ηέκδοση). New York: Guilford.

Sroufe A. L. (1997*). Emotional development: The organization of emotional life in the early years.* New York: Cambridge university press.

Stern, D. N. (1977). *The first relationship: Infant and mother*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Stern, D. N. (1985). *The interpersonal world of the infant: A view from psychoanalysis and development psychology*. NewYork : BasicBooks.

Συγκολλίτου, Ε. *(2008).* Προβολικές τεχνικές: η χρήση τους στην ψυχοδιαγνωστική αξιολόγηση παιδιών και εφήβων στα πλαίσια της κοινότητας του σχολείου.Στο Σ. Νικολόπουλος (Επιμ.), *Σχολική Ψυχολογία. Εφαρμογές στο σχολικό περιβάλλον* (σσ. 31-49). Αθήνα: Τόπος.

Τζώτζη Α. (2012)*Το διαζύγιο και οι ψυχολογικές του επιπτώσεις στο βίωμα της ελληνίδας μητέρας και του παιδιού της: Μια μελέτη περίπτωσης.* Μεταπτυχιακή Εργασία (εποπτ. Μ.Α. Πουρκός), Πανεπιστήμιο Κρήτης:Παιδαγωγικό Προσχολικής Εκπαίδευσης.

Thompson R.A. (1994). Emotion regulation: A theme in search of Definition. *Monographs of the Society for Research in Child Development, 59*, 2-3.

Τριλίβα, Σ., &Ρούσση, Π. (2000). Οι διαστάσεις της συναισθηματικής νοημοσύνης. Στο Α. Καλαντζη-Αζίζι & Η.Γ. Μπεζεβεγκης (Επιμ.), *Θέματα επιμόρφωσης ευαισθητοποίησηςστελεχών ψυχικής υγείας παιδιών και εφήβων* (σσ. 201-214). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Τριλίβα, Σ., & Chimienti, G. (2002). *Ανακάλυψη αυτογνωσία αυτοκυριαρχία αυτοεκτίμηση.Συναισθηματικήκαικοινωνικήεπιδεξιότητα.* Αθήνα: Πατάκης.

Tronick, E.Z. (1989). Emotions and emotional communication in infants. *AmericanPsychologist, 44,* 112-119.
Volling, B, McElwain, N.,&Miller, A. (2002). Emotion regulation in context: The jealousy complex between young siblings and its relations with child and family characteristics. *Child Development, 73*,581-600.
Vygotsky, L.S. (1987). The collected works of L.S. Vygotsky. ΣτοR. Wieder & A. Carton (1934),*Problems of general psychology* (τ.1). New York: Plenum.
Vygotsky, L.S. (1997b). The collected works of L.S. Vygotsky. ΣτοR. Wieder (1931),*The history of the development of higher mental functions*(τ.1). New York: Plenum.
Vygotsky, L.S. (1999). *The collected works of L.S. Vygotsky*. ΣτοR. Wieder (1933),*Scientific legacy* (τ.6). Dordrecht, the Netherlands: Kluwer Academic.
Weller, D., & Lagattuta, K.H. (2014*).* Children's judgments about prosocial decisions and emotions: Gender of the helper and recipient matters. *Child Development, 85* (5),2011-2028.
Wierzbicka, A. (1999). *Emotions across languages and cultures: Diversity and universals.* Cambridge, England: CambridgeUniversityPress.
Χατζηχρήστου, Γ.Χ. (2004). *Πρόγραμμα προαγωγής της ψυχικής υγείας και της μάθησης, Κοινωνική και συναισθηματική αγωγή στο σχολείο. Προσχολική και πρώτη σχολική ηλικία* (τ.1-7). Αθήνα: Τυπωθήτω- Δαρδάνος.
Zimmerman, B.J., &Schunk, D.H (2011). *Handbook of self-regulation of learning and performance*. UK: Routledge.

Ιστοσελίδες

http://el.wikipedia.org.

http://www.genopro.com

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

Ενδεικτικά παραδείγματα από τις κλινικές συνεντεύξεις του γενεογραμματος από τους τέσσερις γονείς

1. Ενδεικτικό παράδειγμα της απομαγνητοφώνησης του γενεογράμματος της Ανθούλας με τα πρόσωπα προσκόλλησης

(Σχέσεις με την μητέρα)

21. Ποια είναι αυτά τα εμπόδια που εμποδίζουν αυτήν την επικοινωνία;
- Πρώτα από όλα φταίει ο σύζυγος μου, που ασχολείται μόνο με τα δικά του πρόσωπα και όταν και αν του μείνει ελεύθερος χρόνος και για όση ώρα θέλει πηγαίνουμε στους δικούς μου. Και έπειτα το ότι μικρή δεν πήρα όση αγάπη χρειαζόμουν αυτό με έκανε να γίνω πολλές φορές σκληρή μαζί της, στην πορεία κατάλαβα πως ήταν λάθος.

22. Πόσο συχνά επικοινωνείς μαζί της και με ποιον τρόπο γίνεται αυτό;
- Τηλεφωνικά κυρίως και αν θα πάω κάποια στιγμή να την δω.

23. Θα μπορούσες να μου αναφέρεις έναν διάλογο μαζί της, ποιες είναι δηλαδή οι κουβέντες που ανταλλάσσεται συνήθως;
- Το «τι κάνεις, πως τα πέρασε την ημέρα εκείνη, τι δουλειές έκανε, τι καιρό κάνει εκεί» Και ανάλογα με το τι θα μου πει ή θα της πω θα πιάσουμε κουβέντα.

24. Για ποιους λόγους θαυμάζεις την μητέρα σου;
- Διότι παρόλο που δεν έχει μόρφωση, έφτασε μέχρι την Τρίτη δημοτικού, αντιμετωπίζει τα πράγματα από την σωστή οπτική γωνία.

24α. Δηλαδή τι εννοείς;
- Δεν θα την δεις να νευριάζει για πράγματα ασήμαντα, καθημερινά, θα σου πει ποιο είναι το σωστό, ποτέ δεν νευριάζει. Τα κάνει όλα σωστά και με τον τρόπο που εκείνη θέλει.

25. Για ποιους λόγους δεν σου αρέσει η μητέρα σου;
- Δεν υπάρχει κάτι που να μην μου αρέσει, μου αρέσει να μιλάω μαζί της, με χαλαρώνει αυτό.

26. Κατά πόσο πιστεύεις πως μοιάζουν ή δεν μοιάζουν οι συμπεριφορές σας;
- Δεν μοιάζουν, η μητέρα μου τα αντιμετωπίζει με μια πείρα, με μια ηρεμία, ίσως επειδή έχει ζήσει περισσότερα πράγματα, τα έχει σπουδαιολογήσει πάρα πολύ, ενώ εγώ είμαι ποιο νευρική και σε κάτι εγώ μπορεί να αντιδράσω νευρικά εκείνη θα το αντιμετωπίσει με ηρεμία. Χωρίς να την πιάσουν τα νεύρα παρόλο που έχει περάσει πολλά.

27. Πόσο ευχαριστημένη είσαι με αυτό; Τι θα μπορούσες να κάνεις για να αλλάξεις αυτό που σε ενοχλεί και σε κάνει διαφορετική από εκείνη;
- Ίσως αν κάτσω και σπουδαιολογήσω τα πράγματα, περάσει λίγος χρόνος και το σκεφτώ ποιο ψύχραιμα. Θα προσπαθούσα και καμιά φορά ακόμα το προσπαθώ να ακολουθήσω τον χαρακτήρα της.

28. Κατά πόσο νοιώθεις πως είναι εμπόδιο ή κινητήρια δύναμη η μητέρα σου για μελλοντικές σου ιδέες;
- Είναι μονάχα κινητήριος δύναμη, διότι βλέποντας πως αντιμετωπίζει τις καταστάσεις, θα μπορούσα και εγώ να αντιμετωπίσω με ποιο πολύ ασφάλεια το μέλλον μου, με ποιο πολύ σιγουριά.

29. Νοιώθεις ότι πραγματικά ανησυχεί και νοιάζεται για σένα;
- Ναι και μπορώ να πω πως είναι και η μόνη, που ανησυχεί τόσο πολύ.

30. Είναι διακριτική στην ζωή που κάνεις;
- Ναι είναι πάρα πολύ. Δεν επεμβαίνει, θα μου πει την γνώμη της αλλά μέχρι εκεί, δεν έρχεται συχνά σπίτι μου αλλά και να έρθει δεν κάνει κουμάντο, δεν με παίρνει συνέχεια τηλέφωνο για να μην με ενοχλήσει, θέλει εγώ να την παίρνω όταν θα μπορώ και θα είμαι

μόνη, έτσι ώστε να μιλήσουμε με ησυχία. Ακόμα θέλω να προσθέσω πως περιμένει χωρίς παράπονα πότε θα πάω εγώ κοντά της.

31. Είσαι ευχαριστημένη ή πόσο πολύ επιθυμείς να είσαι κοντά της κατά την διάρκεια των διακοπών (Χριστούγεννα, Πάσχα ή γενικά σε διακοπές);

- Αμέ, αν θέλω λέει, το επιθυμώ αυτό, θέλω να είμαι πολύ μαζί της.

32. Εσύ τι συνήθως κάνεις για να ευχαριστήσεις την μαμάς σου; Δηλαδή τι πράγματα κάνεις για τα θετικά συναισθήματα που νοιώθεις;

- Σε κάθε γιορτή είναι η χαρά μου να της μαγειρέψω και να της φτιάξω γλυκά. Πολλές φορές πάω στο Σούπερ- Μαρκετ και της αγοράζω πράγματα, εε και καμιά φορά της παίρνω ρούχα και παπούτσια. Μάλιστα όταν αγοράζω φαγώσιμα τις παίρνω και λιχουδιές, πατατάκια, γαριδάκια, μπισκότα και coca-cola που ξέρω πως τρελένεται, ότι δηλαδή αγαπάει ένα μικρό παιδί.

32α. Αααα δηλαδή μοιάζει με μικρό παιδί;

- Βεβαίως, σε αυτό το θέμα είναι τελείως διαφορετική τα θέλει και όταν της τα πας θα κάνει σαν μικρό παιδί.

33. Τι κάνεις όταν η μητέρα σου δεν τα πηγαίνει καλά με κάποιον από τα αδέρφια σου;

- Προσπαθώ να κρίνω με λογικά συμπεράσματα και δικαιολογώντας τα αδέρφια μου αν και ξέρω πόσο σωστή είναι.

34. Τι επιπτώσεις είχε στην μάθηση σου (πνευματική) η μητέρα σου; Σου έδινε κίνητρα, ήθελες να κάνεις πράγματα για να της δείξεις ότι ξέρεις;

- Βεβαίως, πάντα μας φώναζε σε εμένα και στα αδέρφια μου για το διάβασμα, ήθελε να έχουμε πολύ περισσότερες γνώσεις από εκείνη, ήθελε να πάμε σχολείο και να φτάσουμε ψηλά σε επίπεδο μάθησης.

35.Τι επιπτώσεις έχει η συμπεριφορά της μητέρας σας σε άλλους τομείς της ζωής σας;

- Το ότι είμαι λίγο ψυχοπονετική, το ότι ενδιαφέρομαι για τον άλλον και θέλω να είναι καλά το έχω μάθει από εκείνη. Εκείνη δεν κρατάει σε κανέναν κακία και πολλές φορές ακόμα και τώρα προσπαθώ να το εφαρμόσω.

36.Θα θέλατε να έχετε και εσείς με τα παιδιά σας, την σχέση που έχετε με την μητέρα σας;

- Ναι βεβαίως, το εύχομαι πολύ συχνά αυτό.

37.Τι σημαίνει για εσάς ο όρος «μητέρα»; Πόσο σημαντικό ρόλο έπαιξε στην πνευματική σας ανάπτυξη;

- Εεε… παρα πολύ σημαντικό ρόλο παίζει ο ρόλος της σωστής μητέρας για το παιδί, έτσι δεν δημιορυγούνται ψυχικά τραύματα και το παιδί δεν φοβάται το αύριο και το άγνωστο. Προσπαθούν και όπου βγει.

38. Νοιώθεις τυχερή που έχεις μια τέτοια μητέρα; Θα ήθελες να της μοιάσεις;

- Ναι βεβαίως.

39.Θεωρείται ότι είστε η αδυναμία της, σε σχέση με τα άλλα σας αδέρφια;

- Όχι πάντα ήταν ο αδερφός μου, και δηλαδή ο γιος της, η αδυναμία της και δεν το κρύβει…ήταν το μοναδικό αγόρι και την άρρωστη αδερφή μου. Τους θεωρούσε ποιο αδύναμους και έδινε όλη της την ενέργεια σε αυτούς τους δύο.

40. Θα θέλατε να μου περιγράψετε πως είναι η «ιδανική» μητέρα για εσάς;

- Η ιδανική μητέρα είναι εκείνη που τα δίνει όλα στα παιδιά της με μέτρο, έτσι ώστε να ξέρουν και εκείνα πως πρέπει να γίνουν υπεύθυνα και να προσπαθούν και τα ίδια. Η μάνα είναι εκεί και έχει κάνει τα κουμάντα της αλλά πρέπει να βρίσκει τρόπο να γίνονται τα παιδιά της ελεύθερα και δυναμικά.

(Σχέσεις με τα αδέρφια)

1.Έχεις αδέρφια;

- Ναι δύο, κάποτε είχα τρία αλλά το ένα δυστυχώς πέθανε από αρρώστια όπως σου είπα.

2.Ποιο είναι το φύλο και το όνομα τους;

- Το ένα είναι αγόρι και λέγεται Αντώνης και το άλλο είναι κορίτσι και λέγεται Μαρία.

3.Ποια είναι η σειρά γέννησης τους με βάση εσένα;

- Εγώ είμαι το δεύτερο, ο αδερφός είναι το πρώτο καιακολούθησανάλλα δύο αδέρφια το άλλο κορίτσι είναι το τρίτο, και η Κούλα που ήταν το τελευταίο.

4.Τι διαφορά ηλικίας έχεις με το κάθε ένα;

- Εμείς οι τρείς έχουμε ένα χρόνο διαφορά ο ένας με τον άλλον, εκτός το τελευταίο παιδί που γεννήθηκε μετά από περίπου δέκα χρόνια.

5.Υπάρχει κάποια συμμαχία ανάμεσα σε εσένα και την μητέρα σου και με κάποιο από τα αδέρφια σου; Ποια είναι δηλαδή τα συναισθηματικά τρίγωνα που δημιουργούνται συνήθως;

- Ένα σταθερό τρίγωνο είναι ανάμεσα στους δύο γονείς μου και τον αδερφό μου, βλέπω μια μεγαλύτερη υποστήριξη, ότι και να κάνει αυτός είναι σωστό και είναι έτσι περισσότερο δίπλα τους.

6.Υπάρχει κάποια συμμαχία ή αντιμαχία ανάμεσα σε εσένα, τον πατέρα σου και κάποιο από τα αδέρφια σου;

- Σοβαρές αντιμαχίες δεν έχουμε αν και πολλές φορές θέλει να περνάει το δικό του σαν οικογενειάρχης, μονάχα αν έχω αποφασίσει εγώ να πάρω π.χ ένα χωράφι και εκείνος δεν θέλει, τότε θα κάνει τα πάντα για να αλλάξω γνώμη. Όσον αφορά τις συμμαχίες δεν έχει γίνει κάτι για να συμμαχήσουμε, ο καθένας όπου μπορεί ενεργεί αυτόνομα.

7.Θα μπορούσες να μου αναφέρεις πιθανούς γάμους και διαζύγια στην οικογένεια σου;

- Έχει υπάρξει μόνο ο γάμος του αδερφού μου, η άλλη μου αδερφή δεν έχει παντρευτεί ποτέ.

8.Όταν ήσασταν παιδία εσείς και τα αδέρφια σας με ποιους ζούσατε στο σπίτι;

- Με τον μπαμπά, την μαμά και την γιαγιά.

8α. Η γιαγιά που ανέφερες από ποια μεριά ήταν;

- Από την μεριά της μητέρας μου.

9.Σε ποιο ή ποια άτρομα είχατε εσείς αδυναμία και σε ποιο ή ποια άτομα είχανε τα αδέρφια σας;

- Αδυναμία είχαμε όλοι στην γιαγιά μας, ήταν πολύ καλή και μας έκανε όλα τα χατίρια, όποια επιθυμία θέλαμε μας την έκανε. εε.. όσον αφορά την άρρωστη αδερφούλα μου, την αγαπούσα πολύ την αδερφή μου… την μεγάλωνα όπως μεγάλωνα και τα παιδιά μου. προσπαθούσα να την φροντίζω όσο ποιο πολύ μπορούσα χωρίς να δυσανασχετώ, είμαι χαρούμενη που έζησα κάθε στιγμή μαζί της.

9α. Αυτό δημιουργούσε προβλήματα στο σπίτι, δηλαδή όταν η γιαγιά σου έπαιρνε το μέρος σου ερχότανε σε σύγκρουση με την μητέρα σου ή τον πατέρα σου;

- Ναι είχαμε αρκετές φορές τέτοιες συγκρούσεις στο σπίτι, αλλά στην πορεία ξεπερνιόντουσαν χωρίς βέβαια να το ξεχνάμε διότι ο πατέρας μου φώναζε πολύ και μας έμενε αυτή η άσχημη εικόνα.

10.Ποια είναι τα επαγγέλματα των αδερφών σου;

- Η αδερφή είναι γιατρός, και ο αδερφός μου είναι φαρμακοποιός.

11.Μέχρι ποια εκπαιδευτική βαθμίδα έχουν φτάσει;

- Μέχρι το πανεπιστήμιο, ο αδερφός σταμάτησε εκεί, η αδερφή μου συνέχισε και στο διδακτορικό.

12.Είναι παντρεμένα τώρα τα αδέρφια σου;

- Ναι ο αδερφός μου είναι ακόμα παντρεμένος και έχει κάνει τέσσερα παιδιά και η αδερφή μου είναι ελεύθερη.

13.Και ποια είναι τα ονόματα τους;

- Μαρία και Αντώνης

14.Έχει χάσει κάποιο από τα αδέρφια σου παιδί;

- Όχι κανένα.

15.Έχει υιοθετήσει κάποιο από τα αδέρφια σου παιδί;

- Όχι, η αδερφή μου που δεν έκανε παιδί το σκεφτόταν, αλλά δυστυχώς υπάρχει τόση γραφειοκρατία που δεν την αφήνει, διότι δεν πληροί όλες τις προϋποθέσεις.

16.Θυμάσαι ποια είναι η ακριβής ημερομηνία του γάμου του αδερφού σου;

- Εεε… τρία χρόνια από τότε που παντρεύτηκα εγώ… δηλαδή το 87 άρα αυτός το 1990.

17.Έχει χωρίσει ποτέ κανένα από τα αδέρφια σου;

- Όχι ποτέ δεν έχει χωρίσει ο αδερφός μου, η αδερφή μου έκανε κάποιες σχέσεις αλλά ποτέ δεν κατέληξαν κάπου.

18.Στην παρούσα χρονική στιγμή με ποιους ζουν τα αδέρφια σου;

- Ο αδερφός μου ζει σε ένα χωριό μαζί με την οικογένεια του και η αδερφή μου ζει μόνη της.

19.Επισκέπτονται συχνά τους γονείς σου;

- Ο αδερφός μου δεν περνάει μέρα που να μην πάει να τους δει, η αδερφή μου από την άλλη, μονάχα όταν πρέπει ή όταν υπάρχει σοβαρός λόγος, όπως όταν χειροτερεύει η κατάσταση του πατέρα μας.

20.Μένουν κοντά στους γονείς σου τα αδέρφια σου;

- Η αδερφή μου μένει στην πόλη, όπως και εγώ, ο αδερφός μου μένει ένα τέταρτο ποιο μακριά από εκείνους.

21.Ποια είναι η σχέση της αδερφής και του αδερφού σας με τον πατέρα σου τώρα και στο παρελθόν;

- Εεε… ο Αντώνης είναι συγκαταβατικός και ανέχεται πολλά, άρα ότι του πει ο πατέρας μας το κάνει, η αδερφή μου από την άλλη δεν ανέχεται αυτά που της λέει, οπότε συνεχώς είναι σε μία σύγκρουση- λογομαχία μεταξύ τους από το παρελθόν μέχρι τώρα. Εγώ από την άλλη μοιάζω με τον αδερφό μου, υποχωρώ για να μην δημιουργώ καταστάσεις. Από την άλλη η αδερφή μου ανέκαθεν έκανε αυτό που ήθελε, δεν δίσταζε να τα βάλει με τον οποιοδήποτε για να περάσει το δικό της. Ήταν και είναι πολύ δυναμικός άνθρωπος, χαίρομαι πολύ που την έχω στην ζωή μου.. δεν ξέρω τι θα έκανα χωρίς αυτήν… εε.. όσον αφορά την άρρωστη αδερφούλα μου, την αγαπούσα πολύ την αδερφή μου… την μεγάλωνα όπως μεγάλωνα και τα παιδιά μου.

21α. Πιστεύεις πως ο πατέρας σου έκανε προσπάθειες να παντρέψει την αδερφή σου;

- Ναι αρκετές αλλά η αδερφή μου ποτέ δεν δεχόταν, δεν έμπαινε καν στην διαδικασία να τους γνωρίσει. Για εκείνη δεν είναι σωστό, και έχει δίκιο δεν ζούμε στον μεσαίωνα. Δεν ζούμε στον Μεσαίωνα για να αποφασίζει ο μπαμπάς με ποιον θα ζήσει μια ζωή το παιδί του.

22.Ποια είναι η σχέση της αδερφής και του αδερφού σου με την μητέρα σου, στο παρόν και στο παρελθόν;

- Πάρα πολύ καλές, αδυναμία όλων μας ήταν η μητέρα μας.

23.Είσαι ευχαριστημένη με τον τρόπο που επικοινωνείς με τα αδέρφια σου;

- Με την αδερφή μου είμαι ναι, διότι την βλέπω συχνά, μιλάμε και συχνά στο τηλέφωνο, μοιραζόμαστε τα άγχη, τα προβλήματα, τις χαρές, είμαστε κοντά σε όλα. Αγαπάει τα παιδιά μου σαν να είναι δικά της, και είναι δίπλα τους σε όλα. Με τον αδερφό μου από την άλλη, όχι, διότι δεν τον βλέπω συχνά, μιλάμε για τυπικά θέματα, και ώρες- ώρες είμαστε σαν ξένοι. Αυτό πολλές φορές με στεναχωρεί. Δεν έχουμε την επικοινωνία που θα ήθελα να έχουμε.

23α. Και γιατί πιστεύεις πως συμβαίνει αυτό; Τι φταίει;

- Φταίει η απόσταση, φταίει πολύ και η καθημερινότητα, εκείνος έχει τις δικές του υποχρεώσεις και εγώ έχω τις δικές μου. Έχουμε χαθεί εντελώς.

24.Μπορείς να μου πεις ένα τυπικό διάλογο με την αδερφή σου;

- Ένας τυπικός διάλογος, είναι το: τι κάνεις; Πως είναι τα παιδιά, τι σε απασχολεί; Ποιο είναι το θέμα που με στεναχωρεί; Πως μπορούμε να το λύσουμε; Τι με έχει ενοχλήσει.

24α. Και σου δίνει λύσεις;

- Ναι πολύ, πρώτα από όλα με βοηθάει να δω που κάνω λάθος.

25.Με τον αδερφό σου;

- Με τον αδερφό μου δεν έχω τόσο πολύ επικοινωνία, οπότε λέμε τα καθιερωμένα, τι κάνω εγώ, τι κάνουν τα παιδιά μου. Πως τα πάει, αν τον απασχολεί κάτι, εκείνη την στιγμή που θα βρεθούμε.

26.Τι σου αρέσει στην αδερφή σου; Τι είναι αυτό που σε κάνει να την θαυμάζεις;

- Πρώτα από όλα την θαυμάζω γιατί έκανε ένα βήμα παραπάνω, μπήκε στο πανεπιστήμιο, έχει την δική της δουλειά, παρόλο που εγώ αυτό δεν το κατόρθωσα. Είναι δυναμική και ανεξάρτητη, όλα τα παλεύει μόνη της. Μπορεί να έχουν περάσει χρόνια αλλά και τα

τέσσερα παιδιά μου ξέρουν για την αδερφούλα μου και την αγαπάνε και αυτά πολύ. Μου αρέσει να τους λέω ιστορίες από τα παλιά..].

27.Και στον αδερφό σου;

- Τον θαυμάζω επειδή είναι πολύ φιλότιμος, είναι εκεί πάντα όταν υπάρχει ανάγκη και δεν σου ζητάει αντάλλαγμα για αυτό.

28. Τι δεν σου αρέσει στην αδερφή σου;

- Όλα μου αρέσουν σε εκείνη, είναι μορφωμένη, έξυπνη, όμορφη γυναίκα, το μόνο ίσως ελάττωμα που βλέπω να έχει είναι ότι δεν αντιμετωπίζει σωστά την προσωπική της ζωή.

28α. Δηλαδή;

- Ενδιαφέρεται περισσότερο για την δουλειά της παρά να κάνει μια σωστή σχέση και να κάνει οικογένεια. Δεν ξέρω- δεν έχω καταλάβει γιατί φοβάται τόσο πολύ την δέσμευση.

28β. Και τι δεν σου αρέσει στον αδερφό σου;

- Ξέροντας την αδυναμία που του έχουν θέλει τα πάντα για εκείνον, είναι πολύ φιλοχρήματος.

29.Κατά πόσο πιστεύεις πως ο χαρακτήρας σου μοιάζει με τον αδερφό σου ή και το αντίθετο ότι δεν μοιάζει;

- Πάνω κάτω με την Μαρία έχουμε τον ίδιο χαρακτήρα. Θέλει να βοηθάει, της αρέσουν οι παρέες, είναι ευχάριστη και συμπονετική στους άλλους ανθρώπους. Εκεί που δεν μοιάζουμε είναι στον τρόπο που βλέπουμε την σχέση με έναν άλλον άντρα, εγώ θα κάνω υποχωρήσεις, εκείνη δεν κάνει ποτέ.

30.Κατά πόσο πιστεύεις πως ο χαρακτήρας σου μοιάζει με της αδερφής σου ή και το αντίθετο ότι δεν μοιάζει;

- Δεν μοιάζουμε πολύ, είναι φιλοχρήματος και κυνηγάει την δόξα. Σε αυτό που μοιάζουμε είναι ότι είναι και εκείνος συμπονετικός, σωστός οικογενειάρχης. Μάθαμε από την μάνα μας να νοιαζόμαστε για τον άλλον και να θέλουμε το καλό τους, πράγμα που το βλέπεις σπάνια στους άλλους.

31.Νοιώθεις πως έχεις ανάγκη τα αδέρφια σου;

- Ναι πολλές φορές

32.Τι σημαίνει για σένα ο όρος «αδερφή»;

- Το να έχουν τα αδέρφια μια επικοινωνία, να είναι μαζί και αγαπημένα και να τα αντιμετωπίζουν όλα μαζί. Να στηρίζει ο ένας τον άλλο και να είναι σε όλα ο ένας στον άλλον δίπλα, ουσιαστικά ενωμένα.

33.Πως φαντάζεσαι τον ιδανικό αδερφό ή αδερφή;

- Ιδανικός αδερφός ή αδερφή δεν υπάρχει, ο κάθε άνθρωπος έχει τα δικά του προτερήματα. Αυτό όμως που αξίζει να έχει μια οικογένεια είναι να είναι μαζί να αγαπιούνται και να στηρίζουν ο ένας τον άλλον.

34.Εάν έχεις κάποιο πρόβλημα θα το μάθουν τα αδέρφια σου; Και αν ναι θα είναι τα πρώτα άτομα;

- Βεβαίως, κυρίως η αδερφή μου, τα ξέρει όλα από την αρχή, και μετά το μαθαίνουν οι υπόλοιποι.

2. Ενδεικτικό παράδειγμα της απομαγνητοφώνησης του γενεογράμματος της Ρίας με το πρόσωπο προσκόλλησης

(Σχέσεις με την μητέρα)

1.Ποιο είναι το όνομα της μητέρα σας;

- Ελένη

2. Ποια είναι η ημερομηνία της γέννησης της;

- Σεπτεμβρίου του 1957

3.Ποια είναι η σειρά γέννησης της και ανάμεσα σε πόσα αδέρφια;

- Έχει άλλον έναν αδερφό μικρότερο από εκείνη

4.Υπήρχαν στην οικογένεια της χωρισμοί, γάμοι, εκτρώσεις, ή οικονομικά ζητήματα;

- Όχι δεν έχει χωρίσει κανείς από την οικογένεια. Μόνο έναν γάμο έχουν και αυτός είναι του αδερφού της.

5.Υπάρχει κάποια αποβολή ή έκτρωση στην ίδια ή στην οικογένεια;

- Στην μάνα μου ναι..ναι είχε κάνει μια έκτρωση.

5α. Η ίδια;

- Ναι η μάνα μου….

5β. Αυτό οφειλόταν σε ιατρικούς λόγους ή άλλος ήταν ο λόγος;

- Καθαρά για τον πατέρα μου.. για καθαρά οικογενειακούς λόγους.

5γ.Το πρώτο παιδί ήταν; Ποια σειρά είχε ανάμεσα σας;

- Το τρίτο στην σειρά ήταν. Σαν να έγινε εχθές το θυμάμαι. Όταν ήρθε η μάνα μου στο σπίτι.. μετά από χρόνια το συνδύασα εγώ.. γιατί ήρθε στο σπίτι διπλωμένη από τους πόνους, πόναγε δεν μιλούσε. Της έλεγα «τι έχεις;» και μου έλεγε « εε.. τίποτα δεν είναι, έκανα μια μικροεπέμβαση και θα μου περάσει.» Μέτα από χρόνια μου το ομολόγησε και κατάλαβα ποια στιγμή ήταν, ήμουν μικρή δεν μου είπε τίποτα άλλο αλλά το κατάλαβα.

5δ.Και σε αυτό το κομμάτι την είχε στηρίξει ο πατέρας σου, δηλαδή αν είχαν λεφτά παραπάνω πιστεύεις ότι θα το κρατούσαν; Πιστεύεις ότι το ήθελε αυτό το παιδί;

- Όχι με τίποτα, αν το ήθελε θα το είχε κρατήσει. Καταρχήν δεν μπαίνεις στην διαδικασία να σκοτώσεις το παιδί σου, για οποιοδήποτε λόγο. Τελείωσε δεν υπάρχει συγχώρεση, είσαι ο χειρότερος κακομοίρης.

5ε. Και επειδή ξέρω και την μητέρα σου, μου κάνει εντύπωση πως δέχτηκε να κάνει κάτι τέτοιο.

- Αναγκάστηκε, κάνει ακριβώς ότι της λέει ο πατέρας μου. Δεν είναι αντιδραστικός άνθρωπος, είχε πολύ γκρίνια, πολλά ξεσπάσματα, εντωμεταξύ είχε και άλλες ιστορίες με τον πατέρα μου. Μην νομίζεις πως δεν το έχει μετανιωμένο, μην νομίζεις ότι δεν το σκέφτεται.

5ζ. Λες ακόμα να το σκέφτεται;

- Εμμ.. δεν ξεχνιέται αυτό, πιστεύω πως ακόμα το μετανιώνει.. εεμμμ βέβαια, εγώ απορώ πως δεν έχει τρελαθεί με αυτό το πράγμα.

5η. Πόσο χρονών λες να ήταν τώρα;

- Εγώ ήμουν δημοτικό, εεε δεν θα ήταν 25.

6.Τα αδέρφια της μητέρας σας τι δουλειά κάνουν;

- Μαραγκός είναι… πολυμάστορας είναι… εργολάβος είναι… πιάνουν τα χέρια του πολλά.

7.Έχετε καλή σχέση μαζί τους;

- Τα τελευταία χρόνια ναι… τα πρώτα δεν είχαμε και τόσο καλή, ούτε η μάνα μου, νομίζω επειδή δεν έκανε ο ίδιος παιδιά, και η μάνα μου έκανε, ένοιωθε μάλλον μειονεκτικά, δεν ξέρω…

7α. Αυτός τώρα γιατί δεν έκανε παιδιά; Δεν ήθελε ή δεν μπορούσε;

- Δεν μπορούσε- δεν μπορούσε (το επαναλαμβάνει δύο φορές). Είχε περάσει μαγουλάδες μικρός και δεν τον πρόσεξε η γιαγιά μου και τα αγόρια παθαίνουν στείρωση αν δεν τα προσέξουν. Αυτός βέβαια δεν το ήξερε, όταν ξεψιχούσε η γιαγιά μου του το είπε. Φαντάσου ότι δεν μπορούσε να ξεψυχίσει… με το που του το είπε το μυστικό της πέθανε. Και ο θείος μου τότε σταμάτησε να προσπαθεί με εξωσωματικές.. ε ναι είχαν κάνει εφτά-με οχτώ και δεν γινόταν άλλο. Η γυναίκα του ήταν κατεστραμμένη τελείως, τι άλλο να έκανε και μετά που έμαθαν και το λόγο, έπαψαν να ελπίζουν.

8.Όταν ήταν μικρή η μητέρα σας με ποιους ζούσε;

- Τα πρώτα χρόνια με τους γονείς της και μετά με την γιαγιά της.

8α. Γιατί;

- Γιατί την παράτησαν οι γονείς της, είχαν καλύτερα το αγόρι.

8β.Τι εννοείς την παράτησαν οι γονείς της;

- Έμενε με την γιαγιά σε άλλο σπίτι, και ξέρεις τι μου κάνει μεγαλύτερη εντύπωση; …. Το λέω και μου έρχεται να βάλω τα κλάματα, δεν μου έχει πει ποτέ άσχημα πράγματα για το παρελθόν της. Ούτε τι έχει περάσει, κομμάτι- κομμάτι τα μαθαίνω..

8γ.Δηλαδή για να καταλάβω, η προγιαγιά σου έμενε στο ίδιο σπίτι με την γιαγιά σου και την μητέρα σου, και οι γονείς της μαμάς σου σε άλλο σπίτι με τον αδερφό της;

- Ναι, (αρχίζει να κλαίει).

8δ.Συνήθως όταν υπάρχει ένα κορίτσι και ένα αγόρι στην οικογένεια, βάζουν το κορίτσι να κάνει όλες τις δουλείες (δεν με αφήνει να τελειώσει την πρόταση)

- Θέλανε μόνο το γιό, δεν υπήρχε άλλος εκτός από τον γιό.

9.Ποιο είναι το επάγγελμα της μητέρας σας;

- Καθαρίστρια ήταν σε σπίτια και σε γραφεία για πολλά χρόνια.

10.Μέχρι ποια εκπαιδευτική βαθμίδα έχει φτάσει;

- Είχε τελειώσει το γυμνάσιο, ξέρει αγγλικά και είχε βγάλει και σχολή στενογραφίας για να γίνει γραμματέας.

10α. Και σε όλα αυτά ποιος την στήριξε;

- ΕΕ… οι γονείς της, αλλά με την βοήθεια του αδερφού της μάνας της, γιατί αυτή έμεναν Κόρινθο και εκείνη για να τα κάνει όλα αυτά πήγε στην Αθήνα, στον αδερφό της μάνας της, δηλαδή στον θείο της που την επιτηρούσε.

10β.Άρα μπορεί να μην είχε τους γονείς της κοντά αλλά είχε την γιαγιά, και τον θείο της να την αγαπούν.

- Ναι εντάξει, Άννα την έλεγαν.

11. Είναι στην ζωή ακόμη;

- Ναι είναι ευτυχώς ακόμα στην ζωή.

12.Είναι παντρεμένη;

- Ναι με τον ίδιο άνθρωπο.

12α. Αν ναι πώς ονομάζετε ο άνδρας της;

- Γιώργο Μπούρα τον λένε.

13.Έχει κάνει ποτέ αποβολή; Αν ναι για ποιο λόγο;

- Ναι έχει κάνει έκτρωση, όχι αποβολή.

14.Έχει κάνει ποτέ έκτρωση; Αν ναι για ποιο λόγο;

- Όχι δεν έχει κάνει.

15.Έχει χάσει ποτέ παιδί; Αν ναι πως;

- Ναι αυτό που έριξε..

16.Γνωρίζετε την ακριβή ημερομηνία του γάμου της;

- Όχι αυτό δεν το ξέρω.

17.Έχει βρεθεί ποτέ σε διάσταση με τον άνδρα της; Αν ναι για ποιο λόγο;

- Εεε.. ήταν κάποτε αυτό να γίνει και δεν τους άφησα εγώ. Δεν ήθελα να χωρίσουν.

17α. Θεωρούσες λοιπόν πως ήταν κάτι περαστικό για αυτό δεν ήθελες να χωρίσουν; Πιστεύεις πως υπήρχε αγάπη μεταξύ τους;

- Όχι εγώ δεν ήθελα, ίσως να ήταν καλύτερα να είχαν χωρίσει, θα είχαν πάρει τον δρόμο τους. Εκείνη ήταν ποιο νέα, θα είχε κατασταλάξει κάπου, θα είχε την δουλειά της.. ξέρω εγώ.. αλλά και εγώ ήμουν μικρή τότε.. που να ήξερα..

18.Ξέρετε αν ήταν πιστή στον άνδρα της;

- Ναι δεν υπάρχει περίπτωση.

19.Την παρούσα χρονική στιγμή ποια μέλη απαρτίζουν την οικογένεια της;

- Εκείνη και ο άνδρας της, δηλαδή οι γονείς μου. Η αδερφή μου έχει παντρευτεί, εγώ είμαι εδώ με τα παιδιά μου αυτά. ..

20.Ποιες είναι οι σχέσεις σας με την μητέρα σας;

- Αυτοκόλλητοι… μιλάμε πρωί- μεσημέρι- βράδυ. Μιλάμε για όλα, από το τι φάγαμε, μέχρι τι κάνει η γειτόνισσα. Τα αναλύουμε όλα.

20α. Και αυτό δεν πειράζει τον άνδρα σου;

- Προσπαθώ να μην μιλάω μπροστά του.. γιατί ναι κάποιες φορές με ρωτάει «τι θέλει πάλι;» «και τι σου είπε;» και έτσι προσπαθώ να είμαστε οι δύο μας.

21.Είστε ευχαριστημένη με τον τρόπο που επικοινωνείτε με την μητέρα σας; Αν ναι γιατί; Αν όχι γιατί;

- Όχι, θα ήθελα να ήμασταν απευθείας μετάδοση και όχι μέσω τηλεφώνου.

22.Τι προβλήματα ή εμπόδια βλέπετε να υπάρχουν αν όχι πάντα κάποιες φορές, ανάμεσα σε εσάς και εκείνη;

- Όχι μονάχα η απόσταση είναι θέμα, αλλά και πάλι με το τηλέφωνο λίγο σπάει αυτό, αλλά πολλές φορές δεν αρκεί.

22α. Ήσασταν πάντα έτσι, τόσο κοντά;
- Όταν μέναμε Αθήνα ήμασταν πάνω- κάτω. Εγώ έμενα στον δεύτερο όροφο, η αδερφή μου στον πρώτο και η μάνα μου στο ισόγειο. Και έτσι ήμασταν συνέχεια μαζί, αν δεν ερχόταν αυτή θα πήγαινα εγώ, ή συναντιόμασταν στης αδερφής μου. Θα πηγαίναμε μαζί για ψώνια, θα καθαρίζαμε μαζί τον δρόμο, θα μαγειρεύαμε μαζί.. κάτι θα κάναμε..
22β. Γενικότερα παρατήρησα πως όταν είστε μαζί ασχολείστε με το μαγείρεμα και είστε και οι δύο πολύ χαρούμενες, είστε τόσο πολύ μαζί και ασχολείστε σώμα και ψυχή.
- Ναι δεν το κάνουμε βέβαια μόνο για εμάς αλλά και για τους άλλους, γιατί μας αρέσει να μοιραζόμαστε πράγματα.
23.Πόσο συχνά επικοινωνείτε με εκείνη, και με ποιο τρόπο γίνεται συνήθως;Θα μπορούσατε να μου πείτε πως γίνεται ο διάλογος μεταξύ σας; Ποιες είναι οι κουβέντες που ανταλλάσσεται συνήθως; Αναφέρετε κάποιους τυπικούς διαλόγους με όση περισσότερη ακρίβεια γίνεται.
- Με ρωτάει τι κάνουν τα παιδιά, τι κάνει ο Παύλος, και εγώ τι ρωτάω τι κάνει η ίδια, ο πατέρας μου, λέμε για τον καιρό, τι θα μαγειρέψουμε και μετά αν έχει προκύψει κάτι στην καθημερινότητα μας το λέμε, έτσι για να νοιώθουμε η μια ποιο κοντά στην άλλη. Έτσι ώστε να μην λείπει η μία στην άλλη.
24.Για ποιους λόγους σας αρέσει η μητέρα σας;
- Είναι το πρότυπο μου…!!!!Είναι σωστή στο σπίτι της, είναι έξυπνη και καταφέρνει πολλά. (κλαίει ασταμάτητα).
25.Για ποιους λόγους δεν σας αρέσει;
- Δεν υπάρχει κάτι που να μην μου αρέσει πάνω της.
26.Κατά πόσο πιστεύετε πως μοιάζουν ή δεν μοιάζουν οι προσωπικότητες σας; Αναφερθείτε στις ομοιότητες και στις διαφορές.
- Μοιάζουμε αρκετά, δηλαδή εγώ δεν έχω την υπομονή της αλλά έχω την αφοσίωση της πιστεύω. Δεν έχω την εξυπνάδα της αλλά έχω το χέρι της στην μαγειρική. (χαχχα πρώτη φορά γελάει).
27.Πόσο ευχαριστημένη είστε από αυτό; Τι θα μπορούσατε να κάνετε για να το βελτιώσετε ή να το αλλάξετε;
- Εε… δεν έχει κάτι αυτή να πάρει από εμένα… εγώ θα μπορούσα να πάρω πολλά από εκείνη. Δεν ξέρω.. έχει τρομερή μνήμη, έχει πολλές γνώσεις, τα ρουφάει όλα σαν σφουγγάρι και εγώ αυτό δεν μπορώ να το κάνω. Αυτό θα ήθελα να πάρω από αυτή, τα αφομοιώνει όλα ρε παιδί μου. Και ξέρει πολλά πράγματα, ότι και να την ρωτήσεις, ότι κουβέντα και να της ανοίξεις θα έχει κάτι να σου πει. Και είναι όλα βάσιμα, ψαγμένα. Ψάχνεται να μάθει και έχει ταυτόχρονα καλή μνήμη.
28.Κατά πόσο νοιώθετε πως έχετε ή δεν την έχετε ανάγκη την μητέρα σας;
- 100% την έχω ανάγκη! Είναι η σιγουριά της μάνας, όχι ότι δεν τα καταφέρνω μόνη μου αλλά είναι η σιγουριά της μάνας. Αν κάτι χρειαστείς αυτή θα είναι εκεί, να σου πει κάτι σωστό, κάτι που ξέρει πως θα μπορέσεις να το κάνεις. Κάτι θα χρειαστούν τα παιδιά μου και ξέρω πως αυτό που θα μου πει είναι σωστό.
29.Κατά πόσο νοιώθετε πως είναι εμπόδιο ή κινητήρια δύναμη η μητέρα σας για μελλοντικές ιδέες σας;
- Μόνο κινητήρια δύναμη είναι, αυτός είναι ο λόγος που δεν μπορώ να ζήσω στην Κρήτη και θέλω συνέχεια να φύγω.. και τώρα που το σκέφτομαι ίσως είναι και εμπόδιο γιατί δεν μπορώ να κάτι εδώ. Ίσως λέμε μιας στις χίλιες να μπορούσα να δημιουργήσω κάτι στο χωριό αν δεν ήταν εκείνη, αλλά μόνο και μόνο που θέλω να φύγω δεν μπορώ να κάνω κάτι δημιουργικό.
29α. Έχεις όμως σκεφτεί πως αν ου μη γέννητο φύγει ο μπαμπάς σου πρώτος από την ζωή μπορεί εκείνη να έρθει εδώ κοντά σου;
- Δεν θα μπορέσει να το κάνει αυτό, νοιώθει πολύ άβολα εδώ. Δεν νοιώθει δικό της το μέρος, εντάξει να έχεις δύο σπίτια και να πας να μείνεις σε ένα ξένο; Μακριά από τα μέρη σου; Όσο μεγαλώνει ο άνθρωπος αλλάζει, γίνεται ποιο περίεργος, τις παλιές του συνήθειες δεν θέλει να της αλλάζει. Βέβαια ποτέ δεν ξέρεις.

30.Κατά πόσο νοιώθετε ότι η μητέρα σας πραγματικά ανησυχεί και νοιάζεται για εσάς;
- Δεν θα με έπαιρνε τηλέφωνο εκατό φορές την ημέρα αν δεν νοιαζόταν.
31.Κατά πόσο είναι διακριτική στην ζωή που κάνετε;
- Δεν της αφήνω περιθώρια να μου πει πολλά, δεν θέλω να την ανησυχώ, δεν κάθομαι να της παραπονιέμαι.
31α. Δηλαδή αν έχεις κάποιο παράπονο με τον άνδρα σου θα της το πεις;
- Όχι δεν της το λέω.
31β. Και πως κρατιέσαι;
- Πρέπει να κρατηθώ, γιατί σήμερα μπορεί να είμαι νευριασμένη και να της το πω και από τον τόνο της φωνής μου να το μεγαλοποιήσω και να νευριάσει και εκείνη και να μου το κάνει συνεχόμενο, δηλαδή αύριο μπορεί να το έχω ξεχάσει αλλά η μάνα μου να το θυμάται ακόμα και να μου μουρμουρίζει και δεν θέλω. Θα περάσει όσο κακό και να είναι, μόνο τα καλά της λέω.
32.Πόσο πραγματικά είστε ευτυχισμένη ή επιθυμείτε να είστε μαζί της κατά την διάρκεια των διακοπών (Χριστούγεννα, Πάσχα, καλοκαιρινές διακοπές) ;
- Δεν τις ευχαριστιέμαι, γιατί ξέρω πως από την ώρα που θα την δω, αρχίζει η αντίστροφη μέτρηση. Περιμένω με λαχτάρα να ρθουν οι διακοπές αλλά ξέρω πως αύριο- μεθαύριο θα φύγει.
33.Εσείς τι συνήθως κάνετε για να ευχαριστήσετε την μητέρα σας; Πως το εκφράζετε;
- Φαγητά.. εε θα ήθελα να την πήγαινα και κάπου. Όταν είναι εδώ στην Κρήτη θέλω να την πάω σε διάφορα μέρη αλλά λόγω της δουλειάς δεν μπορώ και όταν φεύγει πάντα το μετανιώνω.. το μόνο που κάνουμε είναι να συζητάμε πολύ, να παίζουμε πολύ με τα πιτσιρίκια, να γελάμε, αυτά…
34.Τι κάνετε όταν η μητέρα σας είναι δυσαρεστημένη με κάτι που αφορά εσάς;
- Τι κάνω; Της λέω να μην δίνει σημασία, να πει πως δεν έγινε ποτέ. Δεν είναι πως εγώ το τηρώ αλλά κάτι πρέπει να της πω. Να μην τα παίρνει μέσα της, να μην τα παίρνει μετρητής, αν και ξέρω πως δεν το κάνει.
35.Τι κάνετε όταν η μητέρα σας είναι δυσαρεστημένη με κάποιο από τα αδέρφια σας;
- Δεν της λέω κουβέντα για να μην την στεναχωρώ περισσότερο. Κατόπιν συνεννόησης τα λέει ο Παύλος και όχι εγώ. Ή εγώ του λέω πως δεν πρέπει να της το πούμε και εκείνος επιμένει και στο τέλος της το λέει. Εγώ δεν θέλω να την στεναχωρώ.
36.Τι επιπτώσεις έχει η σχέση σας με την μητέρα σας στην μάθηση σας; (κίνητρα, απόδοση, ευχαρίστηση στην μάθηση)
- Πιστεύω πως ότι ήταν να το πάρω το πήρα, το μόνο που ακόμα μαθαίνω είναι για τη Θρησκεία. Εκείνη πήγαινε συχνά και μάλιστα πήγαινε και στο κατηχητικό και εγώ πάντα την ακολούθαγα αλλά ο πατέρας μου δεν μας άφηνε γιατί έλεγε πως δεν μας ήθελε καλόγριες. Έτσι και εκείνη και εγώ πιστεύαμε στα κρυφά. Τώρα πλέον ανταλλάσουμε απόψεις.
37.Τι επιπτώσεις έχει η συμπεριφορά της μητέρας σας σε άλλους τομείς της ζωής σας;
- Όχι δεν επηρεάζομαι έτσι εύκολα, ο χαρακτήρας μου είναι ποια σταθερός. Εγώ θα επιλέξω την συμπεριφορά μου..
38.Θα θέλατε να έχετε και εσείς με τα παιδιά σας, την σχέση που έχετε με την μητέρα σας;
- Ναι βέβαια, θα ήταν ιδανικά.
39.Τι σημαίνει για εσάς ο όρος «μητέρα»; Πόσο σημαντικό ρόλο έπαιξε στην πνευματική σας ανάπτυξη;
- Αχ!!! Τα πάντα. Η μάνα μου μας δημιούργησε σαν ανθρώπους, μας μεγάλωσε πολέμησε για εμάς στερήθηκε τόσα για εμάς. Δεν μπορείς να μην της το αναγνωρίσεις. Μας έδειξε έναν δρόμο που για να αποκτήσεις κάτι, πρέπει να κοπιάσεις, να στερηθείς και πως η ζωή είναι δύσκολη αλλά ωραία.
40.Νοιώθετε τυχερή που έχετε μια τέτοια μητέρα; Θα θέλατε να της μοιάσετε;
- Ναι βέβαια! Είναι δυναμική και πάντα παλεύει. Δεν μπορώ τους αδύναμους ανθρώπους, που στην πρώτη δυσκολία τα παραιτάνε και είναι απαισιόδοξοι, που μπεμπεκίζουν και που γενικώς είναι αδύναμοι.

41.Θεωρείται ότι είστε η αδυναμία της, σε σχέση με τα άλλα σας αδέρφια;
- Δεν είμαι η αδυναμία της απλώς εγώ την πλησιάζω περισσότερο, αν το έκανε αυτό και η αδερφή μου, η σχέση μεταξύ τους θα ήταν αλλιώς.
42.Θα θέλατε να μου περιγράψετε πως είναι η «ιδανική» μητέρα για εσάς;
- Η σχέση μου με την μητέρα μου!! χχαχα. Να τα βοηθάει μεν αλλά όχι να τους τα επιβάλει, να τα αφήνει να πατάνε και στις δικές τους δυνάμεις. Να είναι εκεί για αυτούς αλλά και να μην τους κοπανάει τα λάθη τους, και να μην ζητάει ανταλλάγματα.
42α. Και με την άλλη σου αδερφή γιατί νομίζεις πως είναι έτσι απόμακρη;
- Η αδερφή μου ήταν έτσι απόμακρη και αντιδραστική από παιδί, έχει διαφορετικό χαρακτήρα από την μητέρα μου και από εμένα. Μια ζωή ήθελε πάντα τα αντίθετα και από αντίδραση και μόνο τα έκανε.
42β. Άρα δηλαδή ήταν ποιο προσκολλημένη με τον πατέρα σου;
- Όχι!!! Γιατί έχουν τον ίδιο ακριβώς χαρακτήρα. (χαχα)

3. Ενδεικτικό παράδειγμα της απομαγνητοφώνησης του γενεογράμματος του Νίκου με τα πρόσωπα προσκόλλησης

(σχέσεις με τη μητέρα)

2. Την παρούσα χρονική στιγμή ποια μέλη απαρτίζουν την οικογένεια της;
- Εγώ και η αδερφή μου, δεν μείναμε και άλλοι.
3. Ξέρετε αν ήταν πιστή στον άντρα της;
- Εννοείτε! Πάμε σε άλλη ερώτηση.
4. Ποιες είναι οι σχέσεις σας με την μητέρα σας;
- Είχα φάει πολύ ξύλο από την μητέρα μου, αν δεν ήταν ο μπαμπάς μου δεν θα είχα γλυτώσει από τα χέρια της… έβγαζε πολύ οργή… εντάξει δεν λέω, έφταιγα και εγώ γιατί ήμουν άταχτο παιδί… ποτέ δεν την άκουγα παρόλο που την φοβόμουν.
5. Είσαι ικανοποιημένος με τον τρόπο που επικοινωνείτε;
- Ναι μια χαρά είμαστε, πηγαίνω βέβαια τακτικά και την βλέπω, και όλα καλά.
6. Ποια είναι αυτά τα εμπόδια που εμποδίζουν αυτήν την επικοινωνία;
- Η απόσταση, μένει στο χωριό, και εγώ καμιά φορά δεν μπορώ να πάω για πολλές μέρες ή να πηγαίνω συνέχεια.
7. Πόσο συχνά επικοινωνείς μαζί της και με ποιον τρόπο γίνεται αυτό;
- Κάθε μέρα θα μιλήσουμε και στο τηλέφωνο και όλα καλά.
8. Θα μπορούσες να μου αναφέρεις έναν διάλογο μαζί της, ποιες είναι δηλαδή οι κουβέντες που ανταλλάσσεται συνήθως;
- Ναι να σου: «έλα μάνα τι κάνεις; Τι έφαγες; Τι καιρό κάνει εκεί; Και εγώ καλά είμαι, κουράστηκα στη δουλειά, ναι είδα την Κατερίνα μας».
9. Για ποιους λόγους θαυμάζεις την μητέρα σου;
- Κοίταξε να δεις, όσο μεγαλώνω δίνω δίκιο στην μητέρα μου, γιατί δεν ήταν πως δεν με αγαπούσε, απλά εγώ ήμουν άταχτος, δεν έκανα ποτέ τα χατίρια της, ε και εκείνη στεναχωριόταν.. τώρα όμως προσπαθώ να την κάνω χαρούμενη και τα καταφέρνω. Δεν έχω παράπονο και άλλωστε πώς να είχα, με τέτοια μάνα. Όλα καλά τα κάνει, και δίνει και καλές συμβουλές.
10.Για ποιους λόγους δεν σου αρέσει η μητέρα σου;
- Ένα πράγμα με χαλάει, όλο κλαψουρίζει, κάποιες φορές αυτό με κουράζει πάρα πολύ, αλλά κατά τα άλλα δεν έχει κάτι άλλο.
11.Κατά πόσο πιστεύεις πως μοιάζουν ή δεν μοιάζουν οι συμπεριφορές σας;
- Την μάνα μου δεν την φτάνει κανείς, ούτε εγώ που είμαι ο γιος της. Σε κάλυψα νομίζω.
27. Νοιώθεις ότι πραγματικά ανησυχεί και νοιάζεται για σένα;
- Ναι εννοείται πως νοιάζεται, με έχουν και τις έχουν ανάγκη. Με αγαπάει και την αγαπάει, η τρεις μας απομείναμε.
28.Κατά πόσο νοιώθεις πως είναι εμπόδιο ή κινητήρια δύναμη η μητέρα σου για μελλοντικές σου ιδέες;

- Εμπόδιο δεν είναι, είναι η δύναμη μου, θα είμαι κουρασμένος και θα μιλήσουμε και μετά όλα θα είναι καλά. Μου φτιάχνει την διάθεση.

29.Πόσο ευχαριστημένος είσαι με αυτό; Τι θα μπορούσες να κάνεις για να αλλάξεις αυτό που σε ενοχλεί και σε κάνει διαφορετική από εκείνη;

- Είμαι πολύ ευχαριστημένος, ε και όταν δεν θέλω να γκρινιάζει, δεν της λέω τι με απασχολεί ή τι συνέβη, και έτσι δεν ξέρει και δεν μουρμουρίζει. Αυτό το χούι δεν αλλάζει.

30.Είναι διακριτική στην ζωή που κάνεις;

Δεν την λες και διακριτική, άμα ξέρει θα πρέπει να σου πει τι να κάνεις, ο κόσμος να χαλάσει.

31.Είσαι ευχαριστημένος ή πόσο πολύ επιθυμείς να είσαι κοντά της κατά την διάρκεια των διακοπών (Χριστούγεννα, Πάσχα ή γενικά σε διακοπές);

- Είμαι πάντα, δεν το συζητώ, και γιατί να μην είμαι; Μόνη γυναίκα είναι!

32. Εσύ τι συνήθως κάνεις για να ευχαριστήσεις την μαμάς σου; Δηλαδή τι πράγματα κάνεις για τα θετικά συναισθήματα που νοιώθεις;

- Της αγοράζω ότι της λείπει από το σπίτι, μιλάμε πολλές ώρες στο τηλέφωνο, και προσπαθώ να μην της χαλάω τα χατίρια.

33.Τι κάνεις όταν η μητέρα σου δεν τα πηγαίνει καλά με κάποιον από τα αδέρφια σου;

- Με την αδερφή μου εννοείς; Προσπαθώ να τους τα ξαναβρώ, ήντα άλλο να κάνω.

34. Τι επιπτώσεις είχε στην μάθηση σου (πνευματική) η μητέρα σου; Σου έδινε κίνητρα, ήθελες να κάνεις πράγματα για να της δείξεις ότι ξέρεις;

- Να σου πω αγράμματη γυναίκα είναι, τι να μου προσφέρει; Πάντως δεν λέω αν είναι για γεωργική δουλειά, αυτή τα ξέρει όλα να στα πει στην θεωρία, όχι στην πράξη.

35. Τι επιπτώσεις έχει η συμπεριφορά της μητέρας σας σε άλλους τομείς της ζωής

- Σε ποιους δηλαδή;

35α. Στον θρησκευτικό, επαγγελματικό, συναισθηματικό, οικογενειακό κτλπ.

- Να σου πω με επηρεάζει η διάθεση της, αν είναι στεναχωρημένη, στεναχωριέμαι και εγώ. Στους άλλους όχι δεν με επηρεάζει. Εγώ είμαι άντρας.

36. Θα θέλατε να έχετε και εσείς με τα παιδιά σας, την σχέση που έχετε με την μητέρα σας;

- Δεν το έχω σκεφτεί και δεν ξέρω τι να σου απαντήσω.

37. Τι σημαίνει για εσάς ο όρος «μητέρα»; Πόσο σημαντικό ρόλο έπαιξε στην πνευματική σας ανάπτυξη;

- Μητέρα για μένα σημαίνει το ποιο αγνό και καλό πράγμα πάνω στην γη. Εκείνη είναι η αιτία που ήρθαμε στην γη.

38. Νοιώθεις τυχερός που έχεις μια τέτοια μητέρα; Θα ήθελες να της μοιάσεις;

- Ναι αμέ. Είναι καλή γυναίκα, και φιλόξενη.

39. Θεωρείται ότι είστε η αδυναμία της, σε σχέση με τα άλλα σας αδέρφια;

- Ναι είμαι η αδυναμία της, σίγουρα πράγματα. Δεν μου χαλάει χατίρι.

40. Θα θέλατε να μου περιγράψετε πως είναι η «ιδανική» μητέρα για εσάς;

- Η ιδανική είναι η μάνα μου, δεν ξέρω και δεν με νοιάζει τι λένε οι άλλοι.

(Σχέσεις με την αδερφή)

1. Έχεις αδέρφια;

- Ναι έχω μια αδερφή.

2. Ποια είναι η σειρά γέννησης τους με βάση εσένα;

- Εγώ είμαι ο μεγαλύτερος.

3. Ποιο είναι το φύλο και το όνομα τους;

- Είναι κορίτσι και την λένε Κατερίνα.

4. Τι διαφορά ηλικίας έχεις με εκείνη;

- Εγώ την περνάω τρία χρόνια.

5. Υπάρχει κάποια συμμαχία ανάμεσα σε εσένα και την μητέρα σου και με κάποιο από τα αδέρφια σου; Ποια είναι δηλαδή τα συναισθηματικά τρίγωνα που δημιουργούνται συνήθως;

- Είμαστε ένα με την αδερφή μου, περάσαμε δύσκολα αλλά τα ξεπεράσαμε.. τώρα είμαστε καλά, είμαστε κοντά και ενωμένοι.. Θυμάμαι όταν ήμασταν παιδιά, και μέναμε στο ίδρυμα, το έσκαγα που και που για να πάω να την δω, έστω και για λίγο.

6. Υπάρχει κάποια συμμαχία ή αντιμαχία ανάμεσα σε εσένα, τον πατέρα σου και κάποιο από τα αδέρφια σου;

- Ναι κάποτε ήμασταν εγώ και ο πατέρας μου μια συμμαχία, τώρα είμαστε εγώ, η αδερφή μου και η μάνα μου.

7. Όταν ήσασταν παιδία εσείς και τα αδέρφια σας με ποιους ζούσατε στο σπίτι;

- Μέναμε αρχικά στο σπίτι με τους γονείς μας και μετά χωριστήκαμε και μείναμε στο ίδρυμα.

8. Θα μπορούσες να μου αναφέρεις πιθανούς γάμους και διαζύγια στην οικογένεια σου;

- Δεν έχουμε τέτοια εμείς.

9. Σε ποιο ή ποια άτομα είχατε εσείς αδυναμία και σε ποιο ή ποια άτομα είχανε τα αδέρφια σας;

- Είχαμε και εγώ και η αδερφή μου στον πατέρα μας, μετά που έφυγε έχουμε στην μάνα μας.

10. Ποια είναι τα επαγγέλματα της αδερφής σου;

- Εεε η αδερφή δουλεύει κατά διαστήματα στο δήμο του χωριού.

11. Μέχρι ποια εκπαιδευτική βαθμίδα έχουν φτάσει;

- Εκείνη αν και δεν έχει δουλειά είναι σπουδαγμένη.

12. Είναι παντρεμένη τώρα η αδερφή σου;

- Όχι δεν καταφέραμε να την παντρέψουμε.

13. Έχει χάσει κάποιο από τα αδέρφια σου παιδί;

- Όχι ποτέ.

14. Έχει υιοθετήσει κάποιο από τα αδέρφια σου παιδί;

. Όχι ποτέ.

15. Έχει χωρίσει ποτέ κανένα από τα αδέρφια σου;

- Είχε αρραβωνιαστεί και χώρισε, αλλά μην με ρωτήσεις τον λόγο.

16. Στην παρούσα χρονική στιγμή με ποιους ζει η αδερφή σου;

- Η αδερφή μου ζει με την μάνα μου.

17. Ποια είναι η σχέση της αδερφής και του αδερφού σας με τον πατέρα σου τώρα και στο παρελθόν;

- Η αδερφή μου είναι μικρότερη, δεν έχει δουλειά όπως εγώ.. άρα είμαι υποχρεωμένος να την στηρίζω και να την φροντίζω, εκείνη αρκεί να μου χαμογελάει.

18. Πιστεύεις πως ο πατέρας σου έκανε προσπάθειες να παντρέψει την αδερφή σου;

- Ναι έκανε και σίγουρα αν ζούσε και τώρα σίγουρα θα την είχε παντρέψει.

19. Ποια είναι η σχέση της αδερφής με την μητέρα σου, στο παρόν και στο παρελθόν;

- Στην αρχή όπως και εγώ δεν είχε σχέση ιδιαίτερη μαζί της, μετά που έφυγε ο πατέρας μου δεθήκαμε πάρα πολύ. Γίναμε μια ομάδα.

20. Είσαι ευχαριστημένος με τον τρόπο που επικοινωνείς με την αδερφή σου;

- Ναι δεν έχω παράπονο, την βλέπω συχνά και μιλάμε κάθε μέρα στο τηλέφωνο.

21. Μπορείς να μου πεις ένα τυπικό διάλογο με την αδερφή σου;

- «Έλα Ανθούλα τι κάνεις; Τι φάγατε; Τι καιρό κάνει εκεί, θα έρθω τότε.» ε τι άλλο να πούμε.

22. Τι σου αρέσει στην αδερφή σου; Τι είναι αυτό που σε κάνει να την θαυμάζεις;

- Μου αρέσουν όλα πάνω της. Είναι έξυπνη, έχει περάσει πολλά στην ζωή της, με αγαπάει.

22α. Τι δεν σου αρέσει στην αδερφή σου;

- Είναι πολύ τσιγκούνα και γκρινιάρα. Γκρινιάζει για όλα, όχι βέβαια άδικα.

23. Κατά πόσο πιστεύεις πως ο χαρακτήρας σου μοιάζει με της αδερφής σου;

- Δεν μοιάζουμε και πολύ εκείνη άλλαξε επειδή τις έτυχαν τόσες μαζεμένες κακοτοπιές.

24. Τι σημαίνει για σένα ο όρος «αδερφή»;

- Αδερφή σημαίνει στήριγμα εγώ σε εκείνη και εκείνη σε εμένα, να υπάρχει αγάπη μεταξύ μας, αυτά.

25. Πως φαντάζεσαι την ιδανική αδερφή;

- Δεν την φαντάζομαι γιατί την έχω. Δεν θέλω κάτι άλλο.

26. Εάν έχεις κάποιο πρόβλημα θα το μάθουν η αδερφή σου; Και αν ναι θα είναι τα πρώτα άτομα;

- Βεβαίως και είναι εκείνη που το μαθαίνει πρώτη, δεν έχω και εγώ άλλο στήριγμα εκείνη είναι η οικογένεια μου.

4.Ενδεικτικό παράδειγμα της απομαγνητοφώνησης του γενεογράμματος του Παύλου με τα πρόσωπα προσκόλλησης

(Σχέσεις με την μητέρα)

1. Ποιο είναι το όνομα της μητέρας σου;

- Την λένε Κατερίνα Μαρκαντωνάκη Παπαδάκη.

2. Θυμάσαι την ημερομηνία που γεννήθηκε;

- Όχι δεν θυμάμαι κανενός την γιορτή ή τα γενέθλια.

3. Ποια είναι η σειρά γέννησης της και ανάμεσα σε πόσα αδέρφια;

- Είναι η δεύτερη και τελευταία στην σειρά.

4. Υπήρχαν στην οικογένεια της χωρισμοί, γάμοι, εκτρώσεις ή οικονομικά προβλήματα που να τους απασχολούσαν;

- Χωρισμοί και τέτοια δεν υπάρχουν σε εμάς, αλλά για τα οικονομικά όπως όλοι είχαμε και εμείς πρόβλημα.

5. Τα αδέρφια της μαμάς σου τι δουλειά κάνουν;

- Είναι και αυτή νοικοκυρά τι άλλο;

6. Εσύ έχεις καλή σχέση μαζί της;

- Ναι εντάξει, δεν την βλέπω και συχνά.

7. Όταν ήταν μικρή η μαμά σου με ποιους ζούσε;

- Με τους γονείς της και την αδερφή της.

8. Ποιο είναι το επάγγελμα της μαμάς σου;

- Νοικοκυρά και αγρότισσα τι άλλο.

9. Μέχρι ποια εκπαιδευτική βαθμίδα είχε φτάσει;

- Αγράμματη είναι, τότε δεν σπούδαζαν οι γυναίκες.

10. Είναι στην ζωή ακόμη;

- Και βέβαια είναι!

11. Είναι παντρεμένη;

- Ναι είναι με τον πατέρα μου εννοείται.

11α.Και πως ονομάζεται ο άντρας της;

- Στάθης Παπαδογιωργάκης.

12.Έχει κάνει ποτέ αποβολή;

- Όχι δεν έχει κάνει.

13.Έχει κάνει ποτέ έκτρωση;

- Μα τι νομίζεις πως ήταν τότε; Δεν έκανε καμιά γυναίκα έκτρωση. Παλιά ήταν αλλιώς.

14.Έχει χάσει ποτέ παιδί;

- Όχι.

15. Γνωρίζεις την ακριβή ημερομηνία του γάμου της;

- Δεν σου είπα να μην με ρωτάς ημερομηνίες; Δεν ξέρω.

16.Έχει βρεθεί ποτέ σε διάσταση με τον άντρα της;

- Ήντα σημαίνει διάσταση; Όχι βέβαια, αυτά είναι καινούρια συστήματα.

17. Την παρούσα χρονική στιγμή ποια μέλη απαρτίζουν την οικογένεια της;

- Εγώ, ο πατέρας μου και οι γονείς της.

18. Ξέρετε αν ήταν πιστή στον άντρα της;

- Εννοείται! Αυτά σου ξαναλέω είναι καινούρια συστήματα.

19. Ποιες είναι οι σχέσεις σας με την μητέρα σας;

- Οι καλύτερες είναι!!! Άλλωστε ένα μικρό κορίτσι ήταν και ξαφνικά έκανε οικογένεια με τόσους άνδρες, που να ξέρει τι να πει και πώς να το πει, δικαιολογείται σε όλα.

20. Είσαι ικανοποιημένος με τον τρόπο που επικοινωνείτε;

- Και βέβαια είμαι!! Την βλέπω κάθε μέρα και τα λέμε όλα.

21. Ποια είναι αυτά τα εμπόδια που εμποδίζουν αυτήν την επικοινωνία;

- Παλιά ήταν η απόσταση, τώρα δεν έχουμε προβλήματα.

22. Πόσο συχνά επικοινωνείς μαζί της και με ποιον τρόπο γίνεται αυτό;

- Καθημερινά, πηγαίνω σπίτι της ή έρχεται εκείνη

23. Θα μπορούσες να μου αναφέρεις έναν διάλογο μαζί της, ποιες είναι δηλαδή οι κουβέντες που ανταλλάσσεται συνήθως;

- Μάνα τι κάνεις, τι θα ψήσεις σήμερα, που θέλεις να σε βοηθήσω, εεεε τέτοια.

24. Για ποιους λόγους θαυμάζεις την μητέρα σου;

- Την θαυμάζω γιατί κατάφερε να τα βγάλει πέρα με τόσους άνδρες.

24α. Δηλαδή τι εννοείς;

- Ήταν όπως σου ξαναείπα μια γυναίκα που μεγάλωσε με τόσους άνδρες και δούλευε κατά καιρούς ως καθαρίστρια.

25. Για ποιους λόγους δεν σου αρέσει η μητέρα σου;

- Εεε… κοίτα, η μητέρα μου έχει καρκίνο του μαστού, είναι λογικό να της βγαίνει μια πικρία, εγώ και η γυναίκα μου πρέπει να την δικαιολογούμε. Το σωστό είναι σωστό.

26. Κατά πόσο πιστεύεις πως μοιάζουν ή δεν μοιάζουν οι συμπεριφορές σας;

- Μοιάζουμε και βέβαια, παιδί της είμαι, σκεφτόμαστε τα ίδια πράγματα και πολλές φορές ταυτόχρονα.

29. Νοιώθεις ότι πραγματικά ανησυχεί και νοιάζεται για σένα;

- Εννοείται! Εγώ της συμπαραστέκομαι σε όλα, με αγαπάει πολύ γιατί βλέπω ότι τους βάζω όλους σε τάξη.

27. Κατά πόσο νοιώθεις πως είναι εμπόδιο ή κινητήρια δύναμη η μητέρα σου για μελλοντικές σου ιδέες;

- Είναι κινητήρας ολόκληρος, θα της πω τι θέλω να κάνω και αν είναι καλό συμφωνεί, αν δεν της αρέσει μου λέει γιατί και τελικά έχει δίκιο.

28. Πόσο ευχαριστημένη είσαι με αυτό; Τι θα μπορούσες να κάνεις για να αλλάξεις αυτό που σε ενοχλεί και σε κάνει διαφορετική από εκείνη;

- Δεν έχει κάτι συγκεκριμένο, εκτός από την πικρία που σου είπα, και αυτή δικαιολογείται γιατί έχει περάσει πολλά.

29. Είναι διακριτική στην ζωή που κάνεις;

- Ναι δεν μας ενοχλεί, και αν το κάνει καλά το κάνει.

30. Είσαι ευχαριστημένη ή πόσο πολύ επιθυμείς να είσαι κοντά της κατά την διάρκεια των διακοπών (Χριστούγεννα, Πάσχα ή γενικά σε διακοπές);

- Θέλω να είμαι μαζί της, αλλά έχω και τον κέρβερο την γυναίκα μου που θέλει να περνάμε με τους δικούς της και επειδή μόνο τότε μπορούμε. Δεν περνάω με τους δικούς μου τίποτα, για αυτό και δεν θέλω τις γιορτές.

32. Εσύ τι συνήθως κάνεις για να ευχαριστήσεις την μαμάς σου; Δηλαδή τι πράγματα κάνεις για τα θετικά συναισθήματα που νοιώθεις;

- Της μαστορεύω και της λέω καμιά καλή κουβέντα… εεεε… αυτά.

33. Τι κάνεις όταν η μητέρα σου δεν τα πηγαίνει καλά με κάποιον από τα αδέρφια σου;

- Ρυθμίζω την κατάσταση, μόνο εγώ μπορώ να τα φτιάξω αυτά, κανένας άλλος.

34. Τι επιπτώσεις είχε στην μάθηση σου (πνευματική) η μητέρα σου; Σου έδινε κίνητρα, ήθελες να κάνεις πράγματα για να της τα δείξεις;

- Η μάνα μου…. Όλα τα παρακινεί με τον τρόπο της. Ήθελε να μορφωθώ και εγώ αλλά δεν της άκουσα. Καλά δεν το μετάνιωσα γιατί τα πολλά γράμματα σε αποβλακώνουν… εεεε εντάξει καλά.

35. Τι επιπτώσεις έχει η συμπεριφορά της μητέρας σας σε άλλους τομείς της ζωής;

- Ήντα άλλοι τομείς μένουν;

35α. Ο συναισθηματικός, ο οικογενειακός, ο οικονομικός, κτλπ.
- Ε ναι σε όλους που είπες, αν είναι αυτή καλά, είμαι και εγώ. Αν δεν έχω μου δίνει λεφτά εκείνη, ή αν έχω εγώ της δίνω.
36. Θα θέλατε να έχετε και εσείς με τα παιδιά σας, την σχέση που έχετε με την μητέρα σας;
- Ναι αλλά βλέπω πως δεν θα γίνει, αυτά είναι κορίτσια και ακολουθούν σαν τα κλωσσόπουλα την μάνα τους.
37. Τι σημαίνει για εσάς ο όρος «μητέρα»;
- Η μάνα είναι ιερό πράγμα, εγώ δεν θα την άλλαζα. Είναι καλό πράμα να είσαι με την μάνα σου κοντά.
38. Νοιώθεις τυχερός που έχεις μια τέτοια μητέρα;
- Εεεε…..εεεεενννννοείται!!!! (και χαμογελάει)
39. Θεωρείται ότι είστε η αδυναμία της, σε σχέση με τα άλλα σας αδέρφια;
- Και βέβαια είμαι, γιατί εγώ τους φτιάχνω και τα υλικά που χαλάνε, αλλά και γιατί βλέπει πως μπορώ και κοντρολάρω την κατάσταση.
40. Θα θέλατε να μου περιγράψετε πως είναι η «ιδανική» μητέρα για εσάς;
- Είναι η μάνα μου, τέλος. Όποιος θέλει να δει πως είναι η ιδανική μάνα, πρέπει να γνωρίσει την μάνα μου. Τέλος!!

(Σχέσεις με τον πατέρα)

1. Ποιο είναι το όνομα του πατέρα σας;
- Στάθης Παπαδογιωργάκης.
2. Ποια είναι η ημερομηνία της γέννησης του;
- Είναι ο πρώτος από τις τρεις άλλες αδερφές του.
3. Ποια είναι η σειρά γέννησης του και ανάμεσα σε πόσα αδέρφια;
- Είναι ο πρώτος, στο ξανάπα.
4. Υπήρχαν στην οικογένεια του χωρισμοί, γάμοι, εκτρώσεις, ή οικονομικά ζητήματα;
- Δεν έχουν χωρισμούς, ούτε διαζύγια.
5. Έχεις καλή σχέση μαζί τους;
- Ναι είχα.
6. Όταν ήταν μικρός ο πατέρας σου με ποιους ζούσε;
- Με τους γονείς και τις αδερφές του.
7. Ποιο είναι το επάγγελμα του πατέρα σου;
- Είναι συνταξιούχος της ΔΕΗ.
8. Έχει χάσει ποτέ παιδί;
- Όχι δεν έχει χάσει.
9. Είναι στη ζωή ακόμη;
- Ναι ακόμα είναι ζωή.
10. Είναι παντρεμένος;
- Ναι με την μάνα μου.
11. Μέχρι ποια εκπαιδευτική βαθμίδα είχε φτάσει;
- Στο δημοτικό σταμάτησε.
12. Έχει βρεθεί σε διάσταση με την σύζυγο του;
- Με ρώτησες και για την μάνα μου και σου είπα, πως δεν έχουν χωρίσει και ούτε ξέρουν από διαστάσεις.
13. Ξέρεις αν της ήταν πιστός;
- Εεε εντάξει έκανε τις κουτσουκέλες του και αυτός σαν άντρας αλλά τίποτα σημαντικό.
14. Την παρούσα χρονική στιγμή ποια μέλη απαρτίζουν την οικογένεια του;
- Εγώ, η μάνα και εκείνος.
15. Ποια είναι η σχέση σας με τον πατέρα σας;
- Η καλύτερη, δεν υπάρχουν σαν άνθρωποι. Όταν τους είπα πως θα φύγω από την Κρήτη γιατί δεν έχω που να μείνω, εκείνοι μέσα σε μια μέρα άδειασαν το σπίτι που ζούσαν τόσα χρόνια για να μείνω εγώ, δεν πιστεύω πως θα το έκανε κανένας άλλος αυτό τόσο εύκολα.

15α. Γιατί το λέτε αυτό;
- ΕΕ γιάντα το λέω, γιατί κανένας δεν χαλάει την ηρεμία του και δεν αλλάζει σπίτι, έτσι εύκολα.

16. Είσαι ευχαριστημένος με την επικοινωνία που έχεις με τον πατέρα σου;
- Ναι αν και πολλές φορές τους έχω κρύψει πράγματα. Για να καταλάβεις γιατί τους θεωρώ τόσο καλούς και ότι δεν φταίνε οι γονείς μου, εγώ φταίω, ένα ωραίο πρωινό μάζεψα τα πράγματα μου και έφυγα από την Αθήνα. Εκείνοι δεν μπορούσαν να ξέρουν τι μου συμβαίνει και γιατί μέσα σε μια μέρα αποφάσισα να αλλάξω την ζωή μου τόσο ριζικά.

17. Τι πρόβλημα- εμπόδιο βλέπεις να υπάρχει ανάμεσα σε εσένα και σε εκείνον;
- Παλιά είχαμε την απόσταση, τώρα όλα καλά. Ευτυχώς, δεν είχα καταλάβει τι έχανα μακριά τους.

18. Πόσο συχνά επικοινωνείς μαζί του και με ποιο τρόπο γίνεται αυτό;
- Καθημερινά, πηγαίνω σπίτι του ή έρχεται εκείνος.

19. Για ποιο λόγο σας αρέσει ο πατέρα σας;
- Για πολλούς, ήταν και είναι πολύ εργατικός. Και ξέρω πως ο πατέρας μου δεν έφταιγε σε τίποτα, η ζωή του έπαιξε άσχημο παιχνίδι.

20. Θα μπορούσατε να μου πείτε έναν τυπικό διάλογο που έχετε μεταξύ σας;
- Λοιπόν, λέμε τα νέα μας, και κανένα νέο από το χωριό και για τις γεωργικές δουλειές.

21. Και για ποιο λόγο δεν σου αρέσει και νοιώθεις πως δεν μοιάζετε;
- Το μόνο κακό του είναι ότι πίνει, εξαιτίας των πολλών βασάνων που έχει περάσει. Αλλά κατά τα άλλα καλά. Δεν έχω κανένα παράπονο.

22. Τι θα μπορούσες να κάνεις για να βελτιώσεις την σχέση του μαζί σου;
- Δεν έχω κάτι να διορθώσω, το μόνο που προσπαθώ είναι να του δείξω πως το πιοτό δεν είναι καλό πράγμα.

23. Κατά πόσο πιστεύεις πως είναι κινητήριος δύναμη ή εμπόδιο στα μελλοντικά σου σχέδια;
- Είναι δύναμη και αυτός και η μάνα μου. Δεν ξέρω πως ζούσα τόσο καιρό χωρίς εκείνους, τώρα η ζωή μου έχει μπει σε μια τάξη.

24. Κατά πόσο πιστεύεις πως σε νοιάζεται ο πατέρας σου; Και με ποιο τρόπο πιστεύεις πως σου το δείχνει;
- Νοιάζεται πολύ, αν και δεν το δείχνει συχνά, αλλά ξέρει που και πότε πρέπει να το κάνει αυτό. Σου ξαναλέω, άλλος δεν θα άφηνε το σπίτι του για κανένα παιδί του.

25. Κατά πόσο πιστεύεις πως είναι διακριτικός στην ζωή σου ο πατέρας σου;
- Είναι διακριτικός ο κακομοίρης, τι άλλο να κάνει. Δεν μου λέει ποτέ στραβάς πατάς, θα το πει στην μάνα μου και εκείνη θα μου το πει με τον τρόπο της.

26. Εσύ τι συνήθως κάνεις για να ευχαριστήσεις τον πατέρα σου; Πως εκφράζεις την αγάπη σου σε αυτόν;
- Εεε κουβεντιάζοντας, και πίνοντας καμιά μπυρίτσα, σχολιάζοντας τα νέα μας.

26α. Και αν δεν πας βλέπεις κάποια άσχημη αντίδραση;
- Όχι, έρχονται εκείνοι σε εμένα και όλα καλά.

27. Πόσο επιθυμείς ή είσαι ευτυχισμένος έτσι ώστε να επιθυμείς κατά την διάρκεια των διακοπών να είσαι μαζί του;
- Ότι σου πα για την μάνα μου, ισχύει και για αυτόν, δεν καταφέρνω να περνάω τις γιορτές μαζί τους.

28. Τι κάνεις όταν ο πατέρας σου είναι δυσαρεστημένος με κάτι που αφορά εσένα;
- Στεναχωριέμαι, ήντα άλλο να κάμω, και αν δω ότι έχει δίκιο το αλλάζω.

29. Και όταν είναι δυσαρεστημένος με κάποιο από τα αδέρφια σου;
- Τότε προσπαθώ να τους τα ξαναβρώ, δεν έχω κάτι άλλο να κάνω.

30. Τι επιπτώσεις έχει η σχέση σου με τον πατέρα σου στην μάθηση σου;
- Αγράμματος ήταν και αυτός, ηντά θελες να μου μάθει, στις αγροτικές δουλειές με βοηθούσε.

31. Τι επιπτώσεις έχει η σχέση σου με τον πατέρα σου και στους άλλους τομείς της ζωής σου;
- Με επηρεάζει και αυτός όπως και η μάνα μου, τα ίδια είναι και για τους δυο.

32. Θα ήθελες να έχεις με τα παιδιά σου την σχέση που έχεις με τον πατέρα σου;

- Ναι αμέ! Αλλά εκείνα είναι προσκολλημένα στην μάνα τους, αλλά είναι και κορίτσια ήντα περιμένεις.

33. Τι σημαίνει για σένα ο όρος «πατέρας»; Πόσο σημαντικό ρόλο παίζει για σένα;

- Αν παίζει λέει, τον ποιο σημαντικό ρόλο. Ο πατέρας είναι ιερό πράγμα όπως και η μάνα, αλλά ειδικά ο πατέρας μου ήταν το πρότυπο μου.

34. Νοιώθεις τυχερός που έχεις έναν τέτοιο πατέρα;

- Ναι αμέ!! Δεν τον αλλάζω με τίποτα.

35. Θεωρείς πως ο πατέρας σου έχει αδυναμία σε σχέση με τα άλλα σου αδέρφια;

- Ναι σε εμένα έχουν και οι δύο γιατί τα κατάφερα καλύτερα από όλους.

36. Από ότι ξέρω, μένει σχετικά κοντά τους, θεωρείς ότι αυτό παίζει ρόλο;

- Αμέ πως δεν παίζει, είμαι εκεί σε ότι και αν χρειάζονται. Και ξέρουν πως αν δεν τα κανονίσω εγώ για όλους, δεν θα γίνει τίποτα.

37. Θα ήθελες να μου περιγράψεις πως είναι για σένα ο ιδανικός πατέρας;

- Είναι ο πατέρας μου, τέλος, δεν υπάρχει καλύτερος, μακάρι να με έβλεπαν και εμένα έτσι τα παιδιά μου.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

Ενδεικτικά παραδείγματα από τις ημι-δομημένες κλινικές συνεντεύξεις για τη συναισθηματική ρύθμιση και αυτορρύθμιση

1.Ενδεικτικό παράδειγμα από την Ανθούλα

1. Ποια συναισθήματα θεωρείς πως σου προσφέρουν ευχαρίστηση στην ζωή σου;
- Τα συναισθήματα που θεωρώ ευχάριστα είναι η χαρά, η ηρεμία μεγάλο πράγμα, η αγάπη και η ασφάλεια.

2. Υπήρξε κάποια στιγμή ή στιγμές στην ζωή σου που είπες πως είσαι πραγματικά ευτυχισμένη; Ανέφερε μου σε παρακαλώ όσο πιο περιγραφικά μπορείς εκείνες τις στιγμές (πρόσωπα, γεγονός, κατάσταση)
- Θα μπορούσα να πω πως ναι, και αυτές είναι μονάχα οι στιγμές που γέννησα τα παιδιά μου και τα πήρα αγκαλιά. Μονάχα εκείνες οι στιγμές ήταν οι καλύτερες, νόμισα πως έφτασα την τελειότητα. Ξέρεις το να φέρνεις στην ζωή ένα δικό σου παιδί, σε κάνει να νοιώθεις πως τίποτα άλλο δεν έχει αξία. Το κοιτάς και νομίζεις πως μαζί θα κατακτήσετε τον κόσμο. Και μια άλλη στιγμή που ήμουν πραγματικά ευτυχισμένη ήταν όταν παντρεύτηκα, ένοιωθα τόσο όμορφα και ήρεμα, ήθελα πολύ να παντρευτώ γιατί νόμιζα πως αυτό θα ήταν η σωτηρία μου.. τότε ήμουν μάλλον μικρή και άμυαλη…

3. Υπήρχε κάποια στιγμή ή στιγμές στην ζωή σου που είπες πως είσαι πραγματικά δυστυχισμένη ή πληγωμένη; Ανέφερε μου σε παρακαλώ όσο πιο περιγραφικά μπορείς εκείνες τις στιγμές (πρόσωπα, γεγονός, κατάσταση)
- Ναι ένοιωσα δυστυχισμένη αρκετές φορές, ξέρεις το να χάνεις πρόσωπα που αγαπάς, αυτό είναι μεγάλο πλήγμα. Στην αρχή δεν μπορείς να το πιστέψεις αλλά μετά αντιλαμβάνεσαι πως ότι και να κάνεις σε αυτήν την ζωή είναι μάταιο. Ένα άλλο γεγονός είναι όταν πρέπει να μετακομίσεις από έναν τόπο που περνάς καλά και είναι ο τόπος σου.

3.1. Θέλεις να μου αναφέρεις σε ποια κατάσταση αναφέρεσαι;
- Ναι βέβαια, είναι η στιγμή που έχασα την αδερφούλα μου, ήταν η μικρότερη, την είδα να μεγαλώνει και ξαφνικά την χάσαμε. Εκεί το σπίτι μας ήταν σαν να έκλεισε για πάντα, τίποτα δεν θα ήταν όπως πριν. Ειδικά όταν σκέφτεσαι πως και εσύ σαν μάνα κάποια στιγμή μπορεί να το πάθεις εκεί τρελαίνεσαι.

3.2. Πληγωμένη έχεις νοιώσει;
- Ναι όσες φορές έπρεπε να επιλέξω ανάμεσα στην οικογένεια μου και στον άντρα μου, όχι επειδή το ήθελα αλλά επειδή με ανάγκαζαν οι καταστάσεις. Ας πούμε σε έναν καυγά, εγώ θα έπρεπε να πάρω θέση, αλλά όταν τσακώνεται η πρώτη σου οικογένεια δηλαδή οι γονείς με την δεύτερη σου οικογένεια δηλαδή τον άντρα σου, αυτό που σου μένει είναι μια πληγή. Που ξέρεις πως το θέμα που την άνοιξε θα την ξανά-ανοίξει. Και μέσα σε όλα αυτά ήταν και η μετακόμιση από το σπίτι μου σε αυτό εδώ το νησί.. εκεί ήμασταν καλά και ήσυχα.. τώρα εδώ έχουν ανοίξει οι ασκοί του Αιόλου και δεν θα κλείσουν ποτέ.. (ξεσπάει σε κλάματα)

4. Τι λες στον εαυτό σου όταν κάτι σε πληγώνει ή σε στεναχωρεί;
- Προσπαθώ να σκέφτομαι θετικά και αισιόδοξα, ότι είναι μια μπόρα που θα περάσει, και μετά θα ξαναβγεί ο ήλιος. Μόνο αυτό με παρηγορεί!! Βέβαια προσπαθώ πάντα να μην δημιουργώ καταστάσεις για αυτό και δεν θα μιλήσω για αυτό που με πλήγωσε, απλά θα ξεσπάσω στα τσιγάρα και στο φαγητό.

5. Ποιες σκέψεις κάνεις όταν είσαι στεναχωρημένη;
- Πως θα ήθελα να ήταν εφιάλτης ή ψέμα, και αν η κατάσταση είναι πολύ βαριά πως θα ήθελα να ανοίξει η γη και να με καταπιεί.

6. Ποιες σκέψεις κάνεις όταν είσαι νευριασμένη;

- Πώς να εκδικηθώ, αλλά μετά από λίγο το μετανιώνω και σκέφτομαι πώς να μην το δείξω και να μην φωνάξω σε αυτόν που μου προκάλεσε νεύρα.

7.Ποιες σκέψεις κάνεις όταν είσαι ευτυχισμένη;

- Καταρχήν χαρούμενη με κάνει όταν βλέπω τα παιδιά μου χαρούμενα, και είμαστε όλοι μαζί μια βόλτα ή τρώμε την Κυριακή, χωρίς το άγχος της ώρας. Σκέφτομαι πάντα πως θα ήθελα αυτό να κρατούσε για πάντα, να είμαι κοντά στα παιδιά μου και να τα φροντίζω.

8. Ποιο άτομο μαθαίνει πρώτα τι σου συμβαίνει; Γιατί έχεις επιλέξει εκείνο το άτομο και όχι κάποιο άλλο;

- Αυτή που μαθαίνει πρώτη είναι η αδερφή μου και μετά ο άντρας μου. Συνήθως, το λέω στον άντρα μου, διότι τις περισσότερες φορές τον αφορά, αλλά δεν υπάρχει στήριξη ουσιαστική από εκείνον. Έπειτα η αδερφή μου μαθαίνει, και αυτό γιατί είναι μορφωμένη και έχει την ικανότητα να μένει ψύχραιμη και να με καθοδηγεί. Πάντα έχει κάτι να μου πει και να με βγάλει από την δύσκολη θέση, άλλωστε εκείνη όποτε και να την χρειάστηκα ήταν πάντα δίπλα μου, αμέσως έρχεται και με διαφωτίζει.

9. Τι περιμένεις να σου πει το συγκεκριμένο άτομο; Σου λέει πάντα αυτό που είσαι έτοιμη να ακούσεις ή αυτό που περιμένεις;

- Ο άντρας μου βάζει τις φωνές ή ακόμα χειρότερα χάνει την ψυχραιμία του, αλλά πρέπει να ξέρει και για αυτό του μιλάω. Συνήθως μου λέει πράγματα που με κάνουν να νοιώθω ακόμα χειρότερα αλλά δεν γίνεται αλλιώς. Μετά του περνάει και έχει τον τρόπο του να ηρεμεί. Η αδερφή μου από την άλλη πάντα θα μου πει κάτι που εγώ δεν είχα σκεφτεί και τα συναισθήματα μου θα είναι ανάμεικτα και περίεργα. Σίγουρα όμως προβληματίζομαι και βλέπω πως για όλα υπάρχει λύση.

10. Ποια είναι η φράση που σου λέει συνήθως το πρόσωπο που εμπιστεύεσαι και μοιράζεσαι μαζί του τις σκέψεις σου;

- Η φράση που συνήθως μου λέει είναι «μην ανησυχείς Ανθούλα μου όλα θα πάνε καλά, αρκεί να περιμένεις αγάλι- αγάλι γίνεται η αγουρίδα μέλι, » Είναι η χαρακτηριστική φράση που ακούω και από την αδερφή μου.

11. Δείχνεις στα παιδιά πως νοιώθεις, ειδικά στις περιπτώσεις που έχεις αρνητικά συναισθήματα;

- Όχι προσπαθώ να τους το κρύψω, και πολλές φορές μου έχουν πει «μα εσύ μαμά γιατί δεν γελάς συχνά» επίσης μια μέρα που το μικρό μου το παιδί πήγε σχολείο και μίλησαν για τα συναισθήματα με την κυρία του μου λέει «μα εσύ μαμά ποτέ δεν κλαίς;» Δεν με έχουν δει τα δύο μικρότερα παιδιά μου ποτέ να κλαίω. Ενώ τα δύο μεγαλύτερα άντε να ήταν δύο φορές.

12. Πιστεύεις πως το παιδί καταλαβαίνει πως νοιώθεις ακόμα και αν δεν του μιλήσεις;

- Νομίζω πως τα παιδιά μου καταλαβαίνουν ότι κάτι με απασχολεί κυρίως μέσω του τσιγάρου, διότι μου λένε «μαμά γιατί καπνίζεις τόσο πολύ τι έχεις;». Ξέρουν πως όταν καπνίζω σημαίνει πως κάτι με απασχολεί πάρα πολύ.

13. Τι κάνεις όταν έχεις κάποιο παράπονο ή πρόβλημα από το ένα σου παιδί; Το αναφέρεις στο άλλο;

- Ναι το κάνω αυτό και δεν μου βγαίνει σε καλό, επειδή πάντα στο τέλος το μαθαίνουν αυτό. Όταν τσακωθούν μεταξύ τους θα είναι από τις πρώτες κουβέντες που θα ανταλλάξουν μεταξύ τους. Ή ακόμα και αν δεν μαλώσουν, το ένα μου παιδί νοιάζεται πολύ το άλλο και χωρίς να το θέλουν πάνε και το λένε, θέλοντας και εκείνα να νοιώσουν πως είναι μεγάλα και έτσι μπορούν να βοηθήσουν.

14. Σε ποιες περιόδους άγχους εξωτερικεύεις αυτό που νοιώθεις;

- Πάντα το δείχνω με τον ίδιο τρόπο, καπνίζω και τρώω πολύ, αλλά τα παιδιά μου καταλαβαίνουν πότε διαφέρει το άγχος μου από την στεναχώρια μου, γιατί όταν αισθάνομαι πολύ άγχος μιλάω συνέχεια για το ίδιο θέμα.

15. Σε περιόδους θυμού πως εξωτερικεύεις αυτό που νοιώθεις;

- Βράζω- καίγομαι από μέσα μου αλλά προσπαθώ να μην το δείχνω ποτέ στους άλλους, το κρατάω για τον εαυτό μου. Όταν βλέπεις πως στην οικογένεια υπάρχει ήδη ένα άτομο που δείχνει τόσο πολύ και τόσο έντονα αυτό του το συναίσθημα δεν μπορείς να κάνεις και εσύ το ίδιο.

15α. Για ποιο άτομο μιλάς;
- Μιλάω για τον άντρα μου, φτάνουν οι φωνές και τα ξεσπάσματα το όταν αγχώνεται, δεν θα το κάνω και εγώ αυτό γιατί στο τέλος θα τρελάνουμε τα παιδιά μας.
16. Σε ποιες περιόδους χαράς εξωτερικεύεις τα συναισθήματα σου;
- Δεν τα εξωτερικεύω ποτέ ούτε τα καλά μου συναισθήματα γιατί δεν είναι κανένας άνθρωπος που μπορεί να κρύβει τα κακά και τα καλά να τον καταλαβαίνουν όλοι. Στην ζωή όλα είναι ένα θέατρο, σε αυτό λοιπόν το θέατρο εγώ έχω επιλέξει να δείχνω μόνο μια συγκεκριμένη έκφραση, να χαμογελάω σε όλους, ακόμα και αν είμαι χάλια μέσα μου, και να μιλάω ήρεμα και το ίδιο σε όλους.
17. Έχεις σκεφτεί πως αυτά που νοιώθεις επηρεάζουν άμεσα και το σώμα σου; Αν ναι πως; Ανέφερε ένα παράδειγμα
- Ναι το έχω σκεφτεί αυτό, και πιστεύω ακράδαντα πως επηρεάζει το ένα το άλλο. Εγώ το καταλαβαίνω κυρίως επειδή παχαίνω. Αλλά και πλέον όσο μεγαλώνω βλέπω πως πρήζονται τα πόδια μου, έχω κάνει ένα σωρό εξετάσεις δεν μου λένε ότι φταίει συγκεκριμένα κάτι, όλα βγαίνουν κανονικά. Κανένα φάρμακο δεν με πιάνει, μόλις όμως μου περάσει η στεναχώρια ή το πολύ άγχος, περνάνε και αυτά.
18. Τι ρόλο παίζει ο σύζυγός σου στην συναισθηματική σου κατάσταση; Θεωρείς ότι σε επηρεάζει άμεσα;
- Ναι εννοείτε, κυρίως φοβάμαι τα ξεσπάσματα του, δεν τον νοιάζει να φτάσει τα πράγματα στα άκρα. Και επίσης έχει ένα κακό συνήθειο, δεν σκέφτεται πως έχει κόσμο τριγύρω, αυτός θα σε βρίσει, θα σου μιλήσει άσχημα, θα σε υποτιμήσει χωρίς κανένα δισταγμό, και αυτό είναι τραγικό αν το σκεφτείς. Αυτό το φοβάμαι εδώ και πολλά χρόνια, αλλά μην νομίζεις και που φοβάμαι πως βγαίνει κάτι, πάλι τα δικά του θα κάνει. Πάλι θα με προσβάλει, πάλι θα γίνουμε ρεζίλι.
19. Υπάρχει κάποιο κομμάτι της ζωής σου που όταν το σκεφτείς μελαγχολείς;
- Ναι τα παιδικά μου χρόνια, διότι τότε ήμουν ελεύθερη και ευτυχισμένη, πλέον τι είμαι; Τίποτα! (ξεσπάει σε κλάματα). Και δεν φτάνει μόνο αυτό.. όταν φύγαμε από το νησάκι μας για να έρθουμε εδώ.. δεν περίμενα ότι θα υπέγραφα το συμβόλαιο της καταδίκης μου… θέλω τόσο πολύ να γυρίσω πίσω.
(μετά από δέκα λεπτά ξανα- αρχίζει η συνέντευξη)
19α. Είσαι καλύτερα τώρα;
- Ναι είμαι, απλά να ξέρεις καμιά φορά με πιάνει το παράπονο που ενώ τότε είχα τόσα όνειρα, πλέον δεν έχω τίποτα, ούτε τα πραγματοποίησα αλλά ούτε και συνέχισα ποτέ να κάνω όνειρα για μένα, μονάχα για τα παιδιά μου ονειρεύομαι.
20. Πιστεύεις πως ο λόγος των άλλων επηρεάζει την συναισθηματική σου κατάσταση;
- Ναι όποιος και να είναι ο άλλος, εγώ επηρεάζομαι εύκολα και πολύ.
21. Ποια είναι τα στοιχεία που θεωρείς ότι είναι απαραίτητα για την δική σου ευτυχία;
- Να είναι καλά τα παιδιά μου.
21α. Τι μόνο αυτό θα σε κάνει ευτυχισμένη;
- Αν σκεφτείς καλύτερα τον ρόλο της μάνας και ο γάμος της με ένα άνθρωπο που θυμώνει εύκολα, τι άλλο θα μπορούσες να σκεφτείς για να γίνεις ευτυχισμένη; Οι χαρακτήρες δεν αλλάζουν, μένουν ίδιοι άρα… (και μετά σιωπή)
22. Αν θεωρήσουμε πως η ευτυχία, η γαλήνη και η χαρά διαρκούν για πάντα, πως φαντάζεσαι πως θα είναι μια ευτυχισμένη ζωή;
- Δεν ξέρω, δεν θέλω να σκέφτομαι πράγματα που δεν πρόκειται να γίνουν ποτέ, μου αρκεί να είναι καλά οι γονείς μου, τα αδέρφια μου και τα παιδιά μου.
23. Ο άντρας σου;;;
- Ναι ναι, εννοείται και αυτός!

2. Ενδεικτικό παράδειγμα από τη Ρία

1. Ποια συναισθήματα θεωρείς πως σου προσφέρουν ευχαρίστηση στην ζωή σου;
- Λοιπόν τα συναισθήματα που μου προκαλούν ευχαρίστηση είναι… χαρά, υπομονή που λέει και η θρησκεία μας, αγάπη, ηρεμία, ενθουσιασμός αυτά..

2.Υπήρξε κάποια στιγμή ή στιγμές στην ζωή σου που είπες πως είσαι πραγματικά ευτυχισμένη; Ανέφερε μου σε παρακαλώ όσο πιο περιγραφικά μπορείς εκείνες τις στιγμές (πρόσωπα, γεγονός, κατάσταση)
- Ναι υπήρξαν αρκετές στιγμές, όταν έκανα τις δυο κορούλες μου! και όταν παντρεύτηκα. Ήθελα τόσο πολύ να παντρευτώ, ήμασταν χρόνια μαζί εκείνος ήταν ωραίος και τον ήθελαν και άλλες, και έτσι ένοιωσα πως θα τον κέρδιζα για μια ζωή.

3. Υπήρχε κάποια στιγμή ή στιγμές στην ζωή σου που είπες πως είσαι πραγματικά δυστυχισμένη ή πληγωμένη; **Ανέφερε μου σε παρακαλώ όσο πιο περιγραφικά μπορείς εκείνες τις στιγμές (πρόσωπα, γεγονός, κατάσταση)**
- Ναι εννοείται! Δυστυχισμένη είναι η λέξη που με χαρακτηρίζει από τότε που άφησα το σπίτι και την μάνα μου στην Αθήνα και κατέβηκα στην Κρήτη. Πληγωμένη ένοιωσα από την συμπεριφορά της αδερφής μου, που είχε εξωσυζυγική σχέση και αναγκάστηκα να φύγω από το σπίτι μου εξαιτίας αυτής της κατάστασης.

4.Πληγωμένη έχεις νοιώσει;
- Δυστυχώς ναι… έχω νοιώσει και νοιώθω το ίδιο δυνατά ακόμα… όταν έχεις μια όμορφη και ήσυχη ζωή και μια στιγμή όλα γκρεμίζονται… χάνεται η εμπιστοσύνη του άντρα σου στο πρόσωπο σου… όταν πρέπει να επιλέξεις ανάμεσα στον άντρα και τα παιδιά σου και στους γονείς σου.. αυτό είναι τραγικό! (ξεσπάει σε κλάματα) και τελικά αναγκάστηκα για όλα αυτά να αφήσω το σπίτι μου που με τόσο κόπο φτιάξαμε για να έρθω που;; σε ένα βρωμοχώρι και είμαι τόσο νέα ακόμα αλλά αισθάνομαι τόσο γριά..

5. Τι λες στον εαυτό σου όταν κάτι σε πληγώνει ή σε στεναχωρεί;
- Λέω «πως αν υπάρχει θεός ας με βοηθήσει», προσπαθώ να κάνω υπομονή και πλέον έχω πλησιάσει το θεό και την εκκλησία για να μου δίνει κουράγιο, και να μην αφήσω τα προβλήματα μου και τις σκέψεις μου να επηρεάσουν τον ρόλο μου ως μητέρα.

6. Ποιες σκέψεις κάνεις όταν είσαι στεναχωρημένη;
- Είναι το ποιο γνωστό συναίσθημα στην ζωή μου, όλο εκεί καταλήγω. Αυτό σκέφτομαι και πάντα προσπαθώ να κάνω κουράγιο και να φανώ δυνατή για τα παιδιά μου.

7. Ποιες σκέψεις κάνεις όταν είσαι νευριασμένη;
- Όταν είμαι νευριασμένη τα βάζω με όλους και με όλα, δεν με σταματάει τίποτα. Όλα τα ισοπεδώνω και μετά ξεσπάω στον άντρα μου, του κρατάω μούτρα, του φωνάζω, τσακωνόμαστε και μετά από λίγες μέρες είμαστε πάλι καλά.

8. Ποιες σκέψεις κάνεις όταν είσαι ευτυχισμένη;
- Μακάρι να μην τελείωναν ποτέ, και κάθε φορά όταν θα πω αυτήν την φράση, τότε όλα γκρεμίζονται και ξαναγυρίζω πάλι στην θλίψη και την στεναχώρια μου. Όλα είναι κύκλος, απλά τα κακά πράγματα νοιώθεις πως κρατάνε περισσότερο. Αλλά καλά μην λέω άσχετα… εγώ ευτυχισμένη είμαι όταν σκέφτομαι ότι τα παιδιά μου είναι το παν… είναι η ευτυχία προσωποποιημένη…

9. Ποιο άτομο μαθαίνει πρώτα τι σου συμβαίνει; Γιατί έχεις επιλέξει εκείνο το άτομο και όχι κάποιο άλλο;
- Η μάνα μου είναι εκείνη που τα μαθαίνει όλα πρώτη! Είναι το στήριγμα μου και ξέρω πως όταν είμαι στεναχωρημένη, τις περισσότερες φορές μου φταίει ότι είμαι μόνη μου, αφού εκείνη είναι μακριά. Και όταν δεν το έχεις επιλέξει εσύ να είσαι μακριά της ή εκείνη αλλά φταίνε άλλοι, τότε πονάς περισσότερο. Αλλά και κάτι άλλο να μου συμβαίνει εγώ εκείνη παίρνω τηλέφωνο, διότι ξέρω πως θα τρέξει για να με βοηθήσει, ποτέ δεν την έχω ζητήσει κάτι και να μην το κάνει. Τρέχει στην πρώτη γραμμή η κακομοίρα..

10. Τι περιμένεις να σου πει το συγκεκριμένο άτομο; Σου λέει πάντα αυτό που είσαι έτοιμη να ακούσεις ή αυτό που περιμένεις;

- Η μάνα μου έχει ένα μότο «η γυναίκα ήρθε στον κόσμο για να τυραννιέται και να πονάει, δεν μπορείς να πας ενάντια σε αυτό» και έχει απόλυτο δίκιο, έτσι είναι, άρα αυτό με παρηγορεί όταν το σκέφτομαι. Ειδικά αν βλέπει πως έχω δίκιο, δεν θα μου το πει, απλώς θα μου πει αυτήν την φράση. Ξέρεις κάποια πολύ βαριά πράγματα που θα μου συμβούν με τον Παύλο, δεν θα της τα πω γιατί ξέρω πως μετά θα του κακιώσει, και εγώ θα το ξεχάσω αλλά εκείνη θα του το κρατάει για καιρό και θα μου το θυμίζει.

11. Ποια είναι η φράση που σου λέει συνήθως το πρόσωπο που εμπιστεύεσαι και μοιράζεσαι μαζί του τις σκέψεις σου;

- Την φράση που σου είπα πριν, «η γυναίκα ήρθε στον κόσμο για να τυραννιέται και να πονάει, δεν μπορείς να πας ενάντια σε αυτό». Καμία γυναίκα δεν είναι ευτυχισμένη πραγματικά και δεν υπάρχει πιθανότητα να τα έχει όλα στην ζωή της, όμως ένας άντρας δεν είναι το ίδιο. Ο άντρας θα βρει να περάσει καλά, όπου και αν είναι, ότι και να κάνει.

12. Δείχνεις στα παιδιά πως νοιώθεις, ειδικά στις περιπτώσεις που έχεις αρνητικά συναισθήματα;

- Και να μην θέλω το καταλαβαίνουν, ξέρεις είμαι όλη μέρα μαζί τους, μόνο σχολείο που δεν πάμε μαζί! (χαμογελάει) με αποτέλεσμα και να θέλω να τους κρύψω πράγματα δεν γίνεται γιατί το καταλαβαίνουν.

12α. Και δεν σε ρωτάνε;

- Ναι πάντα μου λένε «τι έχεις μαμά;» και ειδικά η μικρή μου η Ελένη με αγκαλιάζει και μου λέει «μανουλίτσα μου εγώ σ΄ αγαπώ πολύ μην στεναχωριέσαι. Η μεγάλη μου κόρη δεν δείχνει τόσο πολύ τα συναισθήματα της.

13. Πιστεύεις πως το παιδί καταλαβαίνει πως νοιώθεις ακόμα και αν δεν του μιλήσεις;

- Ναι σίγουρα, ειδικά τα δικά μου παιδιά. Αν είσαι όλη μέρα μαζί τους, και να θέλεις να κρυφτείς αυτό δεν γίνεται. Ένα παιδί σχεδόν πάντα έχει όρεξη να παίξετε και να γελάσετε ή κάτι τέλος πάντως να σου πει, αν εσύ είσαι αφηρημένη και στεναχωρημένη, το παιδί το βλέπει ξεκάθαρα αυτό.

14. Τι κάνεις όταν έχεις κάποιο παράπονο ή πρόβλημα από το ένα σου παιδί; Το αναφέρεις στο άλλο;

- Μμμ… να σου πω την αλήθεια δεν το έχω σκεφτεί αυτό, δεν θυμάμαι πως αντιδράω εκείνες τις στιγμές, αλλά νομίζω πως μου ξεφεύγει και το λέω… αλλά δεν θυμάμαι, ότι και να σου πω θα είναι ψέμα.

15. Σε ποιες περιόδους άγχους εξωτερικεύεις αυτό που νοιώθεις;

- Είμαι διαρκώς αγχωμένη, για όλα, για την ζωή μου εδώ, για το μέλλον των παιδιών μου, νομίζω πως πλέον δεν μπορώ να το ελέγξω και το εξωτερικεύω, και αυτό μου φαίνεται και δεν το δείχνω με το καλύτερο τρόπο. Τρώω πολύ, κλαίω, φωνάζω, έχω όλες τις εκρήξεις.

16. Σε περιόδους θυμού πως εξωτερικεύεις αυτό που νοιώθεις;

- Με το ίδιο τρόπο, δεν μπορεί να καταλάβει κανείς, γίνομαι ιδιότροπη και κυρίως πολύ σκληρή με όλους και με όλα! Και εννοείται τρώω πολύ, έχω πάρει από την ώρα που ήρθα σε αυτό το καταραμένο νησί δεκατέσσερα κιλά. Ήμουν πολύ αδύνατη και τώρα έχω γίνει θεόχοντρη, τι να πω…. (παύση πέντε λεπτών, αμηχανία στο χώρο)

17. Σε ποιες περιόδους χαράς εξωτερικεύεις τα συναισθήματα σου;

- Χαρά νοιώθω όταν πλησιάζει η ώρα να πάω κοντά στην μητέρα μου, ή όταν είναι να κατέβει εκείνη κάτω σε εμάς. Όταν είμαι μαζί της όλα αλλάζουν γίνονται καλύτερα και ομορφότερα, χαρά επίσης έχω όταν έρχονται φίλοι μας από την Αθήνα να μας δουν. Εδώ στο χωριό νοιώθω τεράστια μοναξιά και όταν δω άλλους ανθρώπους χαίρομαι τόσο πολύ. Όταν είμαι χαρούμενη αγκαλιάζω τους πάντες, χαμογελάω και μαγειρεύω περίεργα φαγητά και πάντα ένα γλυκό, δεν έχω κάποιο συγκεκριμένο ότι τύχει.

18. Έχεις σκεφτεί πως αυτά που νοιώθεις επηρεάζουν άμεσα και το σώμα σου; Αν ναι πως; Ανέφερε ένα παράδειγμα.

- Ναι μα το βλέπω, στον καθρέφτη και στην ζυγαριά. Παίρνω συνέχεια κιλά, δεν βάζω κρέμες, δεν περιποιούμαι τον εαυτό μου, δεν φτιάχνω τα μαλλιά μου και το χειρότερο ντύνομαι σαν το λέτσο. Με ρούχα παλιά πρόχειρα και κυρίως φόρμες για να αισθάνομαι άνετα με τα κιλά τα παραπάνω. Εκτός από όλα τα άλλα στεναχωριέμαι και για αυτό, πάρα πολύ.

19. Τι ρόλο παίζει ο σύζυγός σου στην συναισθηματική σου κατάσταση; Θεωρείς ότι σε επηρεάζει άμεσα;
- Παίζει σημαντικό ρόλο, και όσο τον έχω ανάγκη και του το λέω εκείνος τρομάζει και φεύγει ακόμα ποιο μακριά, σαν να μην υπάρχω για αυτόν και αυτό με τρελαίνει ακόμα περισσότερο. Μπορεί να είμαι χαλιά και να με κάνει καλά, αλλά μπορεί και να είμαι χάλια και να με κάνει χειρότερα, και αυτό δεν το αντέχω… Να τώρα τις προάλλες του λέω βαρέθηκα να είμαι μόνη, δεν μιλάμε, δεν είμαστε καλά κάνε κάτι και μου λέει να πηγαίνω μαζί του στο χωράφι. Μα αυτό θα είναι η λύση μας; Δεν μπορώ έτσι!
20. Υπάρχει κάποιο κομμάτι της ζωής σου που όταν το σκεφτείς μελαγχολείς;
- Ναι αμέ! Είναι η ζωή μου στην Αθήνα, εκεί όσο και αν γκρίνιαζα τώρα που όλα είναι παρελθόν καταλαβαίνω πως ήταν όλα υπέροχα. Ήμασταν στο σπίτι μας, είχαμε τις δουλειές μας, έμενα μαζί με την μάνα μου, όλα ήταν καλά, τώρα….
21. Πιστεύεις πως ο λόγος των άλλων επηρεάζει την συναισθηματική σου κατάσταση;
- Ναι, και καλημέρα να μου πει η πεθερά νου εγώ νευριάζω, δεν μπορώ ούτε να την ακούω να μιλά! Και το ίδιο ισχύει και με τον πεθερό μου, δεν τους θέλω, δεν τους μπορώ. Ξέρεις αν στραβώσω με κάποιον μετά ούτε να τον βλέπω δεν θέλω..
22. Ποια είναι τα στοιχεία που θεωρείς ότι είναι απαραίτητα για την δική σου ευτυχία;
- Η υγεία πάνω από όλα και η αγάπη, αν έχεις αυτά και σε βοηθήσει και ο θεός, όλα γίνονται καλύτερα, έτσι πιστεύω εγώ.
21. Αν θεωρήσουμε πως η ευτυχία, η γαλήνη και η χαρά διαρκούν για πάντα, πως φαντάζεσαι πως θα είναι μια ευτυχισμένη ζωή;
- Λοιπόν είναι να είμαι κοντά με την μάνα μου, να είμαι καλά με τον Παύλο, να είναι φρόνημα τα παιδιά μου, να είμαι αδύνατη για να χωράω στα ρούχα μου και να φύγουμε από την Κρήτη, αυτά τα λίγα…

3.Ενδεικτικό παράδειγμα από το Νίκο

1.Ποια συναισθήματα θεωρείς πως σου προσφέρουν ευχαρίστηση στην ζωή σου;
- Η χαρά, η απόλαυση, ηη… δεν θυμάμαι κάτι άλλο.
2.Υπήρξε κάποια στιγμή ή στιγμές στην ζωή σου που είπες πως είσαι πραγματικά ευτυχισμένος; Ανέφερε μου σε παρακαλώ όσο πιο περιγραφικά μπορείς εκείνες τις στιγμές (πρόσωπα, γεγονός, κατάσταση)
- Ναι υπήρχαν και υπάρχουν. Όταν μου είπαν πως η αδερφή μου ξεπέρασε το κίνδυνο, και θα ζήσει, τότε ένοιωσα πως μου χάριζαν τον κόσμο. Και στις γεννήσεις των παιδιών μου όταν τα πρωτοείδα ένοιωθα μεγάλη χαρά, ένοιωθα πραγματικά μας ευτυχισμένος.
3.Υπήρχε κάποια στιγμή ή στιγμές στην ζωή σου που είπες πως είσαι πραγματικά δυστυχισμένος ή πληγωμένος; Ανέφερε μου σε παρακαλώ όσο πιο περιγραφικά μπορείς εκείνες τις στιγμές (πρόσωπα, γεγονός, κατάσταση)
- Όταν έμαθα ότι ο πατέρας μου πέθανε, εκεί νόμιζα πως τελείωνε όλη μου η ζωή. Ήθελα να με πάρει μαζί του. Και όταν μετά αρρώστησε η αδερφή μου, και θα έφευγε και αυτή να βρει τον πατέρα μου, εκεί θα τελείωνα και εγώ.
4. Πληγωμένος έχεις νοιώσει;
- Ναι κυρίως από την γυναίκα μου, δεν με καταλαβαίνει… εεε… και γυρίζει και τα παιδιά εις βάρος μου. Δεν με θέλουν και μου το δείχνουν.
5.Τι λες στον εαυτό σου όταν κάτι σε πληγώνει ή σε στεναχωρεί;
Δεν λέω κάτι, σαν τι να λέω δηλαδή; Χαζός είμαι να μιλάω μόνος μου; Δεν γίνεται.
6. Ποιες σκέψεις κάνεις όταν είσαι στεναχωρημένος;
- Γιατί έτυχε πάλι σε εμένα αυτό, και πως θα τα καταφέρω, και να πάω να ανάψω κανένα κεράκι, και τέτοια.
7.Ποιες σκέψεις κάνεις όταν είσαι νευριασμένος;
- Θέλω να τα γκρεμίσω όλα, θέλω να παίξω μια του τοίχου και να μπει μέσα. Εεε… και βρίζω κιόλας πολύ, μετά ξεθυμαίνω και ηρεμώ. Δεν φταίω εγώ οι άλλοι φταίνε.
8.Ποιες σκέψεις κάνεις όταν είσαι ευτυχισμένος;

- Λέω μακάρι να κρατήσει ποιο πολύ, δεν νοιώθω συχνά έτσι.. και έχω κολλήσει δεν ξέρω τι να σου πω τώρα. Εεε… ναι μακάρι να κρατήσει και άλλο.

9.Ποιο άτομο μαθαίνει πρώτα τι σου συμβαίνει; Γιατί έχεις επιλέξει εκείνο το άτομο και όχι κάποιο άλλο;

- Η αδερφή μου βέβαια, εκείνη με αγαπάει πάρα πολύ και όταν θα της το πω, θα μου πει τι να κάνω. Μετά το λέμε και στην μάνα μου και λέει και αυτή τη γνώμη της. Εεεε και μετά το λέω και στην γυναίκα μου.

9.1. Και η γυναίκα σου;

- Εκείνη δεν είναι για πολλές- πολλές ευθύνες, θα αρχίσει τα δικά της και θα με νευριάσει.

9.2. Τι περιμένεις να σου πει το συγκεκριμένο άτομο; Σου λέει πάντα αυτό που είσαι έτοιμη να ακούσεις ή αυτό που περιμένεις;

- Η αδερφή μου φροντίζει να μην με νευριάζει και να με στεναχωρεί, μου λέει την αλήθεια αλλά ποιο καλά από τους υπόλοιπους. Η μάνα μου θα μου πει αλλά μετά αρχίζει να κλαψουρίζει και να μουρμουρίζει. Δεν μου λένε πάντα τα ίδια, ανάλογα με την περίπτωση… εεε… τι άλλο να πω;

9.3.Ποια είναι η φράση που σου λέει συνήθως το πρόσωπο που εμπιστεύεσαι και μοιράζεσαι μαζί του τις σκέψεις σου;

- Μου λέει «Νίκο, κάνε υπομονή και όλα θα φτιάξουν, θα πάμε να ανάψουμε και ένα κερί ή να κάνουμε αρτοπλασία» το ίδιο μου λέει και η μάνα μου. Αααα… και μου λέει «παιδάκι πάλι εσένα έτυχε και αυτό; Αν ήταν εδώ ο πατέρας σου όλα θα ήταν καλύτερα»

10. Δείχνεις στα παιδιά πως νοιώθεις, ειδικά στις περιπτώσεις που έχεις αρνητικά συναισθήματα;

- Εεε. (γελάει) και να θέλω να κρυφτώ δεν μπορώ… εγώ δεν θέλω σαν την μάνα τους κρυφοκούκουλα πράγματα. Θέλω να ξέρουν αλλά να μην μιλάνε γιατί είναι μικρά.

11. Πιστεύεις πως το παιδί καταλαβαίνει πως νοιώθεις ακόμα και αν δεν του μιλήσεις;

- Εεε.. ναι… είναι τα σημερινά παιδιά πολύ έξυπνα.

12. Τι κάνεις όταν έχεις κάποιο παράπονο ή πρόβλημα από το ένα σου παιδί; Το αναφέρεις στο άλλο;

- Ηντα λέει να κάνω; Ντα αυτό το ένα συνορίζεται του αλλουνου, όλοι κάνουν κόμμα εναντίον μου. Δεν λέω πράμα σε κανένα.

13. Σε ποιες περιόδους άγχους εξωτερικεύεις αυτό που νοιώθεις

- Εγώ δεν δείχνω άμα αγχώνομαι, παλιά φαινόταν επειδή κάπνιζα, αλλά τώρα το έχω σταματήσει. Δεν το δείχνω, δεν είμαι καμιά γυναικούλα εγώ.

14. Σε περιόδους θυμού πως εξωτερικεύεις αυτό που νοιώθεις;

Εγώ αμά θυμώνω το παίρνουν χαμπάρι όλοι, μα όταν σου λέω όλοι, όλοι, δεν χαρίζω, αρχίζω τις χριστοπαναγίες στο λεπτό.

14α. Για ποια άτομα μιλάς;

- Για όλα, πάντα με παίρνουν όλοι χαμπάρι, γιατί να κρύβομαι, οι άντρες έτσι κάνουν. Ήντα κρυφτούλη θα παίζουμε;

15. Σε ποιες περιόδους χαράς εξωτερικεύεις τα συναισθήματα σου;

- Εεε… τι να κάνω; Άμα είμαι χαρούμενος, πίνω καμιά ρακί και χαμογελώ, σαν τι πρέπει να κάνω;

16. Έχεις σκεφτεί πως αυτά που νοιώθεις επηρεάζουν άμεσα και το σώμα σου; Αν ναι πως; Ανέφερε ένα παράδειγμα

- Ναι το βλέπω, άμα είμαι θυμωμένος και βρίζω και χτυπάει πολύ γρήγορα η καρδιά μου, δεν την κάνω καλά, άσε που μετά βλέπω πως έχω πίεση.

17. Τι ρόλο παίζει ο σύζυγός σου στην συναισθηματική σου κατάσταση; Θεωρείς ότι σε επηρεάζει άμεσα;

- Άμα με επηρεάζει λέει;;; αμέ! Αυτή πολλές φορές είναι η αιτία και έχω πολλά νεύρα. Και όσο δεν θέλω να της δίνω σημασία, τόσο ποιο πολύ μου το κάνει.

18. Υπάρχει κάποιο κομμάτι της ζωής σου που όταν το σκεφτείς μελαγχολείς;

- Ναι είναι κανένα δυο, είναι όταν ήμουν ποιο μικρός, και ήμουν ελεύθερος από τα άγχη και τις βαβούρες. Αν ζούσε ο πατέρας μου ξέρω πως θα είχα να ασχοληθώ μόνο με την

οικογένεια μου και όλα θα πήγαιναν καλά, αλλά τώρα έχω πολλές ευθύνες και νοιώθω σκλάβος.

18α. Είσαι καλύτερα τώρα;

- Ναι τώρα, κατάφερα και γύρισα στην Κρήτη μόνιμα, θυμάμαι τον πατέρα μου αλλά δεν κλαίω και η αδερφή μου έχει ξεπεράσει τον κίνδυνο και είναι καλά.

19. Πιστεύεις πως ο λόγος των άλλων επηρεάζει την συναισθηματική σου κατάσταση;

- Ναι άμα μου μιλήσει η γυναίκα, η αδερφή και η μάνα μου γίνομαι χώμα, τι να σου λέω τώρα.

20. Ποια είναι τα στοιχεία που θεωρείς ότι είναι απαραίτητα για την δική σου ευτυχία;

- Να έχω την ησυχία μου, και να μην μου γκρινιάζει κανείς.

20 α. Τι μόνο αυτό θα σε κάνει ευτυχισμένος;

- Ε ναι. Ήντα άλλο να θέλω;

21. Η γυναίκα σου;;;

- Ε άμα δεν ξινίζει τα μούτρα της είμαι μια χαρά.

21. Αν θεωρήσουμε πως η ευτυχία, η γαλήνη και η χαρά διαρκούν για πάντα, πως φαντάζεσαι πως θα είναι μια ευτυχισμένη ζωή;

- Μια ευτυχισμένη ζωή θα είναι να μένω στο χωριό, εγώ η γυναίκα και τα παιδιά μου, η μάνα και η αδερφή μου. Υπάρχει μεγαλύτερη ευτυχία από αυτό;; εγώ σου λέω πως δεν υπάρχει.

4.Ενδεικτικό παράδειγμα από τον Παύλο

1.Ποια συναισθήματα θεωρείς πως σου προσφέρουν ευχαρίστηση στην ζωή σου;

- Εεε… τι να πω;; είναι η χαρά, η συμπόνια, εεε και τι άλλο.. τι δεν ξέρω…

2.Υπήρξε κάποια στιγμή ή στιγμές στην ζωή σου που είπες πως είσαι πραγματικά ευτυχισμένος; Ανέφερε μου σε παρακαλώ όσο πιο περιγραφικά μπορείς εκείνες τις στιγμές (πρόσωπα, γεγονός, κατάσταση)

- Ναι ουυ πολλές, ειδικά όταν ήμουν νεαρός, ήθελα να ζω την ζωή μου με ένταση και όρεξη. Όσο δεν φαντάζεσαι, κάθε μέρα φρόντιζα για αυτό. Για να σου πω να καταλάβεις, έκανα τρέλες με τους φίλους μου, κόντρες με μηχανάκια, πήγαινα καφέδες, βόλτες συνέχεια, πήγαινα για ψάρεμα όσο μεγάλωνα και το γούσταρα όταν έπιανα ψάρια.

2.1. Και με την οικογένεια σου;

- Εεε ναι εντάξει εννοείται όταν άφησα έγκυος την γυναίκα μου, ένοιωθα τι να σου πω τώρα; Πολύ πολύ χαρούμενος

3.Υπήρχε κάποια στιγμή ή στιγμές στην ζωή σου που είπες πως είσαι πραγματικά δυστυχισμένος ή πληγωμένος; Ανέφερε μου σε παρακαλώ όσο πιο περιγραφικά μπορείς εκείνες τις στιγμές (πρόσωπα, γεγονός, κατάσταση)

- Εεε.. ναι να σου πω… όταν έμαθα πως και οι δυο μου γονείς είχαν καρκίνο, και όταν έμαθα πως η γυναίκα μου είχε νταλαβέρια με άλλους άντρες, και στις δύο περιπτώσεις τρελάθηκα. Τι να σου πω τώρα;; δεν λέγονται αυτές οι στιγμές, δεν θέλω καθόλου να τις θυμάμαι.

4. Πληγωμένος έχεις νοιώσει;

- Αμέ. Ου! Από την γυναίκα μου, όταν έβλεπα πως άλλαζε, και άλλαζε χωρίς λόγο, αλλά δεν φταίει αυτή, η μάνα της τα έκανε όλα με την αδερφή της.

5.Τι λες στον εαυτό σου όταν κάτι σε πληγώνει ή σε στεναχωρεί;

- Σκέφτομαι στίχους τραγουδιών, μου αρέσουν τα παλιά τα βαριά τραγούδια.

5.1. Ανέφερε μου ένα τέτοιο παράδειγμα.

- Εεεε… το «πότε θα κάνει ξαστεριά», «καταραμένη φτώχια», και ποιο τωρινό «ζηλεύω τους ροκάδες και τους πιτσιρικάδες» δεν ξέρω αν είναι τίτλοι τραγουδιών γιατί δεν έχω καλή μνήμη αλλά αυτά που σου είπα είναι βασικά.

6. Ποιες σκέψεις κάνεις όταν είσαι στεναχωρημένος;

- Πάλι μουσική ακούω, τα ίδια, και σκέφτομαι πως θα βρω την λύση μόνος μου, δεν μπορεί κανένας άλλος να με βοηθήσει ή να σκεφτεί όπως εγώ.

7.Ποιες σκέψεις κάνεις όταν είσαι νευριασμένος;

- Φτάνω στα όρια της τρέλας, και φταίει το ότι δεν σκέφτομαι, πετάω πράγματα και λέω-λέω χωρίς να καταλαβαίνω τι λέω.

8.Ποιες σκέψεις κάνεις όταν είσαι ευτυχισμένος;

- Να κρατήσει περισσότερο, αλλά ξέρω πως όσο μεγαλώνω φεύγει και η όρεξη και η χαρά.

9.Ποιο άτομο μαθαίνει πρώτα τι σου συμβαίνει; Γιατί έχεις επιλέξει εκείνο το άτομο και όχι κάποιο άλλο;

- Οι γονείς μου, αυτοί με καταλαβαίνουν καλύτερα, και δεν θα με κοιτάξουν με περίεργο βλέμμα, εεε.. και όταν ηρεμήσω το λέω και στην μάνα μου.

9.1. Τι περιμένεις να σου πει το συγκεκριμένο άτομο; Σου λέει πάντα αυτό που είσαι έτοιμος να ακούσεις ή αυτό που περιμένεις;

- Δεν περιμένω να μου πουν κάτι συγκεκριμένο αλλά θέλω να δω το βλέμμα πως σε νοιάζομαι, πως όλα θα στρώσουν.

9.2.Ποια είναι η φράση που σου λέει συνήθως το πρόσωπο που εμπιστεύεσαι και μοιράζεσαι μαζί του τις σκέψεις σου;

- Η μάνα μου θα μου πει «αχ… παιδάκι μου..» αυτό τίποτα άλλο και θα δακρύσει, ενώ ο πατέρας μου θα μου πει «μην στεναχωριέσαι κάτι θα κάνουμε», και ας μην κάνει τίποτα μετά.

10. Δείχνεις στα παιδιά πως νοιώθεις, ειδικά στις περιπτώσεις που έχεις αρνητικά συναισθήματα;

- Αν δείχνω λέει, αφού φωνάζω και βρίζω, λες να μην το πάρουν χαμπάρι;; σίγουρα το καταλαβαίνουν.

11. Πιστεύεις πως το παιδί καταλαβαίνει πως νοιώθεις ακόμα και αν δεν του μιλήσεις;

- Δεν υπάρχει περίπτωση να μην με ακούσουν, αλλά δεν ξέρω αν πρέπει ή όχι δεν το έχω σκεφτεί. Τι είναι λάθος;;;;

12. Τι κάνεις όταν έχεις κάποιο παράπονο ή πρόβλημα από το ένα σου παιδί; Το αναφέρεις στο άλλο;

- Δεν παίζει να έχω παράπονο από την μία και να μην έχω από την άλλη, μαζί τα κάνουν όλα αυτές.

13. Σε ποιες περιόδους άγχους εξωτερικεύεις αυτό που νοιώθεις

- Εεε…. Δεν αγχώνομαι συχνά, δεν μου αρέσει να νοιώθω έτσι και δεν νοιώθω, ότι πάει και ότι έρθει.

14. Σε περιόδους θυμού πως εξωτερικεύεις αυτό που νοιώθεις;

- Πάντα και παντού, δεν είμαι εγώ εκείνη την στιγμή, είναι ο άλλος μου ο εαυτός που θέλει να τα γκρεμίσει όλα στο πέρασμα του.

15. Σε ποιες περιόδους χαράς εξωτερικεύεις τα συναισθήματα σου;

- Κάνω πλάκες και προσπαθώ να νοιώσει και ο άλλος έτσι.

16. Έχεις σκεφτεί πως αυτά που νοιώθεις επηρεάζουν άμεσα και το σώμα σου; Αν ναι πως; Ανέφερε ένα παράδειγμα

- Μπα εμένα δεν με επηρεάζει, άλλα πράγματα με πειράζουν, εεε… ίσως ότι καπνίζω να παίζει ρόλο.. καπνίζω ποιο πολύ.

17. Τι ρόλο παίζει ο σύζυγός σου στην συναισθηματική σου κατάσταση; Θεωρείς ότι σε επηρεάζει άμεσα;

- Αυτή με επηρεάζει και έμεινα και τα παιδιά, όλα εκείνη και τα προκαλεί και τα σταματάει. Για αυτό έχω πολλές φορές νεύρα.

18. Υπάρχει κάποιο κομμάτι της ζωής σου που όταν το σκεφτείς μελαγχολείς;

- Ναι, όταν σκέφτομαι πως μετά που παντρεύτηκα έμενα με τα πεθερικά μου και στο κοντέινερ και στην ίδια πολυκατοικία. Έγκλημα μεγάλο, τι να σου λέω τώρα.

18α. Είσαι καλύτερα τώρα;

- Ναι αμέ, είμαι εδώ στην Κρήτη, έχω την δουλειά, το σπιτάκι μου και όλα έτσι όπως τα θέλω. Και πάνω από όλα, οι άλλοι είναι μακριά.

19. Πιστεύεις πως ο λόγος των άλλων επηρεάζει την συναισθηματική σου κατάσταση;

- Ναι αν μου πει κάτι κακό η μάνα μου τρελαίνομαι, δεν γουστάρω να στεναχωριούνται οι άλλοι, και αν αυτό που θα μου πουν το έχω κάνει εγώ, δεν μπορώ… τι να σου λέω τώρα.

20. Ποια είναι τα στοιχεία που θεωρείς ότι είναι απαραίτητα για την δική σου ευτυχία;

- Ναι είμαι όπως τώρα, ααα και θα με βόλευε να πέθαινε η πεθερά μου, θα γλίτωνα πόση μουρμούρα από την γυναίκα μου, τότε θα μπορώ να πω πως είμαι ευτυχισμένος.

20α. Τι μόνο αυτό θα σε κάνει ευτυχισμένος;

- Τι άλλο να θέλω, έχουν τώρα όλοι την υγεία τους, είμαι με κοντά στους δικούς μου και μακριά από όλους τους πειρασμούς.

21. η γυναίκα σου;;;

- Εεε αμα δεν τις λέει μαλακίες η πεθερά μου είναι όλα καλά, θέλω τίποτα άλλο, όχι, είμαστε μακριά, είναι μέσα στο σπίτι και όλα καλά.

21. Αν θεωρήσουμε πως η ευτυχία, η γαλήνη και η χαρά διαρκούν για πάντα, πως φαντάζεσαι πως θα είναι μια ευτυχισμένη ζωή;

- Εγώ την έχω την ευτυχία μου τώρα έτσι όπως είμαι, αν το καταλάβαινε και η γυναίκα μου θα μπορούσα να σου πω πως ζω στον παράδεισο.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3

Ενδεικτικό παράδειγμα εθνογραφικής παρατήρησης: Καταγραφή μιας ημέρας

1. Παράδειγμα απομαγνητοφωνημένης ενθογραφικής παρατήρησης από την πρώτη οικογένεια (εικοστή πρώτη συνάντηση, εικοσι-τετράωρη καταγραφή)

Ο τσακωμός ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας

Ένα απρόσμενο γεγονός ήρθε να ταράξει τον ύπνο της οικογένειας. Στις πέντε τα ξημερώματα χτύπησε το τηλέφωνο και ήταν η γιαγιά (η μητέρα του Νίκου) από το χωριό, τους είπε πως ένας θείος πέθανε και πως το πρωί οχτώ ώρα ήταν η κηδεία.

Ο πατέρας στεναχωρήθηκε πάρα πολύ, η μητέρα δεν έδωσε ιδιαίτερη βάση διότι δεν είχαν ποτέ καλές σχέσεις, άρα της πέρασε απαρατήρητη αυτή η απουσία. Εκείνος τηλεφώνησε στην αδερφή του και της είπε πως σε καμιά ώρα θα περάσει να την πάρει να πάνε χωριό. Η μητέρα φαινόταν πως δεν είχε καμία όρεξη αλλά δεν ρωτήθηκε για το τι θέλει. Συγκεκριμένα ο πατέρας λέει:

- Πατέρας: Ανθούλα ετοιμάσου και ξύπνα τα παιδιά πάμε χωριό
- Μητέρα: νόμιζα πως θα πήγαινες εσύ και η αδερφή σου
- Πατέρας: όχι θα πάμε όλοι μαζί, θα φανεί ποιο όμορφο αυτό στο χωριό
- Μητέρα: δηλαδή τα παιδιά θα χάσουν το σχολείο τους;
- Πατέρας: ναι, δεν υπάρχει πρόβλημα για μέρα
- Μητέρα: μα τα παιδιά είναι μικρά για να πάνε στην κηδεία
- Πατέρας: ναι έχεις δίκιο, κάτσε να σκεφτώ
- Μητέρα: δεν θέλεις να πας μόνος σου;
- Πατέρας: όχι δεν πάω μόνος, θα έρθεις και εσύ. Λοιπόν το αποφάσισα, θα πάμε όλοι μαζί και θα κάτσεις στο σπίτι με τα παιδιά, να το μαζέψεις και λίγο και εγώ, η μάνα μου και η αδερφή μου θα πάμε, απλά έτσι θα δει και το χωριό ότι όλοι πενθούμε.
- Μητέρα: καλά
- Πατέρας: αα!! Βρες μου και εμένα το κουστούμι μου

Η μητέρα πήγε στο δωμάτιο της βρήκε τα ρούχα τους, και έπειτα πήγε να ξυπνήσει τα παιδιά. Τους είπε πως δεν θα πάνε στο σχολείο και εκείνα πέταξαν από την χαρά τους. Πριν καλά- καλά σηκωθούν από το κρεβάτι, ο Μάριος είπε:

- Μάριος: μαμά αφού θα πάμε στο χωριό, να πάρω και το tablet, έλα σε παρακαλώ
- Μάμα: καλά πάρε το, τι θα κάνουμε άλλωστε στο χωριό μόνοι μας. Πάρε όμως και τα βιβλία σου
- Μάριος: γιούπι!!!

Η μητέρα άρχισε να τους ετοιμάζει γρήγορα, αλλά ο πατέρας με το που ντύθηκε βγήκε έξω, μπήκε στο αυτοκίνητο και άρχισε να κορνάρει για να κάνει η μητέρα γρήγορα, εκείνη έτρεχε πανικόβλητη, τα παιδιά είχαν υπερένταση και του έβγαινε γκρίνια. Όταν μπήκαν στο αυτοκίνητο, πριν ξεκινήσει ο πατέρας, η μητέρα θυμήθηκε πως δεν είχε κλειδώσει το σπίτι, του είπε να σταματήσει για να πάει να τσεκάρει το σπίτι και εκείνος άρχισε να φωνάζει:

- Πατέρας: μια δουλειά είχες να κάνεις και την έκανες στραβά, τίποτα δεν κάνεις σωστά, τελευταίοι θα φτάσουμε στην κηδεία. Ποτέ δεν είσαι στην ώρα σου και όλο κάνεις μια τρύπα στο νερό. Βαρέθηκα!!!
- Μητέρα: Νίκο σταμάτα!
- Πατέρας: δεν θα μου λες πότε θα μιλάω και πότε όχι, η αλήθεια πονάει ε;;

- Στέλιος : μπαμπά μην μιλάς έτσι στην μαμά
- Πατέρας: σιώπα εσύ, είσαι μικρός δεν ξέρεις, αλλά μοιάζεις και εσύ της μάνας σου
- Μάριος: πω ρε μπαμπά σταμάτα
- Πατέρας: ε βέβαια, έχεις κάνει τα παιδιά σαν τα μούτρα σου, τους λες άσχημα πράγματα για μένα και δεν με θέλουν.
- Μητέρα: τι είπα πάλι εγώ; Εσύ ξεκίνησες
- Πατέρας: εγώ είδες ετοιμάστηκα και ήμουν στην ώρα μου, εσύ τι κάνεις; Δεν είσαι άξια για τίποτα, όλα εγώ τα κάνω και εσύ το μόνο που ξέρεις είναι να κάθεσαι…. Είναι ωραίο πράγμα το καθισιό ε;;

Η μητέρα δεν απάντησε, απλά δάκρυσε, τα παιδιά στο πίσω κάθισμα, δεν έβγαζαν μιλιά, φαινόντουσαν πολύ στεναχωρημένα. Μετά από πέντε λεπτά είχαν φτάσει έξω από το σπίτι της θείας Κατερίνας, η οποία και αυτή φαινόταν νευριασμένη. Όταν μπήκε στο αυτοκίνητο άρχισε να μονολογεί:

- Κατερίνα: καλημέρα! Αλλά που είδαμε την καλή ημέρα, μα καλά τώρα βρήκε και αυτός; Είχα τόσες δουλειές να κάνω στο γραφείο και τα άφησα όλα πίσω για να πάω, που στην ουσία είναι μόνο ταλαιπωρία. Εσείς τι έχετε και δεν μιλάτε; Τσακωθήκατε ε; ε βέβαια κάνετε και άλλη δουλειά, δεν μας φτάνουν όλα τα άλλα έχουμε και αυτό. Και κάνει και τόσο κρύο σήμερα, έπρεπε να βάλεις ποιο ζεστά ρούχα στα παιδιά, με την λεπτή μπλούζα θα παγώσουν στο χωριό.
- Μητέρα: τους πήρα και ζακέτα και φούτερ μπλούζα, καλά θα είναι
- Κατερίνα: ναι εμένα μου λες
- Πατέρας: ντα πότε έκανε σωστή δουλειά για να κάνει και τώρα;; αλλά άμα μιλάω εγώ είμαι ο κακός
- Μάριος: ρε μπαμπά μην αρχίζεις πάλι
- Κατερίνα: να μιλάς με σεβασμό στον πατέρα σου, όλα εκείνος σας τα δίνει, δεν είμαι τίποτα κακό, είπε την αλήθεια. Αλλά βέβαια η μάνα σας, δεν σας έχει μάθει τρόπους.
- Στέλιος: δεν μπορούμε εμείς να πάμε μια φορά στο χωριό ή κάπου τέλος πάντων χωρίς γκρίνια και φωνές;
- Κατερίνα: ναι, ναι έχεις δίκιο, όλα η μάνα σας τα κάνει

Μετά από αυτό κανένας δεν μίλησε, μιας ώρας διαδρομή και κανένας δεν είπε τίποτα. Μουσική δεν έβαλαν στο αυτοκίνητο γιατί πενθούν, οπότε το μόνο που ακουγόταν ήταν η ανάσα τους. Τα δύο αγόρια, αποκοιμήθηκαν στην μέση της διαδρομής. Όταν έφθασαν στο χωριό, ξύπνησαν φίλησαν την γιαγιά, η οποία ήταν πολύ στεναχωρημένη και μπήκαν στο σπίτι. Η μητέρα, με τα παιδιά έκατσαν σπίτι ενώ οι υπόλοιποι αμέσως έφυγαν διότι σύμφωνα με την γιαγιά, είχαν αργήσει δέκα λεπτά από την ώρα που έπαιξε η καμπάνα.

Η μητέρα έκανε έναν ελληνικό καφέ, έκατσε μπροστά στο τζάκι και έβγαλε ένα τσιγάρο από την τσάντα της, δεν την ένοιαζε που την έβλεπαν τα παιδιά, εκείνα δεν έδειξαν να ξαφνιάζονται από το θέαμα. Στην συνέχεια, μετά το τέλος του καφέ, ξεκίνησε να μαγειρεύει, ενώ τα παιδιά άρχισαν να ξεσκονίζουν το σπίτι.

Μέχρι να γυρίσουν οι υπόλοιποι από το θλιβερό γεγονός, το σπίτι μύριζε καθαριότητα και φρεσκάδα, η μητέρα είχε ψήσει το φαγητό και όλα έδειχναν τελείως διαφορετικά. Έκατσαν γύρω από το τζάκι και η μητέρα άρχισε να λέει ιστορίες από τον παππού που δεν ζει, και πόσο διαφορετικά θα ήταν αν ήταν ακόμα στην ζωή, κοίταζε τις φωτογραφίες του και έκλαιγε.

Οι υπόλοιποι άρχισαν να καταφθάνουν και τα τρία άτομα, αμέσως διαχωρίστηκαν για να μην φανεί ότι συζητούσαν. Η Κατερίνα άρχισε να λέει για τα άτομα που παραβρίσκονταν στην κηδεία, και ότι περίεργο είχε δει, η γιαγιά σχολίαζε τα φαγητά, ενώ ο πατέρας ήταν αμίλητος. Φαινόταν σαν να είχε πειράξει μονάχα εκείνον η απώλεια του θείου.

Έκατσαν στο τραπέζι, έφαγαν όλοι μαζί, ενώ ταυτόχρονα η γιαγιά έκανε ερωτήσεις στα παιδιά πως τα πηγαίνουν στο σχολείο. Μόνη της η μητέρα έστρωσε το τραπέζι και μόνη τα

μάζεψε και έπλυνε τα πιάτα, έπειτα έφτιαξε καφέ στους μεγάλους και πορτοκαλάδα στα παιδιά.

Έκατσαν όλοι σε έναν μεγάλο κύκλο και ξεκίνησε να λέει η γιαγιά ιστορίες για το θείο και τον παππού, άρχισε να κλαίει και οι υπόλοιποι απλά την έβλεπαν. Όταν η ώρα έδειξε τέσσερις, ο πατέρας είπε «ώρα να φεύγουμε, γιατί σήμερα δουλεύω νυχτερινός και πρέπει να πάω σπίτι να κοιμηθώ, και να κάνω μπάνιο». Χωρίς δεύτερη σκέψη, σηκώθηκαν όλοι και άρχιζαν να ετοιμάζονται, αποχαιρέτησαν ένας – ένας την γιαγιά και μπήκαν στο αυτοκίνητο.

Κατά την διάρκεια του ταξιδιού, δεν ειπώθηκαν ιδιαίτερες κουβέντες, απλές αναφορές για τον καιρό, για την πολιτική και για τα παιδιά που σπουδάζουν. Η μητέρα έλεγε πως πρέπει να επισκεφτούν τα παιδιά στο Ρέθυμνο, ενώ ο πατέρας επέμενε πως δεν έχει λεφτά για χάσιμο, μάλιστα τα πήρε τηλέφωνο και τους είπε να έρθουν το Σαββατοκύριακο Ηράκλειο για να τον βοηθήσουν με τα αμπέλια. Η διάρκεια του τηλεφώνου κράτησε μερικά δευτερόλεπτα, παρά το γεγονός πως είχε μέρες να τους μιλήσει.

Ο Μάριος και ο Στέλιος στον δρόμο δεν μίλησαν, απλά έστειλαν χαιρετίσματα στα μεγαλύτερα αδέρφια. Αρχικά πήγαν την Κατερίνα σπίτι της, και έπειτα πήγαν στο δικό τους, τα παιδιά αμέσως κάθισαν στους υπολογιστές, ενώ ο πατέρας πήγε για μπάνιο και έπειτα ξάπλωσε. Στο ενδιάμεσο διάστημα, η μητέρα έκανε και άλλο καφέ, κάπνισε και δυο τσιγάρα, και πήρε τηλέφωνο τα παιδιά της τα μεγαλύτερα και την αδερφή της. Η ώρα είχε φτάσει εννιά και μισή, και αυτό σήμανε πως θα έπρεπε να πέσει η αυλαία και να ξεκουραστούν.

Ιδιαίτερα η μητέρα θα έπρεπε να κοιμηθεί νωρίς, διότι τα ξημερώματα ξυπνάει πρώτα εκείνη, ετοιμάζει τα τοστ και τον καφέ του πατέρα. Πρώτα εκείνη σηκώνεται ετοιμάζει όλα τα παραπάνω και μετά όταν εκείνος φύγει από το σπίτι εκείνη πέφτει και κοιμάται. Αυτή η συνήθεια διαρκεί πολλά χρόνια, και μάλιστα από την στιγμή που παντρεύτηκαν και άσχετα με την ώρα του ξυπνήματος, η ιεροτελεστία είναι πάντα η ίδια.

Όσον αφορά το γεγονός του τσακωμού δεν έγινε καμία αναφορά στο συμβάν από κανέναν, όλα ήταν σαν να μην συνέβη ποτέ.

2. Παράδειγμα απομαγνητοφωνημένης ενθογραφικής παρατήρησης από τη δεύτερη οικογένεια (δεκατη-έκτη συνάντηση, εικοσι-τετράωρη καταγραφή)

Ο τσακωμός ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας

Ο ήλιος έλαμπε από ψηλά και σπίθες λάμψης έμπαιναν στο σπίτι, ώσπου δεν άργησε να χτυπήσει το ξυπνητήρι από το δωμάτιο των γονέων. Η μητέρα σηκώθηκε πρώτη και άρχισε να ετοιμάζει το γάλα και τον καφέ για τον άνδρα της και για την ίδια, έκατσε λίγο να πιει μόνη μέχρι να ξεξυπνήσει και έπειτα ξύπνησε και τα παιδιά.

Πήγαν και οι τρεις στο μπάνιο να πλύνουν τα δόντια τους εκεί τα δύο κορίτσια άρχισαν να πετάνε νερά η μία στην άλλη απλά η μητέρα δεν τους είπε τίποτα γιατί δεν ήθελε να τα αγχώσει με το σχολείο και την πειθαρχεία. Από τα γέλια ξύπνησαν και τον πατέρα, ο οποίος σηκώθηκε με πολλά νεύρα λέγοντας «εγώ σήμερα δεν δουλεύω γιατί με ξυπνήσατε από τόσο νωρίς;», η μητέρα με πολύ ήρεμο τρόπο προσπάθησε να του εξηγήσει πως θα ήταν μια καλή ευκαιρία να πάνε οικογενειακώς μαζί στο σχολείο, όπως και συνηθίζετε σε αυτά τα μέρη για να δείξουν πως είναι ενωμένη οικογένεια. Όμως δεν έγινε τελικά έτσι, ο πατέρας δεν είχε καμία διάθεση για να τις συνοδεύσει, προφασίστηκε πολλές δικαιολογίες, τις οποίες όμως τις κατάλαβαν και τα παιδιά και στεναχωρήθηκαν.

Βέβαια και η μητέρα στεναχωρήθηκε αλλά για ακόμα μια φορά, η διάθεση της άλλαξε όταν πήρε τηλέφωνο η μητέρα της για να πει στα παιδιά καλή σχολική χρονιά. Ο χρόνος ήταν πολύ καλός για την μητέρα, διότι ο πατέρας μετά από την άρνηση του να πάει μαζί τους, άνοιξε την πόρτα και έφυγε, δεν πέρασαν δύο λεπτά και χτύπησε το τηλέφωνο από τη γιαγιά. Η οποία μέσα σε όλα τα άλλα που είπαν, ανέφερε στην μητέρα πως θα πήγαινε στην τράπεζα να καταθέσει κάποια λεφτά για τα έξοδα των κοριτσιών.

Η μητέρα ετοιμάστηκε με άλλη διάθεση, ποιο εύθυμη κάνοντας τα κορίτσια να μην σκέφτονται το άγχος της πρώτης μέρας. Στο δρόμο όμως μια απρόσμενη έκπληξη τους περίμενε, η Ελένη έβαλε τα κλάματα λέγοντας πως δεν θέλει να πάει στο σχολείο και πως πονάει η κοιλιά της, η μητέρα σταμάτησε στην άκρη του δρόμου της έδωσε λίγο νερό και την αγκάλιασε σφιχτά, θέλοντας έτσι να της δείξει πως όλα θα περάσουν και πως μόλις φτάσει εκεί όλα θα τα ξεχάσει.

Δυστυχώς όμως, δεν έγιναν τα πράγματα με αυτόν τον τρόπο, και η μητέρα όταν έφθασε στο σχολείο και είδε όλες τις άλλες μητέρες μαζί με τους άντρες τους στεναχωρήθηκε πολύ, στοιχείο που το μετέφερε και στα παιδιά. Ήταν και οι τρεις τους όλη την ώρα μαζί, τα παιδιά και η μητέρα περιορίστηκαν μονάχα στις στερεότυπες εκφράσεις του τύπου «Γεια τι κάνεις; Πως τα πέρασες το καλοκαίρι; Και ποιος θα είναι ο/η φετινός/η δάσκαλος/α;». Μέχρι που τελείωσε ο αγιασμός, τα τρία θηλυκά της οικογένειας ήταν όλα μαζί και δεν έφυγε η μια δίπλα από την άλλη.

Το κλίμα στο αυτοκίνητο του γυρισμού ήταν πολύ βαρύ, καμία δεν μιλούσε, ενώ το ραδιόφωνο δεν έπαιζε, το μόνο που ακούγονταν ήταν ο ήχος του αυτοκινήτου. Μόλις επέστρεψαν στο σπίτι, η μητέρα έβαλε φακές να ψήνονται, και είπε στα κορίτσια πως θα πήγαινε να δει τι κάνουν οι ηλικιωμένοι άνθρωποι που προσέχει. Τα κορίτσια έκατσαν στα ηλεκτρονικά τους παιχνίδια μπροστά και δεν μιλούσαν ούτε μεταξύ τους.

Όταν επέστρεψε η μητέρα, το φαγητό ήταν έτοιμο, πήρε τηλέφωνο τον άντρα της για να δει αν θα τον περιμένει για φαγητό, εκείνος απάντησε αρνητικά μόλις άκουσε τι φαγητό είχε ψήσει. Έτσι έκατσαν οι τρεις τους και έφαγαν φαγητό, και μετά τα κορίτσια πήγαν να παίξουν στο δωμάτιο τους, η μητέρα έμεινε να μαζέψει την κουζίνα. Πήρε την μητέρα της τηλέφωνο και μέσα σε όλα αυτά που της είπε ήταν και η εξής φράση «*έχω στεναχωρηθεί, έχω νευριάσει, δεν ξέρω τι να κάνω, ποτέ δεν είναι δίπλα μου, ήμουν η μόνη που πήγα ασυνόδευτη, και δεν φτάνει μόνο αυτό, κάθε φορά που δεν του αρέσει το φαγητό, τρώει γύρους και μετά έρχεται και το λέει μπροστά στα παιδιά, και εκείνα ζηλεύουν».*

Στην συνέχεια έκλεισε το τηλέφωνο και έκατσε μπροστά στην τηλεόραση μαζί με τα παιδιά, έβαλαν να δουν όλοι μαζί μια παιδική ταινία, την οποία σχολίαζαν και συμμετείχαν και αυτά ενεργά. Χαρακτηριστικός διάλογος μεταξύ τους ήταν ο εξής:

- Μητέρα: παιδιά μα πολλές τρέλες δεν κάνει;
- Ελένη: είδες ρε μαμά που λες εσύ για εμάς
- Κατερίνα: έτσι κάνουν τα παιδιά που είναι χαρούμενα
- Μητέρα: δηλαδή εσείς δεν είστε χαρούμενοι;
- (Υπάρχει παύση λίγων λεπτών μεταξύ τους) για πείτε παιδιά δεν μιλάτε;
- Κατερίνα: τι να σου πούμε ρε μαμά; Ζωή είναι αυτή; Δεν πάμε πουθενά και δεν έχουμε πολλούς φίλους, και είναι μακριά η γιαγιά μας
- Μητέρα: τα ξέρω όλα αυτά αλλά λέτε να περνάω εγώ καλύτερα;
- Ελένη: όχι μαμά μου, έλα μην κλαις
- Μητέρα: δεν κλαίω, θα δείτε όλα θα αλλάξουν…
- (και μετά από αυτό το ξέσπασμα γυρίζουν πάλι στην παρακολούθηση της ταινίας)

Όταν η ταινία τελείωσε τα παιδιά βαριόντουσαν και δεν ήξεραν τι να κάνουν, ώσπου χτύπησε η πόρτα και μπήκαν δύο παιδιά από το χωριό για να παίξουν όλοι μαζί. Μπήκαν λοιπόν στο δωμάτιο τα τέσσερα κορίτσια και άρχιζαν να παίζουν την «δασκάλα με τους μαθητές». Η διαδικασία ήταν η εξής: η ομάδα επέλεξε ένα κορίτσι να κάνει την δασκάλα, αυτό απαιτούσε να φορέσει τακούνια της μαμάς, ψεύτικα γυαλιά, δήθεν και καλά μυωπίας, και ένα άσπρο πλεχτό για ποιο καλό ρούχο. Τα κορίτσια την αποκαλούσαν «κυρία» και της μιλούσαν στον πληθυντικό, εκείνη μιμούνταν την κυρία στο σχολείο, ενθυμούμενη ότι έχει δει και ακούσει.

Τα κορίτσια δε που έκαναν τις μαθήτριες, κρατούσαν τσάντες και τσαντάκια, μιλούσαν μεταξύ τους για τα διαβάσματα και για παλιές τους εμπειρίες σαν μαθήτριες. Κρατούσαν όλες μια κόλλα Α4 και ένα μαρκαδόρο και έκαναν πως έγραφαν, στην ουσία έκαναν μουτζούρες στο χαρτί, η δασκάλα τους επικροτούσε ή τους έκανε επιπλήξεις.

Όταν κουράζονταν άλλαζαν ρόλους, γινόταν η άλλη δασκάλα και η διαδικασία επαναλαμβανόταν, το παιχνίδι ολοκληρώθηκε όταν έγιναν όλες δασκάλες. Έπαιζαν σχεδόν

τέσσερις ώρες, με λόγια και κινήσεις που επαναλαμβάνονταν αρκεί να αναλάμβανε μια νέα δασκάλα.

Ένα από τα σημαντικά ζητήματα σε αυτό το παιχνίδι ήταν και η μυστικοπάθεια, δεν άφηναν κανέναν να μπει στο δωμάτιο, και επουδενί δεν ήθελαν να ακούσουν τι λένε μεταξύ τους.

Κατά το απογευματάκι ήρθε και ο πατέρας, ο όποιος όπως είχε προβλέψει η μητέρα είχε φάει γύρο και μόλις μπήκε στο σπίτι ρώτησε «Ρία τι μαγείρεψες;» εκείνη του απάντησε πως του είχε πει στο τηλέφωνο, δείχνοντας του πως δεν έχει όρεξη για κουβέντα. Εκείνος είπε απλά *«δεν με νοιάζει άλλωστε εγώ έχω φάει δυο γύρους, τι να σου πω άλλο πράγμα»,* και χωρίς να λάβει απάντηση, πήγε στον υπολογιστή και έκατσε. Η μητέρα ήταν στον ίδιο χώρο μαζί του, αλλά δεν μιλούσαν, ασχολιόταν με την ραπτική, έραβε κασκόλ για τα παιδιά της για το χειμώνα που έρχονταν. Τότε είχε αρχίσει να μαθαίνει, και για αυτό δυσκολευόταν αρκετά, ο πατέρας βέβαια το παρατήρησε αυτό και σχολίασε:

- Πατέρας: μα καλά τόση ώρα αυτό έχεις κάνει;
- Μητέρα: και τι θέλεις να κάνω, τώρα μαθαίνω
- Πατέρας: μα αφού δεν είσαι για τίποτα ικανή γιατί δεν τα παρατάς, βρες κάτι ποιο εύκολο
- Μητέρα: μα μπορώ να τα καταφέρω, απλά είναι ακόμα αρχή, και άλλωστε τι άλλο να κάνω;
- Πατέρας: ναι αρχή το λέμε τώρα, αυτό είναι να το έχεις
- Μητέρα: όχι πες μου αφού δεν σου αρέσει το ράψιμο, τι άλλο θα μπορούσα να κάνω;
- Πατέρας: ε καλά κάνε αυτό, ψάχνεις αφορμή να μου την πεις αλλά δεν θα σου περάσει.
- Μητέρα: εσύ μου την λες, εγώ τι σου φταίω;
- Πατέρας: εγώ δεν είπα τίποτα αλλά εσύ ψάχνεις αφορμή να μου την πεις
- (ξαφνικά στον χώρο μπαίνει η Ελένη)
- Ελένη: μα πάλι μαλώνετε, θα αρχίσω να κλαίω, γιατί φωνάζεις πάλι ρε μπαμπά στην μαμά;
- Κατερίνα: και εγώ θα αρχίσω να φωνάζω, δεν σας μπορώ άλλο, όλο μαλώνετε και η Ελένη στενοχωριέται. Και όλο στεναχωρείς και την μαμά ρε μπαμπά.
- Μητέρα: μιλούσαμε δεν τσακωνόμασταν
- Ελένη: ναι καλά- καλά…
- Πατέρας: και οι δυο στα δωμάτια σας, έβγαλε και η μύγα κώλο τώρα, όταν μιλάω με την μάνα σας εσείς δεν θα μιλάτε

Τα παιδιά τρέχουν κλαίγοντας στο δωμάτιο, ενώ ταυτόχρονα μπαίνει η πεθερά και ο πεθερός στο σπίτι, οι οποίοι λένε «Μα τι έγινε, ακούγεστε μέχρι έξω και θα γίνεται ρεζίλι στο χωριό, θα μας ντροπιάσετε», η μητέρα δεν άντεξε και αμέσως απάντησε «ναι εμάς περίμεναν» τότε και οι τρεις έπεσαν πάνω της, λέγοντας της σχόλια του τύπου «για κοίτα τα μούτρα σου» (πεθερά), «εσείς μας κάνετε ρεζίλι, που ξανά- ακούστηκε να φωνάζει η γυναίκα στον άντρα» (πεθερός), και τέλος ο πατέρας είπε «όλο βλακείες λες, αλλά δεν θα μείνουμε οι δυο μας θα δεις». Εκείνη δεν απάντησε σε κανένα σχόλιο, απλά πήρε την τσάντα της και έφυγε από το σπίτι για να πάει να φροντίσει τους ηλικιωμένους. Στο δρόμο πήρε τηλέφωνο την μητέρα της, και της είπε τα γεγονότα, εκείνη άρχισε να φωνάζει και να ωρύεται, ώσπου κλείσανε το τηλέφωνο.

Όση ώρα η μητέρα ήταν στους ηλικιωμένους, η Ελένη πήρε τηλέφωνο τον πατέρα και διαπληκτίστηκαν, η μητέρα γύρισε σπίτι και μη γνωρίζοντας τι έχει συμβεί βρέθηκε σε μια καινούρια μάχη. Ο πατέρας της ζήτησε να πάνε μια βόλτα, μόλις κοιμηθούν τα παιδιά, έβαλε λοιπόν τα παιδιά να κοιμηθούν, τα ετοίμασε όσο ποιο γρήγορα γινόταν και έπειτα έφυγαν με το αυτοκίνητο.

Δεν άργησαν να γυρίσουν αλλά το αποτέλεσμα ήταν ότι εκείνη κοιμήθηκε στο κρεβάτι, ενώ εκείνος στον καναπέ. Έτσι τελείωσε και αυτή η μέρα, και δυστυχώς όχι με τον καλύτερο τρόπο….

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4

Ενδεικτικά παραδείγματα ημερησίας καταγραφής από το ημερολόγιο παρατηρητή

1. Ενδεικτικό παράδειγμα ημερολογίου παρατηρητή για την πρώτη οικογένεια (τρίτη συνάντηση στο σπίτι της οικογένειας, δωδεκάωρη καταγραφή)

Τα σκαμπανεβάσματα των συναισθημάτων στην οικογένεια

Η τρίτη συνάντηση ξεκίνησε από το πρωί άσχημα, ενώ η καθημερινή ρουτίνα δεν άλλαζε. Ο πατέρας ξέρει πως η μητέρα καπνίζει, απλά για να μην έχει την μουρμούρα του αποφεύγει να καπνίζει μπροστά του, για αυτό το λόγο σηκώνεται πάντα νωρίτερα από εκείνον και απολαμβάνει το πρωινό της. Έχει γίνει φανερό πως η μητέρα θέλει τον δικό της προσωπικό χρόνο και χώρο και φροντίζει να το διεκδικεί, προτιμά λοιπόν να μην κοιμάται πολλές ώρες απολαμβάνοντας άλλα πράγματα που την ευχαριστούν, όπως φαγητό, κάπνισμα και καφές.. Όταν είναι έτοιμη, και γεμάτη ενέργεια τότε ξυπνάει τον άνδρα της να πιει και εκείνος τον καφέ του, εκείνη πάντα κάθεται δίπλα του και του κάνει παρέα. Ο πατέρας βρίσκει πάντα έτοιμο το καφέ και το φαγητό, ότι ώρα και να είναι, εκείνη είναι πάντα παρόν.

Στην σημερινή ημέρα, ο πατέρας δεν είχε καθόλου όρεξη, σηκώθηκε με ακεφιές και νεύρα, τα οποία τα πλήρωσε η μητέρα. Ενώ εκείνη προσπάθησε να αναπτύξει μια ήρεμη κουβέντα ανάμεσα τους, τελικά πέτυχε τα αντίθετα, μα και πάλι η μητέρα παρέμεινε ψύχραιμη και φιλική. Όλα ξεκίνησαν από την ερώτηση για τις δουλειές που έχει να κάνει, εκείνος νευρίασε και άρχισε να την υποτιμάει. Γενικότερα, σε όλο το διάστημα που η παρατηρήτρια έμεινε στο σπίτι αντιλήφθηκε πως ο πατέρας νοιώθει πως μόνο εκείνος δουλεύει και προσπαθεί για το κοινό καλό, όσον αφορά την αντίληψη του για την μητέρα, πιστεύει πως δεν κάνει τίποτα όλη μέρα, για αυτό και την αποκάλεσε «αργόσχολη».

Από την άλλη η μητέρα, προσπάθησε να μην δώσει άλλο σημασία και συνέχισε να πίνει τον καφέ της. Όταν κάποιος παρατηρήσει αυτήν την γυναίκα, αντιλαμβάνεται πως λειτουργεί ως συντονιστής όλων σε αυτό το σπίτι, άλλωστε δεν είναι τυχαίο πως έχει μια ιδιαίτερη σχέση με την ώρα, όλα τα παρατηρεί και τα κάνει με βάση την ώρα.

Έχει το νου της να ξυπνήσει τα μέλη της οικογένειας όταν πρέπει, να ετοιμάσει το φαγητό τους, να τα πάει σχολείο, να τα φέρει, να τα διαβάσει και άλλες πολλές ασχολίες.

Ξαναγυρνώντας σε αυτήν την ημέρα, και τα παιδιά δεν είχαν ιδιαίτερη όρεξη και σηκώθηκαν με γκρίνια, ήθελαν να ξεκουραστούν περισσότερο. Είναι λογικό, διότι όταν τα παιδιά γυρίζουν από τις διακοπές στο σχολείο το πρωινό ξύπνημα είναι δύσκολο να το συνηθίσουν, και αυτό συνήθως κρατάει ένα με δύο μήνες.

Η μητέρα άρχισε να τα γαργαλάει και να τα πειράζει κάνοντας ποιο ευχάριστο το πρωινό τους ξύπνημα, ώσπου τελικά αναγκάστηκαν να σηκωθούν. Και ενώ τα παιδιά σηκώθηκαν με όρεξη ο πατέρας τους είχε άλλα σχέδια, με τις φωνές του εκείνα ηρέμησαν και δεν ξαναμίλησαν στην κουζίνα. Όλα κυλούσαν ήρεμα και χωρίς φασαρία, άλλωστε ο κώδικας τους ήταν αυτός, να περιμένουν σαν μικρά ποντικάκια μέχρι να φύγει ο πατέρας σαν την γάτα για να μιλήσουν ελεύθερα. Στο μυαλό του παρατηρητή έρχεται η φράση *όταν φεύγει η γάτα χορεύουν τα ποντίκια.*

Έτσι και έγινε κλείνοντας την πόρτα τα παιδιά ξανάρχισαν την φασαρία αλλά η μητέρα έδειχνε μελαγχολική και λυπημένη, αυτό δεν θα μπορούσε να μείνει απαρατήρητο από τα παιδιά και έτσι χωρίς να την ρωτήσουν ηρέμησαν και εκείνα. Ήξεραν πως ακόμα και να ρωτούσαν εκείνη δεν θα απαντούσε, αλλά άλλωστε και τι να ρωτήσουν αφού ήξεραν κατά βάθος ποια είναι η αιτία.

Στο δρόμο προς το σχολείο τα πράγματα ήταν λίγο ποιο ήρεμα και απλά, η ρουτίνα του σχολείου είχε επιστρέψει στην ζωή τους και για αυτήν την σχολική χρονιά, η μητέρα έκανε

τις σύνηθες ερωτήσεις, οι οποίες αφορούσαν τα σημερινά μαθήματα. Για την μητέρα η επαναληπτική εξέταση είναι πολύ σημαντική, διότι κάθε φορά εντοπίζει τα ποιο σημαντικά και ρωτάει τα παιδιά, αν εκείνα δεν θυμούνται εκείνη παίρνει το ρόλο του δασκάλου και τα συμπληρώνει ή τους υπενθυμίζει.

Η τελετουργία είναι και πάλι η ίδια, μόλις αφήνει τα παιδιά στο σχολείο βγάζει ένα τσιγάρο από την τσάντα και αμέσως ηρεμεί. Η σημερινή ημέρα είχε συνάντηση για καφέ με μια φιλενάδα της, όμως πρώτα σαν καλή νοικοκυρά τακτοποίησε το σπίτι και το φαγητό. Όταν όλα ήταν όπως πρέπει έφυγε από το σπίτι για να συναντήσει την φιλενάδα της. Η μητέρα έχει πολλές και διαφορετικές φίλες, στις οποίες όμως δεν λέει και πολλά από τα θέματα που την απασχολούν απλά αναφέρει αυτά που δεν την πονάνε τόσο, και αυτό το κάνει όχι γιατί είναι κλειστός χαρακτήρας αλλά γιατί θεωρεί πως αυτό είναι το σωστό και δεν θέλει κανένας να την λυπάται. Πριν φύγει από το σπίτι πάλι κοίταξε την ώρα, πήγε στην φιλενάδα, γελούσαν μιλούσαν και σχολίαζαν την περισσότερη ώρα κοινούς γνωστούς που έχουν και τι τους έχει συμβεί.

Στην συνέχεια πήγε να πάρει τα παιδιά από το σχολείο, στο δρόμο του γυρισμού τους ρωτούσε πως τα πέρασαν και τι έμαθαν, με το που έφτασαν σπίτι εκείνη πήγε στο χώρο της, ο οποίος δεν είναι άλλος από την κουζίνα, με γρήγορες κινήσεις άρχισε να ετοιμάζει το μεσημεριανό δείπνο.

Τα παιδιά εκείνη την στιγμή έπαιζαν μεταξύ τους, άνοιξαν τηλεοράσεις και υπολογιστές και έβλεπαν παράλληλα από λίγο και από όλα, επικρατούσε μια έντονη φασαρία μέσα στο σπίτι περιπλέκοντας ανθρώπινους ήχους με ήχους από την κουζίνα. Όλα αυτά είχαν βέβαια σύντομη ημερομηνία λήξης, η οποία δεν θα μπορούσε να ήταν άλλη από την άφιξη του πατέρα. Ο μικρός αδερφός ανοίγει την πόρτα και μιλάει με μαζεμένη έκφραση και λεξιλόγιο στον πατέρα καλωσορίζοντας τον, εκείνος ανταποκρίνεται θετικά στο κάλεσμα, αλλά χωρίς να λείπει το σχόλιο για το φαγητό. Κάθε φορά που μπαίνει στο σπίτι φαίνεται να είναι πεινασμένος και αυτό δείχνει φανερά την εικόνα ότι συνδυάζει το φαγητό και τον ύπνο με το σπίτι και την κάλυψη των φυσικών του αναγκών.

Η ιεροτελεστία του φαγητού ήταν ίδια, το μόνο που άλλαζε ήταν η αναφορά ενός συμβάν που ανέφερε ο πατέρας, το οποίο αφορούσε τη δουλειά του. Αυτό που προκαλεί μεγάλη εντύπωση στην παρατηρητήρια είναι η λεπτομερής αναφορά του στο γεγονός της δουλειάς του μπροστά στα παιδιά. Τα οποία με την σειρά τους έδειχναν ενδιαφέρον και δεν παραξενεύονταν από τις λεπτομέρειες, μάλιστα φαινόντουσαν σαν γνώστες της δουλειάς. Βέβαια σχόλια δεν μπορούσαν να κάνουν, και ο λόγος ήταν πως όπως έχει αναφέρει, *τα παιδιά μπορούν να ακούσουν αλλά δεν είναι ακόμα έτοιμα να κρίνουν και να σχολιάσουν*. Εκείνη με την σειρά της, άκουγε και ετοίμαζε το επιδόρπιο, δεν σχολίασε κάτι ουσιαστικό απλά ότι πρέπει να το ξεχάσει και να πάει παρακάτω. Για εκείνη δεν σήμαινε κάτι ουσιαστικό ή τουλάχιστον έτσι έδειχνε.

Ο πατέρας με το που τελείωσε το φαγητό πήγε να κοιμηθεί, τα παιδιά με φανερή ένδειξη βαρεμάρας πήγαν στα δωμάτια τους να διαβάσουν, ενώ η μητέρα άρχισε να μαζεύει. Βέβαια από όλο αυτό δεν θα μπορούσε να λείψει το καθιερωμένο τσιγάρο και η συνομιλία με την αδερφή της.

Στην συνέχεια έκατσε να διαβάσει με τα παιδιά της, μέχρι να ξυπνήσει ο πατέρας και να του ετοιμάσει τον καφέ. Για πρώτη φορά στον καιρό της παρατήρησης έκατσαν να μιλήσουν για τα παιδιά τους και τις ικανότητες τους, ο πατέρας ήταν πολύ ενθουσιασμένος, που ο γιος του τα πάει τόσο καλά με τον αθλητισμό και συγκεκριμένα με το μπάσκετ, όπου ήθελε να το αποδώσει σε κάποια βιολογική κληρονομική ιδιότητα. Η κουβέντα τους όμως δυστυχώς δεν είχε καλό αποτέλεσμα, μάλιστα κατέληξε σε μικρό καυγά και έτσι ο πατέρας έφυγε από το σπίτι, χωρίς να πει που πάει, η μητέρα δεν ρώτησε, αλλά ήξερε που θα πήγαινε. Ο τόπος αυτός δεν ήταν άλλος από το χωράφι, στο χώρο εκείνο ο πατέρας ηρεμεί και νοιώθει πως όλα είναι έτσι όπως τα θέλει εκείνος.

Με το που έφυγε ο πατέρας από το σπίτι, ξεκίνησε ένα μικρό πάρτι, στα τρία μέλη της οικογένειας αρέσει πολύ να τραγουδάνε και να παίζουν. Ο Μάριος μάλιστα αγαπάει πολύ το τραγούδι και ψάχνει τα λόγια από το διαδίκτυο, έτσι οι τρεις τους άρχισαν να τραγουδάνε όσο ποιο δυνατά μπορούσαν. Για εκείνους όλη η διαδικασία ήταν σαν μια

λύτρωση, από ότι τους απασχολεί. Εκείνη την στιγμή δεν τους νοιάζει αν τραγουδάνε όμορφα ή άσχημα, αυτό που τους νοιάζει είναι να περάσουν καλά μεταξύ τους.

Το πάρτι τελείωσε πολύ βιαστικά όταν η μητέρα είδε τι ώρα πήγε, και είχε αργήσει για την ετοιμασία του βραδινού φαγητού, έτσι η έκσταση τελείωσε και γύρισαν ο καθένας στην δική του προσωπική ασχολία. Όταν ο πατέρας γύρισε, δεν ειπώθηκαν πολλές κουβέντες, η τηλεόραση έσπαγε την σιγή του σπιτιού και όλοι φαινόντουσαν σαν να είχαν προσηλωθεί πραγματικά στην τηλεόραση. Οι δύο γονείς δεν αντάλλαξαν ούτε μια κουβέντα, χωρίς όμως αυτό να παραξενεύει τα παιδιά, γεγονός που φαίνεται πως συμβαίνει αρκετά συχνά στην οικογένεια. Η βραδιά κύλισε πολύ ήρεμα, με μια λέξη να κλείνει την αυλαία του σπιτιού «καληνύχτα», αλλά αναρωτιέται κανείς είναι όντως καλή, μια τέτοια νύχτα;

2. Ενδεικτικό παράδειγμα ημερολογίου παρατηρητή για τη δεύτερη οικογένεια (δέκατη έβδομη συνάντηση στο σπίτι της οικογένειας, δωδεκάωρη καταγραφή)

Δεύτερη ημέρα (πρώτη μέρα εκδρομής)

Μοτίβα που εντοπίστηκαν την πρώτη μέρα φαίνονται και κατά την διάρκεια της δεύτερης μέρας. Ποιο συγκεκριμένα, η μητέρα είναι αυτή που ετοιμάζει για όλους πρωινό, ξυπνάει τα παιδιά, τα ετοιμάζει. Αυτό όμως που προκάλεσε εντύπωση στον παρατηρητή είναι πως τα παιδιά ένοιωσαν μια ανασφάλεια όταν η μητέρα θα έφευγε να πάει στο τροχόσπιτο να το ετοιμάσει και εκείνα θα έμεναν μόνα τους με τον πατέρα, όπως χαρακτηριστικά είπε η μητέρα στην ερευνήτρια:

«τα παιδιά μου νοιώθουν μια μεγάλη ανασφάλεια να μένουν μόνα τους με τον πατέρα τους, ενώ αλλά πρωινά κάνουν πολύ ώρα να πιουν το γάλα τους, σήμερα σε δύο λεπτά το ήπιαν, μόνο και μόνο για να με ακολουθήσουν. Βγάζουν μια ανασφάλεια, μια φοβία, δεν ξέρω πώς να το ονομάσω… ίσως και μια ανησυχία. Δεν τον έχουν μάθει, είναι κολλημένα πάνω μου… αυτό δεν μου αρέσει… ώρες- ώρες με τρομάζει. Θέλω να τον αγαπάνε εξίσου, και να στέκονται και κοντά μου και κοντά του. Πολλές φορές μου θυμίζουν εμένα και τον πατέρα μου, και εγώ δεν τον ήθελα, δεν μου είχε κάνει κάτι συγκεκριμένο αλλά δεν τον είχα ούτε και τον έχω τόσο ανάγκη όσο την μητέρα μου. Κάθε φορά που ήμουν μαζί του, δεν ήξερα τι να του πω ή πώς να φερθώ. Ώρες- ώρες σκέφτομαι μόνη μου μήπως τους το έχω προκαλέσει εγώ;»

Η ερευνήτρια δεν απάντησε τίποτα, γιατί δεν ήταν προετοιμασμένη να ακούσει κάτι τέτοιο. Όμως όσο περνούσε η ώρα αναρωτήθηκε και ένοιωσε την ανάγκη να ρωτήσει κάποια ακόμα πράγματα που αφορούσαν την οικογένεια, θεώρησε ότι ήταν η κατάλληλη ευκαιρία αφού η μητέρα της ανοίχτηκε από μόνη της.

- Ερευνητής: Το έχεις συζητήσει αυτό μαζί του;
- Μητέρα: όχι τι να του πω, δεν καταλαβαίνει από τέτοια, άλλωστε νοιώθω ότι εγώ φταίω και εκείνος μονάχα αυτό θα σκεφτεί
- Ερευνητής: θα ήθελα να σε ρωτήσω κάτι άσχετο και παράλληλα σχετικό.
- Μητέρα: τι; Πες μου
- Παρατηρητής: Γιατί εσύ και η Ελένη φωνάζετε την Κατερίνα – Νίνα;
- Μητέρα: Όπως είδες την πεθερά μου την λένε Κατίνα από το Κατερίνα, εγώ λοιπόν δεν την θέλω και αυτός είναι ο λόγος που δεν θέλω ούτε το όνομα της μα λέω, έτσι το υποκοριστικό από το Κατερίνα είναι Νίνα. Εγώ τα παιδιά μου ήθελα να τα βγάλω Ιόλη και Νεφέλη αλλά εκείνος δεν με άφησε, ήθελε σόνη και ντε να τα βγάλουμε τα ονόματα των μητέρων μας, και καλά της μάνας μου αλλά της δικής του; Λες και μας βοήθησαν.

Η μητέρα κάθε φορά που μιλάει για την οικογένεια του άντρα της, βγάζει μια πικρία και δυσαρέσκεια, από την άλλη ο πατέρας δείχνει μια πλήρη αδιαφορία για την οικογένεια της γυναίκας του. Παρόλα αυτά τα παιδιά μέχρι τώρα δεν έχει εντοπιστεί που δείχνουν

αδυναμία και που όχι, είναι προς το παρόν σαν να κρατάνε μια ουδέτερη στάση απέναντι σε όλα.

Ιδιαίτερο γεγονός προκαλεί πως τα παιδιά εκφράζονται λεκτικά και κινητικά περισσότερο όταν είναι με την μητέρα παρά με τον πατέρα. Με τον πατέρα έχουν την μορφή του στρατιώτη, υπακούω, δεν κάνω θόρυβο και όλα να είναι σε τάξη. Αυτό βέβαια είναι λιγάκι αναμενόμενο, διότι εκείνος ενδιαφέρεται περισσότερο για την γνώμη του χωριού. Στην οποία σαν ένας άγραφος κανόνας ορίζεται να μην ενοχλούμε τους γύρω μας, να μην δείχνουμε ιδιαίτερη χαρά αν δεν υπάρχει λόγος.

Αυτή η νοοτροπία φαίνεται δυστυχώς να έχει περάσει και στα παιδιά, ενώ είναι μικρά σαν να μην είναι ελεύθερα. Η παρατηρήτρια ένοιωσε να είναι εγκλωβισμένα στην πειθαρχία που επιβάλλει το χωριό και η προσήλωση στην τεχνολογία. Ενώ είναι μικρά παιδιά αντί να παίξουν με την θάλασσα και την άμμο, έπαιζαν αρκετές ώρες και παιχνίδια στα κινητά και στο tablet.

Μα αν αναρωτηθεί κανείς, αρκεί μονάχα να δει πως δεν πήραν παιχνίδια θαλάσσης ή έστω μια μπάλα, παρά μονάχα σεντόνια, φορτιστές και μέσα για τα τεχνολογικά τους εργαλεία. Και ενώ μεγαλώνουν σε ένα χωριό είναι σαν να μην διαφέρουν και πολύ από τα παιδιά της πόλης.

Ένα άλλο ερώτημα που δημιουργήθηκε είναι από πού τελικά παίρνουν τα παιδιά γνώσεις; Δόθηκε ένα πολύ σημαντικό ερέθισμα «ο ουρανός» και ενώ ήταν η κατάλληλη ευκαιρία να μιλήσουν για αυτό οι γονείς στα παιδιά, αφού είδαν με πόση όρεξη κοίταζαν προς τα πάνω, δεν πήραν κάποια ουσιαστική γνώση από τους γονείς παρά από την γιαγιά. Αυτό βέβαια δεν τον προσπέρασε η ερευνήτρια και ρώτησε την μητέρα:

- Παρατηρητής: Μιλάς στα παιδιά για θέματα που αφορούν τον κόσμο, την κοινωνία ή το περιβάλλον;
- Μητέρα: νομίζω πως είναι μικρές για αυτό, εδώ όπως βλέπεις η Ελένη δεν λέει ακόμα κάποια γράμματα και δεν αρθρώνει ολόκληρες προτάσεις, τι να της πω;
- Παρατηρητής: θεωρείς πως η μόρφωση ενός παιδιού προέρχεται μονάχα από το σχολείο;
- Μητέρα: όχι βέβαια, και οι γονείς παίζουν καθοριστικό ρόλο, αν και βέβαια στην δική μας περίπτωση παίζει σημαντικό ρόλο η γιαγιά τους, δηλαδή η μάνα μου, η οποία της αρέσει πολύ να διαβάζει, μαθαίνει για τα πάντα και κάθε φορά που θα έρθει ή θα πάμε εμείς αμέσως βλέπω πως τα κορίτσια μου αλλάζουν, γίνονται ποιο έξυπνες. (χαμογελάει). Ένα θα σου πω και θα καταλάβεις, όταν ήμασταν στην Αθήνα, εγώ δούλευα στο κομμωτήριο και η μάνα μου μεγάλωνε την Νίνα, φαντάσου ότι μάθαινε μαθηματικά στο παιδί μέσα από τα κουλουράκια και τα γλυκά. Μαγείρευαν μαζί και ταυτόχρονα μάθαινε μαθηματικά και γλώσσα στο παιδί! Εγώ δεν ασχολήθηκα με την μάθηση της, όλα η μάνα μου, αφού φαντάσου στο νηπιαγωγείο που πήγαινα που και που, μου έλεγαν πως η κόρη μου είναι η καλύτερη, έξυπνη και ήταν η μόνη που ήξερε καλά τα γράμματα και τους αριθμούς. Είμαι πολύ περήφανη για εκείνη!! Και για την μάνα μου βέβαια, γιατί έκανε πολύ δουλειά, ενώ πάλι για την Ελένη, η κακομοίρα, μόλις άρχισε να μιλάει την πήρα μακριά από την μάνα μου και κατεβήκαμε Κρήτη και τότε ποιος να ασχοληθεί μαζί της; Εγώ δεν ξέρω, ο Παύλος δεν ξέρει… και έμεινε πίσω το παιδί… και τώρα η μάνα μου θα μου δώσει λεφτά για να την πάω σε λογοθεραπεύτρια διότι είναι πολύ πίσω… όλοι μου το λένε ότι έχει πρόβλημα με την γλώσσα…
- Παρατηρητής: και εσύ τι κάνεις για την μόρφωση και των δύο παιδιών σου και ιδιαίτερα με την Ελένη που βλέπεις πως υπάρχει μια αδυναμία;
- Μητέρα: εγώ δεν μπορώ να κάνω τίποτα… είμαι πολύ πιεσμένη και συναισθηματικά χάλια που δεν μπορώ όσο και αν θέλω να ασχοληθώ με το παιδί, με κουράζει, με ζορίζει και δεν είμαι σίγουρη πως μπορώ να τα καταφέρω, καλύτερα να το κάνει κάποιος ειδικός ή η μάνα μου.
- Παρατηρητής: γιατί εμπιστεύεσαι τόσο πολύ την μητέρα σου;
- Μητέρα: την εμπιστεύομαι πάρα πολύ την μαμά μου διότι έχει όρεξη για διάβασμα, έχει ασχοληθεί πολύ με το θέμα γνώση και μπορεί να δώσει στα παιδιά όλα όσα χρειάζονται στο κομμάτι αυτό. Ενώ εγώ και εκείνος δεν το είχαμε ποτέ όρεξη. Ο

Παύλος ήταν ένα κωλόπαιδο στο σχολείο που ήξερε να οδηγεί μηχανάκι, που έκανε κοπάνες και έκλεβε χωρίς να τον πιάνουν. Τον ήθελαν όλες οι κοπέλες γιατί ήταν πολύ μάγκας, όταν γύρισε και με κοίταξε δεν είχα καμία σχέση με τις πρώην του. Ήμουν ένα άβγαλτο κορίτσι με πυκνά σγουρά μαλλιά και πάντα με φαρδιά ρούχα, ξαφνικά από εκεί που ήμουν στο περιθώριο βρέθηκα στο επίκεντρο χωρίς να το καταλάβω, χάρις σε εκείνον.

- Παρατηρητής: Εσένα αυτή η δόξα σου άρεσε;
- Μητέρα: ναι!! Με τον Παύλο ήμασταν μαζί από το γυμνάσιο και από εκεί που δεν είχα παρέες, απέκτησα, από εκεί που η ζωή μου ήταν βαρετή, απέκτησε νόημα, μας κυνηγούσε η αστυνομία… πηγαίναμε σε αγώνες δρόμου με αυτοκίνητα και μηχανάκια… όλα αυτά που νόμιζα πως μόνο στις ταινίες υπάρχουν. Α!! Ξέχασα να σου πω πως ο Παύλος έπαιζε ΠΑΛΗ, και έδερνε πολύ κόσμο μέσα και έξω από το ρίγκ, για αυτό είναι έτσι το αυτί του, και έχει τόσα σημάδια.
- Παρατηρητής: Και όλα αυτά δεν σε φόβιζαν;
- Μητέρα: κάποιες φορές ναι, γιατί πολύ φίλοι μας έκαναν ναρκωτικά, και κάποιοι είχαν πεθάνει και μπροστά στα μάτια μας, αυτό ποτέ δεν το ξεπέρασα.. κάποιοι άλλοι έμπαιναν σε σωφρονιστικά ιδρύματα, και εγώ αγχωνόμουν μην πιάσουν και εκείνον και τον χάσω… Ξέρω ξαφνιάζεσαι που στα λέω όλα αυτά γιατί με βλέπεις τώρα σοβαρή και θρησκόληπτη και πάνω από όλα μάνα δύο παιδιών.. αλλά έτσι είναι στην Αθήνα, και ειδικά στα Λιόσια που μέναμε, η ζωή έχει όλους τους κινδύνους και τώρα και πριν εκεί… και τότε ήμουν στην εφηβεία… (σιωπή)
- Παρατηρητής: Οι γονείς σου τα ήξεραν όλα αυτά;
- Μητέρα: Ο πατέρας μου ήταν αστυνομικός, όπως καταλαβαίνεις είχα ένα λόγο παραπάνω να κρύβομαι σε τυχόν εμπλοκές. Κάποια τα είχε καταλάβει, αλλά έλα σου που είχε και την γκόμενα, που του είχε πάρει τα μυαλά και δεν νοιαζόταν τόσο για μένα και την αδερφή μου και όλα αυτά. Και όταν καταλάβαινε κάτι, τρώγαμε ξύλο, μας έκλεινε για ένα μήνα μέσα στο σπίτι και μετά εμείς ξαναγυρίζαμε στα παλιά.
- Παρατηρητής: Και δεν φοβάσαι για τα παιδιά σου, αν και εκείνα αύριο- μεθαύριο κάνουν τα ίδια;
- Μητέρα: Όχι τα παιδιά μου δεν θα ζήσουν τέτοια σκηνικά! Δεν θα το επιτρέψω!! Ξέρεις…. Αν μπεις σε τέτοιου είδους καταστάσεις, δύσκολα ξεφεύγεις και εμείς από θαύμα γλιτώσαμε, στο τέλος του γυμνασίου όλοι μας οι φίλοι είχαν πεθάνει είτε από τα ναρκωτικά, είτε από το τροχαίο, είτε βρισκόταν σε ίδρυμα… (ξεσπάει σε κλάματα)… Μόνο εμείς τα καταφέραμε…. Και αυτό από θαύμα… εγώ τελείωσα το γυμνάσιο ενώ ο Παύλος δεν πήγε αν και μεγαλύτερος από εμένα τρία χρόνια ποτέ στην Δευτέρα γυμνασίου.. Τώρα είμαι μάνα και αυτά δεν επιτρέπεται ούτε να τα σκέφτομαι, ούτε να τα λέω… τα παιδιά μου δεν θα δουν ποτέ τέτοιες καταστάσεις, δεν θα τα αφήσω… (σκουπίζει τα δάκρυα της)
- Παρατηρητής: Μου είπες για τον πατέρα σου, ότι ήταν αμέτοχος, αλλά για την μητέρα σου δεν μου είπες.
- Μητέρα: Η μάνα μου, η κακομοίρα έκανε δύο δουλειές, έλειπε όλοι μέρα από το σπίτι, είχε και τον πατέρα μου να την ταλαιπωρεί, δεν είχε πάρει χαμπάρι ποτέ τίποτα. Ή ακόμα και να καταλάβαινε, μας είχε εμπιστοσύνη, δεν μας είπε ποτέ τίποτα. Μονάχα συμφωνούσε με τον πατέρα μου, αλλά όλα εξαρτιόταν από εκείνον…

Η κουβέντα κόπηκε απότομα, κατά τον ερχομό των παιδιών προς το μέρος μας. Ήταν πολλές οι πληροφορίες που δέχτηκε η ερευνήτρια, και σίγουρα πολύ απρόσμενες, είναι πολύ δύσκολο να ακούς τέτοιες ιστορίες, και τώρα να βλέπεις ανθρώπους τόσο ήρεμους, τόσο αφοσιωμένους στην οικογένεια. Και αυτό που προκαλεί απορία είναι η ξαφνική τόση μεγάλη αδυναμία προς την μάνα, ενώ όπως φαίνεται στο παρελθόν, όταν ήταν μικρή δεν υπήρχε η καλή σχέση ή η προστασία που απαιτούνταν, όλα όσο μεγαλώνει αλλάζουν, και συμπεριφορές αδιαφορίας μετατρέπονται σε αγάπη και υπερπροστασία. Επίσης προξενεί ιδιαίτερο ενδιαφέρον η δικαιολογία για την ακαταλληλότητα απέναντι στην μάθηση των

παιδιών, δεν μπαίνουν καν στον κόπο οι δυο γονείς να ασχοληθούν ουσιαστικά και μάλιστα θεωρούν πως είναι μερίδιο και ευθύνη μόνο των άλλων.

Ιδιαίτερο επίσης ενδιαφέρον προξενεί η αλλαγή της διάθεσης της μητέρας κάθε μα κάθε φορά που θα μιλήσει με την μητέρα της. Απομακρύνεται πάντα από όλους και από όλα και μιλάει στο τηλέφωνο αναλυτικά για το τι κάνει, που είναι και πως νοιώθει. Ενώ αντίθετα με τον άντρα της, δείχνει μια υποταγή, δεν του πολυμιλάει, τον υπηρετεί χωρίς να γκρινιάζει. Από την άλλη εκείνος, είναι σε έναν δικό του κόσμο, που ενδιαφέρεται για την καλοπέραση του, για τα χόμπι του και δεν δείχνει να φοβάται ή να αγχώνεται για τα παιδιά του.

Εντύπωση επίσης προκαλεί και το γεγονός πως ο πατέρας δεν συναναστρέφεται πολύ με τα παιδιά του, ούτε έπαιξε μαζί τους στην παραλία, ούτε αγχώθηκε αν θα μπουν βαθιά στην θάλασσα, ούτε να ασχοληθεί με την συζήτηση για τον ουρανό που προσπάθησαν να τον εμπλέξουν οι κορούλες του. Από την άλλη τα παιδιά έδειξαν πως τον έχουν ανάγκη, πως θέλουν να μιλήσουν μαζί του.

Όσον αφορά την σχέση ανάμεσα στα δύο αδέρφια, φαίνεται πως είναι αρκετά ενωμένα μεταξύ τους. Πάνε παντού μαζί, παίζουν τα δυο τους είτε μέσα στην θάλασσα είτε ακόμα και με την ενασχόληση τους με τα τεχνολογικά μέσα. Κάθονται δίπλα- δίπλα και σχολιάζουν η μια το παιχνίδι της άλλης, βγάζουν φωτογραφίες μαζί, τρώνε την ίδια ώρα, κοιμούνται την ίδια ώρα. Και ενώ στο θέμα του ύπνου θα μπορούσαν να κοιμηθούν στα ξεχωριστά κρεβατάκια τους μέσα στο τροχόσπιτο εκείνα επιλέγουν να κοιμηθούν παρέα. Βέβαια που και που μαλώνουν, αλλά σε λογικά πλαίσια, διότι με μια τέτοια συνεχής τριβή, οι διαφωνίες είναι αναμενόμενο να έρθουν. Τον καυγά είτε τον σταματούν μόνες τους, είτε σταματάει με μια φωνή ή λεκτική έκφραση της μητέρας.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 5

Ενδεικτικά παραδείγματα από την απομαγνητοφωνημένη αναδυόμενη συζήτηση των παιδιών από την αφηγηματική προσέγγιση με τίτλο «Το δέντρο της ζωής»

1. Ενδεικτικό παράδειγμα αναδυόμενης συζήτησης με το Μάριο από το Δέντρο της ζωής (το παιδί της πρώτης οικογένειας)

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

(Ρίζες του δέντρου)

Ερευνήτρια: Θέλω Μάριε να μου πεις τι λέμε δέντρο; Ποια δέντρα γνωρίζεις;
Μάριος: Την μηλιά, την αχλαδιά, την λεμονιά.. αυτά.
Ερευνήτρια: δεν γνωρίζεις άλλα;
Μάριος: Εε… δεν θυμάμαι άλλα… ααα και την καρυδιά και την αμυγδαλιά.
Ερευνήτρια: Και τι έχει ένα δέντρο;
Μάριος: Φύλλα, κλαδιά, κορμούς, λουλούδια, αυτά..
Ερευνήτρια: και που βασίζονται αυτά; Κρέμονται;
Μάριος: Σε ρίζες που είναι βαθιά μέσα στην γη.
Ερευνήτρια: **και πάνω από τις ρίζες τι βλέπουμε**;
Μάριος: Τον κορμό;
Ερευνήτρια: **μπράβο, και γνωρίζεις κάποιο τραγουδάκι για τα δέντρα;**
Μάριος: Όχι… η μάλλον ναι, την μηλιά.
Ερευνήτρια: **θα ήθελες να μου το τραγουδήσεις;**
Μάριος: Ναι!

Μήλο κόκκινο ρόιδο βαμμένο,
γιατί με μάρανες τον πικραμένο (επί 2 φορές)
πηγαίνω και έρχομαι, μα δεν σε βρίσκω (επί 2 φορές)
βρίσκω την πόρτα σου μανταλωμένη
τα παραθύρια σου φεγγοβολούν.
Ρωτώ το πάπλωμα, που είναι η κυρά σου;
Η κυρά δεν είναι εδώ
πάει να πιεί νερό (επί 2 φορές).

Ερευνήτρια: **πιστεύεις πως υπάρχει διαφορά ανάμεσα σε ένα λουλούδι και σε ένα δέντρο;**
Μάριος: Το δέντρο είναι ποιο ψηλό από το λουλούδι, και το λουλούδι δεν ζει τόσο πολύ και το δέντρο είναι ποιο χοντρό.
Ερευνήτρια: **Και εμείς χρειαζόμαστε τα δέντρα;**
Μάριος: Ναι! Μας δίνουν οξυγόνο και ομορφαίνουν τον κόσμο. Μας δίνουν καρπούς που εμείς μπορούμε να τους φάμε και να ζήσουμε.
Ερευνήτρια: **Τι βρίσκεται πάνω στην γη και τι κάτω από την γη;**
Μάριος: Κάτω από την γη βρίσκονται οι ρίζες και πάνω από την γη βρίσκεται το δέντρο.
Ερευνήτρια: **και δηλαδή εμείς τώρα που θέλουμε να ζωγραφίσουμε ένα δέντρο τι θα φτιάξουμε;**
Μάριος: Το χώμα, τον κορμό, τα φύλλα, τους καρπούς, τα κλαδιά και τις ρίζες.

Ερευνήτρια: **Θα ήθελα λοιπόν να μου ζωγραφίσεις ένα δέντρο μεγάλο- μεγάλο**
Μάριος: Και να τα κάνω όλα αυτά που είπαμε;
Ερευνήτρια: Ναι.
(αφήνει το παιδί να ζωγραφίσει, ενώ ο ερευνητής παραμένει στον χώρο και παρατηρεί)
Ερευνήτρια: **Ποιο δέντρο φτιάχνεις;**
Μάριος: Την μηλιά, είναι το αγαπημένο μου δέντρο, αυτή με τα κόκκινα μήλα
Ερευνήτρια: **Ωραία! Τι έβαψες με καφέ χρώμα;**
Μάριος: Έβαψα τον κορμό και τις ρίζες
Ερευνήτρια: **Θα ήθελα τώρα να μου πεις κοιτάζοντας την μηλιά σου από την ζωγραφιά που έφτιαξες και με το τραγούδι που μου είπες για τα κόκκινα μήλα, τι συναισθήματα νοιώθεις;**
Μάριος: Στεναχωρημένος
Ερευνήτρια: **Γιατί νοιώθεις έτσι;**
Μάριος: Γιατί λέει ότι είναι μαραμένη,
Ερευνήτρια: **και τι άλλο λέει;**
Μάριος: Ότι είναι πικραμένη, ότι δεν της ανοίγει την πόρτα, ότι λείπει από εκεί
Ερευνήτρια: **Εμείς όταν τραγουδάμε ένα τραγούδι είμαστε χαρούμενοι ή στεναχωρημένοι αν λέει στενάχωρα πράγματα;**
Μάριος: Κάποιες φορές χαρούμενοι είμαστε, και άλλες στεναχωρημένοι
Ερευνήτρια: **γιατί;**
Μάριος: Γιατί μου αρέσει να τραγουδάω αλλά αν λέει στενάχωρα πράγματα στεναχωριέμαι και εγώ
Ερευνήτρια: **Και τι εννοούμε με την λέξη χαρά; Είμαι χαρούμενος;**
Μάριος: Ε, όταν χαμογελάς, όταν έχεις διάθεση να παίξεις
Ερευνήτρια:Και τι εννοούμε με την λέξη λύπη; Είμαι στεναχωρημένος;
Μάριος: Όταν δεν έχεις όρεξη να παίξεις, ούτε να χαμογελάσεις
Ερευνήτρια: **και ξέρεις και άλλα συναισθήματα; Ή μόνο χαρούμενοι ή μόνο στεναχωρημένοι είμαστε;**
Μάριος: Βαρεμάρα, απογοήτευση
Ερευνήτρια: **Και καμιά φορά αν κάνει σεισμό εμείς τι νοιώθουμε;**
Μάριος: Τρόμο
Ερευνήτρια: **Ναι, και αν εγώ περπατάω στο δρόμο και δω έναν μεγάλο σκύλο να μου γαβγίζει εγώ τι θα νοιώσω;**
Μάριος: Θα φοβηθώ πολύ
Ερευνήτρια: Και αν φίλος μας έχει πάρει ένα παιχνίδι και το θέλουμε μετά εμείς πως θα νοιώθουμε;
Μάριος: Θα ζηλεύουμε
Ερευνήτρια: **Θα ήθελα τώρα να μου πεις όλα αυτά τα συναισθήματα μαζεμένα**
Μάριος: Χαρά, φόβος, λύπη, αγάπη, τρόμος
Ερευνήτρια: **Θα ήθελα να ξαναγυρίσουμε στην ζωγραφιά μας και θα ήθελα να μου πεις γιατί φτιάξαμε τις ρίζες από το δέντρο;**
Μάριος: Γιατί από εκεί παίρνουν νερό τα δέντρα και μετά πηγαίνει στα κλαδιά και μας δίνει οξυγόνο.
Ερευνήτρια: Πολύ καλά! Και εμείς μοιάζουμε άραγε λίγο με τα δεντράκια;
Μάριος: Ναι πολύ! Γιατί και εμείς για να μεγαλώσουμε θέλουμε νερό και τροφή
Ερευνήτρια: **Άρα είμαστε και εμείς σαν μικρά σποράκια του δέντρου που θέλουμε νερό και φαγητό.. και όπως το δέντρο έχεις ρίζες έτσι και εμείς έχουμε τις δικές μας ρίζες που είναι επίσης και οι άνθρωποι που μας γέννησαν και μας μεγάλωσαν. Μπορούμε να μεγαλώσουμε μόνοι μας;**
Μάριος: Θέλουμε την μαμά και τον μπαμπά μας.
Ερευνήτρια: **Και η μαμά μας μόνη της φύτρωσε;**
Μάριος: Όχι είχε και εκείνη μαμά και μπαμπά.
Ερευνήτρια: **Τώρα θα πάρεις ένα μολύβι και αυτό που θα λέμε θα το γράφεις**
Μάριος: Εντάξει, είμαι έτοιμος.
Ερευνήτρια: **Στην ρίζα του δέντρου θα μου γράψεις που γεννήθηκες;**

Μάριος: Στην Αθήνα, να το γράψω;
Ερευνήτρια: **Ναι, θα ήθελα τώρα να μου γράψεις από πού είναι η μαμά σου;**
Μάριος: Η μαμά μου είναι από την Κω, και ο μπαμπάς μου από την Κρήτη, από το Ηράκλειο
Ερευνήτρια:Πολύ καλά, και η Αθήνα, η Κω, η Κρήτη που ανήκουν, σε ποια χώρα;
Μάριος: Στην Ελλάδα.
Ερευνήτρια: **Οπότε εμείς στο άλλη ρίζα θα γράψουμε την χώρα. Και είμαστε έτοιμοι να προχωρήσουμε λίγο ποιο πάνω, και συγκεκριμένα στα κλαδιά του δέντρου.**

(Κλαδιά του δέντρου)

Ερευνήτρια: **Τον μπαμπά και την μαμά σου πως τους λένε;**
Μάριος: Ανθούλα και Νίκο.
Ερευνήτρια:Θα ήθελα τώρα να μου πεις τα ονόματα των γονιών της μητέρας σου;
Μάριος: Τους γονείς της μαμάς μου τους λένε Στέλιο και Άννα, και του μπαμπά μου Μαρία και Χαράλαμπος.
Μάριος: Ναι είμαστε.
Ερευνήτρια: **Και ποιοι μένετε τώρα στο σπίτι;**
Μάριος: Η μαμά μου, ο μπαμπάς μου, ο Στέλιος και εγώ, αλλά έχω και άλλα δύο αδέρφια τον Μιχάλη και την Μαρία, αλλά δεν μένουν μαζί μας.
Ερευνήτρια: **Που μένουν τα άλλα σου δύο αδερφάκια;**
Μάριος: Μένουν μαζί στην πόλη που σπουδάζουν.
Ερευνήτρια:σε ποια πόλη;
Μάριος: Εεεε…. (μικρή παύση) δεν ξέρω αλλά μένουν μαζί και όταν έχουμε γιορτές και το καλοκαίρι έρχονται εδώ.
Ερευνήτρια: **Ωραία! Θα ήθελα τώρα να μου πεις, έχετε άλλα άτομα στην οικογένεια που έρχονται να σας δουν ή μένουν μαζί σας εκτός από τα δύο αδέρφια σου;**
Μάριος: Ναι, οι δυο μου θείες, την μια την λένε Κατερίνα και την άλλη Μαρία. Η μία είναι του μπαμπά μου και η άλλη της μαμάς μου, μας αγαπάνε πολύ και σχεδόν παντού πάμε όλοι μαζί.
Ερευνήτρια:Και έχουν άλλα αδέρφια οι γονείς σου;
Μάριος: Ο μπαμπάς μου όχι, αλλά η μαμά μου έχει άλλον έναν αδερφό που έχει και μια γυναίκα, και έχω και άλλα τέσσερα παιδιά.
Ερευνήτρια: **Άρα μου λες πως έχεις μια μεγάλη οικογένεια, θα ήθελα τώρα να μου πεις τα περισσότερα πράγματα που ξέρεις;**
Μάριος: Η μαμά μου ποιο πολύ.
Ερευνήτρια:Ποιο από όλα τα άτομα της οικογένειας σου σε έχει κάνει να νοιώσεις πολύ καλά;
Μάριος: Η μαμά μου και η αδερφή μου.
Ερευνήτρια: **αγαπάς πολύ την αδερφή σου ε;**
Μάριος: Ναι πάρα πολύ, όταν είναι εδώ διαβάζουμε μαζί, παίζουμε, γελάμε.
Ερευνήτρια: **και σε ποιο μέρος έχει περάσει πάρα πολύ όμορφα, και λες πως θα ήθελες να ξαναπάς εκεί;**
Μάριος: Στην Κω, γιατί εκεί ήμασταν όλοι μαζί, και ήμασταν χαρούμενοι.
Ερευνήτρια: **εδώ στην Κρήτη δεν περνάς καλά;**
Μάριος: Περνάω καλά, αλλά ποιο πολύ στο σχολείο, γιατί παίζω με τους φίλους μου
Ερευνήτρια: **δεν πάτε βόλτα με τον μπαμπά και την μαμά;**
Μάριος: Πάμε ποιο πολύ στα χωριά, αλλά δεν περνάω πολύ καλά, γιατί καμιά φορά δεν έχω φίλους για να παίξουμε
Ερευνήτρια: **Τώρα θα ήθελα να μου πεις σε ποιο μέρος πήγες και δεν πέρασες καλά γιατί στεναχωρήθηκες;**
Μάριος: Εε…. Καμιά φορά στο χωριό του μπαμπά μου, γιατί ο μπαμπάς όλο λείπει και η γιαγιά λέει πράγματα στην μαμά και εκείνη στεναχωριέται. Και κλαίει εκείνη, και όταν φεύγουμε από το χωριό ο μπαμπάς έχει όλο νεύρα και τσακώνεται με την μαμά. Εεεε… και δεν θέλω να πηγαίνω.

Ερευνήτρια: **Θα ήθελα να μου πεις ποιο είναι το αγαπημένο σου τραγούδι;**
Μάριος: Μου αρέσουν πολλά!
Ερευνήτρια: **Και ποιο πολύ από όλα;**
Μάριος: Μου αρέσει το τραγούδι «άσε με εμένα» και «τα παπάκια στην σειρά»
Ερευνήτρια: **Ποιος είναι ο αγαπημένος σου χορός;**
Μάριος: Μου αρέσει πολύ ο μαλεβιζιώτης.
Ερευνήτρια: **Ξέρεις Μάριε να χορεύεις κρητικά;**
Μάριος: Ναι πηγαίνω στο χορό, γιατί ο μπαμπάς θέλει να χορεύουμε στους γάμους και στις βαφτίσεις που πάμε.
Ερευνήτρια: **Μάλιστα! Και αν σου συμβεί κάτι πολύ καλό σε ποιον πηγαίνεις να το πεις πρώτα;**
Μάριος: Στην μαμά μου, και αν κάνω κάτι που δεν είναι καλό, και πρέπει να το μάθει ο μπαμπάς πάλι στην μαμά πηγαίνω και εκείνη του το λέει.
Ερευνήτρια: **Και γιατί δεν το λες στο μπαμπά σου;**
Μάριος: Γιατί ο μπαμπάς όλο λείπει και όταν είναι σπίτι κοιμάται.
Ερευνήτρια: **δεν μπορεί όλη την ώρα να κοιμάται, θα είναι και ξύπνιος κάποια στιγμή**
Μάριος: Ναι είναι αλλά θέλει ησυχία και πολλές φορές όταν του μιλάω δεν μου ακούει, δεν μου απαντάει.
Ερευνήτρια: **Τώρα θα ήθελα να μου πεις ποιο είναι το αγαπημένο σου φαγητό;**
Μάριος: Είναι τα μακαρόνια με τον κιμά αλλά από τα χέρια της μαμάς μου. Δεν μου αρέσει ο κιμάς από τις γιαγιάδες μου.
Ερευνήτρια: **Θα ήθελα να μου πεις ποιο πρόσωπο είναι αυτό που σε κάνει να γελάς πάρα πολύ;**
Μάριος: Ο Στέλιος, ο αδερφός μου όλο κάνει τρέλες και εγώ όλο γελάω. Καμιά φορά θα του πει ο μπαμπάς «πρόσεχε το ποτήρι που κρατάς γιατί θα το ρίξεις» και μόλις του το λέει αυτός το ρίχνει, ο μπαμπάς αρχίζει να του φωνάζει, εκείνος κλαίει, η μαμά μαζεύει τα γυαλιά και εγώ γελάω.
Ερευνήτρια: **Γιατί γελάς;**
Μάριος: γιατί όπως λέει και ο μπαμπάς είναι απρόσεκτος και ότι πιάνει το ρίχνει, είναι πολύ αστείο και γίνεται έτσι πάντα.
Ερευνήτρια: **θα ήθελα να μου πεις ποιος σε έχει στεναχωρήσει ποιο πολύ;**
Μάριος: Ο μπαμπάς μου γιατί μόλις κάνεις κάτι, αυτός αρχίζει και φωνάζει. Όλο φωνάζει και βρίζει.
Ερευνήτρια: **δηλαδή εκείνος σου φωνάζει ποιο πολύ ή και κάποιο άλλο άτομο όπως π.χ. η μαμά σου;**
Μάριος: Η μαμά μου δεν μου φωνάζει, μόνο μου λέει όλη την ώρα διάβαζε και διάβαζε. Ο μπαμπάς μου, μου φωνάζει πάρα πολύ, ότι και να κάνω δεν του αρέσει.
Ερευνήτρια: **Θα ήθελα να μου πεις για ποιο λόγο σου φωνάζει;**
Μάριος: Μου φωνάζει για τα παιχνίδια μου, όταν τα αφήνω στην μέση και μου φωνάζει επειδή λέει είμαι μικρός, και ζωηρός.
Ερευνήτρια: **Μάλιστα, θα ήθελα να μου πεις τι θα ήθελες να γίνεις όταν μεγαλώσεις;**
Μάριος: Αστροναύτης θέλω να γίνω
Ερευνήτρια: **Γιατί θέλεις να γίνεις αστροναύτης;**
Μάριος: Γιατί έτσι θα βγάζω πολλά λεφτά και θα μένω σε ένα μεγάλο σπίτι με τα αδέρφια μου.
Ερευνήτρια: **Μόνο με τα αδέρφια σου θέλεις να μείνεις εκεί;**
Μάριος: Και με την μαμά μου
Ερευνήτρια:Για την οικογένεια σου τι ονειρεύεσαι να γίνει;
Μάριος: Να είναι καλά, να είναι όλοι μαζί και να μην στεναχωριούνται και να είναι υγιείς.
Ερευνήτρια: **Τι είναι αυτό που κάνεις και είσαι πάρα πολύ καλός;**
Μάριος: στην ζωγραφική είμαι πάρα πολύ καλός, μου αρέσει πολύ να ζωγραφίζω.
Ερευνήτρια: **Και πότε σου αρέσει να ζωγραφίζεις, όταν είσαι χαρούμενος ή όταν είσαι στεναχωρημένος;**

Μάριος: Όπως και να είμαι ζωγραφίζω, αλλά οι ζωγραφιές μου είναι διαφορετικές. Αν δεν μου αρέσει τις σκίζω και τις πετάω, εε… ποιο πολύ ζωγραφίζω όταν είμαι χαρούμενος είναι ποιο ωραίες.
Ερευνήτρια: **Και τι σου αρέσει να ζωγραφίζεις;**
Μάριος: Ζωγραφίζω σπίτια, δέντρα και την θάλασσα.
Ερευνήτρια: **Πάρα πολύ καλά, θα ήθελα τώρα να ξαναγυρίσουμε στην ζωγραφιά, και συγκεκριμένα στα κλαδιά, γιατί τα έκανες έξω από το δέντρο;**
Μάριος: Γιατί εγώ έχω δει πως άλλα είναι μέσα και άλλα είναι έξω από αυτό
Ερευνήτρια: **Μάριε μου, θα ήθελα τώρα να γράψεις τα άτομα που είναι στην οικογένεια σου και τα βλέπεις πολύ συχνά και παίζουν σημαντικό ρόλο στην οικογένεια σου**
Μάριος: Η μαμά μου, ο μπαμπάς, τα αδέρφια, και οι θείες μου.
Ερευνήτρια: **Στο δέντρο θα ήθελα να μου γράψεις τα ονόματα τους.**
(του δίνεται λίγος χρόνος να γράψει τα ονόματα)
Ερευνήτρια: **Θα ήθελα να μου πεις στο σημείο αυτό, τι σου αρέσει να κάνεις με τα άτομα από την οικογένεια σου;**
Μάριος: Μου αρέσει πολύ όταν παίζουμε, συνήθως τρώμε, εε… και πάμε στο χωριό.
Ερευνήτρια: **θα ήθελα να μου πεις ποιος είναι ο καλύτερος σου φίλος**
Μάριος: Ο καλύτερος μου φίλος είναι ο Νίκος αλλά και τα άλλα αγόρια της τάξης.
Ερευνήτρια: **και τι κάνετε με τους φίλους σου;**
Μάριος: Παίζουμε με την μπάλα, μιλάμε και κάνουμε βόλτες στην αυλή του σχολείου.
Ερευνήτρια: **Υπάρχει κάτι που εύχεσαι να ήταν διαφορετικό ή που ελπίζεις να αλλάξει με την οικογένεια σου;**
Μάριος: Εύχομαι να μην πηγαίνουμε στα χωριά τόσο συχνά γιατί κουράζομαι και δεν περνάω καλά. Αααα! Και ποιο πολύ να έχουμε λεφτά στο σπίτι να φάμε και να πάρουμε ότι θέλουμε. Θα ήθελα να φτιάξουμε ένα ποιο μεγάλο σπίτι με αυλή και μεγάλο κήπο.
Ερευνήτρια: **και τι κάνεις για να γίνουν οι επιθυμίες σου πραγματικότητα;**
Μάριος: Διαβάζω πολύ και προσπαθώ και εγώ όπως τα δυο μεγάλα μου αδέρφια. Εκείνα διάβαζαν πολύ και τώρα σπουδάζουν και εγώ θέλω να τα φτάσω και όλοι μαζί να προσπαθήσουμε, αυτό μου λέει και η μαμά μου.
Ερευνήτρια: **Και υπάρχει κάτι που εύχεσαι να αλλάξει ή ελπίζεις να αλλάξει στο σχολείο σου;**
Μάριος: Θα ήθελα να παίζουμε και να γελάμε ποιο πολύ.
Ερευνήτρια: **και τι κάνεις για να το πετύχεις αυτό;**
Μάριος: Θέλω να είμαι καλά στην υγεία μου και να είμαι χαρούμενος για να λέω αστεία στους άλλους και να γελάνε και αυτοί.
Ερευνήτρια: **Θέλεις να ευχηθείς εσύ κάτι για τον εαυτό σου;**
Μάριος: Εύχομαι αυτά που θέλω να γίνουν αληθινά γιατί θα είμαι πολύ χαρούμενος τότε. Άμα έχει ο άνθρωπος λεφτά όλα γίνονται, έτσι μου λένε όλοι.
Ερευνήτρια: **Θα ήθελα να ευχηθείς κάτι και για τους γονείς σου;**
Μάριος: Θα ήθελα να έβρισκε η μαμά μου δουλειά και να αποκτούσαμε λεφτά και να ξαναγυρίζαμε πίσω στην Κω.
Ερευνήτρια: **Περνούσες καλά στην Κω;**
Μάριος: Ναι πάρα πολύ καλά, ενώ εδώ δεν μου αρέσει, δεν είμαι τόσο ελεύθερος, δεν έχω φίλους στην γειτονιά και το σπίτι είναι μικρό.
Ερευνήτρια: **Και το γεγονός πως δεν έχεις κάποια πράγματα που βλέπεις πως οι άλλοι τα έχουν σε κάνει να ζηλεύεις;**
Μάριος: Ναι πολύ. Όταν βλέπω τους συμμαθητές μου και έχουν κάποια πράγματα εγώ στεναχωριέμαι.
Ερευνήτρια: **Και τι ήταν αυτό που σε έκανε να ζηλέψεις περισσότερο;**
Μάριος: Μια κονσόλα που είχε ο Νίκος, ο φίλος μου, μου άρεσε πολύ και μόνο εγώ δεν την πήρα. Μετά από αυτόν, όλα τα άλλα παιδιά την αγόρασαν.
Ερευνήτρια: **Και εσύ δεν το είπες στην μαμά σου;**
Μάριος: Ναι το είπε και εκείνη μου είπε ότι θα ρωτήσει το μπαμπά αλλά εκείνος έλεγε πως δεν την χρειάζομαι και τώρα που πηγαίνω στο δημοτικό δεν θα έπρεπε να έχω

παιχνίδια αλλά βιβλία. Εγώ έκλαιγα πολύ γιατί την ήθελα, εε και τότε η μαμά το είπε στην θεία μου και μου είπε εκείνη πως θα την πάρει.

(Κορμός του δέντρου)

Ερευνήτρια: **Θα ήθελα τώρα να μου πεις, ποιο είναι το αγαπημένο σου άθλημα;**
Μάριος: Είναι το μπάσκετ, καμιά φορά παίζουμε με τον Στέλιο, που πάει μπάσκετ γιατί είναι μεγαλύτερος. Εγώ και αυτός παίζουμε στην γειτονιά με την μπάλα που μου πήρε δώρο η αδερφή μου.
Ερευνήτρια: **Αγαπάς Μάριε τα ζώα;**
Μάριος: Ναι!! Ου!! Μου αρέσουν πολύ τα σκυλιά, καμιά φορά πάω μαζί με τον μπαμπά μου στο χωράφι και παίζω με το σκύλο που έχουμε. Τον ταΐζω, του κάνω μπάνιο και τον λύνω από το λουρί του.
Ερευνήτρια: **Θα ήθελα να μου πεις ποιον αγαπάς πάρα μα πάρα πολύ;**
Μάριος: Την αδερφή μου και την μαμά μου.
Ερευνήτρια: **ωραία, και γιατί νομίζεις πως είναι άτομα ξεχωριστά για σένα;**
Μάριος: Γιατί είναι δίπλα μου όποτε την θέλω και με κάνει να νοιώθω καλά.
Ερευνήτρια: **Είναι κοντά σου η αδερφή σου, σε παίρνει τηλέφωνα;**
Μάριος: Ναι μιλάμε στο τηλέφωνο αρκετά συχνά, και όταν έρχεται κάθεται πολλές μέρες αλλά εμένα μου φαίνονται πολύ λίγες. Η χαρά μου είναι να έρθουν οι γιορτές και να είμαστε όλοι μαζί.
Ερευνήτρια: **Και όταν λείπει από εδώ εσύ την θυμάσαι**;
Μάριος: Ναι μου λείπει ποιο πολύ.

(φρούτα του δέντρου)

Ερευνήτρια: **Πάμε τώρα στα φρούτα του δέντρου, ποιο φρούτο έχει η μηλιά;**
Μάριος: Τα μήλα.
Ερευνήτρια: **Τα κόκκινα ή τα πράσινα;**
Μάριος: Τα κόκκινα.
Ερευνήτρια: **Όπως ίσως έχεις προσέξει, το δέντρο κάνει πρώτα τα ανθάκια και μετά το ανθάκι γίνεται σιγά- σιγά καρπός και στην συνέχεια μήλο. Η χαρά της φύσης κάνει αυτό το δώρο στο δέντρο για να το ευχαριστήσει. Εσύ έχεις πάρει ποτέ κάποιο δώρο που να χάρηκες πάρα πολύ;**
Μάριος: Ναι τα playmobil με το σπιτάκι τους, όλο το πακέτο μαζί.
Ερευνήτρια: **Πολύ όμορφο δώρο και ποιος το έδωσε;**
Μάριος: Ο αδερφός μου ο Στέλιος.
Ερευνήτρια: **Και γιατί σου έκανε αυτό το δώρο;**
Μάριος: Μου το πήραν όλα μου τα αδέρφια, ο Μιχάλης και η Μαρία είχαν μαζέψει κάποια λεφτά και του τα έδωσαν. Ο Στέλιος πήγε μετά με την μαμά μου και μου τα πήραν. Ήμουν πολύ χαρούμενος, γιατί τα μάζευαν και εγώ δεν ήξερα τίποτα και στα γενέθλια μου μαζεύτηκαν στο σπίτι οι θείες και τα αδέρφια μου όλα και η μαμά μας έκοψε την τούρτα που έφτιαξε για μένα, μου άρεσε πάρα πολύ. Ήταν η ποιο χαρούμενη μου μέρα, δεν θα την ξεχάσω ποτέ. Ήμασταν όλοι μαζί και ήμασταν καλά και μου έκαναν ρούχα δώρο οι θείες μου και τα αδέρφια μου το playmobil.
Ερευνήτρια: **Χαίρομαι που μου τα είπες όλα αυτά, και τώρα λογικά τα ρούχα τα φοράς αλλά τα playmobil τα προσέχεις, παίζεις με αυτά;**
Μάριος: Ναι ακόμα παίζω με αυτά, από το καλοκαίρι που μου τα πήραν. Και καμιά φορά φωνάζω φίλους μου από το σχολείο και έρχονται να παίξουμε με αυτά.
Ερευνήτρια: **Και λογικά η οικογένεια σου βλέπει πως εσύ ασχολείσαι με το παιχνίδι που σου πήραν, σωστά;**
Μάριος: Ναι και όλοι μου χαμογελάνε, και για αυτό το πάρτι ακόμα συζητάμε, και το έμαθαν και οι άλλοι παππούδες από την Κω, και πολλοί συγγενείς μας.

Ερευνήτρια: **Ωραία! Θα ήθελα τώρα να δούμε αν θέλεις να προσθέσουμε κάτι ακόμα στο δεντράκι μας.**
Μάριος: Θα κάνω και το χώμα που πατάει πάνω το δέντρο, και ένα πουλάκι που κελαηδά, σου αρέσει;
Ερευνήτρια: **Ότι θέλεις μπορείς να κάνεις είναι δικιά σου η ζωγραφιά, απλά θα ήθελα να μου πεις όταν τελειώσεις γιατί θέλεις να υπάρχουν αυτά δίπλα στο δέντρο μας.**
Μάριος: Λοιπόν θέλω το δέντρο γιατί με την γιαγιά από την Κω πηγαίναμε βόλτες και όταν κουραζόμασταν βρίσκαμε ένα δέντρο με μεγάλη σκιά και καθόμασταν από κάτω. Εκεί μας έλεγε παραμύθια, και μετά από λίγη ώρα φεύγαμε. Για αυτό ζωγραφίζω και τον ήλιο γιατί συνήθως πηγαίναμε μεσημέρι.
Ερευνήτρια: **Μα ήσουν μικρό παιδάκι και θυμάσαι λεπτομέρειες πολλές**
Μάριος: Ναι θυμάμαι πολλά γιατί πέρασα καλά.

2. Ενδεικτικό παράδειγμα αναδυόμενης συζήτησης με την Κατερίνα και την Ελένη από το Δέντρο της ζωής (τα παιδιά της δεύτερης οικογένειας)

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ
Το δάσος της ζωής

Ερευνήτρια: Γιατί έφτιαξες αυτή την ζωγραφιά;
Κατερίνα: Γιατί το δικό μου δέντρο έχει και αυτό συναισθήματα, και με ρώτησες για αυτά και ήθελα να πω πως αν έκανα πολλά δέντρα θα έκανα και αυτό το πρόσωπο στο κορμό τους.
Ερευνήτρια: Δηλαδή όλα αυτά νοιώθει το δικό σου δεντράκι;
Κατερίνα: Ναι, όλα αυτά που λέγαμε χθες, με έκαναν να σκεφτώ πως νοιώθουμε διαφορετικά πράγματα, με όλα αυτά που με ρωτούσες ένοιωθα πότε χαρά, και πότε θλίψη. Και έχω βάλει μέσα πρόσωπα στο δέντρο που με κάνουν να νοιώθω έτσι και πολλές φορές μιλάω διαφορετικά γιατί νοιώθω διαφορετικά.
Ερευνήτρια:Θέλεις να μου πεις τι έφτιαξες;
Ελένη: Ναι να σου πω…. Έφτιαξα ένα σπίτι και πολλά μικρά λουλούδια. Από πάνω υπάρχει ο ήλιος αλλά υπάρχουν και γκρίζα σύννεφα γιατί κάτι λείπει από το σπίτι.
Ερευνήτρια: τι λείπει από το σπίτι;
Ελένη: Λείπει το δεντράκι του. Το δικό του δέντρο είναι λίγο ποιο μακριά, και δεν το βλέπει αυτός που μένει στο σπίτι, δηλαδή εγώ.
Ερευνήτρια: Και γιατί είναι μακριά;
Ελένη: Γιατί ότι αγαπάμε ο θεός μας το παίρνει μακριά, έτσι λέει η μαμά.
Ερευνήτρια:δηλαδή εσύ αγαπάς το δεντράκι;
Ελένη: Ναι το αγαπώ αλλά μου λείπει και στεναχωριέμαι.
Ερευνήτρια:Και γιατί δεν έφτιαξε το σπίτι κοντά στο δεντράκι;
Ελένη: Δεν το έφτιαξα κοντά γιατί εμένα το σπίτι μου είναι σε αυτό το χωριό και το δέντρο δηλαδή η γιαγιά μου και το κανονικό μου σπίτι είναι αλλού. Εγώ πρέπει να φύγω από το σπίτι με τα γκρίζα σύννεφα και να πάω στο δέντρο που είναι μόνο ο ήλιος…
Ερευνήτρια: **Και αφού έχουμε ολοκληρώσει τις ζωγραφιές μας, είμαστε έτοιμοι να περάσουμε στο δεύτερο μέρος όπου θα βάλουμε τις ζωγραφιές σας σε αυτόν τον τοίχο του δωματίου σας, την μια δίπλα στην άλλη, έτσι δημιουργούμε ένα μικρό δάσος από πολύ όμορφα δέντρα, και θα ήθελα τώρα να σε ρωτήσω τώρα Κατερίνα να σε ρωτήσω κάτι.**
Καταρχήν σε ευχαριστώ πολύ που μοιράστηκες μαζί μου τις ελπίδες και τα όνειρα σου για την ζωή. Μου είπες πως θέλεις να μελετήσεις πάρα πολύ, να είσαι καλή μαθήτρια για να σπουδάσεις και μαζί με την αδερφή σου να βοηθήσετε οικονομικά τους γονείς σου. Επίσης ως μεγαλύτερη κατάλαβα πως προστατεύεις και αγαπάς πολύ την μικρότερη αδερφή σου την Ελένη. Μπορείς να μου πεις πόσο καιρό έχεις αυτές τις ελπίδες και τα όνειρα και τι σε επηρέασε στο να τα καταφέρεις;

(η **Κατερίνα** μου ζητάει λίγο χρόνο να σκεφτεί): Βλέπω πόσο σκληρά δουλεύουν οι γονείς μου για να τα βγάλουμε πέρα οικονομικά και εγώ θέλω να έχουμε μια καλύτερη ζωή. Και από την άλλη η γιαγιά μου ήταν πάντα με ένα βιβλίο στο χέρι γιατί λέει πως μόνο με τις γνώσεις μπορείς να τα καταφέρεις, γιατί γίνεσαι ποιο έξυπνος.

Ερευνήτρια: **Άρα τα όνειρα σου σχετίζονται με αυτά που σου λέει η μαμά και η γιαγιά;**

Κατερίνα: Ναι έτσι είναι.

Ερευνήτρια: **θα ήθελες να μου πεις πως θα προσπαθήσεις να κρατήσεις τα όνειρα σου; Δηλαδή δεν υπάρχουν στιγμές που κουράζεσαι ή βαριέσαι όταν διαβάζεις;**

Κατερίνα: Ναι πολλές φορές, και δεν είναι μόνο ότι βαριέμαι αλλά κάποιες φορές δεν καταλαβαίνω τι πρέπει να κάνω, γιατί είναι δύσκολα, αλλά εκεί έχω την μαμά και την γιαγιά να μου μιλάνε και να μου λένε να μην τα παρατάω. Και ξέρεις τι άλλο σκέφτομαι;

Ερευνήτρια: **Πες μου τι;**

Κατερίνα: Σκέφτομαι τον μπαμπά μου, που δεν τελείωσε το γυμνάσιο, και είναι ποιο χαζός από την μαμά και όλα τα κάνει η μαμά γιατί εκείνος δεν μπορεί, και όλο σηκώνει βάρη και όλο πονάει, και όλο είναι στεναχωρημένος. Ενώ η γιαγιά που διαβάζει μου χαμογελάει και μου λέει πολλά πράγματα που ο μπαμπάς δεν τα ξέρει.

Ερευνήτρια: **Όλα αυτά που συζητάμε σε ποιον θα τα πεις;**

Κατερίνα: Στην μαμά και στην γιαγιά γιατί σήμερα σκέφτηκα πολύ, και πέρασα όμορφα, δεν έχει ασχοληθεί άλλος τόσο πολύ με εμένα, να με ρωτάει όλα αυτά και νοιώθω μεγάλη γιατί ξέρω τι να σου πω.

Ερευνήτρια: **Και τέλος, θα ήθελα να σε ρωτήσω σου αρέσει που μου μιλάς για τα όνειρα και τις ελπίδες σου;**

Κατερίνα: Ναι μου αρέσει πολύ, γιατί όλοι με ρωτάνε τι θα γίνω όταν μεγαλώσω αλλά κανένας δεν με ρωτάει τόσα πολλά, και έτσι όπως μιλάμε νοιώθω πως θέλω να γίνω δασκάλα και να ρωτάω τα άλλα παιδιά όπως εσύ και να ντύνομαι ωραία. Μου αρέσει να μιλάω για μένα, και τώρα που θα φύγεις αυτά θα παίξουμε με την Ελένη.

Ερευνήτρια: **Σε ευχαριστώ πολύ Κατερίνα για τα καλά σου λόγια, τώρα θα ρωτήσουμε και το Λενιώ. Λοιπόν έτοιμη Ελένη;**

Ελένη: Ναι και εγώ θέλω να σου πω.

Ερευνήτρια: **Ελένη εσύ μου είπες πως θέλεις να γίνεις γιατρός όταν θα μεγαλώσεις. Και για αυτό θα διαβάσεις πολύ και θα γίνεις και εσύ καλή μαθήτρια, σωστά;**

Ελένη: Ναι θέλω να γίνω γιατρός για να βοηθάω τους άλλους ανθρώπους και τον μπαμπά μου, που λέει ότι πονάει πολύ η μέση του και το κεφάλι του. Και θα βοηθήσω και τους γεράκους που φροντίζει η μαμά, που και αυτοί πονάνε. Έτσι θα βγάλω πολλά λεφτά.

Ερευνήτρια: **Και γιατί θέλεις να βγάλεις πολλά λεφτά;**

Ελένη: Για να παίρνω ότι θέλω και για να βοηθήσω την μαμά και τον μπαμπά μου γιατί δεν έχουμε λεφτά για αυτό είμαστε σε αυτό το χωριό με τόσους πολλούς γέρους.

Ερευνήτρια: **Και ξέρει κανείς άλλος ότι θέλεις να γίνεις γιατρός;**

Ελένη: Ναι η γιαγιά και μου έχει πει μπράβο, και μου λέει πως τότε θα ζήσει πολλά χρόνια και μαζί μας γιατί θα την φροντίζω εγώ.

Ερευνήτρια: **Και πως θα κρατήσεις τα όνειρα σου αληθινά, αφού εγώ ξέρω πως βαριέσαι λίγο να διαβάζεις;**

Ελένη: Ναι τώρα βαριέμαι, γιατί είμαι μικρή αλλά αφού θα είμαστε όλοι μαζί, ο μπαμπάς και η μαμά και η γιαγιά και η Νίνα, εγώ θα πάω και στην γιατρό που έχει παιχνίδια και θέλει όλο να μιλάμε και όλο με διορθώνει. Αλλά εγώ δεν στεναχωριέμαι πια γιατί θα μάθω να μιλάω και θα με καταλαβαίνουν οι άλλοι. (λογοθεραπεύτρια)

Ερευνήτρια: **Δεν πιστεύω να σε κουράζω και εγώ όπως εκείνη;**

Ελένη: Όχι, γιατί δεν με διορθώνεις και δεν μου λες συνέχεια ότι δεν καταλαβαίνεις τι λέω. Εγώ αυτήν δεν την θέλω αλλά αφού λέει η μαμά και η γιαγιά ότι είναι καλή και ότι πρέπει να πηγαίνω εκεί, εγώ δεν θέλω να τις στεναχωρώ.

Ερευνήτρια: **και σε ποιον από όλους θα πεις αυτά που λέμε τώρα;**

Ελένη: Στην μαμά και στην γιαγιά γιατί θα με δουν και εμένα μεγάλη και εσύ μου είπες πολλές φορές μπράβο και εγώ θέλω να γίνω γιατρός και αυτό μου αρέσει.

Ερευνήτρια: Σου αρέσει να μιλάς για τα όνειρα και τις ελπίδες που έχεις για τους άλλους και την ζωούλα σου;
Ελένη: Ναι μου αρέσει, γιατί μιλάω- μιλάω και εσύ με ακούς και με ακούει και η Νίνα, και η μαμά θα έχει περιέργεια τι λέμε τόση ώρα, και εγώ θα έχω πολλά να της πω. Η δασκάλα που μιλάμε (λογοθεραπεύτρια) μου λέει να μιλάω πολύ και να κα΄νω προτάσεις, και εδώ τόση ώρα μιλάω και μιλάω και θα είμαι καλύτερη στο επόμενο μάθημα, το ξέρω!!
Ερευνήτρια: **Κορίτσια σας ευχαριστώ πολύ, τώρα θα σταματήσουμε για λίγο και θα συνεχίσουμε αύριο!!**

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ
ΟΤΑΝ ΕΡΧΕΤΑΙ Η ΚΑΤΑΙΓΙΔΑ

Ερευνήτρια: **Καλημέρα παιδιά! Βλέπω δεν ξεκολλήσατε από τον τοίχο το μικρό μας δάσος, χαίρομαι πολύ για αυτό! Θα ήθελα τώρα να μιλήσουμε για την ζωή σε αυτό το δάσος. Η Ελένη έφτιαξε έναν ήλιο, εσύ Νίνα έφτιαξες λουλουδάκια, άραγε είναι πάντα έτσι το δάσος;**
Παιδιά: Όχι.
Ελένη: Έχει και τις βροχές.
Κατερίνα: Έχει και τις καταιγίδες και την συννεφιά.
Ερευνήτρια: **Πάρα πολύ σωστά, έχουμε λοιπόν όμορφα δέντρα που έχουν ισχυρές ρίζες, όμορφα φύλλα και φρούτα. Όσο όμορφα και αν είναι τα δέντρα και τα δάση μας μπορούν όμως να κινδυνεύουν. Σωστά;**
Κατερίνα: Ναι αμέ, πολύ συχνά.
Ελένη: Η γιαγιά μου μας είπε πως στην Κλεισούρα στον ποταμό που είναι κοντά στο σπίτι πέταξαν κάποιοι άνθρωποι κάτι μπάζα από ένα ξενοδοχείο και όταν έβρεξε ο ποταμός γέμισε πολύ και πήγε πολύ νερό στα δέντρο και έφτασε και κοντά στο σπίτι μας το νερό.
Κατερίνα: Έγιναν πολλές καταστροφές, εξαιτίας κάποιων ανθρώπων και αυτοί μετά δεν τον παραδέχονταν.
Ερευνήτρια: **Άρα μου είπατε καταστροφές από πλημύρα που προκάλεσαν οι άνθρωποι, σκουπίδια, πολύ βροχή, αστραπές. Και εδώ στο χωριό συνήθως τι πρόβλημα υπάρχει με το δάσος;**
Κατερίνα: ξεραίνονται γιατί δεν έχουμε νερό.
Ερευνήτρια: **πολύ καλά, είδατε και από κοντά ότι ένα δέντρο μπορεί να κινδυνεύει ή ακόμα και να έχει ένα πρόβλημα, πιστεύετε πως κινδύνους και προβλήματα έχουν μόνο τα δέντρα και γενικά τα δάση ή και οι άνθρωποι;**
Κατερίνα: Και οι άνθρωποι έχουν πολλά προβλήματα.
Ερευνήτρια: Συμφωνείς Ελένη;
Ελένη: Ναι ου!! Δάση, ζώα και άνθρωποι είναι το ίδιο.
Ερευνήτρια: Και τι προβλήματα συνήθως έχουν οι άνθρωποι;
Ελένη: Να αρρωστήσουν οι ίδιοι ή ένας δικός τους άνθρωπος, να πεθάνει κάποιος.
Κατερίνα: Να μην έχουν λεφτά και να αναγκαστούν να φύγουν από το σπίτι τους.
Ελένη: Να είναι πάντα κουρασμένος ο μπαμπάς και να μη σου μιλάει.
Κατερίνα: Να σε κοροϊδεύουν οι φίλοι σου.
Ελένη: Ναι και να σε θεωρούν φτωχό τα άλλα παιδιά.
Ερευνήτρια: **αυτά τα προβλήματα που μου λέτε εσείς τώρα αφορούν εσάς ή άλλα παιδάκια;**
Κατερίνα: Εμάς είναι όλα, η γιαγιά άρρωστη και μένει μακριά ενώ παλιά μέναμε όλοι στην Αθήνα. Δεν έχουμε λεφτά και οι γονείς μας δουλεύουν σαν τα σκυλιά στο χωριό για να φάμε. Και ο μπαμπάς δεν μου μιλάει πια, όλο είναι στον κόσμο του.
Ελένη: Ναι και έχουμε και αυτόν τον παππού που όλα τα λεφτά του τα δίνει στην μπύρα και στο κρασί.
Κατερίνα: Και η μαμά όλο κλαίει.
Ελένη: Και η μαμά κλαίει, και ο μπαμπάς πίνει με τον παππού και όλο λέει να κάνουμε ησυχία και του μιλάω και δεν με ακούει.

Κατερίνα: Και έχουμε και τις κόρες του Νικολακάκη που έχουν λεφτά και κάθε μέρα φοράνε άλλα και η Ιωάννα στην εκκλησία με κοροϊδεύει ότι φοράω όλο τα ίδια ρούχα, και δεν έχω λεφτά.
Ελένη: Ναι και εγώ δεν είχα λεφτά πολλές μέρες στο σχολείο να φάω και η μαμά μου έδινε σκέτο ψωμί, αλλά εγώ δεν το έδειχνα στους φίλους μου.
Ερευνήτρια: **Γιατί δεν το έδειχνες στους φίλους σου;**
Κατερίνα: Τα άλλα παιδιά τρώγανε τοστ και εμείς θα βγάλουμε το ψωμί, τι είμαστε; Θα μας κορόιδευαν.
Ελένη: Και για τρεις μέρες δεν πήγαμε σχολείο γιατί δεν είχαμε ούτε ψωμί.
Κατερίνα: Αααα! Και κάτι άλλο εγώ δεν ξαναμιλάω στην Ιωάννα και στην αδερφή της.
Ερευνήτρια: γιατί;
Κατερίνα: Γιατί ξέρεις τι;; όταν χάλασε το λεωφορείο που μας πήγαινε Καστέλι στο σχολείο, έπρεπε να μας πηγαίνει ο μπαμπάς με το αυτοκίνητο και επειδή δεν είχαμε λεφτά του έδωσε ο θείος ο Νίκος, αλλά επειδή θα πήγαιναν και τα παιδιά από εδώ το χωριό είπε η μαμά να μας πηγαίνουν εναλλάξ. Στην αρχή ήταν όλα καλά, αλλά μετά μια μέρα είχε έρθει και η μαμά και η μαμά της Δέσποινας και πάμε προς το αυτοκίνητο και γυρίζει η Δέσποινα και λέει στην μαμά της μπροστά μας «μαμά πες μου σε παρακαλώ ότι ήρθες με το αυτοκίνητο μας γιατί δεν θέλω να μπω σε αυτό το βρώμικο σαραβαλάκι» και εννοούσε το αυτοκίνητο μας η κακίστρο.
Ερευνήτρια: **Και η μαμά της δεν της είπε τίποτα;**
Ελένη: Της είπε «μην ανησυχείς παιδί μου ήρθαμε με δύο αυτοκίνητα»
Ερευνήτρια: **Και η μαμά σας το άκουσε;**
Κατερίνα: Ναι το άκουσε και νευρίασε πολύ και..
Ελένη: Και πήγε να βάλει μπρος το αυτοκίνητο και έπεσε σε ένα άλλο, και τρακάραμε.
Ερευνήτρια: **και χτυπήσατε;**
Παιδιά: Όχι, αλλά η αρχίσαμε να κλαίμε και οι τρεις.
Ερευνήτρια: **Και μετά τι έγινε;**
Κατερίνα: Ένας χωριανός μας πήρε τηλέφωνο τον μπαμπά για να του πει τι έγινε γιατί εμείς κλαίγαμε στο αυτοκίνητο και δεν βγαίναμε.
Ερευνήτρια: **Και μετά τι έγινε;**
Ελένη: Ο μπαμπάς δεν είχε πώς να έρθει και τον έφερε ένας γείτονας στο χωριό και μόλις ήρθε άρχιζε να φωνάζει στην μαμά και να της λέει «είσαι άχρηστη, ούτε να οδηγήσεις δεν είσαι ικανή, να πάθουν και τίποτα τα παιδιά, και τώρα που θα βρούμε λεφτά να πληρώσουμε τον άνθρωπο, χαζή, ηλίθια» και κάτι τέτοια της έλεγε.
Ερευνήτρια: **Και η μαμά σας δεν απάντησε;**
Ελένη: Μόνο κλαίγαμε, και εκείνη την στιγμή την αγκαλιάσαμε σφιχτά.
Κατερίνα: Μετά ο άνθρωπος είπε να φύγουμε και πως θα τον πάρει τηλέφωνο να κανονίσουν την ζημιά.
Ερευνήτρια: **Και ποιος σας βοήθησε να αντιμετωπίσετε αυτήν την κατάσταση;**
Ελένη: Εγώ πήρα τον θείο Νίκο και την θεία Βάγια και ήρθαν από τα Χανιά την ίδια μέρα.
Κατερίνα: Και όλο κλαίγαμε, εγώ, η μαμά και η Ελένη. Εγώ πήρα την γιαγιά και εκείνη μου είπε να μην κλαίω και πως θα δώσει λεφτά στην μαμά να το φτιάξουμε και το δικό μας και το άλλο. Ο μπαμπάς ούτε που ήθελε να ακούσει τι του έλεγε η μαμά για την Δέσποινα και την μαμά της. Πήγαμε σπίτι και η μαμά ήρθε στο δωμάτιο μας και κλαίγαμε όλοι μαζί. Μέχρι που ήρθαν ο θείος και η θεία και μας πήραν όλους και πήγαμε στην Χερσόνησο να φάμε πίτσα. Και την επόμενη μέρα πήγε ο μπαμπάς με τον θείο και κανόνισαν τα αυτοκίνητα.
Ελένη: Οι θείοι έκατσαν πολλές μέρες μαζί μας γιατί εμείς δεν μπορούσαμε να κοιμηθούμε και δεν πηγαίναμε για τρεις μέρες στο σχολείο. Η Δέσποινα τα φταίει όλα..
Κατερίνα: ναι εκείνη και η μάνα της, τώρα δεν τους μιλάμε.
Ερευνήτρια: Είναι πολύ σοβαρά όλα αυτά που μου λέτε και πραγματικά στεναχωριέμαι πολύ για αυτό. Αν παρομοιάσουμε το σπίτι σας με αυτό το δάσος που φτιάξατε, ποιος πιστεύετε ότι φταίει που ήρθαν οι καταιγίδες;
Κατερίνα: Οι άλλοι, η κοινωνία γιατί σε κάποιους δίνει λεφτά ενώ σε άλλους όχι.

Ελένη: Ναι εμείς δεν έχουμε λεφτά για αυτό και μένουμε στο χωριό
Ερευνήτρια: **Φταίει το δάσος ή το δέντρο για τους κινδύνους που αντιμετωπίζει;**
Παιδιά: Όχι δεν φταίει το δάσος.
Κατερίνα: Οι άλλοι φταίνε (και αρχίζει να κλαίει, σταματάμε για δέκα λεπτά, γιατί αμέσως μετά ξεκίνησε και η Ελένη).
Ερευνήτρια: **Γιατί κλαίτε;**
Κατερίνα: Γιατί το θυμηθήκαμε πολύ, και η μαμά από τότε δεν έχει ξανά- οδηγήσει.
Ερευνήτρια: **Και αυτός είναι ο τρόπος που αντιμετωπίζετε αυτήν την κατάσταση με το να κλαίτε;**
Ελένη: Ναι γιατί η μαμά δεν έφταιγε, ήταν στεναχωρημένη, δεν ήθελε να μας κάνει κακό. Και επίσης ήξερε πως δεν έχουμε χρήματα και δεν θα τρακάρε ένα άλλο αυτοκίνητο επίτηδες.
Ερευνήτρια: **Ναι αλλά αυτό συνέβη, δεν μπορούμε να γυρίσουμε πίσω τον χρόνο και να πούμε ότι δεν έγινε. Τι κάνετε για να το ξεχάσετε;**
Κατερίνα: Η γιαγιά μας λέει να κάνουμε την προσευχή μας και με την βοήθεια του θεού δεν θα πάθουμε ποτέ ξανά τίποτα.
Ελένη: Η γιαγιά και η μαμά λένε πως ο θεός μας προστατεύει από τους κακούς πειρασμούς αρκεί να πηγαίνουμε τις Κυριακές στην εκκλησία και να κάνουμε το σταυρό μας.
Ερευνήτρια: Και αυτό σας βοηθάει να μην στεναχωριέστε, και να μην χάνετε τις ελπίδες σας;
Κατερίνα: Ναι πολύ! Η γιαγιά και η μαμά έχουν λύση σε όλα, ειδικά η γιαγιά εκείνη δεν κλαίει σαν την μαμά.
Ελένη: Εγώ το λέω σε όλους και ότι μου αρέσει από αυτά που μου λένε το κάνω.
Κατερίνα: Η μαμά σου έχει πει Ελένη να μην τα λες στον κόσμο τα προβλήματα μας.
Ερευνήτρια: **Να σας πω κάτι κορίτσια;**
Παιδιά: Ναι.
Ερευνήτρια: **Όταν ένα ζώο κινδυνεύει ψάχνει τρόπους να τα καταφέρει, σωστά**
Παιδιά: Ναι.
Ερευνήτρια: Και τι ακριβώς πιστεύετε πως κάνει ένα ζώο όταν κινδυνεύει;
Κατερίνα: Τρέχει μακριά να κρυφτεί ή μπαίνει μέσα σε τρύπες όπως ο λαγός.
Ελένη: Ο σκατζόχειρος έμαθα χτες από την τηλεόραση ότι βγάζει αυτά τα καρφιά του και κρύβει το πρόσωπο του. Είναι πολύ δυνατά και σε πληγώνουν τα καρφιά του αλλά έτσι λέει προστατεύεται από τον εχθρό του.
Ερευνήτρια:**Μήπως και εσείς λοιπόν παιδιά θα πρέπει να βρείτε τρόπους να προστατεύεστε από αυτούς που σας πληγώνουν ή σας ενοχλούν;**
Κατερίνα: Ναι πρέπει, αλλά είδα την μαμά πολύ στεναχωρημένη. Εγώ πάντως προσπαθώ να μην το σκέφτομαι και να λέω όπως και το τραγούδι, ότι όλα θα πάνε καλά. Δεν μπορούμε να κλαίμε όλη την ώρα.
Ελένη: Εγώ τότε προσπαθώ να μην κλαίω, και τραγουδάω. Η γιαγιά λέει πως τα μικρά παιδιά δεν πρέπει να στεναχωριούνται για αυτό και εγώ δεν κλαίω, όλο προσπαθώ να γελάω.
Ερευνήτρια: **Νομίζω πως με την σφιχτή αγκαλιά που της κάνατε εκείνη πήρε πολύ δύναμη.**
(η μητέρα είναι κοντά στην πόρτα, κρυφάκουσε την συζήτηση και δάκρυζε)
Ερευνήτρια: **Τώρα θα ήθελα να μου πείτε οι καταιγίδες πάντα είναι παρούσες στην ζωή του δάσους;**
Ελένη: Όχι δεν βρέχει κάθε μέρα, έχει και τον ήλιο
Κατερίνα: Και την συννεφιά
Ερευνήτρια: **Και στην ζωή των ανθρώπων μόνο οι καταιγίδες υπάρχουν;**
Κατερίνα: Όχι δεν είναι πάντα έτσι, εμείς όταν είχαμε εδώ τους θείους τότε, ο θείος έλεγε βλακείες και εμείς γελούσαμε.
Ελένη: Και η γιαγιά μιλούσε πάρα πολύ ώρα με την μαμά και με εμάς και ήμασταν καλά μετά, αλλά όταν το σκέφτομαι στεναχωριέμαι, όταν το θυμάμαι στεναχωριέμαι.
Κατερίνα: Και εγώ το ίδιο, αν δεν το θυμάμαι είμαι καλά.

Ερευνήτρια: **Είναι οι ζωές μας ποτέ ελεύθερες από τις καταιγίδες;**
Κατερίνα: Νομίζω όχι, το θυμάται το δάσος όπως εμείς.
Ελένη: και σαν και εμάς όταν το θυμούνται στεναχωριούνται, δεν το ξεχνούν.
Ερευνήτρια: **Και όταν περάσουν οι καταιγίδες τι γίνετε;**
Ελένη: Βγαίνει ο ήλιος.
Κατερίνα: Ναι και όλα έχουν ζωηρά χρώματα στο δάσος
Ερευνήτρια: **Και στην ζωούλα σας πως είναι η κατάσταση όταν περάσουν οι καταιγίδες;**
Ελένη: Γελάμε πολύ και παίζουμε ποιο ωραία παιχνίδια με την μαμά και την Νίνα, τραγουδάμε, χορεύουμε, κάνουμε γυμναστική και πάμε βόλτα με τα πόδια.
Κατερίνα: Ναι όταν τελειώνουν οι καταιγίδες, έχουμε μόνο γέλια και χαρές, δεν θέλουμε να στεναχωριέται η μαμά. Και θέλω όλοι να είμαστε καλά, και μετά από την στεναχώρια έχουμε χαρά.
Ελένη: Αν είμαστε καλά πάμε και παίζουμε με τα παιδιά του χωριού έξω, και πάμε καμιά βόλτα μέχρι την Χερσόνησο τα καλοκαίρια. Το χειμώνα είμαστε εδώ…
Κατερίνα: Και γελάμε περισσότερο με τα αστεία του θείου. […]